

Kahramanmaraş
Belediyesi

Editör

Cevdet Kabakcı
Serdar Yakar

Takım No

978-605-85898-3-4

ISBN

978-605-85898-5-8

Baskı

Dergah Ofset İnş. Oto. San. Tic. Ltd. Şti.

Sanat Yönetmeni

Eshabil Yıldız

Kapak Tasarım

Halil Aydın

Dizgi / Mizanpaj

Halil Aydın

İletişim Adresi

Kahramanmaraş Belediyesi
Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü
Tel.: 0 344 228 46 00
e posta: kultursosyal@kahramanmaras.bel.tr

Birinci Basım: Mart 2013

Bu eser Kahramanmaraş Belediyesinin Bir Kültür Hizmetidir.

**Uluslararası
Osmanlı Döneminde Maraş
Sempozyumu**

II. CİLT

4 - 6 Ekim 2012
Kahramanmaraş

Onur Kurulu

Kahramanmaraş Valisi

Şükrü KOCATEPE

Kahramanmaraş Belediye Başkanı

Mustafa POYRAZ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörü

Mehmet Fatih KARAASLAN

Düzenleme Kurulu

Başkan: Cevdet KABAKCI

Serdar YAKAR

Prof. Dr. Ahmet EYİCİL

Prof. Dr. Mehmet ÖZKARCI

Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Prof. Dr. Sait ÖZTÜRK

Doç. Dr. Faruk SÖYLEMEZ

Doç. Dr. İlyas GÖKHAN

Yrd. Doç. Dr. Mehmet TÜRKMEN

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Ali AKTAN

Prof. Dr. Fahamettin BAŞAR

Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Prof. Dr. Recep DİKİCİ

Prof. Dr. Mehmet ELİBAĞLI

Prof. Dr. Mesut ELİBÜYÜK

Prof. Dr. Feridun EMECEN

Prof. Dr. Ahmet EYİCİL

Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU

Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE

Prof. Dr. Ahmet KANGAL

Prof. Dr. Hasan Basri KARADEMİR

Prof. Dr. Yılmaz KURT

Prof. Dr. Zekeriya PAK

Prof. Dr. Abdulkadir ÖZCAN

Prof. Dr. Mehmet ÖZKARCI

Prof. Dr. Mehmet ÖZ

Prof. Dr. Sait ÖZTÜRK

Prof. Dr. Metin SÖZEN

Prof. Dr. Rafet YİNANÇ

Prof. Dr. Kanat CANUZAKOV

Prof. Dr. Metalbek BOLGAMBAYEV

Prof. Dr. Adilbay J.TASTANOV

Prof. Dr. Kanat U.MENBETALİYEV

Doç. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ

Doç. Dr. Nejla GÜNAY

Doç. Dr. İlyas GÖKHAN

Doç. Dr. Akif ÖZDOĞAN

Doç. Dr. Bilgehan PAMUK

Doç. Dr. İbrahim SOLAK

Doç. Dr. Faruk SÖYLEMEZ

Doç. Dr. Memet YETİŞKİN

Yrd. Doç. Dr. Ayhan DOĞAN

Yrd. Doç. Dr. Lütfi ALICI
Yrd. Doç. Dr. Suat BAL
Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜRBÜZ
Yrd. Doç. Dr. Akif KİREÇCİ
Yrd. Doç. Dr. Namık MUSALLİ
Yrd. Doç. Dr. Tuğrul ÖZCAN
Yrd. Doç. Dr. Zekeriya ŞİMŞİR
Yrd. Doç. Dr. Qiyas ŞÜKÜROV
Yrd. Doç. Dr. Emin TOROĞLU
Yrd. Doç. Dr. Ahmet YENİKALE
Dr. İsmail ALTINÖZ
Dr. Ziver HÜSEYİNOVA

Not: Tebliğlerin yasal ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.

İçindekiler

VI.OTURUM.....	11
XVII. YÜZYILDA MARAŞ EYALETİ'NDE GÖREV YAPAN VALİLER Prof.Dr. Mustafa KESKİN Okt. Hasan ARSLAN	13
MARAŞ'TA RIŞVANLI VALİLER (XVIII. YÜZYIL) Doç. Dr. Faruk SÖYLEMEZ	55
CELALEDDİN PAŞA'NIN MARAŞ VALİLİĞİNDEKİ SON DÖNEMİ (1827-1829) Yard. Doç.Dr. Tuğrul ÖZCAN.....	71
SULTAN BİRİNCİ MAHMUD DÖNEMİ (1730-1754) MARAŞ VALİLERİ Dr. Uğur KURTARAN	87
VII.OTURUM	99
SÜMBÜL-ZÂDE VEHBİ'NİN DEFTER-İ İŞK ADLI ESERİNDEKİ HÛBAN- NÂME'NİN TANITIMI Yard. Doç.Dr. M. Emin ERTAN	101
SÜNBUİL- ZADE VEHBİ İLE ŞİNASI'NİN MÜNACAT ŞİİRLERİNİN METİNLER ARASI İLİŞKİLER BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRILMASI Yard. Doç.Dr. M.Fethi YANARDAĞ	111
DEĞERLER EĞİTİMİ'NDE KULLANILABİLECEK BİR MATERYAL OLARAK MARAŞ'LI SÜNBUİLZÂDE VEHBİ'NİN "LÜTFİYYE" ADLI ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ Öğr.Gör. Hatice SÖYLEMEZ	125
SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ ESAD EFENDİ KOLEKSİYONUNDA YER ALAN BİR MECMUADA, SÜNBUİLZADE VEHBİ'NİN ATIFZADE'YE YAZDIĞI KASİDENİN TAHLİLİ Dr. Zehra ÖZTÜRK	139

VIII.OTURUM 155

MARAŞ-İ ZADE AHMET KUDDİSİNİN XIX. OSMANLI BİLİM VE
KÜLTÜR HAYATINA KATKISI
Yard. Doç.Dr. Ali TENİK 157

HALİLÎ MARAŞÎ HAYATI, EDEBÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ
Yard. Doç.Dr. Lütfi ALICI 179

KAHRAMANMARAS KAYNAKLI BİR CÖNK VE ÖZELLİKLERİ
Dr. Doğan KAYA 207

IX.OTURUM..... 217

MARAŞ MÜTESELLİMİ BEYAZITZADE NUMAN BEY(1748-1780)
Doç.Dr. İlyas GÖKHAN 219

OSMANLININ İLK MEBUSANINDA SADİ EFENDİ VE FALİYETLERİ
Yard. Doç.Dr. Ahmet OĞUZ..... 233

MARAŞ BELEDİYESİNİN KURULUŞU VE SADİ KAZANCI EFENDİ
Uzm. Serdar YAKAR 243

BELGELER İŞİĞİNDA 19. YY. MARAŞ İDARESİNDE BİR AİLE:
BAYEZİDOĞULLARI
Uzm. M.Akif TERZİ 255

İKİNCİ SALON 271

I.OTURUM..... 271

KAMİL EL-GAZZİ’NİN “KİTAB NEHRU EZ-ZEHEB Fİ TARİH-İ
HALEB”TE MARAŞ
Prof. Dr. Abdalaziz Mohamed AWADALLAH 273

BAZI AZERBAYCAN VE MARAŞ HALK ŞAİRLERİNİN (XVIII-XX. Y.Y.)
ESERLERİNDE ORTAK KONU VE ÖZELLİKLER
Yard. Doç.Dr. Elmira MEMMEDOVA 291

ELBİSTAN’LI YEMLİHA-ZÂDE MUSTAFA KÂMİL EFENDİNİN KENDİ
HATTIYLA YAZMIŞ OLDUĞU ON ALTI RİSALELİK MECMUANIN
TANITIMI
Yard. Doç.Dr. Nuran ALTUNER 311

MU'ÎDZÂDE MUHAMMED B. ABDU'L 'AZÎZ EL-MER' AŞÎ (983/1575)
VE ADLÎ NA KLUS-SİFÂR'I: TA'LÎKA ALÂ MEVÂDÎ'Î'L-ËİLÂF
BEYNE'Z- ZEMAŞŞERÎ VE'L- BEYDÂVÎ ESERÎ
Arş. Gör. Hasan YÜCEL..... 333

II. OTURUM 391

DULKADİRLİ CEMAATLERİNE AİT BİR TAHRİR DEFTERİ ÜZERİNDE
DEMOGRAFİK İNCELEMELER
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK..... 363

MARAŞ ŞER'İYYE SİCİLLERİNDEKİ TEREKE KAYITLARI ÜZERİNDE
BAZI DEĞERLENDİRMELER
Yard. Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ..... 375

AVUSTURYA BELGELERİNDE MARAŞ 1878 – 1923
Dr. Bekir TANK 409

MARAŞ İLE İLGİLİ BELGELER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
Dr. İsmail ALTINÖZ..... 431

OSMANLI'NIN SON CUMHURİYET'İN İLK ZAFERİ MARAŞ
Cevdet KABAKCI..... 441

VI. OTURUM

A decorative flourish consisting of a horizontal line with arrowheads at both ends, and a central ornate scrollwork design.

17. YÜZYILDA MARAŞ VALİLERİ/BEYLERBEYİLERİ*

Prof. Dr. Mustafa KESKİN

Okt. Hasan ARSLAN

Özet

13 Haziran 1515 tarihinde Dulkadir beyliğinin ortadan kaldırılmasıyla Osmanlı hâkimiyetine giren şehir, 17. Yüzyılda coğrafi konumunu korumasıyla birlikte geniş bir sahaya yayılan Osmanlı ülkesinde orta büyüklükte, eskisi gibi bir uç şehri değil de geniş Osmanlı coğrafyasının merkezinde bir durum kazandı. Maraş, 1531 yılına kadar bir sancak olarak Rum ve Karaman eyaletlerine bağlı kaldıysa da bu tarihte oluşturulan ve kaynaklarda Dulkadir/Zülkadir veya kendi adıyla anılan Beylerbeyliğinin/eyaletin Paşa sancağı olarak teşkilatlandırıldı. Bu statüsünü 19. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam ettirmiştir.

17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin has ile idare edilen eyaletleri içinde mütevazı bir beylerbeylik olan Maraş eyaletinin en yüksek rütbeli ehl-i örf yöneticisi, valiler veya beylerbeyleri idi. Çalışmaya esas dönem boyunca çoğunluğu Sarayda yetişen ve taşrada daha alt birimlerdeki çeşitli görevlerde tecrübe kazanmak suretiyle terfi eden kapıkulları arasından atanan Maraş Paşaları; geçmişleri, karakterleri, idarî faaliyetleri ve iktidarları itibarıyla farklılık arz etmektedirler.

Daha çok arşiv belgelerine dayanarak konuyu incelemeye çalışan bu tebliğ, Maraş eyaleti özelinde Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki başka bir ifade ile “*değişim ve dönüşüm asrındaki*” genel durumunu anlamamıza da katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: 17. yüzyıl, Dulkadir/Zülkadir/Maraş Eyaleti, Sancak, Paşa Sancağı, Beylerbeyi, Mirimiran, Eşkıyalık.

1 * Bu tebliğ, Erciyes Üniversitesi BAP birimi tarafından desteklenen SBD-2009-871 Doktora Tez Projesi çerçevesinde genişletilerek hazırlanmıştır. Belge ve dokümanların temininde maddi-manevi desteklerini gördüğümüz Erciyes Üniversitesi'ne teşekkürü bir borç biliriz.

Giriş

Yavuz Sultan Selim tarafından 13 Haziran 1515 tarihinde Osmanlı Devleti'ne ilhak edilen¹ Dulkadiroğulları topraklarının bir kısmında 1531 yılında Maraş merkez olmak üzere Dulkadirli Eyaleti kurulmuştur². 1609 tarihli Ayn-i Ali Efendi'nin verdiği listeye göre 1600'lü yılların başlarında Dulkadir/Zülkadriye Eyaleti, Maraş, Kars-ı Zülkadriye, Ayntab, Samsad ile Malatya olmak üzere beş sancaktan müteşekkildi³. Daha sonraları Samsad sancağı da lağv edilmesiyle eyaletin sancakları dörde inmiştir. Nitekim 1628-1641 yılları arasındaki kayıtları ihtiva eden bir Eyalet ve Sancak Tevcih Defterinde yer alan bilgilere göre, Maraş eyaleti, *Maraş, Malatya, Ayntab ve Kars(-ı Maraş)* olmak üzere 4 sancaktan oluşmaktaydı⁴. 17. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Maraş Eyaleti'nin bu dörtlü sancak yapısının, yüzyılın sonlarına hatta 18. Yüzyılın ortalarına kadar bu şekilde kaldığını ve istikrarlı hale geldiğini arşiv kayıtlarından takip edebilmekteyiz⁵.

Tımar sisteminin uygulandığı ve has ile idare edildiğinden salyanesiz eyaletlerden⁶ biri olan 17. yüzyıldaki Maraş eyaleti, bugünkü haritaya göre tanımlarsak, Kahramanmaraş, Adıyaman, Arapkir ve Darende hariç Malatya, Gaziantep illeri ile Osmaniye ilinin kuzey taraflarını (Kadirli, Saimbeyli ve Tufanbeyli vb) ve Kayseri ilinin doğu kısımlarını (Pınarbaşı, Tomarza ve çevresi) içine

1 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, Ankara 1988, s. 273.

2 Dulkadir Eyaleti'nin kuruluşu hakkında daha geniş bilgi için bkz. İsmail Altınöz, *Dulkadir Eyaleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi*, Kahramanmaraş, 2009, s. 53-85. Aynı yazar, "Dulkadir Vilayeti'nin Osmanlı İdari Düzeninde Yerini Alması", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (K.Maraş 6-8 Mayıs 2004) Bildirileri, II, İstanbul 2005*, ss. 427-436.

3 *Ayn-ı Ali Efendi, Kavanin-i Al-i Osman der Hülasa-i Mezamin-i Defteri Divân*, (Edit. M. Tayyib Gökbilgin), İstanbul 1979, s. 22.

4 BOA, KK.d., 266: 60-61; BOA, C.DH., 6095: 85-87. Ayrıca bkz. Şerafettin Turan, "17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı (H.1041/M.1631-32 Tarihli Bir İdari Taksimat Defteri)", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı, Erzurum 1963*, s. 224.

5 Bu duruma işaret eden bazı belgeler için bkz. BOA, A.RSK.d. 1551: 20-21; BOA, A.RSK.d. 1560: 62-64; BOA, A.RSK.d. 1568: 19; BOA, A.RSK.d. 1572: 8-9; BOA, A.RSK.d. 1564: 72-74; BOA, A.NŞT.d. 1355: 13; BOA, A.RSK.d. 1512: 59-61; *Orhan Kılıç, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Elazığ 1997, s. 55, 131-135; BOA, C.ML. 14729; *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, (Haz. Midhat Sertoğlu), İstanbul, 1992, s. 7, 30 (Osmanlıca metin s. 1, 6); *İlhan Şahin, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale"*, *Tarih Dergisi*, S. 32 (İstanbul 1979), s. 914-915. Dönemin bazı kaynakları kendilerinden önce yazılan kayıtlardan aynen aktarma yaptıkları için bu konuda bize sağlıklı veriler sunmamaktadırlar. Bunları kullanırken dikkatli olmak gerekir. Karşılaştırma için bkz. *Ayn-ı Ali Efendi*, a.g.e., 22; *Zuhuri Danışman, Koçi Bey Risalesi*, İstanbul, 1993, s. 120; *Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhisü'l-Beyan Fi Kavanin-i Al-i Osman*, (haz.: Sevim İlgürel), Ankara 1998, s. 25, 127; *Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.1-2, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1975*, s. 127, 140.

6 *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, s. 7; *Hezarfen Hüseyin Efendi*, a.g.e., s. 127.

I. Salon VI. Oturum

alan bir sahaya yayılmıştı ve yaklaşık 41.755 km² idi¹.

Maraş Valileri/Beylerbeylerinin Başlıca Özellikleri

Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinden itibaren Osmanlı Sultanları her idari birime iki amir tayin etmişlerdi. Bunlardan ilki askeri sınıftan olan ve sultanın yürütme yetkisini temsil eden beylerbeyi, diğeri ise sultanın hukuki yetkisini kullanan ve temsil eden, ilmiye sınıfından gelen kadı idi².

Osmanlı Devleti'nde temel idarî birim *sancak*'tır. Sancaklardan *beylerbeylik*, *vilâyet* veya *eyalet* denilen daha büyük idarî birimler oluşturulmuştur. Eyaletin her sancağına doğrudan doğruya merkezden bir sancakbeyi atanırken, bunlardan "*Paşa Sancağı*" adı verilen ve eyalet merkezi olan sancak, doğrudan beylerbeyinin yönetimine bırakılmıştır³. Osmanlı idarî yapısı içerisinde eyalette sultanın otoritesini temsil eden en yüksek yönetici olan vali/beylerbeyi, kendisine verilen eyaletin hem *mülkî*, hem de *askerî* şefi durumundaydı⁴.

Maraş şehri, paşa sancağı olma statüsünü 17. yüzyılda da devam ettirdiğinden, yönetiminden birinci derecede sorumlu kişiler, Maraş valileri/beylerbeyleri veya onlar adına bu görevi sürdüren mütesellimler olmuştur⁵.

17. yüzyılda Maraş yöneticilerine hitaben yapılan yazışmalarda daha çok "Maraş/Dulkadiye beylerbeyi"⁶ unvanı kullanılmasına rağmen "Maraş valisi"⁷,

1 Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*, C. 2, Ankara 1996, s. 1091.

2 Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev.: Ruşen Sezer), İstanbul 2003, s. 108.

3 Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, XXXVIII/152, Ankara, 1974, s. 665.

4 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", VIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler Ankara 11-15 Ekim 1976, C. II, Ankara 1981, s. 1266; Halil İncalcık, "Eyalet", *EP*, II s. 723; Yücel, "Desantralizasyona", s. 665; Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", *Osmanlı*, C. VI., Ankara 1999, s. 112; Metin Kunt, *Sancaktan Eyaletle 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1987, s. 27.

5 Yücel, "Desantralizasyon", s. 665-666. Beylerbeyinin diğer sancaklardaki Sancakbeyi üzerindeki yetkisi sadece teftişten ibarettir (Mustafa Akdağ, *Celali isyanları (1550-1603)*, Ankara 1963, s. 58-59).

6 Pek çok belgede geçmesine rağmen bazı örnekler için bkz. BOA, M.d., 108: 21/71; BOA, C..ML. 14729; BOA, M.d., 92: 8/33; BOA, Ş.d., 6: 56/239; BOA, Ş.d., 8: 1/4; BOA, M.d., 73: 561/1223; BOA, M.d., 70: 84/160; BOA, M.d., 71: 54/11; TSA. E. 7002/44.

7 Örnek için bkz. BOA, MM.d., 9896: 59; BOA, Ş.d., 11: 496, 508, 569; BOA, İ.E.. DH. 1012; BOA, MM.d., 22340: 17; BOA, MM.d., 3167: 55; BOA, C..ML., 397/16289; BOA, M.d., 98: 18-19/48; BOA, Ş.d., 11: 154; BOA, C..ML., 14729; BOA, MM.d. 18536:1-2; BOA, İ.E..VKF. 7597.

“Maraş Paşası”¹, “Mutasarrıf-ı Maraş”² ve “Mirimiran-ı Maraş”³ gibi terkipler de kullanılmıştır⁴. Aslında her zaman için geçerli olmamakla birlikte eyaletlere tayin edilen paşalar üç tuğlu paşa (vezir) ise vali, iki tuğlu paşa ise beylerbeyi olarak anılıyordu⁵.

17. yüzyılda beylerbeyi ya da “vezir” rütbesindeki valiler tarafından idare edilmiş olan Maraş eyaletine çok sayıda yönetici tayin edilmiştir. 1600-1700 yılları arasında Maraş’a atanan valilerin/beylerbeyilerin adları ve görev yılları tespit edildiği kadarıyla Ek 2’de tablo halinde verilmiştir. Eyalet ve sancak yöneticileri tayinlerinin kaydedildiği resmi belgelerin (Ruus vb.) yetersizliği ve Maraş kazasında kadı tarafından tutulan Şer’îye sicillerinin, inceleme dönemimizde tutulanların, hiçbirisinin günümüze kadar gelememiş olmasından dolayı bahse konu zaman aralığında Maraş yönetimine tayin edilmiş olan valilerin/beylerbeyilerin tamamının tespitine imkân hâsıl olmamıştır. Klasik Osmanlı kaynaklarında da bu hususta yeterli bilgi bulunmamaktadır. İncelediğimiz bu 100 yıllık süre içerisinde, buraya tayin edilenlerden 79 beylerbeyi ile ilgili bir takım bilgilere ulaşılmasına rağmen bazı yıllara ait kayıtların olmamasından eyalete atanların sayısının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Maraş’a atanan beylerbeyilerinin büyük bir kısmı “*kul sisteminden*” Saray’da yetişmiş, padişaha ve devlete karşı bağlılıkları denenmiş ve sadakat çerçevesi içerisinde eyalete gönderilmişlerdir. Fatih kanunnamesinde “*Beğlerbeğlik dört kimesnenin yoludur: Mal defterdarlarının ve beğlik ile nişancı olanın ve beş yüz akçe kadıların ve dört yüz bin akçeye varmış sancak beğlerinin yoludur.*” denilmesine rağmen⁶, 17. yüzyılda artık bir hiyerarşi izlenmediği anlaşılıyor. Mesela: Kanuna aykırı olarak sağ ulufeciler ağası birdenbire Maraş beylerbeyi olarak tayin edilmiştir⁷. Kalemiyeden yetişip başdefterdar olan Ömer Paşa, daha sonra sırasıyla Bosna, Anadolu, Trablusşam ve Maraş (1651-2) valiliklerinde bulunmuştur⁸. Sarayda yetişen İpşir Mustafa Paşa, mirahur-ı sani ve mirahur-i evvel makamlarını ihraz ettikten başka sırasıyla Budin, Silistre ve Rumeli beylerbeyiliklerinden sonra 8.07.1641’de Maraş’a tayin edilmiştir⁹. Şahin Mustafa Paşa, Enderun’da yükselerek Hasoda’ya kadar çıkmış, silahdar-ı

1 Bazı referanslar için bkz. M.d. 90: 53/164; BOA., İ.E..VKF. 882; BOA, Ş.d., 6: 14/61; BOA, Ş.d., 6: 46/199; BOA, MM.d., 3134: 346.

2 BOA, MM.d., 22340: 17; BOA, MM.d., 3134: 346. BOA, MM.d., 3178: 14.

3 Birkaç örnek için bkz. BOA, MM.d., 18536: 11; BOA, MM.d., 3178: 14; BOA, İ.E..DH. 7/701; BOA, KK.d., 2438: 9.

4 Bazı belgelerde bu üç tabir birlikte kullanılmıştır. Örnek için bkz. BOA, MM.d., 18536: 2, 10-11.

5 O. Kılıç, a.g.e., s. 17.

6 Bk. *Kanunname-i Al-i Osman, TOEM ilavesi, İstanbul 1330, s. 14.*

7 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatı’nda Kapıkulu Ocakları II, Ankara 1988, s. 173, n. 2,*

8 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî (Osmanlı Ünlüleri), C. 4, (Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman), (Yay. Haz. Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996, s. 1324 (Bundan sonra kısaca “Sicill-i Osmanî” olarak zikredilecek).*

9 BOA, KK.d., 266: 60; BOA, A. RSK.d., 1512: 59; *Sicill-i Osmanî, C. 3, s. 791.*

I. Salon VI. Oturum

şehriyari olduktan sonra Tırhala sancakbeyliğinden 1688 yılında Maraş eyaletine atanmıştır¹. Gedikli Çavuşlarından Ahmed Paşa, sırasıyla Silahdar Ağası, Sipahiler Ağası, Mentеше sancakbeyliği, Özi ve Niğbolu Muhafızlığı yaptıktan sonra 1700 yılında Maraş beylerbeyliğine atanmış fakat kısa bir süre sonra da azledilmiştir².

Maraş Beylerbeyi olarak atananlar arasında yeniçeri ocağından yetişenler de vardı. Şaban Paşa (6.4.1645)³ ve Ebubekir Paşa (1691-2)⁴ Yeniçeri Ağası iken, Maraş eyaletine atanmışlardır. İbrahim Paşa, ocaktan yetişerek Yeniçeri ağası olduktan sonra vezirlikle Erzurum, Bağdat, Şam valiliklerinden sonra azledilmiş bir süre sonra da Maraş'a görevlendirilmiştir⁵. Kambur bir Yeniçeri olan Kundakçızade Mustafa Paşa, yeniçeri Ağalığından Vezirliğe yükseltilerek sırasıyla Şam, Bağdat, Maraş (1663-4) ve daha sonra Trablusşam valisi olmuştur⁶. Bağdat, Van, Trablusşam ve Erzurum valiliklerinden sonra 11.03.1644 tarihinde Maraş'a atanan Vezir Küçük Hasan Paşa da ocaktan yetişmiştir⁷. Gürcü Mustafa Paşa; yeniçeri ağalığına kadar yükselmiş fakat saraydan ayrılarak Kaniye beylerbeyliğinden sonra 1655'te Maraş'a tayin edilmişti⁸.

Maraş'a yapılan yeni tayinlerde paşalar için bir kaynak da muhafızlardır. Özellikle hudut bölgelerinde muhafaza hizmetinde başarılı olanlar bir süre sonra Maraş, Adana, Kars gibi eyaletlere tayin edilirdi. Örneğin: yukarıda adı geçen Pomak Mehmed Paşa Ağrıboz muhafazasındaki hizmetlerine karşılık 21-30.03.1691 tarihinde⁹; Şahin Mustafa Paşa, Tırhala muhafızı iken 1688'de¹⁰; Ahmed Paşa, Niğbolu muhafızlığından 1700 yılında¹¹ Maraş beylerbeyi olarak terfi ettirilmişlerdir. Bazen Maraş beylerbeyilerine de kendi eyaletleri dışındaki bazı bölgelerin muhafazası veriliyordu. Mesela: Maraş valileri içinde tarihte fazla bir etki bırakmayan, Veli Paşa, 15.8.1639 tarihinde Maraş beylerbeyi olarak tayin edildikten sonra Kerkük muhafazasıyla memur kılınmıştır¹². Bazen eyalet tevci-

1 *Sicill-i Osmanî*, C. 5, s. 1561-2.

2 *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 197.

3 BOA, A.RSK.d., 1512: 59; *Sicill-i Osmanî*, C. 5, s. 1558.

4 *Sicill-i Osmanî*, C. 2, s. 432.

5 *Sicill-i Osmanî*, C. 3, s. 777.

6 *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1197.

7 BOA, A.RSK.d., 1512: 59. *Sicill-i Osmanî*, C. 2, s. 641.

8 BOA, MM.d., 3857: 23; *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1195; Mehmet Fatih Gökçek, *Behcetü Seyyid İbrahim Efendi "Târîh-i Sülâle-i Köprülü"* (Transkripsiyon ve Tahlil), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 24.

9 *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1067.

10 *Sicill-i Osmanî*, C. 5, s. 1561-2.

11 *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 197.

12 Nermin Yıldırım, *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdat) Tahlil ve Metin*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 70; Ömer Kucak, *Zafername (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdat)*, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2007, s. 62; Zeynep Aycibin, *Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin I-II-III*, Mimar Sinan Güzel Sa-

hatı, muhafaza hizmetini yapmaları şartına bağlanıyordu. Örneğin Maraş valiliği, 10.3.1660 tarihinde Rumeli tarafında Boğazhisarı'nı muhafaza etmek şartıyla eski Anadolu Beylerbeyi olan Ali Paşa'ya hatt-ı hümayun ile verilmiştir¹.

Bu üç kaynaktan başka yollarla Maraş eyaletine atanan beylerbeyileri de vardır. Örneğin Kürt beylerinden olan Süli Paşa 1639-1640 tarihlerinde beylerbeyi olarak Maraş'ta görev yapmıştır². Seyyid Mehmed Paşa da aynı şekilde beylerden olup yükselerek 1678'de Maraş beylerbeyiliğine kadar gelmiştir³. Ticaret erbabı olan Bezirgân Halil Paşa, vezaret ile Basra, Diyarbekir eyaletlerinde bulunduktan sonra 23.09.1697 tarihinde Maraş beylerbeyiliğine atanmıştır⁴.

17. yüzyılın sonlarına doğru bazı kişilere Maraş beylerbeyiliği payesiyile çeşitli kale ve bölgelerin muhafazalığı görevinin verildiği arşiv kayıtlarına yansımıştır. Örneğin: Kul Kethüdası olan Mehmed Ağa, 17.10.1694 tarihinde Pançova Muhafazasına⁵; Gedikli müteferrikalarından olup arpalık olarak Karesi Sancağına mutasarrıf olan Rodoslu Ali Paşa, 21-30.06.1696 tarihinde Azak Kalesinin muhafazasına⁶; Seyyid Ahmed Paşa ise 1699 yılında Kavala muhafazasına⁷ Maraş beylerbeyiliği payesi ile görevlendirilmişlerdir. Yine aynı şekilde 4-11.04.1696 tarihli bir Mühimme kaydına göre de Maraş Beylerbeyi payesine mutasarrıf olan Osman Paşa, Rodos Adası'nın muhafazası için görevlendirilmiştir⁸. İşaret edilen örneklerin geçtiği belgelerde bu kişilerin bilfiil eyaletin idaresini yürütüp yürütmedikleri hususu kayıtlardan net olarak anlaşılmamaktadır.

Bahse konu edilen dönemde Maraş beylerbeyileri genellikle Anadolu içerisinde herhangi bir sancak veya eyaletten tayin olabildikleri gibi, Anadolu'nun dışındaki sancak ve eyaletlerden de atanabilmişlerdi. Örneğin, Veli Paşa (1606), Malatya⁹; Ali Paşa (1639-1640), Kengiri¹⁰; Seydi Ahmed Paşa (1654 civarı)¹¹;

natlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 910.

1 BOA, KK.d., 217: 7.

2 *Sicill-i Osmanî*, C. 5, s. 1553.

3 BOA, KK.d., 2438: 9; BOA, İ.E.AS. 24/2159 (29 N 1089/14.11.1678); *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1048.

4 *Sicill-i Osmanî*, C. 2, s. 584.

5 *Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Mehtin(1006-1116/1656-1704)*, (Neş. Abdülkadir Özcan), Ankara, 1995 (Bundan sonra "Zübde-i Vekayiat" olarak anılacaktır.), s. 501; *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704)*, (Yay. Haz.: Abdülkadir ÖZCAN), TTK Yay., Ankara 2000 (Bundan sonra kısaca "Anonim Osmanlı Tarihi" olarak zikredilecek.), s. 86.

6 BOA, M.d., 108: 336/1384; *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 273.

7 BOA, M.d., 111: 76/259; BOA, A.RSK.d., 1551: 28; BOA, İ.E.AS., 46/4223.

8 BOA, M.d., 108: 190/803.

9 *Osmanlı Tarihine Aid Belgeler Telhisler (1597-1607)*, (Haz.: Cengiz Orhonlu), İstanbul 1970, s. 129.

10 BOA, KK.d., 266: 60; BOA, A. RSK.d., 1512, 59.

11 Bulunduğu sancak ismi yazılmamıştır (*Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 220).

I. Salon VI. Oturum

Ömer Paşa (1683), Karahisar-ı Sahib¹; Pomak Mehmed Paşa (1691), Bursa²; Yunus Paşa (1696-7), Niğde³; Rişvanoğlu Halil Paşa (1701), Malatya⁴ sancaklarında sancakbeyi görevlerinde iken Devlet'e yaptıkları hizmetlere mükâfat olarak

1 Fatih Gürcan, *Avrupa'daki Askeri Gelişmeler ve İkinci Viyana Kuşatması*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 71.

2 *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1067.

3 *Zübde-i Vekayiat*, s. 588-589; *Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, Nusretnâme*, (Sade.: İsmet Parmaksızoğlu), C. 1, Fasikül I, MEB Basımevi, İstanbul 1962, s. 171-2; BOA, C.ML., 568/23209.

4 BOA, M.d., III: 315/1106; BOA, M.d., III: 373/1256; BOA, M.d., III: 415/1418.

terfian Maraş beylerbeyiliğine atanmışlardır. Nogay Paşa (1626), Şam¹; Behisnili Ali Paşa (1633), Sivas²; Ali Paşa (1634-5), Kıbrıs³; Vezir Gürcü Mehmed Paşa (1638-9) Erzurum⁴; İpşir Mustafa Paşa (1641-2), Rumeli⁵; Küçük Vezir Hasan Paşa (1644), Bağdat⁶; Mehmed Paşa (1646), Van⁷; Ömer Paşa (1651-2), Trablusşam⁸; Vezir Gürcü Mustafa Paşa (1655), Kanije⁹; Cufutoğlu Ahmed Paşa (1687), Halep¹⁰; Şehsuvarzade Mehmed Paşa (1695), Karaman¹¹; Çöteli Ahmed Paşa (1695-6) Trabzon¹²; Bezirgân Halil Paşa (1697-8), Basra¹³ eyaletlerinde beylerbeyilik görevlerinde iken Maraş'a tayin edilmişlerdir. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere valiler/beylerbeyileri belli bir bölge ya da kademe sıralamasına tabi tutulmamışlardır. Maraş eyaletinde görev yapan beylerbeyilerden, sonraki görev yerleri hakkında bilgi edinilenlerin, Anadolu, Şehrizor, Karaman, Erzurum, Şam, Van, Rumeli, Kıbrıs, Halep, Eğri, Sivas (Rum), Çıldır, Adana gibi çok farklı eyaletlere atandıkları görülmektedir¹⁴. Abaza Mehmed Paşa; Maraş beylerbeyi iken 1620'de Erzurum beylerbeyliğine getirilmiştir¹⁵.

Çok nadir de olsa bazı Maraş mirimiran veya valilerinin tenzili rütbe ederek sancaklara veya muhafaza görevlerine atandıkları da görülmektedir. Örneğin, Maraş Beylerbeyilerinde Bezirgân Halil Paşa (1697-8), Mentеше Sancağı'na¹⁶; Salih Paşazade Ahmed Paşa (1694-5), Hamid-İli Sancağı'na¹⁷; Tokmak Hasan Paşa (1693-4), Amasya Sancağı'na¹⁸; Ali Paşa (1691-2), İlbasan Sancağı'na¹⁹;

1 Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, C. II, (Haz. Ziya Yılmaz), TTK. Yay., Ankara 2003, s. 384; Yunus Emre Konuk, *Sultan IV. Murad'ın Bağdad Seferi ve Kasr-ı Şirin Antlaşması, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2005*, s. 22. *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1119.

2 Aycibin, a.g.t., s. 835.

3 C.DH. 6095: 45.

4 KK.d. 266: 60; N. Yıldırım, a.g.t., s. 36. *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1052.

5 BOA, KK.d., 266: 60; BOA, A. RSK.d., 1512: 59. *Sicill-i Osmanî*, C. 3, s. 791.

6 BOA, A.RSK.d., 1512: 59. *Sicill-i Osmanî*, C. 2, s. 641.

7 BOA, A.RSK.d., 1512: 59.

8 *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1324.

9 BOA, MM.d., 3857: 23; *Sicilli-i Osmani*, C. 4, s. 1195.

10 *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 206.

11 *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1074.

12 *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 206.

13 *Sicill-i Osmanî*, C. 2, s. 584.

14 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Tablo 2.

15 İsmail Gül, *Osmanlı Devleti'nde Sultan IV. Murad Dönemi Yeniçeri İsyanları (1623-1640)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adapazarı 2006, s. 12; Aycibin, a.g.t., s. 694, 854; BOA, A.RSK.d., 257: 1,88; BOA, A.RSK.d., 1498: 31'den nakleden Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2006, s. 156; *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1039.

16 *Sicill-i Osmanî*, C. 2, s. 584.

17 *Zübde-i Vekayiat*, s. 501; *Silahdar*, a.g.e., s. 64; *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 197.

18 *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 60-1; *Sicill-i Osmanî*, C. 2, s. 646.

19 *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 273.

I. Salon VI. Oturum

Rişvanoğlu Halil Paşa 1701) Saruhan Sancağı'na¹ mirli va olarak gönderilmişlerdir. 1627-9 yılları arasında Maraş beylerbeyi olan ve azledilen Ebubekir Paşa'ya daha sonra Birecik Sancağı arpalık olarak verilmiřtir².

Halep Beylerbeyiliğinden 1687 yılında Maraş'a atanan Boşnak asıllı Cufutoğlu Ahmed Paşa, buradan Aydın muhasıllığına getirilmiřtir³. 1678 yılında Maraş valisi olan Seyyid Mehmed Paşa, daha sonra sırasıyla Kayseri ilavesiyle Niğbolu muhafızlığı, Adana ve Musul valiliklerinde bulunmuřtur⁴. Maraş valisi (1637'den önce) Yakup Paşa'nın ismi bir belgede Mardin Hasları voyvodası olarak gemektedir⁵.

Maraş eyaletindeki bazı valiler/beylerbeyiler de buradaki görevleri sırasında ölmüş veya işledikleri suçlarının üzerlerine sabit olması sonucu öldürülmüşlerdir. Örneğin: 1622-3 yılında Maraş Beylerbeyi iken 10 bin kişilik kuvveti bulunan Kalavun Yusuf Paşa, Abaza Mehmed Paşa isyanında ona katılmış ve sonra Sivas önünde yine onun tarafında katledilmiřtir⁶. Eski eşkiyalardan olup bazı hizmetleri karşılığında 2.08.1632 tarihinde Maraş eyaletine mirimiran olarak atanan Rum Mehmed Paşa, kendisine gvenilmediğinden görevine başlamadan Antep'te ldürlmüřtür⁷. Asi Kalenderoğlu'na yardım eden, babası gibi kendisi de bir zamanlar eşkiyalığa sapan Kınalıoğlu Paşa, affedilerek 1638-9'da Maraş eyaletine atanmış ise de daha sonra hakkında Merkez'e şikâyetler gidince izalesi için ferman çıkmış ve ldürlmüřtür⁸. Malatya ve Kars-ı Zülkadriye sancaklarının ilhakıyla 16.10.1695 tarihinde Maraş eyaletine tayin edilen teli Ahmed Paşa, 1696 yılında Tımışvar Kalesi zerine gidildiği sırada görev mahalinde şeriata muhalif bazı insanları katlettiği şeran üzerine sabit olunca Paņcova

1 BOA, A.RSK.d., 1551: 17.

2 BOA, MM.d., 6633; MM.d. 300: 147,178; BOA, M.d., 87: 163/508; Gaziantep şer'ie Sicili, no:13, s. 4'ten aktaran Zülfiye Koçak, *Ayntab şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1600-1650)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2000, s. 238.

3 Mesut Demir, *1686-1687 (h. 1097-1098) Tarihli Atik şikâyet Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 454; *Sicill-i Osmanî, C. 1, s. 206*.

4 BOA, KK.d., 2438: 9; *Sicill-i Osmanî, C. 4, s. 1048*.

5 TSA, E. 9298-84; TSA, E. 9298-85; BOA, MM. d., 3443: 225.

6 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, C. 3, 4*, Ankara 1988, s. 150; *Sicill-i Osmanî, C. 5, s. 1698*; Aycibin, a.g.t., s. 669-670, 703-704; Gül, a.g.t., s. 12-13; Mustafa Nuri Paşa, *Netayic l-Vukuat Kurumları ve rgtleriyle Osmanlı Tarihi, C. I-II*, (ev. Neşet Çağatay), TTK Yay., Ankara 1992, s. 226.

7 C.DH. 6095: 45; Efkun Uzun, *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyandarının şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 97; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi, C. III*, (ev. Zuhuri Danışman), Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1968, s. 1202; BOA, KK.d. 266: 60; HAMMER, Joseph Von Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, (Yay.Haz. Mümin evik-Erol Kılıç), C. V, İstanbul 1990, s. 156-157; Aycibin, a.g.t., s. 835.

8 *Sicill-i Osmanî, C. 3, s. 888*.

Ovası'nda Padişah'ın Otağı önünde öldürülmüştür¹. Maraş valisi Hasan Paşa, IV. Mehmed'in 1672 yılındaki I. Lehistan (Kamaniçe Seferi) seferine mükemmel kapı halkı ve eyaletindeki tımar askerleriyle katıldığı² gibi II. Lehistan seferine de çağrıldığı halde herkesten sonra gelip orduya katıldığı için İsakçı'da Çavuşlar emninde hapsedilmiş ve mansıbı Konakçı Ali Paşa'ya ihsan olunmuştur (1676)³.

Enderun'dan yetişerek Şam beylerbeyiliğinden sonra 1638 yılında Maraş'a atanan Bıyıklı Mustafa Paşa⁴, ile 1692 yılında Maraş valisi olan Ebubekir Paşa⁵, bu görevleri esnasında iken ecelleriyle vefat etmişlerdir. 1687-8 yılları arasında Dulkadiye eyaleti beylerbeyi olan Mahmut Paşa da bu sıralarda eceliyle vefat etmiştir⁶.

Maraş eyaletinde görev yapan valilerin hepsinin görev süresini kesin olarak tespit etmek mümkün olmamakla birlikte, bu sürenin ortalama 1 sene civarında olduğu anlaşılmaktadır⁷. Her yıl tevcihi yapılan Maraş eyaletinde, valilerin bazıları ise 1 sene bile görevde kalamamışlardır. Bu durumu Maraş eyaletine yapılan tevcihlerle ilgili belgelerden takip etmek mümkündür⁸.

Maraş valilerinden bir kısmı, aralıklı olarak ya da artarda olacak şekilde ve bazen de belirli şartlarla olmak üzere birkaç defa aynı göreve tayin edilmişlerdir. Ali Paşa, ilki 1639 ikincisi 1640 tarihlerinde⁹; Arslan Paşa, 1639 ve 1647-8 yıllarında¹⁰; Vezir Gürcü Mehmed Paşa, 1638-9 ve 1657'de¹¹; Vezir Siyavuş Mustafa Paşa, 1649 ve 1658-9 senelerinde¹²; Rişvanoğlu Halil Paşa, 1701-2 ve 1707-8 yıllarında¹³ olmak üzere ikişer defa bu göreve getirilmişlerdir. Şehsuvarzade Mehmed Paşa ise tek örnek olarak 1695, 1711 ve 1713 yıllarında olmak üzere üç kez Maraş eyaletine atanmıştır¹⁴. Bir sancak tevcih defterine göre: 1631'de Ma-

1 *Zübde-i Vekayıat*, s. 588-589; *Silahdar, a.g.e.*, s. 108, 171; *Sicill-i Osmanî, C. 1*, s. 206; *BOA, M.d.*, 107: 2/5, 15/36.

2 *Hacı Ali Efendi, Târih-i Kamaniçe, (Tahlil ve Metin), (Haz.: Ayşe Hande Can), (http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219106/h/giris.pdf ziyaret tarihi: 25.09.2012) s. 11, 40.*; *BOA, Ş.d.*, 8: 492/2392, 2393; *BOA, Ş.d.*, 8: 395/1929; *BOA, Ş.d.*, 8: 111/492; *Ş.d. 4: 457/1938; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekayıât*, s. 50.

3 *Hacı Ali Efendi, Târih-i Kamaniçe*, s. 40, 73; *İnbaşı, a.g.e.*, s. 119, 147;

4 *N. Yıldırım, a.g.t.*, s. 22, 34; *Kucak, a.g.t.*, s. xlviii, 19; *Aycibin, a.g.t.*, s. 888.

Sicill-i Osmanî, C. 4, s. 1190.

5 *Sicill-i Osmanî, C. 2*, s. 432.

6 *Sicill-i Osmanî, C. 3*, s. 923.

7 *Kunt, a.g.e.*, s. 79.

8 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Tablo 1.

9 *BOA, KK.d.*, 266: 60; *BOA, A.RSK.d. 1512: 59.*

10 *Sicill-i Osmanî, C. 1*, s. 324; *BOA, KK.d. 266: 60; Kucak, a.g.t.*, s. 55; *Aycibin, a.g.t.*, s. 900; *BOA, A.RSK.d.*, 1512: 59; *N. Yıldırım, a.g.t.*, s. 62.

11 *Naima, a.g.e.*, C. III, s. 1398; *KK.d. 266: 60; Aycibin, a.g.t.*, s. 890; *N. Yıldırım, a.g.t.*, s. 36; *Sicill-i Osmanî, C. 4*, s. 1052.

12 *BOA, A.RSK.d.*, 1512: 59.

13 *BOA, M.d.*, 111: 415/1418; *BOA, M.d.*, 111: 315/1106; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s.154; *BOA, A. RSK.d.*, 1560: 63; *BOA, A.RSK.d. 1551: 17; BOA, MM.d.*, 22340: 17.

14 *BOA, M.d.*, 121: 44/179; *Mehmet Süreyya, Sicil-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye, C. IV/I, (Haz. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Ramazan Tosun),*

I. Salon VI. Oturum

raş eyaletine tayin edilen Hasan Paşa'nın¹ ve Saruhan sancakbeyliğinden 1643'te bu göreve getirilen Vezir Mustafa Paşa'nın² bir yıl daha bu makamlarında ibka edildikleri görülmektedir.

İncelenen dönem içerisinde Maraş eyaletine gönderilen Beylerbeyilerinin bir kısmı "vezir" payesine sahipti. Maraş idarecilerine hitaben yazılan hükümlerde bu durum açık şekilde görülmektedir. 1622 yılında Maraş valisi olan Kalavun Yusuf Paşa, maliye kökenli olup önce şikk-ı evvel defterdarı olmuş daha sonra vezirlik ile buraya atanmıştır³. Gürcü Mehmed Paşa, saraydan vezir rütbesiyle ayrılmış, muhtelif eyaletlerde görev aldıktan sonra ilki 1638-9 ve ikincisi 1657-8 yıllarında olmak üzere iki kez Maraş valiliği yapmıştır⁴. Yukarıda adı geçen İbrahim Paşa, 1686'da; Kundakçızade Mustafa Paşa, 1663'te yeniçeri ağalığından yükselerek vezirlik rütbesiyle Maraş eyaletine tayin olmuşlardır⁵. Enderun'dan yetişerek beylerbeyi olan Çavuşzade Mehmed Paşa, vezirlikle Anadolu beylerbeyi iken 1660'ta Maraş'a gönderilmiştir⁶. Başbakanı Topal Hüseyin Ağa, Anadolu'da ortaya çıkan eşkıya taifesinin izalesi ve cezalandırılması şartı ve vezirlik rütbesiyle 1688 yılında Maraş Valiliğine getirilmiştir⁷. Bunların dışında Mustafa Paşa (1643-4)⁸, Küçük Hasan Paşa (1644)⁹, Mustafa Paşa (1644)¹⁰, Siyavuş Mustafa Paşa (ilki 1646'da ikincisi 1658'de)¹¹, Gürcü Mustafa Paşa (1655)¹², Mehmed Paşa (1665)¹³ ve Mehmed Paşa (1682)¹⁴ vezirlik rütbesiyle Maraş eyaletine vali olmuşlardır.

Maraş beylerbeyiliğine bilfiil resmi görevde bulunan kimseler atandığı gibi mazul vaziyetteki kişiler de bu göreve atanmaktaydılar. Celeb Ali Paşa, taşralarda serbest büyüyüp talihinin yardımıyla beylerbeyi olmuş, Trablusşam valiliğinden alındığı bir sırada 26.01.1634 tarihinde kendisine Malatya Sancağı ilhakıyla Maraş eyaleti tevcih edilmiştir¹⁵. Eski Rakka Beylerbeyi olan Tayyaroğlu Ahmed Paşa'ya 5.06.1647'de Maraş beylerbeyiliği verilmiştir¹⁶. Vezir Siyavuş

Sebil yay., İstanbul 1996. s. 258; Sicill-i Osmanî, C. 4, s. 1074.

1 BOA, C..DH., 6095: 45.

2 BOA, A.RSK.d., 1512: 59.

3 Sicill-i Osmanî, C. 5, s. 1698; Aycibin, a.g.t., s. 669-670.

4 BOA, KK.d., 266: 60; Sicill-i Osmanî, C. 4, s. 1052. Abdurrahman Abdi Paşa, Vakâyi'-Nâme [Osmanlı Tarihi (1648-1682)] Tahlil ve Metin Tenkidi, (Yay. Haz. Fahri Çetin Derin), İstanbul 2008, s. 103.

5 Sicill-i Osmani I, s. 110.

6 Sicill-i Osmanî, C. 4, s. 1046.

7 Zübde-i Vekayiat, s. 292; BOA, M.d., 98: 18-19/48.

8 BOA, A.RSK.d., 1512: 59.

9 BOA, A.RSK.d., 1512: 59; Sicill-i Osmanî, C. 2, s. 641.

10 BOA, A.RSK.d., 1512: 59. Sicill-i Osmanî, C. 4, s. 1184.

11 BOA, A.RSK.d., 1512: 59; Sicill-i Osmanî, C. 5, s. 1517; Abdi Paşa, Vakâyi'-Nâme, s. 103.

12 BOA, MM.d., 3857: 23; Sicill-i Osmanî, C. 4, s. 1195.

13 BOA, Ş.d., 4: 106/459.

14 BOA, İ.E.. DH. 139.

15 BOA, C.DH., 6095: 45; BOA, MM.d., 3443: 5; Sicill-i Osmanî, C. 1, s. 281.

16 BOA, A.RSK.d., 1512: 59; Ayntab Şer'iyye Sicili, 17/243-3'den aktaran Ruhi Öz-

Mustafa Paşa, 17.09.1646 tarihinde birinci kez Maraş'a tayin edilirken Anadolu eyaletinden mazul durumundaydı¹.

Eyalette vali olarak tayin edilen kişilerin önceki görev yeri veya bulunduğu yer, Maraş Eyaleti'nden uzak ve gelmeleri zaman alacaksa², ya da sefer vb. çeşitli sebeplerle görev yerlerine bizzat gelemiyorlarsa, görev yerlerine gelinceye kadar yerlerine mütesellim denilen bir vekil tayin ediyorlardı³. Beylerbeyiler ayrıca sefer⁴ veya başka bir görevle eyaletlerinden uzun süre ayrıldıklarında da yerlerine kendi kapı halkından veya nüfuzlu yerli ailelerden ehliyetli birisini, "mütesellim" tayin ederlerdi. Beylerbeyi tarafından seçilen ve onun buyrulduyu ile tayin edilen mütesellimler, arz ile Padişah'a sunulur⁵, merkezî idarenin onaylamasının ardından atama süreci tamamlanırdı.

Merkezi hükümetin gözünde mütesellim resmi bir yönetici idi. Arşiv belgelerinden; Merkezî idarenin, eyaletten çeşitli idari, mali ve askeri taleplerinin karşılanmasında, eyalette ortaya çıkan her türlü sorunun çözümlenmesi⁶ hususunda mütesellimleri de muhatap alarak onlar adına emirler gönderdiğini ve neticede onları da sorumlu tuttuğunu görmekteyiz⁷.

can , "XVII. Yüzyılın Ortalarında Ayıntab (Gaziantep)", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9, Bişkek 2004, s. 36.

1 BOA, A.RSK.d., 1512: 59.

2 Bir örnek olarak bkz. BOA, M.d., 149: 23/97; Yahya Koç, 149 Numaralı Mühimme Defteri (1155-1156/1742-1743) İnceleme-Çeviriyazı-Dizin, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 226-7.

3 Kelime anlamı teslim alan kişi anlamına gelmekte olup birisi ya da başka bir makam adına yönetimi ele alan kişiye denilmektedir (Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara 1988, s. 36). 16. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve 17. yüzyıl boyunca giderek yaygınlaşan Mütesellimlik kurumu hakkında daha fazla malumat için bkz. Musa Çadircı, "II. Mahmut Döneminde Mütesellimlik Kurumu", A.Ü. D.T.C.F. Dergisi. S. XXVIII/3 (1970), s. 287-296; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi", A.Ü. D.T.C.F. Dergisi. S. XXVIII (3-4), Ankara 1977, s. 369-390; A. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 639.

4 1672 yılında IV. Mehmed'in Lehistan üzerine gerçekleştirdiği Kamanıçe seferine katılan Maraş beylerbeyi, Hasan Paşa, işleri için mütesellim olarak Boşnak Ahmed'i tayin etti (BOA, Ş.d., 8: 492/2392; BOA, Ş.d., 8: 111/492). Başka örnekler için bkz. Mehtap Yılmaz, *Vekayi' name (Vekayi-i Bec) (Metin ve Değerlendirmesi)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 168.

5 Bir örnek için bkz. BOA, Ş.d., 14: 34/158 (evasıt-ı L 1101/18-28.07.1690).

6 Bir vergi anlaşmazlığı ile ilgili olarak Maraş mollarına ve Maraş mütesellimine gönderilen emir (BOA, Ş.d., 4: 62/261). Bir zeamete yapılan tegallüb ve haksız müdahalenin önlenmesi için bkz: (BOA, M.d., 81: 90/200). Ehl-i örfün zulümlerinin önlenmesi ile ilgili olarak Maraş mütesellimine yazılan bir hüküm için bkz: BOA, Ş.d., 14: 188/750 (Evasıt-ı S 1102/14-24, 11.1690); BOA, Ş.d., 4: 62/261 (evayıl-i Ra 1076/11-21.09.1665).

7 Buna işaret eden bazı belgeler için bkz. BOA, Ş.d., 11: 527; BOA, M.d., 94: 12/50; BOA, A.E. SMST.II 2/149; BOA, M.d., 100: 114/432; BOA, M.d., 100: 104/403.

I. Salon VI. Oturum

İncelediğimiz belgelerde Maraş eyaletinde görev yapan bazı mütesellimlerin isimlerine rastlanılmıştır¹. Fakat bunların görev sürelerinin belirli bir sınırının olup olmadığının ya da ne kadar zaman bu görevde kaldıkları ile ilgili yeterli kadar bilgimiz yoktur.

Maraş Valileri/Beylerbeyilerinin Görevleri, Yetki ve Sorumlulukları:

Valilerin/Beylerbeyilerinin, eyalet idaresi ile ilgili askerî ve idarî olmak üzere iki aslı görevi vardı. Askerî görevi, kapı halkı ve görev bölgesindeki diğer sancaklardan emirlerine girecek olan askerlerle daima savaşa hazır halde beklemek ve çağrıldığında sefer anında orduya katılmaktı². Bu bağlamda eyaletteki tımar sistemi bünyesindeki zeamet ve tımar tasarruf eden askerlerin belirli zamanlarda yoklamalarını yaptırır³, bu konuda divanına yansıyan her türlü sorunla ilgilenirlerdi⁴.

Bütün sancaklardaki tımarlı sipahilerin birinci derecede askeri şefi⁵ olan Beylerbeyinin önemli görevlerinden biri de boşalan tımarların ehil olan kimselere tevcih edilmesidir⁶. “*Tezkiresiz tımar*” denilen bu tımarlar, ilk defa verilecek tımarlar olmazdı. Ancak Maraş valileri, 2999 akçeden az tımarları doğrudan tevcih edebilirler⁷, 3000 akçe olunca tevcihat yapamaz sadece tezkire yazıp devlet merkezine gönderirlerdi⁸.

Beylerbeyilerinin idarî görevi, ise kadı ile birlikte sorumluluk bölgesinde yaşayan reyanın güvenliğini sağlamak, kanuna aykırı hareketleri önlemek ve adaletin uygulanmasını temin etmek idi⁹. Kayıtlardan beylerbeyinin, gerek şehir için ve gerekse bölge için huzurun ve asayişin teminindeki en önemli icra organı olduğu anlaşılmaktadır. Bazı durumlarda, beylerbeyine asıl görevinin bu olduğu hatırlatılmış, huzursuzluğa neden olan suçluların yakalanarak adalete teslim edilmesi, yani kadıya havale edilmesi, kendisine emredilmiştir¹⁰.

Eyalet valileri/beylerbeyileri görev yaptıkları eyaletin en yüksek idarî ve

1 Bkz. Ek tablo 2.

2 Yücel, “Desantralizasyon”, s. 666; Nejat Göyünç, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a kadar)”, *Osmanlı, C. 6, Ankara 1999, s. 78-79.*

3 BOA, Ş.d., 11: 569 (evahir-i Z 1099/17-27.10.1688).

4 *Muhafaza hizmetinde firar eden tımarlı sipahi yoklamaları ile ilgili bi örnek için bkz. BOA, M.d., 106: 349/1346 (evahir-i R 1107/29-9.11.1695).*

5 M. Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Isparta 1998, s. 218.*

6 Mehmet İpşirli, “Beylerbeyi”, *TDVİA, C. 6, İstanbul 1992, s. 71.*

7 Göyünç, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a kadar)”, s. 78-9.

8 *Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Devlet Adamlarına Öğütler Osmanlılarda Devlet Düzeni, (Çev. Hüseyin Ragıp Uğural), Ankara 1992, s. 156-158. Bazı örnekler için bkz. BOA, İ.E.. AS., 24/2159 (29 N 1089/14.11.1678); BOA, İ.E.. DH., 139; BOA, İ.E..AS. 46/4223.*

9 Yücel, “Desantralizasyon”, s. 666.

10 *Bir örnek olarak bkz. BOA, M.d., 79: 605.*

malî amiri durumunda olmaları sebebiyle başta nüzül¹, sürsat² gibi avarız vergileri³ olmak üzere her türlü verginin tahsil edilerek zamanında hazineye gönderilmesi⁴, mütesellimlerin atanması, bütün mukataaların denetimi ve iltizam işleri, şehirde bulunan vakıfların korunması⁵, dinî-sosyal yapıların ve kalelerin tamiri⁶, ihtiyaç duyulan görevliler için merkeze arz yazılması⁷ gibi vazifeleri de yerine getirmekteydiler.

17. asırda Maraş beylerbeyilerini en fazla meşgul eden konulardan birisi Osmanlı Devleti'nin hem batıda Avusturya, Venedik ve Lehistan ile hem de doğuda İran ile giriştikleri uzun soluklu savaşlar olmuştur. Valilerin/Beylerbeyilerin buldukları bölgenin en büyük askerî âmiri ve kumandanı durumunda olmaları onların yetki ve sorumluluklarını hayli arttırmıştır. Hemen her dönemde kısa aralıklarla çok cepheli savaşların yapılması, beylerbeyileri meslek hayatlarının yaklaşık üçte ikisini cephelerde fiilen muharebe etmek veya bunun hazırlığı içerisinde geçirmek zorunda bırakmıştır. *Şark veya Engürüs seferleri* olarak kayıtlarda zikredilen savaşlarda, "sefer durumu" önceden beylerbeyine bildirilir ve asker ile birlikte sefere hazır olması talimatı verilirdi. Onlar da kendi kapı halkı ve eyaletindeki diğer kuvvetlerle yoğun bir hazırlığın içine girerlerdi⁸. 1695 yılında Avusturya üzerine düşünülen ve II. Mustafa'nın bizzat katıldığı bu sefere

1 BOA, MM.d., 3857: 23 (12 C 1069/07.03.1659).

2 Maraş eyaleti sürsat bedellerini tahsil etmek için önce Maraş Valisi Hüseyin Paşa'ya emredilmiş iken onun vefat etmesiyle, aynı vergiyi mahallinde toplamak için yeni vali Osman Paşa'ya yeniden ferman gönderilmiştir (BOA, MM.d., 3167: 55).

3 BOA, MM.d., 3482: 187.

4 *Vergilerin toplanması ve vergilerini vermek istemeyenler ile ilgili Maraş valilerine yazılan bazı emirler için bkz. BOA, MM.d., 6633: 45; BOA, MM.d., 300: 147,178; BOA, MM.d., 3178: 14; BOA, Ş.d., 11: 474 (evahir-i L 1099/19-19.08.1688); BOA, MM.d., 18536: 11; BOA, MM.d., 3178: 14; Bayram Üstün, 41/2 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H. 1048/M. 1638-1639) Transkripsiyon ve Değerlendirme, Erciye Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2009, s. 337-8.*

5 Maraş, Sivas ve Karaman'daki Zülkadriye vakıflarına yapılan haksız müdahalelerinin önlenmesi ile ilgili Maraş valisi ve kadısına gönderilen emr-i şerif için bkz. BOA, MM.d., 22116: 17 (3 R 1052/1.07.1642). Başka örnekler için bkz. BOA, Ş.d., 4: 106/459.

6 BOA, M.d., 89: 67/170; BOA, M.d., 81: 88/195.

7 Maraş beylerbeyi Mehmed Paşa'nın Malatya kalesindeki gönüllüler kethüdalığına Cafer'in atanması hususunda yazdığı arz için bkz. BOA, A.RSK. d., 1483: 21. *Alaybeyi tayini için arzlar hakkında bkz. BOA, KK.d., 494: 103; BOA, İ.E..TCT., 823 (12 N 1111/3.03.1700); BOA, A.RSK. d., 1564: 72; BOA, A.RSK.d., 1560: 62-64, 62/A.*

8 *evayil-i R 1110/7-17.10.1698 tarihinde Maraş Beylerbeyi Süleyman Paşa'ya gönderilen bir ferman ile Maraş cemaatlerinden toplam 200 kişilik bir kuvvetin oluşturularak düşünülen sefere gönderilmesi emredilmiştir (BOA, M.d., 99: 46-49/183). Sefer için aşiretlerden asker ihracı için Maraş valilerine gönderilen başka hükümler için bkz. BOA, M.d., 101: 1/4; BOA, M.d., 100: 142/543. Seferler için mühimmat temini ve irsali hakkında Maraş valilerine yazılan hükümlere bazı örnekler için bkz. BOA, MM.d. 3134: 67 (12 N 1112/20.02.1701); BOA, C..BH., 50/2377; BOA, M.d., 111: 531, 563; BOA, A.E.. SMST.II, 11/1033.*

I. Salon VI. Oturum

hazırlıklar sadedinde Maraş Beylerbeyi olan Ahmed Paşa'ya, sayıları gönderilen fermanda belirtilen, mükemmel ve silahlı kapı halkı; eyaletteki Maraş, Zamantı, Gerger, Antep ve Kâhta kalelerindeki askerler, yine eyaletindeki Gökvelioğlu Veli, Rişvanoğlu Halil gibi bazı güçlü yerel beylerin askerleriyle katılması için emr-i şerif yazılmıştır¹. 1603-4 yıllarında Maraş Beylerbeyi olan Sefer Paşa, eyaletindeki tüm askerler ile sefere çağrılmıştı². 1625-6 yılında Maraş beylerbeyi olan Nogay Paşa, IV Murad'ın 1626 yılındaki Bağdad Seferine katılmıştır³. Bu sefer sırasında Nogay Paşa yerine Maraş beylerbeyi olan Zor Paşa, sefer dönüşünde Temmuz-Ağustos 1627 tarihinde Ahıska muhafazasına gönderilmişti. O, ayrıca Abaza Mehmed üzerine yapılan sefere de katılmıştı⁴. 1635 yılında Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa, eyaletinin Ayıntab Sancağı dışındaki tımar ve zeamet askerleri ile kendi mükemmel kapusuyla Karaman Beylerbeyi Arslan Paşa'nın yerine Ahıska muhafazasına tayin edilmişti⁵. 1672-6 yılları arasında Maraş beylerbeyi olan Hasan Paşa, IV. Mehmed'in 1672 yılındaki I. Lehistan (Kamanıçe Seferi) ve 1676'daki II. Lehistan seferlerine mükemmel kapı halkı ve eyaletindeki tımar askerleriyle katılmıştır⁶. Araştırma dönemimiz ile ilgili pek çok belgeden Maraş idarecilerinin, özellikle 17. yüzyılın sonlarında Kutsal ittifak ile yapılan savaşlardan dolayı sık sık seferlere çağrıldıkları, hatta bir kısmının, bu savaşlarda Devlet'e hizmet ederken hayatını kaybettiğini görmekteyiz⁷. Maraş beylerbeyi Yunus Paşa, 1697 yılında Sultan II. Osman'ın katıldığı Macar Seferi sırasında Zanta savaşında şehit düşmüştür⁸. Maraş beylerbeyi Halil Paşa'ya kapısındaki askerler, eyaletinin tımar askerleri ve eyaletinden ihracına memur olduğu kale neferleriyle 1110/1698 yılında düşünülen sefere katılması emredil-

1 BOA, M.d., 108: 213/902; BOA, M.d., 106: 369/1412; BOA, M.d., 107: 2/5, 15/36. Başka belgelerden Ahmed Paşa'nın henüz gelip orduya yetişmediğinden bu konuda kendisine iki kez te'kit emri yazılmıştır (BOA, M.d., 108: 191/817 (evahir-i N 1107/24-5.04.1696)).

2 BOA, M.d., 75: 204/415.

3 Topçular Kâtibi, a.g.e., s. 384; Naima, a.g.e., C. III, s. 922; Konuk, a.g.t., s. 22.

4 Konuk, a.g.t., s. 28, 34-35; Nazım Tektaş, *Sadrazamlar, Osmanlıda İkinci Adam Saltanatı, Çatı Kitapları, İstanbul 2002*, s. 219; Aycibin, a.g.t., s. 760, 774, 782.

5 BOA, M.d., 87: 115/365 (13 R 1047/4.9.1637). Daha sonra Ahıska'nın muhafazasına Trabzon beylerbeyi Mehmed Paşa görevlendirilince Mustafa Paşa'ya eyaletinde sefer hazırlığı yapması için izin verildi. BOA, M.d., 87: 186/556; Naima a.g.e., C. III, s. 1398.

6 Hacı Ali Efendi, a.g.e., s. 11,40; BOA, Ş.d., 8: 492/2392, 2393; BOA, Ş.d., 8: 395/1929; BOA, Ş.d., 8: 111/492; BOA, Ş.d., 4: 457/1938; İsâ-zâde Târîhi, s. 116, 148; Zübde-i Vekayîât, s. 50, 73; İnbaşı, a.g.e., s. 119, 147.

7 Maraş beylerbeyi Çerkez Haydar Paşa, 6.09.1595 tarihinde Serdar-ı Azam Sinan Paşa ile birlikte katıldığı savaş esnasında şehid düşmüştür (M. Süreyya, *Sicil*, C. 2, s. 261; *Selânikî*, a.g.e., C. II, s. 507). Aynı biçimde Sinan Paşa, da Varad Seferi sırasında şehid düşerek hayatını kaybetti (Aycibin, a.g.t., s. 340).

8 Silahdar, a.g.e., s. 250, 273, 291, 298. Maraş Mutasarrıfı Yunus Paşa'ya bu sefer sırasında Kasapbaşı tarafından on öküz ve otuz koyun verilmiştir (BOA, İ.E..AS. 45/4133 (27 M1109/15.08.1697)).

miş¹, fakat daha sonra bölgesindeki eşkıya ile mücadele etmesi şartıyla bu seferden muaf tutulmuştur².

Beylerbeyileri sefere gittiklerinde kendi vilayetlerindeki bir sancakbeyini yeteri kadar sipahi ile birlikte bölgelerinin muhafazası için bırakırlardı³. Osmanlı ordusu sefere çıktığında: Maraş beylerbeyileri, kanun gereği, kendi askerleriyle Anadolu, Karaman, Sivas ve Diyarbakır eyaletlerinden sonra gelmek kaydıyla, ordunun sol kanadında yer alırdı⁴. Maraş beylerbeyilerinin seferde Dümдар “Artçı” kumandanlığına tayin edilmesi de kanundu⁵.

Maraş vali veya beylerbeyileri sadece seferlere iştirak etmemişler aynı zamanda serhatlardaki kale ve yerlerin muhafazasına da tayin edilmişlerdir. Bu bağlamda Maraş beylerbeyilerinden Yusuf Paşa, 2.5.1616 tarihinde askerleriyle Erzurum muhafazasına⁶; Vezir Mustafa Paşa, 19.06.1643 tarihinde Bağdad muhafazasına⁷; Arslan Paşa, 28.9.1686 tarihinde kapı halkı ve eyalet askerleri ile birlikte Pojeğa muhafazasına⁸ görevlendirilmişlerdir.

Çıkılan seferler esnasında bilhassa savaşta başarı gösteren beylerbeyiler taltif edilir⁹, merkezden hilat, murassa kılıç ve para hediyeleri gönderilirdi. Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana Seferi sırasında 20.05.1683 tarihinde Maraş beylerbeyi Kethüda Ahmed Paşa, 1 200 askeri ile birlikte padişahın huzurunda geçit resmi yapmış ve çeşitli hediyeler almıştır¹⁰.

İncelenen dönemde beylerbeyileri açısından en önemli sorun ikincisi Celalilerdi. 17. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun hemen her yerinde görülen yolsuzluk ve eşkıyalık olayları Maraş Eyaleti'nde de sıklıkla görülmüştür¹¹. Bu tür suçluların yakalanarak mahkemeye çıkarılması ve suçu sabit olduğunda katledilmesi beylerbeyinin görevleri arasındaydı¹². Celalilere karşı güvenliğin sağlanmasında Beylerbeyilerinin muazzam çabaları olmuştu. Celali gaillesinin sona

1 BOA, M.d., 110: 392/1718 (evahir-i L 1109/2-12.05.1698).

2 BOA, M.d., 110: 128/566 (evayil-i R 1109/17-27.10.1697).

3 BOA, M.d., 63: 8/14 (12 Ca 995/20.04.1587).

4 Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Tarihi Metin ve İndeks (1003-1045/1595-1635)*, C. III, (Haz. Şevki Nezih Aykut), Ankara 2004, s. 522; *Abdi Paşa, Vakâyi'-Nâme*, s. 372; *Yaşar Yücel-Ali Sevim, Türkiye Tarihi III Osmanlı Dönemi (1566-1730)*, Ankara 1991, s. 35.

5 Konuk, a.g.t., s. 72; *Aycibin*, a.g.t., s. 248, 250; *Yıldırım*, a.g.t., s. 36; *Kucak*, a.g.t., s. 31. *Hasan Paşa, 1695 Macaristan seferi sırasında dümdar olarak tayin edilmişti (Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 61).

6 BOA, M.d., 81: 76/165.

7 BOA, M.d., 89: 17/45.

8 BOA, Ş.d., 10: 71, 51, 179; *Demir*, a.g.t., s. 278-9, 283, 454.

9 Salih Paşazade Ahmed Paşa, maiyetindeki askerleriyle 1694 yılında sefere iştirak ettiği için ve başarılı hizmetlerine karşılık sefer dönüşünde, Malatya Sancağı Maraş Eyaletine ilhak edilerek 5.11.1694 tarihinde kendisine verilmiştir (*Zübde-i Vekayiat*, s. 501; *Silahdar*, a.g.e., s. 64; *Sicill-i Osmanî*, C. I, s. 197).

10 M. Yılmaz, a.g.t., s. 16, 49, 51.

11 Bkz. Aşağıda dip not: 208.

12 BOA, M.d., 81: 76/165 (5 R 1025/2.5.1616); M. Çağtay Uluçay, 18.ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul 1955, s.15 vd.

I. Salon VI. Oturum

ermesiyle birlikte Beylerbeyileri bu defa eşkıya ile mücadele etmek zorunda kalmışlardı¹.

1603-4 yıllarında Maraş Beylerbeyi olan Sefer Paşa, eyaletindeki tüm askerler ile sefere çağrıldığı sırada Merkez'den Arap eşkıyasının Celalilerle beraber hareket ederek Antep'te sebep oldukları faaliyetlerine karşı 30 kadar sipahinin muhafaza için alıkonulmasını istemiştir. Devlet bu sıralarda Avusturya ile yapılan savaşlar için fazla askere ihtiyacı olduğunu ileri sürerek tüm askerleri sefere çağırmıştır².

Anadolu'daki Celalilerin tedibine ve tenkiline memur olan Kuyucu Murad Paşa'nın ordusunda Maraş Beylerbeyi Zülfikar Paşa, kuvvetleriyle beraber bulunmuş³, 17. yüzyılın başlarında Osmanlı ülkesinde çıkan en tehlikeli Celali isyanı olan Canbolatoğlu Ali Bey'in isyanının bastırılmasında Sadrazama yararlı hizmetleriyle yardım etmiştir⁴. Meşhur asi Kalenderoğlu, 1605 yılında Konya ve Karaman'ı yağmaladıktan sonra Karaman'dan Elbistan'a kadar olan yerlerdeki ekili arazileri tahrip ettikten başka Türkmen evlerini basarak Maraş'a doğru

1 *Türkmen taifesinden Bozkoyunlu cemaati, Kürt cemaatlerinden Cihanbeğli, Balbanlu, Kılıçlı gibi cemaatlerin Malatya çevresinde çıkardıkları eşkıyalığın bertaraf edilmesi için Maraş Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya hüküm gönderilmiştir (BOA, M.d., 101: 23/72 (evahir-i C 1102/21-30.3.1691). Kara Eşmeli ve Boz Koyunlu aşiretlerinin Maraş'ın Elbistan nahiyesinde şehri 40 gün boyunca kuşatarak sebep oldukları eşkıyalıkların önlenmesi sadedinde Maraş beylerbeyine 9-19.6.1689 tarihinde gönderilen hüküm için bkz. Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200), İstanbul, 1989, s. 79, ves.134. Maraş valilerine hitaben eşkıyalığı önlemeleri hususunda gönderilen başka örnekler için bkz. BOA, Ş.d., 4: 457/1938; BOA, M.d., 100: 134/515; BOA, M.d., 100: 114/432 (29 Ra 1102/31.12.1690); Refik, a.g.e., s. 93, ves. 144;*

2 BOA, M.d., 75: 204/415.

3 *Serdar Veziriazam Kuyucu Murad Paşa'nın ordusuna Konya Ovası'nda katılmak için: Maraş Beylerbeyi Zülfikar Paşa'ya, Eski Maraş Beylerbeyi Ömer Paşa'ya ve Eski Ayntab Beyi Kaçar Hüseyin Bey'e yazılan hükümler için bkz. Mehmet Şahin, Kuyucu Murad Paşa'nın Celali Mühimmesi (1607), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002, s. 170-172. Daha sonra gönderilen bir hüküm ile Zülfikar Paşa'ya eğer memleketinin eşkıyadan hıfz u hirasete ihtiyacı varsa yerinde kalabileceği yoksa orduya gelip katılması gerektiği bildiriliyordu (Aynı eser, s. 222). 16 Eylül 1607 tarihli bir hükümde Zülfikar Paşa'nın bu hizmetlerinin takdir edilip kendisine süslü ve manevi değeri yüksek bir kaftan gönderildiğini görüyoruz (Dilek Şahin, XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Celali Hareketleri (8 numaralı Mühimme zeyline Göre), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003, s. 207-208). Zülfikar Paşa'nın yanına katılacak olanlarla birlikte, Adana Ovası'na inip Haleb'e doğru gitmekte olan Serdar Kuyucu Murad Paşa ordusuna münasip bir yerde katılması ve Zülfikar Paşa'nın bunu tehir etmesi ile ilgili hükümler için bkz. D. Şahin, a.g.t., s. 256-257, 273.*

4 BOA, 8 Numaralı Mühimme Zeyl-i Defteri, 85/429'dan nakleden M. Şahin, a.g.t., s. 222; BOA, 8 Numaralı Mühimme Zeyl-i Defteri, 88/436'dan nakleden M. Şahin, a.g.t., s. 226; Mücteba İlgürel, "Canbolatoğulları", TDVİA, C. VII, s. 144; Gökür Çelik, Vâsıtı'nın "Gazâvât-ı Murad Paşa" Adlı Eserinin İncelenmesi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 19-21; Aycibin, a.g.t., s. 534.

ilerlemiştir. Zülkadriye Beylerbeyi Mehmed Paşa vilayetinin bütün kuvvetleriyle 26 Haziran 1607 tarihinde Kalenderoğlu isyanını bastırmak için görevlendirilen Rumeli Beylerbeyi Hüseyin Paşa'ya katılmıştır¹. 17. yüzyılın ortalarında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çıkan ayaklanmaların başında Devleti belki de en fazla uğraştıran Erzurum Valisi Abaza Mehmed Paşa ve onun ölümünden sonra oğlu Abaza Hasan Paşa'nın devam ettirdiği isyan hareketleri gelir². 1658 yılında Antep yakınlarında kışlayan Asi Abaza Hasan Paşa, 30.000 kişilik askerlerini civar kasaba ve köylere taksim etti³. Askerin halka yaptıkları, bölgenin kırsal yaşamında aksamalara sebep olmuştu⁴. Maraş beylerbeyi, 1658 tarihinde eyaletinde seferberlik üzere çıkarabilecek tüm askerleri ile Asi Abaza Hasan üzerine serdar tayin edilen Diyarbekir Mutasarrıfı Vezir Murtaza Paşa'nın maiyetine girmesi için emir almıştı⁵.

Hiç şüphesiz eşkıyaların verdiği sıkıntının halk arasındaki acısını hafifletmenin ve Devlet otoritesini temin etmenin en etkili yollarından birisi de eşkıya teftişiydi. Osmanlı Devleti, herhangi bir havalideki eşkıyanın fesat ve eşkıyalıklarının önlenmesi için çoğu zaman güvendiği, daha önce devlete yararlı işlerde bulunan⁶, bu konuda tecrübeli, yetenekli ve iş bitirir adamlarını bu bölgelere, olağanüstü yetkilerle donatarak, görevlendirirdi. Farklı zamanlarda Maraş beylerbeyileri de hem kendi bölgelerinde hem de daha geniş bir sahadaki eşkıya teftiş ve tedibine⁷ memur edilmişlerdir. Maraş eyaletine mutasarrıf olup Anadolu'da müfettiş olan Vezir Ahmed Paşa, 5-15.12.1688 tarihinde Bozok Sancağı kazalarında halkı perişan edip evlerini yakıp yıkan Türkmen Mamali Aşireti eşkıyalarının tuğyan ve istilalarını bertaraf etmek için gönderilmiştir⁸. Üsküdar'dan Bağdat'a kadar olan yerlerde ortaya çıkan eşkıya taifesinin izalesi

1 D. Şahin, *a.g.t.*, s. 121-122, 126-129; *Aycibin, a.g.t.*, s. 545-547. Daha geniş bilgi için bkz. Çelik, *a.g.t.*, s. 29-31; William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan (1591-1611)*, (Çev. Ülkün Tansel), İstanbul 2000, s. 127.

2 Hatice Cırık, *XVII. Yüzyıl Askeri Seferleri Esnasında Anadolu'dan Yapılan Hazırlıklar (1644-1660)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 98-99.

3 Mücteba İlgürel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul, 1979, s. 311-312.

4 Hülya Canbakkal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İstanbul, 2009, s. 45; İlgürel, "Ateşli Silahların Yayılışı", s. 313; M. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1944, s. 144.

5 *Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık*, s. 320-322, 354, 356, 364-5, ves. 133, 134, 160, 162, 168.

6 Belgelerin ifadesi ile: "...uğur-u hümayunda bezl-i mechud olub..." (BOA, C..AS. 558/23409).

7 Maraş Valisi Ali Paşa, 1714 yılında Kilis Ekradı ve Kılıçlı aşireti eşkıyalarını tedibe görevlendirilmişti (*Ayntab Şer'iyye Sicili*, Nu. 65, s. 220; Şaban Bayrak, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Eşkıyalık Olayları*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Malatya, 1998, s. 28). Başka örnekler için Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, 1991, s. 47-48.

8 BOA, İ.E..DH. 726 (*evasıt-ı S 1100 / 5-15.12.1688*).

I. Salon VI. Oturum

ve cezalandırılması şartıyla Maraş Valisi olan Başbakikulu Hüseyin Ağa, bunu yerine getirmekte gevşek davranınca eşkıyalık giderek artmış Kasım 1688 tarihinde çıkarılan yeni emirle ikaz ve tehdit edilmiştir¹. 1690 yıllarından sonra Bağdat ve çevresinde ortaya çıkan çöl eşkıyasının da tedibine sık sık Maraş beylerbeylileri görevlendirilmişlerdir. Örneğin 1698 yılında yapılması düşünülen sefer çağrılan istenen Halil Paşa², sonradan seferden muaf tutularak eyaletindeki tımar askerleri ile birlikte bu havaliyi eşkıyanın vereceği zararlardan korumak üzere görevlendirildi³. Türkmen taifelerinden Beğmişli, Arablı, Karaşeyhli, Döğeri, Kadirli, Seçen, Bozkoyunlu, Dimlek, Çepni ve Hamalı kabilelerine mensup eşkıya üzerine Maraş Beylerbeyi Mehmed Paşa ile birlikte Rakka Beylerbeyi Hüseyin Paşa, Maraş ve Haleb mütesellimleri, zikrolunan eyaletlerdeki kadılar, ayan-ı vilâyet ve iş erleri görevlendirilmişti⁴. Maraş ve Kars-ı Maraş sancaklarında bulunan kasaba ve köyleri harabeye çeviren Tacirli aşiretini tedip için 1702'de Maraş Beylerbeyi olan Arslan Paşa, memur edilmişti⁵. Eşkıya tedip ve teftişine en çok görevlendirilen Maraş valisi, Rışvanoğlu Halil Paşa'dır. O, Malatya Sancak Beyi iken iki kez Anadolu'nun sol kolunda Bolu'dan Erzurum'a kadar olan kazalardaki eşkıya def'ine tayin olmuştu⁶. Bu hizmetleri karşılığında terfi ederek Maraş Beylerbeyliğine atanan Rışvanoğlu Halil Paşa'ya bu kez mükemmel, güçlü, silah kullanan adamları ile Bağdat ve Basra taraflarında ortaya çıkan çöl aşiretleri eşkıyalarını def' ve ref' etmek için, Bağdat Valisi Vezir Mustafa Paşa'ya yardımcı olarak gitmesi emredilmiştir⁷. Rışvanoğlu Halil Paşa, Maraş valiliği sırasında bir taraftan kendi bölgesinde eşkıyalıklarda bulunan Cihanbeyli Aşireti'nden Koyunoğlu İbrahim ve kardeşlerinin ve Keleşorlu Cemaati'nden Kör Kavlu ve kardeşlerinin bertaraf edilmeleriyle uğraşırken⁸ diğer taraftan Rakka⁹, Bağdat ve çevresinde ortaya çıkan eşkıyanın tedibi ile de görevlendirilmiştir¹⁰.

1 Zübde-i Vekayiat, s. 292; BOA, M.d., 98: 18-19/48.

2 BOA, M.d., 110: 128/566.

3 BOA, M.d., 110: 596/2753.

4 BOA, M.d., 100: 114/432 (29 Ra 1102/31.12.1690); BOA, M.d., 100: 104/403 (evâhir-i Za 1102/16-25.7.1691). Devletin, bazen geniş bir alanı ilgilendiren eşkıyalığın önlenmesi için pek çok eyaletin valilerine ortak sorumluluklar yüklemiştir. Bir örnek için bkz. BOA, M.d., 112: 166/583 (evasıt-ı L 1113 / 10-19.3.1702)

5 BOA, M.d., 111: 392; BOA, M.d., 112: 167.

6 BOA, M.d., 110: 127/564 (evâil-i R 1109/17-27.10.1697).

7 BOA, M.d., 111: 315/1106 (evasıt-ı Z 1111 / 29.5-7.6.1700); BOA, M.d., 111: 373/1256 (evasıt-ı S 1112 / 27.7-5.8.1700). Daha sonra evasıt-ı Za 1112/18-28.6.1701 tarihli gönderilen başka bir hükümde Rışvanoğlu Halil'in bazı husus için yerinde kalarak yerine kethüdasını 300 nefer ile göndermesi istenmiştir (BOA, M.d., 111: 415/1418).

8 BOA, MM.d., 3134: 361 (4 L 1112/14.3.1701); BOA, M.d., 111: 525/1824 (evasıt-ı Ş 1112/20-30.1.1701).

9 BOA, M.d., 111: 466/1592.

10 Bazı örnekler için bkz. BOA, M.d., 110: 596/2753, BOA, M.d., 111: 466/1592, BOA, M.d., 111: 475/1628, BOA, C..DH. 107/5347 (29 Ra 1121/8.6.1709); BOA, C..AS. 1083/47775; Zübde-i Vekayiat, s. 721.

Beylerbeyilerin Sarayı, Maiyetleri/Kapı Halkı ve Divanı

Evliya Çelebi'nin tarifine göre Maraş sancağında oturan beylerbeyi veya valilerine ait Paşa Saray'ı, şehrin yüksek bir yerinde yer alan, bakımlı, ihtişamlı büyük sarayların arasında¹ ve işlek bir cadde üzerindeydi².

Maraş şehrinde valiler, çeşitli tarihlerde Divan-ı Hümayun'un küçük bir modeli durumunda olan "Divanlar"³ kurmak suretiyle şehirde meydana gelen çok değişik hadiseleri burada çözümlenmişlerdir. Beylerbeyinin konağında toplanan Eyalet veya Beylerbeyilik Divanında; tımar defterdarı, defter kethüdası, hazine defterdarı, beylerbeyi kethüdası ve tezkireci bulunmaktaydı⁴. Bu divan, halkın her türlü dilek ve şikâyetlerine açıktı. Eyaletin çeşitli işleri görüşülür, karara bağlanır ve netice ilgililere bir *buyruldu* ile bildirildi⁵. Divanın kararlarından memnun olmayanlar davalarını Divan-ı Hümayun'a iletebilirlerdi.

Maraş Beylerbeyileri ile ilgili olarak değinilmesi gereken bir husus da kapı halkıdır. 17. yüzyıla gelindiğinde, hem merkezi idarenin hem de eyalet ve sancak yönetiminin klasik şeklinden tamamen ayrılmış olduğunu görüyoruz. Harp güçlerinin oluşturulmasında artık eyalet askerleri içinde tımarlı siphahilerin yerini, valilerin kapılarında besledikleri ve çeşitli adlarla anılan askerler almışlardı⁶. Valilerin gözde ve güçlü olmaları, kapılarında ücretle besledikleri askerlerin sayısı ile ölçülür olmuştu. Belgelerde özellikle de sefere yapılan çağrı emirlerinde sık sık vurgulanan "*mükemmel kapı*" tabirinin mümkün mertebe çok sayıda adamı olanları tanımladığı anlaşılmaktadır. Maraş valileri gerek iç güvenliği ve gerekse sefere katılma yükümlülüğü başta olmak üzere icra görevlerini, kapısında beslediği çok sayıda atlı ve tüfekli asker sayesinde yerine getirirdi⁷. Evliya Çelebi'ye göre 17. yüzyılın ortalarında Maraş beylerbeyinin kapı halkı iki bin civarındaydı⁸. Araştırmalarımız esnasında beylerbeyine yardımcı olan kapı halkından; *kethüda*, *defter kethüdası*, *tımar defterdarı*, *defter emini*, *çavuşlar emini*,

1 Orijinal ifade ile "saray-ı âlilerin eşbehi".

2 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyhatnâmesi*, C. 9, (Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman- Robert Dankoff), İstanbul 2005, s. 175.

3 Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın ilk Yarısında Ankara*, Ankara 1986, s.146.

4 Erol Özbilgen, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Âdâb-ı Osmâniyye*, İz Yay. İstanbul 2003, s. 203.

5 İpşirli, "*Beylerbeyi*", s. 72.

6 Bkz. Halil İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, VI (Louvain 1980), p. 283; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965, s. 189 vd.

7 "Evvel-i baharda mükemmel kapu kulla sefer-i hümayunuma gelinmek üzere", "evvel-i baharda darb ve harbe kadir yarar âdemlerinle sefer-i hümayunuma gelmek şartıyla", "mansabının tahammülüne göre cümlesi çifte tabancalı ve boylu tüfenklü müsellahe ve müretteb olmak üzere kapun halkını şimdiden techiz ve tertib ve hazır ve müheyya edüb", biçimindeki kayıtlara bu dönemde sık sık rastlamak mümkündür (Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyiliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s.180).

8 Evliya Çelebi, a.g.e., C. 9, s. 175. Maraş Beylerbeyi Kalavun Yusuf Paşa, 1623 yılında Devlet'e isyan edip Abaza Mehmed Paşa'ya katıldığı zaman maiyetinde 10 bin kişilik kuvveti bulunmaktaydı (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 3,4, s. 150).

I. Salon VI. Oturum

çavuş kethüdası, divan çavuşları ve beylerbeyi çavuşları 'yla¹ ilgili kayıtlara rastlanılmıştır².

Maraş Beylerbeyilerinin Maaşı ve Gelirleri

17. yüzyılda Maraş eyaleti, Adana, Kars gibi gelirleri tek başına bir veziri geçindirmeyecek kadar fakir eyaletlerden biri idi³. Hatta buraya vali olarak atanan bazı kimselerin bu mansıbu beğenmediği ve gitmek istemediği de görülmektedir. Örneğin 1654 yılında sarayda bir ağanın ölümüne sebep olduğu gerekçesiyle İstanbul dışına çıkarılmasına karar verilen ve kendisine Maraş beylerbeyliği tevcih edilen Seydi Ahmet Paşa, Sadrazam İbşir Paşa'nın da "*senin gibi bir adama Maraş valiliği azdır*" diye olan tahriklerinin de etkisiyle, Devlet'e başkaldırarak görev yerine gitmeyince daha sonra Anadolu valiliğine atanmıştır⁴. Yine 1658-1659'da Şam valiliğinden azledilmiş bir vaziyette iken Maraş'a ikinci defa tayin edilen Vezir Siyavuş Mustafa Paşa, önce Maraş'a gitmek istemediyse de sonra kabul etti. Fakat kısa bir süre sonra bu görevinden azlolunarak Edirne'ye çağırılmış. Daha önceki hatalarından dolayı yargılandıktan sonra katledilmiştir⁵.

Evliya Çelebi, Maraş beylerbeyilerine ayrılan hasların, 628 450 akçe olduğunu belirtir⁶. Nitekim bir Sancak Tevcihat Defterine göre Karaman beylerbeyi Murad Paşa, 25.6.1583 tarihinde Zülkadriye Eyaleti'ne 628 449 akçe has ile atanmıştır⁷.

Maraş eyaletinin geliri düşük olduğundan bazen buraya atananlara, özellikle vezir rütbelilere, yetmediğinden idarî bölgelerindeki veya başka bölgelerdeki bir veya birkaç sancağın geliri de onlara ilave "ber vech-i zamime" veya "ilhak" olarak verilmiştir. Maraş beylerbeyilerinden: Trablusşam beylerbeyiliğinden mazul olan Celeb Ali Paşa (1634)'ya Malatya Sancağı⁸; Arslan Paşa (1703)'ya Kars-ı Maraş sancağı⁹; Salih Paşazade Ahmed Paşa (194-5)'ya Malatya sancağı¹⁰; Çö-

1 Maraş beylerbeyinin 170 kadar çavuşu olduğunu Evliya Çelebi bize nakleder. (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, s. 175).

2 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, s. 174-5. Aydın, *a.g.e.*, s.184.

3 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s. 13.

4 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/1, Ankara 1983, s. 322.

5 Abdi Paşa, *Vakâyi'-Nâme*, s. 103, 121; Gökçek, *a.g.t.*, s. 24-5, 67; *Sicill-i Osmanî*, C. 5, s. 1517.

6 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyhatnâmesi*, C. I-II, (Sad. Tevfik Temel Kuran), Üçdal Neş., İstanbul 1986, s. 128.

7 BOA, KK.d., 262: 193. Aynı kayıtların devamında anlaşıldığı kadarıyla Gazanfer Paşa, 576 725 akçe karşılığında 1.9.1576 tarihinde ikinci kez Zülkadriye Eyaleti'ne beylerbeyi olarak atanmıştır (BOA, KK.d., 262: 193).

8 BOA, C..DH., 6095: 45; BOA, MM.d., 3443: 5; Sıdkî Paşa, *Gazavât-ı Sultan Murad-ı Rabisi (IV. Murad'ın Revan Seferi)*, (haz. Mehmet Arslan), İstanbul 2006, s. 24.

9 BOA, M.d., 114: 73.

10 *Zübde-i Vekayiat*, s. 501; BOA, M.d., 108: 213/902; BOA, M.d., 108: 191/817.

teli Ahmed Paşa (1695-6)'ya Malatya ve Kars-ı Zülkadriye sancakları¹ kendi gelirlerine ilave olarak verilmiştir. 1691 yılında Maraş beylerbeyi Mehmed Paşa, Malatya sancağına da ber-vech-i zamime mutasarrıf idi². 1697-8 yılında Maraş valiliği yapan Bezirgân Halil Paşa aynı zamanda Aksaray Sancağına da tasarruf etmekteydi³.

Belgelerden, Maraş eyaletine bağlı olan Ayntab⁴, Malatya⁵ ve Kars-ı Maraş⁶ sancaklarının 17. yüzyılın ortalarından itibaren arpalık⁷ olarak tevcih edildikleri anlaşılmakla⁸ beraber Maraş eyaletinin, sadece bir kez arpalık olarak tevcih edildiği görülmektedir. O tek istisna ise eyaletin, Anadolu eski beylerbeyi Vezir Siyavuş Mustafa Paşa'ya 17.09.1646'da arpalık olarak verilmesidir⁹.

Maraş beylerbeyileri veya valileri, özellikle seferlere hazırlanırken çeşitli masraflar için fazla miktarda paraya ihtiyaç duymaktaydılar. Onun için sık sık varlıklı kişilerden ve hazineden borç alırlardı¹⁰. Bu cümleden olarak: Maraş beylerbeyi olan Vezir Gürcü Mustafa Paşa, Manisa'nın eski kadılarında Mevlana Mahmut'a 1655 senesinde 5500 Kuruş ve 1659 yılında 3500 Kuruş olmak üzere toplam 9 000 Kuruş borçlanmıştı¹¹. Maraş mirimiranı Mehmed Paşa, 1678 yılında hazineden borç olarak 8000 kuruş (96 000 akçe) almıştı¹². Maraş beylerbeyi, Hasan Paşa da, 1672 yılında IV. Mehmed'in Lehistan üzerine gerçekleştirdiği Kamanıçe seferi sırasında, Enderun Hazinesi'nden iki kez toplam olarak 400 000 akçe borçlanmıştır. Bu borçlar daha sonra beylerbeyinin mallarından tahsil edilmiştir¹³. 1683 yılında Maraş beylerbeyi Kethüda Ahmed Paşa, hazineden 26.06.1683 tarihinde 5000 kuruş (600 000 akçe)¹⁴, 24.08.1683 tarihinde de 1500 kuruş (180000 akçe) borç olarak Mirkelam Mehmed Ağa eliyle teslim almıştı.

1 BOA, M.d., 107: 2/5, 15/36; Silahdar, a.g.e., s. 108; BOA, M.d., 108: 21/71.

2 BOA, M.d. 100: 134- 515 (1691).

3 Silahdar, a.g.e., s. 304; BOA, M.d. 110: 128/566 (evayil-i R 1109/???)

4 BOA, MM.d., 3443: 220 (3 Za 1047/19.3.1638); M. Şahin, a.g.t., s. 226;

5 Malatya sancağı, 1042/1631'de Behisnili Ali Paşa'ya ber vech-i arpalık verilmiştir. (BOA, KK.d., 266: 60). Başka örnekler için bkz. BOA, Ş.d., 22: 65/418 BOA, M.d., 100: 134/515; BOA, M.d., 81: 157/346 (1025/1616-7); D. Şahin, a.g.t., s. 105, 218.

6 BOA, M.d., 100: 7/19; BOA, M.d., 95: 61/391.

7 Arpalık usulü ile tevcih, muayyen bir görev karşılığı, geçimini sağlamak gayesi ile görev mahallinin dışında bir yerin gelirinin, bir devlet hizmetlisine tahsis edilmesi demektir (Çadırcı, a.g.e., s. 11).

8 BOA, M.d., 89: 17/45; BOA, Ş.d., 22: 65/418.

9 BOA, A.RSK.d., 1512: 59.

10 1635 yılında Maraş beylerbeyi olan Mustafa Paşa'ya hazineden borç olarak verilen 2500 kuruş, daha sonra emr-i şerif ile Maraş eyaletinde iştirası ferman olunan camuş bahasına tayin olunmuştur (BOA, MM.d., 3443: 22 (7 Ra 1047/30.07.1637).

11 Bu borcun, Mevlana Mahmud'un vekil tayin ettiği sipahiye tahsil ettirilmesi için 11-20 M 1075/4-13.08.1664 tarihinde Diyârbekir Paşası, Amid Mollâsına ve Hasankeyf Kadısına hüküm yazılmıştır (BOA, M.d., 95: 25 nolu hüküm)

12 BOA, KK.d., 2438: 9.

13 BOA, D.MKF.d. 27526: 99, 105'ten nakleden İnbaşı, a.g.e., s. 308.

14 BOA, KK.d., 2438: 11.

I. Salon VI. Oturum

04.10.1683 tarihinde 180000 akçesini aynı ağa eliyle tekrar hazineye ödemiştir¹. 1685 yılında Maraş beylerbeyi olan Şeyhzade Ahmed Paşa da 20.05.1685 tarihinde borç olarak hazineden 480 000 akçeyi hazinedar Ömer Ağa eliyle teslim almıştır².

Beylerbeyilerine ayrılan gelir kaynaklarının tam dökümüne inceleyebildiğimiz belgelerde ulaşamadık. Ancak 16. yüzyılda kendilerine ayrılan hasların bu dönemde de devam ettiğini gösteren bazı belgelere sahibiz. Örneğin daha önceki dönemlerde olduğu gibi 17. yüzyılda da şehir merkezinde bulunan sük-i sultanideki boyahanelerin vergileri Maraş beylerbeyilerine ayrılmıştı³. Bir başka belgede de, Maraş'ın 'bâd-ı hevâ' vergisi de mirimirana has tayin edildiği bildirilmektedir⁴.

Beylerbeyilerinin yaptıkları zulümler:

Maraş eyaletinde 17. yüzyıl boyunca farklı grup, kişi ve aşiretler tarafından çıkarılan çok sayıda eşkıyalık hadisesi cereyan etmiştir⁵. Bunların bir kısmında doğrudan veya dolaylı olarak eyalet yöneticileri ile adamlarının yer aldığını görmekteyiz. Esasen halkın emniyetini, huzur ve güvenliğini sağlamakla görevli olan bu zümreler; zaman zaman haktan, adaletten ayrılarak zulüm⁶ eden kişiler olmuşlardır. Maraş beylerbeyilerinin çeşitli karye, kaza ve sancaklarda pek çok işlerini yerine getiren voyvoda, subaşı, kethüda, mübaşir, emin, amil vesaire gibi resmi görevlilerin veya beylerbeyilerine dayanan reayadan bazı kimselerin ettikleri zulümlerine girmenin meselemizi uzatacağından, bunlardan sarfinazar ederek burada doğrudan beylerbeyilerin faili oldukları zulümleri yakından görmeye çalışacağız.

Görevlilerin zulme varan davranışları, “*devlet otoritesini temsil edenlerin, reayaya karşı bu otoriteyi kötüye kullanmalarını, kanun, hak ve adaletle*

1 BOA, KK.d., 2438: 47, 51.

2 BOA, KK.d., 2438: 47, 51.

3 BOA, İ.E..DH. 1012.

4 *Antep Şer'iyye Sicili, 17/225-4'ten aktaran Özcan, a.g.m., s. 36.*

5 Maraş ve çevresinde bu dönemde ortaya çıkan eşkıyalık faaliyetlerini arşiv belgelerine dayalı olarak detaylı bir biçimde işleyen iki yeni çalışma için bkz. Süleyman Demirci- Hasan Arslan, “Osmanlı Türkiye'sinde Bazı Aşiret, Cemaat ve Taifelerin Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)”, *Turkish Studies, Volume 7/3, Summer 2012, p. 887-914*; Süleyman Demirci- Hasan Arslan, “Osmanlı Türkiyesinde Eşkıyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)”, *Journal of History Studies, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, C. 4, S. 2 (Nisan 2012), s.73-103.*

6 *Osmanlı hukukuna göre zulüm; şeriatça ve örfçe tanınmamış, çeşitli bidatlerin kamu hizmetlileri tarafından reayaya konulmasıyla işlenen suçların adıdır. Bu suçlar; kanunsuz vergi toplamak, zor kullanmak, sahtecilik ve dolandırıcılık, eşkıya ile işbirliği gibi suçları kapsar. Ahmet Mumcu, Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı, Ankara, 1985, s. 3, 9-16. Zulümlerin bazılarını hülasalı bir biçimde izah eden bir belge için bkz. Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyânları”, Ankara, 1999, s. 503-504, ves. 1.*

aykırı tutumlarını olağanüstü tedbirlerle yasaklayan beyanname şeklindeki pa-dişah hükmü” olan adaletnamelerde¹ açıkça izah edilmiştir. Bu adaletnamelerde anlaşıldığı gibi idarecilerin halka olan zulümleri, emr-i hümayun ile yasaklan-masına rağmen, kalabalık maiyetleriyle sık sık illeri üzerine devre çıkmak²; ka-nuna, deftere ve şer’ e muhalif olarak salgunlar yapmak, çeşitli adlar altında ek vergiler³, angaryalar istemek⁴, vermeyenleri cezalandırmak şeklinde olurdu⁵.

Bu dönemde beylerbeyiler, gerek uzun süren savaşlardan dolayı Merkez’in kendilerine yüklediği ağır mali yükümlülükler ve paranın değerinin düşmesinden fiyatların yükselmesi zarureti karşısında artan masraflarını çıkar-mak gayesiyle reayaya kanun ve şer’-i şerife muhalif olarak ek taleplerde bu-lundukları Divan-ı hümayuna yansıyan şikâyetlerden anlaşılmaktadır. Örneğin; Kars-ı Dulkadriye Kazası’nda Maraş beylerbeyilerine herhangi bir gelir kayde-dilmemişken bunlar adamları vasıtasıyla halktan kanunsuz ve haksız bir şekilde çeşitli isimler altında vergi talebinde bulunuyorlardı. Neticede bu zulümlere da-yanamayan ulema, suleha ve fukara hepsi mahkemeye gelerek şikâyetçi oldular. Kaza kadısının bu şikâyetleri mektupla Merkez’e bildirmesi üzerine adı geçen-ler, beylerbeyi mütesellimleriyle Mahkemede muhakeme oldular. Kaza halkının davayı kazanmasına ve bu karara istinaden “bu tür taleplerin bir daha olmama-sı” için Divan’dan hüküm verilmesine rağmen idarecilerin bildiklerini yapmaya

1 78 Numaralı Mühimme Defterinin 893-899 sayfaları arasında yer alan, Rumeli ve Anadolu taraflarındaki bütün eyaletlerin beylerbeyileri, eyaletlerdeki sancak beyleri ile kadılara hitaben 30 Eylül 1609 tarihli yazılan ve bir sureti Zülkadriye Beylerbeyi ve Maraş kadısına da gönderilen adaletname, Osmanlı çalışmalarının üstadı Halil İncalcık tarafından değerlendirilerek “Adaletnameler” adlı çalışmasında yayınlanmıştır (Halil İncalcık, “Adâletnâmeler”, Belgeler, C. II, S. 3-4, Ankara, 1965, s. 49-145). Osmanlı idare felsefesinde adaletin yeri hakkında bkz. Fahri Unan, “Osmanlı İdare Felsefesinde Adâlet”, Adâlet Kitabı (Edit. Halil İncalcık & Bülent Arı – Selim Aslantaş), Kadim Ya-yınları, Ankara 2012, s. 105-119.

2 Devlet, başta 30.9.1609 tarihli olanı olmak üzere bu dönemde yayınladığı onlar-ca adaletnamelerle her türlü devr, selamiye, hilat bahası, subaşılık akçesi, müsvedde, meccanen zahire, yem benzeri isimlerle alınan tekâlif-i şakkayı yasaklamasına rağmen, 1690’lı yıllarda Maraş beylerbeyileri, Gerger Kazası ve nahiyeleri reayasından almaya devam ediyorlardı (Uluçay, XVII. Asırda Saruhan’da Eşkîyalık, s. 323-329, bel. 136). Başka bir örnek için bkz. BOA, M.d., 94: 12/50 (evâil-i L 1073/9-19.5.1663).

3 BOA, Ş.d., 25: 10/30 (evâsıt-ı L 1108 / 2-11.5.1697).

4 BOA, M.d., 81: 157/347 (1025 / 1616-7); BOA, M.d., 86: 36/58.

5 Sadece bir örnek için bkz. Ayntab Şer’iyye Sicili, Nu. 17, s. 229, hk. 2’den aktarılan Özcan, a.g.m., s. 36-37. Daha fazla örnek için bkz. BOA, M.d., 81: 157/347; BOA, M.d., 86: 36/58; BOA, M.d., 81: 157/346; BOA, M.d., 74: 216/684. İncelediğimiz ve bir kısmını aşağıda vereceğimiz pek çok belgedeki eşkıyalık ile ilgili kayıtlar adaletnamele-ri teyit etmektedir. Örneğin: Kâhta Kazası halkı, Maraş Beylerbeyi ve Malatya Sancağı mutasarrıfının, şer’-i şerif ve emr-i münif e aykırı yapılan isteklerini, Divan’a şikâyet ederler. Merkez, gönderdiği hükm-ü hümayun ile idarecilerin, zahire baha, kaftan baha, devr selamiyesi, konakiye ve sayir bunun gibi gayr-i kanuni vergilerin alamayacağını ve reayanın bu gibi isteklerle rencide edilmeyeceği Maraş ve Malatya kadılarında bildi-rilmiştir (BOA, Ş.d., 31: 319/1222 (ahir-i Za 1110/28.6.1699).

I. Salon VI. Oturum

devam ettiklerini ve halkın da “eğer bu zulümler devam ederse perişan olup dağılacaklarını” ileri sürerek Merkez’e ikinci kez toplu bir şekilde şikâyetle bulduklarını belgelerden takip edebiliyoruz¹.

Merkezden eyalet idarecilerine gönderilen ferman ve emirlerde, görevden alınan idarecilerin adlarının daha çok şikâyetlere yansıdığı ve onların halk üzerindeki zulümlerinin göreceli daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Eski Zülkadriye Beylerbeyi olan Mehmed Paşa bu türden uygulamalara örnek gösterilebilir. 1596-7 yıllarında Maraş beylerbeyi olan Mehmed Paşa², görev yaptığı süre içinde pek çok kimseden rüşvet alarak çok miktarda mal toplamıştı. Mehmed Paşa, divan-ı hümayun kâtiplerinden Bayezid’in de içinde olduğu kırk elli Müslüman’dan 40 000 kuruştan fazla parayı rüşvet olarak almıştı. Bununla da yetinmeyerek halktan binlerce koyun-keçi, yüzlerce öküz, at, merkep, deve, kattır; binlerce kilelik arpa, darı; beş tulum pekmez toplamıştı. Adamları vasıtasıyla da nahiyelerden yaklaşık 25 000 kuruş para ile samur kürk ve kılıç gibi mallar topladıktan başka dört defa üçer bin kile tereke salgın edip hane başına ikişer kuruşluk selamlık almıştı³.

Bu türden zalimane uygulamalarını gördüğümüz bir diğer örnek 1616’da Maraş beylerbeyi olan Yusuf Paşa’dır. Yusuf Paşa, Türkmen taifesinden Topal Osman’a çeşitli zulümler yaptıktan sonra bahaneler ile 40 atlı adamına Gergerli, tımar sipahisi Yusuf’un evini bastırıp evdeki başta yiyecek olarak bütün eşya ve malını yağmalattı⁴. Onun köylülerden de selamiye namına yirmişer otuzar kile arpa toplaması köylüyü fakir düşürünce bunlar, Devlet tarafından talep edilen nüzul ve sürsat zahiresini ödeyemez hale geldiler. Buna benzer daha pek çok zulüm irtikâp eden Yusuf Paşa, böylelikle korumasına memur olduğu halka böylelikle kendisi zulüm ediyordu⁵. 13 Mart 1616 tarihli bir hükme göre de Yusuf Paşa’nın İlbeğlü cemaatinden kanuna aykırı olarak aldığı vergiler ve halka ettiği başka zulümler anlatılıyor. Buna göre o, adı geçen cemaatten 1000 kuruşluk selamiye ile birlikte 700 kuruşluk bir atlarını cebren aldıktan başka kanuni sınırın üstünde kat kat fazladan vergi talep etmişti. Cemaatten 20 000 kadar koyun, 150 bennaktan resim ve 103 500 Kuruş para isteyince ahali, “*Buna gücümüz yoktur. Eğer bu zulüm önlenmez ise perişan olarak dağılıp yer ve yurtlarımızı terk etmemiz mukadderdir*” diye Merkez’e acı acı şikâyet etti. Saltanat merkezinden gelen fermanla: İdareci ve adamlarının il üzerine devre çıkmamaları, halktan bir akçe dahi olsa haksız bir talepte bulunmamaları, hakları olan vergileri de kanun

1 BOA, Ş.d., 6: 48/207 (Evayıl-i Za 1077/25-04.04.1667). Buna benzer bir durum Behisni (Besni) Kazasındaki ahalinin başına gelmişti. Şöyle ki: Maraş Beylerbeyileri, Malatya Sancağına bağlı oldukları için her türlü şer’i ve örfi vergilerini oraya ödeyen Besni Kazasındaki halktan devr; yağ, bal ve selamiye gibi adlarla taleplerde bulunuyorlardı (BOA, M.d., 90: 53/164 (5 R 1056/21.5.1646).

2 BOA, M.d., 73: 355/779; BOA, M.d., 81: 236-535.

3 BOA, M.d., 79: 218/541 (17 S 1009/28.8.1600).

4 BOA, M.d., 81: 69/149 (10 Ca 1025/7.2.1616); BOA, M.d., 81: 69/150 (10 Ca 1025/7.2.1616).

5 Yusuf Paşa’nın yaptığı zulümlerin sona erdirilmesi için Merkez’den Maraş Kadısı’na ferman gönderilmişti. (BOA, M.d., 81: 92/205 (1025/1616).

ve deftere göre almaları yönünde şiddetle ikaz ve tehdit edilerek Padişahın bu tür zulümlere kesinlikle rızasının olmadığı uzun uzun beyan edilmişti¹. Devlet bu tür zulümleri sabit olanları kesinlikle cezalandırmıştır. Örneğin; 1696 yılında Tımışvar Kalesi üzerine gidilirken eyaletinde şeriata muhalif bazı insanları katlettiği şeran sabit olan, Maraş beylerbeyi Çöteli Ahmed Paşa (1695-6), Paçova Ovası'nda Padişah'ın otağı önünde öldürülmüştür².

Malatya sancakbeyi iken katıldığı seferlerdeki³ ve eşkıya def'i ile ilgili yaptığı başarılı hizmetleri, Padişah tarafından takdirle karşılandığından beylerbeyi rütbesi ile taltif edilerek, 1701'de Maraş eyaletine atanan Rişvanoğlu Halil Paşa'nın⁴, dönemin kaynaklarında, zalim ve mütegalibe olduğu için öldürüldüğü belirtilmektedir. Onun yaptığı zulümlerinden en önemlisi Maraş Valiliği görevinde bulunduğu sırada, kendisinden önceki Maraş valilerinden ve aslen Maraşlı olan Abdurrahim Paşa'yı bir takım dedikodulardan dolayı haksız yere tutuklattırması daha sonra da boğdurarak öldürtmesidir⁵. Halil Paşa'nın özellikle tımarlar konusunda bir takım yolsuzluklara ve haksızlıklara girişerek, bu yol ile çeşitli menfaatler elde ettiğini⁶; yine onun nüfuzundan yararlanan adamlarından bazılarının da tımar ve zeamet sahiplerinin dirliklerine müdahale emek suretiyle halka zorluklar çıkardığını⁷ belgelerden öğrenmekteyiz.

Maraş valiliği yaptıktan sonra azledilenlerden bazıları şehirde oturmaya devam ederlerdi. Ancak bunlar zaman zaman haleflerinin görevlerine karışmakta geri kalmayarak eyalet işlerinin karışmasına sebep olmaktadır⁸.

1 BOA, *M.d.*, 81: 91/202 (24 S 1025/13.03.1616); *Refik, a.g.e.*, s. 75, ves. 130.

2 *Zübde-i Vekayiat*, s. 588-589; *Silahdar, a.g.e.*, s. 171. Maliye tarafından gönderilen bir hükümde; Ahmed Paşa'nın fukaraya zulüm ettiğinden dolayı kendine ait erzak, mal-mülk, eşya namına ne varsa hepsinin gönderilen mübaşir marifetiyle tespit edilip deftere yazılması, devlet adına toplanarak muhafaza edilmesi Maraş kadısına emredilmiştir (BOA, *MM.d.*, 3462: 6 (11 C 1108/05.01.1697). *Merhum Ahmed Paşa'nın yeğeni aynı zamanda kethüdası Eyyüb, amcasının mallarının çoğunu kaçırıp mübaşirden saklayınca onun da mallarının müsaderesi ve kendisinin de yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi için Diyarbekir beylerbeyi Mustafa Paşa ve Harpurut Kadısına emir yazılmıştır* (BOA, *İ.E..DH.* 1646 (27 Ca 1109/11.12.1697).

3 BOA, *M.d.*, 110: 210; BOA, *M.d.*, 110: 58/258 (*evasıt-ı Z* 1108/1-11.07.1697); *Mehmet Karagöz, XVII. ve XVIII. Asırlarda Malatya Kazası (1650-1750), İstanbul 2003*, s. 107; *Faruk Söylemez, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi -Rişvan Aşireti Örneği-, İstanbul 2007*, s. 230.

4 BOA, *M.d.*, 111: 525'den nakleden Söylemez, *Rişvan Aşireti*, s. 230.

5 *Gündoğdu, "Uşşâkîzade Tarihinde Maraş"*, s. 746. Söylemez, *Rişvan Aşireti*, s. 231.

6 Paşa'nın bir tımarı bazen iki kişiye tevcih ettiği ve Maraş alaybeyi Mustafa'yı haksız olarak azletmesi ile ilgili bkz. BOA, *A.RSK.d.*, 1564: 72.

7 Paşa'nın adamlarından Besnili Bektaş'ın Eski Maraş beylerbeyi olan Ahmed Paşa'nın malikâne şeklinde verilen mukataasına, Merkez'in müteaddit uyarılarına ve hükümlerine rağmen, müdahalesi hakkında bkz. BOA, *İ.E..DH.* 1802 (29 Ş 1111/19.02.1700)

8 Bu türden Divan'a yansıyan bazı rahatsızlıklar için bkz. BOA, *M.d.*, 111: 99/333; BOA, *Ş.d.*, 1: 190/777; BOA, *Ş.d.*, 4: 122/507 (*evasıt-ı C* 1076/18-28.12.1665).

I. Salon VI. Oturum

Maraş Beylerbeyi olarak görev yapan Zülfikar Paşa¹ ve aynı göreve atanan fakat daha görevine başlamadan Antep'te Padişah fermanı ile Behisnili Ali tarafından ortadan kaldırılan Rum Mehmed Paşa², eskiden Celâli liderlerinden iken taşradaki en yüksek görev olan Beylerbeyiliğine kadar yükselmişlerdir. Bu iki örnek, bir asinin zamanla Devlet'ten neler kopararak hangi güce ulaşabildiğini ve asilerin zoru altında Devleti'n "Enderun'dan 'çıkma' yoluyla bey olma" gibi geleneklerinin nasıl bozulduğunu açık seçik göstermektedir.

Eşkıya elebaşılığından Maraş Eyaleti'ne beylerbeyi olarak atananlar olduğu gibi Maraş Beylerbeyilerinden bazıları da, Kalavun Yusuf Paşa örneğinde görüldüğü gibi, zaman zaman Osmanlı Devleti'ne isyan eden asilerle beraber hareket etmişlerdir. Kalavun Yusuf Paşa, 10 000 kişilik kuvveti ile Genç Osman'ın kanını dava ederek ayaklanan ve kendisi de bir ara Maraş Beylerbeyiliği yapmış olan Abaza Mehmed Paşa'ya katılmışsa da daha sonra Abaza Mehmed Paşa ile anlaşmazlığa düştüğünden dolayı yine onun tarafından Sivas'ta öldürülmüştür³.

Bahse konu dönemde Maraş mütesellimlerinden bazıları, namına hareket ettikleri beylere ve paşalara güvenerek yaptıkları fenalık ve taaddide sınır tanımadıklarını arşiv belgeleri bize bildirmektedir⁴. Maraş'ta mütesellim Zülkadiroğlu Murtaza Ali ahaliyi rencide ettiğinden üzerindeki hukukun mağdurlara iadesi için ferman gönderilmişti⁵. Fakat nüfuzlu olmasından dolayı görevinden azledilmiş ise de kendisine başka bir işlem yapılmamıştır⁶.

Bütün bu zulümlere karşı Devlet'in yaptığı ise, çoğu zaman mahalli kadılara gönderdiği emirlerle bu tür kanunsuz uygulamaların tekrarlanmamasını, mütegalibe ehl-i örfün haksız olarak aldıkları akçelerinin geri sahiplerine verilmesini istemek olmuştur⁷.

Bu birkaç örneğe bakıp ta Maraş eyaletinde beylerbeyilerinin neredey-

1 Griswold, *a.g.e.*, s. 107.

2 Konya ve çevresinde isyan eden Rum Mehmed'in Maraş eyaletine atanarak isyanından vazgeçirilmesi ve ortadan kaldırılması ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. *Uzun, a.g.t.*, s. 97.

3 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, C. III/1*, s. 150; *Aycibin, a.g.t.*, s. 703-704; *Gül, a.g.t.*, s. 12-13; *Mustafa Nuri Paşa, a.g.e.*, s. 226.

4 *Örneğin Maraş Valisi mütesellimi, Ayntab Sancağı mütesellimi ve Dimos-u Aynatab eminlerinin el-Hac Yusuf adlı zaimine yaptıkları zulümleri için bkz. BOA, Ş.d., 21: 333/1385 (evâil-i R 1107/9-18.11.1695).*

5 BOA, *M.d.*, 114: 174 (1114/1703).

6 Murtaza Ali'nin halka olan zulümlerinin artması üzerine Merkez'e fazla sayıda şikayet ulaşınca görevinden alınmıştı (BOA, *M.d.*, 114: 174 (1114 / 1703); *M.d.*, 115: 149). Arşiv belgelerinde Mutaza Ali'nin başka zulümlerinden bahsedilmektedir. *Örneğin: 1706 yılında tımar ve zeametlere yeniden nizam verilmesi için hüküm geldiğinde Murtaza Ali, haksız olarak tımarları üzerine kaydettirdikten (BOA, M.d., 115: 149) başka 1707 yılında Bayezidoğlu Mehmed ile beraber vilayet işlerine karışıp cizyelerin tahsilini engellemeye kalkışınca kendileri tekrar tembih olunup ıslah olmazlarsa "diyar-ı ahare nefy" edilmeleri Maraş Beylerbeyine bildirildi (BOA, M.d., 115: 240'den aktaran Bayrak, a.g.t., s. 92).*

7 Devletin bu istekleri eşkıyalık ile ilgili tüm belgelerin sonunda geçtiği için ayrıca yer göstermeye gerek duyulmamıştır.

se çoğunun zulümlere bulaştığına zehap etmemek gerektir. Yüzyıllık zaman diliminde yüz kişiye yakın vali/beylerbeyinin Maraş'a atandığı düşünöldüğünde bunların sayıca fazla olmadıkları ortaya çıkar. Hatta bazı Maraş beylerbeyileri, kendi çabalarıyla eşkıyanın sebep olduğu perişanlıkları ve tahribatı gidermeye çalışmışlardır. Bunların başında, 1603-4 yıllarında Maraş Beylerbeyi olan Sefer Paşa gelir. Sefer Paşa, yedi sekiz yıldan beri Maraş'ı istila eden sekban eşkıyasının zulüm ve korkusundan perişan olup etrafa dağılan; bağ, bahçe, kışlak ve yurtları boş kalan köy ve nahiye halkını, geri getirterek Elbistan, Pazarcık ve Göynük taraflarında boş ve harap olan karyelere yerleştirdi. Bu boş karye ve mezralarda çiftler kurup ziraat ettirdi. Sefer Paşa, diğer nahiyelerde de bunu yaparak firar ve perişan olan reayaya adamlar gönderip onların çoğunun eski yerlerine gelmelerini sağladı. Böylelikle vilayet günden güne yeniden şenlenmeye başlamış iken halefi olan Hasan Paşa zamanında işler yeniden bozuldu. Hasan Paşa, daha görev ve tayin edilir edilmez zulmüne başlamıştı. Gerger kazasında Kadı olan Sinan'ı haksız yere hapsedip 850 kuruşunu aldı. Maraş'a geldiğinde de beş altı bin kuruş toplayarak zulüm etmeye devam etti¹. Bu iki örnek bize Devlet görevlilerinin dirayetleriyle, eşkıyalığı nasıl önlediği veya yıkıcı sonuçlarını en aza indirdiğini, tam tersi olunca da yani devlet görevlisi dirayetsiz, hatta bazen eşkıya ile ittifak edip halka kendisi zulüm edince de huzursuzluk ve eşkıyalığın nasıl arttığını gösteriyor.

1 BOA, *M.d.*, 75: 153/281 (1013/1604-1605).

Sonuç

Maraş eyaleti, 17. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren merkez sancak olarak Maraş başta olmak üzere, Malatya, Ayntab ve Kars-ı Maraş sancaklarından oluşturulmuştur. Eyalet, bu dönemde 32 veya 34¹ Osmanlı eyaleti içerisinde geliri, coğrafi büyüklüğü, konumu ve beşeri özellikleri açısından değerlendirildiğinden mütevazı bir mahiyet arz etmektedir.

İncelediğimiz bu 100 senelik dönemde bazı yıllarda bu göreve getirilen vali/beylerbeyileri ile ilgili bilgilere ulaşamamıştır. Ancak Maraş eyaletine atanan 79 vali/beylerbeyinin ismine ulaşılrken bazıları hakkında ayrıca bir takım bilgileri de tespit etmiş bulunuyoruz.

Maraş'a atanan vali/beylerbeyilerinin çoğunluğu Saray'da "Kul Sistemi" içerisinde yetişerek "Enderun'dan Çıkma" geleneğinden yükselerek gelirken; bir kısmı yeniçeri ocağından, birkaç tanesi yerel aşiret beylerinden tayin edilmişlerdir. Bu idarecilerin geldikleri yerler açısından da farklılık söz konusudur. Bazı beylerbeyileri sancakbeyliklerinden, bazıları çeşitli muhafaza görevlerinden, hatta mütesellimlik ve muhassıllık görevlerinden terfi ederek atanırken, bir kısmı mazul durumda veya faal olarak başka eyaletlerde beylerbeyilik görevinden Maraş'a tayin edilmişlerdir. Yani bu konuda herhangi bir genel kural ve hiyerarşi gözetilmediği anlaşılmaktadır.

Vali/beylerbeyileri görev süreleri ortalama bir yıl olmasına ve bu süre sonunda beratı yenilenmesine rağmen çok kısa süreli olarak Maraş eyaletinde kalanlar olduğu gibi artarda veya ara verdikten sonra ikinci kez, birkaç örnekte görüldüğü üzere üçüncü kez, atananlar da olmuştur.

Maraş Vali/beylerbeyilerinin kanunnamelerde detaylı bir şekilde, atama beratlarında kısaca bahsedilen askerî, idarî ve mali görevlerini ifa ettiklerini ve yetkilerini kullandıkları incelenen kaynak ve belgelerden görülmektedir. Ancak bu idarecilerin zaman zaman kanuni ve şer'i olanın dışına çıktıkları muhtelif zulümlerin öznesi oldukları Divan-ı Hümayuna yansıyan şikâyetlerden ve yayınlanan adaletnamelerden takip edebiliyoruz.

17. yüzyılda Maraş yöneticilerini en çok meşgul eden başlıca konular:

1 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin eyalet sayısı hakkında bkz. Şahin, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale", s. 900-921; Kunt, a.g.e., 1978, s. 182-198; Ayn-ı Ali Efendi, a.g.e., 19-23; Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.1-2, s. 127-140; Koçibey, Koçibey Risalesi, (Yay. Haz. Yılmaz Kurt), Ankara 1998, s. 26-28; İnalçık, Klasik Çağ, s. 110.

bu yüzyılın başlarında daha yaygın olmakla birlikte tüm dönem boyunca devam eden celali hareketleri ile eşkıyalık faaliyetlerine karşı illerinin güvenliğini sağlamak; batıda Avusturya, Venedik vb. ülkeleriyle ve doğuda İran ile devam eden uzun soluklu savaflara hazırlanarak seferlere katılmak; yüklü miktarlara ulaşan bu savafların masraf ve mühimmatı için kendilerinden talep edilen nakdi ve aynı yükümlülükleri yerine getirmek olmuştur.

Devletin, İran, Rusya, Avusturya ve Venedik ile sürdürdüğü savaflar sebebiyle bazı valiler görevlerini mütesellimler vasıtasıyla yürütmüşlerdir. Bu durumu Maraş Eyaleti'ne yapılan tevcihlerle ilgili belgelerden takip etmek mümkündür.

17. yüzyıl boyunca Maraş eyaletine yerel aileler ve beylerden yöneticilerin atanmadığı aksine valilerin tamamına yakını Merkez'den atanmıştır. Bu yüzyılın sonlarından itibaren Rişvanoğullarının, Malatya sancağına ve Maraş eyaletine yönetici olarak atandıkları ve bölgede güçlendikleri belgelerden anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A. Mühimme Defterleri (M.d.¹) Nu: 63, 70, 71, 73, 74, 75, 79, 81, 86, 87, 89, 90, 92, 94, 95, 98, 99, 107, 100, 101, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 114, 115, 121, 149.

B. Bab-ı Asafi Şikâyet Defterleri (Ş.d.) Nu: 1, 4, 6, 8, 10, 11, 14, 21, 22, 25, 31.

C. Maliye'den Müdevver Defterleri (MM.d.) Nu: 300, 3134, 3167, 3178, 3443, 3462, 3482, 3857, 6633, 9896, 18536, 22116, 22340.

D. Cevdet (C) Tasnifi:

a. Dâhiliye (C.DH.)²: 6095, 107/5347,

b. Askeriye (C.AS.): 1083/47775,

c. Maliye (C.ML.): 14729, 397/16289, 568/23209.

d. Bahriye (C..BH.): 50/2377.

E. İbnülemin (İ.E.) Tasnifi:

a. Vakıf (İ.E.VKF.): 7597, 882.

b. Dâhiliye (İ.E. DH.): 1012, 7/701, 139, 726, 1646, 1802.

c. Tevcihat (İ.E.TCT.): 823.

d. Askeriye (İ.E. AS.): 24/2159, 46/4223, 45/4133, 558/23409.

F. Ali Emiri (A.E.):

a. Sultan II. Mustafa (A.E. SMST.II.): 2/149, 11/1033.

G. Kamil Kepeci Tasnifi (KK.d.) Nu: 217, 262, 266, 494, 2438.

H. Bab-ı Asafi Ruus Kalemi Defterleri (A.RSK.d.) Nu: 257, 1483, 1498, 1512, 1551, 1560, 1564, 1568, 1572, 1564.

I. Bab-ı Asafi Nişan ve Tahvil Defterleri (A.NŞT.d.) Nu: 1355.

2. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi: **E. 7002/44, E. 9298-84, E. 9298-85.**

1 Metin içinde M.d. 64: 123/654 şeklindeki gösterimde birinci rakam (64), defterin numarasını; ikinci rakam (123), sayfa numarasını; varsa üçüncü rakam (654), hüküm numarasını göstermektedir.

2 Metin içinde C.DH. 20/958 şeklindeki gösterimde birinci rakam (20), belgenin dosya numarasını; ikinci rakam (958), belgenin gömlek numarasını; eğer tek rakamlı (C.ML. 15521 gibi) ise bu rakam belgenin gömlek numarasını göstermektedir.

II. Kaynak ve Tetkik Eserler:

Abdurrahman Abdi Paşa, *Vakâyi'-Nâme [Osmanlı Tarihi (1648-1682)] Tahlil ve Metin Tenkidi*, (Yay. Haz. Fahri Çetin Derin), İstanbul 2008.

AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"*, Ankara 1999.

ALTINÖZ, İsmail, "Dulkadir Vilayeti'nin Osmanlı İdari Düzeninde Yerini Alması", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (K.Maraş 6-8 Mayıs 2004) Bildirileri*, II, İstanbul 2005, ss. 427- 436.

_____, *Dulkadir Eyaleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi*, Kahramanmaraş, 2009.

Anonim *Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704)*, (Yay. Haz.: Abdulkadir ÖZCAN), TTK Yay., Ankara 2000.

AYCİBİN, Zeynep, *Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin I-II-III*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007

AYDIN, Dünder, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998

Ayn-ı Ali Efendi, *Kavanin-i Al-i Osman der Hülasa-i Mezamîn-i Defteri Divân*, (Edit. M. Tayyib Gökbilgin), İstanbul 1979.

BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara 1988.

CANBAKKAL, Hülya, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İstanbul 2009.

CEZAR, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965.

CIRIK, Hatice, *XVII. Yüzyıl Askeri Seferleri Esnasında Anadolu'dan Yapılan Hazırlıklar (1644-1660)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

ÇADIRCI, Musa, "II. Mahmut Döneminde Mütessesimlik Kurumu", *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi*. S. XXVIII/3 (1970), ss. 287-296.

_____, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997

ÇELİK, Göknur, *Vâsıtı'nın "Gazâvât-ı Murad Paşa" Adlı Eserinin İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

DANIŞMAN, Zuhuri, *Koçi Bey Risalesi*, İstanbul, 1993.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin(1006-1116/1656-1704)*, (Haz. Abdulkadir Özcan), Ankara 1995.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler Osmanlılarda Devlet Düzeni*, (Çev. Hüseyin Rağıp Uğural), Ankara 1992.

DEMİR, Mesut, *1686-1687 (h. 1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

DEMİRCİ, Süleyman - ARSLAN, Hasan, " Osmanlı Türkiye'sinde Bazı Aşiret,

I. Salon VI. Oturum

Cemaat ve Taifelerin Eşkîyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)", *Turkish Studies*, Volume 7/3, Summer 2012, p. 887-914.

DEMİRCİ, Süleyman - ARSLAN, Hasan, "Osmanlı Türkiyesinde Eşkîyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)", *Journal of History Studies*, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, C. 4, S. 2 (Nisan 2012), s.73-103.

ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler Ankara 11-15 Ekim 1976*, C. II, (Ankara 1981), ss. 1265-1274.

Evlîya Çelebi, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, C.1-2, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1975.

Evlîya Çelebi, *Evlîya Çelebi Seyhatnâmesi*, C. 9, (Haz. Yücel Dağlı–Seyit Ali Kahraman- Robert Dankoff), İstanbul 2005.

Evlîya Çelebi, *Evlîya Çelebi Seyhatnâmesi*, C. I-II, (Sade. Tevfik Temel Kuran), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1986.

GÖKÇEK, Mehmet Fatih, *Behcetî Seyyid İbrahim Efendi "Târih-i Sülâle-i Köprülülü" (Transkripsiyon ve Tahlil)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a kadar)", *Osmanlı*, C. 6, Ankara 1999, ss.77-88.

GRİSWOLD, William J., *Anadolu'da Büyük İsyân (1591-1611)*, (Çev. Ülkün Tansel), İstanbul 2000.

GÜL, İsmail, *Osmanlı Devleti'nde Sultan IV. Murad Dönemi Yeniçeri İsyânları (1623–1640)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adapazarı 2006.

GÜNER, Hüsniye, *21 Numaralı Ayıntab Şer'iyeye Sicili Defteri H. 1059-1060 (M.1649-1650) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2006.

GÜNDOĞDU, Raşid, "Uşşâkîzade Tarihinde Maraş", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Bildirileri*, C. II, İstanbul 2005, ss. 741-746 .

GÜRÇAN, Fatih, *Avrupa'daki Askeri Gelişmeler ve İkinci Viyana Kuşatması*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

Hacı Ali Efendi, *Târih-i Kamanîçe*, (Tahlil ve Metin), (Haz.: Ayşe Hande Can), (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219106/h/giris.pdf> ziyaret tarihi: 25.09.2012).

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, 1991.

HAMMER, Joseph Von Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, (Yay.Haz. Mümin Çevik-Erol Kılıç), C. V, İstanbul 1990.

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Tarihi Metin ve İndeks (1003-1045/ 1595-1635)*, C. III, (Haz. Şevki Nezihî Aykut), Ankara 2004.

Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyan Fi Kavanin-i Al-i Osman*, (haz.: Sevim İlgürel), Ankara 1998.

İLGÜREL, Mücteba, “Canbolatoğulları”, *TDVİA*, C. VII, , ss.144-145..

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ateşli Silahların Yayılışı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul, 1979, s. 311–312.

İNALCIK, Halil, “Adâletnâmeler”, *Belgeler*, C. II, S. 3-4, Ankara, 1965, s. 49-145.

_____, “Eyalet”, *EP*, V. II, pp. 721-724.

_____, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, VI (Louvain 1980), pp. 283-337

_____, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev.: Ruşen Sezer), İstanbul 2003.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Beylerbeyi”, *TDVİA*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 69-74.

Kanunname-i Al-i Osman, TOEM ilavesi, İstanbul 1330, s. 14.

KARAGÖZ, Mehmet, *XVII. ve XVIII. Asırlarda Malatya Kazası (1650-1750)*, İstanbul 2003.

KILIÇ, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997.

KOÇ, Yahya, *149 Numaralı Mühimme Defteri (1155-1156/1742-1743) İnceleme-Çeviri yazı-Dizin*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

KOÇAK, Zülfiye, *Ayntab Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1600–1650)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2000.

Koçibey, Koçibey Risalesi, (Yay. Haz. Yılmaz Kurt), Ankara 1998.

KONUK, Yunus Emre, *Sultan IV. Murad’ın Bağdad Seferi ve Kasr-ı Şirin Antlaşması*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2005.

KUCAK, Ömer, *Zafernâme (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad)*, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2007.

KUNT, Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1987.

MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Ankara, 1985.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ’ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C. I-II, (Çev. Neşet Çağatay), TTK Yay., Ankara 1992.

Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, C. III, (Çev. Zuhuri Danışman), İstanbul 1968.

ÖZBİLGİN, Erol, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Âdâb-ı Osmâniyye*, İz Yay. İstanbul 2003.

ÖZCAN, Ruhi, “XVII. Yüzyılın Ortalarında Ayntab (Gaziantep)”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9, , ss. 31-39.

ÖZDEMİR, Rıfat, *XIX. Yüzyılın ilk Yarısında Ankara*, Ankara 1986.

ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi”, *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi*. S. XXVIII (3-4), Ankara 1977, ss. 369-390.

I. Salon VI. Oturum

ÖZTUNA, Yılmaz, *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*, C. 2, Ankara 1996.

PAKALIN, A. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I-III, s. 639.

PAMUK, Bilgehan, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2006.

REFİK, Ahmet, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul, 1989.

Sıdkı Paşa, *Gazavât-ı Sultan Murad-ı Rabisi (IV. Murad'ın Revan Seferi)*, (haz. Mehmet Arslan), İstanbul 2006.

Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, *Nusretnâme*, (Sade.: İsmet Parmaksızoğlu), C. 1, Fasikül I, MEB Basımevi, İstanbul 1962.

Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, (Haz. Midhat Sertoğlu), İstanbul, 1992.

SÖYLEMEZ, Faruk, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi -Rişvan Aşireti Örneği-*, İstanbul 2007

SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmanî (Osmanlı Ünlüleri)*, C. 1-6, (Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman), (Yay. Haz. Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996

SÜREYYA, Mehmet, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, C. IV/I, (Haz. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Ramazan Tosun), Sebül yay., İstanbul 1996.

ŞABAN, Bayrak, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Eşkıyalık Olayları*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Malatya, 1998.

ŞAHİN, İlhan, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale", *Tarih Dergisi*, S. 32 (İstanbul 1979), s. 905-935.

_____, "Dulkadir Eyaleti" *TDVİA*, C. IX, ss. 552-553.

ŞAHİN, Dilek, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Celali Hareketleri (8 numaralı Mühimme zeyline Göre)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003.

ŞAHİN, Mehmet, *Kuyucu Murad Paşa'nın Celali Mühimesi (1607)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002.

TEKTAŞ, Nazım, *Sadrzamlar, Osmanlıda İkinci Adam Saltanatı*, İstanbul 2002.

Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, C. II, (Haz. Ziya Yılmaz), Ankara 2003.

TURAN, Şerafettin, "17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı (H.1041/M.1631-32 Tarihli Bir İdari Taksimat Defteri)", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Erzurum 1963, s. 201-232.

ULUÇAY, M. Çağatay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1944.

_____, *18.ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955.

UNAN, Fahri, "Osmanlı İdare Felsefesinde Adâlet", *Adâlet Kitabı* (Edit. Halil

- İnalçık & Bülent Arı – Selim Aslantaş), Kadim Yayınları, Ankara 2012.
- UZUN, Efkan, *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630–1655)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2008.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı *Osmanlı Tarihi*, C. 2, Ankara 1988.
- _____, *Osmanlı Devlet Teşkilatı'nda Kapıkulu Ocakları II*, Ankara 1988.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, C. 3, 4, Ankara 1988.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, C. III/1, Ankara 1983.
- ÜNAL, M. Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1998.
- ÜNAL, Mehmet Ali, “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı” *Osmanlı*, C. VI, Ankara 1999, s.111-121.
- ÜSTÜN, Bayram, *41/2 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili (H. 1048/M. 1638–1639) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Erciye Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2009.
- YILDIRIM, Nermin, *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) Tahlil ve Metin*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005
- YILMAZ, Mehtap, *Vekayi'name (Vekayi-i Bec) (Metin ve Değerlendirmesi)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- YÜCEL, Yaşar - SEVİM, Ali, *Türkiye Tarihi III Osmanlı Dönemi (1566-1730)*, Ankara 1991.
- YÜCEL, Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler”, *Bellekten*, C. XXXVIII, S. 152, Ankara, 1974, s. 657-708.

I. Salon VI. Oturum

Ekler:

Tablo 1: Dulkadir/Zülkadriye/Maraş Eyaleti Sancak Taksimatı (Kuruluştan 17. Yüzyıl sonuna Kadar)

Yıllar	Sancaklar					
1531 ¹	Maraş	Bozok	Sis (Kozan)	Ayntab		
1548 ²	Maraş	Bozok	Sis (Kozan)	Ayntab	Üzeyr	
1568-1574 ³	Maraş	Malatya	Sis (Kozan)	Kars(-1 Maraş)	Ayntab	Samsat
1585-1587 ⁴	Maraş	Malatya	Ayntab	Kars(-1 Maraş)	Samsat	
1609 ⁵	Maraş	Malatya	Ayntab	Kars(-1 Zülkadriye)	Samsat	
1631 ⁶	Maraş	Malatya	Ayntab	Kars(-1 Maraş)	Samsat	
1628-1641 ⁷	Maraş	Malatya	Ayntab	Kars(-1 Maraş)		
1641-1649 ⁸	Maraş	Malatya	Ayntab	Kars(-1 Maraş)		
1653 ⁹	Maraş	Malatya	Ayntab	Kars(-1 Maraş)		
1701-1702 ¹⁰	Maraş	Malatya	Ayntab	Kars(-1 Maraş)		

Tablo 2: 17. Yüzyılda Maraş Eyaleti'ne Atanan Valiler/Beylerbeyiler

S.N.	Valiler / Beylerbeyiler	Tayin/Azil Tarihi	Bu görevde Bulunduğu Yıl/lar	Önceki Görevi	Sonraki görevi
1	Piyale Paşa		1600		
2	İbrahim Paşa	30.07.1600-?	1600-?		
3	Sefer Paşa		1603		
4	Hasan Paşa		1604-5		
5	Veli Paşa	28.02.1606-?	1606	Malatya Sb	
6	Zülfikar Paşa		1607		Şehrizol Bylb.
7	Ömer Paşa		1607		
8	Mehmed Paşa		1608-9		
9	Yusuf Paşa		1616		
10	Abaza Mehmed Paşa		1617		Erzurum Bylb.
11	Kalavun Yusuf Paşa	03.1622-?	1622-3		
12	Nogay Paşa	?- 27.06.1626	1626	Şam Bylb.	Halep Bylb.
13	Zor Paşa	27.06.1626-?	1626		Anadolu Bylb.
14	Ebubekir Paşa		1627-9		
15	Hasan Paşa	I.kez 5.3.1631-22.3.1632 II.kez 22.3.1632-?	1631-2		
16	Rum Mehmed Paşa	2.08.1632-?	1632-3		
17	Behisnili Ali Paşa	20.02.1633-?	1633	Sivas Bylb.	
18	Celeb Ali Paşa	26.01.1634-8.11.1634	1634		Konya Bylb.
19	Ali Paşa	8.11.1634-3.10.1635	1634-5	Kıbrıs Bylb.	
20	Mustafa Paşa	3.10.1635-?	1635-6		
21	Varvarî Ali Paşa		1637		
22	Yakub Paşa		1637'den önce		Mardin Has. Vyv.
23	Bıyıklı Mustafa Paşa	?-13.09.1638	1637-8	Şam Bylb.	
24	Kınalioğlu Paşa		1638-9		
25	Vezer Gürcü Mehmed Paşa	I. kez 10.10.1638-? II. kez 31.01.1657-?	1638-9	Erzurum Bylb.	Anadolu Bylb.
26	Ali Paşa	I.kez 16.07.1639 II. kez 28.07.1640	1639, 1640	Kengiri Sb.	

I. Salon VI. Oturum

27	Arslan Paşa	I. kez 21.01.1639-? II. kez 21.10.1647-?	1639 1647-?	Aydın mütesel- limi	Şam Bylb.
28	Veli Paşa	15.8.1639 -?	1639-?		
29	Süli Paşa		1639-40		
30	İpşir Mustafa Paşa	8.07.1641-?	1641-2	Rumeli Bylb.	Van Bylb.
31	Cafer Paşa	1.11.1642-?	1642-3		
32	Vezir Mustafa Paşa	I. kez 13.2.1643- 6.11.1643 II. kez 6.11.1643-?	1643	Saruhan Sb.	
33	Vezir Hasan Paşa (Küçük)	11.03.1644-?	1644	Bağdat Bylb.	Rumeli Bylb.
34	Vezir Mustafa Paşa	27.5.1644-?	1644	Erzurum	Anadolu Bylb.
35	Şaban Ağa	6.4.1645-?	1645-6	Yeniçeri Ağası	Kıbrıs Bylb.
36	Vezir Siyavuş Mus- tafa Paşa	I. kez 17.09.1646 II. kez 1658- 1659	1646, 1658-9	Şam Bylb.	
37	Mehmed Paşa	8.10.1646-?	1646	Van Bylb.	
38	Tayyazade Ahmed Paşa	5.06.1647-?	1647	Mzl. Rakka Bylb.	
39	Ömer Paşa		1651-2	Trablusşam Bylb.	Konya Bylb.
40	Seydi Ahmed Paşa		1654 civarı	... Sb	Anadolu Bylb.
41	Vezir Gürcü Musta- fa Paşa		1655	Kaniye Bylb.	Erzurum Bylb.
42	Ali Paşa	10.3.1660-?	1660	Eski Anadolu Bylb.	
43	Mehmed Paşa (Ça- vuşzade)		1660-1	Anadolu Bylb.	Sivas Bylb.
44	Mustafa Paşa (Kun- dakçızade)	12.1663-	1663-4	Bağdat Bylb.	Trabzon Bylb.
45	Ahmed Paşa		1666'dan önce		
46	Murad Paşa	?-12.1665	1665		
47	Vezir Mehmed Paşa		11.1665		
48	Hasan Paşa	? – 08.1676	1672, 1670-6		
49	Konakçı Ali Paşa	08.1676-?	1676-?		
50	Seyyid Mehmed Paşa		1678		Niğbolu Muh.
51	Seyyid Ebubekir		04-10.1680		

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

52	Vezir Mehmed Paşa		6.08.1682		
53	Kethüda Ahmed Paşa		05.1683-	Mzl. Anadolu Bylb.	Eğri Bylb.
54	Ömer Paşa		25.08.1683	Karahisar-ı Sahib Sb.	
55	Cufutoğlu Ahmed Paşa		1687	Haleb Bylb.	Aydın muhassılı
56	Şeyhzade Ahmed Paşa		20.05.1685		
57	Arslan Paşa		1685-6		
58	İbrahim Paşa (Çelebi)		1686	Mzl. Şam Bylb.	Tımsıvar Muh.
59	Şahin Mustafa Paşa		1688	Tırhala Muh.	Erzurum Bylb.
60	Vezir Hüseyin Paşa (Topal)		1688-9		Bosna Bylb.
61	Osman Paşa		1689		
62	Süleyman Paşa		1690		
63	Mehmed Paşa (Pomak)		21-30.03.1691	Ağrıboz Muh.	
64	Ali Paşa		1691-2		İlbasan Mut.
65	Ebubekir Paşa		1692		
66	Hasan Paşa (Tokmak)		1693-4		Amasya mirlivası
67	Mehmed Ağa	17.10.1694-?	1694		
68	Salih Paşazade Ahmed Paşa	5.11.1694-16.10.1695	1694-5	Nablus Mut.	Hamid-ili Sb.
69	Şehsuvarzade Mehmed	I. kez 04.1695-? II.kez 1711; III.kez 1713	1695, 1711,1713	Konya Bylb.	Çıldır Bylb.
70	Rodoslu Ali		1696		
71	Çötelî Ahmed Paşa	16.10.1695-8.08.1696	1695-6	Trabzon Bylb.	
72	Osman Paşa		1696		
73	Yunus Paşa	11.08.1696-9.09.1697	1696-1697	Niğde Sb.	
74	Halil Paşa (Bezircan)	23.09.1697	1697-	Basra Bylb..	Menteşe Bylb.
75	Mahmud Paşa		1697-8		
76	Seyyid Ahmed Paşa		1699		Adana Bylb.
77	İbrahim Paşa	1-10.05.1698-7-17.08.1699	1698-9		
78	Ahmed Paşa		1700-1	Niğbolu Muh.	
79	Riştanzade Halil Paşa	I. kez:1701-2 II. kez: 1707-1710	1701-2, 1707-10	Malatya Mut.	
Bylb: Beylerbeyi, Sb: Sancakbeyi, Mut: Mutasarrıf, Muh: Muhafız, Vyv: Voyvoda, Mzl: Mazul					

I. Salon VI. Oturum

- 1 Atıf Efendi, nr. 1734, vr. 205'den nakleden Altınöz, "Dulkadir Vilâyetinin Osmanlı İdarî Düzeninde", s. 435.
- 2 BOA, *A.RSK.d.* 1452: 161-166.
- 3 Bu tarihlerde eyalete bağlı olan Bozok sancağı daha sonra Rum eyaletine, Üzeyr sancağı ise Halep eyaletine bağlandı (Kunt, *Sancaktan Eyalete*, s. 138-139, 141).
- 4 BOA, *KK.d.* 262: 193-195. 1571 yılında Kıbrıs'ın fethiyle Kıbrıs eyaleti kurulduktan bir müddet sonra Sis sancağı Dulkadir eyaletinden ayrılarak Kıbrıs eyaletine dâhil edildi (BOA, *M.d.*, 12: 811, Nolu hüküm).
- 5 Ayn-ı Ali Efendi, a.g.e., 22.
- 6 Danışman, *Koçi Bey Risalesi*, s. 120.
- 7 BOA, *KK.d.* 266: 60-61; BOA, *C..DH.* 6095: 85-87.
- 8 BOA, *A.RSK.d.* 1512: 59-61.
- 9 *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, s. 29-30; Şahin, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale", s. 914-915.
- 10 BOA, *A.RSK.d.* 1551: 19-20.

OSMANLILAR DEVRİNDE MARAŞ'TA RIŞVANLI VALİLER (XVIII. YÜZYIL)

Doç. Dr. Faruk SÖYLEMEZ¹

Özet

Bu bildiride XVIII. yüzyılda Maraş'ta valilik yapmış Rişvanoğullarından bahsedilecektir. Rişvanlı valilere mütesellimlik yapmış olan Bayezitoğulları ile bunlara rakip olan Zülkadiroğulları arasındaki çekişmeye konu ile ilgili olduğu kadarıyla değinilecektir. Rişvanoğullarından ilk Maraş valisi Halil Paşa'dır. Halil Paşa, XVIII. yüzyılın hemen başında önce Malatya mutasarrıflığında bulunduktan sonra Maraş valiliğine atanmıştır. Rişvanzadelerden Maraş valililiğinde bulunan ikinci şahıs Rişvanoğlu Seyit Mehmet Paşa'dır. Adana valiliğinden Maraş valiliğine atanmıştır (1720 Aralık). 1734 yılında ise oğlu Süleyman Paşa'ya Osmanlı Sultanı I. Mahmud tarafından "beylerbeyi" unvanı verilerek Maraş valiliğine getirilmiştir. Süleyman Paşa, Maraş'taki mesaisinin büyük bir bölümünü aşiretlerin iskânı ve eşkıyalıklarının önlenmesine ayırmıştır. Son Maraş valisi Rişvanzade Ömer Paşa, Malatya mutasarrıflığından Maraş valiliğine 1783'te atanmıştır. Bu bildiriye konu olan valilerin Maraş'ta valilik yaptıkları dönemlerdeki faaliyetleri incelenecektir. Konu büyük ölçüde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Maraş Ahkâm Defterleri ve Mühimme Defterleri ile diğer arşiv belgeleri ışığında incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Maraş, Malatya, Rişvan, vali, aşiret.

1 Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi

Abstract

In this study, it will be mentioned about Rişvanoğulları, who ruled as the governors of Maraş in the XVIIIth century. It will also be mentioned about the dispute between Bayezitoğulları who was serve as a Mütessellim of Rişvan governors and Zülkadiroğulları, who were the rival of Bayezitoğulları. The first governor of Maraş from Rişvanoğulları was Halil Pasha. After he took part in Malatya governership, he was appointed as the governor of Maraş at the beginning of XVIIIth century. The second person was Seyit Mehmet Pasha who was the governor of Maraş from Adana governorship.

In 1734 his son Süleyman Pasha was appointed as the governor of Maraş by Ottoman Sultan Mahmut I. who gave him “beylerbeyi” title. Süleyman Pasha spent most of his time in Maraş for settlement of tribes and preventing the banditry of the tribes. The last governor of Maraş, Rişvanzade Ömer Pasha was appointed as the governor of Maraş from Malatya governorship in 1783. It will be examined the actions of the governors of Maraş that mentioned theirs name above. The subject will mostly be examined in the light of the Maraş Ahkâm registers, Mühimme registers and other archival documents existing in the Prime Ministry Ottoman Archives.

Key Words: Maraş, Malatya, Rişvan, governor, tribe.

Giriş

Rişvanlı valileri incelemeden önce bu valilerin mensubu olduğu Rişvan Aşireti hakkında kısaca bilgi verilmesi konunun daha iyi anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Rişvan Aşireti hakkındaki bilgilere ilk olarak tahrir defterlerinde rastlanmaktadır. Rişvan Aşireti XVI. yüzyılda Malatya Sancağı'nda yaylak-kışlak hayatı yaşıyordu. Bilindiği üzere Malatya ve çevresi Memlûklere bağlı iken Yavuz Sultan Selim tarafından Mısır Seferi öncesinde (1516 yılında) Osmanlı topraklarına bağlanmış, 1519'da¹ da buraların tahriri yapılarak defter haline getirilmiştir. İlk olarak bu tahrir defterinde Rişvan Aşireti oymakları zikredilmiştir. Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman zamanında 1524², 1536³, 1540⁴ ve 1560⁵ tarihlerinde yapılan tahrirlerde Rişvan Aşireti'nin oymakları Kahta kazasına tabi olarak kaydedilmiştir.

Rişvan Aşireti XVI. yüzyıldaki tahrir kayıtlarında on üç cemaat iken zamanla aşiretin nüfusunun artmasına paralel olarak yayılma alanları da genişlemiştir. Aşirete bağlı oymaklar büyüyerek yeni oymaklara bölünmüşler ve böylece XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde her biri "aşiret" adıyla da anılmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda XVI. yüzyılın başlarında Rişvan Aşireti'ne tabi oymakların sayısı on üç iken kırk beşe çıkmıştır⁶.

Rişvan Aşireti XVI. yüzyılın ilk yarısında Malatya Sancağı sınırları içerisinde yaylak-kışlak hayatı yaşarken, aynı yüzyılın ikinci yarısında Maraş'a doğru yayılma göstererek Uzunyayla'ya oradan Kayseri, Kırşehir, Yozgat yoluyla Ankara'ya kadar genişlemiştir. Diğer taraftan güneyde; Adana-İçel üzerinden Batı Anadolu'ya oradan da Rumeli'ye kadar yayılma göstermiştir.

Rişvanzadelerin Maraş valiliği ve Malatya mutasarrıflıklarına atandıkları tarih dikkat çekicidir. Osmanlı Devleti başta aşiretlerden vergi toplamak ve kanunsuz hareketlerini önlemek maksadıyla onları kontrol altına almak istiyordu. Bu amaçla 1691 yılında iskân politikasını yürürlüğe koydu. Konargöçer aşiretlerin iskânını gerçekleştirmek için bu uygulamanın yapıldığı yerlerde güçlü idarecilere ihtiyaç duymaktaydı. Zira Osmanlı Devleti planladığı iskânı askeri tedbirlerle gerçekleştirmeye çalışıyordu. Bu nedenle aşiretlerin kalıcı bir yerleşime ile yerlerinde durmaları bağlı oldukları valinin dirayetine bağlıydı. İşte XVII. yüzyılın sonlarında uygulamaya konulan iskân süreci ile Rişvanoğullarının Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatında en üst düzeyde yöneticiliklere getirilmeleri zaman açısından bir paralellik arz eder. Çünkü Bu dönemde Rişvanzadeler büyük bir aşiret desteğine sahip idiler. Maraş konargöçer aşiretlerin yoğun olduğu bir bölge olması hasebiyle bu bölgede yapılacak iskân daha da büyük önem arz etmekteydi. Maraş hem koyunculukla

1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tahrir Defteri, Nu. 71, s. 241–253.

2 BOA, Tahrir Defteri, Nu. 123, s. 417–429.

3 BOA, Tahrir Defteri, Nu. 181, s. 208–221.

4 BOA, Tahrir Defteri, Nu. 419, s. 464–465.

5 Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Tahrir Defteri, Nu. 142, s. 251.

6 Faruk Söylemez, *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi-Rişvan Aşireti Örneği*, *Kita-bevi Yayınları*, 2. bs., İstanbul 2011, s. 20-37.

uğraşan Türkmenler için gerekli olan otu ve suyu bol yaylalara sahip bir mekan olması hem de güneydeki kışlaklarla Orta Anadolu'daki yaylalar giden yollar üzerinde bulunması hasebiyle konargöçer aşiretlerin son derece hareketli olduğu bir alan durumundaydı.

Riştanoğullarının Malatya Mutasarrıflığı ve Maraş Valiliğine atanmalarının ikinci nedeni, Osmanlı Devleti'nin 1695 yılında ülkenin belirli bölgelerinde uygulamaya koyduğu "Mâlikâne" sistemidir. Maraş Eyaleti de söz konusu uygulamanın gerçekleştirildiği alanlardan biri olmuştur. Malikâne siteminde mukataaları tasarruf edecek kişinin bunlara ait muaccesini ve yıldan yıla ödenecek iltizam bedellerini karşılayabilecek kadar varlıklı olması gerekiyordu. Bunun yanı sıra malikânececinin hazineye bu ödemeleri yapabilmesi için mukataalardan devlete ait iltizam bedellerini tahsil edecek güce sahip olmaları gerekiyordu. Bu nedenle iltizam sisteminin uygulandığı Maraş ve Malatya'da Riştanoğullarının özellikle XVII. yüzyılın sonlarından başlayarak XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar mutasarrıflık ve valiliklerde buldukları görülmektedir.

Malatya'ya tabi kasaba ve köylerde bulunan mukataalardaki devlet gelirlerinin toplanması için de Maraş valisi Riştanzade Seyit Süleyman Paşa'ya 30 Nisan 1764 (28 Şevval 1177) tarihinde hüküm gönderilmiştir¹. Buna benzer birçok hüküm bulmak mümkündür.

RİŞVANLI VALİLER

Maraş'ta valilik yapan Riştanoğullarının faaliyetlerine Necdet Sakaoğlunun bir tespiti ile başlamak istiyorum. Doğu Anadolu'nun en ünlü ailelerinden olan Riştanzadeler, Riştvan konfederasyonu üzerinde mukataa voyvodası; Maraş, Malatya ve Besni malikâneleri mutasarrıfı olarak iki yüz yılı aşkın, kendi bölgelerinde mutlak söz sahibi oldular. Türkmen asıllı bu ocaktan 1650-1850 arasında çoğu mirimirân (beylerbeyi) rütbeli Halil Paşa, Ömer Paşa, Mehmet Paşa, Süleyman Paşa, Abdurrahman Paşa, II. Ömer Paşa II. Abdurrahman Paşa gibi tanınmış derebeyi paşalar gelip geçti.²

1. Riştanzade Halil Paşa

Riştanoğlu Halil Paşa, Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatında devlet hizmetinde görev alan valilerin ilki olarak görülmektedir.

Riştvan Aşireti, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Malatya Sancağı'nda önemli bir güç haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak da XVII. yüzyılın sonlarında (1697) Riştanoğlu Halil Bey'in Malatya Sancak beyliğine atandığı görülmektedir.³ Riştanzade Halil Paşa, 1697 yılı Temmuz ayında bu göreve atandıktan⁴ sonra, kendisine gönderilen bir emirde, aynı yıl yapılan

¹ BOA, *Cevdet Maliye*, Nu. 28085.

² Necdet Sakaoğlu, *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, İstanbul 1998, s. 7.

³ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, C. II (Haz. Mustafa Keskin-Ayhan Öztürk-Ramazan Tosun), İstanbul 1996, s. 318.

⁴ BOA, *Mühimme Defteri*, Nu. 110, s. 58.

I. Salon VI. Oturum

Avusturya Seferi'ne (Sultan II. Mustafa'nın Zenta seferi olmalıdır)¹ 300-400 neferle katılması isteniyordu.² Halil Bey'in yaptığı hizmetler Osmanlı padişahı tarafından takdirle karşılanmış ve kısa süre sonra "beylerbeyi" rütbesi ile taltif edilerek, 1701'de Maraş valiliğine atanmıştır³.

Tablo 1: Halil Paşa'nın Görevleri

Atandığı Görev	Görev Süresi
Malatya Mutasarrıflığı	1697–1701
Maraş Valiliği	1701–1711

Maraş Beylerbeyliğine atandığı dönemde, bu bölgede eşkıyalıklarda bulunan Cihanbeyli Aşireti'nden Koyunoğlu İbrahim ve kardeşlerinin ve Keleşorlu Cemaati'nden Kır Kavlu ve kardeşlerinin etkisiz hale getirilmeleriyle uğraşmıştır⁴.

Riştanzade Halil Paşa, Maraş valisi iken, kendisinden önceki Maraş valilerinden ve aslen Maraşlı olan Abdurrahim Paşa'nın, Maraşlı olmasından da yararlanarak vilayet halkını kendisi aleyhinde kışkırttığını, Maraş Valiliğini tekrar ele geçirmek için birtakım hilelere başvurduğunu haber alması üzerine, Abdurrahim Paşa'nın Maraş'taki evini bastırıp kendisini tutuklattırarak huzuruna getirttiği ve aynı günün gecesinde boğdurduğu ifade edilmektedir.⁵

Riştanoğlu Halil Paşa'nın, Maraş Beylerbeyliği görevinde iken konargöçer Türkmen aşiretlerinin iskânıyla meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Mesela, İçel ve Alâiye sancaklarına iskânları kararlaştırılan Yörük taifesinden Kara Hacılı Cemaati'ne bağlı oymaklar, 1701 yılı baharında Yahyalı bölgesine gelerek Köşk, Numan, Özbek, Süleyman Fakihlu ve Sarıca köyleri ahalilerine çeşitli zulüm ve teaddîleri yüzünden köylerdeki halkın yerlerini terk etmelerine yol açmışlardı. Bunun üzerine, Yahyalı Nahiyesi halkı kadiya şikâyetinde bulunarak, mezkûr oymakların iskân mahalleri olan İçel ve Alâiye'ye nakledilmelerini istiyordu. Kadının, halkın bu şikâyetlerini saltanat makamına bildirmesi üzerine, saltanattan Maraş Beylerbeyi Riştanoğlu Halil Paşa, Adana

1 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 3, Türkiye Yayınevi, 2. bs. İstanbul 1961, s. 480-482.

2 BOA, *Mühimme Defteri*, Nu. 110, s. 210; Mehmet Karagöz, *XVII. Ve XVIII. Asırlarda Malatya Kazası (1650-1750)*, İstanbul 2003, s. 107.

3 Mehmet Süreyya, Halil Bey için: "Terakimeden (Türkmenlerden) olup, 1120 (1708) yılında Maraş eyaleti Mutasarrıflığına atanmıştır (Sicill-i Osmanî, C. II, s. 318) demektir. Her ne kadar Sicil-i Osmanî'de Riştanoğlu Halil Bey'in Maraş Mutasarrıflığına atanma tarihi 1120 (1708) gösterilmiş ise de, Evasıtı Şevval 1112 / Mart sonları 1701'de "Maraş beylerbeyi Riştanoğlu Halil Paşa'ya..." şeklinde gelen bir ferman, Riştanzade Halil Paşa'nın Mehmet Süreyya'nın belirttiği 1708'de değil, 1701 yılında Maraş valisi olduğu anlaşılmaktadır. Bk. BOA, *Mühimme Defteri*, Nu. 111, s. 525.

4 BOA, *Mühimme Defteri*, Nu. 111, s. 525.

5 İbrahim b. Abdulkâkî Uşşakîzade, *Uşşakîzade Tarihi (hızl. Raşid Gündoğdu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2000, s. 590-591.*

Beylerbeyi Mustafa Bey'e ve adı geçen eyaletlerin kadılarına gönderilen 1701 tarihli hükümde, mezkûr cemaatlerin gerekli cezalara çarptırılmaları ve iskân mahallerine götürülerek yerleştirilmeleri emredilmiştir.¹

Yine 1699 yılında Rakka'ya iskânları emredilen ancak, iskân yerlerine gitmeyerek iki üç yıldan beri Develi Ovası'nda sakin bulunan Güngördü, Delili ve Kırıntılı cemaatlerinden 400 kadar eşkiya, Niğde, Bor, Ürgüp, Şucaeddin (Ulukışla), Anduğu (Kaymaklı), Kayı ve Ereğli kazaları etrafında gezerek harman vakti ahalinin mallarını yağmalyorlar, yol kesip, insanları öldürüyorlardı. Karaman ve Niğde mutasarrıfları, Karaman Ereğlisi, Şucaeddin, Bor, Anduğu, Yahyalı, Niğde ve Kayı kadılarının arzları üzerine 1702 Ocak ayında, Maraş Beylerbeyi Rişvanoğlu Halil Bey'e gönderilen bir emirle, adı geçen cemaatlerin buldukları yerlerden kaldırılarak, Ayas İskelesi'nden gemilerle Kıbrıs'a nakledilip, boş ve harabe yerlere iskânları istenmiştir.²

Halep Eyaleti'nin Ravenda nahiyesine yerleştirilecek aşiretlerle ilgili olarak Maraş Valisi Rişvanoğlu Halil Paşa'ya gönderilen 1 Ağustos 1701 (25 Safer 1113) tarihli hükümden³ sonra yine aynı konuda, Aralık sonları 1701 (Evahir-i Receb 1113) tarihli bir başka hüküm gönderilmiştir.⁴ Ancak, 1702 yılına kadar mezkûr cemaatlerin yerleşik hayata geçirilemedikleri görülmektedir.⁵ Bu nedenle, Maraş Valisi Rişvanoğlu Halil Paşa'ya 9 Mart 1702 (9 Şevval 1113)⁶ tarihli bir hükmün daha gönderildiği anlaşılmaktadır.

Halil Paşa'nın, 1711 yılı Haziran ayında vefat ettiği tahmin edilmektedir. Uşşakîzade Tarihi'nde, Maraş Valisi Rişvanzade Halil Paşa'nın zorbalık ve taşkınlıklarının artması üzerine, padişah fermanıyla Rakka valisi A'rec Yusuf Paşa tarafından katledildiği ve başının kesilerek saltanat merkezine gönderildiği kaydedilmektedir.⁷ Raşid Tarihi'nde ise, Maraş Beylerbeyi Rişvanoğlu Halil Paşa, "tagallub ve tuğyan ile şöhret, şan ve paşalık" elde ettiği halde sefere katılmadığından cezalandırılma cihetine gidildiği ifade edilmektedir.⁸

Tespit edilebildiği kadarıyla Halil Paşa'nın, kendisinden sonra Maraş valisi Mehmet Paşa olmak üzere; Osman, Ebubekir, Hüseyin ve Ali adlarında beş oğlu vardı.⁹

1 Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara 1991, s. 48.

2 Y. Halaçoğlu, age., s. 47.

3 BOA, Maliyeden Müdevver Defterler, Nu. 8458, s. 169.

4 BOA, Maliyeden Müdevver Defterler, Nu. 8458, s. 74.

5 Y. Halaçoğlu, age., s. 48.

6 BOA, Maliyeden Müdevver Defterler, Nu. 8458, s. 60.

7 Uşşakîzade Tarihi, s. 608.

8 Raşid Tarihi'nden naklen Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık, Ankara 1994, s. 70.

9 BOA, Mühimme Defteri, Nu. 129, s. 174; Rişvanzade Ömer Paşa'nın da Halil Paşa'nın oğlu olduğu ifade edilmekte ise de (Sicill-i Osmâni, C. II, s. 318.) bir arşiv belgesinden (BOA, Maliyeden Müdevver Defterler, Nu. 9909, s. 249.), Rişvanzade Ömer Paşa'nın, Maraş beylerbeyi Rişvanzade Seyyid Mehmet Paşa'nın oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda, Ömer Paşa, Rişvanzade Halil Paşa'nın oğlu değil, torunu

2.Rişvanzade Seyit Mehmet Paşa

Seyit Mehmet Paşa, Rişvanzade Halil Paşa'nın oğludur.¹ Mehmet Paşa, ilki Adana olmak üzere, Maraş, Sivas ve Musul valiliği ile Malatya Mutasarrıfığı görevlerinde bulunmuştur. Tebliğ konusunun dışına çıkmamak için Rişvanoğlu Mehmet Paşa'nın sadece Maraş'taki hizmetleri incelenecektir.

a)Maraş Valiliği

Rişvanzade Seyit Mehmet Paşa'nın, 1720 yılı sonlarında Adana Valiliğinden Maraş Valiliğine atandığı anlaşılmaktadır. Zira, 1720 yılı Aralık ayı ortaların (Evasıt-ı Safer 1133)da Rakka valisi Vezir Ali Paşa'ya gönderilen bir fermenda, Rivanzade Seyit Mehmet Paşa'nın bu tarihlerde Maraş valisi olduğu ifade edilmektedir. Söz konusu fermenda: müteveffa Rişvanzade Halil Paşa'nın oğulları Osman, Ebubekir, Hüseyin ve Ali'nin uhdesinde olan Malatya Voyvodalığının 1714 ve 1715 senelerine ait gelirlerinden toplam 11 yük 3880 akçeyi hazineye ödemedikleri tespit edilmiş olup, söz konusu meblağın tahsil edilerek İstanbul'a gönderilmesi talep ediliyordu²

b) Maraş'a İlaveten Adana Eyaletinin Rişvanzade Mehmet Paşa'nın Uhdesine Verilmesi

1720 yılında Adana Valiliğinden Maraş Beylerbeyliğine atanan Rişvanzade Mehmet Paşa'nın, 1721 yılından itibaren Maraşla birlikte Adana Eyaleti'nin de uhdesine verildiği görülmektedir. Bu konuda, Adana kadısı ve Adana mütesellimine gönderilen 6 Nisan 1722 (19 Cemaziyelâhir 1134) tarihli bir hükümde: Rumî 1133 Mart (M.1721 yılı Mart) ayından itibaren Adana Eyaleti ve eyalete bağlı birimlerin Rişvanzade Seyit Mehmet Paşa'nın uhdesine verildiği belirtilmektedir. Ancak, Mehmet Paşa'nın, Adana mukataasından kendi görevi karşılığı alacağı paradan arta kalan 16.504 kuruşu, Azak Kalesi'nde görevli askerlere göndermesi gerekirken, 10.000 kuruşunu göndermiş, 6504 kuruşu ise kendisinde kalmıştır. Rişvanzade Mehmet Paşa'nın üzerinde kalan bu paranın tahsili için Adana kadısı yetkili kılınmıřtır³. Bu durum Osmanlı Devleti bürokrasisinde kadıya geniş yetkilerle donatılmış özerk bir yapı verildiğini göstermektedir. Kadı doğrudan saltanat makamı tarafından atandığı ve sadece Divan-ı Hümayun'a karşı sorumlu olduğu için gerektiğinde beylerbeyi, sancak beyi ve diğer mülki amirleri denetleme yetkisi mevcuttu. Devlet, eyaletlerdeki işlerin düzenli olarak yürüyebilmesi için böyle bir denge ve sistem geliştirmiş olmalıdır.

Rişvanzade Mehmet Paşa'nın, Malatya Sancağı'nı 1733 yılından itibaren, malikâne suretinde tasarruf ettiği anlaşılmaktadır. Zira kendisine 1734 yılı Ocak ayı sonlarında (Evasıt-ı şaban 1146) gönderilen bir hükümde: "Ber-vech-i malikâne Malatya Sancağı Mutasarrıfı Rişvanzade Mehmet Paşa'ya" ifadesi ile

olmalıdır.

1 BOA, Mühimme Defteri, Nu. 129, s. 174.

2 BOA, Mühimme Defteri, Nu. 129, s. 174.

3 BOA, Maliyeden Müdevver Defterler, Nu. 9909, s. 250.

hitap ediliyordu. Söz konusu fermanda: “Beylerbeyi” rütbesiyle Malatya Sancağı Mutasarrıflığı görevini sürdüren Rışvanzade Mehmet Paşa’nın, bu görevde iken Osmanlı Devleti’nin o dönemde İran’a açtığı seferlerde büyük hizmetlerde bulunduğu vurgulanmaktaydı. Devlete olan bu hizmetleri Osmanlı Sultanı I. Mahmud (1730-1754) tarafından takdir edilmişti. Bu nedenle, mükafat olarak oğlu “Emirü’l Ümerâi’l-kirâm” Süleyman Paşa’nın, I. Mahmud tarafından “beylerbeyi” rütbesiyle Maraş Valiliğine atandığı bildiriliyordu. Padişah, Rışvanzade Mehmet Paşa’dan; bundan böyle de devlete yararlı hizmetlerde bulunmasını istiyordu.¹

Malatya valisi Rışvanzade Mehmet Paşa, Osmanlı Devleti’nin yabancı ülkelere açtığı seferlerde önemli hizmetlerde bulunduğu gibi, ülkenin iç huzurunun sağlanmasında da yararlı faaliyetlerde bulunduğu görülmüştür. Bunun en açık örneklerinden biri; kendisine 1734 yılı Ocak ayı sonların (Evasıt-ı Şaban 1146) da gelen bir hükümde ifade edilmektedir. Bu hükümde: Kilis ekradından Okçu **İzzedinli Aşireti ile Pazarcık** ve Keferdiz² nam mahallerde sakin Afşar, Kılıçlı ve Bektaşlı **eşkıyasından** 70–80 kadar atlı, gruplar halinde Antep çevresinde yolcuları soymakta, eşyalarını yağmalamaktaydılar. Adı geçen eşkıya bununla da yetinmeyip, civardaki köyleri basıp, büyük ve küçükbaş hayvanlarını gasp ettikleri, adam öldürme gibi suçları işledikleri ve her türlü eşkıyalığa cesaret ettikleri ihbar olunmuştu. Bu nedenle, söz konusu eşkıyanın bertaraf edilmesiyle bölge halkı üzerindeki şer ve zararlarının giderilmesi gerekmektedir. Bu konuda Rışvanzade Mehmet Paşa’dan gerekli hassasiyetin gösterilmesi istendiği gibi kendisine yardımcı olmak üzere Padişah tarafından Maraş **Mütesellimine**, Antep ve Elbistan voyvodalarına da emirler gönderildi.³

Tablo 2: Seyit Mehmet Paşa’nın Görevleri

Atandığı Görev	Görev Süresi
Adana Valiliği	1720–1720
Maraş Valiliği	1720–1720
Maraş ve Adana Valiliği	1721–1722
Sivas valiliği	1722–1723
Adana valiliği (2. defa)	1729–1729
Adana-Musul Valiliği	1729–1730
Malatya Mutasarrıflığı	1730–1746

Mühimme Defterindeki bir kayıttan Rışvanzade Mehmet Paşa’nın; dindar, dürüst; fakir fukarayı ve zayıfları himaye eden bir kişiliğe sahip olduğu

¹ BOA, Mühimme Defteri, Nu. 139, s. 405.

² Maraş Tahrir Defteri (1563), (hzl. Refet Yinanç-Mesut Elibüyük), C. I, Ankara 1988, s. 135.

³ BOA, Mühimme Defteri, Nu. 139, s. 406.

I. Salon VI. Oturum

anlaşılmaktadır.¹

3.Rişvanzade Süleyman Paşa

Süleyman Paşa, Rişvanzade Mehmet Paşa'nın oğrudur.² Süleyman Paşa 1783-1785 yılları arasında Maraş Valiliği görevinde bulunan II. Ömer Paşa'nın babasıdır.³ Rişvanzade Süleyman Paşa'ya "beylerbeyliği" rütbesinin verildiği ve akabinde de Maraş Beylerbeyliğine atandığı, sultan I. Mahmud tarafından Süleyman Paşa'nın babası ve Malatya Sancağı Mutasarrıfı Rişvanzade Mehmet Paşa'ya 1734 yılı Ocak ayı sonların (Evasıt-ı şaban 1146)da gönderilen bir hükümden anlaşılmaktadır.⁴

Tablo 3: Süleyman Paşa'nın Görevleri

Atandığı Görev	Görev Süresi
Maraş Valiliği	1733-1737
Kilis Mutasarrıflığı	1737-1738
Adana Valiliği	1740-1742
Maraş Valiliği (2. defa)	1742-1744
Malatya Mutasarrıflığı	1749-1751
Maraş Valiliği (3. defa)	1752-1755
Malatya Mutasarrıflığı (2. Defa)	1755-1764
Maraş Valiliği (4. defa)	1764-1764

Maraş Beylerbeyi Rişvanzade Süleyman Paşa'nın gasp ve yağmalama gibi eşkıyalık hareketlerinde bulunan Kılıçlı, Bektaşlı ve Koyunoğlu eşkıyasının tedibi ve gasp ettikleri malları kendilerinden alıp sahiplerine iade etmesi konusunda 1733 yılı Ekim ayı ortaların (Evail-i Cemaziyevvel 1146)da bir hüküm gelmiştir. Bu hükümden: Süleyman Paşa'nın devlete hizmet konusunda gösterdiği gayret ve hamiyetin padişah tarafından takdir edildiğini, bu nedenle kendisinin "mirimirânlık" rütbesiyle ödüllendirildiği belirtilmektedir. Bunlara ilaveten Rişvanzade Süleyman Paşa'dan yukarıda adı geöen Kılıçlı, Bektaşlı ve Koyunoğlu eşkıyasının bütün erkeklerinin tutuklanıp idam edilmeleri, kadın ve çocuklarının ise Rakka'ya gönderilerek uygun bir yere yerleştirilmeleri konusunda azami gayretin gösterilmesi isteniyordu. Bu konunun halledilmesi özellikle Süleyman Paşa'dan istenmekte ve bu mesele halledilinceye kadar, Halep ve Maraş valilerinin kethüdarları adamlarıyla, Kilis voyvodası ve Köse Bekiroğlu

1 BOA, Mühimme Defteri, Nu. 150, s. 319.

2 Her ne kadar Sicill-i Osmânî'de (C. III, hzl. Ali Aktan-Abdulkadir Yuvalı-Metin Hülagü), İstanbul 1996, s. 91) Süleyman Paşa'nın, Rişvanzade Ömer Paşa'nın oğlu olduğu ifade ediliyorsa da bir karıştırma olduğu tahmin edilmektedir. Zira bir Mühimme kaydında (BOA, Mühimme Defteri, Nu. 135, s. 405), Süleyman Paşa'nın, Malatya Sancağı Mutasarrıfı Rişvanzade Mehmet Paşa'nın oğlu olduğu açıköa belirtilmektedir.

3 Sicill-i Osmanî, C. III, s. 91.

4 BOA, Mühimme Defteri, Nu. 139, s. 405.

Alo, Çobanoğlu, İfraz hassı voyvodası Hasan, Cerid Aşireti beyi Mirza Fettah ile Okçu İzzeddinli ve sair has reayasından savaşılabilecek durumda olanlar, Osmanlı padişahının fermanıyla, Süleyman Paşa'nın emrine memur edilmişlerdir.¹

Maraş Valisi Rışvanzade Süleyman Paşa; Antep, Kilis, Antakya, A'zaz ve Suğur kazaları voyvodaları ile aşiret boy beyleri ve kethüdalarına gönderdiği 13 Mart 1734 (7 Şevval 1146) tarihli bir yazıda: Rışvan Aşireti'nin Bektaşlı Cemaati, Okçu İzzeddinli Aşireti'nin Çerikanlı Cemaati ve Kılıçlı Aşireti'ne mensup haydutların erkeklerinin yakalanarak öldürülmeleri, kadın ve çocuklarının ise iskân edilmeleri konusunda saltanat merkezinden kendisine ciddi bir emir geldiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine, kendisinin maiyetindeki askerle söz konusu eşkıyanın üzerine yürüdüğünü ancak, bundan haberdar olan eşkıyanın bir kısmının geceleyin kaçtığını, kalanların ise yakalanıp öldürüldüğü belirtilmiştir. Ayrıca bir kısım kadın ve çocuklar da yakalanıp ferman buyrulan iskânın gerçekleştirilmesi için Maraş Kalesi'ne hapsedilmişlerdir. Kaçan eşkıyanın bir bölümünün ise yukarıda adı geçen kazaların sınırlarına girdikleri öğrenilmiştir. Bu işin kolaylıkla halledilebilmesi için adı geçen kazaların yöneticileri ve aşiret beylerinin de kendisine yardım ederek eşkıyanın başlarının kesilip İstanbul'a gönderilmesini istemektedir.²

Maraş valisi Rışvanzade Süleyman Paşa eşkıya takibi için Maraş'tan Antep'e geldiğinde, Değirmişem mevkiinde, Antep kadısı tarafından görevlendirilen Mehmet Ağaoğlu Hasan Ağa tarafından Süleyman Paşa'nın huzurunda bir toplantı tertip edildi. Rumkale kazasına bağlı Araban nahiyesinin Karamürsel köyünden olup Haremeyn reayasından Hasanoğlu Muharrem ve arkadaşları söz alarak: On beş yıldır doğu (İran) savaşları ortaya çıktığından beri aşiretlere mensup haydutların yollara çıkıp, yol kesmek, soygunculuk yapmak, adam öldürmek ve başka birtakım suçlar işlemek suretiyle halka eziyet ettiklerini, bu yüzden Antep çevresindeki köylerde oturan halkın huzursuzluk içinde bulunduğunu ikrar ve kabul ettiler. Bundan böyle bu gibi hareketler baş gösterdiğinde suçluları yakalayıp hükümete teslim edecekleri gibi, Matbah-ı Âmîreye 5000 kuruş ödeyeceklerini de taahhüt etmişlerdir.³

Afşar Aşireti eşkıyasının tedibi konusunda Kayseri Sancağı Mutasarrıfı Zaralızade Osman'a 1734 yılı Ekim ayı ortaların (Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1147)da gönderilen bir hükümde: Afşar Taifesi'nin çoğunluğunun eskiden beri eşkıyalık, yol kesme ve yağmalama gibi halka zarar veren davranışlarıyla ünlü olmaları hasebiyle, kendileri cinayet işlemekten geri durmadıkları yetmiyormuş gibi, içlerine karışıp kendilerine sığınan Kılıçlı ve Bektaşlı eşkıyası ile ittifak ederek halka zarar verdikleri görülmektedir. Bu nedenle, söz konusu cemaatlere mensup eşkıyanın katledilmesi, itaat edenleri ile çocuk ve yaşlılarının Rakka'ya nakledilerek iskân edilmeleri konusunda Maraş beylerbeyi Rışvanzade Süleyman Paşa'ya daha önce emir gönderilmişti. Ne yazık ki emrine asker de verildiği

1 BOA, *Mühimme Defteri*, Nu. 139, s. 347.

2 Cemil Cahit Güzelbey-Hulûsi Yetkin, *Gaziantep Şer'î Mahkeme Sicillerinden Örnekler*, Gaziantep 1970, s. 14-15.

3 C. Güzelbey-H. Yetkin, *age.*, s. 16-17.

I. Salon VI. Oturum

halde şu ana kadar herhangi bir sonuç alınamamıştır. Süleyman Paşa'nın, bir kısmı kendi aşiretinden (Bektaşlı Cemaati) olan bu şahıslara karşı müsamahakâr davrandığı, bu yüzden de bu meselenin halledilmesinde ihmalinin görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu nedenle, bu sefer söz konusu eşkıyanın bertaraf edilmesi konusundaki hükmün Kayseri Mutasarrıfı'na gönderildiği tahmin edilmektedir. Osman Paşa'nın, Maraş Valisi Rışvanzade Süleyman Paşa ile birlikte eşkıyaya karşı hareket etmeleri ve verilen emrin yerine getirilmesi isteniyordu.¹

Maraş Valisi Rışvanzade Süleyman Paşa'ya, eşkıyaya karşı savaşılabilecek kabiliyette olan bir cemaatin Alacahan'a² yerleştirilmesi için 1734 yılında emir gönderildi. Bunun için Arapkir sancağının erbab-ı tımar olan köylerinden göçebe Atmalı Cemaati seçilmiştir.³ Bu tarihlerde Maraş Beylerbeyi olan Süleyman Paşa'nın⁴ 1737 yılından itibaren bir süre Kilis Mutasarrıflığı görevinde bulunduğu anlaşılmaktadır.⁵ Zira aynı dönemde Maraş Valisi Ömer Paşa'dan bahsedilmektedir.⁶ Yine 30 Nisan 1738 tarihli bir kayıta da Kilis Mutasarrıfı olarak Rışvanzade Süleyman Paşa zikredilmektedir.⁷ 1742 yılına ait bir belgede ise Maraş Valisi olarak Mehmet Paşa'nın adı geçmektedir.⁸ 4 Haziran 1747,⁹ 29 Ekim 1747¹⁰ ve Mayıs 1748¹¹ tarihli hükümlerde Maraş valisinin İbrahim Paşa olduğu görülmektedir.

Maraş Valisi Rışvanzade Süleyman Paşa yönettiği eyaletin emniyet ve huzuru konusunda gösterdiği gayretlerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin hasmı olduğu devletlerle yaptığı mücadelelerde de görev aldığı anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak 1734 yılında Osmanlı Devleti ile İran arasında devam etmekte olan savaş sürecinde, İran Şahı Tahmasb Kulu Han'ın Bağdat'ı muhasaraya gelmesi üzerine gerekli tedbirlerin alınması amacıyla 1734 yılı Şubat ayı başlarında Halep Valisi Abdullah Paşa'ya ve Maraş Beylerbeyi Rışvanzade Süleyman Paşa'ya hüküm gönderilmiştir.¹² Yine bu bağlamda Karaman Valisi Vezir Mehmet Paşa'ya ve Anadolu'daki diğer valilere 1737 yılı Ekim ayı sonlarında gönderilen bir hükümle Moskov ve Nemçe Seferi için asker isteniyordu. Bu fermanın bir sureti de Maraş Valisi Rışvanzade Süleyman Paşa'ya gönderilerek, 1000 nefer kapı halkı ile bu sefere katılması talep ediliyordu.¹³

Rışvanzade Süleyman Paşa'nın 1740 yılında Adana Valiliğine atandığı

1 BOA, Mühimme Defteri, Nu. 140, s. 185.

2 Sivas eyaletinde Kangal ile Hasan-Çelebi arasında yol üzerinde bulunan bir handır. Bk. Y. Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 106.

3 Y. Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 108.

4 C. Güzelbey-H. Yetkin, *age.*, s. 20.

5 C. Güzelbey-H. Yetkin, *age.*, s. 28.

6 C. Güzelbey-H. Yetkin, *age.*, s. 25.

7 C. Güzelbey-H. Yetkin, *age.*, s. 30.

8 C. Güzelbey-H. Yetkin, *age.*, s. 36.

9 C. Güzelbey-H. Yetkin, *age.*, s. 45.

10 C. Güzelbey-H. Yetkin, *age.*, s. 49.

11 C. Güzelbey-H. Yetkin, *age.*, s. 54.

12 BOA, Mühimme Defteri, Nu. 139, s. 418.

13 BOA, Mühimme Defteri, Nu. 142, s. 335.

anlaşılmaktadır¹.

Maraş Ahkâm Defterleri'ndeki kayıtlardan Rışvanzade Süleyman Paşa'nın 1743 yılında tekrar Maraş Valiliğine atandığı anlaşılmaktadır. Zira bu konuda kendisine hitaben iki hükme rastlamaktayız. Birincisi, Aralık ortaları 1743 (Evahir-i Şevval 1156) tarihli Bedirhanlı ve Atmalı aşiretlerinden birtakım şahısların yaptıkları eşkıyalıklar ve bu gibi olayların önlenmesine yönelik hüküm,² ikincisi ise, Haziran sonları 1744 (Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1157) tarihini taşıyan hükümdür.³

Süleyman Paşa'nın Malatya Valiliğinin 1751 yılı sonuna kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.⁴

Rışvanzade Süleyman Paşa'nın 1752 yılında Maraş Valiliğine tekrar atandığı görülmektedir.⁵ Yukarıda belirtildiği üzere, Süleyman Paşa, Malatya Sancağı'nın elinden alınması ile tehdit edilirken, Maraş Beylerbeyliğine yükseltilmesi, Süleyman Paşa'nın verilen emri yerine getirdiğini, Osmanlı Devleti yöneticilerinin de Rışvanzadelerden vazgeçmediğini göstermektedir. Süleyman Paşa, Maraş Beylerbeyliği sırasında, Malatya Sancağı dâhilinde bulunan Elhaslı Aşireti'nden "Kalenderoğlu" namıyla ün salmış olan Ali adındaki eşkıyanın bertaraf edilmesi ile uğraştığı anlaşılmaktadır.⁶

Rışvanzade Süleyman Paşa'nın 1755 yılında tekrar Malatya Mutasarrıflığına atandığını görmekteyiz⁷.

3.a) Rışvanzade Süleyman Paşa'nın Ölümü ve Bayezitli-Zülkadirli Çekişmesi

Rışvanzade Süleyman Paşa'nın, 1764 yılına kadar Malatya Mutasarrıflığı devam ettiği, buradan tekrar Maraş Beylerbeyliğine atandığı anlaşılmaktadır. Maraş Valisi Rışvanzade Süleyman Paşa, Bayezitzade Numan Bey'i Maraş'a mütesellim olarak atamıştı. Numan Bey, Rışvanzade Süleyman Paşa'nın Maraşta bulunmadığı zamanlarda Şehrin düzenini sağlıyordu. Süleyman Paşa 1764 yılında Besni'ye gitmiş ve orada ölmüştü. Rışvanzade Süleyman Paşa'nın ölüm haberi Maraş'a ulaştığı sırada Mütesellim Bayezitzade Numan Bey'de Maraş dışında bulunuyordu. Bundan fırsat bilen Maraş halkından Zülkadiroğlu Süleyman Bey ve akrabası Ömer Bey demekle meşhur şakiler başlarına topladıkları adamlarla beyin sarayını basıp, içinde bulunan; gerek mütesellime gerekse müteveffa Süleyman Bey'e ait mal, eşya ve nakit paralarını yağmalamışlardır.

1 Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul 1989, s. 209-210.

2 BOA, *Maraş Ahkâm Defteri*, Nu. 1, s. 63.

3 BOA, *Maraş Ahkâm Defteri*, Nu. 1, s. 77.

4 Bu konudaki hükümler için bk. BOA, *Maraş Ahkâm Defteri*, Nu. 1, s. 282, 288, 289, 290, 292, 294.

5 BOA, *Mühimme Defteri*, Nu. 155, s. 205.

6 *Kalenderoğlu adıyla ortaya çıkan şahıs, İslam'a aykırı gelen birtakım düşünceler yayarak, mensubu olduğu Elhaslı Aşireti'ni de kendi tarafına çekmeğe uğraşırken, durumun İstanbul'a bildirilmesi üzerine, Rışvanzade Süleyman Paşa'ya, bu şahsın faaliyetlerinin önlenmesi için emir gönderilmiştir. Bk. BOA, Mühimme Defteri, Nu. 155, s. 205.*

7 BOA, *Mühimme Defteri*, Nu. 158, s. 167.

I. Salon VI. Oturum

Eski Maraş Naibi Seyit Mehmet Raşit mütesellim Numan Bey hakkında pek iyi şeyler içermeyen mahzarı İstanbul'a gönderirken yine Maraş Eyaletinde sipahi Kel Hacı Hüseyin, Kör Halil ve Berik adındaki şahıslar da İstanbul'a gelerek adı geçen eşkıyayı kurtarmak ve mütesellim Numan Bey'i tehdit sevdasında olduklarını zamanın Maraş naibi Mevlana Müderris Mehmet arz etmiştir. Maraş halkı da başka başka mahzarlar göndererek Numan Bey hakkında kötü halini ve halka çektiği eziyeti bildiren ve bundan önce de gönderilen arz ve mahzar üzerine Numan Bey'e gerekli caza verilmek üzere iken, bu defa iyi halini, halkı koruyup kolladığını ve zulüm, haksızlık ve intikam gibi bir durumu olmadığını bildiren arz ve mahzarlar gönderilmiştir. Bu birbirine tamamen aykırı arz ve mahzarlar üzerine kimin haklı kimin haksız olduğu anlaşılammış bu nedenle konuyu araştırmak üzere saltanat merkezinden bir mübaşir tayin edilmesine rağmen, kimlerin doğru söylediği ve kimlerin yalan söylediği anlaşılammıştır. Bu nedenle tayin olunan mübaşir marifetiyle meselenin aydınlatılması için konuya tam olarak vakıf olan, herhangi bir tarafa düşmanlığı olmayan şahıslardan sorularak, bu konuda herhangi bir özür ve himayeye tevessül edip birine zarar vermekten kesinlikle kaçınılması, konunun hakkaniyet çerçevesinde titizlikle araştırılarak Saltanata arz, mahzar ve ilamla bildirilmesi konusunda Maraş valisi ve kadısına 1764 yılı Aralık ayı başlarında (Evail-i Cemaziyelahir 1178) bir hüküm gönderilmiştir¹.

Maraş'ın ileri gelen ailelerinden Zülkadiroğulları ile Bayezitoğulları arasında XVIII. yüzyılın ikinci yarısında başlayan bu rekabet ve çekişmenin XIX. yüzyılda da devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu çekişmeye örnek olmak üzere arşiv belgelerine yansıyan bir olayı nakletmek suretiyle konuya açıklık getirmeye çalışalım.

Maraş Mütesellimi Kalender Paşa'nın yaptığı zulümler nedeniyle mütesellimlikten azledilmesi hakkında Maraş halkı tarafından saltanata şikâyetle bulunulmuştur.

Bu konuda 5 Kasım 1810 (7 Şevval 1225) tarihli bir arzda, Kalender Paşa'nın uzun zamandan beri o havalinin zapt u raptıyla uğraştığını, fukarayı himaye ve halkın haklarına riayet edip onları memnun etmeye çalışırken kendisi hakkında böyle bir şikâyetin olmasına anlam verilmediği belirtilmiştir. Maraş halkının ileri gelenleri ailelerini iki grup olarak mütalaa etmek mümkündür. Bunlardan bir takımı Bayezitli bir takımı ise Zülkadirli olarak iki guruba ayrılmıştır. Bunların eskiden beri birbirlerine karşı kin ve düşmanlıkları vardı. Daha önce Maraş halkının huzur ve rahatı için bunların arası bulunarak aralarındaki düşmanlık sona erdirilmişti. Ancak Kalender Paşa Bayezitli olduğundan Zülkadirli grubunun kendisine garazı olduğundan mezkur arzuhali yazdıklarını ve hatta Maraş Mütesellimliğinin Zülkadirzade İbrahim Bey'e verilmesi için talepte buldukları, bu talebin bile yapılan şikâyetin garazdan ibaret olduğunu ortaya koymaktadır. Oysa Maraş Eyaleti ve çevresinin aşiret ve oymakların meskeni olduğunu, Kalender Paşa'nın birçok aşiretle yakınlık kurmak suretiyle eyaletin iyi bir şekilde idaresini sağladığını şayet bu şikâyet

1 BOA, Maraş Ahkâm Defteri, Nu. 2, s. 2-3.

dilekçesine dayanarak Kalender Paşa azledilirse Maraş Eyaletinde karışıklığa sebebiyet vereceği ve yolcuların emniyeti tehlikeye girecektir. Bu nedenle sadece bir arzuhale binaen mütesellimin görevden alınmasının caiz olmadığı, konunun gizlice araştırılması ve İstanbul'da ehl-i vukuftan konunun tahkik edilmesi, duruma ve maslahata göre hareket edilmesi istenmiştir¹.

4.Riştanzade II. Ömer Paşa

Ömer Paşa, Riştanzade Süleyman Paşa'nın oğludur.² Ömer Paşa'nın 1770 yılı Eylül ayında Malatya Sancağı mutasarrıfı olduğu anlaşılmaktadır.³ Bu görevini 1783 yılına kadar sürdüren Ömer Paşa'nın Maden Emini Yusuf Ziya Paşa ile düştüğü bir ihtilaftan dolayı 1783 yılında Maraş valiliğine atanmıştır.⁴ Bu atama, Ömer Paşa için bir terfi ve taltiftir. Zira, sancak beyliğinden beylerbeyliğine yükselmiştir. Bununla birlikte hükümet, Ömer Paşa'yı Malatya'dan uzaklaştırmakla madenlere olan müdahalesini de engellemek istemiş olabilir. Ancak Ömer Paşa 1785 yılı Şubat ayı sonlarında tekrar Malatya Mutasarrıflığına atanmıştır⁵.

Tablo 4: Ömer Paşa'nın Görevleri

Atandığı Görev	Görev Süresi
Malatya Mutasarrıflığı	1770-1783
Maraş Valiliği	1783-1785
Malatya Mutasarrıflığı (2. Defa)	1785-1791

¹ BOA, Hatt-ı Hümayun, Nu. 962/41208.

² Sicill-i Osmanî, C. III, s. 700.

³ BOA, Maraş Ahkâm Defteri, Nu. 2, s. 181; aynı defter, s. 186, aynı defter, s. 202, aynı defter, s. 208, aynı defter, s. 248.

⁴ Çukurova'da bulunan Tecirli Aşireti eşkıyası ile Kılıçlı Aşireti eşkıyasından cezalandırılanların dışında kalanlardan kaçıp Tecirli, Riştanzade ve Barak aşiretleri içlerinde saklananlar tekrar bir araya gelerek kanunsuz hareketlerde bulunacakları ihtimaline karşı bunların yakalanarak gerekli cezaya çarptırılmaları Adana valisi Çerkes Hasan Paşa ve Maraş Valisi Riştanzade Ömer Paşa'dan istenmiştir. bk. BOA, Cevdet Zaptiye, Nu. 4301.

⁵ BOA, Cevdet Zaptiye, Nu. 4329.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin çeşitli eyalet, sancak ve kazalarında valilik, mutasarrıflık ve voyvodalık gibi görevlerde bulunan Rışvan hanedanına mensup beylerden dördünün XVIII. yüzyılda Maraş valiliği yaptığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti konargöçer aşiret ve oymakları kontrol altında tutabilmek amacıyla 1691 yılında uygulamaya koyduğu "iskân politikasını" başarıya ulaştırmak için konargöçer Türkmen aşiretlerinin yoğun olarak yaşadığı yerlerde güçlü idarecilere ihtiyaç duymaktaydı. Zira aşiretlerin kalıcı olarak iskân edilmeleri buldukları bölgedeki valinin dirayetine bağlıydı.

İşte XVII. yüzyılın sonlarında uygulamaya konulan iskân sürecinde Malatya ve Maraş bölgesinde Rışvan Aşireti'nin nüfus olarak ulaştığı seviye söz konusu aşiretin beylerine de aynı oranda nüfuz kazandırmıştı. Ayrıca Rışvan Aşireti boy beyleri ile devlet arasında iyi bir münasebet mevcuttu. Maraş ve çevresi de konargöçer aşiretlerin yoğun olarak yaylak-kışlak hayatı yaşadığı bir bölge olması hasebiyle bu bölgede yapılacak iskân daha da büyük önem arz etmekteydi. Bu nedenlerle Rışvan Aşireti boy beylerine valilik verilerek uygulamaya konulan iskânın gerçekleşmesini sağlamaya çalışmıştır.

Bunun yanı sıra bu sıralarda devletin hazinesini güçlendirmek için uygulamaya konulan malikâne sistemi için Maraş Eyaleti'nde madden ve manen güçlü malikânelere ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu görevi de en iyi şekilde Rışvan beylerinin yapacağına kanaat getiren Osmanlı padişahları XVIII. yüzyıl boyunca bölgedeki mukataaların tasarrufunu Rışvanzadelerin uhdesine vermişlerdir.

Maraşta görev yapan Rışvanlı valilerin icraatlarına bakıldığında kendilerinin iskân, eşkıyalıkla mücadele ve malikâne sisteminin işlemesi sürecine katkıda buldukları görülür. Başta Halil Paşa olmak üzere diğer valilerin de konargöçer aşiretlerin eşkıyalıkları ile mücadele ve iskân bölgelerinden kaçanların tekrar eski yerlerine yerleştirilmeleri için uğraştıkları ve deruhte ettikleri mukataalardan devlet gelirlerine önemli katkılarda buldukları görülmektedir.

KAYNAKÇA

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cevdet Maliye, Nu. 28085.

Cevdet Zaptiye, Nu. 4301, 4329.

Hatt-ı Hümayun, Nu. 962/41208.

Maliyeden Müdevver Defterler, Nu. 8458, 9909.

Maraş Ahkâm Defterleri, Nu. 1, 2

Mühimme Defterleri, Nu. 110, 111, 129, 135, 139, 140, 142, 150, 155, 158.

Tahrir Defterleri, Nu. 71, 123, 181, 419.

B. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi

Tahrir Defteri, Nu. 142.

C. Araştırma ve İncelemeler

Danişmend, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. 3, İstanbul 1961.

Güzelbey, Cemil Cahit-Yetkin, Hulûsi, *Gaziantep Şer'î Mahkeme Sicillerinden Örnekler*,

Gaziantep 1970.

Halaçoğlu, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin*

Yerleştirilmesi, Ankara 1991.

İbrahim b. Abdulbakî Uşşakîzade, *Uşşakîzade Tarihi* (hzl. Raşid Gündoğdu, İstanbul

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2000.

Karagöz, Mehmet, *XVII. Ve XVIII. Asırlarda Malatya Kazası (1650-1750)*, İstanbul 2003.

Maraş Tahrir Defteri (1563), (hzl. Refet Yinanç-Mesut Elibüyük), C. I, Ankara 1988.

Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, C. II (hzl. Mustafa Keskin-Ayhan Öztürk-Ramazan Tosun), (C. III, hzl. Ali Aktan-Abdulkadir Yuvalı

Metin Hülâgü), İstanbul 1996.

Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul 1989.

Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara 1994.

Sakaoğlu, Necdet, *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, İstanbul 1998.

Söylemez, Faruk, *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi-Rişvan Aşireti Örneği-*, İstanbul 2011.

CELALEDDİN PAŞA’NIN MARAŞ VALİLİĞİNDEKİ SON DÖNEMİ (1827-1829)

Yard. Doç. Dr. Tuğrul ÖZCAN^{1*}

Giriş

Celaleddin Paşa, Çapanoğlu Süleyman Bey’in oğludur. Osmanlı Devleti’nin buhranlı dönemlerinde önemli vazifelerde bulunmuştur (Sicill-i Osmanî, 1996: 1545). III. Selim, II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde devletin üst kademelerinde hizmetini sürdürmüştür (Duygu, 1975: 148). Celaleddin Paşa, genel olarak başarılı ve istikrarlı bir devlet adamı profili ortaya koymuştur. Ancak memuriyetinin son yıllarında zaman zaman Babîâlî’yle ters düştüğü görülür. Ayrıca ahali ile arasında sık sık şikâyetlere konu olan tartışmalar yaşanmıştır. Bu dönem, Celaleddin Paşa’nın Maraş’taki son dönem valiliğine tesadüf eder.

Maraş valiliğindeki son dönemini ele almadan önce Celaleddin Paşa’nın devlet tecrübeleri hakkında bazı bilgiler verilmelidir. Celaleddin Paşa, 15 Nisan 1805’te babası Süleyman Bey’in girişimleriyle vezirliğe terfi ettirilmiş, Şubat 1808’de Diyarbakır valiliğine atanmıştır. Aynı yıl Sivas vilayeti de uhdesine verilmiştir. 1809’da Osmanlı Devleti ile Rusya arasında devam eden savaşın şiddetlenmesi üzerine *Başbuğ* unvanıyla Kızanlık muhafızlığına tayin edilmiş ve buradan da Lofça’ya gönderilmiştir. 1810’da tekrar Sivas’a vali olarak atanmıştır. Sivas valiliği sırasında Rumeli ordusuna görevlendirilmesinden dolayı Sivas’ı mütesellimlerle idare etmek zorunda kalmıştır. Sivas’a Bükreş Antlaşması’nın imzalanmasını müteakip dönebilmıştır (Duygu, 1975: 158-160). Celaleddin Paşa, 22 Ocak 1813’te Halep’e vali olarak atanmıştır. 1814’te kendisine, Halep’e ilaveten Maraş eyaleti de bağlanmıştır. Ağustos 1816’da Erzurum, Mart 1818’de Karaman, 1819’da Adana valilikleri yapmıştır. 14 Şubat 1820’de Maraş ve Rakka valisi olarak tayin edilmiştir. Bir süre sonra İranlıların Osmanlı topraklarına saldırılarına üzerine Şark ordusuna katılmıştır. Maraş’tan topladığı kuvvetle Toprakkale’yi kuşatmış ve Tebriz’den hareket eden Veliaht Abbas Mirza ile 1822 Haziranında savaşmıştır (Duygu, 1975: 160-164).

1 * Yrd. Doç. Dr., KSÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Celaleddin Paşa'nın Şark ordusunda bulunduğu süre içerisinde Maraş valiliği, geçici olarak Rakka Valisi Abdulcelilzade Ahmed Paşa'ya tevcih olundu. Onun vefatıyla yerine 28 Mayıs 1824'te Fevzi Paşa getirildi (Gökhan, 2011: 291-293). 22 Ağustos 1825 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Fevzi Paşa'dan sonra Maraş valiliğine Hafız Ali Paşa atanmıştır. Hafız Ali Paşa, burada kısa bir süre valilik yapmıştır. 1826 yılı başlarında Maraş Valiliğine, bu kez Salih Paşazade Süleyman Efendi'ye tevcih olunmuştur (Gökhan, 2011: 293-294). Ahmed Lütfi Efendi'ye göre Maraş'taki yeniçerilerin ortadan kaldırılması ve burada asayişin sağlanması için cesur, gayretli ve muktedir bir vezire ihtiyaç vardır. Bu yüzden burayı idare edecek Celaleddin Paşa gibi biri olmalıdır. Nitekim 31 Aralık 1826 itibarıyla onun Maraş valiliğine atandığı anlaşılır (Ahmed Lütfi Efendi, I, 1999: 181). 11 Şubat 1827 tarihli bir arşiv belgesinde Celaleddin Paşa'nın beylerbeyi sıfatıyla Maraş eyaletinin başında bulunduğu görülür. Bu, Celaleddin Paşa'nın Maraş'ta üçüncü ve son dönem valiliğidir (Gökhan, 2011: 293-294).

A. CELALEDDİN PAŞA'NIN YENİÇERİLERLE MÜCADELESİ

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılarak yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun kurulması Celaleddin Paşa'nın valiliğinin son dönemine denk gelmektedir. 1826-1829 yılları arasında Yeniçerilik iddiasında bulunanlarla mücadelesinin Maraş dışında üç farklı yerde odaklandığını görüyoruz: Kayseri, Tokat, Ayıntab. Paşa, bu mücadeleyi hem askerî hem de bürokratik yollarla sürdürmeye çalışmıştır.

Celaleddin Paşa, mütesellimle idare edilmek üzere uhdesine verilen Kayseri sancağında bulunan *yeniçeri bakayasının* ortadan kaldırılması amacıyla gereken tedbirlerin alınması için Babiâli'nin görüş ve iznini istemiştir¹. Aslında Babiâli'nin tutumu Celaleddin Paşa'yı destekler niteliktedir. Zira Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla birçok *çift ve çubuk kaçkını başıboş eşhasın, İstanbul'a akın etmeleri* Babiâli'yi rahatsız ediyordu. Yetkililere göre de bu tür konular, mahalinde halledilmeliydi². Durumun farkında olan Celaleddin Paşa, Babiâli'den müsaade buyrulur ise 500 seçkin askerle yeniçerilik iddiasında bulunanları ortadan kaldırmak ve ahalinin emniyetini sağlamak üzere harekete geçeceğini bildiriyordu³.

Yeniçerilik iddiasında bulunarak eşkıyalık faaliyetlerine tevessül edenlerle mücadele etmek kolay olmayacaktır. Çünkü Tokat Voyvodası Süleyman Ağa'nın ifadesinden bölgedeki Yeniçerilerin, bir kısım eşraf tarafından himaye edildiği anlaşılmaktadır⁴. Hatta eski naip ve müftü de bunlar arasındadır. Benzer durum Babiâli nezdinde Celaleddin Paşa tarafından da gündeme getirilmiştir. Durumun farkında olan paşa, olayları bizzat yakından takip etmek ve gereken

1 BOA, HAT, 26346, 11/M/1243 (04.08.1827): Celaleddin Paşa'nın tahrirati.

2 BOA, C.DH, 2589, 03/M/1242 (07.08.1826): Ankara kadısının ilamı.

3 BOA, HAT, 17356, 21/Ca/1242 (21.12.1826): Celaleddin Paşa'nın tahrirati.

4 Tokat Voyvodası Ahmet'in ifadesinden anlaşıldığı üzere Zile naibi bu tutumundan dolayı azledilmiştir; BOA, HAT, 17443-A, 17/Za/1243 (31.05.1828): Voyvoda Ahmed imzalı tahrir.

I. Salon VI. Oturum

önlemlerin mahallinde alınmasını sağlamak üzere Rişvan aşireti eşkiyasını yola getirmek bahanesiyle Sivas'tan hareketle Tokat'a gitmiştir (Beşirli, 2005: 375-376). Sadaret makamı, Celaleddin Paşa'dan Tokat'a varır varmaz bir rapor hazırlaması ve bunu derhal Babiâli'ye göndermesini istemiştir¹.

Celaleddin Paşa, Tokat'a varınca ilk olarak konuyla ilgili detaylı bir araştırma başlatır ve buna müteakip bir rapor hazırlar. Raporunda Yeniçeri ocağının kaldırılmasına rağmen bu ocağı yeniden canlandırmak isteyenlerin bölge ileri gelenleri tarafından desteklendiğinden bahseder². Ancak Ahmet Lütfi Efendi onun aksine, özellikle Zile'de ahalinin Yeniçerilik iddiasında bulunanlara destek vermediğini iddia eder (Ahmed Lütfi Efendi, I, 1999: 84). Beşirli ise Tokat ahalisinin, hükümete mugayir davranışlarda bulunan şahısların ele geçirilmeleri durumunda mahalli yöneticilere teslim edilmesi yönünde taahhütte bulduklarını ifade eder (Beşirli 2005: 376).

Celaleddin Paşa, bölge asayişini sağlamak üzere harekete geçer. İlk anda Yeniçerilik iddiasında bulunan 150 kişiyi etkisiz hale getirir (Ahmed Lütfi Efendi, I, 1999: 84). Daha sonra hapiste tutulan elebaşlarından 25 kişiyi idam ettirir. Zile Voyvodası Ahmed Bey'in de desteğini alarak faaliyetlerini Tokat çevresine yayar³. II. Mahmud, Celaleddin Paşa'nın, Tokat çevresindeki yeniçeri eşkiyasını ortadan kaldırmasından dolayı memnun kalmış ve taltif amacıyla onun tatarına kaput giydirmiştir (Beşirli, 2005: 378).

Celaleddin Paşa, Tokat ve çevresinin güvenliğini sağladıktan sonra Ayıntab tarafına yönelir. Burası, Maraş vilayetine dâhil olmakla birlikte, 1826-1829 yılları arasında yeniçerilik iddiasında bulunanların merkezi haline gelmiştir. Bu yüzden Paşa, Maraş'taki son valiliği döneminde Ayıntab'daki ocak taraftarlarının üzerine hücum etmek zorunda kalmıştır. Celaleddin Paşa'nın Ayıntab üzerine geldiğini haber alan çok sayıda Yeniçeri taraftarı şehirden kaçarak dağlık alanlara sığındılar⁴. Bunlardan bir kısmı Hısn-ı Mansur kasabasında bölge ileri gelenlerinden Mürteza Bey'den yardım istedi⁵. Bir kısmı da Birecik kasabasına gitti. Ancak ahali, mahalli hükümetin tepkisiyle karşılaşma korkusuyla bunların kasabalarında daha fazla kalmalarına müsaade etmedi. Hatta bir kısım ahali, Celaleddin Paşa'ya başvurarak yeniçerilik iddiasıyla genel asayışı ihlal edenlerin şiddetle cezalandırılmasını istirham eyledi⁶.

Mahalli hükümet, zaman kaybetmeden Ayıntab'daki gelişmeler ile ilgili bir tahkikat yaptırdı. Yeniçerilik iddiasında bulunanlar ya da bunlara destek verenlerin elebaşları tespit edildi. Ancak, bunların ele geçirilmeleri, Celaleddin Paşa'nın Ayıntab'a geleceğini haber almalarıyla birlikte orayı terk etmelerinden dolayı imkânsız gibi görünüyordu. Bu yüzden Celaleddin Paşa, gıyaben idamlarına karar verilip ancak firarda olanların konaklarını bir bir yakıp yıktırdı. Suç-

1 BOA, HAT, 34933-C, 29/Z/1242 (24.07.1827): Celaleddin Paşa'nın tahrirati.

2 BOA, HAT, 34933-A, 21/B/1242 (18.02.1827): Celaleddin Paşa'nın tahrirati.

3 BOA, HAT, 21193, 29/Z/1244 (02.07.1829): Voyvoda Ahmed imzalı takrir.

4 BOA, HAT, 19432, 27/L/1242 (24.05.1827): Ayıntab kadısının ilamı.

5 BOA, HAT, 17402-G, 23/L/1242 (20.05.1827): Celaleddin Paşa'nın tahrirati.

6 BOA, HAT, 17399, 03/M/1242 (07.08.1826): Celaleddin Paşa'nın tahrirati.

lu oldukları kesinleşen ve gıyaben idama mahkûm olup da ele geçirilenlerden 130'unu infaz ettirdi (Ahmed Lütfi Efendi, I, 1999: 132).

Cezalandırılma korkusuyla dağlık alanlara kaçmış olmalarından dolayı bir daha muzır faaliyetlerde bulunmayacaklarına dair yemin etmek şartıyla bu tür iddialarda bulunanların cümlesinin affedileceği ahaliye tellallar vasıtasıyla duyuruldu. Bunun üzerine cezalandırılmaktan korkarak şehri tek etmiş bir kısım ahalinin şehre geri dönmeleri sağlandı¹. Diğer taraftan affedilmelerine rağmen evlerine dönmeyerek muhtelif yerlerde serkeşliklerini sürdürenler için de bir karar alındı. Bu karara göre hükümet tarafından çıkarılan aflara rağmen evlerine dönmeyenler bir daha Maraş vilayeti dâhiline kabul edilmeyecekti. Diğer valiler Celeleddin Paşa gibi davranarak kendi sorumlulukları altındaki yerlerde bahsedilen türde insanların barınmalarını engelleyeceklerdi. Bu durum yapılacak görüşmelerin ardından çevre vilayetlerin valileri tarafından ortak bir karara bağlanacaktı². Ayrıca bir kısım kamu çalışanı da görevini suiistimal ettiği ve yetkilerini muzır amaçlar için kullandığı iddiasıyla tutuklandı. Nitekim Ayıntab'ın Nakübü'l-Eşraf Kaymakamı Osman Efendi, *Yeniçerilik fesadına* destek verdiği gerekçesiyle azledilerek yerine Mehmed Efendi atandı. Bu değişiklik ahalide memnuniyet yarattı³.

Celeleddin Paşa, asayişin sağlamak üzere yürüttüğü faaliyetlere şehrin ileri gelenlerini de dâhil ediyor; işin sorumluluğunu onlarla paylaşmış oluyordu. İdam cezalarının infazı onların huzurunda ve şahitliğinde yerine getiriliyordu⁴. Böylelikle Maraş dolayında asayişin sağlanmasını başardı. Bu başarısı üzerine Celeleddin Paşa'ya padişah tarafından bir *aferin iltifatnamesi* gönderildi (Ahmed Lütfi Efendi, I, 1999: 132). Yeniçerilik iddiasında bulunarak güvenlik güçleriyle mücadeleye girenlerin büyük oranda ortadan kaldırılması Ayıntab'da güven ortamının yeniden oluşmasını sağladı. Bunun sayesinde durma noktasına gelen Asakir-i Mansure'ye asker yazımı işleri yeniden işlerlik kazandı⁵.

B. MARAŞ AHALİSİNİN CELALEDDİN PAŞA'YA MUHALEFETİ

Celeleddin Paşa'nın Maraş valiliği görevine üçüncü kez getirilmesiyle birlikte Maraş'ta bir huzursuzluk başladı. Paşanın 20 Ocak 1829'da Sadarete yazdığı bir mektup durumun daha da karmaşık bir hal almasına neden oldu. Özetle bu mektupta; Maraş, Ayıntab ve Andırın civarında asayişin oldukça bozuk olduğu, huzur ve güvenin buralarda tekrar sağlanabilmesi için Maraş'ın eski müftüsü ve aynı zamanda Kalender Paşa'nın damadı Ataullah Efendi'nin sürgüne gön-

1 BOA, HAT, 33921-G, 03/N/1242 (31.01.1827): Celeleddin Paşa'nın tahrirati.

2 BOA, HAT, 33921, 03/N/1242 (31.01.1827): Celeleddin Paşa'nın tahrirati.

3 BOA, HAT, 33808, 19/N/1242 (16.04.1827): Celeleddin Paşa'nın tahrirati; BOA, HAT, 33921-H, 03/N/1242 (31.03.1827): Celeleddin Paşa'nın tahrirati.

4 BOA, HAT, 33921-A, 03/Ş/1242 (02.03.1827): Celeleddin Paşa'nın tahrirati.

5 Ayıntab ahalisinin oluşan güven ortamının ardından Asakir-i Mansure ordusu için 600 asker çıkarmak ve bunların günde iki kez eğitim yapılmasını sağlamak üzere vali bey nezdinde taahhütte bulundular; BOA, HAT, 33921-İ, 03/N/1242 (31.01.1827): Celeleddin Paşa'nın tahrirati; BOA, HAT, 33921-B, 03/N/1242 (31.01.1827): Celeleddin Paşa'nın tahrirati.

I. Salon VI. Oturum

derilmesi ve yakınlarından Kerimkızıoğlu Süleyman Bey'in ise idam edilerek ortadan kaldırılması gibi hususlara yer veriliyordu¹.

Celeleddin Paşa'nın girişimleri ve ardı arkası kesilmeyen şikâyetleri, merkezi hükümet ile taşra arasındaki yazışmalarda Süleyman Bey'in şaki kimliği ile anılmasına sebep olmuştur. Örneğin arşiv vesikalarında ondan "Kerim kızının oğlu Süleyman nam şaki"², "idamına sadır olan eşkıya"³, "şekavetle meşhur eşkıya"⁴ şeklinde bahsedilmektedir. Oysaki Süleyman Bey, daha önce Maraş valiliğinde bulunan Kalender Paşa'nın kethüdalığını yapmış ve onun yanında devlet tecrübesi görmüş biridir⁵.

Celeleddin Paşa ile Süleyman Bey arasında eskiden beri bir husumet vardır. Bu yüzden her ikisi de bölgede bir nüfuz oluşturmak amacıyla birbirlerine galebe çalmak üzere fırsat kolluyordu. Celeleddin Paşa, valilik döneminde yetkisini de kullanarak Süleyman Bey'in ortadan kaldırılması için tüm imkânları seferber etti. Hatta bürokratik yollarla Babiâli'nin Süleyman Bey aleyhine bir tavır almasını sağlamaya çalıştı. Üst üste Babiâli'ye gönderdiği yazılarla da Ayıntab'da *Yeniçeri ocağı bakiyeleriyle* mücadele edildiğini, çekilen sıkıntılardan sonra nihayet burada asayişin sağlandığını belirtiyordu. Ayrıca bu yazılarda Süleyman Bey'in Yeniçeri ocağı taraftarlarıyla ve onlara destek veren Bucak aşireti mensuplarıyla işbirliği içinde olmasının olayların önünün alınmasını geciktirdiği bilgisi de yer alıyordu. Bu yüzden Süleyman Bey en kısa zamanda ele geçirilmeli ve gereken şekilde cezalandırılması sağlanmalıydı. Ayrıca bir kısım aşiretin *şerleri* buldukları yerlerden başka yerlere nakledilmek suretiyle engellenmeliydi⁶.

Celeleddin Paşa'nın talimatıyla Maraş ahalisi, Süleyman Bey'e destek verdikleri gerekçesiyle bir grup eşkıya tarafından baskı altında tutuluyor, korkutuluyor ve şiddete maruz bırakılıyordu. Hatta ahali korkusundan dolayı çift ve çubuğuyla ilgilenemiyordu. Bunun üzerine Celeleddin Paşa'yla arasında bir süredir husumet bulunan Süleyman Bey, bölgedeki aşiret reislerine haber göndererek Celeleddin Paşa'ya karşı onlardan yardım istemiş ve bu yardıma ilk cevap Bozdoğanlı aşireti reisinden gelmiştir (Gökhan, 2011: 295). Kendisine karşı bir muhalefetin oluşmaya başlamasıyla birlikte telaşa kapılan Celeleddin Paşa; Süleyman Bey'e karşı Elbistan mütesellimini, Kars ve Zamanti voyvodalarını harekete geçirmiştir. Bunlar, bir süredir takip ettikleri Süleyman Bey ve adamlarını

1 BOA, HAT, 34863, 14/B/1244 (20.01.1829): Maraş Valisi Celeleddin Paşa'nın tahriratu.

2 BOA, HAT, 26261-A,11/M/1243 (04.08.1827): Adana Valisi Nurullah Paşa'nın tahriratu.

3 BOA, HAT, 34788, 21/Ra/1243 (12.10.1827): Maraş Valisi Celeleddin Paşa'nın tahriratu.

4 BOA, HAT, 25229-B, 27/R/1243 (17.11.1827): Maraş Valisi Celal Paşa'nın tahriratu.

5 İlyas Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2011, s. 290.

6 BOA, HAT, 33921-A, 03/Ş/1342 (02.03.1827): Celeleddin Paşa'nın tahriratu; HAT, 33921-C, 29/Ş/1242 (28.03.1827): Ayıntab kadısının ilamı.

Göksun civarında Geben geçidinde sıkıştırmışlardır. Direnemeyeceğini anlayan Süleyman Bey, adamlarını da yanına alarak Ceyhan nehri boyunca kaçmıştır. Takip edilmemek için geçtikleri yerlerdeki köprüleri havaya uçurmuşlar ve nehrin karşı yakasındaki aşiretler arasında bir süre saklanmışlardır (Gökhan, 2011: 295).

Süleyman Bey Cerid, Tecirli ve Afşar aşiretleriyle birleşerek yeniden Geben derbendi tarafına geldi. Annesi Kara Fatma da yaklaşık 500 süvarisi ile oğluna yardım etti. Ancak Süleyman Bey, Celaleddin Paşa'nın adamları karşısında bir kez daha mağlup oldu. Celaleddin Paşa'nın emriyle Yenicekale yakılıp yıkıldı ve Süleyman Bey'in konağı da darmadağın edildi. Ayrıca Yenicekale mukataası Süleyman Bey'in elinden alınarak Maraş hanedanından Bayezidzade Osman Nuri Bey'e devredildi¹. Süleyman Bey'in avenesinden Maraş müftüsü Kurşuncuzâde Hasan Fehim Efendi de azledilerek Kütahya'ya sürgüne gönderildi. Bu arada Süleyman Bey'in ele geçirilmesi amacıyla sürdürülen çalışmalar hızlandırıldı².

Tüm uğraşlarına rağmen Celaleddin Paşa'nın adamları Süleyman Bey'i ele geçiremiyordu. Bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla bazı ihtiyaçlarını, yolda tesadüf eseri karşılaştığı Halep kervanından temin eden Süleyman Bey ve avenesi Andırın'a bağlı Sis kasabasına vardı³. Burada Kozan aşireti beyi Ali'ye sığındı (Cevdet Paşa, Tezahir: 123). Dönemin Adana Valisi Nurullah Paşa'ya bir mektup gönderen Celaleddin Paşa, eşkıya olarak nitelendirdiği Süleyman Bey ve arkadaşlarının yakalanarak kendilere teslim edilmesini istedi. Nurullah Paşa'nın, Kozan Beyi'ne bir mektup yazarak Süleyman Bey'in kendisine verilmesini rica etmekten başka bir şey yapmadı. Bu yüzden Kozan Beyi Ali'nin vereceği cevap beklendi⁴.

Süleyman Bey, bir süre sonra Kozanoğullarının yanından ayrıldı. Aralık 1827 itibarıyla eşkıyalık faaliyetlerinde buldukları gerekçesiyle gıyaben idama mahkûm edilen Süleyman Bey ile ona yardım eden şaki Fettahoğlu Küçük Yusuf ve Tirelioğlu gibi şahısların Gavurdağı'nda saklandıkları tespit edilmiştir (Özveri, 2004: 95-96). Bu şahıslar, Gavurdağı mevkiinde mukim Karayığitoğullarına sığınmışlardır. Bunları ele geçirmek ve Gavurdağı'nda asayişin temin etmek için Celaleddin Paşa'nın adamlarından Veli Ağa memur edildi ve emrine bir miktar asker verilmek suretiyle çalışmalar başlatıldı. Süleyman Bey'i takip eden Veli Ağa, onun adamlarından bazılarını ele geçirmeyi başardı. Bunların ekserisi Barak aşiretinden olup idamla cezalandırıldılar. İdam edilenler arasında eşkıyalık yaptığı ileri sürülen ve Süleyman Bey'in taraftarı olarak bilinen Fettahoğlu

1 BOA, HAT, 34863, 14/B/1244 (20.01.1829): Celaleddin Paşa'nın tahrirati; BOA, HAT, 26261, 11/M/1243 (04.08.1827): Celaleddin Paşa'nın takriri.

2 BOA, HAT, 34863, 14/B/1244 (20.01.1829): Celaleddin Paşa'nın tahrirati.

3 BOA, HAT, 26261/B, 13/M/1243 (06.08.1827): Maraş Valisi Celaleddin Paşa'nın tahrirati; BOA, HAT, 26349, 11/M/1243 (04.08.1827): Maraş Valisi Celaleddin Paşa'nın tahrirati.

4 BOA, HAT, 26261/A, 11/M/1243 (04.08.1827): Adana Valisi Nurullah Paşa'nın mektubu.

I. Salon VI. Oturum

Küçük Yusuf ile Tirelioğlu da vardır. Gavurdağı nahiyesinde asayişli sağladığı gibi Maraş valisi aleyhinde yürütülen faaliyetleri ortadan kaldıran nahiye voyvodası Veli Ağa'ya hizmetlerinden dolayı *silahşorluk* payesi verildi¹.

Bu gelişmeler sürerken Celaleddin Paşa'nın 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Rumeli ordusuna gönderilmesi, Maraş ahalisi arasında sevinçle karşılandı. Bunu fırsat bilen Süleyman Bey, Karayığitoğullarının desteğini almayı başarmış ve Andırın tarafına geçmiştir. Celaleddin Paşa'nın adamlarını mağlup eden Süleyman Bey, elinden çıkan topraklarını geri almayı başarmıştır. Bu durum, Süleyman Bey'i halk nezdinde bir kahraman yapıyordu.

Maraş'ta bu gelişmeler olurken Rumeli ordusundaki görevindeki başarısızlığından dolayı Celaleddin Paşa'nın valilik görevinden alınması Maraş ahalisi tarafından sevinçle karşılanmıştır. Ancak geride Maraş ile ilgili ele alınması gereken ve çözüm bekleyen ciddi meseleler vardı. Bu yüzden Maraş'tan İstanbul'a sık sık şikâyet dilekçeleri gönderilmiştir. Bu dilekçelerden anlaşıldığı kadarıyla Celaleddin Paşa, Maraş'a yeniden vali olmasıyla birlikte Yenice kale, Camustil ve Andırın nahiyeleri ahalisinden bedel-i hükümet adı ile üçyüz akçe istemiştir. Bu nahiyeler, Süleyman Bey'in malikâne usulüyle işlettiği yerler içerisindeydi. Bu yüzden Süleyman Bey, Celaleddin Paşa'ya istenen meblağın fazla olduğunu, ahalinin 150 akçe verebileceğini bildirmiştir. Süleyman Bey'in bu tutumu Celaleddin Paşa tarafından itaatsizlik olarak değerlendirilmiştir. Celaleddin Paşa, bu durumu bahane göstererek Yenice kale'ye baskın düzenlemiştir. Bu baskında çok sayıda ev ve konak tahrip edilmiştir. Süleyman Bey Adana tarafına kaçarak canını zor kurtarmıştır².

1 BOA, HAT, 25229, 27/Ca/1243 (16.12.1827): Maraş Valisi Celaleddin Paşa'nın tahrirâtı; BOA, HAT, 25229/D, 29/R/1243 (19.11.1827): Maraş Valisi Celaleddin Paşa'nın tahrirâtı; BOA, HAT, 25229/B, 27/R/1243 (17.11.1827): Maraş Valisi Celaleddin Paşa'nın tahrirâtı; BOA, HAT, 25229-A, 27/R/1243 (17.11.1827): Maraş Valisi Celaleddin Paşa'nın tahrirâtı.

2 BOA, C.DH, 13582, 07/N/1244 (13.03.1829): Maraş vücûhunun kaleme aldığı mahzar.

Harita: Adana ve Maraş Civarı (Terzi, 2010: 26)

Süleyman Bey, köyün ve hanelerin yakılıp yıkılmasını ve ahalinin perişan halini o zaman açık ve seçik bir şekilde Sadarete yazarak Celaleddin Paşa'yı şikâyet etti. Şikâyet edildiğini duyan Celaleddin Paşa kendi durumunu kurtarmak ve Süleyman Beyi güç durumda bırakmak için bir plan hazırladı. Süleyman Bey ve arkadaşlarının ahaliden zorla para topladığı, halka zulmettiği ve korku verdiği gibi hususları içeren bir yazı hazırlattı. Bu yazıyı ahaliye zorla imzalatı. Akabinde bunu Sadaret'e yollayarak kendisi de Süleyman Bey'den şikâyetçi oldu (Gökhan, 2011: 297).

Sadaret'te ilk anda Süleyman Bey aleyhinde bir kanaat oluşmuştur. Fakat aralarında naip ve müftü efendilerin de bulunduğu Maraş'ın ileri gelenleri sadarete gönderdikleri bir dilekçeyle Celaleddin Bey'den gelen yazının sadaret makamı tarafından dikkate alınmamasını istemişlerdir. Dilekçelerinde Maraş'ın genel durumu hakkında bilgi verilerek Süleyman Bey ile ilgili iddiaların asılsız olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Süleyman Bey'in bölge ahali ile ilişkilerinin iyi olduğu, bölgeyi iyi tanıdığı, kendisine verilen cezanın kaldırılarak elinden alınan malikânesinin iadesi gibi hususlara da yer verilmiştir. (Gökhan, 2011: 297). Talepler arasında Maraş'a yeni atanan Vali Mehmed Paşa'nın gelmesine kadar Maraş'a mütesellim olarak Süleyman Bey'in atanması, Celaleddin Paşa tarafından sürgüne gönderilen Maraş hanedanından eski müftü Ataullah Efendi ile Kurşuncuzade Hasan Fehim Efendilerin masum oldukları ve affedilerek memleketlerine dönmelerinin sağlanması gibi konular da vardı¹. Ahalinin Celaleddin Paşa aleyhindeki tavrını fırsat bilen Süleyman Bey de İstanbul'a bir mektup göndermiştir. Süleyman Bey özetle mektubunda, Fevzi ve Hafız Ali Paşaların Maraş valilikleri sırasında tasarrufuna bırakılan malikânesinin Celaleddin Paşa tarafından elinden alındığı, bu durumun Celaleddin ile Kalender Paşalar arasın-

1 BOA, C.DH. 13576, 29/L/1244 (04.05.1829): Arz tezkiresi.

I. Salon VI. Oturum

daki husumetten kaynaklandığı, malikânesinin ve Maraş mütesellimliğinin kendisine verilmesi gibi hususlara yer veriliyordu¹.

Ayıntab Mütesellimi Silahşor-ı Hassa Mustafa Ağa da Maraş'a yeni vali tayin olunan Mehmed Paşa'nın makamına gelene kadar mütesellim olarak Süleyman Bey'in görev yapmasını tavsiye etmek için Sadaret'e bir yazı göndermiştir². Yine Maraş'ın ileri gelenlerinden gönderilen bir mektupta Celaleddin Paşa'nın, Maraş'ın hanedanlarından eski Müftü Ataullah Efendi'yi Kütahya'ya, Kurşuncuzâde Hasan Fehim Efendi'yi ise Kayseri'ye sürgüne yolladığı belirtilmiş; haksız yere “*ayak takımından olan kimselerin Cabbarzade Celaleddin Paşa'ya karşı müşevviklik*” yaptığı iddiasıyla gerçekleştirilen sürgünlerin iki yılı bulduğundan bahsedilmiştir. Sürgüne gönderilen Müftü Ataullah ve Kayseri'ye sürülen Kurşuncuzade Hasan Fehmi efendilerin “*ahlak-ı fazıla ahabından olup bu işle hiç alakaları olmadığı*” ifadelerinin bulunduğu mektupta bütün eşraf ve ahalinin onların aflarını ıstirham ettikleri anlaşılır³.

C. CELALEDDİN PAŞA'NIN RUMELİ ORDUSUNDA GÖREVLENDİRİLMESİ

Maraş Valisi Celaleddin Paşa'nın Ordu-yı Hümâyûn'a katılmak üzere sefere çağırılması Maraş ahali arasında memnuniyetle karşılandı. Ahali bu vesileyle rahat bir nefes alacağını düşünüyordu. Ancak, durum bunu göstermiyordu. Çünkü Celaleddin Paşa Sadaret nezdinde, kaymakam olarak görevlendirdiği Maraş hanedanından Bayezidzâde Osman Bey'e mir-i miranlık verilerek ve Maraş'a vali tayin edilmesi yönünde bir girişimde bulunmuştu. Ancak Celaleddin Paşa'nın bu girişimi sonuçsuz kaldı⁴.

Celaleddin Paşa, Maraş'ta bulunmadığı süre içerisinde ahaliye yönelik baskıcı otoritesini el altından sürdürmenin peşindeydi. Zira Osman Bey, Celaleddin Paşa'nın adamıydı. Bir süredir ahali ile vali arasında gerginlik yaşandığına dair bazı bilgiler Sadaret'e ulaşmıştı. Bu yüzden merkezi yönetim tarafından bölgede huzurun sağlanması amacıyla Maraş'a vali olarak Balıkesir Mütesellimi Mehmed Ağa'nın atanmasının daha doğru olacağı kanaatine varıldı⁵.

1 BOA, C.DH, 10315, 29/Z/1244 (02.07.1829): Kalender Paşa oğlu Süleyman imzalı arıza.

2 “*Eyâlet-i mezkûrenin mûmâ-ileyh Mehmet Paşa bendelerine tevcîhi cihetiyle eyâlet-i mezkûreye bir bendelerinin mütesellim nasp ve ta'yini lazım gelmiş olduğundan merkûm Süleyman Bey kulları def'i şurûr ve aşâyir ve kabâile ve tenfîze ve evâmîr-i aliyye'ye sâhib-i iktidâr ve cümle ahâli dahî kendüden şükran oldukları beyânıyla mûmâ-ileyh Mehmet Paşa'nın mansıbına azîmetine kadar mîr-i merkûmun mütesellim nasp ve ol babda iktizâ eden emr-i âlî ısdariyle cümle ahâli ve fukarânın isticlâb-ı da'vât-ı hayriyelerine raiyet buyrulması niyâtında...*” ; BOA, C.DH, 10315, 29/Z/1244 (02.07.1829): Kalender Paşa oğlu Süleyman imzalı arıza.

3 BOA, C.DH. 13576, 29/L/1244 (04.05.1829): Arz tezkiresi; BOA, C.DH. 13582, 7/N/1244 (13.03.1829): Maraş ahalsin şikayet dikelçesi.

4 BOA, HAT, 7, 21/M/1244 (03.08.1829): Maraş Valisi Celaleddin Paşa'nın tahri-ratı.

5 BOA, HAT, 42655, 01/M/1244 (14.07.1828): Maraş Valisi Celaleddin Paşa'nın

1. Asker Tedariki Çalışmaları

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açmasıyla Ordu-yı Hümâyûn Balkanlara sefer hazırlığına başladı. Bu hazırlıklar doğrultusunda Maraş Valisi Celaleddin Paşa'ya Rumeli ordusu için görev emri çıkmıştır. Vali, orduya muavenet için Edirne civarına memur edildiğine dair görev müzekkeresini alır almaz kapukethüdasına gönderdiği yazısında o gün itibarıyla maiyeti için asker tertibine başladığını bildirmiştir¹. Merkezden gelen emirler gereğince Şark ordusuna Maraş ve Kayseri'den, Rumeli ordusuna da Maraş ile Ayıntab livalarından asker tedarik edilmesi öngörülüyordu. Celaleddin Paşa'nın uhdesinde bulunan bölgelerde "... 'Ulemâ, sadât, vücûh, hanedânzâdeler; mu'af ve gayr-i mu'afa müsavi tutularak ...'" asker temini ve tertibi işleri sürdürüldüğü anlaşılmaktadır².

Sefer emri gereğince Maraş ve civarı, hem Rumeli hem de Doğu Anadolu'daki ordular için asker kaynağı olarak görülüyordu. Bunun nedeni "*Maraş halivalisinin dağlık, ahalisinin aşair ve Kürtlerden meydana gelmesi sebebiyle*" burada atlı asker bulundurulmasının zaruri olmasıdır. Zaten bu maksatla Maraş'ta Asakir-i Mansure ordusunda istihdam edilen 1.000 sipahi hazır kıta bekletiliyordu. Celaleddin Paşa'ya göre bu kadar askerin iâşe, iane, ibate ve giydirilmesi; bunların hayvanlarına yiyecek sağlanması için gereken kaynağın yalnızca Maraş mülhakatından karşılanması imkânsızdır. Bu yüzden Maraş'a tevzi olan yükün hafifletilmesi komşu bir sancağın Maraş vilayetine ilhakıyla mümkündür. Paşa bu konudaki düşüncelerini ısrarla merkeze bildirdi³.

Uygulamalara bakıldığında Ağustos 1827 itibarıyla Kayseri sancağının Maraş vilayetine bağlandığı görülür⁴. Nitekim Maraş vilayetine bağlanmasına müteakip Kayseri sancağından Şark ordusuna katılacak olan Sivas Valisi Mehmed Paşa'nın emrine 1.000 süvari gönderilmiştir⁵. Ayrıca Kayseri, İncesu, Niğde, Ürgüp ve sair kazaların pazarlarında ticareti yapılan pamuk, pamuk kozası ve pamuk ipliğinden alınan vergiler bir yıllığına Celaleddin Paşa'nın hazinesine devredilmiştir. Üstelik Kayseri mutasarrıflığı da paşaya tevcih olunmuştur⁶. Bir müddet sonra vergilerin ağırlığını bahane ederek 2.000 hane halkının başka yerlere gitmek istediği ve hatta bunlardan bir kısmının Niğde, Nevşehir, Bereketli, Akdağ Madeni ve Bozok gibi yerlere yerleştikleri görülür. Başka yerlere gidenlerin hakkına tahakkuk eden vergiler ise kalan ahaliye tahmil ediliyordu. Bu durum ahaliyi perişan ediyor, sızlanmalarına yol açıyordu⁷.

şukkası; BOA, C.DH, 12929, 17/N/1244 (23.03.1829): Arz tezkiresi

1 BOA, HAT, 42655/A, 01/M/1244 (14.07.1828): Celaleddin Paşa'nın kaimesi.

2 BOA, C.AS, 21797, 29/Ş/1244 (06.03.1829): Sadaretin arz tezkiresi.

3 BOA, HAT, 25/L/1242 (22.07.1827): Maraş Valisi Mehmed Celaleddin Paşa'nın tahrirâtı.

4 BOA, HAT, 7, 08/M/1243 (01.08.1827): Arz tezkiresi.

5 BOA, C.AS, 952, 11/Za/1243 (25.05.1828): Arz tezkiresi.

6 BOA, C.ML, 18468, 29/Z/1243 (12.07.1828): Telhis.

7 BOA, C.ML, 10272, 05/Za/1244 (09.05.1829): Kayseri kadısının ilamı.

I. Salon VI. Oturum

Tahmil edilen vergilerin ağırlığından kaynaklanmış olacak ki, bir kısım ahali, ileri gelenleri vasıtasıyla yetkililerden vergi konusunda insaf gösterilmesini talep etmiştir. Vergi konusunda hassas davranılması durumunda ordunun ihtiyaç duyduğu askerlerin temini konusunda ellerinden gelen tüm gayreti göstereceklerini belirtmişlerdir. Bunun sonucudur ki Ayıntab ahali, savaş başlamadan Babiâli'ye, 600 asker çıkaracağını taahhüt etmiştir¹. Celaleddin Paşa'nın ifadelerinden, asker tertibi çalışmalarının üzerinden fazla bir zaman geçmemesine rağmen ilk anda Maraş sancağında 100 asker silâh altına alındığı anlaşılmaktadır². Normal şartlarda Osmanlı ordusunda istihdam edilmek üzere Maraş vilayeti genelinden ortalama 2.000 asker çıkarılırdı (Gökhan, 2011: 296). Eşkîyalık faaliyetlerinin yoğun olduğu ve aynı zamanda savaşın başladığı bir dönemde yalnızca Ayıntab'dan 600 asker çıkarılacağına dair verilen taahhüt, asker temini konusunda Celaleddin Paşa'nın başarılı olduğunu ortaya koyar. 28 Mayıs 1828 tarihli bir arşiv belgesi bu bilgiyi teyit ediyordu. Belgede, Maraş mülhakatında bir kısım Kürt aşireti ve eşkıyasına karşı verilen mücadeleye rağmen Rumeli ordusu için asker tertibi çalışmalarının hızlandırıldığı belirtilir³. Hatta bu dönemde Celaleddin Paşa, Diyarbakır dâhilinde Kürt aşiretleri tarafından çıkarılan isyanı bastırmak üzere Vali Mehmed Paşa'ya 500 piyade göndererek yardımda bulunmuştur⁴. Ayrıca asayişî sağlamak üzere bir kısım Kürt aşiretinin tehcir edilmek suretiyle bölge dışına çıkarılması dahi düşünülmüş ve bu konu Celaleddin Paşa aracılığıyla Sadaret makamına iletilmiştir⁵.

Celaleddin Paşa, 14 Temmuz 1828 tarihli bir yazısında, Maraş'ta salgın hastalıkların bulunmasından dolayı her gün çok sayıda insanın ölmesi ve bölgede yaşanan kıtlık yüzünden asker bulmanın imkânsız olduğundan bahsediyordu⁶. Buna rağmen onun girişimleriyle Ağustos 1828 başlarında Maraş mülhakatından sayısı az olmakla birlikte bir miktar asker Rumeli ordusuna sevk edildiği anlaşılmaktadır⁷.

Maraş ile Sadaret arasında yapılan yazışmalardan 1828 Ağustosunun başlarında -bir aydan daha az bir sürede- Celaleddin Paşa'nın, idaresi altındaki yerlerde asker tertibiyle ilgili çalışmalarını tamamladığı anlaşılmaktadır⁸. Asker tertibi çalışmalarının devam ettiği bu süre zarfında Celaleddin Paşa, Tuna havâlisine görevlendirilen Çirmen Mutasarrıfı Esâd Paşa'nın yerine görevlendirildi. Bu görev kendisine tebliğ edilirken fazla sayıda askere ihtiyacı olacağı hatırlatılarak güzergâhı üzerindeki köy ve kasabalardan asker temin etmesi bildiril-

1 BOA, HAT, 33921-B 03/N/1242 (31.03.1827): Celaleddin Paşa'nın tahrirati.

2 BOA, HAT, 17402-F, 21/L/1242 (18.05.1827): Celaleddin Paşa'nın arzı.

3 BOA, HAT, 17452, 14/Za/1243 (28.05.1828): Diyarbakır Valisi Mehmet Paşa'nın tahrirati.

4 BOA, HAT, 17402-N, 07/L/1242 (04.05.1827): Maraş Valisi Celaleddin Paşa'nın tahrirati.

5 BOA, HAT, 22271, 27/N/1242 (24.04.1827): Celaleddin Paşa'nın takriri.

6 BOA, HAT, 43774, 01/M/1244 (14.07.1828): Celaleddin Paşa'nın tahrirati.

7 BOA, C.AS, 7459, 29/M/1244 (11.08.1828): Arz tezkiresi

8 BOA, C.AS, 7459, 29/M/1244 (11.08.1828): Kapukethüdasının takriri; BOA, HAT, 42818, 01/M/1244 (14.07.1828): Celaleddin Paşa'nın kamesi.

miştir. Ayrıca, Celaleddin Paşa'nın kuvvetlerini takviye maksadıyla İskenderiye Mutasarrıfı Celal Paşa ile Aydın'da bulunan tanınmış sergerdelerden bazılarının İstanbul'a celpleri sağlanmıştır¹. Celaleddin Paşa'nın yanında Rusçuk ve Niğbolu kalelerinin müdafaasında görev almak üzere Maraş civarından topladığı 400 asker bulunuyordu². Maraş ileri gelenlerinin müşterek yazısından Rumeli ordusunu takviye etmek üzere bir yüzbaşının idaresinde 100 askerin Maraş'tan hareketle İstanbul'a gönderildiği anlaşılır³.

Asker temini konusunda yaşanan sıkıntılar büyük oranda aşılmıştı. Ancak askerlerin iâşesi ve hayvanların yem ihtiyacı konusunda yaşanan sıkıntılar devam ediyor ve bunların çözümü aciliyet gerektiriyordu. Buna rağmen her bir askerin günlük iâşesi yarım kıyye ekmek üzerinden belirlenerek Celaleddin Paşa'ya da iâşe bedeli olarak Maraş-İstanbul arası için 1.000 kese akçe kaynak tahsis edilmiştir. Ekmekler, güzergâh üzerindeki köy ve kasabaların ahalisinden parası peşin ödenmek suretiyle temin edilecekti. Bunların dışında ahali her hangi bir talepte bulunulmayacaktı (Ahmed Lütfi Efendi, II, 1999: 332). Ancak, Rumeli tarafında ihtiyaçların karşılanmasında yaşanan güçlükler yüzünden Sadaret başka çözümler üretiyordu. Örneğin bir fermanla Rumeli kazalarının naiplerinden, Celaleddin Paşa'nın maiyetindeki askerlerin ve hayvanların ihtiyaçlarını bir kereliğine karşılamaları istenmiştir⁴. Uygulamalara bakıldığında Celaleddin Paşa'nın verilen talimata uygun hareket ettiği görülmektedir. Ahali, Celaleddin Paşa'nın uygulamasından memnun kalmış⁵ ve bu durumu ileri gelenleri vasıtasıyla sadarete bildirmiştir⁶.

2. Celaleddin Paşa'nın Görev Mahallindeki Faaliyetleri

Celaleddin Paşa, Kasım 1828'de Maraş'tan hareketle Şubat 1829'da Silivri'ye ulaşmıştır. Nitekim Rumeli ordusunda görevli vali ve memurların toplanma merkezlerine varmalarıyla birlikte Edirne'de bir değerlendirme toplantısı yapıldı. Bu toplantıda sefer emri gereği ilgililere görev mahalleri ve görevleri ile hakkında bilgiler verildi. Vidin Muhafızı İbrahim Paşa'nın bir yazısından kendilerine verilen bir miktar silah ve mühimmatla birlikte Çirmen Mutasarrıfı Esad Paşa'nın yerine Celaleddin Paşa Rusçuk'a, Karaman Valisi Emin Paşa

1 BOA, 42986, 29/Z/1243 (12.07.1828): Telhis.

2 BOA, HAT, 17932, 29/Z/1244 (02.07.1829): Serasker Hüsrev Paşa ile Asakir Nazırı Vekili Mehmet Efendi'nin müşterek takrirleri.

3 BOA, HAT, 17402-E, 29/Z/1242 (24.04.1827): Maraş kadısı ve ayanının müşterek arızası.

4 Benzer fermanların Kastamonu, Ankara ve Maraş gibi yerlere gönderildiği anlaşılmaktadır: BOA, C.AS, 21478, 29/Z/1243 (12.07.1828): Kaza naiplerine gönderilen tahrirat.

5 Bununla birlikte sayıları az olmakla birlikte bir kısım askerin güzergâhı üzerindeki bazı köyleri yağmalamaya giriştikleri anlaşılır: BOA, HAT, 22272, 29/Z/1242 (24.07.1827): Necip Efendi'nin şukkası; BOA, HAT, 42546-B, 21/Za/1244 (29.05.1829): Rauf Paşa'nın şukkası.

6 BOA, C.ML, 16250, 19/Ş/1244 (24.02.1829): Celaleddin Paşa'nın tahrirati.

I. Salon VI. Oturum

da Niğbolu'ya muhafız olarak tayin edildiği anlaşılır¹. Eğriboz Muhafızı Ömer Paşa'nın emrindeki askerler de Celaleddin Paşa'nın maiyetine verilmiştir. Ayrıca İskenderiye Mutasarrıfı Celal Paşa'ya Niğbolu ve Rusçuk taraflarına göndermek üzere asker temin etmesi yönünde talimat verilmiştir².

Celaleddin Paşa, tedarik ettiği askerlerle birlikte Rusçuk, Yergöğü, Yenikale, Eskikale ve Niğbolu kalelerinin muhafızlığı için o taraflara geçti (Ahmed Lütfi Efendi, II, 1999: 332). Yapılan muharebelerde Türk askeri bazı başarılar göstermişse de yeni ordu teşkilatının henüz oturmamış olmasından dolayı **birçok** mağlubiyet aldı. Kalelerin üst üste düşmesi Babıâli'yi rahatsız etti. Yenikale'nin düşmesinden dolayı işinde gerekli ihtimamı ve gayreti göstermediği düşünülen Celaleddin Paşa, 1829 Martında vezirlik ve valilik görevlerinden alındı³. Tenzil-i rütbeyle kendisine Kapucubaşılık verilen paşa, Nisan 1829'da Tekirdağ'a sürgün edildi⁴.

Celaleddin Paşa, başarısızlığını kabul etmiyor; Rusçuk ve Niğbolu kalelerinin düşmesinin sebeplerini başka gerekçelere dayandırıyor. Ona göre bu başarısızlığın iki önemli sebebi vardır:

- Maiyetindeki delil, hayta ve tüfekçilerin askeri kabiliyetten yoksun olmaları,
- Düşmanla temas sağlandığı anda gereken asker takviyesinin yapılmamasıdır⁵.

Serasker Mehmet Hüsrev Paşa ile Asakir Nazırı Vekili Mehmet Efendi'nin ifadelerinden şu anlaşılıyor ki Niğbolu ve Rusçuk kalelerini muhafazası sırasında Celaleddin Paşa'nın emrinde yalnızca Maraş mülhakatından 400 asker bulunmaktadır⁶.

Vezaletinin düşürülmesiyle birlikte Celaleddin Paşa'nın tasarrufundaki topraklar ve bunların gelirleriyle ilgili bir düzenleme yapıldı. Onun ve oğullarının tasarrufunda bulunan mukataalara devletçe el konulmuştur. 2 Temmuz 1829 tarihli bir arşiv vesikasından paşanın ölen oğlunun muhalefatının da devlet tarafından zapt edildiği anlaşılır⁷. Diğer taraftan Celaleddin Paşa'nın görevden alınmasıyla boşalan Maraş **eyaleti** valiliğine Seyyid Mehmed Paşa atanmıştır ve kendisine vezirlik payesi verilmiştir⁸. Mehmed Paşa, 2 Temmuz 1829'da **mir-miran** ünvanıyla Niğbolu muhafızlığına tayin edilince Maraş valiliğindeki göre-

1 BOA, HAT, 44151/A, 13/Ca/1244 (21.11.1828): Vidin Muhafızın İbrahim Paşa'nın kaimesi.

2 BOA, HAT, 42986, 29/Z/1243 (12.07.1828): Telhis.

3 BOA, C.SM, 2597, 29/Z/1244 (02.07.1829): Sadaretin arz tezkiresi.

4 BOA, HAT, 26671, 29/Z/1244 (02.07.1829): Arz tezkiresi.

5 BOA, HAT, 25229-C, 27/R/1244 (06.11.1828): Maraş Valisi Celal Paşa'nın kaimesi.

6 BOA, HAT, 17932, 29/Z/1244 (): Serasker Hüsrev Paşa ile Asakir Nazırı Vekili Mehmet Efendi'nin müşterek tavrilleri.

7 BOA, HAT, 26671, 29/Z/1244 (02.07.1829): Arz tezkiresi.

8 Kaydın geçtiği arşiv vesikasında Seyyid Mehmet'ten, "ağa" ve "Karesi mütesellimi" olarak bahsedilmektedir; BOA, C.AS, 37760, 29/N/1244 (04.04.1829): Sadaretin arz tezkiresi; BOA, HAT, 31, 15/Ca/1245 (12.11.1829): Sadaretin arz tezkiresi.

vine başlayamamış¹ ve yerine Beylanlı Mustafa Paşa tayin edilmiştir².

Maraş'ta üçüncü dönem valiliğinin ardından Celaleddin Paşa açısından bir hezimet dönemi başlayacaktır. Çünkü paşa, Maraş valiliğinden sonra feriklik, mutasarrıflık gibi daha alt görevlerde bulunacaktır. Sık sık görev değişikliği yaşayacaktır. Örneğin 1842 Şubatında atandığı Bozok ve Kayseri sancağı ferikliğinden kısa süre içerisinde geri alınmıştır. 1846'da tekrar Bozok ve Kayseri sancaklarının başına gönderildiğinde yaşı 65'i geçmiştir. Bu görevinden de aynı yıl ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu onun son memuriyetidir. Zaten o yıl içerisinde de hayatını kaybetmiştir (Mert, 1980: 71-72).

1 Bu yüzden Maraş bir mütesellim tarafından yönetilmek zorunda kalmıştır. Söz konusu tarihte Maraş mütesellimi Süleyman Bey olduğu görülür. Zaten Mehmet Paşa, Niğbolu muhafızlığına atanır atanmaz, Süleyman Bey kapıkethüdası nezdinde girişimlerde bulunarak Maraş mütesellimliğine talip olmuş, bu görevin uhdesine bırakılması durumunda canla başla çalışacağına dair söz vermiştir (Gökhan 2011: 298).

2 BOA, HAT, 43910, 29/Z/1244 (02.07.1829): Sadaretin arz tezkiresi.

SONUÇ

Osmanlı merkezî idaresinde olduğu gibi taşrada da otorite bozukluğu yaşanıyordu. Taşra yöneticileri ve ayanlar, buldukları bölgede merkezi idaredeki bozulmalara paralel olarak uygunsuz davranışlar sergilemeye başlamışlardı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte oluşan otorite boşluğu bu durumu daha da belirginleştirmişti. Bu yüzden ahali ile yerel idare arasında sık sık anlaşmazlıklar yaşanıyordu. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı dönemde Maraş'ın valisi Celaleddin Paşa'dır. Onun buradaki son dönem valiliği, önceki yıllardaki valilik dönemlerine göre yoğun geçmiştir. Celaleddin Paşa, bu dönemde bir taraftan *yeniçeri bakayası*yla mücadele verirken bir taraftan da Maraş ahalisinin muhalefetine maruz kalmıştır. Aynı zamanda 1828-1829 Osmanlı Rus savaşı yüzünden muayyen zamanlarda Rumeli ve Şark ordularında kendisine görev verilmesi, içinde bulunduğu durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. Paşa, bir nevi bu dönemde bürokrasi dairesinde sıkışıp kalmış, sorunları yerinde ve zamanında çözebilecek imkân bulamamıştır.

Celaleddin Paşa'nın mizacının sert olması ahalinin kendisine karşı sık sık muhalefet etmesine yol açıyordu. Süleyman Bey ile girdiği mücadele onun yıpranması sürecini daha da hızlandırdı. Yeniçerilerin ortadan kaldırılması esnasında padişahın teveccühünü kazanmasına rağmen ahaliyle girdiği sürtüşme onun valilik kariyerinin sonunu hazırladı. Zira Celaleddin Paşa'nın Maraş'taki üçüncü dönem valiliği onun itibarını zedelemiştir. Paşa, Maraş valiliğinden sonraki dönemlerinde etkili olamadığı gibi ruhsal anlamda da sıkıntılı dönemler geçirmiştir. Maraş'ta üçüncü dönemle birlikte paşanın valilik kariyerine son verilmesi bu durumun esas nedenidir.

Celaleddin Paşa'nın Maraş'taki üçüncü dönem valiliğinden sonra Osmanlı bürokrasisi içerisinde paşaya alt düzey görevler münasip görülmüştür. Bu durum onu rencide etmiş ve sınırlarını bozmuştur. Bu yüzden Celaleddin Paşa, ölmeden kısa bir süre önce davranış ve yaklaşımları yüzünden dava konusu edilerek mahkemeye verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kritik dönemlerinde üç padişaha hizmet etmiş bir Osmanlı valisinin bu duruma düşmesinde onun sert bir mizaca sahip olması, ahalinin desteğini almak bir yana onların muhalefetine maruz kalması, ayan ve eşrafla uyum içerisinde bulunmaması gibi hususlar etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Vesikaları

Cevdet Askeriye (C.AS): 952, 7459, 21797.

Cevdet Dahiliye (C.DH): 10315, 12929, 13576, 13582.

Cevdet Maliye (C.ML): 10272, 16250, 18468, 21990.

Cevdet Sıhhiye (C.SH): 677, 2597.

Hatt-ı Hümayun (HAT): 17399, 17356, 17402-G, 17402-E, 17402-F, 17402-N, 17452, 17932, 17932, 19432, 22271, 26671, 25229, 25229-A, 25229-B, 25229-D, 25229-C, 26261, 26261-A, 26261-B, 26346, 26349, 33808, 33921, 33921-A, 33921-B, 33921-G, 33921-H, 33921-İ, 34788, 34863, 34933-A, 34933-C, 42655, 42655/A, 42818, 42986, 43774, 44151/A.

Kitap, Makale ve Tezler

AHMED LÜTFİ EFENDİ, Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, C. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

CEVDET PAŞA, **Tezakir (21-39)**, Haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

BEŞİRLİ, Mehmet, **Orta Karadeniz Kentleri Tarihi: Tokat**, C. I, Gazi Osmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Tokat, 2005.

DUYGU, Süleyman, "Osmanlı Devlet Ricalinden Mehmet Celaleddin Paşa", **Türk Kültürü**, Sayı: 147-148-149, Ocak-Şubat-Mart 1975, s.147-171.

GÖKHAN, İlyas, **Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi**, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2011.

MERT, Özcan, **XVIII. ve XX. Yüzyıllarda Çapanoğulları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980.

ÖZVERİ, Cengiz, **1813-1834 Tarihlerini Kapsayan IV Numaralı Maraş Ahkam Defterinde Maraş Kadılığına Gönderilen Hükümler**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Kahramanmaraş 2004.

Sicill-i Osmanî, Tarih Yurt Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

TERZİ, Mehmet Akif, **Gavurdağ'ın Bulanık Tarihi'ndeki Sır Perdesi**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2010.

SULTAN BİRİNCİ MAHMUD DÖNEMİNDE (1730-1754) MARAŞ VALİLERİ

Yrd. Doç Dr. Uğur KURTARAN¹

Özet

Tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapan Maraş ve çevresinde Osmanlı hâkimiyeti ilk olarak 1515 tarihinde bölgenin Osmanlılar tarafından fethiyle başladı. Ancak bölgede Osmanlı Devleti'nin kesin hâkimiyeti 1522'de Dulkadir beyi Ali Bey'in öldürülmesinden sonra başladı. 1523'ten itibaren Vilâyet-i Maraş olarak adlandırılan Maraş sancağı, Maraş, Zamantı, Kars-ı Zülkadriye ve Elbistan kazalarından oluşuyordu. Osmanlı hâkimiyetindeki önemli sancaklardan birisi olan Maraş, XVII. yüzyılda bir eyalet merkezi hâline geldi. Bu tarihlerde Maraş Eyaleti'nin Maraş, Malatya, Kars-ı Zülkadriye ve Samsat isimli 4 sancağı vardır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise Maraş, Zülkadir adıyla anılan bir eyalet merkeziydi. Osmanlı Devleti'nin eski dönemlere göre sıkıntılı süreçler geçirdiği, bu yüzyılda 1730 tarihinde Patrona Halil İsyanı ile tahttan indirilen Sultan III. Ahmed'in yerine yeğeni Sultan I. Mahmud getirildi. Sultan I. Mahmud'un (1730-1754) yıllarını kapsayan 24 yıllık saltanatı Osmanlı tarihinde pek çok iç ve dış gelişmenin yaşandığı yıllardır. Tahta geçtikten sonra ülkedeki asayiş ve düzeni sağlamaya yönelik politikalar uygulayan I. Mahmud döneminde pek çok atama ve görevden almalar gerçekleştirildi. Bu çerçevede Anadolu'daki düzeni sağlamaya yönelik faaliyetler uygulayan Sultan I. Mahmud'un 24 yıllık saltanatı döneminde Maraş'a 7 vali ataması yapılmıştır. Bunlar şu şekildedir: Rişvanzâde Süleyman Paşa, Genç Ali Paşa, Muhzinzâde Mehmed Paşa (iki kez), İbrahim Paşa, Vezir Mustafa Paşa, Vezir Hacı Hüseyin Paşa ve Ahmed Paşa. Bu çalışmada I. Mahmud döneminde göreve getirilen Maraş valilerinin faaliyetleri ve genel özellikleri üzerinde durulmuştur. Bu tespitler yapılırken içinde bulunulan dönemin özellikleri göz önüne alınmış ve Osmanlı idari mekanizması ile yönetim anlayışı üzerine değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Maraş, Sultan I. Mahmud, Vali, XVIII. Yüzyıl.

¹ *Dumlupınar Üniversitesi Öğretim Görevlisi*

Abstrac

MARAS GOVERNORS DURING THE REIGN OF SULTAN MAHMUD THE FIRST (1730-17544)

The Ottoman rule over the region of Maras that has hosted many civilizations throughout history, began first by the conquer of the region by the Ottomans in 1515. However the real Ottoman domination of the region was established after the killing of Dulkadir governor Ali Bey in 1522. Named the Province of Maras (Vilayet-i Maras) from 1523, the district of Maras comprised of the townships of Zamanti, Kars-i Zulkadriye and Elbistan. An important district under Ottoman rule, Maras became the center of the province in the XVII. Century. During that time, Maras Province had 4 districts named Maras, Malatya, Kars-i Zulkadriye and Samsat. By the XVIII. Century, Maras was the center of the province known by the name of Zulkadir. In this century when the Ottoman empire was going through a tough time compared to the previous era, Sultan I. Mahmud was enthroned in place of his uncle Sultan III. Ahmed who was dethroned with the Rebellion of Patrona Halil in 1730. The 24 year reign of Sultan I. Mahmud covering the years (1730-1754) was a time in Ottoman history with many domestic and foreign developments. Many appointments and dismissals took place during the reign of I. Mahmud who implemented policies directed towards maintaining law and order in the country. In this context, 7 governor appointments were made to Maras during the 24 year reign of Sultan I. Mahmud who was implementing operations targeted towards maintaining order in Anatolia. These governors are: Risvanzâde Suleyman Pasha, Genc (Young) Ali Pasha, Muhzinzâde Mehmed Pasha (twice) and Ibrahim Pasha, Vezir (Vizier) Mustafa Pasha, Vezir Hacı (Hadji) Huseyin Pasha and Ahmed Pasha. In this study, the focus has been on the activities of the Maras governors appointed during the term of I. Mahmud and their general characteristics. During these evaluations, the characteristics of the period were taken into consideration and assessments were made over the Ottoman administrative mechanism and management approach.

- 1. Keywords:** Ottoman, Maras, Sultan I. Mahmud, Governor, XVIII. Century.

Giriş

Tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapan Maraş'ın kuruluşu yapılan araştırmalara göre Milattan önce dokuz binli yıllara, hatta daha da eskilere dayanmaktadır. Buna göre oldukça eski bir geçmişe sahip olan Maraş'a İlkçağlardan itibaren Hititler, Asurlar, Medler, Persler, Makedonlar, Kapedokyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Araplar ve Türkler tarihin çeşitli dönemlerinde hâkim olmuşlardır (Eyicil, 2009: 21-32; Gündüz, 2006:192; Honigman, 1996: 312-315).

Maraş'ta Türklerin kesin hâkimiyeti ise Oğuzların 1015-1020 yılları arasında Anadolu'ya yaptıkları ilk akınlar ile başladı (Turan, 1996: 119-120). Ardından 1048 Pasinler Savaşı ve yine 1071 Malazgirt Zaferi ile Anadolu'nun tarihinde yeni bir dönem başladı ve çeşitli Türk Boyları Anadolu'ya yerleştiler (Uzunçarşılı, 1988: 1; Şeker, 2002: 271). Bundan sonra değişik dönemlerde el değiştiren Maraş ve çevresinde XIV. yüzyılda Dulkadir Beyliği'nin hâkimiyeti başladı (Söylemez, 2007: 85). Dulkadir Beyliği'nin 1337 yılında Maraş ve çevresinde kurduğu hâkimiyet 1522 yılına kadar sürdü. 1515 tarihinde Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi dönüşünde Hadım Sinan Paşa ve Dulkadiroğlu Şehsuvaroğlu Ali Bey tarafından fethedilerek (Jorga, 2005: 281) Osmanlı Devleti'ne katılan beylik, 1522 yılına kadar Osmanlılara tabii olarak varlığını sürdürdü (Hoca Sadeddin Efendi, 1992: 236-242; Hammer, 1991: 148). Bölgede Osmanlı Devleti'nin kesin hâkimiyeti ise, 1522'de son Dulkadir Beyi Şehsuvaroğlu Ali Bey'in öldürülmesiyle sağlandı. Bu şekilde 1522 tarihinde Maraş ve Elbistan kesin olarak Osmanlı Devleti'ne bağlandı (Solak-zâde Mehmed Hemdemî, 1989: 36; Peçevi İbrahim Efendi, 1992: 56-57). Osmanlı Devleti'ne katıldıktan sonra önemli bir sancak haline getirilen Maraş, XVII. yüzyıldan sonra bir eyalet şeklini almış olup, çalışmamızda ele aldığımız Sultan I. Mahmud döneminde bu özelliğini korumuştur. Bu çalışmada XVIII. yüzyılda Zülkadir adıyla anılan Maraş eyaletine Sultan I. Mahmud döneminde yapılan vali atamaları ile bu valilerin kimler olduğunun tespit ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Temel amaç belirtilen süre zarfında Maraş'a gönderilen valilerin kimler olduğunu ve bu valilerin faaliyetlerini belirlemektir. Bunun için döneme ait arşiv vesikaları incelenmek suretiyle 7 kişinin ismi tespit edilebilmiştir. Bu sayede XVIII. yüzyıl Maraş tarihi araştırmalarına yeni tespit ve değerlendirmeler ile farklı bir bakış açısı kazandırmak amaçlanmaktadır

1. Sultan Birinci Mahmud Dönemine Kadar Maraş'a Bir Bakış

Yukarıda görüldüğü üzere XVI. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine katılan Maraş bu dönemde Osmanlı'ya bağlı önemli sancaklardan birisi olup, bölge XVII. yüzyılda bir eyalet merkezi hâline geldi. Döneme ait ayrıntılı bilgi veren müellif Evliya Çelebi'ye göre; bu tarihlerde Maraş Eyaleti'nin Maraş, Malatya, Kars-1 Zülkadiriye (Kadirli) ve Samsat isimli 4 sancağı vardır (Gökhan, 2011: 254).

XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise Maraş, Zülkadir adıyla anılan bir eyalet

merkezi konumundaydı. Osmanlı Devleti'nin eski dönemlere göre sıkıntılı süreçler geçirdiği bu yüzyılın başlarında Maraş bölgesinde Türkmen aşiretlerinin isyanları yaşanmaktaydı. Ancak devlet bu sıralarda Avusturya ile savaş hâlinde olduğundan bu isyanlarla fazla meşgul olamadı. Bu tarihlerde Maraş Beylerbeyi olarak görev yapan Rışvan-zâde Halil Bey döneminde Karlofça'da kaybedilen yerleri geri almak amacıyla açılan Avusturya ve Venedik savaşları sırasında Maraş bölgesinden de Rumeli'ye asker gönderildi. Yine 1717'de Belgrad'ın Avusturyalıların eline geçmesi ve Niş bölgesinin de tehlikeye düşmesi sebebiyle devlet Maraş vilâyetinden tumarlı sipahi ve zeamet erbabını buraya sevk etti. Ardından Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında 1718'de yapılan Pasarofça Antlaşması¹ ile barış sağlandı (Gökhan, 2011: 254).

2. Sultan Birinci Mahmud Döneminde Maraş (1730-1754)

Osmanlı Devleti'nin 1718 yılında Avusturya ile imzaladığı Pasarofça Barışı ile Avrupa'da bir barış dönemine girildi ve bu sürede Osmanlı Devleti'nde 12 yıl sürecek olan (1718-1730) Lâle Devri başladı (Aktepe, 1979: 334-339). Ancak dönemin padişahı III. Ahmed ve sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa 12 yıllık bu süreyi imparatorluğun savunmasını yeniden düzenlemek yerine, lüks bir hayat ve eğlence ile geçirdi (Abdi Efendi, 1943: 26). Nitekim 1730 yılında İran Şahı II. Tahmasb, Osmanlılara karşı hücum kalktığına imparatorluk tam bir gaflet içerisindeydi (Çolak, 2002: 27-28). Tüm bu gelişmelere tepki gösteren askerler ve halk İstanbul'a ayaklandılar (Destarî Salih Efendi, 1262: Uzunçarşılı, 1988: 207-208). Bu şekilde Osmanlı tarihinde Lâle Devri olarak adlandırılan döneme tepki olarak ortaya çıkan Patrona Halil İsyanı İstanbul'da 28 Eylül 1730 tarihinde meydana geldi (Şem'dani-zâde, 1967: 74). İsyan karşısında çaresiz kalan Sultan III. Ahmed, tahtı yeğeni I. Mahmud'a² bırakmak zorunda kaldı ve 2 Ekim 1730 tarihinde Sultan I. Mahmud 24. Osmanlı padişahı olarak tahta geçti (Tevfik, 1328: 274-275; Danişmend, 1972: 20).

Sultan I. Mahmud'un 1730 tarihinde başlayan ve 1754 yılında ölümü ile son bulan 24 yıllık saltanatı, Osmanlı tarihinde iç ve dış gelişmeler bakımından önemli bir zaman dilimine ihtiva etmektedir. Sultan I. Mahmud iç politikada padişahların aktif siyasetten çekilmeye başladıkları, yönetimin bürokrat kökenli devlet adamlarına bırakıldığı, şehzadelerin kafes sistemiyle yetiştirildiği ve ülke içerisinde ekonomik, siyasî ve içtimaî sorunların yaşandığı bir dönemde padişah oldu. Tahta geçtikten sonra bu sorunları halleden padişah, ülke içerisindeki huzur ve güven ortamını tekrar sağlayarak, saltanatı süresince Osmanlı Devleti'ne önemli bir toparlanma süreci yaşattı (Kurtaran, 2012: IV).

Bu çerçevede Anadolu'daki düzeni sağlamaya yönelik faaliyetler de uygulayan Sultan I. Mahmud'un 24 yıllık saltanatı döneminde Maraş'a atanan

¹ 1718 tarihinde Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında imzalanan antlaşmadır, Müçteba İlgürel, "Ahmed III", DGBİT., X, İstanbul 1989, s. 114-137; Ayrıca antlaşma metinleri için bk. BOA. (A. DVN. DVE., *Nemçelü Ahidnâme Defteri*, nr. 57/1, s. 55-61)

² Sultan I. Mahmud dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Uğur Kurtaran, Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Doktora Tezi*, Konya 2012.

I. Salon VI. Oturum

valiler ile ilgili çalışmamızda döneme ait arşiv vesikaları ve kaynaklardan yaptığımız incelemelere göre 7 kişinin ismi tespit edilmiştir. Ancak bu 7 kişiden dördü (Riştanzâde Süleyman Paşa, Genç Ali Paşa, Muhzinzâde Mehmed Paşa ve İbrahim Paşa) ile ilgili mevcut kaynaklardan bilgiler tespit edilebilmiş, diğer üç kişi (Vezir Mustafa Paşa, Vezir Hacı Hüseyin Paşa ve Ahmed Paşa) ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Bunlardan Vezir Mustafa Paşa'nın ismi döneme ait (H. 1144/M.1731/2) tarihli bir belgede Maraş Valisi Mustafa Paşa'ya hüküm şeklinde geçmektedir¹. Yine döneme ait (H. 1154 /M. 1741/2) tarihli bir başka belgede² Maraş Valisi olarak ismi geçen Vezir Hacı Hüseyin Paşa ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Son olarak döneme ait belgelerde ismi geçen fakat diğer kaynaklarda bilgi bulamadığımız kişi Rakka Valisi iken azl ve emvali zabtedilen, ancak daha sonra affedilerek (H. 1158/ M. 1745/6) tarihinde Maraş ve Adana eyaletleri Valiliği'ne tayin olunan Ahmed Paşa'dır³. Kendileri ve görevde kaldıkları süre içerisindeki faaliyetleri ile ilgili bilgiler bulunan dönemin

Maraş valileri ise şunlardır:

3. Sultan I. Mahmud Dönemi Maraş Valileri

3.1. Riştanzâde Süleyman Paşa

Sultan I. Mahmud döneminde Maraş Valiliği'ne getirilen isimlerden biri Malatya sancağı mutasarrıfı Riştanzâde Mehmet Paşa'nın oğlu olan Riştanzâde Süleyman Paşa'dır⁴. II. Ömer Paşa'nın babası olan (Süreyya, 1996: 91) Süleyman Paşa'ya Safevilerle Osmanlılar arasında yaşanan savaşta⁵ yararlı hizmetlerde bulunmasından dolayı 1734 tarihinde Maraş Valiliği verildi⁶ (BOA. MD. nr. 139:

1 Ayrıntılı bilgi için bk. "Revan eyaleti uhdesine tevcih olunduğu tarihten azli tarihine kadar hasıl olan mukataat ve cizye emvali hakkında istizamı havi Maraş Valisi Vezir Mustafa Paşa'ya hüküm", (BOA. C. ML. nr. 732/ 29888, 29 /Z/1144).

2 Bu belge ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. "Kapısız levendat Mustafa Paşa'nın yazılan Kethüda-yı Sadr-ı Ali Mirahor Ağa'ya ve Maraş Valisi Vezir Hacı Hüseyin Paşa tarafından çuhadara vesairlerine harcırah verilmesine dair ita emri Numan Paşa tarafından defterdarlığa yazılmıştır", (BOA. AE. SMHD.I, nr. 14/808, 29/Z/1154)

3 Yukarıda bahsi geçen belge ile ilgili bk. "Rakka Valisi Ahmed Paşa azl ve emvalinin zabte-dilmesine iradE taalluk ederek mübaşir-i mahsus gönderilmiş ise de sonradan afulunarak Maraş ve Adana eyaletleri valiliğine tayin olunduğuna ve vermeyi taahhüd ettiği bin iki yüz kese akçayı tertip olunan mahallere göndermesine dair mumaileyhe hüküm", (BOA. C. DH. nr. 179/ 8946, 29 /Ca/1158).

4 Bu konuda Sicill-i Osmanî'de (C. III. Ali Aktan-Abdülkadir Yuvalı-Metin Hülagü, İstanbul 1996, s. 91) Süleyman Paşa'nın Riştanzâde Ömer Paşa'nın oğlu olduğu belirtilse de bunun bir karıştırma olduğunu belirten Faruk Söylemez, döneme ait bir Mühimme kaydını (BOA. MD. nr. 135, s. 405) kaynak göstermek suretiyle Süleyman Paşa'nın Riştanzâde Mehmet Paşa'nın oğlu olduğunu ifade etmektedir, bk. Faruk Söylemez, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi*, İstanbul 2007, s. 250.

5 Bu savaş III. Ahmed döneminde İran üzerine 1722 yılında açılan ve 3 Ekim 1727 yılında Hemedan Antlaşması ile sona eren İran Seferi'dir, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, I. Bölüm, Ankara 1988, s. 172-186; Ayrıca Riştanzâde Süleyman Paşa'nın 200 nefer süvari ve 200 nefer piyade ile sefere katılmasını belirten belge için bk. BOA. MD. nr. 134, s. 113.

6 Bu belgede Riştanzâde Süleyman Paşa'ya "beylerbeyi" rütbesinin verildiği ve Maraş Beylerbeyliği'ne atandığı, Sultan I. Mahmud tarafından Süleyman Paşa'nın babası ve Malatya sancağı mutasarrıfı Riştanzâde Mehmed Paşa'ya 1734 yılı Ocak ayı sonlarında gönderilen hü-

405; Gökhan, 2011: 259).

Bu tarihlerde Maraş bölgesinde bulunan aşiretler asayişsizlik içerisinde olup, devlet bunların önlenmesi için hemen harekete geçti. Buna göre Rakka iskânından kaçıp, Kilis ekrağı içerisine sığınan Receplü Afşarı Aşireti'nin tekrar Rakka'ya iskânı için Adana Valisi görevlendirilirken, ona yardımcı olması için Antep Kadısı, Kilis Voyvodası ve Rişvanzâde Süleyman Paşa'ya arz gönderildi (Söylemez, 2007: 251). Ardından Maraş Beylerbeyi Süleyman Paşa'ya gasp ve yağmalama gibi eşkıyalık hareketlerinde bulunan Kılıçlı, Bektaşlı ve Koyunoğlu eşkıyasının tedibi konusunda 1733 tarihinde bir hüküm gönderildi. Bu hükümde Süleyman Paşa'nın devlete hizmetleri övülürken (BOA. MD. nr. 139: 347), adı geçen eşkıyaların erkeklerinin tutuklanarak idam edilmeleri, kadın ve çocuklarının ise Rakka'ya yerleştirilmeleri isteniyordu. Bu durum üzerine harekete geçen Rişvanzâde Süleyman Paşa, söz konusu eşkıyanın üzerine gitmiş ise de durumdan haberdar olan eşkıyanın bir kısmı kaçmış, kalanlar da yakalanarak öldürülmüştür. Ayrıca bir kısım kadın ve çocukta yakalanarak Maraş Kalesi'ne hapsedilmiştir (Söylemez, 2007: 252-253). Yine döneme ait bir fermanda Ekrad-ı Reşni Aşireti reayasının gereksiz yere rencide ve müdahale edilmemesi için Rakka valisi ile Rumeli kadısının yanı sıra dönemin Maraş Valisi Rişvanzâde Süleyman Paşa'ya da uyarılar yapılmıştır (BOA. AE. SMHD. I. nr. 14/813). Aynı tarihli bir hükümde ise Musul, Diyarbakır, Haleb, Karaman, Sivas ile birlikte Maraş eyaletindeki tımar ve zeamet tevcihatının Bağdat valisi vezir Ahmed Paşa'ya gönderilmesi belirtilmiştir (BOA. AE. SMHD. I. nr.30/ 1810).

İlerleyen dönemlerde 1734 yılında İran Şahı Tahmasb Kulu Han'ın Bağdat'ı muhasaraya gelmesi üzerine gerekli tedbirleri alması için Maraş beylerbeyi Süleyman Paşa'ya bir hüküm gönderildiği gibi (BOA. MD. nr. 139: 418; BOA. C. AS. nr. 791-33508), 1735 yılında bazı eşkıyaların ortadan kaldırılması için bir hüküm gönderildi (BOA. C. ZB. nr. 33/1616). Yine 1737 yılında Moskof ve Nemçe Seferi için gönderilen fermanla Maraş'tan asker yardımı talep edildi. Bu tarihlerden itibaren bir süre Kilis Valiliği de yapan Süleyman Paşa, 1740'lı yılların başlarında Anadolu Beylerbeyliği görevinde iken bölgede isyan çıkartan Receplü Aşireti'nin isyanlarını bastırma görevi verildi. Süleyman Paşa'nın harekete geçmesi ile aşiret mensupları dağılmak zorunda kaldılar (BOA. MD. nr. 140: 185).

1743 ve 1744 tarihlerine geldiğimizde döneme ait Maraş Ahkâm Defteri'nde Rişvanzâde Süleyman Paşa'ya ait iki hüküm vardır. Yine bu hükümler de değişik bölgelerde çıkan eşkıyalık faaliyetlerinin önlenmesi ile ilgilidir. Ardından 1749 yılı Ekim ayı sonlarında Malatya Valiliği'ne atanan Süleyman Paşa, bu görevini 1751 yılı sonlarına kadar devam ettirdi. 1752 yılında tekrar Maraş Beylerbeyliği'ne atanan Rişvanzâde Süleyman Paşa, bu sırada Malatya sancağındaki Elhaslı Aşireti'nden "Kalenderoğlu" namlı Ali isimli eşkıyanın ortadan kaldırılması ile uğraştı (Söylemez, 2007: 256-258).

Süleyman Paşa'nın bu görevi Sultan I. Mahmud döneminde kendisine verilen son vazife oldu. Zira Sultan I. Mahmud'un ölümünden sonra da birtakım

kümden anlaşılmaktadır, Söylemez, 2007: 251.

I. Salon VI. Oturum

vazifelerine devam eden Süleyman Paşa önce 1755 yılında tekrar Malatya Mutasarrıflığı'na atandı. Bu görevi sırasında saltanat makamı ile arası açılan Süleyman Paşa'nın bir ara idamı bile istendi. Ancak devletin güvenini yeniden kazanan Rişvanzâde Süleyman Paşa, 1764 yılında Malatya Mutasarrıflığı'ndan tekrar Maraş Beylerbeyliği'ne atandı. 1765 yılında bu vazifede iken Besni'ye giden Süleyman Paşa orada iken vefat etti (Söylemez, 2007: 260; Süreyya, 1996: 91).

3.2. Genç Ali Paşa

Sultan I. Mahmud döneminde Maraş Valiliği'ne getirilen ikinci kişi Küçük Osman Paşa'nın oğlu Genç Ali Paşa'dır. 1718 yılında babasının yardımcılarıyla mîrimîran olarak Kudüs mutasarrıflığına getirilen Ali Paşa, İran savaşlarında bulunarak, Revan işlerini yoluna koymayı başarınca Revan Valisi oldu. Ardından Kefe ve 1728'de Özi Valisi olan Ali Paşa, bu vazifelerin ardından vezirlik görevine getirildi. Daha sonraki yıllarda sırasıyla, Kars, Gence, Konya, Anadolu ve Diyarbakır Valisi olan Ali Paşa 1737'de önce Bender seraskeri ve ardından Rumeli Valisi olarak görevlendirildi (Süreyya, 1996: 284).

Bu şekilde 1736-1739 Avusturya ve Rus harpleri esnasında Rumeli Valisi olarak görev yapan Genç Ali Paşa, başarısızlığından dolayı azledilerek, önce Akkerman muhafızlığı, ardından Şa'ban 1151'de (Kasım-Aralık 1738) Maraş Valiliği'ne getirildi. Ancak bu görevde oldukça kısa bir süre kalan Ali Paşa'nın yerine Muhzinzâde Mehmet Paşa Maraş Valiliği'ne getirildi. Görevden alınan Ali Paşa ise önce Özi Valiliği'ne tayin edildi, ancak 1741'de kötü hizmetleri nedeniyle idam edildi (Gökhan, 2007: 260).

3.3. Muhzinzâde Mehmed Paşa

1738 yılında Maraş Valiliği'ne getirilen Genç Ali Paşa'dan sonra göreve getirilen Muhzinzâde Mehmet Paşa, Sultan I. Mahmud'un 1737-1738'de sadrazamlık makamına getirdiği Muhzinzâde Abdullah Paşa'nın oğludur (Gökhan, 2007: 260).

Gençliğinde silahşor-ı hassadan olan Mehmed Paşa, bu vazifenin ardından kapıcıbaşı oldu. 1151'de (1738/1739) babası sadrazam olunca vezir rütbesiyle Maraş Valisi, ardından Rumeli'de Bender muhafızlığına atanan Mehmed Paşa yerini eski sadrazam olan babası Abdullah Paşa'ya terk etti. Daha sonra Kırım Hanı'nın ricası üzerine Abdullah Paşa Bender muhafızı olurken, oğlu Muhzinzâde Mehmed Paşa 1747'de ikinci kez Maraş Valiliği'ne tayin olundu (Süreyya, 1996: 1064).

Ancak Mehmed Paşa'nın Maraş Valiliği yine kısa sürdü ve aynı yıl Maraş Valiliği'nden alınarak sırasıyla, Bosna, Hotin, Özi, Bender, Köstendil ve Haleb Valiliklerinde görevlendirildi. Ardından Esmâ Sultan ile evlenerek tekrar Adana Valisi olan Mehmed Paşa 1764'de Rumeli Valisi olarak 1765 yılında sadrazam oldu. 1768 yılında barış yanlısı olduğu için azledilerek, Rodos'a sürüldü. Ardından Mora seraskeri ve 1771 yılında sadrazam olan Mehmet Paşa

1774 yılında vefat etti (Süreyya, 1996: 1065).

3. 4. İbrahim Paşa

Sultan I.Mahmud döneminde Maraş Valiliği'ne getirilen isimlerden birisi de İbrahim Paşa'dır. Malatyalı olan İbrahim Paşa Yeniçerilikten yetişip kul kethüdası ve 1745 yılında yeniçeri ağası olarak İran seferinden döndü. Bir yıl sonra vezirlik ihsan edilen İbrahim Paşa Şubat 1747'de Aydın mutasarrıfı olup, oradan Muhzinzâde Mehmed Paşa'nın yerine Maraş Valisi oldu¹ (Süreyya: 1996: 771). İbrahim Paşa'nın Maraş Valiliği esnasında (H. 1160/M. 1747) tarihli kendisine gönderilen hükümde daha önceki dönemlerde erkekleri öldürülen, kadın ve çocukları Kıbrıs adasına yerleştirilen Tacirli Türkmeni ve Kılıçlar ektradının bu bölgelerde de zararlı faaliyetlerde buldukları bildirildi. Dönemin Maraş Beylerbeyi Süleyman Paşa'ya da bildirilen aynı hükümde bu faaliyetlerin önüne geçilmesi istendi (BOA. C. DH. nr. 232/11563).

Görüldüğü üzere İbrahim Paşa'da dönemin diğer valileri gibi aşiretlerin iskânı ve isyanlarının önlenmesi gibi konularla meşgul olmuştur. İbrahim Paşa'nın Maraş Valiliği'nde ne kadar süre kaldığı tam olarak belli olmamakla birlikte, onun 1748'de Bağdat Kalesi'nin tamiriyle görevlendirildiği, ardından aynı yıl Musul Valisi olduğu görülmektedir. Bu durum onun Maraş Valiliği'nde yaklaşık bir yıl kadar kaldığını göstermektedir. 1751'de Sivas ve ardından aynı yıl Hanya valisi olan İbrahim Paşa 1752'de Selânik Valisi olmuştur. Bu sırada Bender muhafızlığına gönderilen İbrahim Paşa, 1754 yılında Özi, 1755'de Tırhala valisi ve sonra Belgrad muhafızı olup, 1758 yılında vefat etmiştir (Süreyya: 1996: 771).

¹ Bununla ilgili Sultan I. Mahmud'un hattı-ı hümayûnu için bk. BOA. HH. nr. 1448/ 16.

SONUÇ

Sonuç olarak Sultan I. Mahmud'un 1730 tarihinde başlayan ve 1754'de ölümüne kadar kadar süren 24 yıllık saltanatı döneminde Zülkadir adıyla anılan Maraş eyaletine yapılan vali atamalarıyla ilgili çalışmamızda 7 vali ismi tespit edilebilmiştir. Bunlardan ilk olarak göreve getirilen isim Sultan I. Mahmud'un saltanatının ilk yıllarında (1731/2) görevlendirilen Vezir Mustafa Paşa'dır. Onun ardından 1734 yılında Maraş valisi olarak atanan Rışvanzâde Süleyman Paşa dönemin en etkili ismi olup, aynı zamanda "beylerbeyi" rütbesi ile birkaç kez atandığı Maraş valiliği görevinde 1752 yılına kadar kalmıştır. Bu yönüyle Rışvanzâde Süleyman Paşa Maraş Valiliği'nde Sultan I. Mahmud döneminde en uzun süre görev yapan isimdir.

1738 yılında göreve getirilen Genç Ali Paşa ise, 1 yıl kadar Maraş Valiliği'nde kaldıktan sonra onun yerine Muhzinzâde Mehmed Paşa ilk kez Maraş Valiliği'ne getirildi. Muhzinzâde Mehmed Paşa'nın birinci kez getirildiği Maraş Valiliği'nde ne kadar süre kaldığı belli olmamakla birlikte, 1742 yılına ait belgelerde Maraş Valisi olarak Vezir Hacı Hüseyin Paşa'nın ismi geçmektedir.

Yine döneme ait yaptığımız tespitlere göre 1745/1746 yılları arasında Maraş Valiliği'ne eski Rakka Valisi Ahmed Paşa getirilmiş olup, bir yıl kadar bu görevde kaldıktan sonra 1747 yılında Muhzinzâde Mehmed Paşa ikinci kez Maraş Valiliği'ne getirilmiştir. Mehmed Paşa'nın ikinci valililiği de kısa sürmüş ve aynı yıl Maraş Valiliği'ne İbrahim Paşa getirilerek, 1748 yılına kadar vazifesini sürdürmüştür.

KAYNAKLAR

I. ARŞİV KAYNAKLARI

1. Ali Emirî Tasnifi (AE) nr. 19-23-I. Mahmud nr. 14/808; nr. 14/813.
1. Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HH) nr. 1448/16.
2. Cevdet Tasnifi (C)
 - a. Askeriye (C. AS.) nr. 791/33508
 - b. Dahiliye (C. DH.) nr. 179/8946; nr. 232/11563.
 - c. Maliye (C. ML.) nr. 732/ 29888.
 - d. Zabtiye (C. ZB) nr. 33/1616.
3. Mühimme Defterleri (MD) nr. 139; nr. 140.

II. KİTAPLAR

EYİCİL, Ahmet, *Yakın Çağda Kahramanmaraş*, Ukde Yay. Kahramanmaraş 2009.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yay. İstanbul 1996.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II, IV, V, TTK. Yay. Ankara 1988.

SÖYLEMEZ, Faruk, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi*, Kitabevi Yay. İstanbul 2007.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. II, (Çev. Nilüfer Epceli), Yeditepe Yay. İstanbul 2005.

HOCA SAADDEDİN EFENDİ, *Tacü't-Tevârih*, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), C. IV, TTK. Yay. Ankara 1992.

HAMMER, J. V., *Osmanlı Tarihi*, (Çev. Mehmet Ata), C. I, MEB. Yay. İstanbul 1991.

SOLAK-ZÂDE MEHMED HEMDEMÎ, *Solak-zâde Tarihi*, (Haz. Vahid Çabuk), C. II., Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1989.

I. Salon VI. Oturum

PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ, *Peçevi Tarihi*, C. I, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1992.

GÖKHAN, İlyas, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, Ukde Yay. Kahramanmaraş 2011.

ABDİ EFENDİ, *Abdi Tarihi*, (Sad. Faik Reşit Unat), TTK. Yay. Ankara 1943.

DESTARÎ SALİH EFENDİ, *Destarî Salih Tarihi*, (Yay. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1962.

MEHMET TEVFİK, *Osmanlı Tarihi*, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1328.

DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, C. IV, İstanbul 1971.

ŞEMDANİZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ, *Mür'it-i Tevârih*, I, (Yay. M. Münir Aktepe), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1974.

KURTARAN, Uğur, “Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754)”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Doktora Tezi*, Konya 2012.

MEHMET SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, I-V, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1996.

III. MAKALELER

GÜNDÜZ, Tufan, “Kahramanmaraş”, *DİA*, C. XXIX, İstanbul 2006, s. 192-194.

HONİGMAN, Ernest, “Maraş”, *İA*, C. VII, İstanbul 1996, s. 311-315.

ŞEKER, Mehmet, “Anadolu'nun Türk Vatanı Hâline Gelmesi”, *Türkler*, C. VI., (ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 269-282.

AKTEPE, M. Münir, “Nevşehirli İbrahim Paşa”, *İA*, IV, İstanbul 1979, s. 334-339.

ÇOLAK, Songül, “Patrona Halil Ayaklanması'nı Hazırlayan Şartlar ve İsyanın Pây-ı Tahttaki Etkileri”, *Türkler*, XII, (ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 525-530.

İLGÜREL, Müçteba, “Ahmed III”, *DGBİT*, X., Çağ Yay. İstanbul 1989, s. 114-137.

VII. OTURUM

A decorative flourish consisting of a horizontal line with ornate, symmetrical scrollwork at its center.

SÜMBÜL-ZADE VEHBİ EFENDİ'NİN “ŞEVK-ENGİZ” ADLI ESERİNİN AHLAKİ YÖNDEN TRANİTİMİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Mehmet Emin ERTAN*

Klasik edebiyatımızın temsilcilerini, dönemlerini, eserlerini, hatta konularını az da olsa öğrenmiş bulunuyoruz. Bu eserlerin bazılarıyla yurt dışında karşılaşacağımızı tahmin edememiştik. Bir insan, yurt dışında kendi kültüründen bir varlıkla karşılaştığında: yakın bir akrabasını bulmuş gibi oluyor. 2007- 2008 Öğretim yılında “TİKA” görevlendirmesi ile Filistin’in “El- Kuds Üniversitesi” ne misafir Öğretim Üyesi olarak gitmiştim. Filistin’de kaldığım sürede boş zamanlarımı bölgedeki (özel, resmi) kütüphaneleri taramakla değerlendirdim. Kütüphanelerde - eski alfabemiz ile yazılmış bulunan- Türkçe eserleri taramağa başladım. Kütüphane sorumlularından aldığım malumat ve gördüğüm manzara beni şaşkına çevirdi! Bir köşeye yığılmış, tertipsiz, düzensiz olan Türkçe eserlerin üzerine “Türkî Mechûlât”¹ notu düşülmüştü... Bu ifadenin ne anlama geldiğini sorduğumda, bana: “ Okunamayan Türkçe eserler” olduğunu söylediler. Hayret ettim; çünkü: Türkiye’de yeni nesil olarak adlandırdığımız “genç kuşak”, bu eserleri: “Arap alfabesi olduğu için okuyamıyorlar. Arap ülkelerindeki yeni nesil ise bu eserleri: “Türkçe olduğu için okuyamadıklarını” söylemekte. Acı gerçek şu ki, bu eserler “öz vatanlarında garip” kalmış ziyaretçi bekleyen kimsesiz eserlerdi!

Kütüphanelerdeki taramalarım esnasında “Defter-i ‘Aşk”¹ adlı bir eserle karşılaştım. Bu eserin son kısmında müellif olarak “Vehbî Efendi”nin adını, Manisa’da iken yazılmış olduğunu görünce, yeni bir eserle karşılaştığımı zannederek sevindim ve eserin fotokopisini temine çalıştım. Türkiye’den çok uzakta olduğum için eserin aslı ve esası konusunda araştırma yapamadım. Vatana dönünce kadim görevime başlayıp, bıraktığım yerden (yoğun bir tempo ile) derslerime ve kitap çalışmalarına dalıverdim. Bu dalgınlık, Kahramanmaraş Belediyesi’nin: “Osmanlı Döneminde Kahramanmaraş Uluslararası Sempozyumu” na kadar sürdü. Bize yapılan davete icabet etmek arzusuyla ve yeni bir şey sunmanın heyecanıyla “Defter-i ‘Aşk” adlı eseri tanıtım amaçlı olmak üzere: “ Sümbül-zade Vehbî’nin Defter-i ‘Aşk adlı Eserinin Tanıtımı” başlığıyla sempozyuma başvuruda bulundum. Bilim Kurulu (büyük bir âlicenaplık göstererek, ne diyeceğimizi dinlemek üzere) bizi Sempozyum’a davet ettiler. Konuşmamızı ve bildirimizi hazırlama safhasında gerçeğin böyle

1. 1 *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Öğretim Üyesi.

Filistin,El-Kuds, Mektebe-i Müessetü’l-Türas ve Bühüsü’l İslâmiyye.

olmadığını, Defter-i ‘Aşk’ın beş ayrı kitapçıktan oluşturulmuş olduğunu, elimizdeki nüshada Enderunlu Fâzıl Beg’in dört kitabı olan: Defter-i ‘Aşk, Hûbân-Nâme, Zenân-Nâme, ve Çengi-Nâme ile Sümbül-zâde Vehbî’nin “Şevk-engîz”¹inin yer aldığını müşahede ettik. Kitabın tamamı tek nüsha esermiş gibi numaralandırılmış. Şevk-engîz de bu kitabın 112. sh’dan başlayarak son kısmı oluşturduğunu gördük. Kitabımızın tamamının bir müellifin eseri olmadığını, konu birliği sebebiyle birlikte neşredilmiş olduğunu anlamış olduk. Yaptığımız hatayı telafi edebilmek için, Enderunlu Fâzıl’ın mezkur eserlerini baştan-sona tek, tek okuyup inceledik. Kitaplar arasında konu dışı bir bağlantının olup-olmadığını araştırdığımızda: “Zenân- Nâme” ile “Hûbân- Nâme”nin bilgi kaynağının Sümbül-zâde Vehbi Efendi olduğu kanaatine vardık. Bu kanaate zan ile değil, bizzat Enderunlu Fazıl Beg’in Defter-i ‘Aşk adlı eserinde:

“Anlamazken dil-i ‘urbân-ı dîde
Dilberin ismi nedir Türkî’de²

.....
Muktezâ-yı revîş tab’-ı ‘azîz
Mâye-i ‘ışkı idüb “ŞEVK-ENGÎZ”³

Diyerek “Şevk-engîz”den bahsetmiş olması, Fâzıl Beg’in Deter-i ‘Aşk’ında adı geçen eseri kendi eserinin kaynağı, mayası kabul etmesi, tahminlerimizi doğrulamıştır. Enderunlu Fâzıl Beg Tunus’ta doğmuş, İstanbul’da (Enderun’da) eğitim görmüş, görev gereği Rodos’ta bulunmuştur. Fazıl Beg’in gezgin biri olmadığını, çok yerler dolaşmadığını edebiyat tarihlerinden öğreniyoruz. Ortada çelişki bulunmaktadır; çünkü: Fazıl Beg, Hûban-nâme ve Zenân- nâme adlı eserlerinde geniş bir coğrafyadan, bu beldelerin gençlerinden, güzellerinden bahsetmekte, onların özellikleri hakkında yorum yapmaktadır. Gezmediği, görmediği yerlerin insanlardan bahsedebilmek için bu yerleri dolaşmış, görmüş kişilerin desteklerine ve bilgilerine ihtiyaç vardır. Fâzıl Beg’i bu konuda destekleyen, bilgilendiren, teşvik eden kişi çağdaşı, sohbet arkadaşı Sümbül-zâde Vehbi Efendidir. Sümbül-zâde Vehbi Efendi çok yer dolaşmış, yaşantısı itibarıyla bu konulara aşina bir şahsiyettir. Vehbî’nin, hayatta iken Fâzıl Beg ile görüştüğü, sohbet ve muhabbet ettikleri bilinmektedir. Matbaacı Ali Rıza Efendi, Enderunlu Fâzıl Beg’in, mezkur eserleri neşrederken, Sümbül-zâde Vehbi Efendi’nin “Şevk-Engîz” ini, bu eserin son kısma ekleyerek neşretmiş olduğunu belirlemiş olduk.⁴ Bizi yanıltan nokta iki müellifin eserlerinin tek ciltte neşredilmiş olması hususudur.

Defter-i ‘Aşk adlı Kitapta yer alan eserlerin tamamını inceledikten sonra iki gerçeği fark etmiş olduk; birincisi: Cinsellik içeren bu kitapların yalnız Şevk-

1 Sümbül-zâde Vehbî Efendi, Ali Rıza Efendi Mat. İst h. 1286

2 Enderunlu Fâzıl, Defter-i ‘Aşk, sh.7/15

3 Enderunlu Fâzıl, a.g.e. sh.7/17

4 İstanbul, Asma altı Ali Rıza Efendi Mat. Nu. 38 Tarih h. 1286/5 Ramazan

I. Salon VII. Oturum

Engîz olanı Sümbül-zâde Vehbi'ye ait olduğudur. İkincisi ise: Şevk-Engîz'in cinsellikten ziyade cinselliği içine alan, olayları objektif olarak anlatan bir ahlak kitabı oluşudur. Şevk- Engîz'i kısaca inceleyecek ve yorumlayacak olursak, bu çalışmayı iki kısımda yapmanın doğru olacağı kanaatine vardık:

1-Şevk-Engîz'in Şekil Özellikleri ve Konu Başlıkları:

Manzum bir eser olup "Mesnevi" tarzında yazılmıştır. 807 Beyitten oluşan Şevk-Engiz dokuz başlık altında toplanmıştır. Başlıklar şu sıra ile sıralanmıştır:

Li Merhûm Vehbi Efendi

Vasf-ı Zen-pâre-i Âvâre

Vasf-ı Gulam-pâre-i Bîçâre

Mülâkât-ı Her Dü ve Âğâz-Kerden Kerden- Muhâvere

Der Vasf-ı Zenân 'İşve Zenân

Der Vasf-ı Mahbûbân-ı Dil- Sitân

Der Ta'n-ı Mahbûbân vü Mahbûb-ı Dôstân

Der Ta'n-ı Zenân vü Zen-Dôstân

Reften Her Dü Be Hânkâh-ı Şeyh 'Üşşâkî¹

Elimizdeki eser ile Prof. Dr. Ahmet Yenikale (Hocamız'ın) hazırladığı Şevk-engiz arasında farklılıklar olduğunu, bu farklılıkları Hocamız'ın da ifade ettiklerine şahit oluyoruz. Sn. Yenikale'nin Şevk-engiz çalışmasında Ali Rıza Efendi baskısı 779 beyit olarak gösterilirken, elimizdeki nüsha 807 beyit olduğunu, beyitlerin sıralamasında farklılıklar olduğunu, farklı başlıkların bulunduğunu, bazı başlıkları (konu itibarı ile) Hocamız'ın koymuş olduğunu, mesela asıl metinde "Hamam-nâme" başlığıyla bir bölümün bulunmadığını görüyoruz. Konu dikkate alınarak böyle bir başlık uygun görülmüştür. Bu değerlendirme "Hâtime" için de geçerlidir. Elimizdeki nüsha ile Sn. Yenikale'nin ortaya koyduğu nüshayı elimizdeki nüsha ile

karşılaştırma fırsatımız olmadığından eksik veya ziyade olan beyitlerin hangileri olduğunu tespit edebilmiş değiliz; zaten asıl konumuz ve amacımız da bu farklılıkları belirlemek değildir.

2-Şevk-Engîz'in İçeriği ve Yazılış Sebebi:

Şevk-engîz: kadın-erkek ilişkilerini, birçok memleketin gençlerini, yakışıklılarını, güzellerini, bu beldelerin fiziksel ve cinsel özelliklerini konu edinmiştir. Devrin, kadın-erkek ilişkileriyle şöhret olan insanların yaşantılarından, davranışlarının uygunsuzluğundan bahsetmiştir. Eserimiz, konuların (cinselliğin) muhtevasıyla sınırlı kalmayıp, sosyal ve ahlaki değerlerini de dikkate alarak, çoğunlukla eleştirel bir şekilde yorumlamış, yapılanın doğru olmadığı hususunda beyanlarda bulunmuştur. Cinsel davranışlarda aşırıya veya dışarıya gidenlerin yaptıklarının yanlış olduğunu ifade etmekten çekinmemiştir. Şairimiz Vehbi

1 Sümbül-zâde Vehbî, a.g.e.

Efendi eserini yazarken,kendi üslubu ile eserin yazılış sebebini:

Kıssadan hisse me‘âlinde hemân

Edüb eğlenme gibi bast ü beyân ¹

derken, kıssadan hisse çıkarmanın gerekliliğinin, ders amaçlı bir anlatım olduğunun altını çizer. Bir başka sebep olarak: nükteden anlayan seçkin ve kibar insanların eğlenmeleri, mutlu olmaları için yazmış olduğunu iddia eder:

Yine ammâ okudukça zürefâ

Gülerek, eyleyerek kesb ü safâ²

Okuyanlar belki beğenir, hatta alkış tutarlar; belki de: “ne güzel yazılmış bir eser. Hem gençleri, hem de ihtiyarları yaratılışlarındaki zerafetle anlatmış..” diye yorumlayıverir:

Belki derler ne güzel nazm-ı latîf

Yazmış ol pîr ü civân tab‘-ı zarîf³

diye özetlemeğe çalışır. Şairimiz, eserinin adını da kendisi belirleyerek:

Lafzı ve manası ‘aceb zevk – âmiz

Nâmı olsa yaraşır: “Şevk-engîz⁴

der. Böylece Şair’imiz, eserinin adını: mutluluk, arzu içerikli oluşundan dolayı “Şevk-Engîz” olarak belirlemiştir. Vehbi Efendi, öncelikle İstanbul serserilerinden, onların hal ve davranışlarından, zaaflarından, başıboşluklarından, işsiz, güçsüzlüklerinden, kadına düşkünlüklerinden bahseder ve bu yolda şöhret olmuş iki kişiden söz eder. Bunlar İstanbul’un “ehl-i fücurları” olarak bilinirler:

Birisi sürmeli zen-pâre idi

Biri gök gözlü ğulam-pâre idi ⁵

der. Bu şahıslardan birisinin kadın düşkünü, diğerinin ise erkek çocuklara meyilli olduğun; bir tür homoseksüel olduğunu ifade ederken, bunları asla benimsemediğini, en ağır cezalarla cezalandırılmaları gerektiğini söylemekten de geri durmaz:

İkisi birbirinden rüsvâ

İki şeytân idiler recme sezâ⁶

diyerek birinin çok rezil bir kişi olduğunu, diğerinin ise: taşlanarak öldürülse bunu hakkettiğini ifadeye çalışır. Daha ileriki sayfalarda bu kişilerin

¹ *Defter-i ‘Aşk,* “Şevk-engîz” bölümü, *Ali Rıza Ef. Mat. H.1286/5 Ramazan sh.143/18*

² *A.g.e. sh.143/19*

³ *A.g.e. sh.143/20*

⁴ *A.g.e. sh.143/21*

⁵ *A.g.e. sh.112/3*

⁶ *A.g.e. sh.112/4*

I. Salon VII. Oturum

birinin: Suyolcu-zâde, diğzerinin Kazıkçıyegeni olduğunu söylemekten çekinmez. Suyolcu-zâde'nin kadınlara düşkün olduğunu, kadınların ihmal veya dikkatsizlik sebebiyle hatalı davranışlarını gözetleyip, hemen sarkıntılıkta bulunduğunu belirterek:

Kanda gısusını sarkıtsa zenân
Bu da sarkıntılık ederdi hemân

Söz atup yanlarına varır idi
Rahmı vardır deyu yalvarır idi¹

Bu tür ahlak düşkünleri, İnsanların zaaflarından faydalanmağa çalışırlar. Gerekirse muhabasını aldatmak için yalanlar yeminler ederler. Yaptıklarına özür beyan etmekte veya kendisini mazur göstermekte o kadar mahir davranır ki, Şair onun: “özür babası” olduğunu söylemeden duramaz:

Cürmine ‘özr iderek subh-ı mesâ
Sanki olmuşdı ebû ‘özr-i nisâ

Yalana kurmuş idi başka zemîn
Ser-i sermâyesi bin dürlü yemîn²

Dönemin serseri ve sapıkları arasında kadınlara sarkıntılık eden, işi, gücü kadınlar ardında dolaşp, onları kandırmak, cinsel yönlerini sövmek olan kişiler olduğu gibi, bu işlerin bir adım daha ilerisi olan ve günümüzde: “oğlancılık”, eski ifadesiyle “ğulam-pâre” cilik vardı. Genç, yakışıklı delikanlılara meyleden ve onları kandırarak cinsel ilişkiye girmek isteyen sapıklar her zaman vardır! Kişilik bozukluğu olan bu şahsiyetlere Vehbî Efendi: “ğulam-pâre-i bîçâre “ sıfatını takmıştır. Sümbül-zâde “Şevk-engîz’de bu tür insanları yeriyor, hoş karşılamıyor, ayıplıyor. Onların yaşantılarından (olumlu ve olumsuz), davranışlarından örnekler veriyor, realist bir görüşle (olanları perdelemeden) anlatıyor. Bu tür anlatış Vehbî Efendi’yi zaman, zaman müstehcen diyebileceğimiz bir anlatıma götürmüştür. Yapılanları açık, açık anlatırken, tasvip etmediğini ve tenkitlerini açıkça belirtmektedir:

Şahs-ı muğlem dahî rüsvây-ı cihân
O da bundan geri kalmazdı hemân

Nev-civânlar için âvâre idi
Ya ‘ni bir koca “ğulam-pâre” idi³

Yazarımız, “ğulam-pâre”lerin karakterinden bahsederken: işsiz, serseri, toplum içinde ayıplanan, aşağılanmış kişiler olduğunu, kişilik bozukluğu sebebiyle kadınlardan hoşlanmadıklarını, bu tür kişilik sahibi olanların bırakın

1 A.g.e. sh. 114/3-4

2 A.g.e. sh. 114/6-7

3 A.g.e. sh. 116/1-2

kadınlardan hoşlanmayı, kendi annelerinden dahi nefret ettiklerini, bu sebeple hemcinslerine erkeklere yöneldiklerini ifade etmektedir:

Maderinden de idüb istikrâh
Karı kuru deyu etmezdi nikâh¹

Şairimiz bu tür işleri tasvip etmediğini açıkça söylemekte, bu işleri yapanları (isimleri ve kimlikleri ne olursa olsun) onları kınamaktadır. İnsanları İsimlerine bakarak değerlendirilmenin yanlış olduğundan bahseder, adları “Tahir”, yani temiz anlamlı olsa da davranışlarının kötülüğü ortaya çıkınca: kötü insan oldukları anlaşılacaktır diyor:

Ba‘z-ı nâ-pâkin adı Tâhir olur
Sonra murdarlığı hem zâhir olur²

Bu sözler ile Şair’in bize ibadet ederken bile dikkatli olmamız hususunda nasihat ettiğini, uyanık olmamız gerektiğini hatırlatıyor:

Kılma nâ pâkler ardında namaz³

Ayrıca genel bir değerlendirme yaparak herkese: kötü ve yanlış yoldan gitmemelerini, yanlış işler yapmamalarını, sonunda mutlaka yapılan kötülüklerin ortaya çıkacağını vurgulamaktadır. Yanlış ve kötü işler yapanların bir gün mutlaka pis kokularının etrafa yayılacağını hatırlatır; nasihatlerde bulunur:

Mâ hasal toğrı yolu terk etme
Sapadır deyu dağdan gitme

El hazer işleme öyle ‘abesi
Çıkarır elbette sonunda hadesi

Katı ters işdir ana itme heves
Ters-nâk işde gezendir nâkes⁴

Erkeklerin kadınlara olan meyli ahlaki sınırlar dışına taşıdığı zaman meydana gelecek ahlaki zafiyet toplumu etkilemekte, aşırı isteğin: Aşık Ferhad’ı taş kıran ırgad haline getirdiğini mizahi bir üslupla ifade eder:

Ol ki Şîrin lebe Ferhâd oldu
Taş döğen bir koca ırgad oldu⁵

Aslında eğlenmeği, zevk ü sefayı seven biri olarak bildiğimiz Sümbül-zâde Vehbi Efendi, kadın düşkünlüğünü (günümüzün deyimle) “zamparalığı” asla tasvip etmediğini, bu işlerin insanlar için utandırıcı olduğunu açıkça beyan eder:

1 *A.g.e. sh. 117/3*

2 *A.g.e. sh.131/9*

3 *A.g.e. sh. 131/23-b*

4 *A.g.e. sh. 133/14-23-24*

5 *A.g.e. sh.134/ 13*

I. Salon VII. Oturum

Ben begenmem hele zen-pâreliği
Böyle hep işleri yüz kareliği¹

Vehbi Efendi, kadın-erkek cinsel ilişkilerin olumlu ve olumsuz boyutları hakkında bir hayli bilgi verdikten sonra bu yolun yolcularına bir çıkış, kurtuluş kapısı açar; onları (bir büyük olarak) ‘Uşşakî Dergâhı’na (‘Âşıklar Tekkesi’ne) yönlendirerek bazı tavsiyelerde bulunur:

Böyle pîrâne nasîhat ederek
Semt-i irşâde bu yoldan giderek²

Bu yolun yolcularına yapılan tavsiyeleri Şevk-engîz’in öncelik sırasına göre sunmanın uygun olacağı kanaatine vardık; böylece eserin içeriğine uygun bir yol izlemiş oluyoruz. Şevk-engîz’in nasihat bölümünde karşı cinsin (kadınların da) hataları dile getirilmiştir. Erkeklerin kadına olan zaafının yanında bazı kadınların erkeklere zaafi, erkekleri cesaretlendiren, bazen ümitlendiren hal ve hareketlerden kaçınması, kendilerine yapılan teklifler karşısında dikkatli olunması gerektiğini zarif ve mizahi bir üslupla dillendirmiş olduğunu görüyoruz. Vehbi Efendi. bundan sonraki öğütleri ‘Uşşâki Tekkesi Şeyhi’nin dilinden nakletmektedir:

Ba‘zı zen kaçmasa da âdemden
Sen kaçır nefsinî nâ-mahremden³

Şeyh, kimsenin, kimseyi aldatmasını uygun görmediği gibi, bazı tecrübesiz, aklını kullanmada yetersiz olanları aldatmanın şeytani bir davranış olduğunu hatırlatır:

‘Akl-ı nâkîsları iğfâl etme
Öyle şeytan gibi izlâl etme⁴

Namuslu ve zavallıları tuzağa düşürüp, aldatanların yaptıklarının kendilerine kâr kalmayacağını, kötülüklerinin karşılığını ağır bir cezayla çekecekleri hatırlatılır:

Ehl-i ‘ırzı çıkaranlar baştan
Başların kurtaramazlar taştan⁵

Şairimiz, işret düşkününü iki Melâmi’nin ‘Uşşaki Tarikati Şeyhi’ni ziyaret ettiğini; gittikleri yolun kötü olduğunu; bu yolculuğun sonunun felaket olacağını anladıklarını, bu sebeple iki düşkün karar verip Aşıklar Şeyhi’ne baş vurup, O’ndan nasihat almak istediklerini, ifade ediyor. ‘Uşşâki Tarikati Şeyhi’nin de onlara önce uyarıcı nasihatlerde bulunduğunu, zinanın ağır bir suç

1 A.g.e. sh.134/23

2 A.g.e. sh.140/16

3 A.g.e. sh. 140/24

4 A.g.e. sh. 140/25

5 A.g.e. sh.141/1

olduğunu ve cezasının da ağır olacağını bildirdiğini görüyoruz. Zina yapanlar için:

Haddini bilse cezâsı ne cezâ

Olur iblîs gibi recme sezâ¹

diyen Şeyhimiz, kadın düşkünlerine ikaz ederek: haddini aşanların, kadınlarla birlikte olmayı, zevk u sefayı kendisine derd edinenlerin yalnız, kimsesiz ve terk edilmiş olacaklarını hatırlatır:

Derd-i nisvân ile olma gam-gîn

Âhir-kâr olursın miskîn²

Gerek Sümbül-zâde Vehbi Efendi, gerekse kendi adına konuşturduğu ‘Uşşâkî Tarikati Şeyhi’nin erkek çocuklara yapılan cinsel istismarları ayrı bir bölümde ve daha hassasiyetle ele aldığını görmekteyiz. Bu hususta daha sert bir dil kullanmakta, hatta o çocukların hayatları boyunca bundan zarar göreceklarını, acı çekeceklerini hatırlatırlar. Yapılan bu tür kötülöklere hiçbir mazeretin geçerli olmayacağını, yeri göğü titretecek kadar aşığılıyıcı olduğunu söylemekten çekinmezler:

Tıfl-ı mahbûbun açarsın gözünü

Getürürsün yere hayfa yüzünü³

diyerek delikanlıları yoldan çıkaranların, daha sonra da bu gençleri utandırdıklarına dikkati çeker. Bu kötülöklere yapanların davranışlarının temiz ve ahlaki olmadığına dikkati çeken Vehbi Efendi:

Ne revâdır döşenüb nice hayel

Kâr-ı nâ-pâkin ola sun‘-i ‘amel⁴

diyerek, ğulam-pârenin kötü işler yaptığını, yapılan kötülöklere bir de mazeret uydurarak sorumlunun şeytan olduğunu iddia ettiklerini ve günahlarını şeytana yüklemeye çalıştığını görüyoruz:

Mel‘anetler idesin oğlana

Sonra uydum diyesin şeytâna⁵

Günahını şeytana yüklemek isteyen gulam-pâre yaptığı işle yeri göğü titretmektedir:

‘Amelin öyle olunca herze

‘Arş-ı Rahmân’a verirsin lerze⁶

‘Uşşâkî Tekkesi’nin Şeyhi, yukarda anlatılan pis işlere meyli olan

1 *A.g.e. sh. 141/2*

2 *A.g.e. sh. 141/5*

3 *A.g.e. sh. 141/11*

4 *A.g.e. sh. 141/12*

5 *A.g.e. sh. 141/13*

6 *A.g.e. sh. 141/14*

I. Salon VII. Oturum

günahkarlara:

Makbulan kârı değildir ol kâr

Anda der-kârdır elbet idbâr¹

diyerek nasihatlarda bulunur. Daha sonraki bölümlerde Şeyh ‘Uşşâkî, kötü işler (sapıklıklar) ve kötü alışkanlıklar olmasa aşkın güzel bir nimet olduğunu, aşkta kabahat işlemenin bile güzel bir sanat olabileceği yorumunu yapar:

Dedi kim fehm idesin ey yâran

İdeyim müşkiliniz bâri beyân

Arada olmaz ise fi‘l-i şeni‘

‘Âşıkın kubhı olur hüsn-ü sani‘²

Aşıklar Şeyhi, son bölümde İlâhi aşktan, aşkın öneminden, aşkın insanlara Allah tarafından verilmiş bir ödül olduğundan bahseder. Aşk vicdani bir lezzet, İlâhi tecelliye ermeğe fırsat olduğunu müjdelemektedir:

Aşkdır mâ’ide-i rûhânî

Ki anın lezzetidir vicdânî

‘Aşkdır nûr-ı tecelli-i iclâl

Rûy-ı hûbânda ider ‘arz-ı Cemâl

Sen de ol nûrun olub hayrânı

Nazar-ı pâk ile kıl seyrânı³

Şeyhimiz, kendisine müracaat eden ve tevbe isteyen müfsidlere nasihat etmekte, onları “Sırat-ı Müstakim”e davet etmektedir:

Nefsi böyle edince tefsîr

Bunlara tevbe verüb Hz. Pîr

Pîr’in tevbesini duyan günahkarlar gittikleri yolun yanlış olduğunu anlamış olurlar:

Tarîk-i fâsidi kıldı âgâh

Bildüler neydüğünü gittikleri râh⁴

Aşıklar Şeyhi’nin Yapmış olduğu telkinlerle günahlarına tövbe edecek duruma gelen Suyolcu-zâde ile Kazıkçıyegeni tövbe ederek Salih insanlar

1 A.g.e. sh.141/16

2 A.g.e. sh. 141/20-21

3 A.g.e. sh. 141/23-24-25 Not. Bu beytler Sn. A. Yenikale’nin hazırlamış olduğu Şehr-engîz’de farklı yerlerde görülmektedir; nüsha, imla farkları da vardır.

4 A.g.e. sh. 143/7-11

gurubuna dahil olurlar:

Bu iki müfsidi etdi islâh

Eyleyüb her birini ehl-i salâh¹

Her iki mezkur şahıs tövbe ettikten sonra Tarikat-i ‘Uşşâkiye’ye intisab etmek üzere Şeyh’a biat ederler:

Edüb anlar dahi Şeyh’a bi‘ât

Tîb ü tâhir çıkıb etdi ‘avdet²

Erserimizde mutlu sona erişilmiş, günahkarlar islah olmuş, tevbe ederek temizlenmeğe çalışmışlardır. Sonunda Affedici Allah’a sığınarak, kusurlarına pişmanlıklarını ifade etmektedirler:

Ağlayub eyleyerek sîneyi çâk

Oldular hâsılı pâk ender pâk

Ne kadar var ise de cürm ü kusûr

‘Afv eder tâ’ibi ol Rabb-i Ğafûr³

Bu çalışmamızın başında söylediğimiz gibi bu eser cinsellik içeren bir ahlak kitabı olarak değerlendirilmeli, mutlu sonu herkese göstermeliyiz. Olayları başka gözle ve başka açıdan değerlendirenlere: bir de bu açıdan bakalım diyoruz.

1 *A.g.e. sh.143/12*

2 *A.g.e. sh.143/15*

3 *A.g.e. sh. 143/14-15*

SÜNBL- ZADE VEHBI İLE ŞİNASI'NİN MÜNACAT ŞİİRLERİNİN METİNLER ARASI İLİŞKİLER BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRILMASI

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fetih YANARDAĞ¹

Özet

Şehirler; tarihini, dil özelliklerini, edebiyatını, sanat tarihini, kültürünü ve sosyal hayatının özelliklerini tarih sayfasına kaydederek, tarihteki yerini alır. Bu vasıflar yüzyılları aşarak günümüze kadar gelir ve etkisini ortaya koyar. Kahramanmaraş'ın edebiyat bakımından verimli olmasının altında yatan sebeplerden belki birisi de Dulkadir Beyliğinin yaklaşık iki asır geniş bir coğrafyaya yayılması ve buraları etkilemiş olmasından kaynaklanır. Yüzyılları aşip günümüze gelinceye kadar birçok edebiyat ve sanat insanının bu topraklardan çıkarak Türk edebiyatına katkı sağladığını görürüz. Klasik Türk Edebiyatında önemli bir yere sahip olan Münacat şiir türü divan sahibi hemen hemen bütün şairlerin divanlarının baş kısmında yer verdikleri bir metindir. Kendine ait kuralları olan ve aruzla yazılan bu şiir Tanzimat'ın ilanından sonra başlayan Modern Türk Edebiyatı sürecinde de şairlerimizin ilgilendiği bir şiir türü olmuştur. Bu bildiride Münacat şiir türü merkez alınarak, Sünbl- zade Vehbi ile Şinasi'nin bu türde yazdıkları şiirler metinler arası ilişki bağlamında incelenecek farklı ve benzer noktalar ortaya konulacak ve elde edilen bulgular irdelenecektir.

Anahtar kelimeler: Münacat, Sünbl-zade Vehbi, Şinasi, Metinler Arası İlişki

1 Sakarya Üniversitesi

Giriş

Metinler arasılık bir yaklaşım olarak ele alınmaya başlandıktan sonra edebiyatta özgünlük ve yaratıcılık kavramlarının kıstasları yeniden sorgulanmaya başlanmış ve kendinden daha önce yazılmış ya da anlatılmış metinlerden etkilenmeyen saf bir metnin bulunamayacağı düşüncesine varılmıştır. Hatta başlangıçta bu yaklaşımın uygulandığı metinlerde yazılı eserler esas alınırken, tiyatro, resim, film gibi görsel sanatlar da metinler arasılık bağlamında incelenir.

Metinler arasılık kavramı, metinler arasındaki karşılıklı ilişkidir. Metinler arasılık kavramının sınırlarını çizmek için metin kavramının sınırlarını belirlemek gerekir. Metin genellikle kitap, yazılı eserlerde yazıların bir bölümü, anlam bütünlüğünü sağlayan bir paragraf olarak ifade edilir.

Metinler arası ilişkinin ortaya çıkış noktası her metnin bir metinden etkilendiği anlayışıdır.” Her metin, bir metinler arasıdır” (Aktulum, 1999: 255). İki veya daha fazla metin arasındaki ilişki; alıntı, gizli alıntı, anıştırma, öykünme, yansılama, indirgeme gibi isimlerle ortaya konulur. “... metinler arası ilişkiler, 1960’larda başlayarak başta Julia Kristeva olmak üzere, Roland Barthers, Michehael Riffaterre ve elbette Harold Bloom’un teorik girişimleriyle (...) edebi çözümlemenin temel koyucu kavramlarından bir durumuna gelmiştir” (Kılınç, 2007: 2).

Yukarıda verilen bilgidен de anlaşılacağı gibi metinler arasılık kavramı ilk kez Kristeva tarafından ortaya konulur. “Kristeva’ya göre, metinler arasılık kavramı hayatımızda çoğunlukla tarihsel olarak karşılanmıştır. Ona göre her şey, Rus biçimlendirmeci Bakhtin’in hikâyesiyle başlamıştır. Kristeva’nın kavramı olan metinler arasılık Bakhtin’in karşılıklı konuşmalarına ve Barthes’in metin teorisini dayanarak alarak ortaya konmuş ve bir metinden birçok noktalarla ulaşmayı hedef almıştır. Metinler arasılık kavramı Micheal Riffaterre tarafından geliştirilmiştir” (Ünal, 2007: 2).

Roland Barthes’e göre: “her metin bir metinler arasıdır; onda farklı düzeylerde az çok tanımlanabilecek biçimler altında öteki metinler yer alır: daha önce edinilen ekinden gelen metinler ile etrafımızdaki ekinden gelen metinler. Her metin eski alıntıların yeni bir örgüsüdür” (Aktaran; Aktulum, 1999: 25). Burada Barthes’in metni diğer metinler içinden tanımladığı ve metnin üretim sürecinde öteki metinlerle etkileşimi doğrultusunda metinler arasılık kavramına dikkat çeker.

Kubilay Aktulum, *Metinler Arası İlişkiler* adlı kitabında bir metinde yer alan ortak birliktelik ilişkilerini üç başlıkta ortaya koyar.

1. Alıntı ve Gösterge (Citation-référence): Bir metinden yapılan, klasik anlamda alıntıdır. Alıntı yapılan metin, yazarın ve eserin adı verilerek, tırnak içerisinde italik olarak yazılır.

2. Gizli Alıntı-Aşırma (Plagiat): Bir eserin bir parçasının, ya da çok nadir olarak bütünü, yazar ve eser adı belirtilmeden olduğu gibi alınmasıdır.

3. Anıştırma (Allusion). Varlığını dışarıdan bildirecek, belirtecek bir dış bildiri dizgesi olmayan anıştırmada söylenmesi gereken şey, açıkça belirtilmeden ima edilir. Anıştırma, alıntıdan ayrı olarak bir düşünceyi alıntılar

I. Salon VII. Oturum

(Aktulum, 1999: 110).

Yukarıda verilen kuramsal bilgilerden sonra metinler arası tespitlere geçmeden önce *Münacat* şiir türünün divan şiirinde ve Tanzimat dönemi şiirindeki kullanımına kısaca bakmak gerekir. Şinasi'nin kaleme aldığı *Münacat* şiirinde dikkati çeken en önemli husus söyleyiş ve görüş farklılığıdır. “Şinasi şiirinde bizi varlıkla beraber Allah'ın karşısına çıkarıyor. Gökyüzünü ve yıldızları seyrediyor, onlarda Allah'ın kudret ve aydınlığını görüyoruz. Şinasi'nin Allah'a ve onun eseri olan kâinata hayran olduğu aşikârdır. Şinasi'ye göre; kâinat güzel ve manalı, insan günahkâr ama Allah bağışlayıcı ve merhamet edicidir. Şinasi'nin *Münacat* şiirinin divan şiirindeki örneklerinden farkı eski edebiyat ile yeni edebiyat arasındaki ayrılığı gösterir. Eski edebiyat yokluğu, yeni edebiyat ise varlığı esas alır. Eski edebiyat, ahrete yönelen bir medeniyetin, yeni edebiyat ise dünyaya dönüşün bir ifadesidir. Şinasi'nin kâinatı ve kâinat içinde Allah'ı anlatması büyük bir mana taşır. Dini dünya görüşünden çıkmıyor, fakat dine bakış tarzı değişiyor. Allah sadece ölümü yaratan bir ilah değil, aynı zamanda ve özellikle hayat ilahıdır. Ahret inkâr edilmemekle beraber, dünyanın harikuladeliği üzerinde durulur. Şinasi'nin manzumesi, geleceğe doğru açılan büyük bir yolun başlangıcı gibidir. Şinasi'den sonra diğer Tanzimat şairlerinin hayat dolu gur seslerini duyarız. Şinasi'nin bu şiirinde ele aldığı tem dinidir. Tem eski olduğu için burada yeni bir şey yok sanılabilir. Bu şiirin değerini ortaya koymak için onu eski münacatlarla mukayese etmek lazım gelir” (Kaplan, 1985: 31- 32).

Bildiride, Sünbül-zade Vehbi'nin *Münacat* şiiri ile Şinasi'nin *Münacat* şiiri arasındaki metinler arası ilişki değerlendirilecektir. Önce Sünbül-zade Vehbi hakkında bilgi verilecek daha sonra kısaca Şinasi tanıtılacak, her iki şairin *Münacat* şiirleri ile ilgili bilgiler verilecek ve iki eser arasındaki metinler arası ilişkiyle ilgili tespitler yapılacaktır.

Sünbül- zade Vehbi

Asıl adı Mehmed bin Raşid bin Mehmed olan şairin mahlası Vehbi'dir. O zamanlar Osmanlı'nın bir sancağı olan Maraş'ta Sünbül- zadelere diye bilinen köklü bir aileye mensuptur. Dedesi devrin Maraş müftülerinden Mehmet Efendi olup Saçaklı- zade ile asırdaş ve komşudur. Babası Raşid Efendi de âlim ve şair bir zattır. “Bir rivayete göre babasının, Halep'te “Vehbi-i Evvel” diye tanınan şair Seyyid Vehbi'nin yanında bulunduğu sırada doğum haberi geldiğinden, kendisine Seyyid Vehbi'nin arzusu üzerine Vehbi adı verilmiş, gerek divanında ve gerekse diğer eserlerinde şair bu adı mahlas olarak kullanmıştır” (Alıcı, 2011: 23).

Kesin olmamakla beraber doğum tarihinin 1132/1133 (1718/1719) olduğu tahmin edilmektedir. Çocukluğunun ve gençliğinin bir kısmını Maraş'ta geçiren Sünbül-zade Vehbi Efendi iyi bir tahsilden sonra İstanbul'a gider. İstanbul'da eğitim hayatı devam eder. Kadılık ve müderrislik görevlerini yerine getirir. Zamanın ileri gelenlerine kasideler sunarak onlarla dostane ilişkiler kurmuştur. Bunun sayesinde Rumeli ve Anadolu'nun birçok yerlerinde kadılıklarda bulunma imkânına kavuşur. Yaş ve Bükreş'te on yedi yıl kadılık yapmıştır. Ayrıca Eflak,

Boğdan ve Siroz'da da bulunmuştur. Kadılık mesleğini oldukça uzun bir süre devam ettirir. 1768'de Sultan III. Mustafa zamanında kadılıktan hacedanlık (mali işler) mesleğine terfi etmiştir. Bu meslekte yedi sene görev yapan Vehbi Efendi, başta Sultan I. Abdülhamid olmak üzere saray ve çevresinde büyük itibar kazanmıştır. Bu güven sayesinde İran'da baş gösteren huzursuzlukları gidermek üzere 1776'da İran'a elçi olarak gönderilir. Bağdat valisi Ömer Paşa'nın Vehbi hakkında saraya gönderdiği olumsuz rapor üzerine Sultan I. Abdülhamid Vehbi'nin öldürülmesi için ferman çıkarır. Vehbi dostlarının haber vermesi üzerine gizlice İstanbul'a gelir ve bir evde gizlenir. Kaleme aldığı bir kasidede padişaha olan bağlılığını belirtir ve I. Abdülhamid'in affına mazhar olur. İran elçiliği sonrasında geçim sıkıntısı çeker. Sadrazam Derviş Mehmed Paşa'ya sunduğu kasidesiyle bir görev talebinde bulunsa da karşılık görmez. Hiç olmasa eski mesleği olan kadılığın iadesini ister. Yedi sene bir bekleyişten sonra eski mesleği olan kadılığa geri döner. Vehbi Slistre niyabetine tayin edilir. Avusturya seferi sırasında asker ile birlikte Edirne, Sofya, Niş havalisinde dolaştıktan sonra, dönüşünde Eskizağra kadılığına getirilir. Yine yakın çevresinin hakkında olumsuz konuşmaları üzerine kadılıktan azledilir. Vehbi, Sultan selim'den tekrar görev talebinde bulunur. Vehbi üç lisan üzerine yeniden tertip ettiği Divanını Sultan III. Selim'e sunar. III. Selim'de karşılık olarak Vehbi'ye birçok hediye verir. Vehbi, III. Selim döneminde hayatının en parlak yıllarını yaşar. Bu zamanda, "sultan'üş-şuara" unvanını alır. Vehbi bu devrede Manisa ve Siroz'da kadılık yapmıştır. Manastır kadılığına tayin edilen Vehbi'ye son olarak Bolu kadılığı görevi verilmiştir.

Ömrünün kalan kısmını zevk ve eğlenceden geri kalmadan İstanbul'da geçiren yaşlı şair, nikris (mafsal romatizması) hastalığına yakalandıktan sonra iki seneden fazla hasta yatar ve 28 Nisan 1809 tarihinde bu dünyadan göçer. Edirnekapısı haricinde Topçular'a defn edilmiştir. Öldüğünde yaşı 90'ı aşkındır.

Sünbül-zade Vehbi, bir asra yaklaşan uzun ömründe III. Ahmed, I. Mahmud, III. Osman, III. Mustafa, I. Abdülhamid, III. Selim ve IV. Mustafa olmak üzere sekiz Osmanlı sultanının devrini idrak etmiş bir şairdir.

Sünbül-zade Vehbi'nin; Divan, Lutfiyye, Tuhfe-i Vehbi, Nuhbe-i Vehbi, Şevk-engiz, Münşeât adlı eserleri vardır.

Divan'ında Arapça şiirleri, Farsça Divançe'si ve Türkçe şiirleri bulunan şair bu dillerde şiir söyleyebilecek derecede her üç dile de hâkimdir. Bu eserlerinin dışında manzum hikâyeciliğin tipik örneklerinden olan Şevk-engiz mesnevisi ve nasihat-name türünde yazdığı Lutfiyye mesnevisiyle bu alanlarda da varlığını ortaya koyan şair münşeât ve hezeliyatlarıyla da adından söz ettirmiştir. Genel olarak şiirlerinin lirizmden yoksun olduğu değerlendirilmekle beraber kolay söyleyen bir şair olduğu belirtilmektedir.

Şairin manzum tarih düşürmede de oldukça başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Divan'da 37 adet manzum tarihi bulunan şairin İstanbul'un birçok mimari eserine tarih düşürdüğü görülür.

Sünbül-zade Vehbi, bir dil ve söz ustasıdır. Yaşlılığında bile zevk ve eğlenceye düşkün bir delikanlı hayatı yaşamıştır. Edebi kişiliğini de yansıtan

I. Salon VII. Oturum

böyle bir yaşam felsefesini bir beytinde şöyle ifade eder:

“Belki dirlir ne güzel nazm-ı latif

Yazmış ol pir-i cüvan-tab-ı zarif” (Belki, o zarif ve genç tabiatlı ihtiyar ne güzel nazik şiirler yazmış derler) (Yenikale, 2011: 19-30).

İbrahim Şinasi Efendi

Yeni şiirin ilk temsilcisi olan İbrahim Şinasi 1826- 1871 yılları arasında yaşamıştır. Öğrenimini İstanbul’da yaptıktan sonra devlet memuriyetine girmiş, Tophane Müşiri Fethi Paşa’nın yardımı ile Fransa’ya maliyecilik öğrenimi için gitmiş (1849) ve orada beş yıl kadar kaldıktan sonra İstanbul’a dönerek Meclis-i Maarif-i Umumiye üyeliğine getirilmiştir. Reşid Paşa’ya bağlılığından, Paşa’nın iktidarda bulunup bulunmamasına göre, o da görevinden uzaklaştırılmış veya yeniden göreve alınmıştır. (Tıpkı Sümbül-zade Vehbi’nin yaşadığı gibi) 1858’de Fransızcadan manzum olarak yaptığı bazı şiir tercümelerini Tercüme-i Manzume adı ile bastırdı. 1860’da Agâh Efendi ile birlikte ilk özel gazetemiz olan ve Şair Evlenmesi adlı komedisini tefrika ettiği Tercüman-ı Ahval’i ve sonra da tek başına Tasvir-i Efkâr’ı çıkardı (1862). Aynı yıl, şiirlerini Müntahabat-ı Eş’ar adlı bir kitapta topladı. Bir yıl sonra da, derlediği atasözlerini Durub-i Emsal-i Osmaniye adı ile bastırdı. Adının Ali Paşa için düzenlenen bir suikaste karışmasından ürkererek, 1865 de Paris’e kaçtı ve orada siyasi sürgün olarak bulunan Mustafa Fazıl Paşa’nın maddi yardımı ile yaşadı. Paris’te bu ikinci bulunuşu sırasında, bir Türkçe sözlük hazırlamakta idi. Eserde takip edilecek metot bakımından da, dostu meşhur Littree (Litre) den faydalanıyordu. 1869 da İstanbul’a dönünce, artık siyasetle tamamıyla ilgisini keserek, yalnız matbaa işleri ile uğraştı. Tek gayesi, hazırladığı Türkçe sözlüğü yayımlamaktı. Fakat bunu başaramadan 1871 de öldü.

Şinasi’nin şiirimiz üzerindeki yenileştirme çabası, Fransa’dan ilk dönüşü ile başlar. Şinasi’nin yeni tarz Kasidelerinde dikkati çeken husus, fikrin de üstünde hâkim kılınan unsurun akıl olmasıdır. Fransız klasiklerinin tesirinde bulunan, aklın prensiplerine sıkı bağlılığı ve lirizmden yana fakirliği ile bilhassa Boileau (Bualo) ya çok benzeyen Şinasi, Tanzimat’tan sonraki Türk edebiyatında akılcılığın da ilk temsilcisidir. Ayrıca yeni tarz kasidelerinde, lüzumsuz hayal unsurundan kaçınarak, genellikle düşüncenin ifadesine yaramak gayesinde olan basit ve oldukça açık bir üsluba ve ona uygun bir sese sahip oldukları da kolaylıkla görülür.

Şinasi düz kafiye ile şu şiirleri yazmıştır: Münacat, İlahi, Arz-ı muhabbet ve birkaç kıta. Bu şiirlerin, duyuş ve hayal tarzında olduğu kadar üslupta da Divan şiirinden ne kadar çok ayrılıkları olduğu açıkça bellidir. Şinasi’nin konuşulan Türkçeden yeni bir şiir dili yaratmak hususundaki çabası, XVI. Asır şairlerinden Edirneli Nazmi’nin çabasını andırır. Gayesi konuşulan dile yaklaşmak olduğu halde, biraz yaptığı denemenin yeniliğinden, biraz da sanatçı gücünün eksikliğinden dolayı bu çaba oldukça verimsiz kalır. Safi Türkçe ile yazdığı parçalarda bile dil konuşma dilinin canlılığına ve tabiliğine erişemez. Yeni bir şiir dili kurmak hususundaki denemenin başarısızlığına ve süreksizliğine rağmen,

Şinasi'nin bu çabalaması, edebi nesirle yeni bir dil anlayışının paralelliğini belirtmesi ve bu yöndeki çalışmaların ilk merhalesi olması bakımından oldukça önemlidir.

Bütün bu özellikleri ile Tanzimat'tan sonraki Türk şiirinin temellerini attığını gördüğümüz Şinasi'yi, batılı şiirin esaslarını gereği gibi bilmekle beraber, gerek hayallerindeki ve duygularındaki renksizlik ve gerekse sanat gücündeki yetersizlik yüzünden, bildiklerini gerçekleştirmek hususunda, doyurucu bir başarıya ulaşamamıştır. Onu, ancak orta seviyede bir şair ve sanatçı olarak kabul edebiliriz (Akyüz, 1979: 18- 20).

Münacat

Allah'a karşı yapılan yalvarış ve yakarıları anlatan şiirlere münacat denir. Münacat kutsal bir konu olduğundan divanların en başında yer alır. Genellikle kaside biçimiyle yazılır. Bu konular için öteki nazım biçimleri de kullanılmıştır (Dilçin, 1997: 251).

Kaside; Türk edebiyatında din ve devlet büyüklerini övmek amacıyla belirli kurallar içinde yazılan uzun şiirlere denir. Beyitlerle yazılan bir nazım biçimidir. Kafiyeye düzeni, gazelin kafiyeye düzeninin aynıdır. Kasidenin ilk beytine matla denir. Kasidenin son beytinin adı makta'dır. Şairin mahlasının bulunduğu beyte tac- beyt adı verilir. Kasidenin en güzel beytine de beytü'l- kasid denir. Kaside, en az 31, en çok 99 beyit olur. Kaside 6 bölümden oluşur: Nesib ya da Teşbib, Giriz-gah ya da Giriz, Mehdiye, Tegazül, Fahriye, Dua (Dilçin, 1997: 122- 123).

“Tevhit ve münacat dini şiirin başında gelir... Bir tevhit üç esaslı kısma ayrılır: Birinci kısımda Tanrı'nın selbi ve sübuti sıfatlarından bahsedilir. İkinci kısımda sübuti sıfatlardan kudretin kâinattaki tecellileri gelir. Üçüncü kısım münacattır. Aşağı yukarı her tevhitte bu üç esaslı unsur bulabiliriz. Birinci kısımda lirizme rastlanmaz. İkinci kısımda, kemal ve kudretin, üçüncü kısımda ise beşeri aczin, korkunun heyecanını buluruz.” (Kaplan, 1992: 256)

İki Şiirin Metinler Arası İlişki Bağlamında Karşılaştırılması

Münacat şiiri yapı bakımından aşağı yukarı yukarıda ifade edilen plana uygunluk arz eder. 40 mısralık şiirin ilk 20 mısramında Allah'tan, Allah'ın kudretinden, Allah ile kâinatın münasebetinden bahseden Şinasi, ikinci 20 mısradaki kendisinden, isyan, günah ve aczinden bahseder. Demek ki Şinasi plan itibarıyla eski münacatta bir değişiklik yapmıyor (Kaplan, 1992. 256).

Şinasi Divan şairlerinin kullandıkları maddelerden çoğunu şiirine sokmamıştır. O, *Münacat* şiir örneği ile gerçekten yeni bir edebiyatın başladığını açıkça gösterir. Münacat eskiye özellikle üslup bakımından zıttır. Sadelik, bu şiirin en önemli özelliği olarak dikkati çeker. Şinasi bu şiirin muhtevasında da birtakım değişikliklere gitmiştir. Muhteva ile üslup arasında sıkı bir bağ vardır.

Şinasi'nin *Münacat*, muhteva bakımından iki kısma ayrılır:

- 1) 1- 10 beyitler arasında şair, Allah ile kâinat arasındaki bağlantıdan,
- 2) 10- 20 beyitler arasında kendisi ile Allah arasındaki ilişkiden söz eder.

I. Salon VII. Oturum

Allah, azamet âleminin padişahıdır, fakat ondan ayırılır ve mekânın ötesindedir. Varlık, onun eseridir; onun emirlerine mutlak surette boyun eğer. Yer onun emriyle gece gündüz hareket eder. Mevsimler, onun emrine göre değişir. Güneş onun merhamet ışığının bir şulesidir. Yıldızlar onun yüce heybetinin kıvılcımlarıdır. Kimi yerinde duran, kimi dolaşan bu varlıkların her biri, onun mevcudiyetini ispat eden ışıklı birer delildir. Melek ve cehennem gibi gözle görünmez varlıklardan da bahsetmekle beraber, Şinasi, daha ziyade gözle görülen âlem ve umumiyetle astronomik varlıklar üzerinde duruyor. Onların nizamında bir güzellik ve Allah'ın mevcudiyetinin bir delilini buluyor.

Eski münacatlara bu bilgiler ışığında baktığımızda giren malzemenin çok kalabalık olduğunu görürüz. Bunlarda özellikle yeryüzüne ait varlıklar üzerinde durulur. Bir sürü teferruat, manzume boyunca ortaya dökülür. Şair bunlardan her biri ile ayrı ayrı oynar, teşbihler, mecazlar, bütün bunların içerisinde Allah fikri kaybolur. Şairin maksadının dini bir duyguyu anlatmaktan ziyade maharet göstermek olduğunu kuvvetle hissederiz. Şinasi, her şeyden önce, eski münacatları dolduran malzeme yığını ayıklamakla işe başlar. Allah fikrini yeryüzüne ait teferruat ile değil, kâinatın bütünlüğü içinde ortaya koyar. Gayesi sanat göstermekten ziyade, Allah ile kâinat arasındaki bağlantıyı anlatmaktır. Bundan dolayı fikri örten ve dağıtan kelime oyunlarını da bir kenara bırakır. Şinasi'nin *Münacat*'ı sade çizgilerle yapılmış bir desene benzer. Birinde teferruat üzerinde ince işleyen bir kalem, ötekinde birkaç karakteristik hatla bütünü vermek isteyen bir düşünce vardır.

“Eskiler, Allah'ın selbi sıfatlarından, beka, kıdem ve vahdaniyetinden, kaza ve kaderden, cemal ve celalinden ilh bahsediyorlardı. Allah'ın kudretini göstermek için teferruata inerler, hemen bütün mahlûkları sayarlardı: Öküz, vaşak, yılan, örümcek, ipekböceği, kuşlar, bitkiler, buğday, ağaçlar ve çiçekler, çimen, kıymetli taşlar, inci, misk, şeker ve bal... Sonra Peygamberlerin mucize ve hayatlarından: İsa, Musa, İbrahim, İsmail, Süleyman, Zekeriya! Bu varlıklardan her biri eski şairler için bir mazmun yapma vesilesi idi.

Şinasi ise, seçme birkaç unsurla, bize, Allah'ı ve onun kâinata hâkim oluşunu duyurmasını bilmiştir. Allah azamet âleminin padişahıdır; la-mekândır; devletin tahtgehi yoktur; ezeli mülk zatına hastır; yeri ve göğü o yaratmıştır. Şinasi'nin zevkle üzerinde durduğu şey, bilhassa astronomik elemanlardır.

Şinasi, eski şairler gibi yeryüzüne inmez, küçük mahlûkların adını dahi zikretmez; gökyüzünde kalır. Kâinatın olağanüstü olması onu cezp eder” (Kaplan, 1992: 257).

Şiirin ikinci kısmında Şinasi, günahlarından, pişmanlıklarından ve Allah'ın sonsuz kereminden bahsediyor. Allah'ın ispatı gayesini güden ve dış dünyadan bahseden birinci kısım ile bu kısım arasında bir tezat var gibidir. Allah'ın ispatından bahseden şair, kâinattan sonra insanı bu açıdan ele alabilirdi. Böyle yapmıyor. Doğrudan korkusunu ve günahını anlatmaya başlıyor. Birinci kısmın tasviri ve zihni olmasına karşılık, ikinci kısım, hissi bir karakter taşımaktadır. Allah korkusunun içini dağıldığını söyleyen şair, içi ile dışı arasındaki tezadı belirttikten sonra, zikzaklı bir ruh halini anlatıyor. İsyanı pişmanlık takip ediyor.

Arkasından ümitsizlik geliyor. Sonra huzura kavuşuyor.

“*Münacatın* 20 mısra tutan ikinci kısmı, lirik bir mahiyet taşır, yani şair burada kendi ruhundan bahseder. Muhtevaya bakacak olursak, hemen hemen hiçbir yenilik yoktur, fakat üslup tamamıyla başkadır. Bu başkalık evvela tonda kendini hissettirir. Şinasi'nin şiirinin son kısmı ayrı bir tona sahiptir. Allah'a yalvarma edası taşımaz. Şinasi'de Allah'a hitap eden bir tek kelimenin dahi bulunmaması dikkat çekicidir. *Münacatın* sonunda şair kendi kendine konuşur. Bu üslup, Divan üslubundan bambaşka, Fransız trajedisinden gelen bir kendi kendine konuşma üslubudur. Eski edebiyatımızda bu kadar hareketli ve canlı bir ifadeye rastlamak hemen hemen imkânsızdır” (Kaplan, 1992: 259- 260).

12- 18. beyitler, içten yapılan bir diyalogun, bir konuşmanın ifadeleridir. “Ne dedim, tevbeler olsun, bu da fi'l-i şerdir!”

Mısraında geçen bu iç konuşma örneği kanaatimizce edebiyatımızda yeni bir şeydir. Eski edebiyatımızda da isyan, günah, pişmanlık ve yakarış duyguları vardır. Fakat bu cinsten bir iç konuşmaya rastlayamıyoruz.

Şinasi manzumesinde, eskilerde de kullanılan bir temi yeni bir şekilde kullanmıştır. Fakat üslup bakımından yapmış olduğu yenilik daha çok göze çarpar. Edebi sanatlar oldukça arındırılmış, mazmunlar arakasına saklanmayan bir üslup karşımıza çıkar. Şair ne söyleyecekse onu düz ve açık olarak söyler.

Şinasi diğer şiirlerinde olduğu gibi bu şiirinde de halkın kullandığı kelimelere ve ifade tarzlarına fazla yer vermektedir.

“Ey Şinasi içimi havf-ı ilahi dağlar

Suretim gerçi güler kalb gözüm kan ağlar”

Mısraları sadece kelime bakımından değil, tasavvur ve eda bakımından da halkçıdır.

Şinasi *Münacat*'ın yalnız ilk kısmında, eski tevhitlerde de kullanılan Allah- padişah imajına başvuruyor. Fakat bu imaj bir süs olmaktan ziyade, Allah'ın kâinata hâkim oluşunu anlatan zaruri bir ifade vasıtasıdır (Kaplan, 1992: 261- 262).

Münacat'ın yapısı, iki basit fikirde toplanabilir:

1) Allah kâinata hâkimdir veya kâinat Allah'ın varlığını ispat eder.

2) Allah insanı bağışlar.

Şinasi'nin sadelik ve açıklığı elde etmek için başvurduğu ikinci yol mazmunları ortadan kaldırmak oluyor. Bu hususta o kadar ileri gidiyor ki, içinde hiçbir benzetme, mecaz, bulunmayan çıplak mısralar yazıyor. Benzetme ve mecazların sayısı dördü geçmiyor. Bütünü ile şiir, fikir ve duyguların yalın olarak ifade edilmelerinden ibaret gibidir. Divan şiirinin özelliklerinden biri de günlük dilde konuşulmayan kelimeleri kullanmak, ikizli, üçüzlü, Farsça terkipler yapmaktır. Şinasi ise konuşma diline gidiyor. Farsça terkipleri oldukça azaltıyor. Şinasi bu sadeleştirme işini şuurlu olarak yapıyor. Bunun arkasında bir kültür ve bir ideoloji vardır (Kaplan, 1985: 31- 36).

a) Hayat

- Şinasi'nin Ömrü; 1826- 1871= 45 yıl yaşamış

- S. Vehbi'nin Ömrü; 1719- 1809= 90 yıl yaşamış

I. Salon VII. Oturum

Şinasi 19. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde, Sünbül-zade Vehbi ise 18. yüzyıl ve 19. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Şinasi, Sünbül-zade Vehbi'nin ölümünden 17 yıl sonra dünyaya gelmiştir. Her iki şair birbirine yakın yüzyıllarda varlık sahnesinde arz-ı endam etmişlerdir.

b) Mısra sayısı

- (Şinasi) 20 beyit; 40 mısra

- **(S. Vehbi) 55 beyit; 110 mısra**

Şinasi'nin şiiri modern şiir algısına göre kısa tutulmuş, Sünbül-zade Vehbi ise Klasik Türk şiiri anlayışını devam ettirerek Şinasi'ye nazaran uzun bir *Münacat* kaleme almıştır.

c) Kafiye düzeni

- (Şinasi) Kafiye düzeni; aa / bb / cc ...

- **(S. Vehbi) Kafiye düzeni; aa / bb / cc...**

Her iki şairimizin de şiirlerinde kullandığı kafiye düzeni aynıdır.

d) Aruz ölçüsü

- (Şinasi) Aruz ölçüsü; Fe i latün (Fa iletün) / Fe iletün / Fe iletün / Fe ilün (Fa lün)

- **(S. Vehbi) Aruz ölçüsü; Mefa ilün / Mefa ilün / Fe ulün**

Hem Şinasi hem de Sünbül-zade Vehbi şiirlerinde düzenli aruz kalıplarını tercih etmişler ve bunu oldukça başarılı bir şekilde uygulamışlardır.

e) Şiir dili

Sünbül-zade Vehbi şiirine Besmele ile başlıyor ve arkasından mutaffifin 20, 21. ayetler: "*Kitabün merkum yeşhedühü'l- mukarrebun*" **geliyor.**

- (Şinasi) Dil oldukça sade ve anlaşılır.

- **(S. Vehbi) Dili divan şiiri dil anlayışına uygun**

Şinasi'nin şiirinin dili Sünbül-zade Vehbi'nin şiirine kıyasla daha tabii ve anlaşılır bir özelliğe sahiptir.

f) Mazmun kullanımı

- (Şinasi) Mazmun yok denecek kadar

- **(S. Vehbi) Mazmunlar kullanılmış**

Şinasi Münacatında mazmunlara pek yer vermemiş, Sünbül-zade Vehbi ise geleneği devam ettirdiğini kullandığı mazmunlarla ortaya koymuştur.

g) Edebi sanatlar

- (Şinasi) Edebi sanat birkaç tane

- **(S. Vehbi) Edebi sanatlar kullanılmış**

Şinasi az da olsa şiirinde edebi sanatlarla yer vermiş, Sünbül-zade Vehbi ise divan şiiri geleneğine uyararak şiirini edebi sanatlarla zenginleştirmiştir.

h) Başlık

- (Şinasi) Münacat diye müstakil bir başlığı var

- **(S. Vehbi) Divan tertibi açısından kurallara uygun olarak baş**

kısımında yer alıyor

Şinasi şiirine Münacat başlığını vermiş, Sünbül-zade Vehbi ise böyle bir başlık kullanmamıştır.

I) Şiirlerin başlangıç beyitleri

- (Şinasi) Başlangıç beyti; “Hak- taala azamet âleminin padişehi
La- mekândır olamaz devletinin taht- gehi” (Akyüz,

1986: 10)

(Allah ululuk âleminin padişahıdır. O’nun devletinin taht yeri yoktur.
Çünkü Allah “mekândan münezzeh”tir, belli bir yeri yoktur.)

- (S. Vehbi) Başlangıç beyti; “İlahi sensin ol Kadi-i Hacat
Ki layıktır sana arz-i münacat” (Yenikale,

2011: 47)

Şinasi şiirine gözümüzün gördüğü bu âlemin sahibini tanıtarak ve onun
sahibi olduğu mülkün özelliğini belirterek bir giriş yapıyor. Sümbül-zade Vehbi
ise klasik anlayışın bir ifadesi olarak yalvarma ve yakarışın ancak ve ancak
ihtiyaçları karşılayan, kalbi seslenişlere cevap veren yaratıcıya mahsus olduğunu
ifade ederek giriş yapıyor.

i) Şiirlerin son beyitleri

- (Şinasi) Son beyit; “Beni afveylemeye fazl-ı ilahisi yeter
Sanma haşa kerem-i na-mütenahisi biter.” (Akyüz,

1986: 11)

(Beni bağışlamaya O’nun ilahi fazileti yeter, çünkü sonsuz keremi, haşa,
biter sanma.)

- (S. Vehbi) Son beyit; “Dilim aşkınla pür-şevk ü safa kıl
Zebanım na’t- gıy-ı Mustafa kıl” (Yenikale,

2011: 51)

İnsan ne kadar hata yapsa, kusur işlese de samimi bir tövbe sonucu
günahlarının affedileceğini bilir, Allah’ın bağışlama gücü o kadar büyüktür ki
bütün insanları bağışlar. İnanan bir insan bunun farkındadır. Sümbül-zade Vehbi
şiirini oldukça farklı bir şekilde bitirerek şöyle der: gönlümü senin aşkınla mesut,
mutlu, bahtiyar eyle, dilimi ise sevgili kulun, âlemlere rahmet olarak gönderilen
son Peygamber Mustafa’nın dili gibi dualı ve zikreden bir hale çevir.

Sümbül-zade Vehbi şiirinin tamamında Allah’ın isim ve sıfatlarını sayarak
ona uygun ruh haliyle yalvarış ve yakarışını dile getirmektedir. Karışık dahi olsa
kul olarak kendi kusur ve hatalarını dile getirerek af talebinde bulunmaktadır.
Peygamber Efendimizi anlatan beyitler de vardır. Onun ümmeti olması
konusundaki duygu ve düşüncelerini dile getirir.

j) Birbirini çağrıştıran beyitler

Şinasi: “Hak- taala azamet âleminin padişehi

La-mekândır olamaz devletinin taht-gehi” (Akyüz, 1986: 10)

(Allah ululuk âleminin padişahıdır. O’nun devletinin taht yeri yoktur.
Çünkü Allah “mekândan münezzeh”tir, belli bir yeri yoktur.)

Sümbül-zade Vehbi : “Ezel sensin ebed sensin İlahi

Çü sensin padişehler padişahı” (Yenikale, 2011: 47)

(Başlangıcı belli olmayan zaman diliminden bitişi belli olmayan zaman
dilimine kadar, zamandan münezzeh bir şekilde yaratıcı sensin.)

Şinasi: “Eser-i hikmetidir yerle göğün bünyadı

I. Salon VII. Oturum

Dolu boş cümle yed-i kudretinin icadı” (Akyüz, 1986: 10)
(Yeryüzü ile gökyüzünün yaratılması O’nun yaratıcı gücünün eseridir.
Hayat belirtisi olan veya olmayan bütün âlemlerin yaratılması O’nun kudreti
iledir.)

**Sünbül-zade Vehbi : “İlahi sensin ol Baki vü da’im
Senin emrinle âlem oldu ka’im”** (Yenikale, 2011:

47)

(Allah’ım sonsuz ve daimi olan sensin, senin emri kün feyekün emrinle
bu âlem yaratıldı.)

Şinasi: “Varlığın bilme ne hacet küre-i âlem ile

Yeter isbatına halk ettiği bir zerre bile” (Akyüz, 1986: 10)

(O’nun varlığını bilmek için âleme bakmaya ne gerek var, yarattığı bir
zerre bile O’nun varlığını ispata yeter.

**Sünbül-zade Vehbi : “Degil agraz ile fi’lin mu’allel
Bu bir burhan-ı katı’dır müdellel”** (Yenikale,

2011: 48)

(Senin yarattışın, eylemin sakat, eksik bir niyet değildir, bu apaçık, kesin
kati bir delildir.)

Şinasi: “Ne dedim tövbeler olsun bu da fi’l-i şerdir

Benim özrüm günehimden iki kat bed-terdir” (Akyüz, 1986: 10)

(Ne dedim, tövbeler olsun, bu da bir kötü iştir. Benim özrüm günahımdan
iki kat daha beterdir.)

**Sünbül-zade Vehbi : “Ne etdim kulluga layık ibadet
Ne kıldım bir dakika hüsn-i ta’at”** (Yenikale,

2011: 49)

(Bir kul olarak layıkıyla ibadet ettim mi, bir an olsun güzel bir davranış
hoşa gidecek bir ibadet yaptım mı?)

Şinasi: “Sehvine oldu sebab acz-i tabi’i kulunun

Hem O’dur âlem-i mânide şefi’i kulunun” (Akyüz, 1986: 11)

(Kulunun hatalarına, onun yaratılışından gelen zayıflığı sebep oldu. Hem
mana âleminde kulun bağışlanmasına vesile olacak olan da o(nun bu zayıflığı)
dur.

**Sünbül-zade Vehbi : “Yanıldım genc iken şeytana uydum
Nedamet geldi pir oldukda toydum”** (Yenikale,

2011: 50)

(Yaşım genç iken aldanarak, şeytanın vesveselerine kapıldım, olgulaşınca
yaptıklararımdan pişman oldum.”

Şinasi: “Nur-i rahmet neye güldürmeye ru’yi siyehim

Tanrı’nın mağfiredinden de büyük mü günehim” (Akyüz, 1986:

11)

(Tanrı’nın rahmetinin nuru kara yüzümü niçin güldürmesin, benim
günahım Tanrı’nın bağışlama gücünden büyük müdür?)

**Sünbül-zade Vehbi: “Aman ya Rab bu abd-i ru-siyahı
Bu cürm-alude pir-i pür-günahı”** (Yenikale, 2011:

50)

(Allah'ım bu kulunun siyah, günahlarla kararmış yüzünü, bu baştanbaşa günahkâr, kötülükler işlemiş kulunun...)

Şinasi: "Kulunun za'fına nisbet çoğ ise noksanı

Ya anın kahrına galip mi değil ihsanı" (Akyüz, 1986: 11)

(Kullarının zaaflarına oranla kusurları da çoktur. Ancak O'nun bağışlama ve yardım gücü kahrına üstün değil mi?)

Sünbül-zade Vehbi: "Beli çokdur bu asinin kusuru

Bilir amma ki ma'na-yı Gafur'u" (Yenikale,

2011: 50)

(Bu asi kulunun kusuru, hatası doğru çoktur, fakat O'nun öbür dünyada affedici ve bağışlayıcı olduğunu da bu kulu bilir.)

Belki de Şinasi'nin Münacat şiirinin öne çıkan en çarpıcı farklı ve yeni beyti Sünbül-zade Vehbi'nin ve diğer münacat şiirlerinde olmayan şu ifadelerdir:

"Vahdet-i zatına aklımca şehadet lazım

Can ü gönlümle münacat ü ibadet lazım." (Akyüz, 1986: 10)

(Zatının birliğini aklımca doğrulamak gerek, can ve gönülden yalvarıp yakarıp, ibadet etmek gerek.)

Sonuç

Metinler arasılık; iki ya da daha çok metin arasında bir alışveriş, bir tür konuşma biçimi olarak bilinmektedir. Metinler arası okuma ise, iki ya da daha çok metni anlam ilişkisi kurmak için okuma tarzıdır. Bir başka ifadeyle, okuma esnasında geçmiş ve gelecekle bağlantı kurmaktır. Her bir metin potansiyel olarak diğer metinlerle bağlantısı olan bir yapı olarak değerlendirilir. Metinler arası okuma ya da yorum, iki ya da daha çok metin arasında bağlantı kurmaktır

Hemen hemen bütün divan sahibi olan divan şairleri *Münacat* şiir türünde şiirler yazmış ve divanlarının baş kısmına koymuşlardır. Tanzimat şairlerinin bir kısmı da yenileşen şiirimizin örneklerini nazım şekli ve türü aynı kalarak sadece içerikte değişikliğe giderek vermişlerdir. Şinasi'nin kaleme aldığı *Münacat* şiiri bunun en güzel örneklerinden birisidir.

Allah'ın ispat edilmesi ve akla uygun deliller aranması meselesi de yeni bir anlayışın sonucudur. Eskiler için Allah'ın varlığı bedihi bir hakikattir; bunu ispata kalkmak hem abes, hem de günahdır. Fakat Şinasi, XVIII. yüzyılın akılcı filozoflarını hatırlatan şöyle bir mısra yazar:

"Vahdet-i zatına aklımca şehadet lazım."

Akıl, eskiler tarafından çok fazla dikkate alınmamış bir melekedir. Akıl yerine kalp her zaman öne çıkarılmıştır. Aklın Allah'ı anlamasına imkân yoktur. Şinasi ise Allah'ın birliğine inanması için aklının şehadetine lüzum olduğunu ileri sürmektedir. Aslında akıl, şüpheyi de beraberinde getirir. Bu ve benzer ifadeler Şinasi'nin Klasik *Münacat* şiirinden ne kadar farklı bir bakış açısı ortaya koyduğunun bir göstergesidir.

Sünbül-zade Vehbi'nin Münacat şiiri teknik bakımından oldukça sağlam ve şiirinin dili sade ve akıcıdır. Dilinin bu özelliği onun Şinasi'yle olan ortak taraflarından birisidir. Sünbül-zade Vehbi şiirin unsurlarını kullanma bakımından

I. Salon VII. Oturum

da oldukça başarılıdır, örneğin; Kafiye bulmakta zorlanmayan şairin kafiyeleri de başarılıdır. Şinasi şiirin unsurlarını kullanırken daha seçici olmuş, yeteri kadar kullanmış, abartıya gitmemiştir. Kafiye konusunda, vezin kullanmada başarılı olan Şinasi mazmunlardan ve edebi sanatlardan oldukça az yararlanmışır.

Sünbül-zade Vehbi, devrinin hemen hemen bütün sadrazamlarına ve şeyhülislamına kasideler sunmuştur. Bu bakımdan Sünbül-zade Vehbi için bir kaside şairi denilse yeridir. Şinasi de kaside geleneğine aynen uymuş ve devrin sadrazamına kasideler yazıp sunmuştur.

Kaynaklar

- Aktulum, K. (1999). *Metinler Arası İlişkiler*, Ankara: Öteki Yayınevi.
- Akyüz, K. (1979). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İstanbul: Mas Matbaacılık.
- Akyüz, K. (1986). *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Alıcı, L. (2011). *Nasihatname-i Vehbi*, Kahramanmaraş: Ukde Yayınları.
- Dilçin, C. (1997). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaplan, M. (1985). *Şiir Tahlilleri 1*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (1992). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kılınç, A. (2007). “Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Ömer Seyfettin’in Halk Anlatı Kaynaklı Hikâyeleri”, (9- 10 Mart 2007 Balıkesir- Gönen 1. Ömer Seyfettin Sempozyumu) www.turkoloji.cu.edu.tr (11.10.2010)
- Parlatır, İ. (1988). “Tanzimat Şiiri”, *Büyük Türk Klasikleri*, C. 8. İstanbul: Ötüken-Söğüt, s. 373- 375.
- Ünal, E. (2007). “Metinler Arasılık ve Metinler Arası Okuma”, *Üniversite ve Toplum Dergisi*, 2007/7 (2), (www.universite-toplum.org/) (11.10.2010).
- Yenikale, A. (2011). *Sünbül-zade Vehbi – Divan*, Kahramanmaraş: Ukde Yayınları.

**DEĞERLER EĞİTİMİ'NDE KULLANILABİLECEK BİR
MATERYAL OLARAK MARAŞ'LI SÜMBÜLZÂDE VEHBÎ'NİN
“LÜTFİYYE” ADLI ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Öğrt. Gör. Hatice SÖYLEMEZ¹

Özet

Her kültür kendine ait değerleri gelecek nesillere aktarmayı bir görev addetmiştir. Kültür'ün ve kültüre ait değerlerin aktarımı ise öncelikle aktif yaşama (yaşayarak öğrenme) yoluyla olmaktadır. Bir diğer önemli aktarım yolu ise kalıcı materyallerdir. Tarihimize baktığımızda Osmanlı dönemi bu değer aktarımının hem yaşama yoluyla aktif bir şekilde öğretildiği, hem de yazılı eserlerle yeni nesillere aktarıldığı bir dönemdir. Günümüzde ise kalıcı materyallerin çokluğunun yanı sıra sosyal aktarım yönünün zayıflığı göze çarpmaktadır. İşte bu zayıf tarafı telafi edebilecek sosyal alanlardan olan okullar iyi değerlendirilebilirse ortaya çıkan açık hızlı bir şekilde kapanmış olacaktır.

Bu bağlamda, “Değerler Eğitimi” günümüz Türkiye'sinde henüz farkına varılmış ve eğitim müfredatının içine konulmuş bir kavramdır. Bundan dolayı da bu alanda kullanılabilir materyal ihtiyacı çok fazladır. Değerler eğitimi denince, evrensel değerlerin yanında kendi değerlerimiz de müfredatın içinde yer almaktadır. Milli değerleri öğrencilere kazandırmanın yollarından birisi de hiç şüphesiz ki bu değerleri içeren eserleri okutmaktır. Bu konuda yazılmış eserlerden birisi de Osmanlı devri şair- âlimlerinden Maraşlı Sümbülzâde Vehbî'nin “Lütfiyye” adlı eseridir. Sümbülzâde Vehbî bu eseri kendisinin de belirttiği gibi oğluna nasihat kitabı olarak yazmıştır. Bir hafta içinde, hasta yatağında yazdığını belirttiği bu kitabı Sümbülzâde, o günün sosyal hayatında özellikle dikkat edilmesi gereken hususları doksan bir başlık altında mesnevi tarzında yazmıştır. Kitap incelendiğinde görülür ki; Sümbülzâde'nin öğütleri sadece o günün gençleri için değil, günümüz gençleri için de oldukça önem taşımaktadır. Sümbülzâde Lütfiyye'sinde, yaklaşık yirmi sekiz ilim dalıyla ilgili görüşlerini belirtmiştir. Daha sonra ise gençlerin takınması gereken tavırları ve yapmaması gereken hususları nükteli bir dille belirtmiştir.

Çalışmamıza esas teşkil eden Sümbülzâde'nin Lütfiyye'si, günümüz ilköğretim ve ortaöğretim müfredatları değerler eğitimi açısından karşılaştırılmış ve ortak noktalar tespit edilmiştir. Bu sonuçtan hareketle kitabın değerler eğitiminde kullanılmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı'nın belirlediği temel eserler arasına konulması en büyük temennimizdir.

Anahtar Sözcükler: Değerler Eğitimi, Sümbülzâde, Lütfiyye, Türkiye, Osmanlı, Maraş.

Abstract

Each culture tried to impose its own values, an obligation to pass to future generations. If the values of the transfer of culture and culture primarily active life (experiential learning) is through. Another important way to transfer permanent materials. When we look at our history, this value is the transfer of the Ottoman period, and is taught in an active way through life, as well as works written in a period transferred to the new generations. Today, however, the multiplicity of materials, as well as persistent weakness in the direction of social transfer is observed. That could compensate for weaker party assessments of the social areas of the best schools will be closed from the open quickly.

In this context, “Values Education” in today’s Turkey is a concept not yet been realized and put into the educational curriculum. Therefore, the need for materials that can be used in this field is very high. Mention of values education, universal values are included in the curriculum in addition to their own values. One of the ways to equip students with the national values undoubtedly reading works with these values. This is one of the works written about the poet-scholar from Marash, Ottoman era “Lütfiyye” of Sümbülzâde Vehbî’s work. Sümbülzâde Vehbi, advice to his son as he acknowledges this work as a book he wrote. Within a week, the patient’s bedside Sümbülzâde wrote this book pointed out, it is a ninety-day aspects of social life, particular attention needs to be written in the style of mesnevi under the hood. The book is analyzed that, Sümbülzâde of counsels not only for the youth of the day, is very important for today’s youth. In his book Sümbülzade Lütfiyye, expressed their opinion about twenty-eight branch of science. Then they have to adopt the attitude of young people and stated that a language should not do witty issues.

Our study which is based on his work Sümbülzade’nin Lütfiyye of today’s elementary and secondary school curricula and common points are compared in terms of values education have been identified. To that end the book based on the values set by the Ministry of Education works to be used in education, the biggest wish that between the introduction.

Keywords: Values Education, Sümbülzâde, Lütfiyye, Turkey, Ottoman, Marash.

Sümbülzâde Vehbî

Sümbülzade Vehbî (1718?, Maraş - 29 Nisan 1809, İstanbul), 18. yüzyılın yetiştirdiği şahsiyetlerden biridir. Kendisi sadece şiir yazmakla ünlenmemiş, ayrıca iyi bir söz ustası olduğu için ve yabancı dillere vukûfiyeti sebebiyle de devlette önemli kademelere getirilmiştir. Asıl adı Mehmet olup, Maraş'ta 'Sümbülzadeler' olarak anılan ailenin bireylerindedir. 1789 yılında Şeyhülislâm Mehmet Kâmil Efendi için yazdığı kasidenin bir beyitinde, yaşının yetmişe ulaştığını ifade ettiği için doğum tarihi 1718 olarak tahmin edilmektedir (Beyzâdeoğlu,2000: 33).

Dedesi Maraş'ın ünlü müftülerinden Mehmet Efendi, babası ise kendisi gibi şair olan Reşit Efendi'dir (Nâci, 1308:33). Şairin doğduğu yıllarda, dönemin ünlü başka bir şairi Seyyit Vehbî, Halep'te kadı vekilliği yapmaktadır ve şairin babası Reşit Efendi'de onun yanında görevlidir. Seyyit Vehbî'nin isteği ile Reşit Efendi oğluna ' Vehbî ' adını vermiş, şair de ve bu adı mahlas olarak kullanmıştır.

Sümbülzâde'nin bilinen eserleri şunlardır.

1. Dîvan: III. Selim'e sunduğu ve 5732 beyitten oluşan bu dîvana Vehbî, ' Sümbülistan ' denilmesini istemiştir.
2. Lutfiyye-İ Vehbî: Bildirimizin konusunu oluşturan, Sümbülzâde'nin oğlu Lütfi için yazdığı öğüt kitabıdır.
3. Tuhfe-İ Vehbî: Farsça- Türkçe yazılmış 58 kıtadan oluşan manzum bir sözlüktür. İran'daki görevinden döndükten sonra yazmıştır.
4. Nuhbe-İ Vehbî: III. Selim'e ithâfen yazdığı Arapça-Türkçe manzum sözlük.
5. Şevk-Engîz: Kadın ve erkek güzelliklerini yansıtan mesnevi tarzında bir çalışma.
6. Münşeât: Bu eserin büyük kısmı, şairin de bir beyitinde belirttiği gibi, bir yangın sonrası yok olmuştur. (Beyzâdeoğlu,2000).

Lütfiyye Kitabının Değeri

Vehbi oğlu Lütfi'ye öncelikle çeşitli ilimlerin faydalarını ve bu ilimleri öğrenmesi gerektiğini anlatmış, daha sonra da çeşitli ahlâkî kaideleri öğütlemiş, ayrıca bazı kötü huylardan da kaçınmasını salık vermiştir.

Sümbülzâde eserini asrın anlayışına uygun yazdığını belirterek; "Gayriler böyle dekâyık yazamaz./ Yazsa da asra muvafık yazamaz" diyerek kendi kitabının önemini bu şekilde vurgulamıştır (Beyzâdeoğlu, 1994: 166). Kitap, o günün toplumunda kabul edilen genel- geçer kuralları ihtiva etmektedir. Ancak, şunu da belirtmeliyiz ki, o günün toplumu için lazım olan değerler, meziyetler bu gün için, hatta bizce birçok değer itibariyle her zaman için geçerlidir. Bundan dolayı verilen öğüt ve tavsiyeler kendi zamanına hapsedilemez. Zaten de hapsedilmemiş ve Sakaoğlu'nun belirttiğine göre Osmanlı Devleti'nde okutulan

temel ders kitaplarından olmuştur (Sakaoğlu; 1997, 73). Hatta Sakaoğlu'nun yine aynı kitabının 2. dipnotunda belirttiğine göre 20. yy.'ın başlarında bile Sümbülzâde'nin eserleri okunuyor ve okullarda okutuluyordu.

“Dehri Dilçin, “1911’de, ünlü dil bilgisi Sümbülzâde Vehbî’nin Tuhfesini ezberlemeye başlamıştım” dediğine göre, ozanımızın eserleri 20.yy başında bile okunuyordu. (Bkz. Edebiyatımızda atasözleri, T.D.K.İstanbul 1945, s.IX). (Sakaoğlu; 1997).

Ancak aynı Sakaoğlu bu kitabın çocuklarda düşünmekten alıkoyucu, miskin, kadercî ve dünya zevklerinden uzak tuttuğunu şu sözlerle belirtmiştir.

“Vehbî, gözüm nuru dediği Lûtfullahın, sorgulayıp düşünmekten, pozitif bilimlerden; bunları simya, ta’vir, tılsım ve ihfâ ile denk tuttuğu için uzak durması görüşündedir.

SONUÇ: Lûtfiyye-i Vehbî, yazıldığı çağın çocuklarını yaşama bağlayacak mutlu kılacak, birçok etkinliği günah, suç, ayıp ve gereksiz kilitleri altına almayı; çocukları edilgen, suskun, gülücüksüz, korkak ve kadercî olmaya yönlendirmeyi amaçlamış gözüküyor. Unutmamalı ki Vehbî, döneminin mutaasıp zümresinden de değildi. O zümreden olanlar ise çocuklar için, yaşamı büsbütün zindan eden katı, tek yönlü, tüm amacı, bilinci ve duyuları köreltmek olan görüşleri savunmaktan çekinmemişlerdi.” (Sakaoğlu,1997: 91)

Hâlbuki Sümbülzade çoğu yerde oğlunun araştırmacı olmasını, her gelen habere inanmamasını özellikle vurgulamış, araştırarak ilim sahibi olmayı eserinin birçok yerinde vurgulamıştır. İlme teşvikle ve araştırıp-öğrenmeyle ilgili bahisler ileride değerler eğitiminden bahsederken geçeceği için burada uzatmaya gerek yoktur. Ayrıca çocukları yaşama bağlayacak etkinlikler denilince şurası muhakkaktır ki her devrin eğlencesi, mutlu olunacak yolları da farklıdır. O dönemin şartları düşünülerek bunların tekrar değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Bu bağlamda, Lûtfiyye adlı eser eğitim müfredatımızda ne Sakaoğlu'nun dediği gibi tamamen reddedilecek ne de tümüyle alıp çocuklarımıza ezberleteceğimiz bir kitaptır. Değerlerimiz öğretilirken kendi kaynaklarımıza müracaat etmemiz değer öğretimini daha da kolaylaştırdığından bu tarz klasik eserlerimiz eğitim müfredatının içine koyulabilir. Çocuklar değerleri Lûtfiyye'deki gibi, şiirsel anlatımlarla kolayca öğrenirken, bir yandan da dilimize vâkıf olacaklar. Ayrıca kendilerini daha iyi ifade edebilecek bilgi birikimi ve kelime dağarcığına sahip olacaklardır. Bir şeyi ne toptan almak ne de toptan reddetmek kanaatimce sakıncalı bir davranış olduğu için “her şeyin iyi tarafını alıp, uymayan tarafını bırakmak” kaidesine hareket edilerek bu kitabın da Türk Milli Eğitim müfredatı içinde yerini almasını tavsiye edebiliriz. Ayrıca her ne

I. Salon VII. Oturum

kadar Milli Eğitim müfredatında kazandırılması gereken değerler verilmişse de, özellikle “*Kötülükten Men*” bahsi eksik kalmış kanaatindeyiz. Bu noktada Sümbülzâde'nin eseri bu açığa işaret etmesi ve bu açığı kapatabilecek olması açısından da değerlidir.

Değer Eğitimi

Her kültür kendine ait değerleri gelecek nesillere aktarmayı bir görev adetmiştir. Genelde insanlık tarihine, özelde ise kendi tarihimize baktığımızda bunun birçok örneğini görürüz. Milletler, varlıklarını koruyabilmek ve kalıcılıklarını sağlayabilmek için yeni nesillere, tarih boyunca kazandıkları edinimlerini yeni nesillere aktarmayı genelde eğitim yoluyla vermeyi tercih etmişlerdir. Bu eğitim her zaman formel bir süreci içermese de, formel veya informal olsa da genelde istendik davranışların kazanımı ve istenmeyen davranışların yasaklanmasına yöneliktir.

Kültür'ün ve kültüre ait değerlerin aktarımı ise öncelikle aktif yaşama (yaşayarak öğrenme) yoluyla olmaktadır. Bir diğer önemli aktarım yolu ise kalıcı materyallerdir. Günümüzde ise kalıcı materyallerin çokluğunun yanı sıra sosyal aktarım yönümüzün zayıflığı göze çarpmaktadır. İşte bu zayıf tarafı telafi edebilecek sosyal alanlardan olan okullar iyi değerlendirilebilirse ortaya çıkan açık hızlı bir şekilde kapanmış olacaktır.

Tarihimize baktığımızda Osmanlı dönemi bu değer aktarımının hem yaşama yoluyla aktif bir şekilde öğretildiği, hem de yazılı eserlerle yeni nesillere aktarıldığı bir dönemdir. “Değer Eğitimi” Osmanlı tarihi döneminde öncelikli olarak ailede vurgulanan ve ilk olarak orada temelleri atılan kavramlar dizisiydi. Ayrıca okullarda da müfredattaki yeri çok önemliydi. Osmanlı döneminde, ailede alınan bu değerler, mektep ve medreselerde davranışa dönüştürülerek pekiştiriliyordu. İlerleyen yıllarda öğrenciler toplumun genel kabul gören değerlerini benimsemiş bir şekilde üst dereceli okullardan mezun olurlardı (Keskin, 2008: 142- 155).

Milli Eğitim Müfredatında Değerler Eğitimi Kavramı

Değer eğitimi tarih boyunca olmakla birlikte, Türk milli eğitim sisteminde son yıllara kadar daha çok örtük programda yerini alan bir kavramdı. Bu yüzden de ölçmesi ve değerlendirilmesi çok da mümkün değildi. Ölçüp-değerlendirilmesi ve kontrol edilmesi mümkün olmayan bir eğitimin ise kabul edilir ki faydalı bir tarafı olsa bile fark edilemezdi.

Ancak, Keskin'in tezinde belirttiği gibi bu konuda farklı düşünceler de olmuştur:

“Toplumsal kurum olarak okullarda, değerler eğitimine yönelik dersler olmasa bile gizli program ile değerler öğretilmektedir. Çünkü okulun atmosferi, öğretmenlerin disiplin anlayışı ve beklentileri gibi yapılar, değer öğretir veya öğrencilerin değer gelişimine katkıda bulunur (Akbaş 2007). Bu

görüşe karşı çıkan birçok eğitimci ise (Erikson, Gillmor, Illich vb.) örtük programın, istenilen değerleri kazanmış vatandaşlar yetiştirme hedefine hizmet etmekten çok, bu hedefe ulaşılmasını engelleyen bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedirler (Sarı 2007). (akt. Keskin, 2008: 40)

Son yıllarda ise dijital çağın araçlarının her seviyeden insanın kolayca ulaşabileceği bir seviyeye gelmesiyle birlikte milletler ve devletler arasındaki kültürel etkileşim de hızla artmıştır. Hatta birçok araştırmacıya göre bu etkileşim kontrol edilememektedir. Kültürel etkileşimin artması iyi ve kötü yanlarıyla birçok yeni gereklilikleri beraberinde getirmiştir.

Bu etkilerden biri de kimsenin yadsıyamayacağı, yeni nesillerde değerlerin kayba uğramasıdır. Bunun zararlı etkilerini fark eden eğitimciler “*Değer Eğitimi*”nin artık planlı ve öngörülebilir bir şekilde olması için harekete geçmişlerdir. Bundan dolayı “*Değer Eğitimi*” etkili ve planlı bir şekilde müfredatta yeni yerini almıştır.

8 Eylül 2010’da yayınlanan bir genelge ile Milli Eğitim Bakanlığı tarafından tüm ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında “*Değerler Eğitimi*”ne yönelik faaliyetler düzenlenmesi planlanmıştır. Konu ile ilgili 2010/53 sayılı genelge yürürlüğe girmiştir. Bu genelgeye göre;

“Toplumsal hayatı oluşturan, insanları birbirine bağlayan, gelişmeyi, huzuru ve mutluluğu sağlayan, risk ve tehditlerden koruyan ahlakî, insani, sosyal, manevi değerlerimizin tüm bireylere kazandırılmasında en önemli etken eğitimidir. Bu kazanımlarımızın öğrencilerimize aktarılması da değerler eğitimi oluşturmaktadır”.

Bu yeni yer, öğrencilere verilmesi gereken değerlerin okul derslerinin dışında planlı bir şekilde verilmesini içeriyordu. Bu bağlamda 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu 2. maddesinde yer alan “Türk Millî Eğitiminin Amaçları”ndan 2. Ve 3. Maddesi aşağıdaki gibidir. Bu çerçevede, öğrencilere değer eğitimi vermek bir lüks, diğer işlerden arta kalan zamanlarda yapılabilecek bir faaliyetten çok, asıl amaçlardan olduğu açıkça görülmektedir.

2. Beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan, yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek,

3. İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek, gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi

I. Salon VII. Oturum

olmalarını sağlamak,[<http://mevzuat.meb.gov.tr/html/88.html>
(erişim tarihi: 28.09.2012, 22.23)]

2004 yılında yapılan yeni Milli Eğitim İlköğretim ve Ortaöğretim Programlarında değerlerin özellikleri şu şekilde sıralanmıştır:

1. Değerler toplum ya da bireyler tarafından benimsenen birleştirici olgulardır.
- 2.Toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşıladığına ve bireylerin iyiliği için olduğuna inanılan ölçütlerdir.
3. Sadece bilinç değil duygu ve heyecanları da ilgilendiren yargılardır.
4. Değerler bireyin bilincinde yer alan ve davranışı yönlendiren güdülerdir.
- 5.Değerlerin normlardan farkı normlardan daha genel ve soyut bir nitelik taşımasıdır. Değer normu da içerir.

Milli Eğitim Bakanlığının 2004 yılında yayınladığı programlarda kazandırılması istenen değerler ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Ancak yine de bu değerlerin dışında kalan bize ait değerler elbette ki vardır. Programda olan bu değerlerin verilmesinin diğerlerini de getireceğini, gerektireceğini düşünüyoruz. Bu noktada Keskin&Keskin'in belirttiği gibi çocukların bir değeri öğrenirken diğerini de dolaylı olarak kazanacağına inanıyoruz:

“Değer eğitimi verilirken sadece bir değer öğretimi yapılmamaktadır. Çünkü her bir değer başka değerlerle bütünleşmiş olabilir. Örneğin, dayanışma ve yardımlaşma değerlerini birbirlerinden ayırmak mümkün değildir. Birine yönelik bir eğitim verilirken diğeri de birey tarafından hissedilir ve birey onu da kazanabilir.” (Keskin&Keskin,2009: 72)

Milli Eğitim müfredatında kazandırılması istenen değerler şunlardır.

1. Adil olma,
2. Aile birliğine önem verme,
3. Alçakgönüllülük,
4. Bağımsız ve özgür düşünebilme,
5. Barış
6. Cesaret, liderlik
7. Çalışkanlık,
8. Doğruluk, dürüstlük
9. Dostluk,
10. Duyarlı Olma

11. Dürüstlük
12. Empati,
13. Estetik duyguların geliştirilmesi,
14. Fedakârlık.
15. Hoşgörü □ Duyarlılık,
16. İyilik Yapmak,
17. İyimserlik,
18. Kültürel Mirasa Sahip Çıkma,
19. Misafirperverlik,
20. Nazik olmak,
21. Özgüven,
22. Paylaşımçı olmak,
23. Saygı,
24. Selamlaşma,
25. Sevgi,
26. Sorumluluk,
27. Şefkat - Merhamet,
28. Temizlik,
29. Vatanseverlik
30. Yardımlaşma, dayanışma.

Kullanılan Yöntem

Bu çalışmada *belge incelemesi* yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem, tarihî olayları, kişileri, durumları incelerken elimizde birinci dereceden kaynakların bulunmadığı durumlarda başvuru en önemli yöntemlerden biridir (Keskin, 2008: 69).

Bu bağlamda bu çalışmada Sümbülzâde Vehbî'nin Lütfiyye adlı eserinin, Süreyya Ali Beyzâdeoğlu tarafından transkripsiyonuyla birlikte sadeleştirme ve açıklamalarını da yaptığı, 1994 yılında Bedir yayınlarından çıkan eseri esas alınmıştır. Bu eser, 2004 yılı Milli Eğitim Programlarındaki değerlerle karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmanın neticesinde ortaya şöyle bir tablo çıkmıştır.

- 1- Günümüz Milli Eğitim müfredatındaki değerlerle kesişen değerler.
- 2- Günümüz Milli Eğitim müfredatında olmayıp, bizce çocukların kazanması gereken Sümbülzâde'nin tavsiye ettiği değerler.
- 3- Kötülükten men etme açısından çocukların kazanması gereken

I. Salon VII. Oturum

özellikler.

Bu tablodaki her maddenin altına Lütfiyye’de nasıl geçtiği verilmiş, yanına da parantez içinde 2004 yılı Milli Eğitim müfredatındaki hangi değere tekabül ettiği belirtilmiştir. Ayrıca, 2. Madde olan 2004 yılı Milli Eğitim müfredatında olmayıp, Sümbülzâde’nin tavsiye ettiği değerlerde de aynı yöntem izlenmiş, parantez içine de günümüzde karşılık gelen değer yazılmıştır. En son olarak da, değer kazanımında sadece iyiyi teşvikin yeterli olmadığı kanaatimizden hareketle Lütfiyye’de geçen “Kötülükten Men” bahisleri de maddelenerek eklenmiştir.

Değer Eğitiminde Kullanılacak Bir Materyal Olarak “Lütfiyye”

Sümbülzâde, eserinde çocuğu için faydalı olacağına inandığı birçok konuya değinmiştir. Bunlar, bir ferdin kazanması gereken iyi alışkanlıklar (faziletler- değerler), men olması gereken kötü alışkanlıklar (iptilalar) , çeşitli ilim dalları hakkındaki kanaatleri olmak üzere genel olarak üç ana mevzûdadır. Çeşitli ilim dalları hakkındaki görüşleri de çocukların erken yaştan itibaren bu ilimleri tanımaları ve meslek seçiminde daha doğru karar verebilecek şekilde bilinçlenmeleri açısından kanaatimizce çok önemlidir. Ancak Sümbülzâde’nin bu ilimler hakkındaki görüşleri konumuzun içeriğine girmediği için bu bildiriye o görüşlere yer vermedik. Bu bağlamda Lütfiyye’de geçen değerleri konumuz çerçevesinde üç genel başlıkta topladık. Bunlar:

- A. 2004 yılı Milli Eğitim müfredatındaki değerlerle kesişen değerler.
- B. 2004 yılı Milli Eğitim müfredatında olmayıp, bizce çocukların kazanması gereken Sümbülzâde’nin tavsiye ettiği değerler.
- C. Kötülükten men etme açısından çocukların kazanması gereken özellikler.

A- 2004 yılı Milli Eğitim Müfredatındaki Değerlerle Kesişen Değerler

- Akla önem vermek. (Bağımsız ve özgür düşünebilme); (Beyzâdeoğlu, 1994: 19).
- Çalışkanlık, ilme teşvik. (Çalışkanlık); (Beyzâdeoğlu, 1994: 27).
- Milletler mutluluğa düzgün davranışlarla ulaşmışlardır. (Doğruluk, dürüstlük); (Beyzâdeoğlu, 1994: 55).
- Dünya tarihini hikâyecilerden öğrenmemek gerektiği, kendisinin araştırarak öğrenmesi gerektiğini belirtiyor. (Bağımsız ve özgür düşünebilme); (Beyzâdeoğlu, 1994: 55).
- Araştırma yaparak zihnini karışıklıktan kurtarmak gerekir. (Bağımsız ve özgür düşünebilme); (Beyzâdeoğlu, 1994: 56).
- Şiir, nesir (inşâ) en güzel marifetlerdir. Şair, ilimlerin sırlarına feyiz kaynağı olmalıdır. (Estetik duyguların geliştirilmesi); (Beyzâdeoğlu, 1994: 57).

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

- Zarif bir kişi olman ne büyük mutluluktur. (Nazik olmak); (Beyzâdeoğlu, 1994: 68).
- Yalancılıktan kaçınılması konusunda ayrı bir başlık açarak uzun uzun yalanın zararlarından bahsediyor. (Doğruluk, dürüstlük); (Beyzâdeoğlu, 1994: 69).
- Alçakgönüllü olmakla ilgili ayrı bir başlık açarak halka karşı her zaman alçakgönüllü olunmasını tavsiye ediyor. (Alçakgönüllülük); (Beyzâdeoğlu, 1994: 79).
- Halk temiz giyinen insanları ciddiye alır diyerek temizliğe teşvik ediyor.(Temizlik); (Beyzâdeoğlu, 1994: 81).
- Yumuşak huylu ol, insafılı ol. (Şefkat – Merhamet); (Beyzâdeoğlu, 1994: 83).
- Büyüklerine karşı özellikle ihtiyarlara karşı saygılı ol. Onların birikimlerinden faydalanmaya çalış. (Saygı); (Beyzâdeoğlu, 1994: 88).
- Anaya – babaya karşı saygı göster. Daima onların rızasını almaya çalış. (Aile birliğine önem verme); (Beyzâdeoğlu, 1994: 89).
- Allah’a verdiği nimetler için şükretmek gerektiğinden bahsederek bunu da fakire, düşküne el uzatmaktan, elindekileri ikram etmekten geçtiğini söylüyor. (İyilik Yapmak, Misafirperverlik, Yardımlaşma, dayanışma, Paylaşımçı olmak); (Beyzâdeoğlu, 1994: 95- 98-, 106-107).
- Dikkatli ol, dostunu düşmandan ayır, yüzünden dost görünen düşman çok tehlikelidir. Dostluk konusunda dikkatli olmasını nasihat ediyor. (Dostluk); (Beyzâdeoğlu, 1994:137).
- Çocuklara karşı merhametli ol, yaptığın iyilikleri başa kakma. (Şefkat, Merhamet); (Beyzâdeoğlu, 1994:142).

B- 2004 yılı Milli Eğitim Müfredatında Olmayıp, Sümbülzâde'nin Tavsiye Ettiği Değerler.

- İlim sahibi olmaya önem vermek.(İlmin fazileti); (Beyzâdeoğlu, 1994: 19).
- Evlatlarına nasihat etmek, onları eğitmek. (Nasihat etmek); (Beyzâdeoğlu, 1994: 23).
- Soyun-sopun insanın kendine bir faydasının olmadığı, ancak insanın ilim elde etmeyle kendini faziletli kılacağı. (İlmin fazileti) ; (Beyzâdeoğlu, 1994: 24).
- Malın geçici, ilmin kalıcı olduğunu belirtiyor. Bu sebeple mal değil, ilim biriktirmeye önem verilmesi gerektiği. (İlmin fazileti) ; (Beyzâdeoğlu, 1994: 24)
- İlmî tartışmaları usulüne göre yapmak gerektiği hakkında. (Metodolojiye

I. Salon VII. Oturum

- uygun iş yapmak); (Beyzâdeoğlu, 1994: 32).
- Yaptığın işlerin özgün olmalı, basmakalıp işleri, sözleri çekemem. (Özgünlük); (Beyzâdeoğlu, 1994: 60).
 - Güler yüzlü olmalısın. (Güler yüzlü olmak); (Beyzâdeoğlu, 1994: 67).
 - Hoş sözlü olmak, tatlı dilli olmak, yumuşak konuşmak.(Tatlı dilli olmak); (Beyzâdeoğlu, 1994: 68).
 - Vakarlı olmayı tavsiye ediyor. (Vakarlı olmak); (Beyzâdeoğlu, 1994: 81)
 - Çok az söz ver, ancak verdiğin sözde dur diyerek verilen sözde durmanın öneminden bahsediyor. (Sözünde durmak); (Beyzâdeoğlu, 1994: 92).
 - İsraf etmenin dünyada ve ahrette ne kadar zararlı olduğundan bahsedip oğlunu bu hallerden uzak durması için uyarıyor. (İsraf etmemek); (Beyzâdeoğlu, 1994:101-103).
 - Komşularına karşı evini açık tut. Razi edemezsen de bari eziyet verme (Komşuluk); (Beyzâdeoğlu, 1994:148)
- C- Kötülükten Men Etme Açısından Çocukların Kazanması Gereken Özellikler.
- Kum falına inanılmaması hakkında; (Beyzâdeoğlu, 1994: 35).
 - Tavlaya, satranca bağımlı kişiler bir sürü dertlere düşmüşlerdir. Zar oyunları oynayan kişinin mutlu olması mümkün değildir; (Beyzâdeoğlu, 1994: 63)
 - Bilmiş geçinip, her mecliste konuşmaya çalışmak kişiyi küçük düşürür; (Beyzâdeoğlu, 1994: 70)
 - İnsanlarla alay etmenin kötülüğünden ve dedikoduculuğun insanlar arasında kine ve mutsuzluğa sebep olduğundan bahsediyor; (Beyzâdeoğlu, 1994: 72).
 - Devlet işleriyle ilgili olur olmaz her türlü haberi dinleyip, doğru zannetmekten kaçın; (Beyzâdeoğlu, 1994: 73).
 - Dalkavuklardan kaçın; (Beyzâdeoğlu, 1994: 75).
 - İnsanların ayıplarını araştırma, kimseyi ayıplama; (Beyzâdeoğlu, 1994: 82).
 - Bağımlılık yapan, keyif verici maddelerden uzak dur; (Beyzâdeoğlu, 1994: 156).
 - Boş işlerle uğraşmaktan vazgeç; (Beyzâdeoğlu, 1994:160).

Sonuç

2010 yılında yayınlanan genelge ile okullarımızda yukarıda sayılan değerlerin her birisinin çeşitli yöntem ve tekniklerle öğrencilere verilmeye çalışıldığını görüyoruz. Ayrıca, üniversitelerimizde de değerler eğitiminin daha fazla araştırıldığını görüyor, bu yönde yapılan çalışmaların arttığına şahit oluyoruz. Bu çalışmalar bizi değerlerimizin gelecek nesillere aktarılacağı yönünde ümitlendiriyor. Değer eğitiminde kullanılacak materyal açısından tarihimizin zengin kaynaklarının varlığı ve günümüz gençlerinin anlayışına kazandırılması ise ümitlerimizi artıran başka bir etken.

Örnek olarak; Mevlana'nın, Yunus Emre'nin, eserleri günümüz insanları okuyup anlasınlar diye gerek sadeleştirilerek, gerekse metnin transkripsiyonu verilip, altına anlamı yazılarak, bazen bir tiyatro eseri bazen de okuma parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde hem kültürümüzün aktarıcısı konumundaki klasik eserlerimiz yeni nesillerle tanışmış hem de bu vesileyle çocukların geçmişle olan bağları dil, kültür, değer gibi çeşitli katmanlarda gerçekleşmektedir.

Her ne kadar Milli Eğitim Bakanlığı Sümbülzâde'yi 2004 yılında Bilim ve Kültür eserleri dizisinin bir yayını olarak basmışsa da bu örneklerden hareketle ümidimiz Sümbülzâde'nin Lütüfiyye'sinin de yukarıda saydığımız klasiklerimiz gibi "Değerler Eğitimi"nde kullanılacak bir materyal olarak günümüz gençliği için istifadeye sunulmasıdır. Milli Eğitimin yönlendirmesiyle bu noktada birçok yazar, senarist veya eğitimci bu işin üzerine düşecek ve Sümbülzâde'nin Lütüfiyye'si de birçok çalışmaya ilham kaynağı olacaktır. Temennimiz bu çalışmamızla bu eserin günümüz "*Değerler Eğitimi*" müfredatına alınması noktasında bir işaretçi görevi görmesidir.

Kaynakça

Muallim NÂCÎ, Esâmî, İstanbul, 1308.

Necdet SAKAOĞLU, 1.Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi (6-8 KASIM 1996), *Lütfiye-i Vehbi'de (18.yy.) Çocuk Eğitimiyle İlgili Görüşler*, Ankara, 1997.

Sevgi Coşkun KESKİN, Yusuf KESKİN, Değerler Eğitimi Dergisi, *Cumhuriyet Dönemi İlkokul (İlköğretim 1. Kademe) Sosyal Bilgiler ve Onun Kapsamına Giren Ders Programlarında Bir Değer Olarak "Barış"ın Yeri*, İstanbul, 2009.

Sümbülzâde Vehbî, Lütfiyye, Transkripsiyon ve Sadeleştirme: Süreyya Ali BEYZÂDEOĞLU, Bedir yay. , İstanbul, 1994.

Süreyya A.BEYZÂDEOĞLU, SÜN BÜ LZADE VEHBÎ, Şûle Yayınları, İstanbul, 2000.

Yahya AKYÜZ, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e), 4.basım, İstanbul, 1993.

Yusuf KESKİN, Türkiye'de Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında Değerler Eğitimi: Tarihsel Gelişim, 1998 Ve 2004 Programlarının Etkiliğinin Araştırılması, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2008.

<http://mevzuat.meb.gov.tr/html/88.html> (erişim tarihi: 28.09.2012, 22.23)

**SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ ESAD EFENDİ
KOLEKSİYONUNDA YER ALAN BİR MECMUADA SÜNBUZADE
VEHBI’NİN ATIFZADE’YE YAZDIĞI KASİDENİN TAHLİLİ**

Dr. Zehra ÖZTÜRK

Özet:

Bu tebliğin konusunu Kahramanmaraş’ın yetiştirdiği önemli şairlerden olan 18. Yüzyıl sonlarında yaşamış Sünbülzade Vehbi’nin Reisülküttâb Atıfzade Ömer Vahîd Efendi için yazdığı bir kasidenin tahlili teşkil edecektir. Kasidenin yer aldığı yazma mecmua, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu 3508 numarada kayıtlıdır.

Söz konusu mecmuada “Kasîde-i Vehbî Der Sitâyîş-i Reîsü’l-Küttâb Atıfzade ‘Ömer Efendi” başlığıyla yer alan kasidede şairin dostları ve tanıyıp görüştüğü kişiler hakkında ipuçları vardır. Tebliğde Sünbülzade Vehbi (Vehbi el-Mar’âşi)’nin bu kasidesinin genişçe bir tahlili yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sünbülzade Vehbi, sosyal çevre, Atıfzade Ömer Vahîd Efendi, kaside.

Abstract:

The subject of this paper is Sunbulzade Vehbi's poem called "Kaside-i Vehbi Der Sitayiş-i Reisü'l-Küttâb Atıfzade Ömer Efendi". The "kaside" was written for Reisu'l-Kuttâb Atıfzade Ömer Vahîd Efendi who was the first secretary of external affairs. This poem also gives some clues about the some other friends and persons of the poet's who lived in his social surroundings. Sunbulzade Vehbi was on of the most important poets of Kahramanmaraş who lived in late 18th century. His 'kaside' is in the manuscript called 'mecnua' which is registered in Esad Efendi Collection of Suleymaniye Library under the 3508 registration number. In this paper "Kaside-i Vehbi Der Sitayiş-i Reisü'l-Küttâb Atıfzade Ömer Efendi" will be analysed in detail.

Keywords: Sünbülzade Vehbi, social surroundings, Atıfzade Ömer Vahîd Efendi, kaside.

1- GİRİŞ

Bu tebliğde “Kasîde-i Vehbî Der Sitâyîş-i Reîsü'l-Küttâb Atıfzade ‘Ömer Efendi” isimli şiirden hareketle önce Sünbülzade Vehbi’nin hem şair, hem de siyasî ve sosyal bir çevrede etkinliği olan renkli kişiliğinden biraz bahsedilecektir. Daha sonra bu şiiri niçin Reisülküttâb Atıfzade Ömer Vahîd Efendi’ye yazdığını ortaya koymak için de Atıfzade Ömer Vahîd Efendi’nin kim olduğunu ve reisülküttâblık makamının ne olduğunu izah etmek gerekecektir. Bunların Sünbülzade için ne kadar hayatî önemi taşıdığı belirlenince şiiri daha iyi tahlil etmek mümkün olacaktır. Diğer yandan söz konusu kasideden yola çıkılarak şairin şiir anlayışı, şiirinin dış ve iç özellikleri anlatılacaktır. Ayrıca elyazması mecmuada yer alan şiir metni dolayısıyla mecmuanın özelliklerinden kısaca bahsedilecektir.

2- HEM ŞAİR HEM DE SİYASAL BİR KİŞİLİK OLARAK SÜNBÜLZADE VEHBİ

Kahramanmaraş’ın yetiştirdiği önemli şairlerden olan 18. Yüzyıl sonlarında yaşamış Sünbülzade Vehbi, Sünbülzadeler lakabıyla tanınan meşhur bir aileden gelmektedir. Gerçek adı Mehmed olan Sünbülzade Vehbi’nin babası Maraş’ın mahallî şair ve âlimlerinden Râşid Efendi’dir(Cuylan, 1949-1950: 14 ; Beyzadeoğlu, 2005: 99). Dedesi de Maraş müftüsü olan Mehmed Efendi’dir(Kuru, 2010: 140). Memleketinde iyi bir tahsil gördükten sonra İstanbul’a giderek orada yazdığı kaside ve gazellerle devrin önemli kişilerinin takdirini kazanmış ve hâcegân zümresine dahil olarak kadılık mesleğine yükselmiştir. Daha sonra elçi olarak İran’a gönderilmiş ve orada iyi bağlantılar kurarak Zend Kerim Han’ın dostluğunu kazanmıştır. Ondan sonraki zamanlarda da Rodos, Silistre, Manisa, Siroz, Bolu gibi yerlerde kadılık, Avusturya seferine çıkan ordunun da kadı naibliğini yapmıştır. Ömrünün son yıllarını İstanbul’da geçiren Sünbülzade Vehbi, 14 Rebiülevvel1224 / 29 Nisan 1809’da yaşı doksanı geçtiği halde yine İstanbul’da vefat etmiştir(Muallim Naci, 1995: 90 ; Büyük Türk Klasikleri 7. c, 2004: 109).

Bir şair olarak Sünbülzade Vehbi bazı münekkitlerce soğuk ve kuru olarak bulunmuştur. Ziya Paşa’nın onun için söylediği “Benzer kokusuz güle cebelde” sözü kaynaklarda yer alır(Yöntem, 1946: 81 ; Muallim Naci, 1995: 91). Buna rağmen şairin zevk sahipleri tarafından beğenilecek pek çok güzel şiiri vardır, diye hakkı teslim edenler de olmuştur(Yöntem, 1946: 81). Sünbülzade Vehbi şiirinde kimsenin söylemediği söz ve ifadeleri kullanmak istemiş, orijinali yakalamaya çalışmıştır.

İlmî yönü düşünüldüğünde kadılık mesleğine geçmeden önce S.

Vehbi'nin özel dersler vererek bir müddet müderrislik yaptığı görülür. Nesir ve inşadaki becerisi devletin resmî yazışmalarında görev almasını sağlamıştır. III. Mustafa, I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde hayli hareketli bir sosyal ve siyasal hayatı olan şairimiz, zamanın devlet adamlarından Yenişehirli Osman ve Raif İsmail Efendilerden destek görmüştür. Onların padişah III. Mustafa'ya tavassutlarıyla hâcegânlıkta terfi ederek devletin önemli yazışmalarında görev almıştır.

Sünbülzade'nin iyi Farsça bilmesi ise dışişleri ile ilgili vazife almasını sağlamış, I. Abdülhamit'in emriyle İran'a elçi tayin edilmiştir. Oradaki görevini başarıyla tamamlamış, Osmanlı Devleti ile İran arasındaki meseleleri çözüme kavuşturmada başarılı olmuştur. Fakat Bağdat Valisi Ömer Paşa ile arası açılınca işleri kötüye gitmiştir. Ömer Paşa, Sünbülzade Vehbi aleyhine rapor yazarak padişahın onun için idam fermanı çıkarmasını sağlamıştır (Yöntem, 1946: 86-87 ; Cuylan, 1949-1950: 17-18 ; Beyzadeoğlu, 2000: 99). Çok sıkıntı çeken ve canını kurtarmak için bir müddet saklanarak yaşamak zorunda kalan Sünbülzade, yazdığı ünlü "Tannane" kasidesini yine dostları Yenişehirli Osman ve Raif İsmail Efendiler vasıtasıyla padişah I. Abdülhamit'e ulaştırmış, böylece kendini affettirmiştir. Yaşadığı bu olaylardan dolayı kendisine bir vazife verilmediği için şairimizin uzun bir müddet işsiz kaldığı, geçim sıkıntısı çekerek borçlandığı Derviş Mehmed Paşa, Darendeli Mehmed Paşa ve Hacı Yeğen Mehmed Paşa'ya sadrazamlıkları sırasında yazdığı kasidelerden anlaşılmaktadır.

İşte, Sünbülzade Vehbi'nin Reisülküttâb Atıfzade Ömer Vahîd Efendi'ye yazdığı, bu tebliğin konusu olan kaside de bu sıkıntılı dönemlerin ürünüdür.

3- REİSÜLKÜTTÂB ATIFZADE ÖMER VAHÎD EFENDİ VE REİSÜLKÜTTÂBLIK MAKAMI

Atıfzade Ömer Vahîd Efendi, İstanbul'un Vefa semtinde bulunan Atıf Efendi Kütüphanesinin kurucusu Defterdar Atıf Efendi'nin oğludur.

Ömer Vahîd Efendi'nin babası Defterdar Atıf Efendi, III. Ahmed döneminde yaşamış hattat, şair ve kitap meraklısı bir kişidir. Türkçe şiirlerini topladığı bir divanı vardır. Dönemin önemli maliyecilerindendir. Astronomi ile ilgilenirdi; takvimle ilgili yaptığı düzenlemeler devletin mali ödemeler konusundaki pek çok problemini çözmüştür. Atıf Efendi'nin çalışmaları sonucunda 1740'dan itibaren maliyede şemsî yıla dayalı takvim uygulanmaya başlamıştır. Bundan başka Atıf Efendi, koleksiyonundaki kitapları toplayarak 1741'de kendi adıyla anılan Atıf Efendi Kütüphanesini kurmuştur. (Sadettin Ef., 1928: 543-544 ; Bursalı M. Tahir, 1972: 27 ; Balgamış, 1991: 59-60 ; Büyük Türk Klasikleri 6. c, 2003: 337).

I. Salon VII. Oturum

Atıfzade Ömer Vahîd Efendi 1136 H /1724M ‘de doğmuştur. Küçük kara tezkireciliği ile başlayan memuriyetinde sırasıyla Tophane Nazırı, mevkufatçı, sipah kâtibi, Tersane Emimi gibi unvanlarla resmî görevler yaptı(Süreyya 3.c, 1996: 700). Babasının vefatından sonra zamanın devlet büyüklerinin himayesiyle devlet mertebelerinde yükselerek çavuşbaşıliğa oradan da Şikk-ı Evvel Defterdarlığına yükseldi(Resmî, 1269H: 116). Daha sonra rikap kethudası, nişancı ve reisülküttâb olmuştur(Cuylan, 1949-1950: 37).

Sünbülzade Vehbi ona kaside yazdığında Atıfzade Ömer Vahîd Efendi reisülküttâblık görevinde bulunuyordu. 18. Yüzyılda Osmanlı devlet yönetiminde reisülküttâblık bir nevi dışişleri bakanlığı gibiydi. Reisülküttâblar yabancı ülkelere gelen ve yabancı ülkelere giden elçilerle ilgili işlere bakıyordu(Ahışhalı, 2007: 549).

4- “KASİDE-İ VEHBÎ DER SİTÂYİŞ-İ REİSÜ’L-KÜTTÂB ÂTIFZÂDE ÖMER EFENDİ” NİN TAHLİLİ

Doksan beş beyitten ibaret olan bu kasidenin vezni “Mefâ’ilün / fe’ilâtün / mefâ’ilün / fe’ilün”dür. Şekil olarak baktığımızda:

a) Kasidenin 1-15 beyitlerini ihtiva eden “nesib” bölümünde şair bahar mevsimini anlatmaktadır.

b) 16. Beyit “girizgâh” bölümüdür, yani esas konuya giriştir.

c)17-48 arası beyitler “medhiyye” bölümüdür, tamamen Ömer Vahîd Efendi’yi övme üzerine kurulmuştur.

ç) 50.beyitten itibaren şairin kendini övdüğü “fahriyye” bölümü başlamaktadır. 60. Beyite kadar şair kendisini övüyor.

d) 61. Beyitte mısralar kendi aralarında kafiyelidir. 65. Beyitte de şairin adı geçiyor. Burada küçük bir “tegazzül” var.

e) Bundan sonra şair 92. Beyte kadar yaşadığı sıkıntıları anlatarak talihinde şikâyet ediyor. Bu arada 75. Beyitte tekrar şairin adı geçiyor.

f) Son üç beyitte de şair dua ediyor ve bahar mevsiminden bahsediyor.

Klasik kaside düzenine uymakla beraber şair “fahriyye”den sonra araya beş beyitlik bir gazel sıkıştırmıştır. Duadan önceki yirmi üç beyiti de üzüntü ve

kedere, hayatın acılarından yanıp yakılmaya ayırmıştır. Bu da diğer kasidelerden farklı bir özelliktir.

Şairin diline baktığımızda çok külfetli bir dili yoktur. Sünbülzade Vehbi Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmektedir. Hattâ bu kasidede bir Arapça, iki Farsça beyit yer almıştır. Buna rağmen eserdeki Türkçe anlaşılır bir biçimdedir.

Tamamen Arapça olan 9. beyit “Konuşmalarının bütün mânâsının âhengiyle (kuşlar –özellikle bülbül güzel ötüşleriyle- Çiçeklerin Yaratıcısının eşsiz sanatını tesbih ederler.” Anlamındadır. Farsça beyitler ise 76 ve 77. Numaralarda yer alan, şairin Örfî’den alıntıladığını ifade ettiği iki beyittir. Anlamları: “Cihani gezdim, ne yazık ki hiçbir şehir ve ülkede pazarda bahtı satana rastlamadım. Feleğin mancinığından fitne taşı yağıyor, ben ahmakçasına camdan yapılmış bir kaleye kaçıyorum.”

Kasidenin Türkçesini yine ele aldığımızda bu sefer eserde bir iki deyim ve mahalli söyleyiş özelliğiyle karşılaşırız. Örnek vermek gerekirse 2. Beyitte “dem (v)urmak: Bir şeyden gelişi güzel söz etmek”, 3. Beyitte “su gibi okumak” deyimleri, 69. Beyitte de “taze: genç anlamında” mahalli söyleyiş kullanılmıştır: ”Ne meyhanenin yaşlısı ne de “tazeler: gençler” gazalı alır. Zamanenin hüneri şimdi dirhem ve dinardır, yani paradır.”

Kasidenin nesib bölümünde anlatılan konuyla ilgili iki ayetten iktibas yapılmıştır:

Bunlardan birincisi, 2. Beyitte “Yeryüzünün ölümünden sonra toprağı nasıl diriltiyor?” meâlindeki Rum Suresi 50. Ayete gönderme yapılmasıdır. “Saba meğer “keyfe yuhyi”den söz etti ki güllük ve gülbahçesinin ruhları rahat etti.”

Diğeri de 3. Beyitte hatırlatılan “Canlı her şeyi sudan yarattık.”mealindeki Enbiya Suresi 30. Ayettir. “Canlandırmanın dili “külli şey’in hayy”in akış yoludur. İrmak kıyısı onu yer yer su gibi okur.”

Başka bir ayetle ilgili hatırlatma da medhiye bölümündeki 21. Beyitte “seb’-i şidâd: şiddetli yedi (yıl kuraklık)” ifadesinde Yusuf suresi 48. ayete telmih vardır. “Şanının yüceliğine nisbetle “yedi sert tak” cihan harabeliğinde kırık bir duvar sayılır.” Bu beyitte ayrıca Kehf Suresinde yer alan Hızır kıssasına da telmih vardır.

Söz konusu kasidede Divan edebiyatının klasik mazmunları ve bu edebiyatın ortak lügatçesi tabii ki kullanılmıştır. Meselâ bahar mevsimiyle birlikte İsa nefesi, saba rüzgârı, tabiatın canlanması, Hızır, nevrüz, Nisan ayı,

I. Salon VII. Oturum

gül, gül bahçesi, bülbül, canlılık, neşe gibi mefhumlar mısralarda yer almıştır. Özellikle nesib bölümünde bunları görmek mümkündür.

Bunun yanında şair daima orijinal mazmun ve hayallerin peşinde olmuştur. Bu düşüncesini dillendiren 53. Beyitin şu mısraıdır: “Bana güzel görünür bîkr-i fikr-i lâle-‘izâr (Lale yanaklının dokunulmamış fikri bana güzel görünür)”

65. beyitte şairin duygularını ifade edişi çok canlıdır. “Hezar” kelimesinin “bülbül” ve “bin sayısı” olarak iki ayrı anlamı göz önüne alındığında beyti iki türlü okumak ve anlamlandırmak mümkündür:

Birincisi: Gül-i ümîdim olur mı güşâde ey Vehbî / Gelürse gülşen-i dehre hezâr-ı fasl-i bahâr (Ey Vehbi, dünya gül bahçesine bahar mevsiminin bülbülü gelse ümidimin gülü açılır mı?)

İkincisi: Gül-i ümîdim olur mı güşâde ey Vehbî / Gelürse gülşen-i dehre hezâr fasl-i bahâr (Ey Vehbi, dünya gül bahçesine bin bahar mevsimi gelse ümidimin gülü açılır mı?)

79. beyitte Güneş ve ayı baş aşağı çevrilmiş iki kâse gibi düşünmesi orijinal bir buluştur. “Elinde ay ve güneşi iki ters dönmüş kâse; ne şefkat suyu, ne yardımseverlik damlası var.” Kâseler o kadar boş ki çevrildiklerinde bir damla bile yere düşmüyor.

80. beyitte de şair yaşadığı duyguları çarpıcı bir biçimde ifade ediyor: “Ahımın alevi, delip geçen yıldızın kıvılcımını bastırdı. Bu ateş yüklü ah, feleğin kıvılcım saçanıdır.”

61. beyitte ilgi çekici bir ifade vardır: “Başkaları(rakipler) yüzdeki yeşil renkli ayva tüylerinin güzelliğini ne bilsin? Zümrütün nazik tozu yılanın sürmesi olur mu?” (Zümrüt, yılan için kör edici bir özelliğe sahiptir.)

Şair, şiirindeki kelimelerle sanat yaparken bir yandan gerçekleri de dile getiriyor. Meselâ Atıfzade Ömer Vahîd Efendi’nin kaleminin kuvvetli oluşunu anlatırken kullandığı ifade şöyledir:

23. Beyit: “Senin güzel yazının Nesresi kalemle yazı saçsa Utarid ve Bircis telhis(özetleme) kâğıdı verir.” Nesre kelimesi, nesir demek iken burada Utarid ve Bircis’in yanında bir yıldız adı da oluyor. Ayrıca Utarid padişah, Bircis ise sadrazamdır. Sadece onların arasındaki yazışmada geçen telhis kâğıdı özet bilgi ifade eder. Reisülküttâblık makamı da bilhassa 18. Yüzyılda bir nevi dışişleri bakanlığı konumunda önemli bir vazifedir. Yani Ömer Efendi’nin vazifesi büyük, yetkileri geniştir.

Divan şairleri genellikle fahriyelerde çok mübâlâğa yaparlar. Fakat bunu yaparken bir parça gerçeğe işaret etmeleri ve biraz mantıklı olmaları gerekir. Sünbülzade Vehbî’ye baktığımızda şairin bu konuda hayli aşırı gittiğini

görürüz. Sünbülzade bu kasidede kendini ve Atıfzade Ömer Vahîd Efendiyi överken çok mübalağalı bir dil kullanmıştır. Buna şu iki örneği gösterebiliriz: “Beş beyitlik (benim) bu gazel(im) onun hamsesine eşdeğerdedir. Acaba Nizami bu sözümü inkâr eder mi?”(60.b.) ; “(Atıfzade) kalemiyle feleğin takviminin hükümleri için bir resmî yazı yazsa, Güneş’in dolaşmasının değiştirilmesine karar verirdi.”(24.b.)

Tebliğin konusu olan kasidede Sünbülzade Vehbi'nin hayatından kesitler:

51. beyitte işaret edilen özellik, şairin eğitim ve öğretimdeki becerisidir; öğretmenlik yapmış, özel dersler vermiştir: “Sihir beyanıyla Marut’u kuyuya haps ettim. O becerikli şair, o sihirli nesir sanatçısı benim.” Sünbülzade Vehbi hem şair hem münşîdir. İnşası güzel olduğu için onu hâcegânda yazıcı yapmışlar. 70-71. Beyitlerde bu kadar tahsil yaptığına pişman olduğunu belirtiyor: “Evet, bilgili ve eğitilmiş olmak günahmış, anladım. Ne çare bağışlanma dileysem de fayda etmez. Para etmeyen bilgiye ömür harcadım. Alıcı bulunmadı, işin sonunda üstümde kaldı.”

53. beyitte Sünbülzade'nin özel hayatına da işaret var. Devlet büyüklerine damat olarak yükselmedim, diyor. Beytin ikinci mısramda güzel kadınlara düşkün oluşu ifade edilirken şairin orijinal benzetmeler ve mazmunlar ortaya çıkarma isteği de belirtiliyor.

55-60 arası beyitlerde Sünbülzade Vehbi kendini hep İran şairleri ile mukayese ederek övmüştür. Meselâ 59. Beyitte Şiraz’da Örfî ile görüşmüş olduğundan bahsediyor. Buradan şairin İran’a gittiğini anlıyoruz.

Atıfzade’yi överken onu Hz. Ömer(RA)’in adaşı ve Hz. Ali(RA) karakterli olarak taltif ediyor. Ondandır asrın biricisi ve zamanın teki olarak bahsederken şair, “Vahîd”i tevriyeli olarak kullanmıştır(18. Beyit). Medhedicî beyitlerden bir tanesi de 32. beyittir: “Himmetinin sızıntısı bitkiyi suya doyurunca, meşeliğin çiçeğine cedvar görünüşü verir. (cedvar: kendisinden macun yapılan bir ot.)” Sünbülzade Vehbi, Atıfzade Ömer Efendi’den yardım isterken âdetâ merhamet dilenmiştir: “Bu değersiz kul, merhamet kapısına bir dilekçe takdimiyle ondan inayet ümid eder(37.b.)”. Şair, ileriki mısralarda Ömer Vahîd Efendi’nin babası Atıf Efendi’yi de övüyor(41. Beyit).

69. beyitte S. Vehbi, insanların maddî menfaat düşünmesini ve onlar için paranın ön planda olmasını tenkit ediyor.

Şairin vazifeden azledilip ona yeni vazife verilmediğinden dolayı geçim sıkıntısı çektiği yıllar 86-89. beyitlerde net bir şekilde dile getirilmektedir.

I. Salon VII. Oturum

Divan şairleri şiirlerinde soyut kavramlar ve sınırları önceden belirlenmiş mazmunlar kullanırlar. Sünbülzade Vehbi'nin bu kasidesinde ise tamamen yaşanan durum ve olaylar anlatılmaktadır. Bu yüzden esere şairin kültürel birikimi ve hayal dünyası yanında yaşadığı hayatın gerçekleri de hakimdir.

Şiirde adı geçen dinî şahsiyetler ve kavramlar: Dem-i Mesih (1.b.), sûzen-i İsa (29.b.), (Hızır (4.b.), Firdevs (31.b.), Mârût – çâh (51.b), Haydar-ı Kerrâr (57.b.), Murtezâ (18.b.) Ca'fer-i Tayyâr (66.b.), Hazret-i Fârûk (18. b.)

Şiirde adı geçen *kitaplar*: Mantık-ı Tayr (8.beyit), Gülistan (8.b), Kitab-ı Hikmet-i İşrak (28.b.)

Şiirde adı geçen meşhur isimler: Aristo (28.b.), Atıf (41.b.), Münif (42.b.), Nabi (54.b.), Zahir (55.b.), Ali Şîr (57.b.), Sâ'ib (58.b.), Örfî-i Fahhar (59.b.,75.b.), Nizamî (60.b.), Nedim (67.b., 68.b.)

Şiirde adı geçen astronomik unsurlar: Kamer (22.b.), Felek (22.b.), Hurşîd (22.b.), Utarid (23.b.), Bircis (23.b.), Nesre (23.b.), Süheyl (29.b.)

Şiirde adı geçen ülke ve yer adları: Hatâ (30.b.), Tatar (30.b.), Sıfahan (46.b., 58.b.), Acem (56.b.), Rum (56.b.), Arab (56.b.), Şiraz (59.b.)

5- TEBLİĞ KONUSU OLAN KASİDE METNİ VE İÇİNDE YER ALDIĞI MECMUA

“Kasîde-i Vehbî Der Sitâyîş-i Re'îsü'l- Küttâb ‘Âtıfzâde ‘Ömer Efendi”, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu 3508 numarada kayıtlı bulunan bir yazma mecmuanın 44^b - 46^a sayfaları arasında yer almaktadır. Söz konusu mecmua meşin miklepli şirazeli bir kapak içindedir. Dış ölçü 210x139 mm, iç ölçü belirsizdir. Mecmuanın içinde yer alan bütün yazılar aynı karakterdedir. Nesih kırmısı tarzında yazılmış bu yazıların hattatının ismi kitapta bulunmamaktadır. Yazım tarihi de mevcut değildir. Mecmuada genellikle çeşitli şairlerden alınmış şiir, dörtlük ve beyitler yer almıştır.

Tebliğimizin konusu olan ve söz konusu yazma mecmuanın 44^b - 46^a sayfaları arasında yer alan kasidenin metnindeki beyitlerin dizilişi, Sünbülzade Vehbi Divan'ında yer alan “Bahâriyye Der Sitâyîşkârî-i Re'îsü'l-Küttâb Merhûm Âtıfzâde Ömer Vahîd Efendi” isimli kasideden farklıdır. Ayrıca bazı beyitler de değişiktir(Sünbül-zâde Vehbî, 2011: 274 – 282).

6- DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Maraş'ın yetiştirdiği önemli şairlerden 18. Yüzyıl sonlarında yaşamış olan Sünbülzade Vehbi hem şair hem de siyasî ve sosyal bir çevrede etkinliği olan renkli bir kişiliktir. İyi bir tahsil görmüş, Farsça ve Arapçayı çok iyi biliyor. Devlet kademelerinde mühim vazifelerde bulunmuş ve İran'da elçilik yapmıştır. Devlet ricali arasında oldukça geniş bir çevresi vardır. Onu koruyup gözetecek dostlarının yanında, onun aleyhine rapor yazıp idam cezası almasına sebep olacak düşmanları da vardır. Devletin üst kademelerinde bulunan mühim zevata kasideler sunarak onlarla iyi bağlantılar kurmaya çalışmıştır.

İkbale erdiği, rahat ve müreffeh bir hayat sürdüğü zamanları olduğu gibi bütün kapıların yüzüne kapanıp beş parasız borç ve sefalet içinde yaşadığı zamanları da olmuştur.

Şairlik yönüne baktığımızda divan edebiyatı kültürüne iyice vâkıf olduğunu görüyoruz. Özellikle Farsça bilmesi ve İran şairlerini iyi tanması bu yolda kendine çok güvenmesine yol açmıştır. Şiirde yeni bir şeyler söylemek istiyor ve bu yolda çaba sarf ediyor. Kendisinden önceki şairlerin kullanmadığı yeni imge ve anlatımlara şiirinde yer vermeye gayret etmiştir. Ayıca şiirinde mahallî deyim ve söyleyişleri kullanmıştır.

Divan şairleri şiirlerinde soyut kavramları ve sınırları önceden belirlenmiş mazmunları kullanırlar. Sünbülzade Vehbi ise yeni mazmunlar ortaya koymaya çalışmış, bunun yanında yaşadığı durum ve olayları şiirine aksettirmiştir. Onun kasidelerinde âdetâ yaşadığı yüzyılın bir panoraması çizilmiştir.

Bu tebliğin konusu olan “Kasîde-i Vehbi Der Sitâyiş-i Re’îsü’l-Küttâb ‘Âtıfzâde ‘Ömer Efendi” şiiri, şairin duygu ve hayal dünyasını yansıtanın yanında yaşadığı mühim olayları ve atlattığı badireleri anlatır. Kaynaklardaki bilgiler dışında, Sünbülzade Vehbi'nin bu şiirinden de şairin hayatı ve yaşadığı dönemle ilgili bazı çıkarımlar yapmak mümkündür.

Bu kaside “şair Sünbülzade Vehbi” ile sevinç, düşünce, üzüntü ve zaaflarıyla “insan Sünbülzade Vehbi”yi bize tanıtmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülkadir BALGAMIŞ, “Atıf Efendi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. IV. İstanbul, 1991, s. 59 - 60.

Ali Canib YÖNTEM, “Sünbülzade Vehbi”, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. I, sy.2, İstanbul, 1946, s. 81 – 104.

Bursalı Mehmed TAHİR BEY, Osmanlı Müellifleri, c. II, (Haz. A. Fikri Yavuz – İsmail Özen), İstanbul, 1972.

Büyük Türk Klasikleri, c. VI, “Âtıf”, İstanbul, Ötüken – Söğüt, 2003, s. 337.

Büyük Türk Klasikleri, c. VII, “Sünbülzâde Vehbi”, İstanbul, Ötüken – Söğüt, 2004, s. 109 -110.

Mehmed SÜREYYA, Sicill-i Osmanî, c. III, (Haz. Ali Aktan – A. Yuvalı – M. Hülâgû) İstanbul, 1996.

Meziyet CUYLAN, Sünbülzâde Vehbi ve Kasidelerinin Tetkiki, Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü, Mezuniyet Tezi, 1949 – 1950, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Tez 1933.

Muallim NACİ, Osmanlı Şairleri, (Haz. Doç. Dr. Cemal Kurnaz) İstanbul, 1995.

Mustakimzade Süleyman Saadettin EFENDİ, Tuhfe-i Hattatîn, (Haz. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal Bey) İstanbul, 1928.

Recep AHISHALI, “Reisülküttâb”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. XXXIV. İstanbul, 2007, s. 546-549.

Resmî AHMED, Halîfetü'r-Rüesâ (Sefinetü'r-Rüesâ), İstanbul, Takvimhane-i Âmire, 1269H.

Selim Sırrı KURU, “Sünbülzade Vehbi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. XXXVIII. İstanbul, 2010, s. 140-141.

Sünbülzâde VEHBÎ, Dîvân, (Haz. Ahmet Yenikale) Kahramanmaraş, 2011.

Süreyya A. BEYZADEOĞLU, Sünbülzade Vehbî, İstanbul, 2000.

Süreyya BEYZADEOĞLU, “Kahramanmaraş'ın Sultanü'ş-Şuarası Sünbülzâde Vehbi ve Lutfiyyesi”, I. Kahramanmaraş Sempozyumu 6-8 Mayıs 2004, İstanbul, 2005, s. 99-102.

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 3508 44b-46a'da yer alan Sünbülzade Vehbi'nin Kasidesi'nin metni:

Kasîde-i Vehbî Der Sitâyîş-i Re'îsü'l-Küttâb 'Âtıfzâde 'Ömer Efendi

- 1 Dem-i Mesîhe bedeldir bu demde bâd-ı bahâr
Hayât-ı gülşene bâdı eser ider izhâr
- 2 Sabâ dem urdı meger sırr-ı *keyfe yuhyîden*
Ki oldı râhat-ı ervâh-ı gülbün ü gülzâr
- 3 Zebân-ı nâmîye mecrâ-yı *küllî şey'in hayy*

- Okur su gibi anı sû-be-sû leb-i enhâr
4 Acep ifâzası var rûz-ı Hızra Nisânun
Ki Hızr-vâne ider âb-ı zindegî îsâr
- 5 Bu âb u tâb u tarâvet ile şeh-i nevrûz
Serây-ı sahn-ı çemende gelüp idince karâr
- 6 Çiçekler-ile döşendi hemân zemin u zemân
Müzeyyen oldu ser-â-ser şükûfe-i eşcâr
- 7 Şerâb-ı hecr ile mest ü harâb idi bülbül
Piyâle-i gül-i ahmerden itdi def'-i humâr
- 8 Kitâb-ı Mantık-ı Tayrı temâm idüp ezber
Acep mi şimdi Gülistâna sa'y iderse hezâr
- 9 *Bi külli mâ sece'û fi me'âli mantkıhim*
Yusebbihûne alâ sun'ı Hâlikı'l-Ezhâr
- 10 Açıldı gonça-i tab'-ı cihân bu mevsimde
Gezer çemen-be-çemen dilberân-ı gül-ruhsâr
- 11 Taraf taraf çekilür gülşene sehî-kadler
Dikildi kaldı bu hayretle serv-i hôş-refâr
- 12 Rubûde oldu meger çeşm-i mest-i hûbâna
Gözin açup bakar etrâfa nerkis-i bîmâr
- 13 Çemende velvele-engîz şûr-ı aşk oldu
Figân-ı bülbül-i şeydâ enîn-i âşık-ı zâr
- 14 Şikeste-beste varup semt-i gülşene bir gün
Tefahhus eyler-idim ben de bir gül-i bî-hâr
- 15 Nevâ-yı bülbülü gûş eyledikde fehm itdüm
Riyâz-ı âtîfetin bir gülün ider tezkâr
- 16 Medîha-gûyi olup ya'nî bir kerem-kârın
Bu vech-ile okur evsâfını ale't-tekrâr
- 17 Asîl muhterem vezîr-i hânedan-ı şeref
Re'is-i ehl-i mekârim mühezzebü'l-etvâr
- 18 Semiyy-i Hazret-i Fârûk u Murtezâ-şime
Ferîd-i asr u Vahîd-i zemân u fahr-i kibâr
- 19 Nihâd-ı pâki muhît-i avâlim-i daniş
Kemâl-i kadr-ile zatı cihân-ı hilm ü vakar
- 20 Fürûğ-ı merhameti nûr-ı dîde-i ümmîd
Gubâr-ı dergehi kühlü'l-cevâhir-i ebsâr
- 21 Ulüvv-i şânına nisbetle tâk-ı seb'-i şidâd
Harâbe-zâr-ı cihânda şikeste bir divar
- 22 Kamerden itmez-idi feyz-i nûrın istirdâd
Felekde tab'ına Hûrşîd olaydı âyîne-vâr
- 23 Virür 'Utârid ü Bircîs kâğıd-ı telhîs
Kalemle Nesre-i nesr-i latifin itse nisâr
- 24 Yazarsa hâmesi takvîm-i çarhın ahkâmın
Virirdi gerdîş-i tahvîl-i âftâba karâr
- 25 Resîdi oldu sipihre resîde rif'at ile

I. Salon VII. Oturum

- 26 Acep mi mâh-ı nev itse o sûreti izhâr
İdâre-yi eser-i re'yi istese her bâr
Nücûmu bî-meded-i âsmân ider seyyâr
- 27 Safâ-yı bâl-ile arşa iderdi isti'lâ
Hümâyâ saye-i ikbali olsa ca-yı karar
- 28 Kitâb-ı Hikmet-i İshrâka bakdı virdi cevâb
Zekâ-yı tab'ın Aristodan itdim istifsâr
- 29 Kabâ-yı iffetine bahye-dûz olunca felek
Süheyl sûzen-i İsâyı eylemiş derkâr
- 30 Kalurdı semt-i Hatâda hemân hicâbından
Şemîm-i lutfunu şemm itse nâfe-i Tâtâr
- 31 Riyâz-ı şîme-i pâkinde feyz-yâb olsa
Nümûne-i gül-i Firdevs olur tarâvet-i hâr
- 32 Olursa nâmiye sır-âb-ı reşha-i himemi
Virür şükûfe-i bîşe nümâyîş-i cedvâr
- 33 Misâl-i tâk-ı felek hark u iltiyâm olmaz
O dilde kim ola dest-i inâyeti mi'mâr
- 34 Derûnı lâle gibi dâğ dâğ haclet olur
Ulüvv-i himmet ü temkînin anılsa kuhsâr
- 35 Eyâ kerîm-i himem-kâr-ı kadr-dân-ı hüner
Ve yâ müessir-i lutfuyla mefhar-i ebrâr
- 36 Sen ol şefîk-ı mürüvvet-şi'âr-ı âlemsin
Ki cebr-i himmet ider zâtına 'ulüvv-i tebâr
- 37 Der-i 'utûfete bir arzuhâl idüp takdîm
İder ümmîd-i inâyet bu 'abd-i bi-mikdâr
- 38 Varup efendime hâlim ifâde eyler-idim
Ne çâre kalmadı vallah ne esb ü hidmet-kâr
- 39 Olursa lutfun-ile incilâ ümmîd-pezîr
Kalur mı âyine-i hatırımda jeng-i gubâr
- 40 Acep mi pertev-i şefkatle mihrbân olsa
Kemîne-i zerre-i nâçîze mihr-i pür-envâr
- 41 Kemâl-i re'fet-ile Âtîf olmasaydı eger
Cenâb-ı vâlid-i mâcid gibi kerem-kirdâr
- 42 Kim i'tibâr iderdi Münîfe âlemde
Kalurdı hâk-i mezelletde ye's-ile nâ-çâr
- 43 N'ola senin gibi hayrû'l-halef dahi şimdi
Asâlet-ile peder sırrın eylese izhâr
- 44 Niçe benim gibi bî-kesleri çerâğ itdin
Nedir bu lâmi'a-i şem'-i tab'-ı re'fet-kâr
- 45 Bu ne sadefde bulunmaz senin gibi gevher
Nazîrini arayup bulmadum diyâr-ı diyâr
- 46 Cihânda hâk-i derin gibi görmedim sürme
Tefahhus itdi Sıfâhânı lemha-i enzâr
- 47 Misâl-i dâ'ire-i hasr-ı mehâsininde hemân

- 48 Olur bidâyet-i âgâz intihâ-yı şümâr
Bu rütbe kuvvet-i tab'-ıla kân-ı imkânı
Kazarsa sa'y-ı belîğ üzre tîşe-i efkâr
- 49 Bulunmaz ol gevher-i tâb-dâr-ı ma'nâ kim
Ola mekârimini vâsf-içün sezâ-yı nisâr
50 Benim o kân-ı ma'ârif ki cûş-i fikrimle
Midâd-ı hamem olur âb-ı gevher-i eş'âr
- 51 Beyân-ı sihr ile Mârûtı çâha habs itdüm
Benim o şâ'ir-i mâhir o münşî'-i sehâr
52 Suhan-verâna salâ câmi'-i kemâlâtüm
Bu hüsn-i tab'-ıla fikr-i bülendim oldu menâr
- 53 Kibâr-ı devlete dâmâd-ı muhterem degilim
Bana güzel görünür bîkr-i fikr-i lâle-'izar
54 Göreydi tâb-ı mey-i nâb-ı nazmımı Nabi
Olurdu câmi füyuzât-ı neş'eden serşâr
- 55 Benim o kuvvet-i zahr-i suhan-verân-ı cihân
Eder suhanda Zahîri benimle istizhâr
56 Yanımda hep 'acemî oldu şâ'irân-ı 'Acem
Benim o Rûm u Arabda müsellemlü'l-âsâr
- 57 Ücem-nişîn-i hirâs eyledim 'Alî Şîri
Benim bu tîğ-i zebân-ıla Haydar-ı Kerrâr
58 Görüp dekâ'ik-ı efkâr-ı zihnimi Sâ'ib
Hatâsın itdi Sıfâhânda mû-be-mû ikrâr
- 59 Hicâb idüp beni Şîrâzda görünce hemân
Derûn-i hâke nihân oldu Örfi-i Fahhâr
60 Adîl-i hamsesidir penc beyt ile bu gazel
Acep ider mi Nizâmi bu kavlimi inkâr
- 61 Ne bilsün ol hatt-ı sebzin letâfetin ağıyâr
Gubâr-ı nerm-i zümürüd olur mu sürme-i mâr
62 Şikeste hâme ile ser-nüvişt-i 'âşıkdır
Sahîfe-i ruh-ı cânâna da bu hatt-ı gubâr
- 63 Meger ki mâderinin âb ü tâb-ı gâzesidür
Cemâl-i binti inebde bu reng-i rû-yi nigâr
64 Bulursa bâğda ger bağteten o âhûyı
Olurdu zâhid rûbâha bir nühüfte şikâr
- 65 Gül-i ümîdim olur mı güşâde ey Vehbî
Gelirse gülşen-i dehre hezâr-ı fasl-ı bahâr
(Gelirse gülşen-i dehre hezâr fasl-ı bahâr)
- 66 Misâl-i murg-ı hevâyi uçurma tab'ı yeter
Kuş olamazsın olursun da Ca'fer-i Tayyâr
- 67 Hezâr gıpta o vaktin suhan-verânına kim
Nedîme mâ'il olup virdi bir perî-ruhsâr
68 Nedîm nâmına bir şâ'ir-i cihân var imiş
Kemend-i zülfüme düşsün ilâhî ol tarrâr

I. Salon VII. Oturum

- 69 Ne pîr-i meygede ne tâzeler alur gazalı
Zemânenin hüneri şimdi dirhem ü dînâr
- 70 Günâh imiş belî tahsîl-i ma'rifet bildim
Ne çâre fâ'ide itmez idersem istiğfâr
- 71 Metâ'-ı kâsid-i 'irfâna sarf-ı 'ömr itdüm
Alur bulunmadı üstümde kaldı âhır-ı kâr
- 72 N'olaydı ben de cihânda misâl-i kirbâsı
Tedârük itmiş olaydım bir iki top astar
- 73 Siyâh-baht u perîşân u hâne-ber-düşüm
Bu rûzgârda mânend-i turra-i dildâr
- 74 Ne baht imiş meded Allâh bu baht-ı sengîn-h"âb
Figân u rîziş-i eşkimle olmadı bîdâr
- 75 Tefe"ül eyledim âsâr-ı pâk-i Örfiden
Bu kıt'a çıkdı hemân hasb-ı hâl-i Vehbî-i zâr
- 76 *Cihân beğestem ve derdâ ki hiç şeh'r u diyâr*
Ne-yâftem ki fûrûşend-i baht der bâzâr
- 77 *Zi mancınık-ı felek seng-i fitne mî-bâred*
Men ebleh-âne gürîzem der âbgîne hisâr
- 78 İder kesâfet edvârı derd-i ser îrâs
Kadîmî illetidir çarh-ı siflenin devvâr
- 79 Elinde mihr ü mehi iki ser-nigûn kâse
Ne âb-ı şefkati ne cür'a-i mürüvveti var
- 80 Şihâb-ı sâkıbı basdırdı şu'le-i âhım
Şerâre-pâş-ı felekdir bu âh-ı âteş-bâr
- 81 İder semenderi hâkister âteş-i sînem
Lehib-i havsala-sûz-i ni'âmıdır o şerâr
- 82 Makâm-ı râhat-ı ervâha bestedir gûya
Benim figânıma nisbetle nâle-i bîmâr
- 83 Diraht-i gülşen-i ye'sim ki berg ü bârım yok
Tehî dü dest-i ümîdim misâl-i dest-i çınâr
- 84 Bu ye's ü hayretle bî-mecâl olup kaldım
Derûn-ı hânede mânend-i sûret-i dîvâr
- 85 Ne derde uğradı murg-i perîde-baht-ı serim
Gidüp hemân kafesi oldu kalıb-ı destâr
- 86 Kalensöve'yle geçinsün diyüp virilmedi hîç
Ne mansıb u ne ze'âmet ne bir çürük tîmâr
- 87 Tedârük itdigim eski metâ'-ı sâmânım
Sezâ mıdır ki ola şimdi zîver-i bâzâr
- 88 Ricâl-i devlete lâyıkmıdır ki ihvânı
Ola esîr-i mezellet zebûn-i gayret ü âr
- 89 Ocaklı zümresi yoldaş diyüp çeker gayret
Olursa birisi farazâ girifte-i ekdâr
- 90 Bizüm de kulluğumuz yok mu şâh-ı devrâna
Tarîkimızda bulunmaz mı bir hamiyet-kâr

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

- 91 Mahall-i gayret-i akrân değil midir acerbâ
Ki ola üst-i Horâsân kisvet-i cerrâr
- 92 Yeter şikâyet-i cân-suz u mâcerâ-yı felek
Cihânı rîziş-i eşk-ile eyledin bîzâr
- 93 Misâl-i murg-i seher ol hadîka-i himemin
Du'â-yı hayrını eyle hulâsa-i ezkâr
- 94 Cihâna ta ki gelüp rûz-i hurrem-i nevrûz
Ola tarâvet ile tâze-rû gül ü gülzâr
- 95 Nihâl-i bahtı olup zîb-i gülşen-i ikbâl
Riyâz-ı devleti olsun hemîşe reşk-i bahâr

VIII. OTURUM

MARAŞİZÂDE AHMED KUDDÛSÎ'NİN 19. YÜZYIL OSMANLI BİLİM VE KÜLTÜR HAYATINA ETKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Ali TENİK¹

Giriş

Osmanlının eğitim, kültür ve bilim hayatına baktığımızda, Maraş ve çevresinde Ahmed Kuddûsî (ö. 1849) gibi âlim ve mutasavvıf zatlar nadir yetişmiştir. Soy itibarıyla Maraş'ın bilinen, tanınan en köklü ailelerinden birine mensup olan Kuddûsî,² kendisi gibi âlim ve ehl-i tasavvuf olan babası İbrahim Efendi (ö. 1786)'nin Maraş'ta bazı istenmeyen hadiselerle karşılaşması kendisinin ve ailesinin Maraş'tan ayrılmasına sebep olur. Bu ayrılığın en önemli nedeni de, sürekli âlim yetiştiren bir gelenekten gelmeleri hasebiyle bu ilim zincirinin kesintiye uğramaması için Maraş'ta bulamadıkları ilmî geleneği sürdürme ortamını başka diyarlardan ararlar. Ve neticede Bor'a hicret etmek zorunda kalırlar.³ İbrahim Efendi'nin kısa bir zaman zarfında Bor'da ilim ve amelîyle öne çıkması, kendisinin halk arasında "Maraşîzade" olarak tanınmasına, Kuddûsî'nin de "İbnü'l-Meraşî" olarak bilinmesine sebep olmuştur. Kuddûsî, başta babası olmak üzere birçok meşhur âlim ve mutasavvıf zattın eğitiminden geçtikten sonra, doğduğu çevreden dışarıya açılarak Osmanlı coğrafyasının birçok merkezinde ilmî ve tasavvufî eğitim görür.⁴ Kuddûsî'nin aldığı eğitim ve tasavvufî terbiye kendisini hem Osmanlı idaresi hem de halk nazarında layık olduğu yere getirir. Kuddûsî'nin üstün ilmî kişiliğine, Osmanlı devleti ile olan münasebetlerine ve yaşadığı döneme ve sonraki dönemlere önemli bir etki bırakan Edebiyat, Sanat ve Mûsikî'ye olan katkısını irdelemeden önce dönemin kültür, bilim ve idarî yönüne kısaca bakmakta fayda vardır.

1 Harran Üniv. İlahiyat Fak.

2 Bk. Ali Tenik *Ahmed Kuddûsî-İbnü'l-Merâşî*, Ukde yayınları, Ankara 2011, s. 12.

3 Ahmed Kuddûsî, *Hazinetü'l-Esrâr*, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, Nu. 2444, vr.285b

4 Bk. Tenik, age., ss. 35-42.

XVIII. yüzyıl, Osmanlının siyasi, sosyal, ekonomik, bilim ve askeri alanda tam olarak gerilediği bir dönemdir. Ellinin üzerinde sadrazamın değiştirildiği bu dönemin yönetiminde, bilimsel, ekonomik ve sosyal alanda huzur beklemek mümkün değildi. Bu olumsuzluklar toplumda çözümlere sebep olmuş, bu durum hem bilim hem de kültür hayat üzerinde olumsuz bir etki bırakmış ve aynı zamanda toplumun ekonomik yaşamını etkileyerek halkın gittikçe fakirleşmesine sebep olmuştur.¹

Diğer taraftan ilim, kültür, sanat ve bilhassa edebiyatta alanında toplumun içinde bulunduğu darboğazın yarattığı huzursuzluğu hisseden kesimler olmasına rağmen, bunların bu konuda halkı islah edici girişimleri, problemi çözmeye yetmemiştir. Onun için toplumun kültür düzeyi gittikçe düşmüş, yıllardır ilim merkezi olma özelliklerini en verimli şekilde icra eden medreseler gerçek fonksiyonlarını yerine getirmekten uzak kalmışlardır.

XIX. Yüzyılda dünya, düşünce, teknik ve coğrafi yönde hızlı gelişmeler yaşarken ve Avrupa ülkeleri birçok konuda ilerleme gösterirken, Osmanlı toplumu gerilemeden bozulmaya, dağılmaya hızlı bir şekilde gitmekteydi. Bu durum, tabii olarak tebaanın sosyal ve psikolojik dengesini bozmaktaydı.² Bu nedenle de tasavvufun kurumları, tekke ve zaviyeler sosyal çevrelerde ahlâkî dejenerasyonun ve maddî sıkıntılardan rahatlamamanın panzehri olmuştur. Faziletlerin kaynağı ve düşünce özgürlüğünün sığınağı olarak görülen bu kurumlar, bu dönem boyunca Anadolu topraklarında halkın sevgi ve sığınma yeri olarak kabul edilmiştir.³ Diğer taraftan XIX yüzyılın ilk yarısında Hıristiyan emperyalizmi korkusuyla dine sığınma, aşiretler arası çatışma ve diğer kaotik durumlar halkın ve yöneticilerin dine yönelişimin önemli sebepleri idi.⁴

XVIII. yüzyılda faaliyet gösteren tasavvuf erbabı, bütün devlet adamları ile iyi ilişkide bulunmuş,⁵ bu tasavvuf önderlerinin birçoğu, devletin, ordunun çeşitli kademelerinde görev almıştır. Bu sırada devleti idare eden padişahların tamamının tasavvufu veya bazı tasavvuf önderleriyle ilişkileri olmuştur. Her padişah, tasavvufu sevdiğini ve eğilimli olduğunu göstermekteydi.⁶ Aynı zamanda bu dönemdeki âlimlerin de tasavvufa karşı tutumları müspet olmuş ve birçok âlim tasavvufa intisap etmiştir. Bu dönemde âlimlerin rağbet ettiği tarikatların başında Nakşibendilik gelmektedir.⁷

III. Selim'den itibaren, yenileşme ve Tanzimat dönemi boyunca ulema

1 Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18.yüzyıl)*, İnsan Yay., İst. 2003, s. 667.

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1953, s. 147-148.

3 Bk., Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf- 19. Yüzyıl-*, İnsan yayınları, İstanbul 2003, s. 103; Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme ve Tarihi Çevresinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995, s. 33,

4 Martin Van Bruinessen, *Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structure of Kurdistan*, London 199, s.278.

5 M. Baha Tanman, H. Kamil Yılmaz, *Bandırmalızade Tekkesi*, DİA, V, 54-55.

6 Bk. Nazif Velikahyaoglu, *Sümbüliyye Tarikati ve Kocamustafa Paşa Külliyyatı*, İst. 1999, s. 71.

7 Aynı eser, s. 668.

I. Salon VIII. Oturum

genellikle devletin yanında yer alarak, desteğini reformlardan yana koydular. Özellikle yönetim ve askeri alandaki modernleşme konusunda Şeyhülislâm Abdüllvehhab, Mehmet Tahir, Mustafa Asım Efendiler, Kazasker Velizâde Mehmet Emin ve Tataruk Abdullah Efendiler, Mehmet Es'ad ve Mustafa Behcet gibi medrese kökenliler, Bab-ı Âli'ye destek amacıyla Avrupa ve Osmanlı arasında bürokratik yapmışlar, reformların planlayıcısı ve tavsiyecisi olarak önemli rol oynamışlardır. III. Selim ve II. Mahmut'un reformlarına, ulema gibi tarikat şeyhleri de destek sağlamışlardır. Zira birçok Şeyhülislâm, ya Nakşîliğe ya da Mevlevîliğe müntesiptir.¹ Mevlevîler, III. Selim ve Sultan II. Mahmut'un özel ilgisini kazanmışlardır. Bu ilgi aslında bu yöneticilerle sınırlı bir olgu değildir. Çünkü tarikatların kurumsallaşması, Osmanlı'nın yükselişiyle doğru orantılıdır.² Bu nedenle, bütün Sultanların bu kurumlarla bir nedenle ilişkisi vardır.

Tasavvuf kültürünün kurumları, Türk örf ve adetlerine olumlu yönde renk katmış, Türk kültürünün değerini yükseltmede önemli katkı sağlamış ve halkın geleneklerine mânevî bir haz vermiştir.³

XIX. Yüzyılda mutasavvıfların verdiği eserlerin büyük bir çoğunluğu naat, kaside, gazel, mersiye gibi tekke edebiyatının bütün türlerini ihtiva eden Dîvân'lardan oluşmaktaydı. Kurum olarak tekkeler, yaşadıkları süre zarfında milyonlarca insanın gönüllerine çare olmuş, insanların kafalarındaki soru işaretlerine cevap vermiş, ümitsizliklerini ortadan kaldırmış, çaresizlik ve dağınıklıklarını yok etmiş, bu nedenle insanlar gerçek huzura burada ulaşmışlardır.⁴

Tekkelerin Anadolu insanına kazandırdığı önemli bir alan ise, güzel sanatlar dallarıydı. Bu insanlar gönüllerinin derinliklerinden kopup gelen sevgi ile oymacılık, kakmacılık, çinicilik, tezhip, vitray, ut gibi görsel sanatlarla ortaya koymuşlardı.

XVIII. asırda kütüphane açma ve koleksiyon oluşturma açısından daha çok medrese ve camiler ön plana çıkarken XIX yüzyılda tekke ve kütüphanelerde önemli bir artış meydana geldi. Bunun yanı sıra bu dönemin aydın mürşitleri, kitap yazmanın, kütüphane kurmanın yanı sıra, matbaa bile kurmuşlardı.

Diğer taraftan, bu dönemde tasavvuf kültürünün sanata ve edebiyata yaptığı katkı azımsanmayacak kadar fazladır. Sûfilerin engin gönül dünyasında çıkan İlâhî güzellikler dışarıya neşv ü nemâ şeklinde aks etmiştir. Onların gönüllerindeki o engin aydınlık işlerine ve sanatlarına aks edince, insanı derinden çeken/cezbeden harikulade güzellikler ortaya çıkmıştır. Şâir Kuddûsî gibi şiir ustaları bu güzelliklerle şiirler ortaya çıkardılar ve en büyük musiki dehaları yine tasavvuf erbabı içinden çıktı.

1 Heyd Uriel, *The Otoman Ulema and Westernization in the Time of Selim III and Mahmut II the Modern Middle East*, London 1993, s. 29, 59.

2 Spencer Trimmingham, *The sûfî Orders in İslâm*, Oxford University Press, London 1971, s. 69.

3 Bk., C.S. Revnakoğlu, "Tarikatların Tarihine Toplu Bir Bakış XIII" Tarih Dünyası c. 2. sy.15, Nisan 1954, İst. 1954, s. 631

4 İlgra, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, I, 54.

Tekke ve tarikat dünyasında şiir, musiki, beste ile güfte daima beraber olmuştur. Bunun da sebebi, zikir meclislerinde okunan ve Dîvânlarda yazılan ilâhîlerdir. Dervişlerce ifade edilen birçok manzum eser yine dervişlerce bestelenmiş, zikir meclislerinin hareket ve ritmine uygun olarak notaya alınmıştır.¹ Şiirleri bestelenen mutasavvıflardan biri de Ahmed Kuddûsî'dir.

Bu asırda tasavvuf liderleri arasında sevgi saygı ve kardeşliğe dayalı bir ilişki vardı. Bu ilişki de halka olumlu olarak yansımaktaydı. Ayrıca bu dönemde tasavvuf önderlerinin rağbet ettiği güzel sanat dalı şiir olmuştur. Mürşit önderlerin bir kısmı “şâir” denilecek bir derecede duygularını şiirle ifade etmeğe çalışmışlardır. İşte bu dönemin sonunda, bu döneme ve XIX. yüzyıla şiir dalında adını yazdıracak Ahmet Kuddûsî de önemli şahsiyetler içinde ilk sıralardaydı. Yani dönem her alanda bir kaos yaşarken tasavvufun her zaman olduğu gibi kurumlarıyla birlikte bir cazibe merkezi olduğu görülmekteydi. Burada görev yapan önderlerin de herkes tarafından sevilip sayılması, bu ilim ve kurumların toplum için ne kadar önemli olduğunu göstermekteydi.

Aslında Osmanlı döneminde sûfiler, tasavvuf düşüncesine yeni bir katkıda bulunmamışlardı. Onlar, önceki sûfilerin eserlerini, düşüncelerini topluma, halka sunmayı iyi yapmaktaydılar. Bu da tasavvuf düşüncesi açısından topluma bir canlılık getirmişti. Osmanlılar düşünce/felsefe bazında belki topluma tasavvuf ilmî açısından yeni şeyler vermemişler, fakat şiir sanatı açısından çok önemli katkıları olmuş, çok değerli mutasavvıf şâirler ortaya çıkmıştı.

Zira toplum sosyolojisi açısından da değerlendirdiğimizde, Kuddûsî'nin yaşadığı dönem, Osmanlı toplumunun en zor dönemidir. Ülke birçok yönde kuşatma altındadır; siyasî, ekonomik, sosyal, ilmî ve diğer alanlarda alabildiğine çöküşü hazırlayan bir sürece doğru gitmektedir. Tüm bunlardan dolayı Kuddûsî'nin doğal olarak içinde yaşadığı ülkenin bu durumu karşısında psikolojik olarak etkilenmemiş olması söz konusu değildir. Fakat o, manevîyatla yoğrulan ve Peygamber ruhâniyetiyle inşâ olan şahsiyetiyle dimdik ayakta durarak, yani toplumu ayakta tutan sağlam bir sütün gibi insanları doğruya hakîkata davet etmiş, insanlar için olumsuzluklardan kurtuluş meşalesini tutmuştur.

1. XIX. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Bilim ve Kültür Hayatına Tasavvufun Tesiri

XVIII. yüzyılda Dîvân edebiyatı alanında gelişmeler olmuşsa da bir önceki asra göre, daha taklitçi ve nazari bir edebiyat düşüncesi karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu dönemde başlayan yerelleşme hareketi, Dîvân şâirlerini hece vezniyle de şiir yazmaya sevk etmiştir. Bunun sonucunda Dîvân şiirinin lügati kelimelerle daha da zenginleşmiştir. Dilin sadeleşmesi, şiirde ve nesirde halk tabirlerinin kullanılması; yüksek zümre edebiyatı ile halk edebiyatı arasındaki yakınlaşmanın çoğalması gibi önemli faydalar sağlayacak girişimler bile, halk edebiyatının Dîvân edebiyatı karşısında güçlenmesine yetmemiştir. XII ve XIII. asırlarda tasavvuf düşüncesi etkisi altına giren Dîvân edebiyatı bundan sonra birçok şâirin “İlâhî aşk” ı işleyen şiirinin tesirinde kalmıştır. Onun

1 Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergah Yay., İst. 2005, s. 84.

I. Salon VIII. Oturum

için tasavvufî eğilim Dîvân Edebiyatının kök felsefesini oluşturur.

Diğer taraftan, bu dönemde tasavvuf kültürünün sanata ve edebiyata yaptığı katkı azımsanmayacak kadar fazladır. Sûfilerin engin gönül dünyasında çıkan İlâhî güzellikler dışarıya neşv ü nemâ şeklinde aks etmiştir. Onların gönüllerindeki o engin aydınlık işlerine ve sanatlarına aks edince, insanı derinden çeken/cezbeden harikulade güzellikler ortaya çıkmıştır. Şâir Kuddûsî gibi şiir ustaları bu güzelliklerle şiirler ortaya çıkardılar ve en büyük musiki dehaları yine tasavvuf erbabı içinden çıktı.

Bu dönemde, tekke çevresinde gelişen edebi geleneğin devamı olarak tekkelerde şiirleri çok okunan şâirlerin başında Ahmet Kuddûsî gelmektedir. Bu bakımdan, geleneğin bütün birikiminden başarıyla faydalanan Kuddûsî, dinî-tasavvufî Türk edebiyatı tarihinin en çok okunan şâirlerinden birisi olmuştur.

Osmanlıların son döneminde tasavvuf ve tarikatlar, halkın dinî ve ahlâkî yapısına kaynaklık eden, onları kaynaştırıp olgunlaştıran özellikle büyük şehirlerde yaygın olarak rağbet edilen bir kurum halini almışlardır.¹ Osmanlıların son dönemini yaşadığı XIX. yüzyılda ise tasavvuf, toplumun her kesiminde etkili bir konuma yükselmiştir. Bu dönemde tekkeler birçok coğrafyada olduğu gibi, Osmanlı toplumunda da asli fonksiyonlarına dönerek, dernek, sendika, okul, hastane, misafirhane, spor merkezi, belediye gibi bir çok kurumun görevini üstlenmiştir.² Örneğin bu dönemde Üsküdar ve Urfa'daki Miskinler tekkesi birer cüzam hastanesi olarak görev yaparak, çevrelerinde devamlı olarak doktor bulundurur ve şehre gelenlerin sağlık kontrolünü yapar, hasta olanları tedavi amacıyla barındırırdı.³ Üsküdar miskinler tekkesi kadın-erkek, büyük küçük demeden cüzamlı hastaları kabul eder, kendilerinden bir şeyh tayin edilir ve özel ritüeller düzenlerdi.⁴ Tasavvufa elit tabaka nezdinde gösterilen ilgi, alt tabakayı da etkilemiştir. Yani buda tasavvufun toplumun her tabakasındaki etkin bir konuma geldiğini göstermektedir.⁵

Osmanlı Padişahlarından birçoğu, politik amaçlarla da olsa tekkelerle daima ilişki içinde olmuşlardır ve Padişahların çoğu çeşitli tarikatlara intisap etmişlerdir.⁶ Tekkelerin yaygınlaşp çoğalmasında yine devlet adamlarının sağladığı maddi ve sosyal destek de söz konusudur. XIX. Yüzyılda tekkelerin ve oralarda ikamet eden dervişlerin büyük çoğunluğunun, düzenli bir şekilde yapılan para ve gıda maddesi bağışlarına bağımlı durumda oldukları bilinmektedir.⁷

1 Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergah Yay., İst. 2005, s. 84.

2 İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, İlim ve Sanat Dergisi, İst. 1985, c. VI, s. 14, 39.

3 Ziya Kazıcı, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Urfa'daki Vakıf Hizmetleri*, MÜİFD, S. 5-6, İst. 1993, s. 94.

4 Bk. Ziya Kazıcı, *İslâmî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar*, MÜİFD Yayınları, İst. 1985, s. 115.

5 Ahmet Yücekök, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İst. 1976, s. 34-35.

6 İhsan Süreyya Sırma, *19. Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Büyük Rol Oynayan Tarikatlara Dair Vesika*, İÜEF Tarih Dergisi, S. 31, İst. 1977, s. 183-185.

7 Alexandre Popovic-Gilles Veinstoin, *İslam Dünyasında Tarikatlar*, çev. Osman Türer, Suf Yay., İst. 2004, ss. 111-112.

XIX. yüzyıl, Osmanlılarda tasavvuf kültürü açısından önemli olayların gelişmesine şahit olmuştur. Örneğin, bu yüzyılda Yeniçerilikle birlikte Bektaşilik tarikatı da kapatılmıştır. II. Mahmut'un tekke ve tarikat hayatını yakından ilgilendiren 1811 tarihli fermanıyla saray, resmen tarikatların bazı geleneklerine müdahale etmiştir. Fakat tekke mensuplarının yetkilerinin bazılarına dokunulmamıştır.¹

Bu dönemde Kuddûsî'nin bizzat görüştüğü, aralarında samimi bir dostluğun olduğu ve aynı zamanda eserlerinde hep hayırla yâd ettiği Sultan Abdülmecîd'in de önemli icraatları olmuştur. Sultan Abdülmecîd, büyük babası III. Selim ve babası II. Mahmud gibi Mevlevîlere büyük bir muhabbet duymuş ve düzenli bir şekilde onların tasavvuf sohbetlerine iştirak etmiştir.² Bu sevgi Abdülmecîd'in küçüklüğünden itibaren almış olduğu dini ve tasavvufî eğitimin neticesidir. Zira bu eğitim onun üzerinde çok önemli etkiler bırakarak hem insanlara karşı kibar ve nazik bir hâl hem de, sanatkâr bir rûh yapısı oluşturmuştur.³ Aynı zamanda Abdülmecîd, Mevlevî meşrep olduğunu hiç kimseye hissettirmemiştir.⁴ Örneğin Sultan Abdülmecîd döneminde, Dârü'l-Mesnevîler açılmıştır. Hatta o dönemde, İstanbul'da bulunan iki meşhur Dârü'l-Mesnevî'nin bizzat Sultan Abdülmecîd'in de hazır bulunduğu bir törenle açıldığı rivâyet edilmektedir. Sultan Abdülmecîd, aynı zamanda 1826'da "Vak'a-yı Hayriye Yasası" ile Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla birlikte, Bektaşî tekkelerinin kapatılması kararını kaldırarak, bu tekkelerin tekrar faaliyete geçmesine izin vermiştir. Bu kararlarla birlikte Bektaşiler rahat hareket etme ve tarikat kıyafetlerini serbestçe giyme özgürlüğüne kavuşmuşlardır.

Abdülmecîd dönemi, ıslahat tarihi açısından büyük bir önem taşır. Padişah çeşitli unsurları eşitlik prensibi içinde birleştirmeye çalıştı. Fakat gayr-i Müslim kesimlerde uyanan milliyetçilik duygularının ıslahat fermanının getirdiği imtiyazlarla desteklenmesi, dini, ekonomik ve ulusal haklara kavuşan azınlıkların, Batılılarca da desteklenmeleri, bu birliğin kurulmasını zorlaştırmıştır.⁵

Abdülmecîd, kendinden önceki sultanlar gibi bütün uygulamalarını, icraatlarını ve düzenlemelerini, şeriata uygun yapmak zorunda olduğu inancıyla hareket etmiştir. Ve aynı zamanda, devlete devrinin şartlarına uygun bir düzen vermek inancında olduğu için, ıslahatçı düşünceye sahip devlet adamlarını desteklemiştir.⁶

Abdülmecîd, yönetimi süresince halkla sıcak bir diyalog içine girmiştir. Padişahların sarayda halka kapalı kalma geleneğine son vererek, zaman zaman halkın arasına katılıp onların sorunlarıyla ilgilenmiştir. Abdülmecîd'in halkla

1 Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 187.

2 Yılmaz Öztuna, *Dede Efendi*, Ankara 1996, s. 35.

3 Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, İstanbul 1981, s. 410.

4 Tezâkir, 13; *Osmanlı Müellifleri I*; 115,159; Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1939, s. 135.

5 Mahmut Cevad, *Maârif-i Umumiyye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat İcraatı*, İst 1328, s. 83.

6 Bk., M. Çağatay Uluçay, *Abdülmecid*, İst. 1956, s. 45-46.

I. Salon VIII. Oturum

olan bu içten diyalogları Kuddûsî'nin dikkatini çekmiş ve bundan dolayı halkı Abdülmecîd için sık sık duâ etmeye çağırmıştır. Abdülmecîd halka yakın olmak için de, zaman zaman topluca yapılan tören, merasim ve imtihanlara katılmıştır.

Bu dönemin tasavvuf ve tarikatlar açısından en önemli gelişmelerinden birisi de, tekkelerin hiyerarşik olarak denetlenmesini sağlayacak merkezi bir sistemin oluşmasını sağlayan “Meclis-i Meşâyih Başkanlığının” tesis edilmesidir (1868). Çünkü bu yüzyılda tarikat ve tekkelerin içinde bulunduğu olumsuz durumun düzeltilmesi ve halkın nazarından düşen itibarın tekrar eski haline getirilmesi için, tasavvuf erbabı bazı ıslahatlar yapmıştır. Yeni cemiyetler kurulmuş ve yayın organları basın-yayın hayatına geçmiştir.

Bir önceki döneme, yani XVIII. Yüzyıla baktığımızda, tekke ve zaviye gibi kurumlarıyla, sanat alanında en kalıcı eserler ortaya konulmuştur. Bu sanatları koruyan ve kollayan, gelişmesine ve güzelleşmesine katkıda bulunan yine tekkeler olmuştur. Bunun da göstergesi, o dönemin en büyük şâirleri, en büyük musiki dehalarının tasavvuf çevresi içinden çıkmasıdır. Eşrefoğlu Rumî (ö. 874/1469), Niyazî-i Mısrî (ö. 1105/1694), Şeyh Galib (ö. 1214/1799) ve Kuddûsî (ö. 1265/1849) ile yaygınlaşan edebiyat, tekke atmosferini terennüm etmiş, tarikat ahlâkını işlemiş, tasavvufun ahkâmını gönüllere sunmuş ve mürîdlik dervişlik kuralları en güzel şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sûfî dervişler tarafından yazılan yüzlerce Dîvân, tasavvufî düşüncenin birçok konusunu, Kuddûsî'de de görüldüğü gibi, tasavvufun ilkelerini coşkun bir ruh haliyle ortaya koymuştur. Bu eserler, insanların gönüllerini aydınlatmaya çalışan birer ışık olmuşlardır.

Bu dönemde bazı tarikatların, halkın sosyal hayatına girip, siyasilerin ve idarecilerin çözümünde zorlandığı sorunlara hal çaresi bulması tasavvuf ve tarikatların halk nezdindeki popülaritesini artırmıştır. Örneğin, doğudaki aşiret mensubu insanların önemli bir sosyal yarası haline gelen, kan davası, evlilik, miras gibi konularda aşiret ağalarının ve yöneticilerin çözüm üretmediği meseleleri tasavvuf ve tarikat erbabı çözmüştür.¹

2. Kuddûsî'nin Sarayla İlişkisi

İşte böyle bir ortamda yaşayan Kuddûsî, gençliğinden vefatına kadarki dönemde, sırasıyla I. Abdülhamid (1774-1789), III. Selim (1789-1807), IV. Mustafa (1807-1808), II. Mahmut (1808-1839) ve Abdülmecîd (1839-1861) gibi Sultanlarının yönetimine şahit olmuştur. O, bu Padişahlardan özellikle Abdülmecîd'i sıkça anmakta; onun icraatlarını övmekte ve onun için hem duâ etmekte, hem de halkı padişah için duâyaya çağırmaktadır. Bu padişahların tümünün icraatlarına baktığımız zaman, Kuddûsî'nin, Abdülmecîd'i hayırla anmasının nedeni daha iyi anlaşılmaktadır. Zira Abdülmecîd tarikat ehli ile iyi geçinmiş, hatta vefatından sonra dervişlerin türbesinde, Hatm-i Hâcegan okumasını vasiyet etmiş ve vefatından kısa süre önce Hâlidîye tarikatına intisap

1 Bk., Martin Van Bruinessen, , *age.*, s. 278; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (19. yüzyıl), İnsan Yay., İst. 2003, s. 33, 51; Albert Hourani, *Shaikh Halid and the Naqshband Order* (ed. S. M. Stern, A. Hourani, V. Broun), *İsamic Philosophy and Classical Tradition*, Oxford 1972, s. 94-100.

edip, bir tekke inşa etmiştir. Kuddûsî, Abdülmecîd'in bu insanî vasıflarını şu şekilde ifade etmektedir:

*Halîfe Hazret-i Hak 'âşıkı 'Abdülmecîddür
İder 'uşşâk-ı Hakka i'tibâr elhamdülillah*

*Tolu kalb-i şerîfnde fütûhât ârzûsu hem
Dün ü gün izne eyler intizâr elhamdülillah*

*Nuhûset kalkdı ümmet üzerinden himmetiyle
Sa'âdet toğdı şimdi âşikâr elhamdülillah*

*Salâha meyl ider da'im fesâd ehlini sevmez
Salâh ehliyle eyler iftihâr elhamdülillah¹*

Kuddûsî, 1807 ve 1810 yıllarında meydana gelen Osmanlı-Rus savaşlarında Şumnu² kentinin savunmasında bulunur.³ Bu savaştan sonra İstanbul'a dönen Kuddûsî, burada ikâmet eder. Aslında onun amacı İstanbul'da ikâmet etmektir. Hatta burada bir evlilik de yapar.⁴ Zira Kuddûsî'nin İstanbul'a duyduğu büyük bir hayranlık vardır. O, İstanbul'u her yönüyle ihtişamını şiirine döker ve İstanbul'un insanı cezbe eden özelliklerini uzunca anlatır. Onun için İstanbul, evliyâlar, sâlihler, âlimler, sultanlar ve san'atkârlar diyarıdır. İstanbul bu ve benzer vasıflarıyla, insanı kendisine hayran bırakan tarif edilemez bir beldedir.⁵ Bazı rivayetlere göre, daha sonraki dönemlerde Kuddûsî, Sultan Abdülmecîd (ö. 1861) ile görüşmüş ve onun sevgisini kazanmıştır.⁶ Kuddûsî'nin Dîvân'ının birçok şiirinde isim vererek Sultan Abdülmecîd'in hem iyi yönetimini, hem de güzel ahlâkını methetmesi bu görüşmenin gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Kuddûsiye göre, Sultan Abdülmecîd dönemi, ondan önceki sultanlara kıyasla halk açısından en iyi yönetilen dönemdir. Seleflerinin halk üzerinde uyguladığı yönetim baskısı Abdülmecîd döneminde azalmış, halk birçok konuda daha da özgür bir hayat yaşama imkânına kavuşmuştur. Sultan, özellikle sosyal, kültürel ve dini konularda halka daha özgürce hareket edebilme imkanı sağlamıştır. Abdülmecîd, halkın değer verdiği kanaat önderlerine, ilim ehline ve salih kişilere kendisi de değer vererek halkın hoşnutluğuna mahzar olmuştur. Sosyal ve ekonomik açıdan sıkıntılar yaşayan halka, şefkat ve merhamet

1 Kuddûsî, *Dîvân*, s. 185.

2 *Bulgaristan'ın Dobruca bölgesinde tepeleri ve havzalarıyla meşhur olan bir yerdendir. 1809 ve 1829'da Rus saldırılarına karşı koyan bir kentdir. 1877-1878 savaşlarında Rus'ların eline geçti. 1898 Berlin Antlaşması ile bugünkü sınırları çizilen Bulgaristan'ın içinde kalan bir şehirdir. Diğer adı da Kolarovgrad'dır. (Bk. Yeni Kültür Ansiklopedisi, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul ts.)*

3 *Bk. Aykut, age., s. 102; Uludağ, agm., s. 316; Kuyumcu, age., s. 36; Evliyalar Ansiklopedisi, s. 248.*

4 *Kuddûsî, Nesâih-i Kuddûsî, vr. 203a.*

5 *Kuddûsî, Dîvân, s. 113.*

6 *Bk. Özmel, age., s. 27; Kuyumcu, Kuddûsî Dîvânı (önsöz), s. 36.*

I. Salon VIII. Oturum

göstererek, zor şartlarda bile insanların kendisine karşı sevgi ve hürmet göstermesini sağlayabilmiştir. Kuddûsî, Abdülmecîd'in her tabakadaki insan guruplarına müşfik ve sevecen yaklaşımını aşağıdaki beyitlerle açıkça ortaya koymaktadır.

*Cihânın halkına bir ni'met-i 'uzma halîfe
'İbad-ı Müslimîne rahmet-i Mevlâ halîfe*

*Husûsâ bu halîfe kim adı 'Abdülmecîddür
Yedi ceddinden artık ekrem ü eshâ halîfe*

*Sever Sâlihleri eyler hemîn ihsân telattuf
Virir muhtâclara dînâr ider iğnâ halîfe*

*Olahım rûz u şeb meşgûl du'âya anın için
Ki bulsun dü cihânda rütbe-yi bâlâ halîfe*

*Yalan dimen bu Kuddûsî fakîrin sözine kim
Yakında gelmemiş böyle melek-sîmâ halîfe¹*

XIX. yüzyılda Osmanlı devleti Bektaşilik de dahil olmak üzere bütün tarikat mensuplarına karşı daha dikkatli, mesafeli ve aynı zamanda endişeli bakmıştır. Devletin bu tutumu, Sultan Abdülmecîd tahta çıkıp, Tanzimat fermanının ilan edilmesine kadar sürmüştür.² İşte Abdülmecîd'in bu hoşgörülü ve tam olmazsa da, özgürlükçü uygulamaları kendisine karşı Kuddûsî gibi tasavvuf ehlinin sempatisini kazandırmayı sağlamıştır.

Tanzimat fermanıyla birlikte, birçok kurumun ıslah edilmesine yönelik uygulamanın içinde tasavvuf kurumları yoktur. Fakat Bektaşilik için alınan sert tedbirler diğer tarikatların kendilerine çeki düzen vermesine neden oldu. Sultan Abdülmecîd, halkı birçok konuda sıkıntıya sokacağından bu tedbirlerin uygulanması emrini kaldırdı. Diğer taraftan tarikatlar da otokritik yaparak bu konuda Sultana yardımcı oldular.³

XVIII. yüzyılda, tasavvuf erbabının problemleri, aralarında saygı duydukları manevî otorite sahibi şeyhlerce çözümlendiği, bunlar, yönetim tarafından "Reisülmeşayih" veya "Şeyhülmeşayih"⁴ gibi yarı resmi payeler verilerek desteklenmiştir. XIX yüzyıla geldiğinde ise, Osmanlı idaresi altındaki toprakların her tarafına dağılan tekkeleri ve her hangi bir otoriteye bağlı olmayan mutasavvıfları tek elden kontrol etmek için, Şeyhülislâma bağlı olan merkezde

1 Kuddûsî, *Dîvân*, s. 184

2 Kara, *Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 479

3 Aynı eser, s. 281.

4 Osanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul 2006 I, 342; Mahmut Kemal İbnülemn, *Son Asır Türk Şâirleri*, İst. 1970 (I-XII),X, 1676.

Meclis-i Meşâyih,¹ taşrada ise, Encümen-i Meşâyih kuruldu.²

Bu asır tasavvuf meşâyih/mürşidleri arasında, birden fazla tarîkattan icazetli olmak/cami-i turûk olmak yaygınlaşmıştır. Bunun en yakın örneği, bu dönemin ileri gelen mutasavvıfı Ahmed Kuddûsî'dir. Kuddûsî'nin Dîvân'ında yer alan şu beyti, onun ne derece yüksek bir ilme ve tasavvufî yeterliliğe sahip olduğunu göstermektedir:

*Yok ayrı gayrı evliya yollarının hak cümlesi
Hem Halvetî hem Celvetî hem Kadirî hem Nakşîyem³*

Bu anlayışı onu hem mürşitler yanında, hem de halkın gözünde daha da büyütmiştir. Bu düşüncesinden dolayı birçok tekke şeyhi onun Dîvân'ını mürîdler için okunan tek kitap olarak tavsiye etmişlerdir. Örneğin İskilipli Şeyh İbrahim Ethem, dervişlerine iki kitap tavsiye etmiş, bunlardan biri Kuddûsî Dîvânı, diğeri Mızraklı İlmihal'dır.⁴ Kuddûsî Dîvânı aslında XIX. yüzyılda ve sonraki dönemlerde en çok okunan ve ezberlenen Dîvânların başında gelmektedir.⁵ Buda Kuddûsî'nin yaşadığı toplumda ne derece etkin ve önemli bir âlim mutasavvıf olduğunun göstergesidir.

Kuddûsî'nin tasavvuf ilmine ve kültürüne yaptığı hizmetin yanı sıra Türk Divan Edebiyatına yaptığı önemli katkıdan dolayı, özellikle tekke edebiyatı alanında ismi ilk sıralarda zikredilen belâ başlı edebiyatçılardan birisidir. Kuddûsî, yalnızca bu iki ilme katkıda bulunmamış, kendisinden sonra birçok şiiri bestekârlar tarafında bestelenerek, Türk Klasik Müsikîsi arasındaki değerli yerini almıştır. Kuddûsî, bazı eser ve şiirleri dışındaki eserlerini Türkçe olarak kaleme alarak, Türk edebiyatına ve diline zenginlik kazandırmıştır.

3. Edebî Kişiliği

Kuddûsî, çocukluğundan itibaren almış olduğu ilmî eğitim ve tasavvûfî terbiye ile her mutasavvıfa nasip olmayan bir yetiştirme aşamasından geçmiştir. Bu süluk/"olma" süreci tam yetmiş yıllık bir zaman içinde gerçekleşmiştir. Ayrıca Hicâz'da, Hz. Peygamber (s.)'in yakınında yaşadığı uzlet ve halvet hayatıyla da bu kemalât oluşumunu daha da kâmil hâle getirmiştir. İşte sürekli "pişme" ve "olma" sürecindeki tecrübe, Kuddûsî'nin şahsiyeti üzerinde de çok olumlu izler bırakmıştır. Bu izler Kuddûsî'yi sadece bir yönüyle değil, bütün cihetleriyle kemalâta, yani "insan-ı kâmil" derecesine ulaştırarak örnek bir "hâl ehli" mutasavvıf yapmıştır.

Sûfîlerin, sanat ve edebiyatta yaptıkları kalıcı etkilerin başında, onların gönül dünyalarındaki ilâhî tecellinin nesneye yansması hakikati gelmektedir. "Gönül eğitimi" ile terbiye olan sûfî, "gönül merkezli" bir hareket olan, güzel

1 Yücer, age, s.856

2 Mehmet Demirci, *Türkiye'nin Çağdaşlaşma Süresinde Tarikatlar*, Türkiye Günlüğü, sy, 45, İst. 1997, s. 17.

3 Kuddûsî, *Dîvân* (Külliyat), s. 218.

4 M. Asım Köksal, age., s.21

5 *Aynı eser*, s. 367

I. Salon VIII. Oturum

sanatları¹ ve edebiyatı bir araya getirilip geliştirebilecekleri uygun bir atmosfer içinde olmuşlardır. Sûfiler için sanat ve edebiyatın korunup kullandığı ve geliştiği mekânlar, tekkeler olmuştur.² Onun için de, İslâm kültür geleneği içinde en büyük ustalar, en büyük mûsikî dehâları tasavvuf erbabı içinden çıkmıştır. Yunus Emre (ö. 720/1320), Eşrefoğlu Rumî (ö. 874/1469), Niyâzî-i Mısırî (ö. 1105/1694), Şeyh Galip (ö. 1214/1799) ve Kuddûsî, öne çıkan en önemli şahsiyetlerdir.³ Fakat yukarıda da açıkladığımız gibi, Kuddûsî'nin Dîvân'ı bu divanlar içerisinde tasavvuf içeriği konusunda özellikle de didaktik olarak daha da ileridedir. Bunlarla yaygın hale gelen edebî eserler, tekke atmosferini terrenüm etmiş, tarikat ahlâkını işlemiş, tasavvufî hâlî anlatıp, dervişlik yaşamı en güzel şekilde işlemişlerdir. Sûfî dervişler tarafından kaleme alınan yüzlerce Dîvân, tasavvuf düşüncesinin birkaç konusunu işlemiştir. Fakat bunlardan farklı olarak Ahmet Kuddûsî'nin Dîvân'ındaki şiirler, şiir olmanın ötesinde, tasavvufu bütün incelikleri ile ve büyük bir edebi san'at ile anlatan bir ilim ve üstün bir entelektüalizmi açıkça ortaya koymaktadır. Diğer şâirlerde olduğu gibi zekâ ve zihnî kavrayış, Kuddûsî'de hâkim unsur değildir. O, bir gönül ve aşk adamıdır. Onun şiirleri diğer manzumelerle olan farklılığını gece-gündüz ayrımı gibi ortaya koymaktadır. XIX. yüzyıla ismini altın harflerle yazdıran Kuddûsî, tasavvufî şiirin poetikasını en güzel bir şekilde ortaya koyan mutasavvıf şâirdir.⁴ Bu yönüyle Kuddûsî, bu yüzyılın en önemli tekke şairidir.⁵ Bu vasıflardan dolayı Kuddûsî, hem yaşadığı XVIII. yüzyılın ilk yarısında hem de XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı toplumunun bilim ve kültür hayatı üzerinde büyük bir tesir bırakan mümtaz şahsiyetlerden birisidir. Onun etkisi sadece bu yıllarla sınırlı kalmamış bundan sonraki bilim ve kültür hayatına önemli bir katkı sağlamıştır.

Kuddûsî'nin bu şiir felsefesinin temelinde, yıllarca süren bir sûfî terbiyesinin birikimi mevcuttur. Kuddûsî, ilâhî aşkın tutkusuyla uzlet hayatı⁶ yaşamının neticesinde duygu ve aşk ile yoğrulmuş zengin gönül dünyasına kavuşmuştur. O, “olmak” ve “pişmek” için on yedi yılını insanlardan uzak, fakat iki sevgiliye yakın geçirmek ve yalnızca Onlarla baş başa kalmak için Rumeli, Anadolu, Mısır'a yaptığı seyahatini Mekke ve Medine'de noktalayarak burada uzun yıllar geçirmiştir.⁷ Bu mekânlar Allah'ın “Habibullah” mazharına nail olmuş tek zat olan Hz. Peygamber (s)'in yaşadığı yerlerdir. Kuddûsî, tek sevgilisi olan Yaratıcının ve bütün âlemi O'na olan sevgisinden dolayı yarattığı o mümtaz

1 Kara, *Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.246

2 Kara, *Tekke ve Zaviyeler*, Dergah Yayınları, İst. 1980, s.185-212.

3 Kara, *Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.246.

4 M. Erol, Kılıç, *Sûfî ve Şiir*, (İnsan yay.), İstanbul 2004, s. 10; Kara, *Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.246-247; Yücer, age., s. 302.

5 Bk. Abdurrahman Güzel, “*Tekke Şiiri*”, *Türk Dili Dergisi*, *Türk Şiiri Özel Sayısı III* (Halk şiiri), c. LVII, sy. 445-450, s. 264, Ankara 1989; İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul 1942, s. 245.

6 Kuddûsî'nin yaşadığı uzlet, tenhalarda ve yalnızlıkta kendini bulmak değil, insanlarla, varlıkla iç içe yaşayarak Yaratıcıya vuslat sürecidir.

7 Vasfi Mahir Kocatürk, *Tekke Şiir Antolojisi*, Edebiyat Yayınevi, 2. baskı, Ankara 1968, s. 461

hâbibin yakınında olmak için, insanlardan uzlet ederek, yani sevgililere yakın şekilde, “pişmek, olmak, hiçleşmek” gayesiyle bu ayrılığı yaşayarak, “Kuddûsî” sıfatını kazanmıştır. Diğer taraftan Kuddûsî, memleketi Bor’a döndükten sonra, çevresinde insanlıktan nasiplenmemiş kişilerin şerrinden dolayı, evinden dışarıya çıkmayarak, Yaratıcı ile baş başa yıllarca inzivâ hayatı yaşamak zorunda bırakılmıştır. İşte böyle bir hayatın neticesinde, o, etrafına aşk, sevgi ve insanlık anlayışını yayan ve ele aldığı her konuyu tasavvufî perspektiften değerlendirerek, şiir olarak dışarıya yansıtan, dillendiren bir şahsiyet olarak ortaya çıkmıştır.

Yine bu dönemde ve sonraki yıllarda, dervişlerin en çok okuduğu ezberlediği eserlerden biri de mutasavvıf şâirlerin dîvânlarıdır. Bu ezberlenip okunan dîvânların içinde Kuddûsî’nin Dîvân’ı ilk sıralardadır. Bu Dîvân’ın ezberlenip okutulması yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, verilen mesajın açık ve net olması ve her kesimdeki insanlara hitap etmesindedir. Okunan diğer dîvân sahipleri de şunlardır: Yunus Emre, Eşrefoğlu Rumî (ö. 874/1469), Niyazî-i Mısrî, Sinân Ümmî (ö. 976/1568), Abdulhad Nurî (ö. 1061/1651), İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1719), Seyyid Seyfullah, Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1627), İbrahim Hakkı Erzurumî (ö. 1194/1780), Şeyh Galib (ö. 1214/1799) ve Osman Şems (ö. 1300/1893).¹ Çünkü Kuddûsî’inin Dîvânı sade bir dille, tamamen tasavvufî bir anlayış içermektedir.²

Abdülbaki Gölpınarlı (ö. 1982), Yunus Emre adlı eserinde, Kuddûsî’nin Erzurumlu İbrahim Hakkı ile birlikte Yunus tarzında şiirler yazan ve Yunus’un son takipçileri olarak takdim etmektedir.³ Aynı eserde Gölpınarlı, Kuddûsî’yi tasavvufî-zühdî edebiyatın en önemli temsilcisi olarak sunar ve Melâmî olmadığını ifade etmeye çalışır.⁴ Fakat çalışmamız neticesinde bizim vardığımız nokta bu değildir. Çünkü Kuddûsî’nin Dîvân’daki felsefesi tam bir Melâmî neşvesini vermektedir. O, hiçbir eserinde ve şiirinde tarikat ayrımı yapmadan herkesi kucaklamaktadır. Onun için kişileri “ihvan” diye bir ayrımcılığa tabi tutmak kesinlikle yoktur. Kuddûsî’nin Dîvân’ının Osmanlı toplumunda çok okunması ve sonraki nesiller tarafından da okunması işte Kuddûsî’nin tam bir tasavvufî hâl ile insanları bu şekilde kucaklamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Melâmî olduğunu şiirlerinde açık bir şekilde ifade etmektedir. Gölpınarlı’nın bu hatası kesinlikle ilmî kriterlere uymayan, ezbere dayanan hatta amacını aşan bir değerlendirmedir. Kuddûsî, aşağıda vereceğimiz beyitlerle Gölpınarlı gibi, iddialarını hiçbir bilimsel temele dayandırmayan kişilere Melâmî olduğunu açık bir dille şu şekilde ilan etmektedir:

*Cihânın nâiminden bana yektir senin ‘ışkın
Ki rûyın hüsnini mir’ât-ı dilde görmüşem ey dost*

¹ Kara, *Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.367.

² Süleyman Uludağ-Mustafa Asım Köksal, “*Kuddûsî Ahmet Efendi*” DİA. İst. 1996. II, 315-316.

³ Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre-Hayati-*, Bozkurt Basımevi, İst. 1936, s. 167.

⁴ *Aynı eser*, s. 182.

I. Salon VIII. Oturum

*Senin 'ışkınla eğinme melâmet hırkasın geydim
Çaluben şişe-i ârı yere hem kırmışam ey dost¹*

*Melâmet hırkasını giyüb koyan nâmûsî Kuddûsî
Kayırmaz levminî halkın ana çün medh ü zem neyler²*

*Yok ayrı gayrı evliyânın yolları hak cümlesi
Hem Halvetî hem Celvetî hem Kadirî hem Nakşiyem³*

Zira Kuddûsî de, Melâmîlerde olduğu gibi, aşk ve cezbeyi sülûkun temeli olarak kabul eden derin bir irfan anlayışı vardır. Yalnız Kuddûsî'nin varlık düşüncesi, diğer şâirlerden farklı olarak mârifete/bilgiye dayalı bir anlayıştır. Yunus'un tamamen ilâhî aşk saçan şiirleri, Hakk aşkı ile yoğrulmuş Kuddûsî gibi bir zatı etkisine almaması mümkün değildir. Yine şunu da ifade etmek gerekir ki, diğer dinî-tasavvufî şiirler yazan şâirlerin zühd anlayışı ile Kuddûsî'nin zühd anlayışı da birbirinden farklıdır. Diğer şâirlerin şiirlerindeki "zühd" kavramı, zâhir/exoterik dindarı tanımlarken, Kuddûsî'deki "zühd" terimi, ahiret için dünyayı terk eden bir düşüncenin temsilcisini tanımlamaktadır.

4. Kuddûsî'nin Mûsikî Yönü

Tekke ve tarikat dünyasında şiir ile musiki, beste ile güfte daima beraber olmuştur. Bunun da sebebi, zikir meclislerinde okunan ve Dîvân'larda yazılan şiirlerdir. Dervişlerce ifade edilen birçok manzum eser yine dervişlerce bestelenmiş, zikir meclislerinin hareket ve ritmine uygun olarak notaya alınmıştır. Şiirleri en çok bestelenen mutasavvıflardan başında Ahmed Kuddûsî gelmektedir.

Kuddûsî, şâir bir mutasavvıf olarak, ilâhî aşk ve Rabbânî tutkuyla sadece muhabbet atmosferinde aldığı, şiir ölçüsü bakımından hiçbir ölçüye vezne sığmayan tamamen kesb sürecinde vehbî olarak kalpten doğan ve dışarıya yankılayan sözler icra etmemiştir. Rahmanî koku veren bu sözler, insanı Yararıcıya karşı vecd ve cezbeye getiren saf ilâhî esintiler olduğu için insanlar üzerinde kalıcı bir tesir bırakarak, onların rûhlarını yücelerde gezdirerek vuslata kavuşmaya yol vermektedir. İşte bu özelliklerinden dolayı Kuddûsî'den sudur olan ilâhî söylemler Türk Sanat Mûsikîsine ve tasavvuf mûsikîsine çok değerli katkılar sağlamış ve katkıyı sürdürmeye devam etmektedir. Yani Kuddûsî, tasavvuf ve edebiyat camiasına yaptığı katkı ve hizmetin yanı sıra, Türk Mûsikîsi Klasikleri arasında (ilâhî olarak) bestelenen birçok şiiri de bestekârlar tarafından bestelenmiştir Kuddûsî'nin bestelenen şiirlerinden bazı örnekler şunlardır:

1. Ümmet-i merhûmeye çün bir emân geldi Üveys

Nar-ı dūzahdan 'usâtı kurtarub aldı Üveys

1 Kuddûsî, *Dîvân*, s. 13.

2 Aynı eser, s. 37.

3 Kuddûsî, *Dîvân* (Külliyat), s. 218.

Çün vasiyet itdi ana hırkasın fahr-ı rüsûl
Bu za 'îf ümmetlere gör ne kerem kıldı Üveys
Hazret-i Ömer 'Alî dahi birez ashâbıla
Hırkayı alub varınca şevkıla toldı Üveys
Vardı bir tenhâ yire itdi du 'â Mevlâsına
Bir iki sâ'at münâcât bahrine taldı Üveys
Didi 'afv it ümmeti hep yoksa geymem hırkayı
Nâz ile re's-i şerîfin secdeye saldı Üveys.¹

Makam (M): Zâvil
Usûl (U): Evsat

Bestekâr (B): Zekâi Dede

2.) Gel sürelim dem Hû diyelim Hû
Def' idelim gam Hû diyelim Hû
Zühdi koyalım 'ışka uyalım
Sırrı tuyalım Hû diyelim Hû
Ey şâh-zâde düşme fesâde
Subh u mesâde Hû diyelim Hû
'Âşıkâ bürhân bâ'is-i 'irfân
Dertlere derman Hû diyelim Hû.²

Makam (M): Pençgâh
Usûl (U): Sofyan

Bestekâr (B): bilinmiyor.

3.) Ey Semî'ü Hayy u Kayyûm u Hakîmü zü'l-Celâl
İder oldum nazm-ıla şimdi nazm-ıla şimdi sana ben 'arz-ı hâl
'Aklım irmez hikmetin bilmem bu manzûm sözlerin
Sen bilürsün ki değil maksûdım izhâr-ı kemâl

'Acizem çün 'âdet-i nâs üzre kullukdan hemân
Oldı işim pes mecâzib gibi manzûm kîyl ü kâl.³

Makam (M): Süznâk
Usûl (U): Düyek

Bestekâr (B): Ali Rıza Şengel

4.) 'Arz-ı hâl için Sultana geldim

1 Kuddûsî, Dîvân, s. 73-74; Bu eserin notası mevcuttur. Bk. S. Nüzhet Ergun, *Türk Musikîsi Antolojisi* (Dinî Eserler), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1943, II, 608.

2 Kuddûsî, Dîvân (Külliyat), s. 267; Bu eserin notası vardır. Notası için bk. Ali Rıza Şengel, *Türk Musikîsi Klasikleri* (ilâhîler), haz. Yusuf Ömürlü, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1979, I, 169-170.

3 Kuddûsî, Dîvân, s. 110; Bu eserin notası mevcuttur. Notası için bk. Şengel, age., II, 20

I. Salon VIII. Oturum

*Sâ'ilem lutf u ihsâna geldim
Derd-i firâka dermân aradım
Ben ol tabîbe dermâna geldim
Can kulağıyla hüsnünü tuyub
Şem'-i cemâle pervâne geldim
Âmâde olmuş çün hamr-ı sâfi
Nûş eyleyüben mestâne geldim.¹*

*Makam (M): Acem-Aşîrân
Usûl (U): Düyek*

Bestekâr (B): Latif Ağa

*Mest ü hayrânım zâr u giryânım
Her dem lisânım Hû demek ister
Gözümden yaşlar akmağa başlar
Cümle kurd kuşlar Hû demek ister
Pendimi tut gel bir ere vir el
Ölmeden evvel Hû demek ister
Gece ol kâ'im gündüzün sâ'im
Ehl-i Hak dâ'im Hû demek ister.²*

*Makam (M): Şevkefzâ
Usûl (U): Evsat*

Bestekâr (B): Müezzinbaşı Rifat Bey

*6.) Da'vet itdi kûyine çünki bizi ol Şâhımız
Pes icâbet eyledik bugün açıldı râhımız
İtdi ta'lim hem bize seyr u sülûkın tarzını
Pîşvâ-yi sâlikîn olan Resûlullahımız
Toldi 'ışk u cezbe dil iklimine deryâ-misâl
Bu sebeble mürtefi' oldı be-gâyet câhımız.³*

*Makam (M): Râst-ı Cedîd
Usûl (U): Düyek*

Bestekâr (B): A. Rıza Şengel

*7.) Âşık-ı Yezdân' dir Allah Allah
Tâlib-i 'irfân dir Allah Allah
İns ü cin dâim kullukda kâim
Vahş u behaim dir Allah Allah
Dirler felekler cümle melekler
Zî-rûh cemâdat dir Allah Allah*

¹ Aynı eser, s. 130; bu eserin notası vardır. Notası için bk. Abdülkadir Töre, *Türk Müsikîsi Klasikleri* (İlâhîler), haz. Yusuf Ömürlü, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1984, V, 26-27.

² Kuddûsî, *Dîvân*, s. 37; bu eserin notası vardır. Notası için bk. Töre, age., VIII, 92-93.

³ Kuddûsî, *Dîvân*, s. 61; bu eserin notası mevcuttur. Bk. Şengel, age., II, 104

*Mahv eyle sâmi ol Hakda fânî
Kim diler anı dir Allah Allah.¹*

*Makam (M): Gerdâniye
Usûl (U): Düyek*

Bestekâr (B): A. Rıza Şengel

5. Kuddûsî'nin Edebiyata Olan Katkısı

Kuddûsî, yalnızca Osmanlının son dönemine edebî, ilmî eserleri ve şiirlerinin bestelenerek Türk mûsikîne ismini kalın harflerle yazdırmamıştır. O, yaşadığı asırdan sonrada ilim adamlığı, şairliği ve mutasavvıf kişiliğiyle daima örnek bir insan olarak anılmakta birçok konuda kendisinden faydalanılan bir örnek şahsiyettir. Onun için Kuddûsî, özellikle tasavvuf ilmine ve kültürüne yaptığı hizmetin yanı sıra Türk Divan Edebiyatına yaptığı önemli katkıdan dolayı, özellikle Tekke Edebiyatı alanında ismi ilk sıralarda zikredilen bel başlı edebiyatçılardan birisidir. Kuddûsî, yalnızca bu iki ilme katkıda bulunmamış, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, kendisinden sonra birçok şiiri bestekârlar tarafında bestelenerek, Türk Klasik Mûsikîsi arasındaki değerli yerini almıştır.

Kuddûsî'nin Dîvân'ı, hem tasavvuf, hem de edebiyat çevresinde en çok okunan divanların başında gelmektedir. Aynı zamanda Kuddûsî Dîvân'ı, birçok dergâhda tarikat mürşidleri tarafında mürîdlere ezberletilen bir eser olmuştur.

Kuddûsî Dîvân'ı, Divan Edebiyatı alanındaki bütün divanlar arasında, tasavvufî konuları bir bütün olarak işleyen, yani tasavvuf kavram ve mefhumları tam olarak işleyen tek divandır. İşte bu özelliğinden dolayı, Dîvân, diğer divanlarla karşılaştırıldığında farklılığı açıkça ortaya çıkacaktır. Örneğin, Fuzûlî Dîvân'ı, fenâ ve ilâhî aşkı temel konu alırken, Salih Baba, Dîvân'ında, mürîdlik hâlleri ve tarikat âdabını anlatmıştır. Yani bu divanların hiçbirinde, tasavvuf ilkeleri ve tarikat öğretileri bir bütün olarak ortaya konulmamıştır. Kuddûsî ise, Dîvân'ın da, tasavvufun bütün konularını gönlünün derinliklerinden gelen ilâhî aşkın ateşiyle pişen mısralarla manzûm türünün en güzel vezniyle, hiçbir teknik kaygı taşımadan ortaya koymuştur.

Kuddûsî Dîvân'ı, sadece edebiyat alanın da eser veren Divân sahibi kişilerin eserleri arasında öne çıkmamış, aynı zamanda divân yazan mutasavvıfların divânları arasında, efrâdını câmi ve ağıyârını mânî bir tarzda tasavvufu bütün boyutlarıyla ele almıştır.² Diğer Dîvân sahipleri de, Yunus Emre (ö. 720/1320), Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469), Niyazî-i Mısırî (ö. 1105/1694), İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1724) gibi zatlardır.³ İşte bu niteliğinden dolayı Kuddûsî Dîvân'ı bazı çevrelerce, "Eğer Kuddûsî Dîvân'ı gereği gibi idrak edilip okunursa, diğer tasavvuf kitaplarını mutâala etmeye gerek yoktur" şeklinde haklı bir övgü almıştır.⁴

Kuddûsî, Dîvân'ında, tekke atmosferini terennüm etmiş, tarikat âdabını

¹ *Aynı eser*, s. 164; bu eserin notası vardır. Bk. Töre age., V, 154-155.

² İbnülemin M. Kemal İnâl, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1970, V, 780-781.

³ Kara, *Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.246.

⁴ Fehmi Koyuncu, *Kuddûsî Dîvânı* (önsöz), s. 68.

I. Salon VIII. Oturum

işlemiş, tasavvuf ahkâmını anlatmış ve dervişlik hâlini en içli bir şekilde ele almıştır.¹ Ve tasavvuf ilmini, şiirin enginliklerinden gelen bir esintiyle, insanların gönül dünyalarına sunmuştur

Tasavvufî şiir, sadece samimi âşık sûfilerin duygularını ifade ettikleri bir şiir türü değil, insanların ulvî duygularına tercümanlık yapan edebî şaheserlerdir. Örneğin, Türk şiirinde, “düşünce” geleneği şiirsel söylemin içinde dile getirildiği için değil, lirik olduğu için şiirseldir. Bu düşünce geleneğinin lirizmi ya da şiirselliği “Mutlak Hakikat”i arama faaliyetini kavramlarla değil, “somut ve şiirsel alana” ait sözlerle gerçekleştirmesinden kaynaklanır. Onun için “geleneksel” Türk şiirinin “düşünceyi” öne çıkaran, onun tasavvuf söylemidir. Bu tasavvufî söylemin dünya görüşü olarak dile getirilişinde temel olan lirizmdir, yani şiirselliktir.²

Türk şiir kültüründe, tasavvuf düşüncesini benimsemiş olan şâirler, “divân şiirinin” bilinen üç bin dolayındaki temsilcileri yanında, azınlıkta kalmaktadır, fakat onların kullandıkları semboller, remizler, metaforlar, mecazî kelimeler ve deyimler diğer şâirlerin hepsi tarafında taklit edilerek kullanılmıştır. Onlar sayıca belki azdır, fakat bıraktıkları tesir çok büyüktür.³

Tasavvuf düşüncesinin Türk insanının kültürüne etkisi olduğu gibi, aynı zamanda, dünyada var olan bütün Müslüman halkların kültürlerini de etkilemiştir. Tasavvufun bu tesiri, tasavvuf şâirlerinin kalplerinin ilâhî lütufların birer hazinesi olmasından kaynaklanmaktadır. Onların gönülleri Hakk’dan gelen ilâhî rüzgârlarla dalgalanır, mânâ incileri dışarı dökülür. Bu mânâ incilerinin süslediği “söz gelinleri” insanların kalplerini büyüler. İşte bundan dolayı, her biri gerçek şâir olan bu sûfiler, âlemdeki gizli sırları, gizli hakikatları açıklayarak insanların gönüllerine ulaşan gedikler açmaktadırlar.⁴ Bu gedikler çoğu zaman olumlu neticeler vererek, Kuddûsî benzeri mutasavvıf âlimlerin toplum üzerindeki tesirleri meyvesini vermiş, halk bu insanların sözlerini dinleyerek, kendilerini onların söz ve fiillerine göre otokontrol altına almışlardır.

Kuddûsî’nin şiirleri, “Divân Edebiyatı” içindeki “tekke edebiyatı” akımının tasavvuf ilkeleri, ahlâk ve estetik görüşlerini temsil etmesine ve hatta ölçülü, vezinli bir karakter taşımasına rağmen, şiir sanatı açısından yüce bir değer taşır. Varlıkların asil bir müjdecisi olan bu manzumeler, “Düşünce şiiri”nin başlıca örneklerini oluştururlar. Bu şiirin özellik ve orijinalitesi, mısraların müzikalite ve akıcılığında, benzetme ve imajların zengin parlaklığından, dil ve üslup asaletinden olduğu kadar, şâirin düşüncelerindeki yücelik ve coşkunlukta, rûhun dinmek bilmeyen vecd hâlinde kendini en mükemmel bir şekilde gösterir. Kuddûsî, yalnızca kendi benliğini dile getirmek ve kendi ulvî duygularını

1 Kara, *Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.246.

2 Hilmi Yavuz, “Şiirin Fesefe Dünyagörüşü ve İdeoloji ile Olan İlişkisi Üzerine Değinmeler-II”, (Edebiyat ve Sanat Üzerine Yazılar’ın içinde) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 221.

3 Mehmet Çavuşoğlu, *Divan Şiiri*, Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel sayısı II, İstanbul 1986, Sy., 415-416-417, s. 7.

4 Çavuşoğlu, agm., s. 8.

dışarıya vurmak için şiir yazan bir şâir değil, o, Rabbanî terbiyenin neticesinde gönlünden gelen ilâhî feyzin hikmetleriyle insanları, hakikate, gerçeğe davet ederek yaşadığı toplumun örnek insanı olmuştur.

Kuddûsî'nin bu şiirlerdeki amacı, kendisi için, “tek hakikat” değeri taşıyan ideal dünyaya diğer insanları da ulaştırmak, onları bu “gölge dünya” hayatının dar ve sıkıcı bağlarından kurtararak Hakk'a ulaştırmaktır

Kısacası Kuddûsî'nin şiirlerinin kasideleri sanatsal kaygının değil, tasavvufî vecd ve hâllerinden kaynaklanan bir ilhamın ürünü olduğu bu beyitte açıkça anlaşılmaktadır. Kuddûsî'nin şiirinin her mısrasın da, ilâhî aşkın lütfuyla binlerce ilâhî sır gizlidir. Çünkü onun nihâî gayesi Hakk'ın müşahedesidir, bu sebeple Kuddûsî, kendisine gelen ilâhî aşk donanımlı sözün dışında herhangi bir beyanda bulunmamaktadır. Allah'ın nûru kulun kalbine zuhur etti mi? edebî ve estetik kaygı şöyle dursun, kulun, O'nun dışındaki şeylerden alâkasını tamamıyla kesilir. Bundan dolayı tasavvufta şiir, salt edebî bir ürün olmayıp, keşf ve vecd hâlinin bir semeresi, idrak edilen mânevî hakîkatin açıklanmasının tâlî bir sonucu olarak düşünülür. İşte Kuddûsî, şiirinin bu özellikleriyle hem yaşadığı çağdaki insanlar üzerinde hem de sonraki çağlardaki insanlar üzerinde büyük bir etki bırakarak Osmanlının son dönemine damgasını vuran önemli bir şahsiyettir.

Değerlendirme

Tasavvufun kurumsallaşmasıyla birlikte IX. yüzyıldan XIX. yüzyıla hatta günümüze kadar muazzam bir tasavvuf anlayışı, düşüncesi oluştu. Bu oluşum, Osmanlı toplumunda daha da yoğun bir şekilde kendini gösterdi. Zira Osmanlı Sultanlarının almış oldukları ilim ve bunun yanında tasavvufi terbiye onları tam bir entelektüel perspektif sahibi kılmıştı. Bu vasıfları, onları tasavvufi anlayışa karşı daima olumlu bir tavır takınmaya itmiştir. Sultanların bu müspet yaklaşımı tasavvuf bağlıklarını teşvik etti. Bunun neticesinde, tasavvuf anlayışı, düşüncesi ve kültürüne paralel olarak, sanatta, edebiyatta, mûsikî ve mimaride olağanüstü ve diğer ilim erbabını kısıktırarak bir kültür oluştu. Onların oluşturdukları bu kültür, Osmanlı coğrafyasının hemen hemen her yerinde neş ü nemâ buldu. Onun içindir ki, bu toplum, dünya üzerinde varlığını en uzun sürdüren tek devlet oldu.

Aslında tasavvuf kültürü, Osmanlı sosyal tarihinin en önemli saça ayağıdır. Bu kültür, Osmanlı toplumsal bilincinin altına işlenmiş, bireylerin yaşamını yönlendirmede en etkili faktör olmuştur. Ayrıca tasavvuf, düşüncesi ve kurumlarıyla belli çevrelerin üzerinde değil, bütün toplum üzerinde etkili olmuştur. Fakat topluma birinci derecede nüfuz eden ve halkla iç içe olan bu alan hep ikinci plana itilmiştir.

İşte Osmanlının sosyal ve dinî hayatında büyük bir etki bırakan bu kültür ve düşünce, içerisinde birçok mümtaz şahsiyet çıkardı. Bu şahsiyetlerden biriside, XIX. yüzyıl kültür, bilim ve tasavvufi hayatına önemli bir etkisi olan Maraşîzâde Ahmed Kuddûsî'dir. Kuddûsî, Osmanlı kültür ve bilim hayatına sadece edebiyat, sanat ve mûsikî yönüyle katkıda bulunmamış, çevresine ve bağlıklarına sürekli olarak Osmanlının bekası için, zor şartlara rağmen Sultanlara itaat etmeyi telkin ederek, onları her şart altında yönetime bağlı kalmaya çağırmıştır.

Kuddûsî'nin insanları iyiliğe, mutluluğa çağırmasının altında var olan hakikat, insanı, nihaî amacı olan Ahsen-i takvimin özündeki mükemmelliğine yeniden yerleştirmek, onu yeryüzünün bütün çirkinliklerinden kurtararak ulvîliğe, yani yücelerin yücesine çıkarıp, insanı ilk masumiyet halinde olduğu gibi, yeniden kâmil konuma getirmektir. Onun hedefi, varoluşun bütün genişliği ve derinliğiyle kozmik insanın tabiatında var olan ilâhî enginliğin içinde kendini bulmasıdır. O, bu gaye ile insanlara hizmet ederek, onlara mevcut olan en güzeli sunmaya gayret etmiştir. O, bireysel hayatında da, içinde yaşadığı toplum hayatında da bu ulvî gaye için mücadele vererek, eserleri ve ameliyle bu gerçeği yaşamıştır.

KAYNAKÇA

Bruinessen, Martin Van, Agha, Shaikh and State: *The Social and Political Structure of Kurdistan*, London 199

Cevad, Mahmut, *Maârif-i Umumiyye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat İcraatı*, İst 1328

Çavuşoğlu, Mehmet, *Divan Şiiri*, Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel sayısı II, İstanbul 1986, Sy., 415-416-417

Demirci, Mehmet, *Türkiye'nin Çağdaşlaşma Süresinde Tarikatlar*, Türkiye Günlüğü, sy, 45, İst. 1997

Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1939

Ergun, S. Nüzhet, *Türk Musikîsi Antolojisi* (Dinî Eserler), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1943,

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Yunus Emre-Hayatı-*, Bozkurt Basımevi, İst. 1936

Gündüz İrfan, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, İlim ve Sanat Dergisi, İst. 1985, c. VI, s. 14

I. Salon VIII. Oturum

- Güzel, Abdurrahman I, “*Tekke Şiiri*”, Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk şiiri), c. LVII, sy. 445-450, Ankara 1989.
- Habib, İsmail, *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul 1942.
- Hourani, Albert, *Shaikh Halid and the Naqshband Order* (ed. S. M. Stern, A. Hourani, V. Broun), İsamîc Philosophy and Classical Tradition, Oxford 1972
- İnal, İbnülemin M. Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1970
- Kara, Mustafa, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergah Yay., İst. 2005
- _____, *Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergah Yay., 3. Baskı, İst. 1990.
- Kazıcı, Ziya, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Urfa'daki Vakıf Hizmetleri*, MÜİFD, S. 5-6, İst. 1993
- _____, *İslâmî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar*, MÜİFD Yayınları, İst. 1985
- Kılıç, M. Erol, *Sûfî ve Şiir*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Tekke Şiir Antolojisi*, Edebiyat Yayınevi, 2. baskı, Ankara 1968
- Koçu, Reşat Ekrem, *Osmanlı Padişahları*, İstanbul 1981
- Kuddûsî, Ahmed, *Hazinetü'l-Esrâr*, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, Nu. 2444.
- _____, *Dîvân*, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, Nu: 2444.
- Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (18.yüzyıl), İnsan Yay., İst. 2003
- Öztuna, Yılmaz, *Dede Efendi*, Ankara 1996
- Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme ve Tarihi Çevresinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995.
- Popovic, Alexandre -Gilles Veinstoin, *İslam Dünyasında Tarikatlar*, çev. Osman Türer, Suf Yay., İst. 2004
- Revnakoğlu, C.S., “*Tarikatların Tarihine Toplu Bir Bakış XIII*” Tarih Dünyası c. 2. sy.15, Nisan 1954, İst. 1954.
- Sırma, İhsan Süreyya, *19. Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Büyük Rol Oynayan Tarikatlara Dair Vesika*, İÜEF Tarih Dergisi, S. 31, İst. 1977
- Şengel, Ali Rıza, *Türk Müsîkîsi Klasikleri* (ilâhîler), haz. Yusuf Ömürlü, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1979
- Tanman, M. Baha, H. Kamil Yılmaz, *Bandırmalızade Tekkesi*, DİA, V
- Tenik, Ali, *Ahmed Kuddûsî-İbnü'l-Merâşî*, Ukde yayınları, Ankara 2011
- Töre, Abdülkadir, *Türk Müsîkîsi Klasikleri* (İlâhîler), haz. Yusuf Ömürlü, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1984
- Trimingham, Spencer, *The sûfî Orders in İslâm*, Oxford Univercity Press, London 1971
- Uluçay, M. Çağatay, *Abdülmeçîd*, İst. 1956
- Uludağ, Süleyman -Mustafa Asım Köksal, “*Kuddûsî Ahmet Efendi*” DİA. İst. 1996
- Uriel, Heyd, *The Otoman Ulema and Westernization in the Time of Selim III and Mahmut II the Modern Middle East*, London 1993
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1953

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Vassâf, Osmanzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, (I-V), Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul 2006.

Hilmi Yavuz, “Şiirin Fesefe Dünyagörüşü ve İdeoloji ile Olan İlişkisi Üzerine Değınmeler-II”, (Edebiyat ve Sanat Üzerine Yazılar’ın içinde) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

Nazif Velikahyaoğlu, *Sümbüliyye Tarikatı ve Kocamustafa Paşa Külliyyatı*, İst. 1999

Yücekök, Ahmet, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, İst. 1976

Yücer, Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf- 19. Yüzyıl-*, İnsan yayınları, İstanbul 2003

HALİLÎ-İ MAR'AŞÎ'NİN HAYATI, EDEBÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

Yrd. Doç. Dr. Lütfi ALICI^{1*}

Özet

XVI. asrın mutasavvıf şairlerinden Halîlî-i Mar'aşî, Fatih Sultan Mehmet devri hattatlarından, Türk hat sanatının ustası Amasyalı Şeyh Hamdullah'ın hocası Hayreddîn-i Mar'aşî neslindedir. Şairin künyesi Halîl bin Yûsuf bin Hayreddîn bin Hatib'dir. Halîlî-i Mar'aşî, bugünkü bilgilerimize göre eserleri günümüze intikal eden en eski Maraşlı divan şairidir. Aynı zamanda bir Halveti mürşidi olan şairin telif ve tercüme birçok eseri bulunmaktadır. Eserlerinin hemen hepsi dinî-tasavvufî muhtevalıdır. Telif ve manzum eserleri içinde; “Dîvânçe-i Hâlîlî-i Mar'aşî”, “Etvâr-ı Seb'a” ve “Ravzatü'l-Îmân”ı en tanınmış olanlarıdır. Halîlî'nin eserlerinin Konya, Trabzon, Manisa ve İstanbul gibi kültür merkezleri ile yurt dışında birçok nüshalarının bulunması onun, zamanında rağbet edilen bir şair olduğunu göstermektedir. Halîlî-i Mar'aşî'nin türbesi Konya Musalla Mezarlığı'nda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Maraş, Halîlî-i Mar'aşî, divan şiiri, tasavvuf, Halveti.

1 * KSÜ Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. Elektronik posta: lutfialici@mynet.com.

Abstract

Khalili-i Mar'aşı who is one of sufi poets in 18th century and calligrapher in term of Mehmed II and from the line of Khairuddin Maraşı known as teacher of Master of Turkish calligraphy Sheikh Hamdullah. Identification tag of poet is Khalil b. Yusuf b. Khatib. According to present knowledge, he is one of the oldest classical Ottoman poet whose poems transferred to the present. He is also a Halveti sheikh who has many copyrighted and translated works. Almost all of the his works includes religious-mystical subjects. "Dîvânçe-i Hâilî-i Mar'aşı", "Etvâr-ı Seb'a" and "Ravzatü'l-Îmân" can be considered among his well-known works. The presence of Khalili's many copies of works in the most cultural center such as in Konya, Trabzon, Manisa, İstanbul and also in abroad prove that Khalili was prestigious poet in his time. The tomb of 'Hâilî-i Mar'aşı' is located in Konya Musalla Cemetery.

Key Words: Maraş, Hâilî-i Mar'aşı, divan poetry, sufi, Halveti.

A. HAYATI

Klasik Türk şiirinin en önemli kaynaklarından olan tezkirelerde Halîlî-i Mar'aşî'den bahsedilmez. Şuara tezkirelerinde Halîlî mahlaslı dört şair yer almaktadır (İpekten; İsen vd., 1988: 175-175). Bunlardan Firkat-nâme adlı mesnevisiyle maruf olan Halîlî-i Amidî ile Halîlî-i Mar'aşî'nin eserleri çoğu kaynaklarda birbirine isnat edilmiştir. Bazı kütüphane kayıtlarında, Halîlî-i Amidî'nin Firkat-nâmesi Halîlî-i Mar'aşî adına; Halîlî-i Mar'aşî'nin divançesi de Halîlî-i Amidî adına kaydedilmiştir. Bu isnatlar şairlerin muasır ve mahlastaş olmalarından kaynaklanmıştır. Halîlî-i Mar'aşî, mutasavvıf bir şair olması ve elimizdeki eserlerinin hemen hepsinin dinî-tasavvufî muhtevada olmasıyla Halîlî-i Amidî'den ayrılır. Kaldı ki Halîlî-i Mar'aşî, çoğu eserlerinde Mar'aşî nisbesini açık olarak kullanmaktadır.

Halîlî-i Mar'aşî hakkında kaynaklarda maalesef fazla bilgi bulunmamaktadır. Aslen Maraşlı olan şairin doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Şairin künyesi, “**Halîlî bin Yûsuf bin Hayreddîn bin Hatîb Mar'aşî**”dir. Bu künye, gerek bahsedilen kaynaklarda gerekse şairin kendi eserlerinin ketebe kaydında yer almaktadır. Ayrıca divançesindeki “Silsile-nâme'nin” sonunda yer alan “Du'â-nâme'nin” başlığında, “Halîlî El-Mar'aşî” ve Ravzatü'l-Îmân'ın serlevhasında “Mü'ellifühu Şeyh Halîlî'l-Mar'aşî Kaddesa'llahu Sırrehu'l-azîz” ifadeleri bulunmaktadır (Alıcı, 2010: 62; Ravzatü'l-Îmân, Millet Kütüphanesi Ali Emiri (MAE) Nüshası, v.: 25b). Bu bilgiler Hâlîlî'nin Maraşlı olduğunu açık olarak göstermektedir.

Bugün de Kahramanmaraş'ta Hatipler sanıyla anılan bir aile mevcuttur. Bu aileye mensup olduğunu düşündüğümüz Hayreddîn bin Hatîb, meşhur adıyla Hayreddîn-i Mar'aşî¹ (öl.: H 876/M 1472) gençliğinde ilim tahsili için

I Maraş'ta doğan Hayreddîn-i Mar'aşî, gençliğinde ilim tahsili için gittiği Amasya'da zamanın en kudretli hattatlarından Edirneli Yahyâ Sûfî'den aklâm-ı sitte'yi meşk ederek icazet aldı. Müstakimzâde onu Abdullah-ı Sayrafî (öl.: H 745/M. 1344-45'ten sonra)'nin talebesi olarak gösterirse de bu tarihi bakımdan mümkün görünmemektedir. Divan katipliğini yaptığı Amasya Valisi Şehzade Alâeddin Bey'in vefatından sonra zamanını Amasya'da talebelere yazı meşk ederek geçiren Hayreddîn-i Mar'aşî'nin H 876/M. 1471 yılının sonuna doğru vefat ettiği tahmin edilmektedir. Vefatıyla alakalı olarak, Mehmed Ârifî; Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası'nda Hattat-ı Meşhûr Hayreddîn El-Mer'aşî başlıklı yazısında, H 877/M. 1472 tarihinde Amasya'da yazılmış bir vakıfnamede Hayreddîn Hızır El-Mer'aşî imzasının bulunması ve H 890/M. 1485 hududuna kadar yazılmış bazı levhalarının görüldüğü rivayetine dayanarak, Hayreddîn-i Mar'aşî'nin vefatının H 890/M. 1485'ten sonra olması lazım gelir, demektedir. Hayreddîn-i Mar'aşî, II. Bayezid'in Amasya valiliği sırasında onun çevresinde teşekkül eden hat muhitinin en önemli simasıdır. Yâkût el- Müstâ'sımî'den sonra aklâm-ı sittede ve bilhassa sülüs ve nesih yazılarında Osmanlı hat üslûbunun esaslarını ortaya koyarak yeni bir çığır açan Şeyh Hamdullah, Hayreddîn-i Mar'aşî'nin talebesidir. Diğer talebelerinden Muhyiddin Köseç ve Seyyid İbrahim Fatih devrinin meşhur hattatlarındandır. Yetiştirdiği bu büyük talebeleri ve hat sanatı silsilesindeki önemli konumu sebebiyle “Üstâd-ı Esâtize/Üstâtların Üstadı” ünvanıyla anılır. Eserlerinde, imzasını; “Halîl bin Hasan ve Hayreddîn Halîl Mar'aşî” olarak kullanan Hayreddîn-i

dönemin önemli kültür merkezlerinden şehzadeler şehri Amasya'ya gitmiştir. Asıl adı Hızır olan Hayreddîn-i Mar'aşî'nin babasının adı da Hatîb'dir. Anılan sebeple Maraş'tan ayrılan meşhur hattat Hayreddîn-i Mar'aşî'nin tekrar memleketine dönüp dönmediği bilinmemekle birlikte, edip ve hattat oğlu Yûsuf'un bir eserinde "Yûsuf bin Kâtib Hayreddîn bin Hatîb El-Amâsî" (öl.: H 950/M 1543'ten sonra) künyesini kullanması ailenin Amasya'ya yerleştiğini göstermektedir (Serin, 1998: C 17, 57; Arifi, 1332: 90-91; Çiftçi, 2000: 132-134). Yûsuf bin Kâtib Hayreddîn bin Hatîb El-Amâsî'nin oğlu ve bu çalışmanın asıl konusunu teşkil eden Halîlî-i Mar'aşî'nin XIX. asra ait Kahramanmaraş'ta bulunan yazma bir mecmuada şiiirlerinin yer alması, ailenin Maraş ile irtibatının kesilmediğinin belgesidir. Bu irtibat, Halîlî-i Mar'aşî'nin silsilesinde yer alan son iki mürşidinin Antepli (Yakûb-ı Ayıntâbî ve Ahmed-i Rûmkal'avî) olmasının da etkili olduğunu düşünmek mümkündür.

Halîlî-i Mar'aşî'nin yaşadığı yer de kesin olarak bilinmemektedir. Buna rağmen ailesinin Amasya'da yaşaması ve eserlerinin birçok nüshasının Konya, Samsun, Trabzon ve Çorum kütüphanelerinde bulunması, şairin söz konusu bölgede görev yapmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Diğer taraftan Halîlî'nin eserlerinin Konya, Manisa ve İstanbul gibi kültür merkezleri ile yurt dışında birçok nüshalarının bulunması onun, zamanında rağbet edilen bir şair olduğunu göstermektedir.

Kütüphanelerde kayıtlı bulunan eserlerinin tavsifinde Halîlî-i Mar'aşî'nin vefat tarihi, H 890/M1485 olarak kayıtlı ise de bu pek doğru görünmemektedir. Bu tarih, Halîlî-i Amidî için de verildiğinden bu iki şairin eserleri gibi vefat tarihleri de karıştırılmış görünmektedir.

Maraşlı Halîlî Efendi'nin Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa 1121/1'de kayıtlı bir mecmuada **Etvâr-ı Seb'a** adlı bir eseri bulunmaktadır. Aynı mecmuada Halîlî Efendi'nin vefatına düşürülmüş iki tarih de mevcuttur. Söz konusu mecmuanın 23. varlığında bulunan iki tarih şöyledir: "**Târîh-i Mer'aşî Halîlî: V'ey evlîyâ-yı taht-ı kubâbî**" (öl.: H 998/M 1589-90) "**Merhûm Mer'aşî Halîlî Efendi hazretlerinin irtihâline Dayf-ı Hak**" (öl.: H 998/M 1589-90) tarih olmuşdur." Düşülen bu tarihler aynı eserin 24. varlığında da bazı ilavelerle şöyle tekrar edilmektedir: "**Târîh-i Vefât-ı Halîl El-Mer'aşî: V'ey evlîyâ-yı taht-ı kubâbî**". **Târîh-i Diğer: Dayf-ı Hak.**¹ Hem ebcedle düşülen hem altına rakamla açık olarak yazılan bu tarihlere göre, Halîlî-i Mar'aşî, H 998/1589-90

Mar'aşî'nin günümüze intikal eden herhangi bir yazısına henüz rastlanmamıştır (Serin, 1998: C 17, 57; Arifi, 1332: 90-91; Alparslan ve Yakar, 2009: 102-103).

¹ Aynı mecmuada söz konusu tarihleri müteakiben H 1044 yılı verilmekte, vefatlarının üzerinden 46 yıl geçtiği vurgulanmaktadır. Bu son ifadeden Hâlîlî Efendi'nin bu mecmuadaki Etvâr-ı Seb'a adlı eserinin H 1044/M.1634 yılında istinsah edildiği tahmin edilmektedir (Çiftçi, 2000: 129-130, Alici, 2009: 90).

I. Salon VIII. Oturum

tarihinde vefat etmiştir. Ayrıca Halîlî'nin vefatına düşülen tarihlerde Halîlî'nin **Maraşlı** olduğu da açık olarak belirtilmiştir.

Hülasa olarak Halîlî'nin doğduğu ve yaşadığı yer bugün itibarıyla kesin olarak bilinmiyorsa da onun Maraşlı olduğu kesindir. Halîlî'nin bilinen ve kabul gören künyesi “**Halîlî bin Yûsuf bin Hayreddîn bin Hafîb Mar’âşî**”dir. Şair elimizdeki şiiirlerinin çoğunda **Halîlî** birkaçında ise **Halîl** mahlasını kullanmıştır. Aynı zamanda bir **Halveti mürşidi** olan Halîlî'nin **silsile-nâmesi** de divançesinde bulunmaktadır. Söz konusu silsile-nâmede Halîlî'nin adı ve nisbesi “**Halîlî El-Mar’âşî**” olarak yer almaktadır. Mutasavvıf olması sebebiyle bazı eserleri ile türbesinde “**Şeyh Halîl**” olarak da anılmaktadır. Halîlî, H 998/M 1589-90 tarihinde Konya’da vefat etmiş olup türbesi **Konya Musalla Mezarlığı**’nda bulunmaktadır.

Halîlî-i Mar’âşî'nin Konya Musalla Mezarlığı'nda Bulunan Türbesi

B. SİLSİLE-İ HALÎLÎ-İ MAR’ÂŞÎ

Silsile, tasavvuf ehlinin üstat zinciridir. Silsilede yer alan mürşitler “silsile ricâli” olarak anılır. Feyz, sâlîke ya doğrudan Allah’tan veya silsile ricâli vasıtasıyla Allah’tan gelir. Tasavvuf ehli için silsile son derece önemlidir. Silsilesini bilmeyen sâlîk, nesebini bilmeyen kişi gibidir. Silsilede yer alan bir mürşidin bir önceki mürşitten fiilen terbiye görmesi, bir sonraki mürşidi fiilen irşat

etmesi şart değildir. Silsilelerden bahseden eserlere **silsile-nâme** denir (Uludağ, 1991: 433-435). Bir Halveti mürşidi olan Halîlî-î Mar'âşî'nin divançesinin bütün nüshalarında silsile-nâmesi yer almaktadır. Söz konusu manzumeye göre Şeyh Halîlî-î Mar'âşî'nin silsilesi¹ şöyledir:

1. Hatemü'l-Enbiyâ Hazret-i Muhammed Mustafa (SAV)
2. Şâh-ı Velâyet Hazret-i Alîyyü'l- Murtazâ (KV)
3. Hasan-ı Basrî
4. Habîb El- Acemî
5. Dâvud-ı Tâ'î
6. Marûf-ı Kerhî
7. Serîr-i Sakatî
8. Cüneyd El- Bagdâdî
9. Mümşâd-ı Dînûrî
10. Muhammed Deynûrî
11. Muhammed El- Bekrî
12. Vahyeddîn-i Kâdî Ömer El- Bedrî
13. Bû Necîb-i Sühreverdî
14. Kutbuddîn El- Ebherî
15. Rûknüddîn-i Necâşî
16. Şehâbeddîn
17. Seyyid Cemâleddîn
18. İbrâhîm El- Zâhid
19. Ahî Muhammed
20. Pîr Ömer-i Halvetî
21. Ahî Merem²/Emre
22. Hâcî İzzeddîn
23. Sadreddîn
24. Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî
25. Ömer Erzincânî
26. Muhammed Aksarâyî

¹ Silsile-nâmenin sırası ve imlasında eski harfli metne uyulmuştur.

² Bir Halveti silsile-nâmesi olan söz konusu şiirde, bu kelime ile “Şeyh Ahî Emre Muhammed İrşâdî-i Halvetî” kastedilmiş olabilir (www.pirhasanhusameddinussaki.org 12. 04. 2010).

I. Salon VIII. Oturum

27. Hâcî Hâmid Sultân
27. Yakûb-ı Ayintâbî
29. Ahmed-i Rûmkal'avî
30. Halîlî El-Mar'aşî

C. ESERLERİ

Halîlî-i Mar'aşî'nin "Dîvânçe-i Halîlî-i Mar'aşî, Etvâr-ı Seb'a, Ravzatü'l-Îmân ve Risâle-i Ahlâk I-II" adlı dört Türkçe eserini daha önce neşretmiştik. Araştırmalarımız sırasında Halîlî'nin Lübbü'n- Nasâyih adlı manzum bir eseri daha tespit edilmiştir.

1. DİVANÇE-İ HALİLÎ-İ MAR'AŞÎ

Divançe-i Halîlî-i Mar'aşî, dinî-tasavvufî şiirlerden müteşekkil bir eserdir. Kaynaklarda, "Dîvân, Eş'âr, Duâ'-nâme, Sisile-nâme ve Risâle-i Halîlî" gibi adlarla anılan eser, şiir sayısının azlığı sebebiyle divançe olarak adlandırılmıştır. Divançe-i Halîlî-i Mar'aşî, kaside, gazel, murabba, mesnevi, muşşer, tahmis ve beyit nazım şekilleri ile münacat, tazarru-nâme, naat, methiye, silsile-nâme, nasihat-nâme, pend-nâme, tergîb-nâme, derviş-nâme, hac-nâme gibi nazım türlerinden müteşekkildir.

Divançenin yurt dışı ve yurt içinde birçok nüshası tespit edilmiştir. Bunlardan divanın neşri sırasında incelediğimiz nüshalar şunlardır:

1. Samsun İl Halk Kütüphanesi, TY Nu.: 109.
2. Trabzon İl Halk Kütüphanesi, TY Nu.: 496.
3. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, TY Nu.: 1486.
4. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Revan, TY Nu.: 613.
5. Nuruosmaniye Kütüphanesi, TY Nu.: 3943/1.
6. Milli Kütüphane, TY Nu.: 1808/1.
7. Milli Kütüphane, TY Nu.: 1808/2.
8. Milli Kütüphane, TY Nu.: 8781.
9. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, TY Nu.: 4337/2.
10. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum, TY Nu.: 868.
11. Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi, TY Nu.: 7641¹
12. Kahramanmaraş Hafız Ali Efendi İlmî Eserler Kütüphanesi, TY Nu.: 291.

¹ Divançenin Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi 7641 numaradaki nüshası "Risâle-i Halîlî" adıyla kayıtlı bulunmaktadır. Bu nüsha Ervâr-ı Seb'a'yı da ihtiva etmektedir.

Divançe-i Halîlî-i Mar'âşî, mürettep değildir. Şairin başka kaynaklarda da şiirleri bulunmaktadır. Bunlarla birlikte Divançe-i Halîlî-i Mar'âşî nazım şekli itibarıyla 5 kaside, 1 mesnevi, 1 mu'aşşer, 1 tahmis, 8 murabba, 31 gazel ve 2 beyitten müteşekkil olup toplam 720 beyit 1 mısradır.

2. ETVÂR-I SEB'A/ATVÂR-I SEB'A

Arapça, yedi tavır demektir. Yedi tavır şunlardır: Tab', nefis, kalb, ruh, sır, hafî, ahfâ. Nefsin yedi derecesine göre değişen hâllere de, Etvâr-ı Seb'a denilmiştir (Cebecioğlu, 1997: 255). Halvetiye gibi nefis terbiyesini sülûka esas alan tarikatlarda seyru sülûk, yedir tavır¹ (etvâr-ı seb'a) adı verilen nefsin yedi mertebesi² (emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziye, kâmile) için belirlenen yedi ilâhî isim (Kelime-i tevhid, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm, Kahhâr) zikredilerek yapılır. Halveti mürşitleri, sâlikin manevi yolculukta nefis mertebeleri ile ilgili ihtiyaç duyduğu hususları açıklamak üzere Etvâr-ı Seb'a adıyla eserler kaleme almışlardır (Muslu, 2007: 43). Etvâr-ı Seb'a yazan o halveti mürşitlerden biri de Halîlî-i Mar'âşî'dir.

Hâlîlî'nin Etvâr-ı Seb'a'sı, toplam 63 beyit olup aruzun Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün kalıbıyla yazılmıştır. Nefsin yedi mertebesine göre değişen halleri, seyru sülûk neticesinde zuhur eden nurlar ile renkleri konu alan eser, "*Tavr-ı Evvel, Tavr-ı Sâni, Tavr-ı Sâlis, Tavr-ı Râbi, Tavr-ı Hâmis, Tavr-ı Sâdis, Tavr-ı Sâbi' Envâr-ı Sitte ve Ricâlû'l-Gâ'ibân*" olmak üzere sekiz başlıktan müteşekkilidir. Eserin her bölümünde matla beyti olmasına rağmen bölümlerin sonunda mahlas beyti bulunmamaktadır. Eserin bölümleri aynı kafiye ile birbirine bağlanmıştır. Şairin mahlası ise en son bölüm olan Ricâlû'l-Gâ'ibân'da bulunmaktadır.

Etvâr-ı Seb'a'yı dinî tasavvufî edebiyat içinde bir tür olarak değerlendirmek mümkündür. Bu muhtevada bir eseri yazmak engin dinî, tasavvufî ve edebî birikim gerektirir. Bunun da ötesinde hakiki aşkla dolu bir kalp ister. Eserinden hareketle, Halîlî-i Mar'âşî'nin söz konusu birikim ve aşka sahip mutasavvıf bir şair olduğunu söylemek mümkündür.

Etvâr-ı Seb'a'nın birçok nüshası tespit edilmiştir. Bunlardan Etvâr-ı Seb'a'nın neşri sırasında incelediğimiz nüshalar şunlardır:

1 "Oysa, sizi türlü merhalelerden geçirerek O yaratmıştır. (Nuh, 71/14). Bu ayet bağlamında Allah'ın insanı yedi tavırda yarattığını dikkate alan mutasavvıflar, bu tavırları yedi kat semaya, yedi gezegene, yedi vadiye ya da yedi iklim benzemişlerdir (Uludağ, 1991: 65, Muslu, 2007: 43-63).

2 Nefis mertebelerinin sayısı, ilk dönemlerden itibaren öngörülen makam sayısına göre değişiklik arz etmiştir. Mesela Gazâlî, Atâullah İskenderî, Râgıb el-İsfahânî, Necmeddin-i Kübrâ ve Şihâbüddin Sühreverdî gibi mutasavvıflar üçlü (Emmâre, levvâme, mutmainne); Hakîm Tirmizî ve Eşrefoğlu Rûmî gibi mutasavvıflar dörtlü (Emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne); diğer Osmanlı mutasavvıfları ise genellikle yedili tasnifi benimsemişlerdir (Muslu, 2007: 43-63).

I. Salon VIII. Oturum

1. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa Bölümü, TY. Nu.: 1121/1.
2. Samsun İl Halk Kütüphanesi, TY. 109.
3. Trabzon İl Halk Kütüphanesi, TY. Nu.: 496.
4. Millet Kütüphanesi TY. Nu.:789/1.
5. Konya Karatay Yusufâğa Kütüphanesi, TY Nu.: 7641.

3. RAVZATÜ'L- İMÂN

Ravza kelimesi lügatte “ağacı ve çimeni bol olan yer, bahçe” manasındadır. Kelime, daha çok dinî manada; Ravza-i mutahhara/Hz. Muhammed’in kabri ve ravza-i Rıdvan/cennet şeklinde kullanılmaktadır. İslâm kültüründe yol gösterici, irşat edici, öğretici bilgilerin ve şiirlerin bir araya getirildiği dinî tasavvufi eserlere genel olarak “Gülistân, Gülzâr, Gülşen, Gülşen-âbâd, Ravza” gibi adlar verilmiştir. Bu sebeple millî manevi atmosferimiz baştanbaşa gül bahçeleriyle doludur. İşte bu iman bahçesinin güllerinden biri de Halîlî-i Mar’aşî’nin yazdığı **Ravzatü’l- İmân** adlı mesnevidir.

Ravzatü’l- İmân, dinî-tasavvufî didaktik/öğretici bir mesnevidir. Bu sebeple mesnevi, sanat endişesinden uzak sade bir dille telif edilmiştir. Eser, aruzun dört değişik kalbıyla yazılmıştır. Mesnevinin **giriş bölümü**, Mefâ’ilün/Mefâ’ilün/Fe’ülün; **konunun işlendiği bölüm**, Fâ’ilâtün/Fâ’ilâtün/Fâ’ilün; **hâtimetü’l-kitâbdan önce ibâdet-i ma’nevî başlıklı şiir**, Mefâ’ilün/Mefâ’ilün/Mefâ’ilün/Mefâ’ilün ve **hâtimetü’l-kitâb** ise Fâ’ilâtün/Fâ’ilâtün/Fâ’ilâtün/Fâ’ilün kalbıyla yazılmıştır. Ravzatü’l- İmân’da konular, değişik başlıkları altında işlenmiştir.

Toplam **1121** beyitten müteşekkil olan **Ravzatü’l-İmân, H 986/M 1578** tarihinde yazılmıştır. Eserin son beytinde yazılış tarihi şöyle verilmektedir:

Oldı târîhi **tokuz yüz seksen altıda** tamâm (H 986/M 1578)
Ber-Resûl u âl u ashâbeş salât ü ve’s-selâm (1121)

Ravzatü’l- İmân’ın hem yurt dışı hem de yurt içi kütüphanelerinde nüshaları bulunmaktadır. Eserin tespit edilebilen nüshaları şunlardır:

Yurt Dışı Nüshaları

1. Almanya Milli Kütüphanesi, TY., Nu.: 2141.
2. Avusturya Dükalık Kütüphanesi, Gotha Koleksiyonu, TY., Haleb Nu.: 505.
3. Saray Bosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, A h m e d E f e n d i . Selimo, Nu.: 4525/2.
4. Mısır Milli Kütüphanesi, Edebi Türkî Talat, TY., Nu.: 87.

Yurt İçi Nüshaları

1. Manisa İl Halk Kütüphanesi TY. Nu.: 6323.
2. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, TY., N u . : 1486.
3. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan, TY., Nu.: 613.
4. Trabzon İl Halk Kütüphanesi TY. Nu.: 496.
5. Milli Kütüphane, TY., Nu.: 9244/2.
6. Milli Kütüphane, TY., Nu.: 8781.
7. Nuruosmaniye Kütüphanesi TY., 3943/2.
8. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, TY., Nu.: 4337/2.
9. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, TY., Nu.: 868.
10. Konya Karatay Yusufâğa Kütüphanesi, TY., Nu.: 7642.
11. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, TY., Nu.: 1223/3¹ (www.yazmalar.gov.tr 23.11.2011).

Ravzatü'l-Îmân'ın, yurt içi ve yurt dışında bu kadar çok nüshasının bulunması onun rağbet gören bir eser olduğunu göstermektedir.

Halîlî-i Mar'aşî mesnevisinin giriş kısmında eserin adının **Ravzatü'l-Îmân**, konusunun ise tasavvufî manalar giydirilmiş ilm-i hâl ile nasihat/pend olduğunu şöyle beyan etmektedir:

Kitâbun **Ravzatü'l-Îmân**dur adı
İşit lafzı vü fehm eyle murâdı (8)

Yazup şer'-i şerîf-i Mustafâdan
Beyân itdüm tarîk-ı muktedâdan (6)

Sülûk u seyri icmâl üzre iy yâr
Kitâb içinde yazdum ol haberdâr (7)

Halîlî'ye göre Ravzatü'l-Îmân'da konular her ne kadar kısa ve öz olarak anlatılmışsa da eser mana bakımından oldukça muteberdir. Eser, muhtevası itibarıyla bir hakikat gülşenidir ve bu gülşenin bağbanı da Hz. Peygamberdir. Her kim ki bu ravzaya/bahçeye girmeye talip ise Hz. Peygamberi kendisine rehber edinmelidir.

Egerçi zâhirâ bu muhtasardur
Velî ma'nâda gâyet mu'teberdür (9)

Hakîkat gülşenidür kim tüter bû
Kokularsan beri gel müşg-i ter bu (10)

¹ Bu nüsha, "Risale-i Akaid" adıyla eserin şairi İbn Hatib el-Mar'aşî adına kayıtlıdır.

I. Salon VIII. Oturum

Bu bâgun bâgubânı **Mustafâdur**
Mu'allâ vü müzekkâ müctebâdur (16)

Dilersen ravzaya tâlib duhûli
Önünce reh-nümâ izle Resûli (18)

Bu yolda menzil-i maksuda erişebilmek için bir kâmil mürşit bulup ona intisap etmek gerekir. Yalnız bağlanılacak mutasavvıfın tasavvufî seyrü sülûkta rehberlik edebilecek hakiki bir er olmasına çok dikkat edilmelidir.

Bulup bir kâmil ol bendesi var
Kabûle sa'y idüp ol bendesi var (51)

Bu yolda er geçinen hep er olmaz
Kamu rehber geçinen rehber olmaz (53)

(Alıcı, L; Alıcı, G, 2012: s. 25-29).

4. LÜBBÜ'N- NASÂYİH

Lübbü'n-Nasâyih, manzum küçük bir nasihatnamedir. Eserin büyük bir kısmı aruzun Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır. İçinde değişik aruz kalıplarıyla yazılmış kısımlar da bulunmaktadır. Eser toplam 491 beyitten müteşekkildir. Bir mutasavvıf şair ve aynı zamanda Halvetî mürşidi olan Halîlî-i Mar'aşî'nin bir nasihatnamesinin olması mümkündür. Bu kanaatle söz konusu ettiğimiz Lübbü'n-Nasâyih iki nüshası üzerinde neşir bağlamında çalışmalarımız sürmektedir.

5. RİSÂLELER¹

1. RİSÂLE-İ AHLÂK

Birinci Risale-i Ahlak, mensur, tercüme bir eserdir. Eser, Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi (ÇHP), TY Nu.: 1507/1'de bulunmaktadır. Eser, muhtelif risalelerden müteşekkil yazmanın 1b- 10a varakları arasındadır. Harekeli nesih ile yazılan risalenin başlığı bulunmamaktadır. Muhtevasına bakılarak eser, kütüphaneye "**Risâle-i Tasavvuf**" adıyla kaydedilmiştir.

Genel olarak **ahlak, ahlakın kısımları ve menşei**ni konu bu risalede, **iki dünya sadetine ulaşmanın takva ile hâsıl olabileceği; takvanın ise bedendeki sekiz azayı her türlü gûnahtan sakınmak ve tövbe etmekle**

I Halîlî'nin yayınladığımız diğer eserlerinde; "Mar'aşî" nisbesi bulunmasına rağmen, risalelerde bu nisbe bulunmamaktadır. Risalelerde adı "Şeyh Hacı Halîl" olarak geçmektedir. Diğer eserlerinden öğrendiğimiz kadarıyla Halîlî, Halvetî şeyhi, hacı ve âlim bir şairdir. Arapça ve Farsçaya vakıftır. Şiirlerinde "Halîl" veya "Halîlî" mahlasını kullanmaktadır. Hemen her eserinin sonunda anne ve babasına dua istemektedir. Risâlelerde de Halîlî'nin diğer eserlerinde görülen bu hususiyetler bulunmaktadır. Bu sebeple biz risâlelerin Halîlî-i Mar'aşî'ye ait olabileceğini düşünmekteyiz. Risaleleri bu kanaatle yayınladık.

mümkün olabileceği anlatılmaktadır. Bu azalar, başta “kalp” olmak üzere “göz, kulak, dil, el, ayak, karın ve ferc”dir. Bunlar içerisinde öncelikle ıslah edilmesi gereken uzuv kalptir. Nitekim Hz. Peygamber (SAV), kalp ile ilgili olarak; “Dikkat edin! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki, o iyi/doğru/düzgün olursa bütün vücut iyi/doğru/düzgün olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin! O, kalptir.” buyurmuştur. Kalbin ıslahı hakkında, risalede; kalbi, ahlak-ı zemîmeden tathîr ve tahliye; ahlak-ı hamide ile tezyîn ve tahliye eylemek ile olur, denilmektedir. Hülasa olarak bu risale, kalbin ıslahı ve ahlakın güzelleştirilmesini konu almaktadır.

2. RİSÂLE-İ AHLÂK

İkinci Risale-i Ahlak da mensur, tercüme bir eserdir. Eser, Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi (ÇHP), TY Nu.: 1507/2’de aynı yazmada birinci Risale-i Ahlâk’tan sonra bulunmaktadır. Birinci Risale-i Ahlâk’ta, ikinci Risale-i Ahlak’tan bahsedilip tavsiye edilmektedir. **Ahlakın güzelleştirilmesini konu alan eserde, ahlak; “Ahlâk-ı Hamîde” ve “Ahlâk-ı Zemîme” olmak üzere iki ana başlık altında ele alınmış ve bunların özellikleri açıklanmıştır.**

Risalede “Ahlâk-ı Zemîme” ve “Ahlâk-ı Hamîde”nin esmaları/adları sıralanıp açıklanmıştır. **Risale-i Ahlak, dinî, ahlaki ve tasavvufi terimleri ihtiva etmesi ve bunların açıklanması bakımından oldukça önemlidir. Eser bu yönüyle bir ahlak lügatçesi mahiyetindedir.**

Eser hazırlanırken Ebu’l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310)’nin “Tefsîr-i Medârik”¹ adlı tefsirinden yararlanılmıştır. Risâleye, Tefsir-i Medârik’ten nakledilen ölüm ile ilgili bölüm de oldukça dikkat çekicidir.

D. EDEBÎ ŞAHSİYETİ

XVI. asır mutasavvıf divan şairlerinden Halîlî-i Mar’âşî (öl.: H 998/M 1589-90)’nin günümüze birçok eseri intikal etmiştir. Halîlî’nin eserleri dinî-tasavvufî ve ahlaki muhtevada eserlerdir. Yukarıda anılan mensur iki küçük risale (Ahlak Risaleleri) dışındaki bütün eserleri manzumdur.

İfade edildiği üzere Halîlî-i Mar’âşî’nin en belirgin vasfı mutasavvıf bir şair olmasıdır. Şairin divançesinde, silsilesi bulunmaktadır (Alıcı, 2010: 53-62). Silsileye göre Halîlî Efendi, Halveti tarikatına müntesiptir. Mürşidi ise Ahmed-i Rûmkal’ avî’dir.

¹ Asıl adı Abdullah b. Ahmed b. Mahmud olan Ebu’l-Berekât en-Nesefî (öl. 710/1310)’ye ait olan Tefsîr-i Medârik (Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl), bir dirayet tefsiridir. Kısa, özlü, kolay anlaşılır bir Arapça ile kaleme alınmıştır. Tefsir gramer ağırlıklıdır. Ayetlerin dil yönünden tahliline çokça yer verilir. Tefsirde Arap dil bilgisinin tefsirle birlikte verilmeye çalışıldığı açıkça sezilir. İslam âleminde özellikle Hanefiler Tefsîr-i Medârik’e çok rağbet etmişlerdir. Bu tefsir asırlar boyunca -özellikle kısa bir tefsir olduğu için- medreselerde ders kitabı olarak okutulagelmıştır (<http://www.hayrettinkaraman.net>; www.mumsema.com 07.11.2011).

I. Salon VIII. Oturum

Ba'dehû Ahmed tulû' itdi tamâm ey mehlîkâ
Zulmetin ırdı kulûbun gün gibi virdi ziyâ

Halvet ü uzletde fânî itdi vârin mutlakâ
Ol fenâ-ender-fenâ içre bekâ buldı bekâ

Ayıntâb içre velî Rûmkal' adandur sabîkâ
Pîrümüzdürler görindi ahd ü teslîm ü rızâ (Alıcı, 2010: 61-62)

Muhtelif kayıtlarda mürşit/şeyh olarak anılan Halîlî-i Mar'aşî, Silsile-nâme'nin müteakip bölümünde kendisini şöyle anmaktadır:

Cümle bunların kapısında Halîlîdür gedâ
Âsitânî seğlerinden itmesün Mevlâ cüdâ (Alıcı, 2010: 62)

Tasavvufî anlayışta mürşitlerin silsilesi olur. Mürit, mürşidinin silsilesini bilir ama silsilede müridin adı geçmez. Beyitten hareketle Halîlî-i Mar'aşî'nin Ahmed-i Rûmkal'avî'den sonra postnişin olduğunu söylemek mümkündür.

Halîlî-i Mar'aşî'nin divançesindeki şiirlerinin hemen hepsi dinî-tasavvufî muhtevalıdır. Birer başlık altında yazılan divançedeki şiirlerin her biri dinî-tasavvufî edebiyatın nazım türü mahiyetindedir. Divançe-i Halîlî, şu nazım türlerini ihtiva etmektedir: **Münacat**, **methiye**, **tahiyyât**, **silsile-nâme**, **du'â-nâme**, **pend-nâme**, **dervîş-nâme**, **tergîb-nâme**, **tehdîd-nâme**, **recâ-nâme**, **firkat-nâme**, **mecnûn-nâme**, **istimdâd-nâme**, **efgân-nâme**, **hac-nâme**, **hicrân-nâme**, **vedâ'-nâme**, **girye-nâme**, **tazarru'-nâme**, **geşt-nâme**, **hayret-nâme**, **feryâd-nâme**, **nasihat-nâme**, **fıkr ü zıkr-nâme** ve **hikmet-nâme**. Divançenin bazı nüshalarında yer alan **Etvâr-ı Seb'a** ile birlikte Divançe-i Halîlî-i Mar'aşî'nin dinî-tasavvufî nazım türleri bakımından örnek gösterilebilecek zenginlikte olduğunu söylemek mümkündür. Şairin bu manzumeden olarak **Dervîş-nâme** ve **Tehdîd-nâme** başlıklı şiirleri şöyledir:

Dervîş ölmezden öndin öl rızâ-yı Hakka budur yol
Tecellîde tesellî bul eger dervîş isen dervîş

Dilerse cânı cânânun belâdan dönme vir cânun

Unutma ahd ü peymânun eger dervîş isen dervîş

Hudâ her yirde hâzır bil kulûba cümle nâzır bil
Sinuk dillerde nâzır bil eger dervîş isen dervîş

Gönül yıkmaga kasd itme yola a'mâ gibi gitme
Megesle mûrı incitme eger dervîş isen dervîş

Sözünü lutfilen söyle yüzünü hâk-i râh eyle
Dime şu şöyle bu böyle eger dervîş isen dervîş

Harâbâtıye hôr bakma özünü odlara yakma
Sakın hiç bir gönül yıkma eger dervîş isen dervîş

Sözün benlikle feth itme özün yirmekle medh itme
Adûnı dahi kadh itme eger dervîş isen dervîş

Elin öp kim seni dögse du'â eyle sana sögse
Gurûr itme seni ögse eger dervîş isen dervîş (Alıcı, 2010: 84-85)

Kâfir olmaz mı şular kim derd-i Mevlâsız geçer
Onmasun âlemde ol ser kim bu sevdâsız geçer

İrmeye dermân-ı ışka akli her kim tergemez
Olmaya Mecnûn şular kim ışk-ı Leylâsız geçer

Kûh-ı gamda tatmayan cân acısın Ferhâdveş
Bunda ol Şîrîn gibi zülf-i semensâsız geçer

Gel enelden gin yürü da'vâyı ko Mansûr gibi

I. Salon VIII. Oturum

Ârif oldur kim cihân dârında da' vâsız geçer

Nâle kılma su gibi her mâni'-i rehden gönül

Âşık oldur vâdi-i ışk içre şekvâsız geçer

Tan mı cân atsa Halîlî nâr-ı ışka şevkıla

Gördüğün pervâneveş yanmakda pervâsız geçer (Alıcı, 2010: 89)

Nazım türleri açısından oldukça zengin olan Divançe-i Halîlî, maalesef nazım şekilleri açısından aynı zenginliğe sahip değildir. Divançede en çok kullanılan nazım şekli gazeldir.

Halîlî, bütün şiirlerinde aruz veznini kullanmıştır. Nazım şekillerinde olduğu gibi şairin kullandığı aruz kalıpları da sınırlıdır. Halîlî, şiirlerinde en çok “Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilün” ve “Mefâ'ilün/Mefâ'ilün/Mefâ'ilün/Mefâ'ilün” kalıplarını kullanmıştır.

Dilinde yer yer Eski Anadolu Türkçesi özellikleri görülen Halîlî, divan şiirinin sanat telakkisine ve bu şiirin lügatine vâkıf bir şairdir. Bu bağlamda, Divançe-i Halîlî-i Mar'aşî sade Türkçe ile yazılmış, birçok ahenktar ve manidar şiir ve beyti ihtivâ etmektedir.

Kankı serde olmasa sevdâ-yı derd-i ışk-ı yâr

Ser sanurdum ey dirîgâ tende ol bir bâr imiş

Yıkduğı yapmag imiş gâh yapduğı yıkmag imiş

Yapmag u yıkmakda gâhî özge ma'nâ var imiş (Alıcı, 2010: 87)

Kâmetün gördi çemende serviler âzâd iken

Turdılar benden gibi karşunda ey âlî-cenâb

Lebleründen şerm idüp benzi kızardı goncanun

Ârızundan utanup dökdi izârından gül-âb (Alıcı, 2010: 52)

Âh kim dertden halâs olmagı sanmışdum devâ

Bildüm âhir kim devâ memdûd-ı derd-i yâr imiş (Alıcı, 2010: 88)

Yârini yarın görenler gördiler yârin bugün

Yarın anda görmeyenler görmedi yârin bugün (Alıcı, 2010: 67)

Halîlî'nin dinî-tasavvufî vadide yazdığı âşıkane ve hikemî şiirleri oldukça orijinal ve dikkat çekicidir. Onun divançesindeki **Hayret-nâme** başlıklı gazeli hem şiiriyet hem de tasavvufî aşkıta ulaştığı noktayı terennüm etmesi bakımından çok güzel bir örnektir.

Hum-hânedede derdünle hem-hânelik elvirdi

İşk câmını nûş itdüm mestânelik elvirdi

Dil-şâd olayın dirken gam küncine tuş oldum

Âbâd olayın dirken vîrânelik elvirdi

Senden beni vâveylî dûr itdi felek hayli

Gel yit bana a Leylî divânelik elvirdi

İşk irdi bana Hakdan geçdüm karadan akdan

Kendümden vü bu halkdan bîgânelik elvirdi

Sır zâhir olup dilde zıdlık türedi ilde

Her meclis ü mahfilde efsânelik elvirdi

Ol sır ki nihân içre keşf oldı ayân içre

Rüsvây-ı cihân içre bir dânelik elvirdi

Ta'n itme Halîlîye olmuş diyü ser-gerdân

Kim şem'-i ruhun gördi pervânelik elvirdi (Alıcı, 2010: 114)

Halîlî, sahip olduğu irfani bilgi ile eden eyleyenin Allah olduğunu ve O'nun yaptıklarında hikmetler bulunduğunu bilir. O'nun birini dûr, birini yâr etmesinde nice hikmet ve sırlar vardır. Elbetteki bu hikmetleri herkesin anlaması mümkün değildir.

I. Salon VIII. Oturum

Ekrem-i sultân-ı âlem gör ne gûne kâr ider
Kankı abdi dâr ider ya kankı abdi yâr ider

Sanma kim nâdânı mahrem eyleye ol bî-misâl
Mahzen-i irfân olursa mahrem-i esrâr ider

Kenz-i esrârı şu kul kim hıfz idüp keşf itmese
Şâh âmin eyler anı âhir hazinedâr ider

Mahrem-i esrâriken keşf itse sırr-ı şâhı kul
Başına Mansûrveş vâsi' cihânı dâr ider

Ma'rifet kavli hasen fi'li hasen hulkı hasen
Uzlet ü terk ü kanâ'at sâhibin serdâr ider

Bendesı şâh-ı gayûrun ger kanâ'at itmeyüp
Nâniçün yüz tutsa gayra şâhı gâyet âr ider

Âdil ü ekrem ganînün bende-i makbûline
Sen revâdur dir misin dinseydi kesb ü kâr ider

Âsitân-ı dâr-ı ekremde şu kim hâdim ola
Nâniçün gam çekse ol tahfif-i sâhibdâr ider

Fi'l olur kim seyyi'ât olur mukarreb eylese
Hikmeti gör kim müsâb olur anı ebrâr ider

Bu kelâm-ı icmâl ana besdür ki inkâr eylemez
Râzıkun rızka tekeffül itdügün ikrâr ider

Kim Halîle yâr olursa nârını gülzâr ider

Kim adû olsa gülistân içre câyın nâr ider (Alıcı, 2010: 118-119)

Şiirlerine yansıdığı kadarıyla Halîfî, zamanında bu hikmet ve sırları anlamayan nadanlardan çok çekmiştir. Şair, rakiplerinden gördüğü ta'n/kınama ve kötü muameleler karşısında adeta feryat etmiştir.

Bu bende'i ışk odına yanmaga komazlar
Pervâne-sıfat şem'a tolanmaga komazlar

Gülmek degül agladuguma ta'n iderler
Dil-teşne'i gözyaşına kanmaga komazlar

Mekrile elüm baglu dilüm tutgun iderler
Kanlu gibi gözyaşı boşanmaga komazlar

Zerrâk-ı cihân âşika bed-rengler iderler
Aşk ehli boyasına boyanmaga komazlar

Sâfi dil ü vâsıl geçinüp müdde'iler âh
Firkatle bu miskîni bulanmaga komazlar

Togrulugile cânı fedâ itsem o serve
Egriler inânmaz u inanmaga komazlar

Anun ki çiragını uyandura Halîfî
Erbâb-ı hased sanma uyanmaga komazlar (Alıcı, 2010: 115)

Bu derece sıkıntı çeken Halîfî, tabii olarak sadık yâr ister. Ona göre sadık yâr, her hâlinde yâr olur. Yani mutluluk vaktinde mutlu, olur, gam zamanında da gam çeker. Hülâsa her hâlinde sana yâr olur.

Yâr-ı sâdik oldurur kim ola her hâlünde yâr
Şâdilık vaktinde dil-şâd ola gamda gamgisâr (Alıcı, 2010: 76)

I. Salon VIII. Oturum

Sonunda ölüm olduğunu bilen Halîlî, başta kendi nefsi olmak üzere, muhataplarına; ilimle övünmemeyi, bu kul bu şah diye ayırım yapmamayı, insanlara hor bakmamayı ve karınca dahi olsa gönül yıkmamayı tavsiye eder.

Bende-i üftâdeye şâhum deyü hôr bakma kim
Hâkilen yeksân olur âhir gedâ vü şehriyâr (Alıcı, 2010: 72)

Aybunı bin kez libâs-ı fahrilen itsen disâr
Keşf ider dest-i ecel uryân olursın şermsâr (Alıcı, 2010: 70)

Mûr-ı miskîn ü meges gönlin dahi incitme kim
Yol kodı dergâhına çün her gönülden Kirdigâr (Alıcı, 2010: 72)

Dinî-tasavvufî edebiyatımızda dünyanın faniliği, vefasızlığı, kimseye kalmayacağı ve buraya konanların hep göçtüklerinden bahisle muhataplara nasihatler verilir. Bu dünya görüşü¹ Halîlî'nin Ravzatü'l-Îmân adlı mesnevisinde dile getirilir. Ravzatü'l-Îmân'ın sözkonusu bölümü “**kanı**” kelimesinin ahenktar tekrarı, sade ve samimi söylenişiyile oldukça dikkat çekicidir.

Çü bildün bu cihânda kimse kalmaz
Gidenler haşre dek bir dahi gelmez (70)²

Kanı ol seyyid-i evlâd-ı Âdem
O kalaydı cihânda kalsa âdem (72)

Kanı ol mâl u mülk ıssı Süleymân
Dagıtdı tâc u tahtın bâd-ı devrân (73)

1 Divan şiirinde etkili olan bu dünya görüşünü yansıtan meşhur şiirlerden birisi XIII. asır şairlerinden Ahmed Fakih'in Çarh-nâme'sidir. Kemal Ümmî Divanı'nda da bu anlayış çerçevesinde yazılmış birçok şiir vardır. Bunlar içerisinde “Der- Bî-Vefâ-yı Cihân” başlıklı “kondı göçdi” redifli şiir oldukça dikkat çekicidir (Okuyucu, 2004: 194-195; Balbaba, 2009: 296-299).

2 Beyit sonundaki numaralar Ravzatü'l-Îmân'a aittir. (Alıcı, Lütfî; Alıcı, Tanıdır Gülcan (2012), *Ravzatü'l-Îmân Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım, Ukde Yay., Kahramanmaraş*).

Kanı ol Hazret-i Mûsâ-yı dânâ
Kelîmu'llâh idi ber-Tûr-ı Sînâ (74)

Kanı ol Hazret-i Dâvud-ı magmûm
Ki iderdi elinde âheni mûm (75)

Kanı ol hüsn ilinün mâhı Yûsuf
Azîz-i Mısır ilinün şâhı Yûsuf (76)

Kanı ol Hazret-i Ya'kûb-ı mahzûn
Ki olmuşidi anun gözleri pür-hûn (77)

Kanı ol Hazret-i Eyyûb-ı sâbir
Yidi kurtlar niçe yıl oldu şâkir (78)

Halîlu'llâh kanı ey yâr-ı dindâr
Ana Nemrûd odı olmuşdı gülzâr (79)

Kanı Yûnus kanı İshâk u Yahyâ
Kanı Nûh u kanı Âdem ü Havvâ (80)

Kanı ol enbiyâlar evliyâlar
Kanı ol etkiyâlar asfiyâlar (81)

Ne mihnetlerle gitdi enbiyâlar
Ne zahmetler çekübdür evliyâlar (82)

Kanı ol şâh olup handân olanlar
Kanı ol fakrile giryân olanlar (83)

Kanı ol tâc u taht ıssı olanlar
Kanı ol raht u baht ıssı olanlar (84)

Kanı ol h'âce -i devrân olanlar
Kanı ol soyınup uryân olanlar (85)

Kanı ol âlim ü âmil olanlar
Kanı ol ârif ü kâmil olanlar (86)

Kanı ol müftî vü kâdı olanlar
Kanı kâfir kırup gâzi olanlar (87)

Kanı ol hayrile ihsân idenler
Kanı ol zulmile tugyân idenler (88)

I. Salon VIII. Oturum

Kanı dünyâya milkimdür diyenler
Kanı da'vâ-yı bâtl eyleyenler (89)

Kanı evler yapup zînet idenler
Kanı dünyâyılan şöhret idenler (90)

Kanı magrûr olup kibr eyleyenler
Fulân ibni fulânam ben diyenler (91)

Kanı ol dürlü dürlü tonlar ıssı
Kanı ol dürlü dürlü hânlar ıssı (92)

Nice güller bitüp bu bâg içinde
Çüridi âkıbet toprak içinde (93)

Kanı ol bülbül onlar tûtî diller
Kanı ol saçı sünbül yüzi güller (94)

Ne gonça bisledi gülşende eflâk
Ki itmedi anun pîrâhenin çâk (95)

Kanı oğlum diyü yanan atalar
Kanı yavrum diyü tüten analar (96) (Alıcı, Lütfî; Alıcı, Gülcan Tanıdır,
2012: 38-40).

Ömür baharına hazan erince, ne gül ne de diken kalır. Sonunda padişah ile fakir kara toprak içinde yerle bir olur. Gelen geçer, toplanan dağılır; konan göçer, düzilenler bozulur. Bu menzilden niceler kondu, göçtü; bu yollardan niceler geldi, geçti. Bu dünya hayatının önü tatlı sonu acıdır. Hasılı bütün ağızları acıtan ölüm akıllı olanlar için en güzel nasihattir.

Hazân irüp geçer ömrün bahârı
Bu gülşende ne gül kalur ne hârı (97)

Olur âhir gedâ vü şâh-ı devrân
Kara yirler içinde hâke yeksân (98)

Gelen geçer dirilenler dagılır
Konan göçer düzilenler bozılır (99)

Bu menzilden niçeler kondı göçdi
Bu yollardan niçeler geldi geçdi (100)

Öni tatlu bunun sonı acıdur
Acıdur bu ağızları acıdur (101)

Ne hâcetdür fazîhet âkılâna
Ölüm besdür nasîhat âkılâna (102) (Alıcı, Lütfi; Alıcı, Gülcan Tanıdır,
2012: 40).

Ravzatü'l-Îmân'ın münacat bölümü de aynı sade, samimi ve ahenktar beyitleri ile dikkat çekmektedir. Söz konusu bölümde, şairin gerek kendisi gerekse bütün Müslümanlar için dua etmesini onun tasavvufî şahsiyetinin eserine yansımaları olarak değerlendirmek mümkündür.

Îlâhî âşıkun ışkî hakkiçün
Îlâhî sâdıkun sıdkı hakkiçün (118)

Yetîmün gözleri yaşı hakkiçün
Garîbün bagrının başı hakkiçün (130)

İlinden ayru düşenler hakkiçün
Garîb ü sayru düşenler hakkiçün (131)

Kamu mü'minlere sen rahmet eyle
Recâsından ziyâde izzet eyle (168) (Alıcı, Lütfi; Alıcı, Gülcan Tanıdır,
2012: 40-41).

Ravzatü'l-Îmân, genel olarak; **İslam, iman, zekat, abdest, gusül, mesh, teyemmüm, ezan** ve **namaz** konularını muhtevlidir. Ravzatü'l-Îmân İslam dinini konu alan öğretici bir mesnevidir. Dini konuları manzum olarak yazması Halîlî'nin âlim bir şair olduğunu göstermektedir. Şairin abdesti koruma hususundaki nasihatimiz şu beyitleri oldukça güzeldir:

Bugz u bühtân itme zinhâr iy cüvân
Kim bulursın her ne itsen bî-gümân (919)

Kedüne lâyıık görüp işle işi
Kim meseldür itdüğün bulur kişi (920)

Kovcılıktan kizb ü gaybetden sakın
Müfsid olma muslih ol iy ehl-i dîn (921)

Kahkaha birle gülüp lagv eyleme
Kibrilen magrûr olup söz söyleme (922)

Ta'n u dahl idüp gönül yıkma gözüm

I. Salon VIII. Oturum

Kendüni odlara yakma tuy sözüm (923)

**Kapu kakma kim kakarlar kapunu
Yapu yıkma kim yıkarlar yapunu** (924)

**Gâyetü'l-ilmî nedür dersen gözüm
İ'tirâfü'l- cehl olupdur tuy sözüm** (926)

**Kemlik eylersen olısar ömrün az
Eylük eylersen ola ömrün dırâz** (927)

Bunlar emsâli dahi her ne ki var
İhtirâz eyle nihân u âşikâr (928)

Şol günehkâr olduğundan gayrı hem
İhtimâldür dir vuzû' sınımak o dem (931)

Vâki' olsa n'eylemek evlâ dede
Âbdesti varısa tekrâr ide (932) (Alıcı, Lütfi; Alıcı, Gülcan Tanıdır,
2012: 41-42).

“Tasavvuf, edepten ibarettir” anlayışı ehl-i tasavvuf arasında oldukça yaygın ve kabul gören bir anlayıştır. Halîl-i Mar'âşî de aynı anlayışa sahip bir mutasavvıftır. Onun bu bağlamda, özellikle **ilim ve edep taliplerine** hitap ettiği “**edep**” şiiri, hem mana hem de şiiriyet bakımından örnek gösterilebilecek mahiyette bir şiirdir.

Gel berü iy tâlib-i ilm ü edeb
Muhtasar didüm senünçün belle hep (1003)

**Hîc yetîm olmaz yetîm-i ümm ü eb
Bil yetîm oldur ki düşdi bî-edeb** (1022)

Gel edeb öğren edeb öğren edeb
Olmak istersen eger makbûl-i Rab (1023)

Nûrdan baş üzre tâc oldı edeb
Râh-ı zulmetde sirâc oldı edeb (1024)

Lutf u ihsân u kerem oldı edeb
Kimde olsa muhterem oldı edeb (1025)

Sûret-i akl u hayâ oldı edeb
Ehl olanda bî-riyâ oldı edeb (1026)

Dâfi' -i şerr ü belâ oldu edeb
Jeng-i dil üzre cilâ oldu edeb (1027)

Kimde olsaydı temîz oldu edeb
Kimde olsaydı azîz oldu edeb (1028)

Kimde olsaydı ulu oldu edeb
Kimde olmazsa ölü oldu edeb (1029)

Kimde olsaydı velî oldu edeb
Kimde olmazsa deli oldu edeb (1030)

Kimse gönlin yıkmamak oldu edeb
Hîc rızâdan çıkmamak oldu edeb (1031)

Ma'rifetle söylemek oldu edeb
Meskenetler eylemek oldu edeb (1032)

Kanda arz itsen revâ oldu edeb
Mihnet ü derde devâ oldu edeb (1033)

Gerçi nefis üzre ta'ab oldu edeb
Kurbete lâkin sebep oldu edeb (1034)

Kâr-ı kesb-i sâlikân oldu edeb
Reh-nümâ-yı reh-revân oldu edeb (1035)

Ehl-i gamda olsa şâd oldu edeb
Kimde olsa ber-murâd oldu edeb (1036)

Yâdlarda olsa yâd oldu edeb
Akrebâda yoksa yâd oldu edeb (1037)

Münkesir kalbe safâ oldu edeb
Hasteye dârü'ş-şifâ oldu edeb (1038)

Kimde olsaydı ganî oldu edeb
Kimde olmazsa denî oldu edeb (1039)

Kalb-i kâni'de gnâ oldu edeb
Ârife fakr u fenâ oldu edeb (1040)

I. Salon VIII. Oturum

Sâbir oldu kimde olsaydı edeb
Şâkir oldu kimde olsaydı edeb (1041)

Kimde olsaydı alîm oldu edeb
Kimde olsaydı halîm oldu edeb (1042)

Kimde olsaydı basîr oldu edeb
Kimde olsaydı habîr oldu edeb (1043)

Dil-nüvâz u dil-pezîr oldu edeb
Kimde olsa bî-nazîr oldu edeb (1044)

Muktezâ-yı dil-sitân oldu edeb
Ravza içre gülsitân oldu edeb (1045)

Yâd olur hoş tuhfekâr oldu edeb
Her dü âlem yâdigâr oldu edeb (1046)

Kâni' oldu kimde olsaydı edeb
Şâyi' oldu kimde olsaydı edeb (1047)

Âlim ü âmildürür ehl-i edeb
Ârif ü kâmildürür ehl-i edeb (1048)

Gamgisâr-ı etkıyâ oldu edeb
Yâr-ı gâr-ı asfiyâ oldu edeb (1049)

Enbiyâlar hasleti oldu edeb
Evliyâlar san'atı oldu edeb (1050)

Şefkat ü mihr ü vefâ oldu edeb
Hûy-ı hulk-ı Mustafâ oldu edeb (1051)

Kimde olsaydı imâm oldu edeb
Kimde olsaydı tamâm oldu edeb (1052)

Bî-edeblik oldu her yirde harâm
Kanda olsan bâ-edeb ol ve's-selâm (1053) (Alıcı, Lütfî; Alıcı, Gülcan
Tanıdır, 2012: 42-45).

Ravzatü'l-Îmân'da manzum olarak edep/ahlak anlayışını bu şekilde dile getiren Halîlî'nin ayrıca Risâle-i Ahlak adlı mensur, tercüme iki eseri daha bulunmaktadır. Halîlî'nin, ahlakın güzelleştirilmesini konu alan sözkonusu eserinde, ahlakı; "**Ahlâk-ı Hamîde**" ve "**Ahlâk-ı Zemîme**" olmak üzere iki ana

başlık altında ele alınmış ve bunların özellikleri maddeler hâlinde açıklanmıştır. İkinci risaleden hareketle Risâle-i Ahlak adını verdiğimiz risaleler, klasik ahlak anlayışını yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir. Birbirini tamamlar mahiyete olan risaleler, Halîlî'nin irşat edici ve eğitici yönü de ön plana çıkmaktadır.

Halîlî'nin eser yazmaktan muradı insanlara faydalı olmak ve hayır dua ile anılmaktır. Bizim de hayır dua ile andığımız mutasavvıf şair bu arzusunu ifade ederken kendisine dua edeceklere de şöyle dua etmektedir.

Du'âyıla anılmakdur murâdum
Dahi hayrile yâd olmakdur adum (106)

Du'âyıla Halîlî eyleyen yâd
İki âlemde olsun gamdan âzâd (107)

Du'â kılrsa bana bir yâr-ı hem-râh
Garîk-ı bahr-i rahmet kılsun Allâh (108)

Du'âma sıdkile kim dirse âmîn
Emîn eyle anı yâ Rabbi yarın (109) (Alıcı, Lütî; Alıcı, Gülcan Tamdır, 2012: 45).

KAYNAKLAR

- Alicı, Lütfi (2005), “Tezkirelere Göre Kahraman Maraşlı Divan Şairleri”, **KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Kahramanmaraş.
- Alicı, Lütfi vd. (2009), “Maraşlı Divan Şairleri” **Türk Edebiyatında Maraşlılar**, Ukde Yay., Kahramanmaraş.
- Alicı, Lütfi (2010), **Halîl-i Mar’âşî, Divançe ve Etvâr-ı Seb’a Tenkitli Metin-Tıpkıbasım**, Ukde Yay., Kahramanmaraş.
- Alicı, Lütfi; Alicı, Tanıdır Gülcan (2012), **Ravzatü’l-Îmân Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım**, Ukde Yay., Kahramanmaraş.
- Alparslan, Yaşar; Yakar, Serdar (2009), **Maraş Meşhurları**, T.C. Kahramanmaraş Valiliği Yay., Ankara.
- Ârifî (1332), “Maraş ve Elbistan’da Dulkadir (Zülkadir) Oğulları Hükûmeti, Hattat-ı Meşhûr Hayreddîn El- Mer’âşî” **Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, Yıl: 7, S 38 Haziran/Ârifî (1989), “Maraş ve Elbistan’da Dulkadir (Zülkadir) Oğulları Hükûmeti, Hattat-ı Meşhûr Hayreddîn El- Mer’âşî” **Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, C 7-8, S 43-48, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Balbaba, Sefa (2009), **Kemal Ümmî Divanı Tenkitli Metin-İndeks** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş.
- Cebecioğlu, Ethem (1997), **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Rehber Yay., Ankara.
- Çiftçi, Cemil (2000), **Maraşlı Şairler Yazarlar Alimler**, Kitabevi Yay., İstanbul.
- İpekten, Haluk vd. (1988), **Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı Sözlüğü**, KTB

Yay., Ankara.

Mecmua (Tarihsiz), Hâfız Ali Efendi İlmî Eserler Kütüphanesi, Nu.: 291, Kahramanmaraş.

Muslu, Ramazan (2007), Halvetiyye’de “Atvâr-ı Seb’a” Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî’nin Atvâr-ı Seb’a Risalesi”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Yıl: 8, S 18.

Okuyucu, Cihan (2004), **Divan Edebiyatı Estetiği**, LM Yay., İstanbul.

Uludağ, Süleyman (1991), **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yay., İstanbul.

Unat, Faik Reşat (1988), **Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu**, 6. Baskı, TTK Yay., Ankara.

Serin, Muhittin (1992), **Hattat Şeyh Hamdullah**, İstanbul.

Serin, Muhittin (1998), “Hayreddîn Mar’âşî”, **TDVİA**, TDV Yay., İstanbul.

TDK (2005), **Yazım Kılavuzu**, 24. Baskı, Ankara.

www.hayrettinkaraman.net (07.11.2011).

www.mumsema.com (07.11.2011).

www.pirhasanhusameddinussaki.org (12. 04. 2010).

www.yazmalar.gov.tr (02.06.2010).

KAHRAMANMARAS KAYNAKLI BİR CÖNK VE ÖZELLİKLERİ

Dr. Doğan KAYA¹

Başta halk şairlerinin şiiri olmak üzere çeşitli folklorik bilgilerin kaydedildiği ve uzunlamasına açılan (tulanî), sırtı dar, ensiz, deri kaplı defter. Benzerliğinden ve şeklinden dolayı bu defterlere *sığırdili*, *danadili* bazen de *dil mecmua* denildiği de olmuştur.

Bazı kayıtlarda cönk yerine *beyaz-ı büzürg* ifadesi kullanılmıştır. Aydınlar da bu defterlere *sefine-kâri* demişlerdir. Kelimenin milliyeti hakkında iki görüş vardır. Birinci görüş kelimenin Cava ve Malaya dillerindeki “conk” sözü ile ilgilidir. İkinci görüşün sahibi Aka Seyyid Muhammed Ali’ye göre ise kelimenin aslı Türkçedir ve “*türlü konuların özellikle çeşitli şairlerden seçilmiş şiirlerin yazılı olduğu kitap veya defter*” anlamına gelir. Muhammed Ali, bunun yanında cönke “büyük gemi, fakirlerin kullandığı satrançlı çul ve kilim, büyük nesne” anlamlarını da verir. Millî kütüphanedeki mevcut cönklerin en eskisi, hicrî tarihle 1200’lü yıllara aittir.

Cönkler, âşık edebiyatının ve önceki devirlerin sözlü folklor ürünlerinin yazıya dönüşmüş örneklerini içine aldıkları için en değerli başvuru kaynaklarıdır. Çünkü bu eserlerde adı geçmeyen, unutulmuş şairlerin şiirlerine, bilinen şairlerin bilinmeyen şiirlerine yahut bilinen şiirin farklı şekline rastlamak mümkündür. Cönkler, daha ziyade şiirleri ihtiva etmekle beraber, tamamının böyle olduğu söylenemez. İçinde bazı dini bilgilerin, hutbe ve vaaz notları gibi mensur metinlerin bulunduğu cönkler de yok değildir.

Özel arşivimizde de 35 adet cönk bulunmaktadır ve çoğunluğu Sivas ve Tokat’a bağlı Alevî-Bektaşî köylerinde tutulmuştur. Ancak bir tanesi ise Kahramanmaraş yöresinde tutulmuş olup biz bu bildirimizde bu cönkü tanıtmaya çalışacağız. Söz konusu olan cönk, arşivimizde 19 numara ile kayıtlıdır.

1 Cumhuriyet Üniversitesi

Cönkün başında sarı renkli bir karton kapak vardır ancak sonunda kapak yoktu. 8.5 X 19cm boyutlarında ve 90 yapraktır. Kahramanmaraş ili civarında düzenlenmiştir. Cönkteki yazı rika iledir ve tamamının aynı karakterinde olması, cönkün aynı kişi tarafından yazıldığını göstermektedir. Ancak düzenleyen kişi ve düzenleme tarihi hakkında herhangi bir kayıt yoktur. Diğer cönklerde olduğu gibi bunda da şiirlerin bittiğini gösteren işaretler kullanılmıştır. Cönkte aşağıda adlarını kaydettiğimiz şairlerin şiirlerinin yanında mahlassız şiirler, mâniler ve müfretler de yer almaktadır.

Cönkte şiiri olan şairlerin başlıcası şunlardır: *Ali Bey, Âşık* (2 adet), *Beyoğlu, Dertli* (3 adet), *Duran, Emrah, Fehmi, Fermâni* (6 adet), *Garip Serhat, Gevheri* (3 adet), *Gülşeni, Hâfiz, Hamdi, İlbend* (2 adet), *İlmî, İsmail, İzzet, Karacaoğlan* (17 adet), *Kâtibi, Kerem* (9 adet), *Kul Hafız, Kul Mustafa, Kuloğlu, Leylâ, Mâhir, Mehmed, Mustafa, Nevruzî, Niyâzi* (2 adet), *Nuzûli, Rıza, Sâid* (2 adet), *Süreyya* (2 adet), *Şem'i* (2 adet), *Şevki, Şirâzi* (6 adet), *Yunus* (2 adet), *Zâifi, Zârifî* (3 adet).

Cönk din uluları, kahramanlar, kitaplar, peygamberler, şehirler ve ülkeler bakımından da zengindir. Aşağıda kaydettiğimiz isimlerin yanında muhtelif şiirlerde birçok kişi adlarına da rastlamaktayız.

Din uluları: Abbas, Aliyyü'l-Murtaza, Asiye, Ebu Bekir, Fatımatü'z-Zehra, Hacı Bektaş-ı Veli, Hasan, Hasanü'l-Askerî, Hatice, Havva, Haydar, Haydar-ı Kerrar, Hızır Nebi, Hüseyin, İbrahim Edhem, İmam Cafer, Kâzım, Meryem, Muhammed Bakır, Musa, Nakî, Osman, Ömer, Rıza, Seyid Yahya Emir, Takî, Veysel Karani, Zeyne'l-Aba.

Kahramanlar: Leyla, Lokman, Mecnun, Zaloğlu Rüstem.

Kitaplar İncil, Kur'an-ı Kerim, Tevrat, Zebur.

Peygamberler: Hz. Âdem, Hz. Eyyüb, Hz. Muhammed, Hz. Yakup, Hz. Yusuf.

Şehirler: Bağdat, Erzurum, İsfahan, İzmir, Kâbe, Kars, Kerbela, Maraş, Medine, Mekke, Sivas, Şam, Tokat, Van.

Ülkeler: Rum, Mısır, Yemen.

Cönkte yer alan şiirlerin bütün şiirlerin mahlas, şiirin ayağı, ayak çeşidi, dörtlük sayısı, hece sayısı ve kayıtlı bulunduğu sayfaya göre şu şekilde dökümü yapılabilir:

I. Salon VIII. Oturum

<i>Mahlas</i>	<i>Şiirin ayağı</i>	<i>Ayak Çeşidi</i>	<i>Dörtlük Sayısı</i>	<i>Hece Sayısı</i>	<i>Kayıtlı Sayfa</i>
Ali Bey	Yüzü güleç kendi yârdan olmalı	Döner ayak	4	11	65
Âşık	Yenile yetişmiş fidan dal gibi	Döner ayak	4	11	177
Âşık	Kasavet içinde kaldın hey gönül	Döner ayak	4	11	95
Beyoğlu	Gövel ördek gibi gölden ayrıldım	Döner ayak	4	11	146
Dertli	Bir nazik edalı elvanlı güzel	Döner ayak	3	11	106
Dertli	Aşklar yolunda hem pare çekmiş	Döner ayak	4	11	77
Dertli	Girdim ol bahçenin gülleri bir hoş	Döner ayak	4	11	80 ve 94
Duran	Rumeli Bursa'yı değer gözlerin	Döner ayak	4	11	62
Emrah	Çıkıp annacımda gezip durmasın	Döner ayak	4	11	56-57
Fehmî	Hayıf ki kaddimi büktü ayrılık	Döner ayak	3	11	43
Fermanî	Ben de düştüm Kerem gibi yanmaya	Döner ayak	4	11	142
Fermanî	Bu aşkın bendine bağlıdır bağlı	Döner ayak	4	11	118
Fermanî	Salınıp karşımda yürüdü gitti	Döner ayak	4	11	30
Fermanî	Yandı bu vücudum kül oldu gitti	Döner ayak	4	11	108
Fermanî	Zârım asumane dayandı felek	Döner ayak	4	11	39
Fermanî	Nazlım dem sürmenin çağıdır bugün	Döner ayak	4	11	117
Garib Serhat	Vefası olmayan yârde nem kaldı	Döner ayak	4	11	116
Gevherî	Dudağın top gibi güldür efendim	Döner ayak	4	11	32
Gevherî	Garip başa çok hal geldi neyleyim	Döner ayak	4	11	36
Gevherî	Bir dahi görmeyem seni yarinen	Döner ayak	4	11	4
Gülşenî	Yârime bergüzar verilmez oldu	Döner ayak	4	11	105
Hamdî	Sana sevdiğini nerde bulmalı	Döner ayak	4	11	98 ve 115
İlbend	Ağlarım dîdemden yaş eksik olmaz	Döner ayak	4	11	13

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

İlbend	Duydum hali yaman olmuş Avşar'ın	Tek ayak	5	11	13
İlmî	Kaldır nikabını göreyim seni	Döner ayak	3	11	8
İsmail	O da sultan olmuş ilin üstüne	Döner ayak	4	11	139
İzzet	Bu kadar nâle kerem etmedi âgâh seni	Gazel	5 beyit		50
Karacaoğlan	Alıp oynar m'ola mil kenarında	Döner ayak	4	11	4
Karacaoğlan	Cennette kokusu vardır alana	Döner ayak	5	11	54-56
Karacaoğlan	Koç yiğitler yatamıyor derdinden	Döner ayak	4	11	149
Karacaoğlan	Özge yâr sevmedim senden ziyade	Döner ayak	5	11	113
Karacaoğlan	Gel beni ağlatma eller içinde	Döner ayak	4	11	40
Karacaoğlan	Eğlendim de kömür gözlüm gelmedi	Döner ayak	4	11	5
Karacaoğlan	Dünya derler hana gönderdi beni	Döner ayak	7	11	41-43
Karacaoğlan	Kal zülfü perişan sen melûl melûl	Döner ayak	4	11	29
Karacaoğlan	Erenler yol koymuş yola gidelim	Döner ayak	4	11	21
Karacaoğlan	Var salın gez yâran ilen eşinen	Döner ayak	4	11	103
Karacaoğlan	Yüklenmiş geliyor eli Zeyneb'in	Döner ayak	4	11	144
Karacaoğlan	Şakıyıp bülbüller gül incimesin	Döner ayak	4	11	114
Karacaoğlan	Niçin benden böyle şüphelenirsin	Döner ayak	4	11	74
Karacaoğlan	Şu yüce dağların karısın dilber	Döner ayak	4	11	175
Karacaoğlan	Gazalı bağların gezeğen olur	Döner ayak	5	11	24-26
Karacaoğlan	Arkamıza gıybet eden çok imiş	Döner ayak	5	11	134
Karacaoğlan	Ötüşür bülbüller gül deyi deyi	Döner ayak	4	11	143
Kâtibî	Çıkan dilber kiminsin sen	Döner ayak	4	8	51
Kerem	Seni seven mi var benden ziyade	Döner ayak	4	11	107
Kerem	Eğer gerçek ise büktü belimi	Döner ayak	4	11	133
Kerem	Koymadın muradım alaydım felek	Döner ayak	4	11	9

I. Salon VIII. Oturum

Kerem	Ben senin kahrını çekemem gönül	Döner ayak	4	11	96
Kerem	Ne dumanı gitmez başım var benim	Döner ayak	4	11	34
Kerem	Gül benzimin soluşuna ne dersin	Döner ayak	4	11	2
Kerem	Bir su içem güzel yol sizin olsun	Döner ayak	4	11	78
Kerem	Dal etti kaddimi kaddi dal olsun	Döner ayak	3	11	145
Kerem	Silkinür üstüme toz gelir deyi	Döner ayak	4	11	109
Kul Hafız	Yapar malından malından	Döner ayak	19	8	150-152 ve 154
Kul Mustafa	Ağlarım didemden yaş eksik olmaz	Döner ayak	4	11	85-86
Kuloğlu	Ya bunun encamın nerde bulmalı	Döner ayak	5	11	93
Leyla	Ey mâder şahi şüheda-yı Hazreti Zehra	Gaze	1	5 beyit	24
Mahir	El-aman efendim aman el-aman	Tek ayak	4	11	112
Mustafa	Güzellikte biri süzülüp gider	Döner ayak	4	11	100
Nevruzî	Günlerde bir gün o da Cuma gün	Döner ayak	5	11	132
Niyazî	Zulmeti hicrinle paydar olmuşam Ya Rab medet	Döner Ayak	6	11	79
Niyazî	Bugün bir meclise vardım oturmuş bend eder vaiz	Döner Ayak			
Nüzulî	Yâ Resulullah medet	Tek ayak	5	8	179
Rıza	Evlerinin önu yazı	Döner ayak	2	8	28
Said	Ela gözlü nazlı dostum	Tek ayak	6	8	52-53
Said	İnce bele düşmüş bağı zülfünün	Döner ayak	4	11	120
Süreyya	Dünyanın cevr ü cefası bana mı kaldı	Döner ayak	4	11	129-130
Süreyya	Elim aşiretimden ayrı düştüm ağlarım	Döner ayak	5	14	127-128
Süreyya	Nazlı yar hatırıma düşer ağlarım	Döner ayak	4	11	128-129
Süreyya	Sinem ağlar sızlar yaram var benim	Döner ayak	5	11	130-131
Süreyya	Nurhak eteğinde Âhır dağı bir hoşça dağdır	Döner ayak	5	11	126
Şazî	Hasretinden dertli sinem dağlıdır	Döner ayak	3	11	31

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Şem'î	Gülerek meclis-i zindana geldi	Döner ayak	3	11	75
Şem'î	İki âlem serveri mahub-ı Mevlâ esselam	Gazel	6 beyit		141
Şevkî	Bir o cananımın yüzün göreydim	Döner ayak	3	11	19
Şirazî	Hafiften gûşuma bir avaz geldi	Döner ayak	4	11	121
Şirazî	Hüsnünü medh eden dil incinir mi	Döner ayak	4	11	53-54
Şirazî	Sen ettin sen ettin divâne beni	Döner ayak	4	11	104
Şirazî	Bir saçı leylaya düştü bu gönül	Döner ayak	4	11	99
Şirazî	Ne çektim ise felekten çektim	Döner ayak	4	11	66
Şirazî	Ne olur kaçma benden bir muradım var	Döner ayak	4	11	81
Yunus	Muhammed doğduğu gece	Döner ayak	8	8	165-166
Yunus	Ninni Muhammedim ninni	Döner ayak	9	8	162-163
Yunus	Namaz için abdest aldığın zaman	Döner ayak	7	11	168-169
Yunus	Leyle-yi Kadir derler bir gecemiz var	Döner ayak	4	11	171
Zaifî	Gözleri al kanım uyan	Döner ayak	4 bent	8	174
Zarifî	Misli menendi yok iller içinde	Döner ayak	4	11	72
Zarifî	Bir yosmada gönlüm var açılamam	Döner ayak	4	11	76
Zarifî	Aşk ile uyandım turna sesinden	Döner ayak	4	11	119
<i>Mahlasız Şiirler</i>					
Türkü	Yitirdim aklımı oldum divane	Döner ayak		11	57-58
Türkü	Başın için uğra bizim diyare	Döner ayak	4	11	176
Türkü	Cennette ben gördüm canım Tübâ'yı	Tek ayak	6	11	157-161
İlahi	İslâm dini derler bir dînimiz var	Döner ayak	4	11	170
İlahi	Niçin kılmazsın namazı	Tek ayak	5	8	167-168
Şarkı	Düşer mi şanına aman el aman	Döner ayak	4	11	140

I. Salon VIII. Oturum

Şarkı	Hakikat nurunun bir ziyasıdır	Döner ayak	10	11	82-84
Koşma	Didem bu gafletten uyanmaz oldu	Döner ayak	3	11	63
Koşma	Acep sarpa düşer m'ola yolunuz	Döner ayak	4	11	137
Koşma	Yâre mektup salmak ister gönümüz	Döner ayak	4	11	147
Mani	2 adet		123		
Çoban hikâyesi	Mani tipi		11	7	155
Lâ-edrî	15 adet		7 ve 123-124		

Cönkte 39 şaire ait 90 şiir bulunmaktadır. Bunlar, tür ve biçimlerine göre koşma, ilahi, gazel, türkü ve şarkı şeklindedir. Şiirlerin içinde en çok koşma yer almaktadır. Bunların dışında mahlasları kaydedilmemiş olan koşma, türkü, şarkı, ilahi, mani ve lâ-edrî beyitler de kayıtlıdır.

Yukarıdaki tabloya baktığımızda şu özelliklerin ortaya çıktığını görmekteyiz.

En fazla 17 adet olmak üzere Karacaoğlan'ın şiiri vardır. Onu 6'ar şiiriyle Fermanî, Kerem ve Şirazi, onları da 5 şiiri ile Süreyya izlemektedir.

Söz konusu şairlerin çoğunluğu edebiyatımızda ilk defa karşımıza çıkan şairlerdir. Gerçi bunların içinde *Fehmî*, *Gülşenî*, *Hamdî*, *İsmail*, *İzzet*, *Leylâ*, *Mâhir*, *Niyâzî*, *Rıza*, *Şevkî*, *Zâifî* ve *Zârîfî* gibi mahlaslar, başka kaynaklarda da karşımıza çıkmaktadır, ancak buradaki şairler, aynı mahlası kullanan başka şairlerdir ve pek çoğu Kahramanmaraşlıdır. Bu hükme biz, şiirlerde yer alan ifadelerden, özel isimlerden ve ağız özelliklerinden varmaktayız. Gerek adını zikrettiğimiz şairlerin gerekse Fermanî, Şirazî, Süreyya ve Zârîfî gibi şairlerin şiirleri orijinaldir.

En kısa zamanda öz konusu şairlerin şiirlerini okuyup edebiyatımıza katmak düşüncesindeyiz. Böylelikle özelde Kahramanmaraş genelde Türk kültürüne hizmeti amaçlamaktayız.

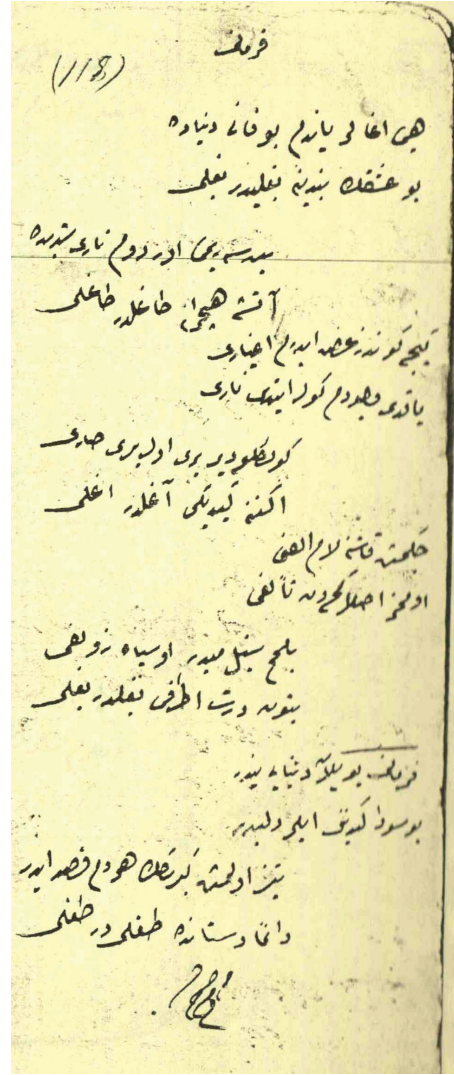
Muhtelif kütüphanelerde ve yurdun değişik yöresinde muhtelif şahısların elinde bulunan mecmua ve cönklerde âşıklarımızın pek çok şiir gün yüzüne çıkmayı beklemektedir. Cönklerin pek çoğu artık günümüzde dijital ortama aktarılmıştır. Bu bakımdan temin edilmesi ve okunması probleme büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Ancak bunların kısa zamanda okunması ve değerlendirilmesini gerçekleşmesi zor bir ihtimal olarak görüyorum. Cönkler okunmadığı müddetçe hazırlanan sözlükler, âşık edebiyatı kitapları ve folklorik kitaplar eksik çalışmalar olmaktan öteye gidemeyecektir. Dilerim cönkleri okuyanların sayısı artar ve cönkler, 8-10 yıl içinde okunup kullanılabilir hale gelirler.

Hey ağalar yandım bu fânî dünyada
Bu aşkın bendine bağlıdır bağlı
Ben serimi urdum nâr-ı şedîde
Âteş-i hicrana dağlıdır dağlı

Gece gündüz arz ederim ağıyârı
Yaktı vücudum (1) kül etti nârı
Göleklüdür yeri ol peri huri
Eynine giydiği ağıldır ağılı

Çekmiş kaşına lâm elifi
Ummaz asla kimseden telifi
Bilmem sümbül müdür o siyah zülfü
Bütün dört etrafı bağlıdır bağlı

FERMÂNÎ bu yalan dünyayı n'ider
Bu sevda kendini eyler derbeder
Tîr olmuş kirpiğin her dem kast eder
Daima destanda dağlıdır dağlı

نومی
بیلوم اللہیہ جو خانہ دار
(۱۵۶)
سنہ ۱۱۸۰ وید، ہی
شودرینی نوکلہ طیبی سید
اولور میحی امیر لقا، ہی
کمی بو غصہ اهلک حالہ
بلور دار علمیدر علی نوکلہ
کد لاک اولام قوتو البک ویدہ
قوتو قوی ووشورک س، ہی
یعدہ سبک جلدی بارک بولہ
طیب اور صائم طیب ویدہ
قدیمی بلورک ویدع الی
ویدر شد قتل ایلہ بندہ ہی
شیراز در ماتی اولام قدرہ
تجلی در باغ قلدی بخارہ
ظالم انکل قضا ایلہ بوز جاہ
کل امام دیدم در خانہ ہی
ح

نقلی سبب ازلا در دستان شاه طاهر (128)
جهت جفا هلسنه عوی وفا فلما سید

ثم بالک انتظامه له الیه هو نزل اولی سید
بنی برافضی برغانده ایری در شمع اعلم

سوی اولی سید زهو رفتی در غمی
ناز با بار خطیرم دوشار اعلم

بر بلیک نظری کوزل او سونده فانی
سودنیم خطیرم دوشار اعلم

کوزل طایفه کس بر حال توغز
معالج سینه کبی توکک مرطبه دوری

تسینه و صینه کرسیم ابی سید اعلم
تالیع بخته و بلیک دوشار

از دلایل از فنی جویم بقیم الحینه
دانشا جوهری کدی الیای دیلمنه

عضیه ای سید اعلی بزرگ مراد بنه در ماسنه
دیلاک فیوض قیاسنی در اعلم

IX. OTURUM

MARAŞ MÜTESELLİMİ BAYEZİDZÂDE NUMAN BEY (1748-1780)

Doç. Dr. İlyas GÖKHAN¹

Özet

Bu bildiride Maraş mütesellimi Bayezidzade Numan Bey'in siyasi faaliyetleri üzerinde durulacaktır. Numan Bey 1748-1780 yılları arasında Maraş yönetiminde görev yapmıştır. Numan Bey'in babası Hacı Abdullah Bey de Maraş idaresinde görev almıştı. Numan Bey, bazı zaman Maraş ahalisi ve idarecileri ile anlaşmazlığa düşmüştür. Bu yüzden Numan Bey Kıbrıs'a sürgüne gönderilmiştir. Sürgünden sonra Maraş'a dönen Numan Bey, Zülkadiroğulları ile mücadeleye girmiştir.

Anahtar kelimeler: Maraş, Numan Bey, Mütesellim, Bayezidoğulları, Zülkadiroğulları

1 Nevşehir Üniversitesi

DEPUTY GOVERNOR OF MARASH BAYEZİDZADE NUMAN BEY(1748-1780)

Abstarc

This paper will focus on the political activities of Bayezidzade Numan Bey, deputy governor of Marash. Between 1748-1780 he served the management of Marash. His father, Haji Abdullah Bey was served in the administration of the Marash. Numan Bey, and administrators disagreed with some of the inhabitants of the Marash decreased. Therefore, Numan Bey exiled to Cyprus. Numan Bey after returning from exile in Marash, Zülkadiroğulları into combat.

Key words: Marash, Numan Bey, the deputy governor, Bayezidoğulları, Zülkadiroğulları

I. Salon IX. Oturum

Yavuz Sultan Selim, 1514'te Çaldıran Savaşı kazandıktan sonra Doğubayezid'de yaşayan Karakoyunlu Türkmenlerinde¹ olan Bayezidli ailesini Maraş'a getirip yerleştirmiştir. Bu ailenin reisi İskender Bey'e Çavuşbaşılık verilmiştir. Bundan sonraki süreçte bu aile mensupları ile Maraş'ın eski hanedanı olan Dulkadirli şehir idaresinde söz sahibi olmuşlardır. Bu iki aileye mensup kişiler Maraş ve kazalarında tımar ve zeamet sahibi, alaybeyi, mütesellim², voyvoda ve ayanlık gibi görevlerde bulunmuşlardır.³ Bazı zamanlar iki aile mensupları arasında siyasi çekişmelerde yaşanmıştır.⁴

XVIII. yüzyılın ortalarında Maraş idaresinde söz sahibi olan Bayezidli ailesinden Hacı Abdullah Bey, bildirimize konu olan Numan Bey'in babasıdır. Maraş Beylerbeyi Ahmet Paşa'nın⁵ 1749'da ölümüyle yerine 26 Eylül 1749 tarihli bir belgeden Çerkez Hasan Paşa'nın atandığı anlaşılmaktadır. Onun Rumeli'de İsmail Kalesi'nde ordunun başında olmasından dolayı Maraş'taki işlerin görülmesi için Bayezidzade Hacı Abdullah Bey mütesellim tayin edilmişti. 1750-51'de ise Maraş valisi Abdurrahman Paşa'ydı.⁶ 17 Eylül 1754'te tarihli bir belgeden Bayezidzâde Hacı Abdullah Bey'in, Maraş mütesellimliğinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak onun hakkında ahali tarafından bazı şikâyetler söz konusu olmuştur. Bayezidzâde Abdullah Bey 1760'larda ölmüş olmalı ki belgelerde bir daha adı geçmemektedir. Onun yerine Bayezidli ailesinin liderliğine geçen oğlu Numan Bey, Maraş idaresinde rol oynamaya başlamıştır.

1 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Cevdet Tasnif Askeriye (C.T.ASK) 23409/2: Bu belgede Bayezidli ailesi mensubu olan Bayezidzâde Mehmed Bey Maraş Alaybeyi olup Karakoyunlu Türkmenlerinden gösterilmektedir.*

2 * Nevşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi
Mütesellim: Beylerbeyleri veya valiler sefere gittiklerinde eyaletlerde yerlerine vekil bıraktıkları görevliye denir. Bkz: Midhat Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügâtı, Enderun Yay., İstanbul 1986, s.235.

3 *Bu konuda bkz: Fahameddin Başar, Osmanlı Eyâlet Tevcihatı (1717-1730), TTK Yay, Ankara 1997.*

4 *Maraş'ta Zülkadir ve Bayezid aileleri arasındaki mücadele konusunda Bu konuda Bkz: İlyas Gökhan- Orhan Doğan-Erhan Alpaslan, Maraş Beylerbeyi Zülkadirzâde Ömer Paşa (1782-1795), Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu Nisan 2011, Kahramanmaraş Belediyesi Yay., C. II, Kahramanmaraş.*

5 *Ahmet Paşa: Kesriye'de ayandan Sadık ağanın oğlu olup bir valiliklerde bulunduğundan sonra 1749'da Maraş valiliğine atanmış, akıllı, edip bir siyasetçi olup aynı tarihte Maraş'ta vefat etmiştir. Mehmet Süreyya, Sicill-i Osmanî, C.I (Yay. N.Akbayar, eski yazıdan aktaran: S.A. Kahraman), İstanbul 1996, s.199. Maraş Beylerbeyi Ahmet Paşa'nın 1750'de Kadiri tarafında eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Karalar Ceridi aşiretinin denetim altına almakla görevlendirildiğine dair bir arşiv kaydı olduğuna göre daha sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır. Bkz: Özcan Tatar, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskâmı (1691-1750), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Elazığ 2005s.241.*

6 *5. İbrahim Yılmazçelik, 1750-52 tarihli (H.1164-65) Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Tanıtım ve Fihristi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.12, S.1, Elazığ 2002, s.333.*

1760'larda Zülkadırlilerin önde gelen kişisi Süleyman Bey, Bayezidli ailesininki ise Numan Bey'di. Maraş Beylerbeyleri bu iki kişiden birini kendilerine mütesellim ya da kapı kethüdası seçerlerdi. Her iki şahsın da taraftarları çok olup Bayezidzâde Numan Bey Andırın taraflarında, Zülkadırzâde Süleyman Bey Maraş ve şehrin doğu mintikasında nüfuz sahibiydiler. Andırın'ın Geben, Kargaçayırı, Bunduk köyleri ile Yenicekale nahiyesi etrafında bulunan başta Avkasır olmak üzere birçok Bayezidli ahalisinin elindeydi. Zülkadırlilerin yurtları Maraş'ın doğusunda Ahırdağ'ının güney yamaçlarındaki Kerhan, Bulanık, Kozludere gibi köylerdeydi. Hala bu yörede ailenin bağları bulunmaktadır. 1768'de Maraş Beylerbeyi olan Mehmed Derviş Paşa, padişah III. Mustafa'ya Maraş mütesellimliğine Zülkadırzâde Süleyman Bey'i getirilmesi için bir arz sunmuştur. Bundan önce mütesellim Bayezidzâde Numan Bey'di.¹

Bayezidzâde Numan Bey'in Andırın'da İkameti

Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Bayezidzâde Numan Bey, Maraş valilerinden korkusundan 20 seneden beri (1748) Andırın nahiyesinde ikamet etmekteydi. Maraş Eyaleti, Adana Eyaletine bağlandığında Bayezidzâde Numan Bey, kendisini mütesellim tayin ettirip, ahali üzerinde söz sahibi olmuştu. Numan Bey, oğlu Abdullah'ı Maraş alaybeyi ve kayımbabası Sümbül oğlu Hüseyin Efendi'yi de Maraş müftüsü tayin ettirmişti. Bunlar birbirleri ile ittifak ederek istediklerini yapmakta, halka zulüm uygulamakta, her hafta esnaftan para almaktalar, bunların adamları fukaraya her türlü baskıyı yapmaktaydılar. Bunların adamları gecelerde halkın mallarını yağmalamakta, onları öldürmekte, keyfi zulüm yapmaktaydılar. Halk bunlar hakkında mahkemeye şikâyet başvurusu yaptıklarında bir netice alamamaktaydılar.

Numan Bey'in Sürgün Kararı

Numan Bey hakkında şikâyetler artınca mübaşir vasıtasıyla Adana'ya getirilmesine ve halktan aldığı 200 kese parayı vermesi istendi. Numan Bey'in suçlu bulunması üzerine mallarının müsadere edilmesi, bir daha mütesellim olmaması şartıyla kendisinin Kıbrıs'a sürgün edilmesine, oğlu Abdullah'ın alaybeylikten azledilmesine ve Halep kalesine kalebend olunması kararlaştırılmıştır. Numan Bey'in üç dört defa Kıbrıs'a sürgün edilmesine dair İstanbul'dan emir gelmesine rağmen bu yapılmamıştı. Numan Bey'in kendisi aşiret ve asker sahibi olduğundan Maraş'ın ileri gelenlerinden Yahya oğlu İsmail ve Hamza oğlu Abdullah ile ittifak yaparak mirî malları vermeyip isyankâr tavrını devam ettirmiştir. O ve adamları Kıbrıs'a sürgün edilmedikçe memlekette nizam sağlanamayacak, mirî maldan vergi alınamayacaktır. Bu konuda daha önce Maraş valisi tarafından tezkireler gönderilmişti.

Belgelerde Numan Bey'in bütün yaptıkları ve fesatları bir bir sayılmaktadır. O, Maraş'ta Ceyhan Nehri Kars-ı mukataasını yıllık 50 bin kuruşa iltizam etmiştir. H.1176 (M.1162) ve H.1171 (M.1757) senelerine mahsuben zabt ve H.1180 (M.1766) senesi zabtını dahî eski Rakka Valisi tarafından kendisine

1 BOA, Cevdet Dâhiliye (C.DH) 4646/4.

I. Salon IX. Oturum

iltizam etmişti. Söz konusu bu senenin iltizam bedeli olan 18.000 kuruştan sadece 5.500 kuruşunu eski Malatya Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'ya teslim etmiş, geri kalanı 12.500 kuruşu zimmetinde kalmıştı. Bunları toplamak için gönderilen Dergâh-ı âli kapıcıbaşlarından Hüseyin Ağa bu parayı istediğinde, daha bunu toplamadım diyerek vermemiştir. Ayrıca Numan Bey, Maraş Eyâleti eşkinci zuema ve erbab-ı tımarının 1180 senesi (1766) vergilerinden 11.813 kuruş, sıbyan ve mütekaidlerinin 1167 (1753) senesi cebelü vergilerinden olan 5.193 kuruşun toplam 11.106 kuruşu Hüseyin Ağa istediğinde eşkinci berriyyesine mahsuben yalnız 8.042 kuruşunu teslim eyleyüp geri kalan 8.964 kuruş için cebelü berriyesini söz konusu tarihte zabt eylemedim, gıyabımda bana kayd ettirmişler diyerek kanunlara aykırı davranmış, bu konuda elde senet olduğu halde kabul etmemiş ve mirî malların telef olmasına neden olmuştur. Bu konuda kapıcıbaşı bir tahrirat göndermiştir.

Numan Bey'den hazineye vereceği mukataanın söz konusu senelere ait iltizam bedellerini ve gerekse miri mallardan zimmetine geçen o andaki toplam 20.464 kuruşun tahsili talep ve i'lâm olunmuştur. Ancak o, bunları ödeme emrine kulak asmamıştır. Gerek kendisi gerekse adamları tedip olunmak üzere telhis olunması konusunda fermanlar gönderilmiştir. Bu konuda İstanbul'dan daha önce iş bilen ve başarılı bir mübaşir gönderilmiştir. Ayrıca hala Maraş Eyaleti ile Adana Valisi olan Vezir Ali Paşa tarafından Numan Bey, oğlu Abdullah ve yardımcılarının buldukları yerde bir an önce yakalanarak Adana'ya getirilerek hapis edilmelerine ve zimmetinde olan söz konusu malı-ı mirinin kendisinden tahsil edilmesine ve muhalefet ederse malı ve eşyası mahkeme tarafından satılarak parasının kapucubaşı tarafından derhal İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.

Adana kadısı huzurunda Numan Bey, oğlu Abdullah Bey ve yardımcılarının her biri mahkeme edilerek zimmetlerinde olan fukaranın paraları tahsil edilerek, suçlarından dolayı gerekli cezalar verilmelidir. Bundan sonra sadır olacak fermana göre hareket edilecektir. Bu şahıslar hakkında gerekli hukuki işlemler yapıldıktan sonra kendileri habise konmalı, kaçmaları engellenmeli, acil olarak İstanbul'a müracaat edilerek oradan gelen hükme göre davranılmalıdır. Bu işlerin yerine getirilmesi için Adana Valisi vezir Ali Paşa, Adana kadısına ve mübaşirine, Maraş'ın ayan ve zabitanına hitaben ne gibi emirler verilmesi gerekirse ona göre hareket edilecektir.¹

İstanbul'a Numan Beyle ilgili pek çok şikâyet gitmiştir. Yine aynı tarihte Maraş'ın ileri gelenleri Numan Beyle ilgili bir arzuhal sunmuşlardır. Bu arzuhale göre Numan Bey'in daima zulüm ve tahrip yolunu tuttuğu, fakir fukaranın mallarına el koyup, zeamet ve tımarları haksız yere ele geçirdiği belirtilmiştir. Numan Bey, Kars-ı Maraş Sancağının (Kadirli) Andırın Nahiyesinde oturmaktaydı. Yukarıdaki belgedeki benzer ifadelerden bahsettikten sonra onun 20 yıldan beri Maraş Beylerbeyine itaat etmediği belirtilmektedir. Halkın artık ona dayanacak gücü kalmadığı belirtilerek, hatta Beylerbeyine bile halkın tahammülü kalmadığına, dört seneden beri Maraş'ın Adana Eyaletine yarım yamalak bağlanarak, halkın onun mütesellimliğine katlanmak zorunda kaldığı,

1 C.DH. 4646/1.

oğlu Abdullah'ın Alaybeyi yapıldığı, Numan Beyin kayınpederi Sünbül oğlu Hüseyin Efendi'nin de müftü tayin edilerek birlikte bunların her istediklerini yaptıkları açıklanmaktadır. Bunlar kendilerine karşı çıkanları ezmekte ve her türlü zulmü uygulamaktaydılar. Miriye ait mallara el koymaktalar ve istedikleri şekilde tasarruf etmekteydiler.

Belgeden anlaşıldığı üzere Numan Bey'in adamları halkın mallarını gasp etmekte, gece gündüz hırsızlık yapmaktadırlar. İnsanların bunlar yüzünden memleketlerini terk edip evlerine giremedikleri belirtilmekteydi. Müftü ve mahkeme dahi bunların kontrolüne girdiğinden halk şikâyet edecek kimse bulamamakta bulsa dahi bir netice elde edememekteydi. Bunlar ahalinin haberi olmadan kendi lehlerine İstanbul'a da istedikleri tahriratı yapmaktaydılar. Şehrin ileri gelenleri ahalinin içinde bulunduğu bu duruma tahammülleri olmadığından onlardan habersiz bu arzuhali yazdıklarını da belirtmekteydiler. Numan Bey'in fakir ve fukaraya şefkat ve merhameti yoktu. Numan Bey'in mütesellimlikten azledilmesi, el koyduğu 200 kese akçenin derhal teslim edilmesi, kendisinin Kıbrıs'a sürgün edilmesi, oğlu Abdullah'ın Alaybeylikten derhal azledilerek Halep kalesine hapsedilmesi, kayın pederi Müftü Sünbülzâde Hüseyin Efendi'nin müftülükten azledilerek fetva verme yetkisinin elinden alınarak Birecik kalesine sürgün edilmesine dair daha önce Maraş valisi olan merhum Said Paşa tarafından muhızlılar ile arzuhaller gönderilmişti.¹

28 Eylül 1763 tarihli bir arşiv belgesinden Numan Bey'den bahsedilirken Maraş ayanından ve Bayezidli ailesine mensup olduğu belirtilerek Maraş'tan başka bir mahalle sürgün edilmiş olduğu, oradan da başka bir yere yeniden sürgün edilmesi istenmekteydi. 3 Şubat 1764'de tarihli belgeden Bayezidli Numan Bey'in sürgün edildiği yerin Kıbrıs olduğu anlaşılmaktadır. Maraş kadısı bir i'lâmla Numan Bey'in, affedilmesi istemişti. Bunun üzerine o affedilerek Maraş'a dönmüş ve mütesellim olarak tayin edilmişti.

1764'te Maraş Valisi Rışvanzâde Süleyman Paşa tarafından Maraş mütesellimliğine Numan Bey atanmıştı. Vali Süleyman Paşa Maraş'a bağlı Besni'ye gitmiş ve 1764'te orada ölmüştü. Bu sırada Mütesellim Numan Bey'de Maraş dışında bulunmaktaydı. Bu durumlardan istifade eden Zülkadırcade Süleyman Bey adamlarıyla birlikte Maraş Beylerbeyinin sarayını basarak mal, eşya ve para gasp etmişti.²

9 Zilhicce 1180 tarihli Antep Şer'iyye sicilinde yer alan bir fermana göre Numan Bey'in, (M.8 Mayıs 1767) Maraş mütesellimliği görevi devam etmekteydi. Bu sırada Maraş valisi Adana valiliği ile birlikte Mehmed Paşa'ya verilmişti. Numan Bey ve Maraş valisine eyalette eşkıyalık faaliyetlerini önlemeleri için

¹ C.D.4646/2.

² Süleyman Demirci, Hasan Aslan; *Osmanlı Türkiye'sinde Bazı Aşiret, Cemaat Ve Taifelerin Eşkıyalık Faaliyetleri Ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yanlışlıklar: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)*, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, Summer 2012, p. 887-914, Ankara-Turkey, s.893.

I. Salon IX. Oturum

bir emir gönderildi.¹ 22 Mart 1768'de Maraş eyaletinde cebelü tahsildarı Seyyid Ali ve eşkinci bedeliyeleri mültezimi Numan Bey zimmetlerine para geçirmekle suçlanarak söz konusu olan paranın tahsil edilmesi için Rakka valisi Mehmed Paşa ile Maraş ve Adana Beylerbeyi Ali Paşa'ya² hüküm gönderilmişti. Antep Şer'iye sicilinde yer alan başka bir belgeye göre Maraş mütesellimi Bayezidzâde Numan Bey'e verilen zuema erbab-ı tımarlarının 1767 (H.1180) senesi mahsuben eşkinci bedeliyesinin tahsil ederek göndermesi istenmişti. Söz konusu bu eşkinci bedeliyesi 11 seneliğine Numan Bey'e verilmişti. Ondan bu parayı toplayıp acilen göndermesi istenmekteydi.³ Bu sırada İstanbul'da bulunan Numan Bey, Ekim 1767'de Antep alaybeyi, çeribaşı ve diğerlerine derhal yazı göndererek kendisine ihale edilen zuema eşkinci ve erbab-ı tımarın Antep hissesine düşenin kendisine gönderilmesini talep ederek söz konusu paraları toplamak üzere adamlarından Karakulak Mehmed Bey'i Antep'e göndermişti.⁴

1767 Kasım'ında Maraş Mütesellimi Numan Bey, Antep voyvodası⁵ ve ileri gelenlere gönderdiği yazı ile Maraş valisi Hasan Paşa'nın alması gereken imdat-ı hazariyenin ikinci taksidinin ödemesinin vaktinin geldiğini ve bu paranın eyalet merkezi olan Maraş'a gönderilmesini istedi.⁶ Numan Bey'in bu isteği üzerine Kasım 1767'de Antep kazasına düşen 1500 kuruşluk hazariye toplanarak Maraş'a gönderildi.⁷ Bu paranın ilk taksidi de 1767 Mayıs ayında toplanmıştı. Bu vergiyi toplamak üzere Antep'e gönderilen Numan Bey'in adamı Karakulak Mehmed'e 50 kuruş hizmet, 94,5 kuruşta eski hizmetlerden ve 1500 kuruşta imdat-ı hazariyenin⁸ birinci taksidi olmak üzere toplam 1644,5 kuruş verildi.⁹

28 Eylül 1768'de Maraş mütesellimi Numan Bey ile oğlu Abdullah Bey'in isyan halinde oldukları anlaşılmaktadır. Her ikisinin ve onlara yardımcı olanların yakalanması için Adana valisi Ali Paşa görevlendirilmiştir. Daha sonra affedildiği anlaşılan Numan Bey, 21 Aralık 1773'te Maraş valisi olarak görülen Derviş Mehmed Paşa zamanında Maraş ayanından olarak zikredilmekte olup paşanın kapı kethüdalığına ve mütesellimliğine tayin edilmişti. Ancak Numan

1 *Serhat Kuzucu, 123 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1180-1181-1766-1767), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek-Lisans Tezi, Gaziantep 2006, s.259.*

2 *Ali Paşa (Moldovanî): Kastamonulu olup Bosna, Diyarbakır, Anadolu, Konya, Adana ve 1768-69'da Maraş valiliklerinde bulunmuş ve 1774'te vefat etmiştir. Bkz: Sicill-i Osmanî, C. I, s.292.*

3 *Kuzucu, s.310.*

4 *Kuzucu, s.311*

5 **Voyvoda:** Osmanlı Devleti'nde Eflak ve Boğdan beylerine verilen isim olmakla birlikte sonradan devlet tarafından iltizama verilen bir yerin vergilerini toplamaya memur edilen kimselere denmiştir. Ayrıca Vezirlerin kendi haslarındaki vergileri toplamak için gönderdikleri kişilere de voyvoda denirdi. Bkz. Sertoğlu, s.359.

6 *Kuzucu, s.311.*

7 *Kuzucu, s.312.*

8 *İmdat-ı hazariye: Eyaletlerde barış zamanlarında valinin topladığı bir vergidir.*

9 *Kuzucu, s.204.*

Bey'e mütesellimlik görevi vergileri toplaması, aşiretler ve kabilelerden asker toplayarak orduya sevk etmesi şartıyla verilmişti.

1769'da Andırın'da idareci olarak görülen Numan Bey'in yönetimi altında İftaz-ı Zülkadiriye cemaatlerinin bir kısmı yaşamaktaydı. Bunlar arasında Çiçekli, Karaman uşağı, Çullu, Karaman Hacı, Abdal, Yağbasanlı, Nevalu Avcısı, Kömürçüler, Çalık Uşağı gibi cemaatler bulunmaktaydı. Ayrıca Abdallu, Kabakçı Uşağı, Kabaklı ve Yeğen Alili gibi cemaatler Andırın'da diğer güç sahiplerinin idaresinde yaşamaktaydılar. Tekfur Dönüklüsü, Ufacıklı ve Duraklı cemaatleri de Maraş Eyaletinin değişik bölgelerinde yaşamaktaydılar. Bu cemaat mensupları Çukurova bölgesine iskân edilmek istenmekteydi. Ancak onlar Bozok (Yozgat) ve diğer taraflara doğru firar etmişlerdi. Bunların firarların önüne geçilemedi.¹

1768'de Ali Paşa'nın yerine Maraş Beylerbeyliğine atanan Derviş Mehmed Paşa vazifesine başladığında mütesellimi Numan Bey'di. Bu sırada Maraş'a bağlı olan Kilis ve Azaz sancaklarında yaşayan aşiretler, devlete itaat içinde olup bunların idaresi Defterdar efendi tarafından vergileri tahsil edilmek şartıyla Maraş muhasebesine havale edilmişti. Bunların vergilerini toplama görevi Maraş Beylerbeyinin kapı kethüdası olan Numan Bey'e verildi. Kilis ve Az'ez'in Maraş'a yakın olması nedeniyle mirî vergileri tahsile kudreti olan Numan Bey'in senesi gelen vergileri toplaması emredilmişti. Ona bu vergileri iki sene toplanması için memurlar görevlendirilmesi emredildi. Eğer geçmiş iki senede de toplanmayan vergiler varsa memurlar vasıtasıyla toplatılarak teslim etmesi istendi. Eğer bazı vergiler şahısların zimmetine geçmişse bunların alması için de gerekli emr-i âliler istenirse gönderileceği belirtildi. Vergilerin toplanmasına mani olanlar olursa gerekli şekilde cezalandırılacağı belirtildi. Bu konuda Maraş Beylerbeyi tarafından bütün yetkinin Numan Bey'e verildiği belirtilmektedir. Numan Bey'e Beylerbeyi tarafından kapıcı başı rütbesi inayet ve ihsan buyrulup ve bu konuda da ferman gönderilmesi de istenmişti. Numan Bey'in bu işleri yapmaya ve vergileri toplamaya güç ve kudreti olduğu da belirtilmekteydi. O ise bu görevleri yapmayı taahhüt etmişti. Kendisi aşiret sahibi olup bu konuda taahhüdünün üstesinden gelmeye gücü vardı.² Maraş Beylerbeyinin kapıcı başılığı bu yazıdan anlaşılacağı üzere Numan Bey'e verilmişti.

Maraş Beylerbeyi olan Derviş Mehmed Paşa'ya sancakların vergilerinin iki yılda bir tahsil etme yetkisi verilmiştir. Paşa'nın kapı kethüdası olan Numan Bey'in aşiret sahibi olması ve memleketi zapt u rapt alması sebebiyle bu vergileri toplayacağı belirtilmektedir. Bu vergilerin senesi geldiğinde ve geçmiş senelerdeki de dâhil olmak üzere reaya veya başka kimseler zimmetinde olanları tahsil etmeyi Paşanın kapı kethüdası Karakulak Mehmed Ağa tarafından arz olunmuştur. Mal-ı Miriyi tahsil etmek şartıyla paşanın meramını müsaade buyrulması konusunda ferman-ı âli verilmiştir. Bu iki livanın Paşa'ya divan-ı hümâyûna tevcihe buyrulduğu halde eski ve yeni emval-ı miriyenin tahsil olunmasına karar verilmiştir. Ancak kapıcı başılık payesi verilmesi divan-ı hümâyûn tarafından

¹ *Tatar, s.344.*

² *C.DH. 936.*

I. Salon IX. Oturum

verilecektir. Bunların yapılması için padişaha başvurulmuştur. Söz konusu kapucu başılık adı geçen kişiye gerekli yetki alındıktan sonra verilecektir.

Bu yazıya istinaden padişaha sunulan arzda Mirimirandan Derviş el-Hac Mehmed Paşa kullarına Maraş eyaleti verilmekle, mütesellimliği ayanından Bayezidzâde Numan'a verilmesi arz edilmişti.¹ Bu belgelerden anlaşılacağı üzere Numan Bey'e Maraş mütesellimliği verilmişti. Ancak aşağıda görüleceği üzere bu durum fazla sürmemiş ve o derhal görevden azledilmiş ve yerine Zülkadirzâde Süleyman Bey tayin edilmişti. Aynı belgenin derkenarında Bayezidzâde Numan Bey'in mütesellimliğinin sona erdiği belirtilmekteydi. Mehmed Paşa veya kapı kethüdası tarafından yazılan bir arzda eğer bir bilgi yanlışı yoksa Zülkadirzâdelerden Numan Bey'in Maraş mütesellimi ve kapıcı başısı yapılması istenmektedir. Zülkadirzâdelerden de Numan diye biri vardır. Bu yıllar savaş yılları olduğu için Maraş Beylerbeyi Derviş Mehmed Paşa seferde bulunduğu için mütesellim onun adına Maraş eyaletini idare etmekteydi. Belgeden anlaşıldığı üzere daha önce Bayezidzâde Numan Bey'e verilen Maraş mütesellimliği bu defa Zülkadirzâde Numan Bey'e verilmiştir. Onun Kilis ve Az'ez sancaklarının vergilerini de Maraş Beylerbeyi adına toplaması istenmektedir. Zülkadirzâde Numan Beyin akıbetinin ne olduğunu bilmiyoruz. Aynı tarihlerde Mehmed Paşa tarafından Maraş mütesellimliğine Zülkadirzâde Süleyman Bey tayin edilmiştir. Bu da bardağı taşırın damla olmuş ve bunda sonra Maraş'ta iki aile arasında mücadele hızlanmıştır.

1768'de Maraş Beylerbeyi Derviş Mehmed Paşa, Bayezidzâde Numan Bey hakkında İstanbul'a bir tahrirat göndermişti. Bundan anlaşıldığı üzere Numan Bey hakkında geniş bilgi elde etmekteyiz. Beylerbeyiler genellikle seferde oldukları için onun adına vilayeti idare eden mütesellim çok geniş yetkilere sahipti.

1768'de Maraş Beylerbeyi olan Derviş Mehmed Paşa, Maraş mütesellimi olan Bayezidzâde Numan Bey'i görevden almak amacıyla onun hakkında İstanbul'a ayrıntılı bir şikâyet yazısı göndermiştir. Bu yazıdan anlaşıldığı üzere; daha önce Maraş mütesellimi olan Bayezidzâde Numan Bey kanunlara aykırı davranmakta ve fukaraya zulüm uygulamaktaydı. Bundan dolayı Beylerbeyi, Maraş'ın ileri gelen ailesinden Zülkadirzâde Süleyman Bey'i, Maraş mütesellimliğine getirmiştir. Paşa, İstanbul'a gönderdiği yazıda Süleyman Bey'in sulh ve iffet sahibi olarak herkes tarafından sevildiğini belirtmektedir.

Mütesellimliğin Zülkadirzâde Süleyman Bey'e verilmesi üzerine Bayezidzâde Numan Bey devlete karşı ayaklanmıştı. Onun oğlu Hacı Abdullah Bey, Zülkadirliyle kavga çıkarmak için bahane aramaktaydı. Onun hakkında İstanbul'a gönderilen bir şikâyet mektubunda bir gün oğlu Abdullah Bey'in, 70-80 silahlı adamı ile Sultan Çarşısı'nda Saraçhane denilen yerde küçük bir dükkânında oturmakta olduğu anlaşılmaktadır. Adamları onun etrafını sarmış, kabadayı bir şekilde etrafa bağırıp çağırarak, adamları kanun ve düzene aykırı şekilde sözler sarf etmekteydiler. Bunlar o sırada Maraş mütesellimi olan Zülkadirzâde Süleyman Bey'in adamlarına küfür ve el ve kol hareketleri

1 C.DH. 568.

ile hakaret etmişlerdi. Bunun üzerine iki taraf arasında taşlı ve sopalı ve silahlı kavga çıkmıştı. Bu kavgada Abdullah Bey'in adamlarından biri öldürülmüş bir diğeri de yaralanmış ve daha sonra ölmüştür. Bunun üzerine Abdullah Bey ve adamları Maraş Mahkemesinin olduğu mahalle saldırıp Naip efendiyi zorla evinden çıkarıp kendi konağına kaldırmıştır. Ayrıca o, babası Bayezidzâde Numan Bey'i Andırın'dan Maraş'a çağırmıştır. Numan Bey ve oğlu Abdullah Bey, başta Maraş müftüsü, naibi, mahkeme muhızlılarını ve şehrin diğer ileri gelenlerini zorla Andırın'a götürmüşlerdir. Bu olaylara başta çarşının terzi esnafı olmak üzere birçok kişi de şahit olmuştur.¹ Böylece Maraş mahkemesi başsız kalmış ve bundan dolayı da mahkeme kâtipleri durumu acele olarak İstanbul'a iletmışlerdir.

Numan Bey ve oğlu Hacı Abdullah'ın yaptıkları Maraş Mahkemesi kâtipleri Sadeddin, Mehmed ve Abdullah Efendiler ile Maraş Beylerbeyi Derviş Mehmed Paşa'nın şikâyeti ile İstanbul'a durum bildirilmiştir. Bu şikâyet arzından anlaşıldığı üzere Numan Bey öteden beri Maraş'a zarar vermekte, halka zulüm uygulamakta, zeamet ve tımarlarını ele geçirmekteydi. Ayrıca o Andırın Nahiyesi'nde müteaddit defalar devlete ait miri arazileri ele geçirmişti. Bunun yanında **İfraz-ı Zülkadriyye**² hası perakendelerinden 4.000 haneden fazla reyayı kendi tarafına çekip, aşarını ve mirî malların vergilerine el koymuştu.

25 Rebiyülevvel 1182 (M.7.10.1768) tarihli başka bir belgeden Numan Bey hakkında yine bir şikayet yapıldığı anlaşılmaktadır. Maraş Beylerbeyi olan Derviş Mehmed Paşa tarafından sultan III. Mustafa'ya yazılan bu arzuhale göre: Numan Bey, Andırın sakinlerinden olarak gösterilmektedir. Herhangi bir tarih verilmeden onun bundan önce Kıbrıs'a sürgün edildiği, ancak emr-i âliye uymayarak sürgüne gitmediği, 1763 Aralık ayında (H. Rebiyülevvel Evasıt 1177) ikinci kez sürgün olmasına dair hakkında ferman geldiği ancak yine bir yolunu bulup kurtulduğu, bunun üzerine 17 Eylül 1765'te (H.Gurre-i Cemaziyelahir 1179) onun itaatten çıktığına dair bir ferman geldiği belirtilmektedir. Bu konuda Maraş valisine hitaben bir emr-i âlî gönderilmiştir.

Bütün verilen emir ve gönderilen fermanlara rağmen Bayezidzâde Numan Bey, Maraş'taki adamları Yahyaoğlu İsmail ve Hamzaoğlu Abdullah adlı kişiler ve kendi aşiretinden birçok askere sahip olmasına güvenerek Maraş valisine dolayısıyla devlete itaat etmemiştir. Söz konusu Numan Bey ve adamları Kıbrıs adasına sürgün edilmedikleri takdirde Maraş'ta asayiş ve düzenin sağlanamayacağı belirtilmektedir. Onun yüzünden Maraş'ta devlete ait malların vergisi alınamamış, birkaç seneden beri eyaletin iç kesimlerine vali varmadığından vergi toplanamamış ve asayiş kalmamıştır. Bu durumun

1 C.DH. 4646/5.

2 **İfraz-ı Zülkadriyye**; *Dulkadirli Türkmenlerine mensup olmakla birlikte zamanla onlardan ayrılan bu Türkmenlere denmiştir. Daha çok Bozok koluna mensup olan bu Türkmenler Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağılmışlardır. Bkz: İlhan Şahin; Osmanlı Devrinde Konar- Göçer Aşiretlerin isim Almalarına Dair bazı Mülahazalar, İÜEF, Tarih Dergisi, İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı, S.XIII, İstanbul 1987, s.197; Terzi, s.69.*

I. Salon IX. Oturum

düzeltilmesi için padişahın bir ferman istenmektedir.¹

Maraş mütesellimliğinden azledilen ve birkaç kez Kıbrıs'a sürgün edilen Numan Bey'in yerine Maraş mütesellimliğine Zülkadirzâde Süleyman Bey tayin edilmişti. Eylül 1768'de (H. Rebiyülahir 1182) Maraş medresesi müderrisi el-Mevla el- Hac Ahmet tarafından padişaha gönderilen arzda Zülkadirzâde Süleyman Bey'in dindar, fakir ve fukaraya koruyan, kanunlara uyan bir kişi olduğu belirtilerek onun hakkında padişahın herhangi bir söz ve kelime duyarsa ona inanmaması ve araştırmasını arz etmekteydi.² Bu ifadelerden Bayezidlilerin, Zülkadirzâde Süleyman Bey hakkında herhangi bir iftira ve şikâyetlerine karşı önceden padişahı uyurarak tedbir alınmak istendiği anlaşılmaktadır.

Maraş ahalisi ve ileri gelenleri ile Bayezidlilerin arasının bir türlü düzelmediği, şehirde asayiş ve sükûnetin sağlanmadığı görülmektedir. Bu durumdan halk büyük zarar görmekteydi. İki tarafın adamları arasındaki çarşı-pazarlardaki sürekli kavgalar ve münakaşalar esnafa zarar vermekteydi. Bu yüzden işlek bir ticaret merkezi olan Maraş'ın Suk-ı Sultaniye (Sultan Çarşısı-Kapalı Çarşı), Saraçhane Çarşısı ve Bedesten gibi halkın devamlı uğradığı ve ticaret etkinliğinin yapıldığı mekânlarda alış veriş durmaktaydı.

Maraş'ta cereyan eden olaylar sırasında Osmanlı tahtında Sultan III. Mustafa (1757-1774) bulunmakta olup devlet Rusya ile savaş halindeydi. Bu yüzden Maraş eyaletinde ortaya çıkan bu olayların üstesinden gelinebilmiştir.

Zülkadirli ve Bayezidli aileleri arasındaki nüfuz mücadelesi silahlı kavgaya dönüşmüştü. Bu yüzden de Maraş'ta işler iyice karışmıştı. Her iki aile mensupları da şehir idaresinde söz sahibi olabilmek için birbirleriyle kıyasıya mücadele ediyorlardı. Bayezidliler Andırın tarafında güçlüyken, Zülkadirli şehirde güçlüydüler. Şehrin müftüsü, müderrisleri, imamı, tımar ve zekat sahipleri Zülkadirli tutmaktaydılar. Bunlar Maraş'ta olup bitenleri İstanbul'a şikâyet etmişlerdi.

1768'de Maraş'ın Kale Dizdarı Ömer, Miralay Seyyid Hasan, Miralay Hüseyin, Miralay Mustafa, Maraş Ulu Camii Medresesi Müderrisi Süleyman, Divanlı Camii Medresesi Müderrisi Hüseyin, Şekerli Camii Medresesi Müderrisi Ahmet, Müderrisler Seyyid Mehmed, Mahmud, Şazi Bey Camii İmamı Mehmed, Maraş Müftüsü Abdullah, Şekerli Camii İmamı Mehmed, Maraş Müftüsü ve Eski Nakibü'l-Eşrâf kaymakamı Ataullah Efendi başta olmak üzere pek çok tımar sahibi toplam 33 kişinin imzasının bulunduğu bir arz İstanbul'a sunulmuştur. Bu arz sunanlar arasında Zülkadirli ailesine mensup Ömer Bey de bulunmaktadır. Bu arzda Bayezidzâde Numan Bey'in birkaç seneden beri Maraş mütesellimi olarak görev yaptığı belirtilerek, onun çeşitli mezalimler yaptığı, fitne ve fesadının haddi aştığı, fakir ve fukaranın perişan olduğu belirtilerek bu sırada Maraş ve Adana Valisi Ali Paşa'ya söz konusu durum bildirilerek zulmün kaldırılması için yardım istenmişti.

Bu sırada Ali Paşa'nın azledilmesi üzerine onun yerine Maraş ve Adana valisi atanan Mehmed Paşa göreve başladığında, bir buyruldu ve padişahın

1 C.DH. 4646/3.

2 C.DH. 4646/4.

fermanı ile Maraş mütesellimliği Maraş'ın kadim hanedanından Zülkadirzâde Süleyman Bey'e verilmişti. Bu konunun anlatıldığı belgede Süleyman Bey'in kanunlara uyan, memleketi ve fakir fukaraya koruyan, kanunlara muhalefet etmekle uğraşmayan, vilayetin imar edilmesi ve fukaranın rahatıyla uğraşan bir kişi olduğu belirtilmektedir. Süleyman Bey, büyük küçük demeden herkese hizmet ederken, Bayezidzâde Numan Bey isyan ederek yönetimi ele geçirmişti. Onun etrafında yönetimi ele geçirecek bir zorba grubu bulunmaktadır. Numan Bey, Maraş naibini kendi konağına kaldırıp adamlarını ve kendi gibi olanları toplayıp Zülkadirzâde Süleyman Bey ile amcası Osman Bey hakkında yalan ve iftiralar düzenleyip bu konuda zorla naibe imzaltıp muhızlıları vasıtasıyla arzlar sundurmuştu. Ancak bunlar doğru olmayıp Seyyid Süleyman Bey ve amcası Osman Bey ehl-i ırz, dindar ve doğru kişiler olup kanunlara uyan ve devlete hizmet eden kişilerdir. Bayezidzâde Numan Bey kuvveti ve zorbalığı sebebiyle hazırlattığı yalan arzlara iltifat edilmemesini arz etmişlerdir.

Bayezidzâde Numan Bey Hakkında Bir Şikâyet

Bayezidzâde Numan Bey'in kanunlara aykırı hareketi ve cizye vergilerini toplayıp mübaşire vermemesi nedeniyle onun hakkında şikâyetler olmuştu. Bunun üzerine Maraş beylerbeyi Mehmed Paşa ve onun mübaşirine 2 Temmuz 1770 tarihli bir hüküm gönderilmişti. Bu hükümden anlaşıldığı üzere; Üç Kalem Maraş cizyesinin 83 ve 84 senelerine ait olan kısmının Mehmed oğlu Mehmed kefaletiyle Yusuf oğlu Mehmed'in uhdesine verilmişti. Bu cizyeler Kars-ı Zülkadiriye, Haçın ve Andırın kazalarının 1769-70 (H.1183-84) seneleri cizyeleri idi. Bunları Bayezidzâde Numan Bey'e iltizam edilmişti. Ancak Numan Bey söz konusu bu cizye tutarlarını taksitle bu gün yarın veririm diyerek mübaşiri oyalamış ve vakit geçirmişti. Ayrıca Kars-ı Zülkadiriye, Hacı, Andırın ve Zeytun köyü 1184 (1770) yılı cizyeleri de Numan bey'e iltizam edilmişti. Bu kazaların toplam cizyesi 12.200 kuruş iken söz konusu Numan Bey şimdiye kadar bunu da vermemişti. Numan Bey'den 1769 (H.1183) ve 1770 (H.1184) senelerine ait iltizam ettiği cizye bedellerini derhal vererek İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir. Bu konuda Maraş Valisi Mehmed Paşa'nın sorumlu olduğu belirtilerek bu işin sorumluluğunun kendisine ait olduğu hatırlatılmaktadır. Bu cizyelerin en küçük bir kısmını dahi telef ettirmeden tahsil ettirerek mübaşire teslim edilerek İstanbul'a gönderilmesi emredilmektedir.¹

Devlet Maraş valisi Mehmed Paşa ve Mütesellimi Bayezioğlu Numan Bey'den memnun olmalı ki, kargaşa içinde olan Kilis ve Azaz sancakların idaresini düzeni sağlamak için 6 Haziran 1774'te onlara vermişti. Ancak yine bir şart koşulmuştu. Bu görev iki yıllık olacak ve toplanacak vergilerin seneleri içinde verilecektir. Böylece Maraş Beylerbeyi Derviş Mehmed Paşa ve kethüdası olan Numan Bey'e de kapıcı başlık tevcih edilerek Kilis ve Az'ez sancakları verildi.

20 Haziran 1777'de Maraş Eyaleti karışıklıklar içindeydi. Maraş sakinlerinden olduğu belirtilen fesad ile maruf ve meşhur olan hem ayan hem de

¹ C.ML. 642.

I. Salon IX. Oturum

eski müftü olan Seyyid Ataullah Efendi ve oğulları eski nakip Mehmed ve diğer oğlu Ali olayların müsebbibi olduklarından Kıbrıs'a sürgün edilmişlerdi. Bu yıllarda Bayezidoğlu Numan Bey ölmüş olmalı ki artık ondan bahsedilmemekte olup yerini oğlu Abdullah Bey almış ve kendisinin adı belgelerde sıkça geçmektedir. 2 Haziran 1780'de Abdullah Bey'in isyan halinde olduğu ve fesat çıkardığından bahsedilerek, kendisinin yakalanarak başının kesilmesi ve İstanbul'a yollanması için Halep ve Maraş valilerine hükümler gönderilmişti.

Sonuç:

Bu bildiride XVIII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde (1750-1775) Maraş tarihinin bir kesiti incelenmiştir. Söz konusu dönemde Maraş'ın ileri gelen şahsiyetlerinden biri olan, Bayezidzâde Numan Bey'in siyasi, sosyal ve idari faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Onun bir yandan Maraş valileri ile ilişkileri, diğer yandan devletle münasebetleri ve nihayetinde Zülkadirzâdelerle mücadele ettiği görülmüştür. Bu dönemde Maraş ve çevresinde asayişin bozulduğu, ahalinin büyük sıkıntılar çektiği ve bu yüzden de şehrin iktisadi ve ticari faaliyetlerinin sekteye uğradığı anlaşılmaktadır.

OSMANLI'NIN İLK MEBUSANINDAN SA'Dİ EFENDİ'NİN MECLİS-İ MEBUSAN'DAKİ FAALİYETLERİ

Yard. Doç. Dr. Ahmet OĞUZ¹

Özet

Osmanlı Devleti'ni yıkılış sürecinden kurtarmak amacıyla ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanlarının sonuç vermeyeceği anlaşıldığından yeni yollar aranmaya başlanmıştır. Büyük beklentilerle ilan edilen bu fermanların içerikleri de eleştirilmiştir. Bu eleştiriler hem bürokrasinin kötü işleyişine ve hem de yönetimin batıllara ve gayrimüslimlere verdiği tavizlere yönelmiştir. Taşrada bu eleştiriler isyanlarla kendini gösterirken, İstanbul'da Osmanlı aydını, Tanzimat mantığı içinde ülke sorunlarına çare bulunamayacağı gerekçesiyle örgütlü muhalefete yönelmeye başlamıştır. Bu aşamada basının gücünü kullanan aydınlar ortaya çıkmıştır. Bunların öncüleri Şinasi ve ardından da Namık Kemal ve Ziya Paşa, kurdukları *Yeni Osmanlılar* adlı cemiyetle seslerini yönetici kesime duyurmaya ve kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. Bu davranışları tepki çekince de Avrupa'ya kaçarak orada mücadelelerine devam etmişler, içeride de güçlü taraftarlar bulmuşlardır. Askeri kanattan Süleyman Paşa ve bürokrasiden Ahmed Midhat Paşa bunlardan en önemlileridir. Nihayet *Yeni Osmanlılar*'ın bu mücadelesi İstanbul başarıya ulaşmış, önce bu fikirlere sıcak bakmayan Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş ve adından Sultan V.Murad tahtta çıkmıştır. Sultan V. Murad'ın kısa saltanatından sonra nihayetinde de *Kanun-i Esasi*'yi Sultan II. Abdülhamid'e ilan ettirerek amaçlarına ulaşmışlardır.

Kanun-i Esasi'nin gereği olarak açılan Meclis-i Ayan, padişah tarafından atanan üyelerden ve Meclis-i Mebusan da seçimle gelen mebuslardan meydana gelmiştir. Meclis-i Mebusan açıldıktan sonra ülkenin her tarafında mebuslar seçilmiştir. Halep vilayeti adına seçilenlerden birisi ise Maraş eşrafından Sa'di Efendidir. Meclis-i Mebusan'ın her iki dönem seçimlerinde de seçilmeyi başaran ve ilk mebus olma sıfatını kazanan Sa'di Efendi, meclisin önemli simalarından biri olmuştur. Meclis görüşmelerinin hemen hemen her oturumuna iştirak eden ve görüş ortaya koyan Sa'di Efendi, ülke meselelerine vakıf ve ilgili olduğunu da göstermiştir. Sa'di Efendi'nin meclis konuşmalarından bazılarını bu bildiri de bulacaksınız.

Anahtar Kelimeler:

Yeni Osmanlılar, Kanun-ı Esasi, Sa'di Efendi, Meclis-i Mebusan

A THE OTTOMAN EMPIRE'S FIRS DEPUTIES AND YOUR ACTIVITIES

Abstract

Tanzimat and reform Fermans in order to save the Ottoman Empire and was proclaimed. These fermans declared the criticism started. Bureaucracy, poor governance and the functioning of these criticisms and also directed to the concessions given by Westerners and non-Muslims. The Ottoman intellectuals in the countryside, this criticism is manifested as insurgencies, the ills of the country is not in the logic of the Tanzimat Ottoman intellectuals organized opposition tends to the ground. At this stage, using the power of intellectuals, the media has emerged here. Sinasi and then Namik Kemal and Ziya Pasha, a new association called the Ottomans tried to make the public voices. They fled to Europe continued to struggle there, inside, found that the strongest supporters. Suleiman Pasha supported the troops. Also Midhat Pasha supported the official. Reduced to the throne of Sultan Abdülaziz does not support this idea. And Murat was instead. The law-the constitution of Sultan II. Abdulhamid was declared.

Two council was opened. These is assembly and adjustment assembly. After opening on Parliament, each side of the country's was elected to deputies. Sa'd is one of those selected on behalf of the province of Aleppo, Maras notable Sir. Sa'd Efendi, has been one of the important members of parliament. Here you will find this statement some of the speeches of Parliament Sa'di Effendi.

Key Words:

New Ottomans, Constitution, Sa'di Efendi, Parliament.

GİRİŞ

Mutlakıyet yönetiminden meşrutiyet yönetimine geçiş, temelleri köklü bir devlet anlayışına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu gibi bir devlette kolay olmamıştır. Bu uzun ve yorucu bir mücadelenin eseri olarak ortaya çıkmıştır. Yönetimin güç unsurlarının merkezden taşraya doğru yayılmaya başladığı Tanzimat Fermanı'yla beraber sarayın söz hakkı yeni kurulan meclislere doğru yavaş yavaş kaymaya başlamıştır. Meşveret meclislerinin yapılarından ayrı olarak şekillenen bu meclislerin kuruluşları nispeten kanuna dayandığı için yönetimde de ağırlıkları hissedilmeye başlamıştır.¹

Veziriazamdan başbakana, paşadan valiye uzanan değişim çizgisinde, içeride meydana gelen bu değişime paralel olarak dış dünyaya bakış da değişmiştir. Dış dünya ile daha çok iletişime giren Osmanlı aydınları, Avrupa'ya benzer bir yönetim anlayışını benimsemeye başlamışlardır. İşin başka bir boyutu da padişaha yönelen muhalefetin yönünü Bab-ı Ali'ye çevrilmiş olmasıdır. Zira bu da Bab-ı Ali'nin yakın dönemlerde güçlenmesinin göstergelerinden birisi olsa gerektir. Bu değişime katkı sağlayan bir diğer unsur da Islahat Fermanı'dır. Osmanlı devletinin arka arkaya ilan ettiği bu fermanlar sosyal yapıyı Müslümanlar aleyhine bozduğu gerekçesiyle İslam kamuoyunda bu fikri savunan yöneticilere karşı tepkinin oluşmasına sebep olmuştur. Bu tepki basını da arkasına alarak nüfuz kazanmaya başlamıştır.

Namık Kemal ve Ziya Paşa başta olmak üzere basını yukarıda anılan yönetim anlayışına karşı etkin bir güç olarak kullanmaya başlamışlardır. Eğer *Ceride-i Havadis*'i bir kenara bırakırsak *Hürriyet* ve *Meşrutiyet* isteklerinin aracı haline gelmiştir. İktidar tarafından da basının bir güç olarak görülmesi sebebiyle sansür gündeme gelmiştir. Sansüre bir tepki olarak da muhalefet yolunu seçen bu gazeteciler yasal zeminlerde istedikleri muhalefeti yapamayınca gizli bir örgüt yapılanması içine girmişlerdir. Bu muhalefet örgütü karşımıza *Yeni Osmanlılar* olarak çıkmıştır. Önceleri bu örgüt, Âli ve Fuad Paşalar'ın Avrupa devletlerine karşı yürüttükleri siyaseti, Müslümanlar aleyhine fazlaca tavizkâr buluyor, onları iktidardan uzaklaştırarak daha şahsiyetli bir politika izleyecek bir sadrazamı iş başına getirmek istiyordu. Yönetimin siyaset anlayışına değil, başta bulunan sadrazama karşı da muhalefet yapıyorlardı. *Yeni Osmanlılar* bir süre sonra problemin kişiler olmadığı, daha farklı bir anlayışla devletin idare edilmesi gerektiğini düşünmeye başladılar. Halkın yönetime katılması gereğini çıkardıkları gazeteler aracılığıyla dile getirerek kamuoyu oluşturmaya çalışıyorlardı. Fikirlerinin de şeriatla örtüştürmek için İslâmın *meşveret* anlayışını kendilerine dayanak yapıyorlardı. Bu meşrutiyete doğru giden yolun açılması için fikir mücadelesinin başlangıcıydı. Bu hedefe ulaşmak için basının yeterli gelmeyeceği muhakkaktı. Ordu ve bürokrasiyi de içine alacak geniş bir kamuoyuna ihtiyaç vardı. Fakat bu İstanbul'da pek de başarılı olacakmış gibi görünmüyordu.

Yeni Osmanlılar 'ın sadrazama karşı yürüttükleri politika içeride başarılı

1 Musa ÇADIRCI, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 1997, 2. baskı, s. 262.

olamayınca başta Namık Kemal olmak üzere birer ikişer Avrupa'ya kaçtılar. Orada da Mısır veraset olaylarından mağdur olan ve Avrupa'ya kaçan Mısır prensi Mustafa Fazıl Paşa'dan maddi destek bularak daha güçlü bir muhalefet ortaya koydular. İçeride de Osmanlı bürokrasisi içinde Tuna Vilayeti'nde yaptıklarıyla ön plana çıkan Ahmed Midhat Paşa'dan ve ordu içinde yenilikçi fikirleriyle dikkat çeken Süleyman Hüsnü Paşa'dan destek bulabildiler. Bunlarla da güçlenen ve geniş bir alanda muhalefete başlayan bu guruplar, amaçlarına ulaşmak için katı bir mutlakiyet sergileyen Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi çabalarına Hüseyin Avni Paşa'dan da destek almayı başarmışlardı. Meşrutiyet taraftarı olarak gördükleri şehzade Murad'ı tahta çıkardılar. Ancak Hüseyin Avni Paşa'nın ölümü işlerini kolaylaştırmışsa da V. Murad'ın hastalığı ve saltanattan ayrılmak zorunda kalması Meşrutiyet'in seyrini başka bir tarafa kaydırmıştır. Sonradan meşrutiyet taraftarı olmadığı bilinen Sultan Abdülhamid, muhalefetin de gücünü hesaplayarak Meşrutiyet sözü vererek tahta çıkmıştır.

Meşrutiyet İdaresinin Kurulması

Mithat Paşa'yı sadrazamlık makamına getiren Sultan II. Abdülhamid, hükümet programı niteliğinde olan hattı hümayununda Mithat Paşa'ya hitaben, Balkanlar'daki duruma işaret ederek "umum gaileyi ve maliyeyi düzeltesin" şeklinde günün meselelerini özetlemiş, beklediği şekliyle meşrutiyetten hiç bahsetmemiştir.¹ Dolayısıyla muhalefet açısından bu şekilde saltanat değiştirmek meşrutiyet için yeterli olamayacağını göstermiş oluyordu. Balkanlarda süregelen isyanlar ve bu sebeple artan Rus baskısı meşrutiyetin önünde önemli bir engeldi. Hâlbuki Midhat Paşa bu engeli fırsata çevirmek istiyor ve etnik sorunları çözmek için onlara anayasal güvence vermek istiyordu.

Mithat Paşa bu sebepten dolayı var olan gailerini bir an önce yatıştırmak için meşrutiyete dayalı bir rejimin bir an önce ilan edilmesi gereğine inanıyordu. Bunun için *Kanun-ı Esasi*'nin ilanına hız verdi. *Osmanlıcılık* prensibi etrafında Müslim ve gayri Müslim bütün Osmanlı vatandaşlarını içine alacak geniş katılımlı ve dış ülkelere de cevap niteliğinde olacak yeni bir ana yasa hazırlandığı takdirde gayri Müslimlerden kaynaklı iç ayaklanmaların ve dış baskıların son bulacağını düşünüyordu. Böylece imparatorlukta azınlıkların haklarının verilmediği ilkesine dayalı dış politikaları bertaraf etmiş olacaktı. Öncelikle içinde gayri Müslimlerin de olduğu bir ana yasa hazırlama komisyonu kuruldu. Komisyonun faaliyetleri esnasında Avrupalı devletler, güya Balkanlarda gayri Müslimlere karşı artan Osmanlı baskısını durdurmak ve azınlıkların haklarını korumak için İstanbul'da bir konferans topladılar. Konferansı boşa çıkarmak isteyen Mithat Paşa, konferans için gelen delegeler İstanbul'da olduğu halde *Kanun-ı Esasi*'yi ilan etti. Fakat büyük ümitlerle ilan edilen *Kanun-ı Esasi* bekleneni veremedi. Dış müdahaleler de son bulmadı. Buna rağmen içerde *Kanun-ı Esasi*'den halen büyük ümitler beklenmeye devam ediliyordu. Bu arada Mithat Paşa'yı sürgüne göndererek iktidarını güçlendiren Abdülhamid, bu gelişmelere rağmen verdiği

¹ Ahmet OĞUZ, *Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan, Grafiker Yayınları, Ankara 2010, s. 68.*

I. Salon IX. Oturum

sözünde durarak *Meclis-i Mebusan*'ın açılmasına muvafakat etmiştir.

Sultan, *Kanun-ı Esasi*'nin iktidarını sınırlayan maddelerine epey müdahale etmiş ve padişahın haklarını ve gücünü anayasanın üstüne çıkararak anayasalı bir otoriteyi anayasa güvencesi altına almayı başarmıştır. Bunun için de iki meclisli bir parlamentonun açılmasına izin vererek, seçimle gelen mebusları kendi atadığı ayana bağlı bir sistem kurmuştur. İki meclisli yapıda *Meclis-i Ayan*'ı Sultan Abdülhamid kendisi seçecek, *Meclis-i Mebusan* da seçimle gelecekti. *Meclis-i Mebusan*'ın çıkardığı kanunları *Meclis-i Ayan* da kabul ettikten sonra son olarak padişaha arz edilecekti. Dolayısıyla Sultan Abdülhamid, *Meclis-i Mebusan*'ın yaptığı kanunları daha kendisine gelmeden önce ayan vasıtasıyla sonrada kendisi denetlemiş oluyordu.

Padişah, ayan üyelerini titizlikle seçerken, mebus olacak kimselerde de bazı nitelikler arıyordu. Bu nitelikler arasında dikkati çeken önemli bir unsur, Türkçe bilme şartı ve zengin olma gerekliliğidir. *Kanun-ı Esasi*, *Meclis-i Mebusan*'a seçilecek mebuslarda şu nitelikleri aramıştır: *Devlet işinden anlayan, Türkçe bilenler arasından yirmi beş yaşını aşmamış, cinayet ve politika ile ilgili hüküm giymemiş, yeter derecede memleketinde emlaki olan ve memur olmamak şartıyla mebus olabilecekti.*¹ Bu geniş hükümler daha sonra çıkarılan ek maddelerle genişletilmiş ve dönemin nezaketine binaen bir an önce meclisin açılması amaçlanmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere ülkenin içinde bulunduğu bu nazik durum da göz önüne alınarak her yerde seçim yapılmasına gerek duyulmayarak doğrudan mebus seçilmesi yoluna gidilmiştir. Seçimin yapılacağı yerlerde de katılımın sağlanması için gazetelere ilanlar verilmiştir. Buradan anlaşılıyor ki seçimlere ya da vekillığe pek de rağbet olmamıştır.

Meclis-i Mebusan'ın Birinci Döneminde Sa'di Efendi'nin çalışmaları

Osmanlı devletinin önemli vilayetlerinden olan Halep, geçmişte olduğu gibi bu dönemde de aktivitesini koruyan bir şehir konumundadır. Ticari açıdan Anadolu'nun Arabistan'a kapısı konumunda olan bu Halep, Osmanlının İzmir ve İstanbul gibi canlı merkezlerinden birisidir.² Sa'di Efendi, Halep Vilayetinden her iki dönemde de seçilmeyi başarmış sayılı mebuslardan biridir. Maraş, 1876 idari taksimatında Halep'e bağlı olduğu için Sa'di Efendi Halep mebusu sıfatını kazanmıştır. Halep vilayetinden üç Müslim ve bir gayr-ı Müslim mebus seçilmiştir. Bunlar Sa'di Efendi, Nafi Efendi ve Hüseyin Hüsnu Efendi'dir. Gayr-ı Müslim mebus olarak da Ermeni Karaca Manok Efendi seçilmiştir. Karaca Manok Efendi meclis çalışmalarına az katılmıştır. Hüseyin Hüsnu Efendi ise Halep mebusları içerisinde mecliste en az görüş bildiren mebus olmuştur. Bunlardan meclis müzakerelerine en çok katılan ve görüş bildirenler Nafi Efendi ile Sa'di Efendi'dir. Sadi Efendi'nin Maraş'ın ileri gelen ailelerinden

¹ *Takvim-i Vakayi*, 6 Kasım 1876, Pazartesi; seçimlerin niteliği için, Bülent TANÖR, *Osmanlı –türk anayasal gelişmeleri*, yky, İstanbul 2004, s. 153.

² *Edhem ELDEM ve diğerleri, Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep-İzmir-İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.18.*

Kazancızadeler'den olduğu ve meclis müzakerelerine bakarak da iyi bir eğitim aldığı, memleket meselelerine vakıf olduğu görülmektedir.¹

Onun mecliste tartışmalara katıldığı ilk konu padişahın meclisin açılışında irad ettiği nutkuna verilen cevap ile ilgilidir.² Padişah nutkunda Karadağ'da meydana gelen isyanları ve burada Müslüman halka yapılan zulümler meclisin gündemine gelince Sa'di Efendi de Karadağ meselesinin padişahın nutkuna verilecek cevap da daha tafsilatlı ele alınması gerektiğini ifade etmiştir.

Meclis-i Mebusan'ın ilk döneminde vilayet kanunu tartışmaları önemli bir yer tutmuştur. Her ne kadar vilayet kanunu mecliste kanunlaşarak tekemmül etmiş ve padişaha kadar çıkarılmışsa da padişah *Kanun-ı Esasi'*ye dayanarak Sultan Abdülhamid yasayı onaylamadığı için yürürlüğe girmemiştir. Ancak bu kanun üzerinde mebuslar çetin tartışmalar yapmıştır. Bu tartışmalar şöyle özetlenebilir; meclise seçilecek azanın kimler olacağı, kaç yıl süreyle seçileceği, hangi görevleri ifa edecekleri vb. hakkındadır. Sa'di Efendi de bu tartışmalara müdahale ederek, seçilecek azanın üç yıllığına seçilmesi gerektiğini ve ancak 500 ya da bin kuruş vergi ödeyenlerin değil, seçilme yeteneğine sahip olan herkesin seçilebilmesi konusunda önerge vermişse de her iki teklifi de kabul görmemiştir.³ Tekrar meclis gündemine gelen bu tasarıya O, vilayet meclisine seçilecek azaların belirli oranda vergi verenler arasından seçilmesi gereğine yine şiddetle karşı çıkarak, seçim konusunun vergi verme şartına bağlanmasını kendi deyimiyle “ahalinin hukukunu kordon altına almak” olarak nitelendirmiştir.⁴ Demokratik bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılan Sa'di Efendi, devletin gücüne karşı ahalinin/halkın kanun dairesinde meclis tarafından yerine getirilmesi gereğine işaret etmiştir.⁵

Vilayet meclisine kimlerin gireceği konusunda Müslim ve gayr-i Müslim mebuslar arasında yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Sa'di Efendi'nin bu konudaki görüşü hemen hemen kabul görmüştür. Sa'di Efendi, içinden seçildiği vilayetin etnik yapısını⁶ bildiği için diğer dinin temsilcilerinin vilayet meclislerinde olmasını sakıncalı görmüş olmalıdır. Sa'di Efendi kısaca şunları söylemiştir:

“ Meclis-i idarelerin emr-i teşekkülü taraf-ı devlete müfdevvazdır. Taraf-ı devletten ne emir olursa kabul etmek lazımdır. Hele ferağ ve intikal ve bunlara müteferri işler meclisin vazifelerindedir. Ez cümle arazi fıkraları ortaya gelecektir. O halda müftilerle hâkimlere lüzum görülüyor.bunların vucudu ehemdir. Reis-i ruhanilere gelince: idare meclislerinde bunlara vazife yoktur. Hukuk cihetince olan maddelerde nisfi Müslim nisfi gayri Müslim azalar ve

1 Bekir Sami BAYAZIT, *Kahramanmaraş'ta Bayezidoğulları, Ukde yayınları, Kahramanmaraş, 1998, s. 69. Benzer bilgi Besim Atalay' da da mevcuttur: Maraş Tarihi ve Coğrafyası, Ukte Yayınları, Kahramanmaraş, 2008, s. 99.*

2 *Cevabın metni için, Meclis-i Meb'usan (1293-1877) Zabıt Ceridesi, Cilt 1 (MMZC. Cilt1), toplayan, Hakkı Tarık US, Vakıt Gazete-Matbaa kütüphanesi, İstanbul 1939, s.7.*

3 *MMZC. Cilt 1, s.72*

4 *MMZC. Cilt 1, s.132.*

5 *MMZC. Cilt 1, s.142.*

6 *Adem TUTAR, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Halep Sancağında Dini Yapı, Elazığ, 2003, s. 30.*

I. Salon IX. Oturum

taraf-ı padişahîden muayyen olan zatlar vardır, onlar yaparlar.”¹

Gayri Müslim mebuslar ise müftü ile her dinin ruhani reisini eşit tutmak istediklerinden buna itiraz etmişlerdir. Sert tartışmaların cereyan etmesine neden olan bu konu, Müslüman mebusların baskın çıkmasıyla Müslüman mebusların görüşleri doğrultusunda kabul edilmiştir. Müslüman mebuslar birçok dinin olduğu karışık nüfusun yaşadığı yerlerde birden fazla ruhani reisin meclise gireceği, bu durumun da meclisin dengesini bozacağını öne sürmüşlerdir. Gayri Müslim mebuslar ise *Kanun-ı Esasi*'nin eşitlik maddesini öne sürerek müftü ile ruhani reislerin denk olduğunu iddia etmişlerdir. Nihayetinde vilayet meclislerine müftü aza olarak girmiş, ruhani reisler ise girememiştir. Vilayet meclisi ile ilgili müzakerelerin geneline baktığımızda meclisin işlevi ve yapısını anlatmak için müftünün vilayet meclislerine girmesi konusunda Müslüman Türk mebusların çabaları ve birlik içinde hareket etmeleri meclisin niteliğini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Meclis-i Meb'usan'ın çıkarmaya çalıştığı kanun tasarılarından birisi de “*belediye nizamnamesi*”dir. Sa'di Efendi, bu kanun tasarısı görüşmelerinde sıkça konuya dâhil olmuş, görüşlerini bildirmiştir. Belediyelerin etkin ve verimli çalışabilmeleri için İstanbul'un yirmi daireden sekiz daireye indirilmesi söz konusu olursa da buna reis ve bazı İstanbul mebusları karşı çıktığından bu konuda verilen önerge kabul edilmemiştir. O ise şehremini ve belediyenin ayrı ayrı yapılanmasının işleri aksatacağını belirterek, belediyenin etkin çalışabilmesi için yeterince memurunun olması, vergi toplaması ve ceza tatbik edebilmelidir görüşünü bildirmiştir.² Özellikle Rusya ile savaşın devam ettiği bir zamanda maliyenin hassasiyetlerine de dikkat eden Sa'di Efendi, İstanbul'un nüfusunun büyük ve işlerinin çok olduğuna dikkat çekerek İstanbul'u daha çok daha iyi tanıyanlardan oluşan bir encümen teşkil edilmesini ve fazla memur almadan yeterince memur alarak işlerin yürütülmesini önermiştir.³ Belediyelere güç kazandırmak amacıyla müfettiş ve zabitlerin de belediyelerinin bünyesinde olması gerektiğine işaret etmiştir.⁴

Meclis-i Mebusan'ın İkinci Döneminde Sa'di Efendi'nin çalışmaları

Meclis-i Mebusan'ın ikinci döneminde Halep'i temsilen altı mebus seçilmiştir. Bunlar Müslüman mebus olarak; Sa'di Efendi, Nafi Efendi, Kadri Efendi, Abdülkadir Efendi'dir. Gayr-i Müslim olarak da Nakkaş Efendi ve Manok Efendi seçilmiştir. Hüseyin Hüsnü Efendi yerine Abdülkadir Efendi ve Kadri Efendi isimlerini görmekteyiz. Gayri Müslim olarak da Manok Efendi 'den başka Nakkaş Efendi de seçilmiştir. Halep'ten seçilen Kadri Bey ise ayrıca değerlendirilmeye muhtaçtır. Buradan da anlaşılıyor ki yeniden seçilebildiğine göre Sa'di Efendi bölgenin etkin simalarından birisidir.

1 MMZC. Cilt 1, s.90.

2 MMZC. Cilt 1, s.117.

3 MMZC. Cilt 1, s.139.

4 MMZC. Cilt 1, s.281.

Meclis-i Mebusan'ın ikinci döneminde birinci dönemine kıyasla müzakereler oldukça çetin geçmiştir. Bunun bazı sebepleri vardır. Öncelikle Rusya'yla olan savaşın cephelerde yenilgiyle ve geri çekilmeyle devam etmesi, bu sebeple bölgeden gelen katliam ve benzeri kötü haberler, bunlara bağlı olarak İstanbul'un yoğun mülteci akınına uğraması, mecliste gerginliğin artmasına yol açmıştır. Özellikle bu gerginlik hükümetle meclis arasında yaşanmaya başlamıştır. İşlerin istenildiği gibi gitmemesi, sadrazamlık makamından meclisin gerekli bilgiyi alamaması ya da eksik alması, meclisin birinci dönemde çıkardığı kanunların Ayan meclisi ya da padişah tarafından yeniden görüşülmek üzere iade edilmesi gösterilebilir. Sa'di Efendi de bu müzakerelerin içinde bulunmuş, nispeten ılımlı bir muhalefet izlemiştir.

Savaş ekonomisinin sürdürüldüğü bu dönemde meclisin önemli bir konusu da vergi toplanması, mali ve idari yolsuzluklar ve bunlara bağlı konular oluşturmuştur. Sa'di Efendi "*Divan-ı Muhasebat Layihası*" adıyla meclise gelen bir kanun tasarısında mali suçların nasıl cezalandırılacağı hususunda görüşlerini meclis kürsüsünden şöyle dile getirmiştir. Özetle O, taşrada suçlu hakkında suç duyurusunda bulunulan bir kişinin merkezde değil de bulunduğu mahalde yargılanmasının işleri kolaylaştıracağı ve yol derdinin ortadan kalkacağı için işlerin daha çabuk görüleceğini iddia etmiştir. Konuşmasında Maraş'tan örnek vererek, Maraş'ta suç işleyen birinin nasıl yargılanacağını sormuş ve eğer yargılama suç işlenen mahalde yapılırsa işlerin daha çabuk yürüyeceğini vurgulu bir konuşmayla izah etmiştir.¹

Sa'di Efendi, me'murlar ve hâkimler meselesi ile ilgili olarak Halep mebusu Manok Efendi'nin konuşmasına itiraz eden bir konuşma ile müzakerelere katılmıştır. Hemen belirtelim ki Manok Efendi, meclisin özellikle ikinci döneminde ortaya çıkan muhalefet kanadının önde gelen simalarından birisi olmuştur. Ayrıca şurası da bilinmeli ki Sa'di Efendi'nin Manok Efendi'nin görüşlerine karşı çıkmasının sebebi tamamen fikri bir müzakereden ibarettir. Onun *Kanun-ı Esasi*'nin hükümlerinin uygulanmadığı ve meclisin millete verdiği sözleri yapamadığı yönündeki eleştirel konuşmasına karşılık olarak Sa'di Efendi'nin yaptığı konuşmasında, devletin *Kanun-ı Esasi*'yi bahş ettiğini ve kendi memleketimizin meselelerini çözmek için burada olduklarını ifade eden yapıcı bir konuşma yapmıştır.²

Halep Mebusu Maraşlı Sa'di Efendi, özellikle ikinci dönemde yoğun olarak görüşülen ve hükümetle meclisin aralarını iyice açan konulardan birisi de Balkanlardan yoğun olarak gelen mebusların işeleri ve ibadelere meselesi konusunda da etkin olan mebuslardan birisidir. Meclis zabıtlarının özellikle ikinci cildi incelenecek olursa hemen hemen her mebusun bu konuda fikir ortaya attığı çözüm bulmaya çalıştığı görülecektir. Halep mebusu Sa'di Efendi'de bu tartışmaların içinde yer almış ve 1000 kuruş para yardımında bulunmuştur.³ Bu rakam mebuslar arasında toplanan ortalama paranın üzerindedir. Dikkate değer

¹ MMZC 2, 93.

² MMZC 2, 116.

³ MMZC 2, 155.

I. Salon IX. Oturum

bir nokta da şudur ki bu kampanyaya bir gayri Müslim mebus olan Yanya mebusu Daviçon Efendi önayak olmuştur.

Devletin savaş halinde bulunmasından dolayı mebuslar zaman zaman devlete olan desteklerini belirtmek amacıyla *Kanun-ı Esasi* ve devlet lehine özellikle de gayri Müslim mebuslar mecliste nutuk söylemişlerdir. Yanya mebusu Harito Efendi'nin bu yolda verdiği nutku destekler mahiyette Sa'di Efendi de benzer bir nutuk vermiştir. O nutkunda; "*Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra cümle Osmanlılar yekdiğeriyle nâm-ı vahid ile cem' olmaları, müsavaat-ı kâmileye mazhar olduklarını beyan eder; bu birazcık tafsilat ister, Bu devlet-i âliye ebediyyüd devamın bidayeti olan altı yüz seneden beri Hıristiyan ve İslam umum sekenenin hukukunu bu hanedan muhafaza etmiş,Tanzimat-ı Hayriyye'nin bu mülkde neşr ve ilanından zamanımıza kadar beher sene ıslahat-ı külliye görmekteyiz.*"¹ Görüldüğü gibi yapıcı ve padişah ve hükümetle uyum içerisinde esnek bir muhalefet anlayışı benimsemiştir.

Sa'di Efendi'nin memleket meselelerine vakıf bir mebus olduğunu söylemiştik. Buna dair bir konuşmasıyla bu bölümü de kapatmak istiyorum. Şöyle ki, O, ikinci dönemde de mebus seçilince İstanbul'a gelirken İzmir'de kendi tabiriyle "*hafif eğlendikten*" sonra Bursa üzerinden geçerek İstanbul'a gitmiştir. İzmir belediyesinin yollarının bozuk ve geçilmez derecede olduğunu belirtmektedir. Bursa'da ise büyük bir zahire yolsuzluğunu tespit etmiş ve bu yolsuzluğun üstüne gitmek için yapılan şikâyetleri encümene yönlendirmiştir.² Burada da O'nun yolsuzluğa karşı ne derece duyarlı olduğu görülmektedir.

1 MMZC 2, 168.

2 MMZC 2, 170.

SONUÇ

Görüldüğü üzere bu ilk açılan Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın mebusları genel yargıların aksine Müslim ve gayri Müslim ayırt etmeksizin devlete padişaha bağlı *Kanun-ı Esasi*'ye sahip çıkan bir tavır içinde oldukları tarafımızca yapılan çalışmalarda görülmektedir. Rusya'nın harp ilanı üzerine gayri Müslimlerin tepkileri Müslüman mebuslardan hiç de aşağı kalmamıştır. Mecliste bazı konular Müslim ve gayri Müslim mebuslar arasında fikir ayrılıklarının olduğunu görmekteyiz. Bunların en belirgin olanları vilayet meclisi kanunu görüşülürken ve Balkanlardan muhacirlerin gelmesiyle özellikle Çerkes muhacirlerin genel anlamda problemleri denilebilir.

Sa'di Efendi ise Müslüman Türk mebus olarak, devletin yanında devletle ve padişahla barışık, hükümetle meclis arasında çıkan ihtilaflarda meclis tarafında olan bir mebus olarak görülmektedir. Maraş bölgesini iyi tanıyan ve Osmanlı Devleti'nin genel olarak yapısına hâkim bir aydın olduğu İzmir ve Bursa konusunda verilen örneklerden anlaşılmalıdır. Kendisinin mecliste arzuhal encümeninde bulunması da zaten bunu teyit etmektedir.¹

Sa'di Efendi'nin buraya aktara bildiğimiz konuşmaları onun meclis müzakerelerinde ısrarla takip ettiği konular olmuştur. Vilayet meclisi kanunu tasarısında, yolsuzlukların takibinde, vergi tahsili ve asker alımı konuları bunlara örnek gösterilebilir. Örnek olarak da burada O'nun belediyecilik konusunda bilgili olduğu ve bu konulara ilgi gösterdiği bilinmektedir.

O mecliste müzakerelerin çoğuna katılarak görüşlerini ortaya koyabilmiş bir mebustur. Görüşlerini bildirirken de üslubunu sertleştirmemiş ama doğru bildiği fikirlerini her konuda beyan etmekten de çekinmemiştir. Bazı konularda da sukut geçmiştir. Mesela meclisin yoğun olarak çalıştığı kanun tasarılarından birisi olan “*matbuat kanunu*” konusunda çok fazla tartışmalara girmemiştir. Dönemin matbuat müdürü Macit Efendi'nin matbaalar devletin kontrolü altında olmalı görüşüne katılmıştır. Özellikle belirtelim ki meclisin ikinci döneminde padişaha karşı oluşan sert muhalefetin içinde yer almamıştır. Bu muhalefetin Müslüman ve gayri Müslim mebuslardan oluştuğunu bilmekte fayda vardır. Son cümle olarak O, mebusluk sıfatını hakkıyla kazanmış, görevini en iyi şekilde yapmış başarılı bir mebustur diyebiliriz. Bu meclisin diğer üyelerinin de tanıtılmasında dönemin aydınlatılması açısından büyük faydalar sağlayacağı muhakkaktır.

Sabırla dinlediğiniz için teşekkür ederim.

1 MMZC 2, 142.

MARAŞ'TA BELEDİYE TEŞKİLATININ KURULUŞU VE KAZANCIZÂDE SA'Dİ EFENDİ

Uzm. Serdar YAKAR¹

(Kazancızâde Sa'di)

Tanzimat'a kadar olan sürede Osmanlı da belediye teşkilatı yerine hisbe (ecir, sevap, muhasebe) veya ihtisâb (hesap sorma, mesuliyet, ceza, emr-i bilma' ruf nehy-i an-ilmünker vazifesi) teşkilatı bulunmakta idi. 1502 tarihli İstanbul İhtisâb Kanunnâmesi ve 1507 tarihli Bursa ve Edirne İhtisâb Kanunnâmeleri Osmanlıda belediyecilik hizmetlerinin ne kadar erken dönemde başladığının göstergesidir. Osmanlıda batılı manada belediye teşkilatları kuruluncaya kadar belediye hizmetleri kadılar tarafından yerine getirilmekte idi. Kadı, idari, adli ve belediye yetkilerinin tamamına sahip ve atama yolu ile işbaşına gelen bir devlet memuru idi. Kırım Savaşı'nın ardından İstanbul'da Batılı manada ilk belediye teşkilatı 1855'de kuruldu.

İstanbul'da belediye idaresi kurulması hususundaki çalışmalar devam ettirilirken İstanbul dışında da belediye kurulması çalışmaları yürütülmeye başlandı. Maraş Belediyesi de bu çalışmalar doğrultusunda 1869'da kuruldu. Kurucu başkan olarak ise Kazancızade Sa'di Efendi atandı.

¹ Kahramanmaraş Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü, Araştırmacı-Yazar.

Kazancızade Sa'di Efendi, Müderris Mesut Efendi'nin oğlu olarak Maraş'ta doğar. Ailenin Rusya'nın Kazan şehrinden gelip buraya yerleştikleri söylendiği gibi Türkmenistan'ın kuzeyindeki Kazancılı bölgesinden 16. yüzyılda gelip yerleştikleri de söylenmektedir.

Sa'di Efendi de tıpkı babası Mesut Efendi gibi müderristir. Maraş'ta belediyeyi kurma görevi ona verilir. 1876'da ilan edilen Meşrutiyet sonrası ise Meclis-i Mebusan üyesi seçilerek İstanbul'a gider. Meclis'te etkin hizmetlerde bulunur. Sultan II. Abdülhamid ile dostluk kurarak onun yakını olur. 1909'da İstanbul'da vefat eder.

Arapça da kent anlamında kullanılan beled, belediye dilimizde kenti değil, bir yerel yönetim birimini anlatmak için kullanılmaktadır. Belediye, beldenin ve belde sakinlerinin doğumundan ölümüne dek mahalli mahiyetteki müşterek ve medeni ihtiyaçlarını tanzim ve tesviye ile mükellef hükmi bir şahsiyettir. Kent halkının ortak gereksinimlerini düzenlemek ve karşılamak belediyelerin ana görevi ve kuruluş gayesidir.

Yeryüzündeki yerel yönetim sistemlerinin oluşmasında, ülkelerin kendi tarihsel gelişim süreçlerinin; ekonomik, toplumsal ve siyasal yapılarına yön veren iç ve dış dinamiklerin ve bu arada sömürgeciliğin önemli payları vardır.

Osmanlı devletinde yerel yönetimlerin düzenlenmesi oldukça eskiye dayanmakla birlikte Batılı manada ilk belediye çalışmasının tarihini 1855'ten başlatmak gerekir.

Bu dönemde Osmanlı-Avrupa münasebetleri artmıştır. Uluslar arası ticaret düzeninin sanayi devrimi tarafından şekillendirilen yeni yapısı yeni düzenlemeleri de gerektiriyordu. Bu yüzden ki Osmanlı devletinde 500 küsur yıldır devam eden hisbe teşkilatı terk edilmiş ve bunun yerine başta Fransa olmak üzere Avrupa devletlerinin belediye teşkilatı Osmanlı devletinde de kendine yer bulmuştu.

Olay Takvîm-i Vakâyi'de şu şekilde yer alır:

“İstanbul'da Allah'ın kullarının işlerini kolaylaştırmak gayesiyle şehremâneti unvanıyla yeni bir memuriyet kurulmuş; Meclis-i Tanzimat buna yardımcı olmak üzere Şehir Meclisi adıyla bir heyetin teşekkülüne karar vermiş ve şehremini olarak da Tırhala Valisi Mehmet Paşa'nın oğlu eski Amasya Mutasarrıfı Salih Paşa bu göreve tayin olunmuştur.”

1855'de başlayan ve 1876'ya kadar sürecek olan dönem belediyecilik açısından kuruluş dönemidir. Belediyeciliğin Osmanlı'da kurumsallaşması ise ancak 2. Meşrutiyetin ilanından sonra gerçekleşecektir.

İstanbul'da kurulan ilk belediye “İstanbul Şehremâneti” adını taşır. Sultan Abdülmecid'in teşvikleri, Mustafa Reşit Paşa'nın taziyeleri ve ilk şehremini olan Salih Paşa'nın gayretlerine rağmen yeni kurulan şehremâneti bir türlü istenen sonucu vermez. Böyle olunca da 1857'de İstanbul Beyoğlu'nda

I. Salon IX. Oturum

“Altıncı Daire-i Belediye” kurulur.

Kurulan bu örnek belediyeye “Altıncı Daire-i Belediye” denmesinin sebebi tamamen Fransa’yı taklittir. Uygulamanın Beyoğlu’ndan başlatılmasının sebebi ise ahalisinin Avrupa yaşam şekline yabancı olmamasıdır.

1857 tarihli Altıncı Daire-i Belediye Nizâmât’ına göre, bu dairenin başkanına daire müdürü denmekte ve bu zat Dâire-i Belediye Meclisi’nin de reisi sayılmaktadır. Belediye meclis üyelerinde aranan en önemli şart ise üyelerin en az 100.000 kuruşluk emlâke sahip olmaları, yâni maddi durumlarının iyi olması gerekliliğidir. Ayrıca en az 10 yıldan beri de İstanbul’da oturuyor olmak ve belediye konusunda bilgi sahibi olmak gerekmektedir.

Beyoğlu’nda kurulan Altıncı Daire ekonomik, toplumsal ve siyasi önemi dolayısıyla hükümetin sağladığı özel statü ve imtiyazlara sahip olmuştu. Örneğin emlak vergisi tahsil yetkisine sahipti. Devletin üst düzeyde sağladığı imkanlar ile elde ettiği mali kaynak Altıncı Daireyi oldukça güçlü kılmıştı. Aynı gücü elde etmek düşüncesi ile Tarabya’da semt sakinlerinin girişimleri sonucu 1864’de ikinci belediye dairesi kuruldu. 1867’de ise Adalar da belediye yönetimi oluşturuldu.

1868’e gelindiğinde belediye örgütünün tüm İstanbul’u kapsaması amacıyla 63 maddelik “Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnâmesi” çıkartıldı. 1868 tarihli Nizamnâme, belediyelerin sınırlarını, görevlerini, yapısal özelliklerini ve diğer hükümleri, geniş olarak tek bir düzenleme içinde birleştiren önemli bir düzenlemeydi. Bu kanun ile belirlenen model, Türkiye’de bugünkü belediye yapısının da temelini oluşturuyordu.

1868 tarihinden itibaren İstanbul dışında da belediye örgütü kurma çalışmaları başlatıldı. Bu çalışmaların hemen akabinde yayınlanan 1870 tarihli “İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizamnâmesi” ile vilayet ve kaza hükmündeki yerleşim birimlerinde birer belediye örgütü kurulması zorunluluğu getirilmişti. Bu nizamnâmeye göre, belediye başkanları hükümetçe atanacak; belediye meclisleri ise mahalli ihtiyar kurullarınca o kentte taşınmaz bulunan ve devlete yılda en az belirli miktarda vergi ödeyen erkek hemşehriler arasından seçilecekti.

Bu nizamnâmenin yayınlanmasının bir yıl öncesinde kurulan Maraş belediyesinin başına Kazancızâde Sa’di Efendi atanmıştı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde yer alan belgeler Kazancızâde Sa’di Efendi’nin özgeçmişini bize geniş bir şekilde verir:

I. Salon IX. Oturum

1296, ikibin kuruş maaşla saray-ı hümâyûn çoban anbarı müdürlüğüne ta'yin kılınarak ilâve-i memuriyet vechile 1298 senesi cemadiyel âhiresinin sekizinde, 25 Nisan 1297, onbeş bin guruş harcırah ile Halepde vâki' cebel-i isa çiftlik hümâyununun hududunun temdidi ve haritasının tanzimine memur edilmiş ve 1298 senesi Şa'banının dördünden 9 Haziran 1298, 1301 senesi cemâdilûlâsının onbeşine kadar ğayeyi şubat 1299 Halep'te ikâmeti müddetince şehri ikinbeşyüz guruş maaş almıştır.

Binüçyüz bir senesi cemâdilûlasının onaltısında bir mart 1300, üçbin guruş maaşla Edirne emlak-ı hümâyûn idâresine merbut Türbedere şu'besi müdiriyyetine ve üçyüz iki senesi cemadilûlasının yigirmialtısında bir mart 1301, maaşıyla mülga Edirne emlak-ı hümâyûn komisyonu a'zâlığıyla sermüfettişliğine ve 1303 senesi şa'bânının dokuzunda (bir mayıs 1302), maaş-ı mezkurla komisyon-ı mezkur idâre müdiriyyetine ve 1304 senesi ramazanının yigirmiikisinde (1 haziran 1303), yine maaşıyla Gümölcine emlak-ı hümâyûn şu'besi memurluğuna ve 1305 senesi saferinin yigirmialtısında (bir teşrinisani 1303), maaş-ı mezkurla Sûriye arâziy-i seniyye komisyonuna merbût bisan çiftlik hümâyûnu müdiriyyetine nakil olunarak cemâdilûlasının sekizinde (10 kanûn-ı sani 1303) de işine mübâşeret etmiştir. 1309 senesi Rebîulevvelinin sekizinden 29 eylül 1307 Rabûlâhîrinin üçüne kadar 24 teşrin-i evvel 1307 re'sül ayn çiftlik hümâyûnu memurluğuna nakil olduğundan naşî nısıf maaş hesâbıyla halefinin vurûduna kadar mezkur bisan çiftliği memur vekâletinde istihdam olunup Rebûlâhîrinin onikisinde (iki teşrin-i sâni 1307) üçbin guruş maaşla mezkur Resûlayn çiftlik hümâyûnu memurluğu vazâifine mübâşeret etmiş ve 1314 senesi Şevvalinin dokuzunda (1 mart 1313) te'cilat-ı umûmiyyede, maaş iki bin yediyüz guruşa tenzil ve 1316 senesi Rebîulevvelinin ondördünde (21 Temmuz 1314) ikibin guruş maaşla Mihaliç çiftligan-ı hümâyûnu müdiriyyetine nakil ve üçyüzyigirmi senesi Ramazanının altısında (23 teşrin-i sâni 1318) de maaş ikibinüçyüz guruşa iblag edilmiş ve 1323 senesi Rebîulevvelinin altısında (28 Nisan 1321) üçbin guruş maaşla Karacık emlak-ı hümâyûn müdiriyyetine nakl olunmuştur.

1277 senesi Recebinin onbeşinde uhdesine bâ hareket hâric Edirne müderrisliği ve doksansekiz senesi Cemâdilûlasının gurrasinde İzmir pâye-i mücerredî ve 1303 senesi Şa'ban-ı şerifinin onbirinde Kuds-i şerif ve 1317 senesi Rebûlâhîrinin sekizinde Bursa ve üçyüz yigirmi bir senesi Rebîulevvelinin onbirinde Haremeyn-i muhtarimeyn payeleri tevcih ve 1295 senesi Zilhiccesinin yigirmisinde dördüncü ve 1301 senesi Ramazan-ı şerifinin yigirmiikisinde tebdilen üçüncü ve 1306 senesi cemâdilûlasının yigirmisekizinde kezâlik tebdilen ikinci rütbelerden mecidi ve 1324 senesi şevvalinin gurrasinde ikinci rutbeden Osmâni nişân-ı âlileri ihsan buyurulmuştur.

Suriye arâziy-i seniyye komisyonu riyasetinden yazılan mülahazada umur-ı memûresince sa'y ve ihtimâmı ve husn-ı hizmeti yapmak ve hazine-i hassa-i şahâne-i nezâreti âliyesinden tasdik olunmuştur. Bulunduğu hidemâtle

aldığı maaşat ve ücûrat ve harcirâhın tevârih ve kemmiyatını hâvi eklak-ı hümâyun derkenarlarını hâvî iki kîta müzekkere ve muhacirin komisyonu a'zâlığında bulunduğuna dâir kayıt ve ma'lûmât bulunmadığı hakkında cevâben vârid olan maliye nazâretinin tezkiresi ve Maraş sancağı meclis idâre a'zâlığında bulunduğuna dâir bir gûna kayıt ve ma'lûmât olmayıp ancak 1280 tarihinde mülka meclis-i kebir a'zâlığında bulunduğu ve 1282(Miladi 1866) târihinde Maraş dâire-i belediye riyâsetine ta'yin kılınmış olduğu hâricen icrâ kılınan tahkikâtdan anlaşıldığını mübeyyin Haleb vilâyetinin tahriratı cevâbiyesi ve bab-ı fetva sicill-i kaleminin derkenârını hâvî tezkere ve nüfusu tezkire-i Osmaniyesi sûret-i musaddakası asıl tercüme-i hâli varakasıyla hıfz ve nâil olduğu rütbe-i ilmiye ile haiz bulunduğu nişanların ruus ve berevat-ı hümâyunları şu'bece aynen görölüp îade olunmuştur.

Fî 26 Şevval sene 325, 19 Teşrin-i sâni sene 323 (2 Aralık 1907)

Mûmâileyh hüsnü hizmet ve gayretine mebnî binüçyüzyiğirmibeş senesi Rebûlevvelinin onaltısında İstanbul pâyesi tevcih buyurulduğu hazine-i hassa-i şâhâne sicil şubesinin 5 mayıs 1323 tarihli(18 Mayıs 1907) vukûat pusulasında gösterilmiştir.”

Kazancızade Sadi Efendi'nin ailesi Maraş'ın eski ailelerindedir. Ailenin bilinen ilk kurucusu Abdulgâni Efendidir. Şih Süleyman da ailenin ilk bilinen büyüklerindedir. Rusya'nın Kazan şehrinden gelip buraya yerleştikleri söylendiği gibi Türkmenistan'ın kuzeyindeki Kazancılı bölgesinden 16. yüzyılda gelip yerleştikleri de söylenmektedir.

Kazancızade Sadi Efendinin babası Mesut Efendi şehrin en meşhur alimlerinden olup Taş Medrese de müderris olarak görev yapar. Mesut Efendinin şehri işgal eden Mısırlı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa ile olan macerası oldukça meşhurdur.

Osmanlıya baş kaldırarak Nizip bölgesinde Bayazıtlı Süleyman Paşa'nın kuvvetleri ile harbe tutuşan İbrahim Paşa'yı “bağı” (asi) ilan eden Mesut Efendi'yi harp sonrası ziyaret eden İbrahim Paşa sorar:

-Bana bağı diyen hoca sen misin?

Mesut Efendi hiç çekinmeden cevap verir.

-Evet benim.

İbrahim Paşa Mesut Efendi'nin açık sözlülüğü karşısında susar. Zira haksızdır. Şeran bağıdır. Ortada şeri bir neden yokken devletine isyan etmiş ve kan dökmüştür.

Mesut Efendi İbrahim Paşa'yı bir bahane ile caminin damına çıkartır ve toprak damın süyüklerinde sohbet ayağından dolaştırır. İbrahim Paşa hocanın niyetini anlayarak sorar:

-Beni damda, hasseten süyüklerde, otların üstünde “zalimin bastığı yerde

I. Salon IX. Oturum

ot bitmez” hükmünce dolaştırıyorsun değil mi?

Hoca yine çekinmeden cevabı yetiştirir:

-Evet seni damda, hasseten süyüklerde dolaştırıyorum ki dam süyüklerinde ot bitmesin. Biten de kurusun.

İbrahim Paşa yine ses çıkarmaz. Giderken uşağı ile hocaya bir kese altın gönderir. Hoca bu hediyeyi kabul etmez ve:

-Harp sebebiyle perişan olan aileler var, onlara dağıt, der.

Mesut Efendi hac dönüşü Şam’da vefat eder. Sahabeden Bilâl-i Habeşi’nin yanına defnedilir.

Osmanlı Vilayet Salnamelerinden Halep Salnâmesi’nin 1286 (1869-1870) Maraş Sancağı kısmında Maraş’taki ilk belediye teşkilatının reis ve azalarının isimlerini görmek mümkündür. Çünkü o tarihlerde Maraş sancak hükmünde olup Halep vilayetine bağlıdır. 1867’de sancak olan Maraş 1872’de kısa süreliğine vilayet olursa da tekrar sancak olarak Halep vilayetine bağlanacaktır. Dolayısıyla da Maraş ile ilgili bilgileri Halep Salnamelerinde aramak gerekir. 1867 yılı ile 1908 yılları arasında Halep vilayetinde 33 salname yayınlanır. Bazı araştırmacılar bu sayıyı 35’e çıkarır ise de zikredilen o iki salname henüz bulunamamıştır. Yapılan araştırmaların tamamı elde mevcut bulunan 33 vilayet salnamesi üzerinden gerçekleştirilmektedir.

1286(13 Nisan 1869-2 Nisan 1870) tarihli Halep Salnamesi incelendiğinde belediye reisi olarak Sa’di Efendi’nin ismini en başta görürüz. Sa’di Efendi’nin başkanlığında oluşturulan Belediye Meclisinde altı üye vardır. Bunlar; İhsan Efendi, Asım Efendi, Vartan Ağa, Serkis Ağa, Karabet Ağa ve Abraham Ağa’dır. Görüleceği gibi üyelerin ekserisi gayrimüslimlerden oluşmaktadır.

1287 (3 Nisan 1870-22 Mart 1871) tarihli salname incelendiğinde de yine Sa’di Efendi’nin reis olarak görevini devam ettirdiği azaların ise bir eksilerek Asım Efendi, Vartan Ağa, Serkis Ağa, Karabet Ağa ve Abraham Ağa’dan oluştuğu görülür. Beş kişilik Belediye Meclisi’nin üyelerinden sadece biri Müslüman geri kalan dört üye gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bunun tek sebebi ise şehirdeki zenginliğin gayrimüslimlerin elinde olması, dolayısıyla şehirde en çok emlak sahibi olmaları ve kanunda belirtilen kıstaslara uymalarıdır. Oysa 1919’a gelindiğinde ellerindeki zenginlikle iktifa etmeyip yerli Müslüman halkın elindekilere de göz dikecek olan gayrimüslimler İngiliz komutanına Türkleri şikayet ederek yıllarca kendilerine zulmedildiği, mallarının zorla ellerinden alındığı şikayetinde bulunacaklardır. O zaman yerli Müslüman Türkün gürleyen sesi olacak olan Şeyh Ali Sezai Efendi ayağa kalkacak ve şu tarihi konuşmayı yapacaktır:

“- Maraş’ta göze çarpan ne kadar güzel ve iç açıcı konak, paha biçilmez mal, kıymetli bağ-bahçe ve verimli ne kadar arazi varsa Hristiyanların mülküdür. Onlar baskı ve saldırı altında yaşasalar bu günkü servet ve rahatlığı elde edemeyecekleri gibi harap olmaya yüz tutmuş ahır gibi evlerde oturmaları

gerekirdi. Sahip oldukları bunca zenginlik ve mal varlığını gökten Mesih indirmeyip ancak devlet ve milletin hoşgörülü yaklaşımlarından elde etmişlerdir.

Hükümet dairelerinde Hıristiyanların başvuru ve işleri öncelik ve ivedilikle görülmektedir. Müslümanlardan çok, rütbe ve nişanlarla ödüllendirilmişlerdir. Devletin emirlerine uymak Hıristiyanların da dini inançları gereği iken, devletin iyi davranış ve yardımları ile elde ettikleri bunca nimetleri göz ardı ederek ayaklanma ve saldırılarda bulunmuşlardır.

İşitilen herhangi söz, gözle görülüp değerlendirilen gibi olamaz. Gezip doğruyu görerek yargıya varmak gerekir. Çarşıda bir bölüm dükkanın bir köşesinde Müslüman, diğer köşesinde Hıristiyan bir kimse ticaret ve sanat ile uğraştıkları, bazı evlerin alt ve üst katlarında Müslüman ve Hıristiyanların oturup rahatça uyum içinde yaşadıkları görülür.” Der.

1287 yılı salnamesinin görülen bir diğer ayrıntı ise henüz reis atanmamakla birlikte Elbistan kazasında da belediye teşkilatının kurulduğu bilgisidir.

1288 (23 Mart 1871-10 Mart 1872) ve 1289 (11 Mart 1872-28 Şubat 1873) tarihli salnamelerde Maraş belediye reisinin ismi yazılmamış olup sadece “Efendi” ibaresi yer almıştır. Büyük bir olasılıkla bu yıllarda görev yapan belediye reisi yine Sa’di Efendi’dir. Çünkü Sa’di Efendi’yi 1293 (1877)’de Osmanlı Meclis-i Mebusanında Halep vilayeti temsilcisi olarak görmekteyiz.

1290 (1 Mart 1873-17 Şubat 1874) tarihli salnamede Maraş belediye reisi Müderris Necip Efendi’dir. Necip Efendi’nin başkanlığında oluşan Belediye Meclisinde ise; Ahmet Bey, Mustafa Ağa, Artin Ağa, Vartan Ağa, Haçir Ağa ve İshak Ağa vardır. Meclisin katipliğini Mustafa Efendi üstlenmiştir. Kanun gereğince aza sayılan şehir tabibi ise Kigork Efendi’dir.

1291 ve 1292’de salname yayınlanmaz. 1293 (28 Ocak 1876-15 Ocak 1877) yılı salnamesinde ise belediye reisi olarak Ali Efendi’nin ismi yer alır. 1294’de yine salname yayınlanmamış olup 1295 (5 Ocak 1878-25 Aralık 1878)’de yayınlanan salnamede Ali Efendi yine belediye reisi olarak yer alır. 1295’den 1300’e kadar salname yayınlanmamış olduğundan bu yıllarda belediye reisliği görevini kimlerin üstlenmiş olduğunu bilemiyoruz. Ancak 1300 (12 Kasım 1882-1 Kasım 1883)’de salname yeniden yayınlanır. Bu tarihlerde belediye reisi Osman Efendi olarak görülmektedir. 1302 (21 Ekim 1884-9 Ekim 1885)’de yayınlanan salnamede ise belediye reisi yine Ali Efendi’dir. Yalnız buradaki Ali Efendi’nin daha önceden reislik yapmış olan Ali Efendi mi yoksa başka bir Ali Efendi mi olduğu da şu anki bilgilerimiz doğrultusunda kesin değildir. 1302’den 1316 yılına kadar olan 14 yıllık sürede yayınlanan salnamelerin tamamında belediye reisi olarak Ali Efendi’yi görmekteyiz. 1316 (22 Mayıs 1898-11 Mayıs 1899) tarihli salnamede Maraş belediye reisi olarak Abdulkadir beyin ismi yer alır. 1317 (12 Mayıs 1899-30 Nisan 1900) tarihinde de Abdulkadir Bey belediye reisidir. 1318 (1 Mayıs 1900-19 Nisan 1901) yılı salnamesinde belediye reisi olarak Kadri Paşa ismi okunmaktadır. Muhtemel ki doğrusu Kadir Paşa olacaktır ki Bayazıtzâde Abdülkadir Beye paşalık ünvanı verilmiş olduğundan isim Kadir

I. Salon IX. Oturum

Paşa olarak değişmiştir. 1319 (20 Nisan 1901-9 Nisan 1902) tarihli salnamede belediye reisliğine Ali Efendi'nin vekalet ettiği bilgisi yer alır. 1320 (10 Nisan 1902-29 Mart 1903) yılı salnamesinde ise vekaletin Şükrü Beye geçtiğini görmekteyiz. 1321 (30 Mart 1903-17 Mart 1904) senesine gelinildiğinde belediye reisi olarak Halil Efendi'yi görmekteyiz. Halil Efendi 1322 ve 1323 de de reis olarak görev yaptıktan sonra 1324 (25 Şubat 1906-13 Şubat 1907) tarihinde reislik görevi Ali Rıza Efendi'ye geçer. 1326 (4 Şubat 1908-22 Ocak 1909) tarihinde de Ali Rıza Efendi reislik görevini devam ettirmiştir.

Maraş belediyesi ile ilgili Halep Vilayeti Salnamesi'nin Maraş Sancağı kısmında yer alan bilgiler bunlardır.

Kazancızâde Sa'di Efendi'ye dönecek olursak, Sa'di Efendi Maraş belediyesinin kuruluşunu gerçekleştirip 2 veya 4 yıl reis olarak görev yaptıktan sonra 1293 (1877)'de Halep Vilayeti Maraş Sancağından İstanbul'a Meclis-i Mebusan üyesi olarak gider. Mecliste özellikle beledi konuların görüşüldüğü oturumlarda söz alarak fikirlerini belirtir. 21 Nisan 1877'de İstanbul Belediye teşkilatının konuşulduğu oturumda "İstanbul'un cesameti ve nüfus kesafeti malûm. Buraya her taraftan gelen, giden adamlar malûm. Yirmi dâire çok görülemez; fakat memurları lüzumundan fazla bulundurmayarak tasarrufa riayet olunması lâzımdır" der. Yine aynı konuda; "Şu belediye reisi olacak zat idarenin ümürünü tesviyeye muktedir olmak icab eder. Ahali intihab ederse derece-i ehliyet de taraf-i devletten tetkik olunur ve muhasenatı görülür. Muhasebeci ve mühendis vesair memurini devlet tayin eder" der.

Başka bir oturumda geri kalmışlık ve medeniyet konuları tartışılırken biraz da kızgın bir şekilde şu konuşmayı yapar:

"... Hayli vakitten beri hüner ve maariften bahis cereyan ediyor ki bu bayatlamış bir lakırdı. Sokakta iki adam birbiriyle görüşürse onlar da bunun için söylüyor; halbuki bizim memleket zannolunduğu gibi hakikaten hal-i cehalette kalmış değildir. Hüner ve maarif bizim mülkümüzde yoktur denemez; yalnız umur-i sınaie denilen bâzı şeyler var ki memalik-i ecnebiyyede makineler vasıtasıyla yapılmakta ve eğer devletimize, mülkümüze Allah zeval vermesin, sulh olur da yedi, sekiz sene kendi halimizle mülkümüzde çalışırsak biz de hayli terakki ederiz. Bizim mülkümüzde bulunan hüner-verân Avrupadan ziyadedir. Bunu hiç kimse inkâr etmez ki şeşhaneli top, şeşhaneli tüfek, bunları bidayetinde Çerkes Hafız Paşa yaptı; şeşhaneli top ki dünyaya model olmak üzere evvel Hafız Paşa icad etti ve şimdi elyevm Martini tüfekler gibi makinesini yapacak adamlarımız pek çoktur, bir taarftan da yapılır.

Ulûm ve fûnun bahsine gelince: Arabistanda vesair mahallelerde hikmet gibi, mantık gibi, âdâb gibi her ilmi tahsil için mekteblerimiz vardır. Köylerimizde bile mekteblerimiz mevcuttur; bunu hiçbir kimse inkar edemez. Halbuki bu

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

lâyihada cehaletimiz o derecede gösteriliyor ki bizim intihab meclisimizde dahi memalik-i ecnebiyyeden birkaç adam bulunması lâzım görünüyor! Bu maddeyi akıl ve hikmet kabul etmediği gibi bu layihanın esasını kabul etmeyiz.”

Sa'di Efendi bu tür tartışmaların hep merkezinde yer alır ve batı hayranları karşısında hakkı savunur. Bu tavrı ile de Sultan II. Abdülhamid Han'ın ilgisini çeker, dostluğunu kazanır. 1909'da ise İstanbul'da vefat eder.

Rahmetle anıyoruz.

KAYNAKÇA:

- Akgündüz, Ahmet; Osmanlı Devletinde Belediye Teşkilâtı ve Belediye Kanunları, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2005.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, D.H. SAİD. D 147/65
- Doğan, Ayhan; XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalı, yayınlanmamış doktora tezi, 1999.
- Ergin, Osman Nuri; Mecelle-i Umur-ı Belediye, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, İstanbul, 1994.
- Ergin, Osman Nuri; İstanbul Şehreminleri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, İstanbul, 1996.
- Keleş, Ruşen; Yerinden Yönetim ve Siyaset, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.
- Oktay, Tarkan; Osmanlı Döneminde Modern Belediye Kurumunun Doğuşu ve Gelişimi, Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul, 2008.
- Us, Hakkı Tarık; Meclis-i Mebusan 1293 = 1877 Zabıt Ceridesi, İstanbul, 1954.
- Yakar, Serdar; Memleketime Dair (Tarihi, Kültürü, Sosyal Yapısı ve Ekonomisi İle Kahramanmaraş), Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 1997.
- Yakar, Serdar; Yerel Yönetimlerde Alternatif Hizmet Sunma Yöntemleri Kahramanmaraş Belediyesi Örneği, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2003
- Yakar, Serdar; Zor Zamanları Yaşayan ve Yazan Adam: Şeyh Ali Sezai (Kurtaran) Alkış Dergisi, Sayı 31, Kahramanmaraş, 2007.
- Alparslan, Yaşar – Serdar Yakar; Maraş Meşhurları, Kahramanmaraş Valiliği Yayını, Kahramanmaraş, 2009.
- Alparslan, Yaşar – Serdar Yakar; Eski Maraş'ta Alim Çıkarmış Aileler, Ukde Yayınları Kahramanmaraş, 2011.

OSMANLI ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA 19. YÜZYIL. MARAŞ İDARESİNDE BİR AİLE: BAYEZİDOĞULLARI

Mehmet Akif TERZİ¹

Tarih, bir milletin hafızasıdır. Hafıza kaybı yaşayan milletler önce köle, daha sonra da yok olmaya mahkûm olurlar. Tarih aynı zamanda bizleri geçmişimizle yüzleştiren bu güne kadar belki de doğru olarak bildiğimiz birçok şeyin yeniden değerlendirilmesine fırsat verir. Tarihin belgelerle tespiti ise bir bakıma ezber bozar. Belgelerle ortaya konan tarih, kimsenin inkâr edemeyeceği sonuçları ortaya koyduğu gibi iç dünyamızda saklı kalan derin şüphelerin ortadan kalkmasını sağlar.

Tarih ilmi içerisinde son dönemde yavaş yavaş yıldızı parlayan bölge tarihçiliği ise yaşadığımız coğrafyada geçmişteki ayak izlerimizin ortaya çıkması bakımından son derece önemlidir. Bu minvalden olmak üzere XIX. yüzyılda Bayezidoğlu hanedan ailesine mensup idarecilerden Maraş tarihine damga vuran üç şahsiyeti arşiv vesikaları ışığında ortaya koymaya gayret edeceğiz. Paylaştığımız bilgilerin, Maraş tarihindeki bazı bilgilerin düzeltilmesi ve eksik bilgilerin tamamlanmasına vesile olacağını ümit ediyoruz.

1 Mehmet Akif Terzi, Başbakanlık Osmanlı Arşiv Uzmanı

Kalender Paşa:

Dulkadirli Beyliği'nin önemli merkezlerinden olan Maraş, Yavuz Sultan Selim'in 1515 yılında beyliği Osmanlı'ya katmasından sonra *Malatya*, *Gaziantep*, *Zülkadriye*, *Sümeysat* sancaklarını içine alan bir eyalet haline getirildi¹. Osmanlı döneminde Maraş Eyaleti dendiğinde yörede iki güçlü aile olan Dulkadiroğulları ve Bayezidoğulları akla gelmektedir. Bu iki aile arasındaki rekabet tarih boyunca kimi zaman şiddetlenerek devam etmiş ve çeşitli vesilelerle belgelere yansımıştır². Dulkadiroğulları, Maraş'ın Osmanlı topraklarına katılmadan önceki bey ailesi olması bakımından o bölgede her zaman ağırlığı hissedilen ayan ailerindedir. Bayezidoğullarının ise Yavuz Sultan Selim'in Dulkadiroğlu Beyliği'ni Osmanlı topraklarına katmak için Maraş taraflarına geldiği dönemde Kars taraflarından birlikte Maraş civarına getirdiği bir Türkmen cemaati olduğu rivayet edilmektedir. Dulkadiroğlu Beyliği ortadan kaldırılıp bölge Osmanlı topraklarına dâhil olduğunda, yeni kurulan eyaletin idaresi Yavuz Sultan Selim tarafından Bayezidoğulları'na tevdi edilmiştir. Kalender Bey de Maraş eşraf-ı ayanından Bayezidoğlu Abdullah Bey'in damadıdır. Kalender adı da Bayezidoğullarının cedlerinden intikal eden bir isimdir³.

Elimizdeki kayıtlara göre 1795 yılında Maraş mutasarrıfı⁴ olarak görev yapan Kalender Bey, tarih sayfalarında ilk kez Akka Kalesi önündeki kahramanlığı ile ortaya çıkmıştır. Avusturya ve Rusya ile uzun süren savaştan sonra yapılan anlaşmalarla barış dönemine giren Osmanlı bu sefer de Fransızların Mısır'ı işgal etmesiyle yeni bir sıkıntıyla baş başa kaldı. Savaş için hazırlıklara başlandı ve bütün valilere ferman gönderilerek birlikleriyle Ordu-yı Hümayun'a katılmaları emredildi. Dönemin Maraş valisi İsmail Paşa da Maraş bölgesindeki askerleri ile Akka'daki Osmanlı ordusuna katılmak üzere yola çıktı. Maraş bölgesinden sefere katılan askerler içinde Maraş Mutasarrıfı Kalender Bey de kendi birliği ile İsmail Paşa'nın ordusuyla savaşa katıldı. Fransız ordusunun komutanı Napolyon, Akka taraflarına ilerlemeye başlamıştı. Akka Kalesi civarında şiddetli çarpışmalar oluyordu. Savaş esnasında Maraş valisi İsmail Paşa, korkaklık ve sebatsızlığından dolayı komuta ettiği birliği iki kez mağlup olup bir hayli şehit

1 Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK, Ankara, 1989, s. 419.

2 BOA. Hatt-ı Hümayun, 962/41208. Ayrıca bu konuyu en çarpıcı şekilde Cevdet Paşa ortaya koymuştur. "Maraş Sancağında Zülkadriyeli ve Bâyezidli deyu ahali ikiye münkasım olarak ara sıra beynerinde mukâteleler vukua gelirdi. Çünkü Zülkadriye memâliki zapt olundukta taraf-ı Devlet-i aliyye'den Bâyezid Bey namında biri Maraş beyi nasb olunmuş idüğünden ona taraftar olanlara Bâyezidli, eski beylere ve ağılara Zülkadriye'li denilmiş idi. Maraş kasabasında iki takımın kahvehaneleri bile başka başka olup bir taraf diğer tarafın kahvehanelerine gitmez idi. Mülhak nahiyelerde dahî bu keyfiyet câri idi. Mesela Bulanık kazası iki nahiyeye münkasım olarak biri Bâyezid'li, diğeri ise Zülkadriye'li idi..." Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 21.tezkere, Cavit Baysun, TTK. 1986, s.122

3 1690 tarihli 99/55 numaralı Mühime Defteri'ndeki bir kayda göre Maraş Eyaletinde bulunan Türkmen taifesinin boybeyleri ve kethudaları zikredilirken "Bayezidoğlu Kalender Ağa" adının zikredilmesi bu fikrimizi desteklemektedir.

4 BOA. C. ML, 733/29911.

I. Salon IX. Oturum

verince savaş meydanından kaçtı¹. Ancak Osmanlı ordusunun büyük mücadelesi sonucunda Fransızlar 1801 yılında Mısır'ı terk etmek zorunda kaldılar.

Hiçbir mansıp (rütbe) talep etmeden² Sefer-i Hümayun'a katılarak kahramanca savaşan Kalender Bey'in bu cesur tavrı ve Akka Kalesi önündeki mücadelesi Sadrazam Yusuf Paşa'nın gözünden kaçmamıştır. Kahramanlık dolu mücadelesinden dolayı Kalender Bey İstanbul'a padişah III. Selim'in huzuruna davet edilmiş ve huzurda Mir-i Miran rütbesi ile taltif edilerek Paşalık hil'ati giydirilmiştir³.

Temmuz 1801 yılında yapılan bu tören Kalender Paşa'nın idarecilik hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Bu başarıdan sonra Kalender Paşa'ya Maraş valiliği yolu açılmış, Haziran 1802 tarihi itibariyle Maraş Sancağı Kalender Paşa'ya tevcih edilmiştir⁴. Kalender Paşa'ya Maraş valiliği ile birlikte Antep Voyvodalığı görevi de tevcih edilmişti. Aynı zamanda Gavurdağı bölgesi de Maraş sınırları içerisinde olduğundan Kalender Paşa'nın buradaki eşkiya faaliyetlerini de kontrol altına alması ve onlarla mücadele etmesi gerekiyordu.

Bu minvalden olmak üzere Kalender Paşa için en zor görev haklarında idam fermanı çıkan Bulanık ayanı Fettahoğlu Ağca Bey ve arkadaşlarının idam edilerek başlarının İstanbul'a yollanması meselesidir. Paşa için bu görevi yerine getirmek mümkün değildir. Çünkü daha önce de iki aile arasındaki rekabete temas edildiği üzere Bulanık, Bayezidliler taraftarı bir kazadır. Bulanık ayanı Ağca Bey de bir Türkmen Beyidir. Kalender Paşa gerek Ağca Bey ve gerekse diğer Gavurdağı aşiretleri ile oldukça sıkı bir dostluğa sahiptir. Paşa, her ne kadar bu görevi yerine getirmediyse de Antep'te bozgunculuk yapan Çavuşlu Musli ve beş adamını yakalayarak idam etmiş, başlarını kestirerek kellelerini Topkapı sarayında ibret taşına konması için tatarları vasıtası ile İstanbul'a göndermiş ve Sadaretin bir ölçüde gazabını önlemiştir⁵.

Maraş valiliğinde görev süresi⁶ dolan Kalender Paşa, 1806 yılında Trablusgarp'a vali olarak tayin oldu. Trablusgarp valileri aynı zamanda *Cerde*

1 BOA. Hatt-ı Hümayun 742/35078 (İsmail Paşa'nın bu mağlubiyetinden sonra Adana valisi Şerif Paşa ve Rakka valisi Hüseyin Paşa ile birlikte askerinin ihtiyacını karşılamak üzere hazineден kendisine teslim edilen parayı da alarak savaş bölgesinden kaçması üzerine Sadrazam Yusuf Paşa kaçan komutanlar için idam fermanı çıkartmış ve yakalandığı yerde kellelerinin kesilerek ibret-i âlem olsun diye savaş meydanına, askerlerin önüne getirilmesini emretmişti.)

2 BOA. İE. AS 37/3353

3 BOA. C.HR 44/2189 (Hil'at olarak giydirilen elbise, sarı çuka kaplı erkek samurun sırtından yapılmış çok değerli bir kürk olup 700 kuruş değerinde bir kıyafettir)

4 BOA. C.DH 103/5120

5 Antep eski voyvodası maktul Hüseyin'in adamlarından Çavuşlu Musli ile yanındaki beş şaki, yapılan takibat sonucunda yakalanmış ve Kalender Paşa tarafından kestirilen başları Dersadet'e yollanmıştı. Antep halkı idam edilen bu insanlardan o kadar bıkmıştı ki yapılan bu idam sonrası Antep ahalisi Padişaha teşekkür mektubu yollamıştı. Hatt-ı Hümayun. 83/3433B 1218.Z.29

6 Osmanlı taşra teşkilatı hakkında detaylı bilgi için bkz: Mehmet Akif Terzi, *Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi ve Memur, Sistem Matbaacılık, Ankara, 2012, s. 117-136*

*Başbuğu*¹ unvanı ile görev yapıyorlardı². Trablusgarb'daki görev süresinden sonra tekrar Maraş valiliğine³ tayin olan paşa bu görevinde fazla kalmadı. Diyarbakır Valisi Süleyman Paşa'nın ölümü üzerine vali olarak Diyarbakır'a tayin edildi⁴.

Balkanlarda bir süredir devam eden problemler sonucu 1806 yılında Osmanlı-Rus savaşı tekrar başlamıştı. Sefer-i Hümayun için valilere yapılan çağrı üzerine Kalender Paşa da yapılan çağrıya uyararak ordusuyla birlikte⁵ savaşa katılmak üzere Balkanlar'a hareket etmiştir.⁶(1810) Paşa, Tuna boylarında Rus ordusuna karşı savaş verirken esir düşmüştür⁷. Bükreş anlaşması ile savaş sona erdirilmiş ve esirler de serbest bırakılmışlardır. Paşa'nın esaret dönemi boyunca 20 kişilik haremi (ailesi ve hizmetkârları) Edirne de ikamet etmişler, bu süre zarfında bütün aile efradının ihtiyaçları ile birlikte hayvanlarının yiyeceklerine kadar bütün masraflar devlet hazinesinden karşılanmıştır⁸. Esaret hayatı sona eren Kalender Paşa Tuna'dan İstanbul'a geldi. İstanbul'da adamları ve yakınları için Bayezid Camii civarındaki hanlardan odalar ve atlar için ahırlar kiralanarak Paşa'nın hizmetine verildi. Kendisi ve haremi için ise boğazda *Yusuf Agâh Efendi* yalısı emrine verilmek suretiyle taltif edilerek bir müddet burada istirahatleri sağlandı⁹.

Balkanlardaki maceralı bir dönemden sonra tekrar Maraş valiliği görevine dönen Kalender Paşa yine bölgenin ağır yükü ile baş başa kalmış, türlü entrika ve siyaset dolu günlerin kapılarını aralamıştır. Biz de yine paşayı tarih sayfalarından takip etmeye devam edelim.

1 Osmanlılar zamanında Müslümanların güven içinde hacca gidip gelmelerini sağlamak amacıyla kurulan hafif süvari birliğine Cerde denmektedir. Bu askerleri komuta eden kimseye de Cerde Başbuğu unvanı verilmektedir. Cerde ordusu 1500 süvari askerden oluşmaktadır. Bu birlik Zilkade ve Zilhicce aylarında Arabistan da bulunurdu. Cerde askerinin burada defteri tutulur ve kadı tarafından da kontrol edilirdi. Cerde ordusu hacılar ı önceden Ebyârü'l-ganem bölgesinde karşılarken daha sonraları Hediye Tepesi'nde karşılamaya başlamışlardır. Burada ordu tarafından hacılara yiyecek ve içecek yardımında bulunulmakta idi. (Mehmet İpşirli, Cerde, DİA. c. VII, s. 392)

2 BOA, Hatt-ı Hümayun 122/5001

3 BOA, C.DH, 67/3340

4 BOA. C.ML 696/28480,

5 BOA. Hatt-ı Hümayun 975/41451; BOA. Hatt-ı Hümayun 609/29927

6 Maraş valisi Kalender Paşa mükemmel kabusu halkı ile Üsküdar'a vusûl ve Ordu-yı Hümayun'a memuren Asitane tarafına murura mübaşeret etmişlerdir. Câbi Tarihi, c.I s.718

7 BOA. Hatt-ı Hümayun 988/41818, 1227. Bu belgede aynı zamanda esir olarak Tuna taraflarında kalan Paşa'nın Maraş'taki mallarına her hangi bir halel gelmemesi için Maraş valisine gönderilen emir üzerine mallarının korunduğu ve bir mütesellimin paşa adına buraları işlettiğinden bahsedilmektedir.

8 BOA. C.ML, 104/4624

9 Cabi Ömer Efendi, Câbi Tarihi, Tarihi Sultan Selimi Salis ve Mahmudı Sani, Tahlil ve Tenkitli Metin, Hazırlayan Mehmet Ali Beyhan, TTK, Ankara 2003, c. II. S. 930. İstanbul'da kaldıkları 23 gün içinde masraf olarak çıkan 175 kuruş para da hazinenin kasasından ödendi.(BOA. C.DH 6665)

I. Salon IX. Oturum

Teşkilatçı bir yapıya sahip olan Kalender Paşa, bölgesindeki Türkmen aşiretlerini kendi aralarında örgütleyerek hem aralarındaki anlaşmazlıkları asgariye indirmiş hem de bölgede kendi gücünü ortaya koymuştur. Civar bölgelerin en geniş ve etkili aşireti olan Reyhanlı aşiretine kız vermiş ve boybeyi Mürseloğlu Haydar'ı kendisine damat yapmıştır. Aynı zamanda Maraş müftüsü Ataullah Efendi de bir başka damadıdır. Paşa, bölgedeki aşiretlerin tek kelimeyle hamisi durumundadır.

Dönemin Halep valisi olan Mehmet Celeleddin Paşa ile hiçbir zaman yıldızı barışmayan Kalender Paşa her platformda Celeleddin Paşa ile karşı karşıya gelmektedir. Bulanık ayanı Ağca Bey ve arkadaşlarının idamı meselesi bu dönemde de Halep valisinin baskıları sonucu Sadaret tarafından tekrar Kalender Paşa'ya verilmiştir¹. Kalender Paşa'nın damadı Mürseloğlu Haydar Bey de *fermanlı* bir eşkiyadır. Bunun yakalanması işi de yine Kalender Paşa'ya tevdi edilmiştir. Ancak Kalender Paşa bu beylerin idamlarından yana değildir ve bu işi durmadan savsaklamaktadır. Bu arada İstanbul'da II. Mahmut tahta çıkmış ve yeni bir dönem başlamıştır. Kalender Paşa'nın eşkiya olarak bilinen idam fermanlı beylere karşı olan tutumu Halep Valisi Celeleddin Paşa tarafından sürekli olarak Sadaret'e şikâyet konusu olunca II. Mahmut'un emri üzerine Sadrazam Hurşit Paşa tarafından bir tahkikat yaptırılır. Yapılan tahkikat sonucunda Maraş valisi Kalender Paşa'nın Bulanık ayanı Fettahoğlu Ağca Bey ve arkadaşlarıyla Reyhanlı aşireti boy beyi Mürseloğlu Haydar'ı yakalamak için ciddi bir teşebbüste bulunmadığı, üstüne üstlük bir de koruduğu ve saklanmalarına yardım ettiği anlaşılır. Muhtemelen bu gerekçeler ve Celelettin Paşa'nın da gayretleriyle Kalender Paşa Maraş valiliğinden alınarak 1815 tarihinde Aksaray valiliğine tayin edilmiştir². Ancak yaptığımız arşiv araştırmalarında Kalender Paşa'nın Aksaray'a gittiğine dair her hangi bir kayda rastlayamadık. 1815 yılındaki belgelerde Kalender Paşa'yı Diyarbakır ve Rakka valisi olarak görmekteyiz. (Muhtemelen Aksaray görevine gitmezden evvel Diyarbakır valiliğinin boşalması üzerine bölgeyi de bilmesinden dolayı Kalender Paşa Diyarbakır Valisi olarak tayin edilmiştir.)

Kalender Paşa'nın Maraş valiliği görevinden ayrılması üzerine Maraş'ın idaresi de Halep Valisi Celelettin Paşa'ya verilmiştir. Bu dönemde Maraş ve çevresinde, bilhassa Bayezidoğulları'nın hüküm sürdüğü yer olan Yenice kale, Camustil ve Andırın civarında Celeleddin Paşa'nın yaptığı eziyetler dayanılmaz hal almıştı. Maraş ahalisinin Celelettin Paşa hakkındaki ısrarlı şikâyetleri sonucu Celelettin Paşa Halep ve Maraş valiliğinden alınarak Erzurum valiliğine gönderilmiş, Kalender Paşa ise Rakka'dan tekrar Maraş'a vali olarak tayin edilmiştir³. Bu yeni görevle birlikte Kalender Paşa'ya yine Gavurdağı'ndaki malum beylerin yakalanarak idam edilmesi görevi tevdi edildi. Yine ayak

1 BOA. Hatt-ı Hümayun 750/35433

2 BOA. C.DH 287/17253, BOA. Hatt-ı Hümayun 470/23044

3 BOA. C.DH 211/ 10549 Celeleddin Paşa kendi yerine Halep valisi olarak tayin edilen Ahmet paşa henüz Halep'e gelemediği için Erzurum valisi sıfatıyla Halep'te bir müddet daha görev yapmıştır.

sürüyerek bu işi ağırdan alan Kalender Paşa'nın yerine Adana valisi Mustafa Paşa'nın kardeşi İsmail Bey, 1817 yılının Ağustos ayında Ramazan Bayramının hemen ertesi günlerinde Gavurdağı'ndaki Savranlı Kalesi'ne bir baskın yaparak Fettahoğlu Ağca Bey'i, kardeşi Ahmet Bey'i ve Payas ayanı Küçükali oğlu Dede Bey'i yakalayarak adamlarıyla birlikte idam etmiştir. Kesilen başlar tatarı vasıtasıyla Topkapı Sarayında Seng-i İbret (ibret taşı)»e konmak üzere İstanbul'a gönderilir¹. İdamdan geriye kalanların Rodos Adası'na sürülmesi emredilmişse de Kalender Paşa yaptığı görüşmeler sonucu bu sürgünü önler. Sürgün kararından sonra kalanların bölgeyi karıştıracığı ve tekrar başıbozukluğun artacağı endişesi üzerine II. Mahmut hepsinin idamı edilmesini emreder. Kalender Paşa yine yaptığı ustaca diplomasi ile bu idamları da engelleyerek kalanların Maraş'a yerleşmesini sağlamıştır.

Kalender Paşa'nın Sürgün Yılları (1819–1821)

Kalender Paşa bölge tarihinin kaderini etkileyen en önemli şahsiyetlerden biri olduğu kadar Bulanık ayanı Fettahoğulları ve Payas ayanı Küçükaliogulları'nın tarihteki yolculuklarında da birinci derecede rol almış yegâne şahsiyettir. Bölgedeki Türkmen aşiretlerine olan yakınlığı ve muhabbeti aslında kendisinin sonunu hazırlayan bir yol haritasını da beraberinde getirmiştir. İdam sonrası iki aileden kalanların Rodos sürgününü bir şekilde bertaraf eden Paşa, yine bir önceki idamdan kurtulanların da idam edilmesine dair çıkan idam fermanını da büyük gayretlerle önlemişti. Fakat bölgede güç dengeleri artık değişmiş, Adana ve Halep valilerinin ince siyaseti sonucu yalnız kalmıştır. İdamlar sonrasında aşiretlerin huzursuzluğunun bir türlü önlenememesi, Dede Bey'in kardeşi Mustafa'nın bir kısım boy beyleriyle olan münasebetleri, damadı Mürseloğlu Haydar, kardeşinin hanımı Kara Fatma'nın faaliyetleri ve kendisinin de Dulkadirli'lere verdiği eziyetlerden dolayı sadarete sık sık giden şikâyetler artık II. Mahmut'un da sabrını taşımıştır. Bütün bunlar üst üste konduğunda Sadarete göre artık Kalender Paşa'nın bu bölgede kalmaması gerekmektedir. Ve sonunda Kalender Paşa'nın Maraş dışına bir yere sürgün edilmesi hakkında ferman yazılmıştır. Vezaret rütbesi ile birlikte tüm yetkileri elinden alınan Kalender Paşa 12 Mart 1819 tarihinde Ankara'ya sürgün edilmiştir². Cevdet Paşa sürgün olayını şöyle ifade etmektedir: “*Kalender Paşanın etvâr ve mişvarı mizac-ı asra muvafık görülmediğinden hilal-i Cemaziyel- ahirede vezareti ref olunarak Ankara'da ikamete memur kılınmıştır*”³. Bu tarih aynı zamanda

1 Devlete karşı işlenen suçların karşılığı idamdır. İdam edilen şahıslarının kellelerinin Topkapı Sarayı avlusundaki taşın üzerine konarak sergilenmesinden maksat; burası devletin idare makamı olmasından dolayı gerek buraya ziyarete gelen üst düzey yabancı misafirler, gerek halktan gelenler ve gerekse orada görevli üst düzey bürokratlara “devlete karşı suç işleyenin sonu bu olur. Bu kelleye bakılıp ibret alına” anlamında bir gözdağı vermek ve bu tür konularda devletin ne kadar hassas olduğunu ortaya koymaktır.

2 BOA. Hatt-ı Hümayun,300/17806, BOA. C. DH 141/7002

3 Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet 1234 yılı olayları.

I. Salon IX. Oturum

Kalender Paşa'nın Maraş'tan ayrılarak bir daha dönemeyeceği bir tarihtir¹.

Ankara'da ikamete mecbur edilen Kalender Paşa'nın taraftarları padişahın bu kararını kabullenmek istemiyorlardı. Maraş içlerinde ve çevresinde olaylar durulmuyor, hükümet adına görev alan hiç kimse tanınmıyordu. Yeni gelen vali yaptırdığı bir tahkikat neticesinde Ankara'da ikamete mecbur edilen Kalender Paşa'nın Ankara'dan Maraş'ın işlerine karıştığını tespit etmişti. Aşiretler ve Maraş'ın Bayezidli halkı Ankara ile sürekli haberleşmekte idi. Maraş'ın yeni valisi Hüseyin Paşa Sadarete bir yazı göndererek durumu şikâyet etmiş ve Kalender Paşa'nın daha uzak bir yere sürülmesini rica etmiştir. Bunun üzerine padişah II. Mahmut gönderdiği ferman ile Kalender Paşa'nın adalardan her hangi birine sürülmesini emretmiştir². Kaderin bir cilvesi olmalı ki Rodos Adasına sürgün olmaktan kurtardığı kimseler yüzünden Kalender Paşa'nın kendisi Rodos'a sürülecektir.

Paşa, Ankara'ya geldikten beş ay sonra Ağustos 1819 da ailesi ve kapı halkıyla birlikte mecburi ikamet için Rodos'a gelmiştir. Ancak Paşa, Maraş gibi denizden yüksek, havası kuru ve dağlık bir ortamdaki rutubetin bol olduğu deniz havasından dolayı Rodos'a bir türlü alışamamış ve sürekli hastalanmıştır. İçinde bulunduğu şartları bir yazı ile Sadarete bildiren Paşa, durumunun padişaha iletilmesi üzerine Rodos Adası'na geldikten yaklaşık altı ay sonra aynı şartlarla İzmir'de ikamet etmesine müsaade edilmiştir³.

Bu arada Yunanlılar Osmanlı Devleti'ne karşı isyana başlamışlardı. Durum o taraflarda hiç iç açıcı değildi. Kuşadası mubayaacısı Mustafa Ağa'nın Sadarete yolladığı bir raporda Sisam muhafızı **İlyas-zade Ahmet Ağa'nın işini iyi yapamadığı, sahillerin muhafazası eğer İzmir'de ikamet eden Kalender Paşa'ya verilirse buraların daha da güvenli olacağı belirtilmiştir**⁴. Mustafa Ağa'nın yaptığı bu teklif Sadaret tarafından da uygun bulundu. Bunun üzerine Kalender Paşa yüz elli bin kuruş maaşla ve daha önce elinden alınan vezirlik rütbesi de tekrar uhdesine verilmek suretiyle *Kuşadası Muhafızı* olarak tayin edildi⁵.

İzmir'de kaldığı müddetçe haremi ve kapı halkıyla birlikte sevgi ve saygı duyulan⁶ Kalender Paşa yeni görevi için Kuşadası'na geldi. Paşa, kendisine verilen görev ve vezaret rütbesi için Sadarete bir mektup göndererek teşekkür etmiştir⁷.

Kuşadası'nda münasip bir konağa yerleşen Paşa, 27 Eylül 1820

1 Yukarıdaki olayların detayları hakkında bkz: Mehmet Akif Terzi, *Gavurdağı'nın Bulanık Tarihindeki Sır Perdesi*, Doğukütüphanesi, İstanbul, 2010.

2 BOA. Hatt-ı Hümayun, 500/24521

3 BOA. C.DH 70/3467

4 BOA. Hatt-ı Hümayun 844/37902

5 BOA. Hatt-ı Hümayun 752/35529A, BOA. C.DH 11904,

6 (Halkın Kalender Paşa'nın haremi ve kapı halkından oldukça memnun olduğunu İzmir Kadısı Ahmet Lütfi Efendi'nin İstanbul'a gönderdiği bir rapordan anlamaktayız.) BOA. Hatt-ı Hümayun 752/35529B

7 BOA. Hatt-ı Hümayun 752/35529

tarihinde görevi teslim alarak işinin başına geçmiştir¹. Kalender Paşa hemen civar bölgelerdeki asayişsizliği ortadan kaldırarak güvenliği sağlama yönünde çalışmalara başlamıştır. Bu arada Girit de isyanlar çıkmış ve Hanya da şiddetli çarpışmalar olmaktadır. Hanya muhafızı Lütfullah Paşa'nın buradaki huzursuzluğu bastıramaması ve bir kısım uygunsuzluğu üzerine, Kalender Paşa Hanya muhafızlığına tayin edilir. Paşa bu aralar hastadır ve sağlığı bu yer değişikliğine elverişli değildir. Yorgun beden artık bu yükü kaldıramayacak haldedir.

Hanya muhafızlığına tayini çıktığı halde görev yerine gidemeyen Kalender Paşa 28 Kasım 1821 de Kuşadası'nda vefat etmiştir².

Bir buçuk yıllık sürgün hayatı ve yaklaşık 14 aylık Kuşadası Muhafızlığı görevinden sonra Paşa artık ebedi istirahatgahına kavuşmuş, Kuşadası'na defnedilmiştir. Devlette usul gereği ölen vezirlerin mallarına devlet tarafından el konularak hazineye kaydedilmektedir. Kalender Paşa'nın Maraş'ta külliyetli miktarda malı vardır. Kuşadası ve Maraş'taki muhalefatının sayım ve deftere kaydı için Kapıcıbaşı Mehmet Ağa görevlendirilmiştir³.

Kalender Paşa'nın Kuşadası'nda bulunan ailesinin hali hiç iyi değildir. Paşa'nın hanımı yeni muhafız Reşit Paşa'ya müracaat ederek içinde buldukları durumun hiç iyi olmadığını ve bu konuda kendilerine yardımcı olunmasını rica etmiştir. Reşit Paşa, Kalender Paşa'nın kapı halkını ve askerlerini ortada bırakmayarak sahiplenmiş ve yanında görevlendirerek bir ahde vefa örneği göstermiştir. Hükümete de merhum Paşanın haremının hallerinin çok kötü olduğunu ve merhamete muhtaç bir halde bulduklarını, İstanbul'a mı yoksa vatanları olan Maraş'a mı gönderilmesi hususunda bir emir gönderilmesini rica etmiştir. Mustafa Reşit Paşa'nın yazısı Bâb-ı âli şura toplantısında ele alınmış, Kalender Paşa'nın haremının acil ihtiyaçları için on bin kuruş verilmesine ve vatanları olan Maraş'a yollanmasına karar verilmiştir⁴. Böylece Kalender Paşa'nın ölümünden dört ay sonra haremi için Maraş'a dönme kararı verilmiştir⁵.

Kerimkızı Kara Fatma

Tarih araştırmacılığının belki de en güzel yanı, çalıştığı konu hakkında yeni yeni keşiflerde bulunmak ve bunu okuyucularıyla paylaşmaktır. Bu aynı zamanda içten içe bir sorumluluğun yerine getirilmesinin verdiği hazdır. Bu minvalden olmak üzere Maraş tarihinde adından sıkça söz edilen Kara Fatma hakkındaki Osmanlı arşiv belgelerini paylaşarak konu hakkında bu güne kadar yanlış ve eksik aktarılan bilgileri düzeltme imkânını bulmuş olacağız.

Gerek basılı yayınlarda ve gerekse elektronik ortamlardaki birçok kaynakta Kara

1 BOA. Hatt-ı Hümayun 715/34113 27 Eylül 1820 tarihinde görevi devralan Kalender Paşa Kuşadası muhafızı olarak 14 ay görev yapmıştır.

2 BOA. Hatt-ı Hümayun 520/25416

3 BOA. C. DH. 82/4088

4 BOA. Hatt-ı Hümayun 745/35226-1 Kalender Paşanın haremının Maraş'a dönüş kararı tarihi 23 Mart 1822 olarak kayıtlara düşmüştür.

5 Teferruatları için bkz: Terzi, "Gavurdağı'nın Bulanık Tarihindeki Sır Perdesi"

I. Salon IX. Oturum

Fatma'nın dönemin Maraş Valisi Vezir Kalender Paşa'nın hanımı olduğundan bahsedilmekte ve hatta hayali bir senaryo ile evlilikleri destansı bir şekilde aktarılmaktadır. Bu bilginin nereden geldiği hakkında ciddi bir kaynak da yoktur¹. Oysaki Kalender Paşa Ankara'ya, sürgüne gittiğinde, oradan Rodos'a ve sonradan da İzmir'e ikamete mecbur edildiğinde, sonradan da yeni görevi için Kuşadası'na geçtiğinde haremî hep yanındadır. Paşa'nın Kuşadası'nda ölümünden sonra haremî padişah emri ile Mart 1822 tarihinde Maraş'a dönmüştür.

Vesikalarda bazen Kerimkızı ve bazen de Kara Fatma olarak zikredilen bu cengâver Türkmen kadını Maraş Valisi Kalender Paşanın kardeşi Yusuf Bey'in hanımıdır². Mensubu olduğu Abdülkerimoğlu cemaatine izafeten "Abdülkerimkızı, ya da Kerimkızı" lakabıyla meşhur olmuştur. Esas olarak Karaman Yörükleri'nden olan Abdülkerim, muhtemelen XVI. yüzyılda Karsı Maraş'a (Kadirli yöresi) gelip yerleşmiş ve bir süre sonra kazandığı güç ile etrafına Bozdoğan Yörüklerini toplamıştı. Oluşan cemaate de kendi ismine izafeten Abdülkerimoğlu ya da Kerimoğlu Cemaati adı verilmiştir. Genellikle Andırın civarında yurt tutmuşlardır. Nitekim 1690'lı yıllarda Osmanlı tarafından tutulan defter kayıtlarında bu topluluk Yörük Cemaati olarak kayd edilmiştir³.

Kara Fatma, Kalender Paşa'nın Maraş valiliği sırasında onun kethüdası ve voyvodası olarak görev yapmıştır⁴. Andırın taraflarının iltizamını Kalender Paşa adına Kara Fatma toplamaktadır.

Oldukça gözü pek bir kadın olan Kara Fatma'nın emrinde, yaklaşık beş yüz atlı adamı bulunmaktaydı⁵. Kara Fatma'nın hüküm sürdüğü bölge içinde hakkında oldukça fazla şikâyetler geldiğini arşiv belgelerinden müşahede etmekteyiz. Gelen şikâyetlere göre yanındaki adamlarının ahaliye karşı takındığı

1 Bu konuda Cezmi Yurtsever, "Osmaniyeli Milli Kahraman: Kara Fatma", Tarih İçinde Bütün Yönleriyle Osmaniye Sempozyumu, Osmaniye, 1995, s. 61-72; yine aynı tarih yazarının Çukurovalı Kara Fatma, Adana, 2010 ve çeşitli internet sitelerinde bulunan yazıları örnek olarak gösterilebilir.

2 Arşiv belgelerinde Kara Fatma'nın eşinin ismine rastlayamadık. Ancak Bayezidli ailesinin hayatta olan fertlerinden Mehmet İbrahim Bayazıt'ın elinde bulunan Süleyman Paşa Vakfiyesinin mahkeme tasdikli suretinde, vakıf sahibinin babasının adı Yusuf olarak zikredilmektedir.(596 nolu defterin 231 sayfa 199. sırasında kayıtlı Maraş'da Bayezidzâde Devletli Süleyman Paşa vakfına ait selh Safer 1253 tarihli vakfiyenin yeni harflerle çevrilen suretidir. Esas No: 167/2870)

3 Özcan Tatar, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkîyalık Olayları Ve Aşiret İskanı, (16911750), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Elazığ, 2005, s.89

4 "... Bundan mukaddem Kalender Paşa hazretleri müddeti vafireden beri eyâleti Mar'aş'a mutasarrıf olup eyyâmı tasarrufunda etrâfi nevâhilerin karındaşı avreti Abdülkerim kızı dimekle meşhûre hâtûnu voyvoda nasb ve fukarâ ve zu'afâ üzerine zulm ı ta'addileri hadden efzûn ve re'âyâ ve berâyâ perîşân ve perâkende olup deryâyı gammda müstağrak iken hâlâ vâlî vâlâşânı Haleb devletli Celâleddin Mehmet Paşa hazretlerine Mar'aş ilhâkan tevcîhi Hümâyûn buyrulduğu ol makûle digergûn fukarâlar haklarında ni'meti uzma bilip saltanatı seniyyeye da'avâtı hayriyye isticlâbına müdâvemetde olup mezkûre avretin zulm ü ta'addisinden halâs olduklarından fukarâ ve zu'amâ îdi ekber idüp ... (BOA. C. DH, 11028-1)

5 BOA. Hattı Hümâyûn, 645/31594.

tutum ve davranışlar ahaliyi bezdirmişti. Haksız yere ahaliiden mal gasp etmekte, direnenlere adamları vasıtasıyla zor kullanmaktaydı. Tabii ki bu şikâyetlerin ne derece haklı ve doğru olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Kalender Paşanın Maraş valiliği görevinden alınarak Ankara'ya sürgün olunmasından sonra Maraş Valisi olan Hüseyin Paşa halktan gelen yoğun şikâyetler üzerine Kara Fatma hakkında tahkikat açtırmış, yakalatarak Maraş Mahkemesinin nezarethanesinde birkaç gün kapattırdıktan sonra bir müddet de Müftü Efendi'nin konağında hapsedirmiştir. Kalender Paşa döneminde Malikâne usulüyle işlettiği topraklar ve yetkileri elinden alınan Kara Fatma, içinde bulunduğu durumu kabullenemiyor, kendisini halen o bölgenin hâkimi ve sahibesi gibi görüyordu. Şikâyetler artarak devam edince Hüseyin Paşa bu durumu bir yazı ile Sadarete bildirmiş ve ne yapılması hususunda görüş istemiştir. Ortada bir kadın vardır. Bir erkek olsa belki de şimdiye kadar idam edilebilir ya da başka tedbirlerle bertaraf edilme ihtimali üzerinde durulabilirdi. Sadaret bunun üzerine esnek bir formül geliştirerek Kerimkızı'nın Sivas'a sürülmesi ve orada ikametinin sağlanması için Maraş ve Sivas valilerine gerekli emirleri yollamıştır¹.

Tıpkı kocasının kardeşi Kalender Paşa gibi sürgün kararı ile karşı karşıya kalan Kerimkızı Kara Fatma kaçarak dağlarda aşiretlerin içerisinde saklanmıştı. Yıllardır Bayezid ailesinin malikâne olarak işlettiği topraklar ellerinden alındığından bölgedeki iktidar da ellerinden çıkmıştır. Eski konumuna tekrar gelebilmek ve kendine yapılan haksızlığın intikamını almak için hem çevresini hem de civar aşiretleri valiye karşı isyana teşvik etmeye başlayan Kara Fatma aşiret ağalarına yazılar göndererek kendisine destek toplamaya gayret etmektedir.

Maraş tarihinde derin izler bırakan Kara Fatma ilerleyen sayfalarda göreceğimiz üzere kendisi kadar oğlu Süleyman'ın Maraş tarihinde bıraktığı izlerle de anılmıştır².

1 BOA. Cevdet.Dahiliye, 229/11428.

2 Arşiv kayıtlarında Kerimkızı Kara Fatma ile ilgili yukarıda paylaştığımızdan farklı bilgiler içeren vesikalara rastlayamadık. Yukarıda paylaştığımız belgelerin dışında Kara Fatma'ya izafe edilen kaynaklı bazı bilgilerin doğruluğu şüpheyle karşılanmalıdır. Ancak Adana tarihinde adı Asiye olup yine Kara Fatma olarak anılan bir başka kadın bulunmaktadır. Cerid Aşiretine mensup olan Kara Fatma 1854 yılında Ruslarla yapılan savaşta Osmanlı ordusuna katılarak Balkanlarda Babadağı'nda kendi adamlarıyla cesurca savaşmış ve hatta kardeşini de şehit vermiş, kendisi de yaralanmıştır. Savaş sonrası hemen Adana'ya dönmeyen Kara Fatma İstanbul'da iken padişaha hitaben: "memlekete gittiğimde geçinecek bir şeyim yoktur, geçimime yetecek miktar maaş bağlanması, gösterdiğim yararlıklardan dolayı nişan ile taltif edilmemi ve Adana'da bulunan mülküm için vergi tahsil edilmemesini rica ederim" diyerek sadarete bir dilekçe vermiştir. Bunun üzerine Kara Fatma altın madalya ile taltif edilmiş ve Adana Mal Sandığı'ndan 100 kuruş maaş tahsis edilmiştir. (BOA. İ. DH 19650/308, Ekim 1854). Eylül 1863'de yine aynı Kara Fatma durumunun kötü olduğundan şefkat ve merhamet gösterilmesi ricası ile tekrar İstanbul'a gelerek sadarete bir arzuhal vermiştir. (BOA, İMVL, 492/22276_3) Bazı tarih yazıcıları bu iki Kara Fatma'yı karıştırmaktadırlar. Şimdi belgeler ışığında konuya çok kısa bir açıklama getirecek olursak: Cerid aşiretine mensup olan ve Adana'da ikamet eden Kara Fatma lakaplı Asiye Hatun geçimini temin edemeyecek kadar fakir ve muhtaç bir

Süleyman Paşa (Kerimkızıoğlu)

Maraş'ın tarihi ile bütünleşen idareciler arasında en az Kalender Paşa kadar yeri olan önemli şahsiyetlerden bir tanesi de Süleyman Paşa'dır¹.

Süleyman Paşa, Maraş eski valisi Vezir Kalender Paşa'nın kardeşinin oğludur. Babası, Bayezitoğlu Yusuf Bey, annesi ise Kerimkızı Kara Fatma Hatun'dur. Süleyman Paşa'nın babasından daha çok annesi meşhure bir kişi olmasından dolayı tarihi belgelerde Paşa olana kadar annesine izafeten *Kerimkızıoğlu* diye ifade bulmaktadır.

Önceleri Andırın, Yenice kale, Camustil ve civarının iltizamı Süleyman Bey ve ailesinin elinde idi. Annesi Kalender Paşa'nın kethüdalığını yaparken, Celaleddin Paşa'nın Maraş Valisi olmasıyla birlikte annesi gibi kendisinin de kaderi değişmiş ve bölgelerinde idareci iken birden bire eşkıya konumuna düşmüştü. Celaleddin Paşa'nın ikinci kez Maraş Valisi olmasıyla birlikte malikânesi tümüyle elinden alınan Süleyman Bey ve bölge ahalişi perişan bir hale düşmüştü. Vali bu bölgenin gelirini toplama işlerini kendi adamlarına vermiş ve bölge halkıyla zıtlaşmaya başlamıştı. Celaleddin Paşa'nın Maraş'taki idareciliği ile ilgili şehrin ileri gelenlerinden ve halktan bu dönemde İstanbul'a oldukça fazla şikâyetler gitmekteydi².

Bu şikâyet dilekçelerinden elde ettiğimiz bilgelere göre, Celaleddin Paşa'nın ikinci kez Maraş'a tayin tarihi olan Şubat 1820'den, Şark cephesine tayin olduğu Kasım 1821 tarihine kadar geçen yaklaşık bir buçuk yıl içerisinde Maraş ahalişi tarafından Celaleddin Paşa'ya yatak, konak, hademe ve mübaşir vs masraflarından başka seksen yükü aşkın akçe verilmişti. Bu süre zarfında dokuz kez mütesellim değişmişti. Her bir mütesellim değişiminde mütesellimin gerek tayin ve gerekse yol ve barınma masrafları halkın üzerine yüklenmekte idi. Celaleddin Paşa üçyüz'ü aşkın çocuğu zorla alıkoyarak hizmetine almıştı. Şehrin içinde başıboş vaziyette gezen adamları hiç sebepsiz yere iki fukara ahaliyi çarşıda öldürmüşlerdi. Adamlarının yaptığı bu çirkin olaylar Celaleddin Paşa'ya şikâyet edildiğinde ise paşa "*Osmanlı hali böyledir*" diye cevap vermişti. Bir valinin adamları tarafından yapılan kanunsuz muameleler için takındığı bu

haldedir. Oysa Kerimkızı Kara Fatma, Yenice kale, Andırın, Camustil ve Göksun'a kadar toprakların iltizam hakkına sahip olan, oraların vergisini toplayan, Kalender Paşa'nın kethüdalığını ve voyvodalığını yapan bir kadındır. Kerimkızı Kara Fatma; aşağıda da anlatılacağı üzere hem Maraş, hem Diyarbakır Valiliği, hem de Sivas Ferikliği gibi üstün görevlerde bulunan Süleyman Paşa gibi bir evladın anasıdır. Böyle bir kadının yukarıdaki perişan durumlara düşmesi düşünülebilir mi? İşin ilginç yanı ise 1995 yılında Osmanîye'de düzenlenen Tarih İçinde Bütün Yönleriyle Osmanîye sempozyumu'ndaki bir tebliğde iki Kara Fatma bir şahıs altında montajlanmış ve Osmaniyeli Kara Fatma adı ile anlatılmıştır.

1 Süleyman Paşa'nın kim olduğu hakkında günümüze kadar gelen bilgiler eksik ve yanlış olarak ortaya konmuş ve öyle devam edegelmiştir. Bu güne kadar tüm kitap ve bilgi neşirlerinde, hatta Sicilli Osmanî'de dahi Süleyman Paşa, Kalender Paşa'nın oğlu olarak kaydedilmiştir. (Sicilli Osmanî, Tarih Yurt Vakfı yayınları, İstanbul 1996 c.V, s.1545)

2 BOA. Hattı Hümayûn, 747/35285A.

tutum halkın ne kadar sahipsiz olduğu ve devletin o dönemde içinde bulunduğu durumu gözler önüne sermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Valinin bu tutumu şehirde bütünüyle korku yaratmakta, can ve mallarının emniyetinden şüpheye düşmekteydiler. Üstelik halkın ileri gelenlerinden kanunsuz ve nizamsız yöneticilere karşı bir tepki de gelmemesi işin bir başka düşündürücü boyutuydu. Ayan ve vucûh dediğimiz halk önderleri de korkularından sinmiş ve vurdumduymazlık içerisine girmişlerdi.

İran ile meydana gelen anlaşmazlık üzerine çıkan savaşta şark cephesine tayin emri çıkan Celaleddin Paşa, seferberliği bahane ederek ikamet ettiği Antep'ten Maraş'a geldiğinde voyvodası aracılığı ile halktan *kudumiye*¹ ve *cerime akçesi*² adı altında defalarca para toplatmıştı. Üstelik bu para toplamalar esasında *hizmeti mübaşiriyye* adı altında köylüden yine para alınmaktaydı.

Şark seferindeki görevi sonrasında tekrar Maraş'a dönmek için yola çıkan Celaleddin Paşa Bozok tarafından da yaklaşık üç bin askeri kendi saflarına katmış, birlikte Elbistan tarafından Maraş'a girmişlerdi. Paşa'nın askerleri girdikleri bölgelerden bağ ve bahçeleri yağmalayarak geçiyordu. Çiftçinin yaptığı bütün emekler heba olmaktaydı. Halk derdini anlatacak bir kimseyi bulamıyordu. Ahali canından bezmiş ve vatanları olan Maraş'ı terk etmeye başlamışlardı. Halk artık "*ahvâli fukarâyı bilir bir vezire tevcîh buyrulmak*" niyâzında idi. Celaleddin Paşa'nın bu zulmü acaba Kalender Paşa'ya olan husûmetinin bir devamı mıdır yoksa aslında yapılan bir kötü muamele yok da ahalinin yazdığı bu şikayet dilekçeleri Celaleddin Paşa'nın görevden el çektirilmesi için uydurma senaryolar mıdır bilinmez, ama muhtemelen Sadarete oldukça yoğun bir şekilde yazılan arzuhaller dikkate alınmış olmalıdır ki Celaleddin Paşa İran'a karşı açılan Şark cephesindeki seferinden döndükten sonra Maraş Valiliği'nden azledilerek Adana Valiliği'ne gönderilmiştir (Temmuz1823).

Celaleddin Paşa Şark cephesine gittikten sonra Maraş, Rakka Valisi olan Abdul Celil zâde Ahmet Paşa'ya bağlanmış, onun Şubat 1824'de vefatıyla yerine Mehmet Fevzi Paşa Maraş Valisi olarak tayin edilmişti. Fevzi Paşa'nın da kısa süre sonra Ağustos 1824 yılında vefat etmesiyle Hafız Ali Paşa Maraş Valisi olmuştu. Maraş Valisi Hafız Ali Paşa'nın Aralık 1825 tarihinde Kayseri'ye tayin edilmesiyle birlikte Adana valiliğinden azledilip vezâret rütbesi alınarak Tokat'a sürgün edilen Celaleddin Paşa, vezâreti tekrar uhdesine verilerek Maraş'a üçüncü defa vali olarak tayin edilmiştir.

Celaleddin Paşa'nın Maraş'da göreve başlamasıyla huzursuzluk tekrar had safhaya çıkmış ve herkes başının çaresine bakmanın telaşına düşmüştü. Paşa, bu arada Andırın ve civarında asayişin oldukça bozuk olduğu, huzur ve

1 *Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıl'dan itibaren bir vilayete tayin olunan valilerin halktan kanunsuz olarak cebren topladıkları vergiye Kudumiye (Ayakbastı parası) deniyordu. Bu verginin defalarca alınması men olunmuşsa da ancak II. Mahmud zamanında kaldırılabilmiştir. (Mithat Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986 "Kudumiye" maddesi).*

2 *Bir suç karşılığında alınan para cezasıdır. Ancak zamanla bu para suç karşılığı olmaksızın para cezası olarak kanunsuz olarak toplanmakta idi. Halk bu paraya Cerime diyordu. (Mithat Sertoğlu, "Cerime" a.g.e).*

I. Salon IX. Oturum

güvenin buralarda tekrar sağlanabilmesi için Maraş eski Müftüsü Ataullah Efendi'nin (Kalender Paşa'nın damadı) sürgüne gönderilmesi ve yakınlarından Kerimkızıoğlu Süleyman'ın da idam edilerek ortadan kaldırılması gerektiği yönünde Sadarete bir rapor göndermiştir¹. Valinin adamları yine ahali üzerinde şiddetli bir baskı kurmuş, halkı artık ziraat yapmaktan bıktırmışlardı. Süleyman Bey bunun üzerine bölgede bulunan ve annesinin aşireti olan Bozdoğan aşireti ve diğer aşiretlere haberler göndererek kendi saflarına çekmeye ve güç toplamaya başlamıştır. Celaleddin Paşa, Süleyman Bey'in daha fazla güçlenmemesi ve asayişin tekrar sağlanabilmesi için Elbistan mütesellimi, Kars ve Zamanti voyvodaları emrine askerler vererek Süleyman'ın peşine göndermiştir. Askerler Göksun taraflarında Keban derbendi denilen mahalde Süleyman Bey ve adamlarıyla karşı karşıya gelmişler, yapılan çatışmada Süleyman ve adamları Cihan nehri buyunca kaçarak eski köprüden geçip, köprüyü de yıkıp oradaki aşiretlerin arasına saklanmışlardır. Süleyman Bey burada Tecirli, Cerid ve Afşar aşiretleriyle birleşerek tekrar Keban derbendi taraflarına gelmiş, annesi Kerimkızı Kara Fatma da yaklaşık beş yüz süvarisi ile aynı bölgeye oğluna yardıma koşmuştur. Burada yapılan çatışmada Celaleddin Paşa'nın askerleri Süleyman Bey ve adamlarını hezimete uğratmışlar, Yenicekale'yi yakıp yıkarak Süleyman Bey'in konağını da darmadağın etmişler,² fakat bu sefer de Süleyman Bey'i yakalayamamışlardır. Yakalananlardan elebaşı olanlar hemen orada idam edilmiş, kelleler İstanbul'a saraya gönderilmiştir. Süleyman Bey adamları ile Andırın taraflarından kaçarak Sis kasabasında Kozan Beyi Ali'nin yanına sığınmışlardır³. Sis kasabası Adana'ya bağlı olduğundan, dönemin Adana Valisi Nurullah Paşa'ya Kapı kethüdası aracılığı ile bir mektup yollayan Celaleddin Paşa Süleyman Bey ve arkadaşlarının yakalanarak kendilerine verilmesini istemiştir⁴.

Rusya'nın Osmanlıya karşı savaş ilan etmesi ile Orduyu Hümâyûn Balkanlar'a sefer hazırlığına başlamıştı. Bu hazırlıklar doğrultusunda Maraş Valisi Celaleddin Paşa'ya da sefer görev emri gelmişti⁵. Paşa'nın Orduyu Hümâyûn'a katılmak üzere sefere çağırılması Maraş halkı arasında büyük bir sevinç yaratmıştı. Halk belki de bu vesile ile rahat bir nefes alacaktı. Celaleddin Paşa giderayak Sadareten kendi adamlarından olan Osman Bey'e Miri miranlık verilerek Maraş'a vali tayin edilmesini rica ettiyse de hükümet tarafından bu

1 *Hattı Hümâyûn, 735/34863 Celaleddin Paşa'nın yazıda atfettiği bölge Kalender Paşa'nın yakınlarının hüküm sürdüğü bölge olması bakımından oldukça dikkat çekicidir.*

2 *Süleyman Bey'in bilhassa yazlık olarak kullandığı Başkonuş Dağındaki konağı da saldırıda yakılıp yıkıldı. Cevdet Paşa, Tezakir 2129, s. 123.*

3 *BOA. Hattı Hümâyûn, 53626349; 73334788, Cevdet Paşa, Tezakir, s. 123.*

4 *BOA. Hattı Hümâyûn, 534/26261A.*

5 Ruslar üzerine açılan seferde Rumeli ordusunda görev alacak olan Celaleddin Paşa kendi bölgesinde piyade ve süvari asker tertibine başladı. (Ağustos 1828, BOA. C.AS. 170/7459). Celaleddin Paşa toplayabildiği askerlerle orduya katıldı ve akabinde Niğbolu Kalesi'ne muhafız olarak görevlendirildi.

ricası iltifat görmedi¹.

Celaleddin Paşa'nın Maraş'tan ayrılmasından sonra Maraş'ta hayat yavaş yavaş normale dönmeye başladı. Maraş'ın naibi, müftüsü ve ahali ileri gelenlerinin Sadarete gönderdikleri mahzarlarda Celaleddin Paşa'nın son valiliği döneminde yaptığı kötü muameleden şöyle bahsedilmektedir. “*Celaleddin Paşa Maraş'a tekrar vali olarak geldiğinde yine Kalender Paşa zamanından kalan husumeti sebebiyle Süleyman Bey'in malikâne usulüyle işlettiği Meâdini Hümayûn civarındaki Yenicekale, Camustil ve Andırın nahiyelerinden bedeli hükümet adı ile üç yüz akçe istemiştir. Ahalinin bu parayı vermeye ne gücü ne de kudreti vardır. Süleyman Bey de ahalinin bu durumunu bildiği için istenen paranın çok fazla olduğunu, ancak yüz elli akçe verebileceklerini söylediğinde bu itirazı bir itaatsizlik olarak değerlendiren Celaleddin Paşa bu bahane ile Süleyman Bey'in nahiyesi olan Yenicekale'ye bir baskın düzenlemiştir. Yapılan bu baskında üç dört yüz yıllık geçmişi olan köydeki bütün evler, konaklar ve çiftçilerin barınakları yerle bir edilmiş, nahiye yakılıp yıkılmıştır. Süleyman Bey yaklaşık on atlı adamı ile birlikte Adana tarafına kaçarak canlarını zor kurtarmışlardır.*”

Süleyman Bey de köyün ve hanelerin yakılıp yıkılmasını ve ahalinin perişan halini açık bir şekilde Sadarete yazarak Celaleddin Paşa'yı şikâyet etmiştir. Kendisinin şikâyet edildiğini duyan Celaleddin Paşa kendi durumunu kurtarmak ve Süleyman Beyi güç durumda bırakmak için bir plan hazırladı. Paşa, Süleyman Bey ve arkadaşlarının ahalden zorla para topladığı, halka zulmettiği ve halka korku verdikleri gibi şikâyetleri içeren sahte bir mahzar (toplu dilekçe) hazırlatarak ahaliye zorla mühür bastırmış ve imzalatmış, hazırladığı bu mahzarı Sadarete yollatarak Süleyman Bey'i şikâyet ettirmiştir. Maraş ahalisinden zorla alınan bu mahzarın yalan olduğu ve işleme konmaması gerektiği de Maraş ileri gelenlerinin sadarete gönderdikleri yazıda ortaya çıkmaktadır. Mahzarda Celaleddin Paşa zamanındaki Maraş'ın durumu anlatıldıktan sonra devamla, Süleyman Bey'in idam cezasını hak etmediği, Celaleddin Paşa'nın husumetinden dolayı Süleyman Bey'in idam edilmesinin istendiği, oysaki Süleyman Bey'in hem ahali hem aşiret ve hem de kabilelerle çok iyi ilişkileri olan, bölgeyi çok iyi tanıyan tecrübeli bir idareci olduğu, dolayısı ile bu cezanın kaldırılarak elinden alınan Malikâne'sinin ve görevlerinin kendisine tekrar verilmesi rica edilmektedir.

Celaleddin Paşa'nın Rus savaşı dolayısı ile sefere çağrılmasından sonra Kerimkızı Süleyman Bey'de İstanbul'a bir ma'rûzat göndererek; kendisinin daha önce amcası Kalender Paşa'nın kapu kethudalığını yaptığını ve daha sonra da gerek Fevzi Paşa ve gerekse Hafız Ali Paşalar'ın Maraş valiliği sırasında malikânesini işlettiğini ve bu vesilelerle hükümetin kendisini çok iyi tanıdığını söyleyerek “*Bunca yaptığım hizmetlerde hükümete ve valilere ne kadar sadık hizmet ettiğim bilinmektedir. Ancak Celaleddin Paşa Maraş'a tekrar vali olarak geldiğinde nefsâniyetinden dolayı hiç bir sebep yokken bizlere zulmetmektedir.*

1 Kendisinin yerine Balıkesir mütesellimi Mehmet Ağa Maraş'a vali olarak tayin edildi (BOA. C.DH. 259/12929)

I. Salon IX. Oturum

Rus harbinin çıkmasıyla Celaleddin Paşa'nın sefer için orduya çağrılmasından bütün ahali çok hoşnut olmuştur. Şimdi ahali ve Maraş'ın ileri gelenlerinin hükümete gönderdikleri mahzarlardan ve arzuhallerden de anlaşılacağı üzere ecdadından bana intikal eden malikânem Celaleddin Paşa tarafından elimden alınmıştır. Elimizde hiçbir şeyimiz kalmamış ve halimiz çok perişandır. Bölge ahali de ata yadigârı bu malikânemin tarafıma tekrar verilmesini ve Maraş'taki mütesellimlik görevinin de bana tevcihini rica etmektedir. Daha önce nasıl ki geçmiş valilere can siperâne hizmet verdiğem Mehmet Paşa'ya da aynı şekilde hizmette kusur etmeden çalışmak istiyorum ve bu isteğimin kabul edilmesini rica ederim” diyerek sadrazamdan eski görevlerinin tekrar kendisine iadesini istemiştir. Antep Mütesellimi Silahşörü Hassa Mustafa Ağa da Maraş'a yeni vali tayin olunan Mehmet Paşa'nın makamına gelene kadar mütesellim olarak Süleyman Bey'in görev yapmasını tavsiye etmek için Sadarete bir yazı göndermişti¹.

Süleyman Bey yeni gelen valiler ile uyumlu bir şekilde çalışmaya başladı. Bu uyumlu çalışmasının karşılığını da çok geçmeden gördü. Maraş mütesellimi iken yaptığı iyi hizmetler ve sadakatinden dolayı kendisine *Miri miranlık* rütbesi verilerek 1832 yılının Eylül ayında Maraş valisi olarak tayin edildi².

Daha birkaç sene evvelinde şaki olarak görülüp hakkında idam kararı verilen Kerimkızıoğlu Süleyman, Paşa rütbesiyle kendi memleketinde hükümeti temsilen vali oldu. Artık Süleyman Paşa'yı çok daha ağır sorumluluklar beklemektedir. Aynı dönemde kendi bölgesini de yakından ilgilendiren Mısır meselesi oldukça sıcak bir şekilde önünde durmaktadır.

Süleyman Paşa idarecilik kabiliyeti çok iyi olan ileriye görebilen bir yönetici idi. Dulkadiriler'den evlilik yaparak hem bölgede büyük bir güç sahibi olmuş hem de Maraş tarihinde meşhur olan Dulkadiroğlu, Bayezidoğlu kavgasını ortadan kaldırmayı hedeflemiştir³.

Süleyman Paşa Maraş Valiliği döneminde Mısır meselesi ile iç içe oldu. Mısır ordusu ile Nizip'te yapılan savaşa kendi ordusuyla katıldı. Yaptığı yararlı hizmetler neticesinde kendisine *Sivas Feriki* unvanı verildi⁴. Paşa daha sonra Diyarbakır valisi olarak görev yaptı(1840). Aynı yıl içinde Hekimhan taraflarında

1 “... Eyâleti mezkûrenin mûmâileyh Mehmet Paşa bendelerine tevcihi cihetiyle eyâleti mezkûreye bir bendelerinin mütesellim nasp ve ta'yini lazım gelmiş olduğundan merkûm Süleyman Bey kulları def'i şurûr ve aşâyir ve kabâile ve tenfize ve evâmiri aliyye'ye sâhibi iktidâr ve cümle ahâli dahî kendüden şükran oldukları beyâniyle mûmâileyh Mehmet Paşa'nın mansıbına azîmetine kadar mîri merkûmun mütesellim nasp ve ol babda iktizâ eden emri âlî isdariyle cümle ahâli ve fukarânın isticlâbı da'vâtı hayriyelerine raiyet buyrulması niyâzında...” (BOA. C.DH. 207/103151).

2 “Maraş mütesellimi Süleyman Bey bendeleri Mar'aş cânibinin emri muhâfazasına kıyâmı ihtimâm üzere bulunduğundan ve Halep Valisi hazretleri ma'iyetinde isbâtı sadâkat eylediğinden Miri miranlık ile Mar'aş Eyaleti bervechi muhassıllık tevcih buyrulmuş idüğü...” (BOA. Hattı Hümâyûn, 908/3977)

3 Cevdet Paşa, Tezakir, s. 123

4 BOA. Hattı Hümâyûn, 1257/48618

rahatsızlanarak orada vefat etmiş¹, Malatya'da defnedilmiştir.

Sonuç olarak konumuz sınırları itibari ile sadece üçünü ele aldığımız Bayezidoğlu ailesinden yetişen idareciler elbette bunlarla sınırlı değildir. Süleyman Paşa'nın oğlu Yusuf Kenan Bey ve Osman Paşa da Maraş'a hizmeti geçmiş kıymetli şahsiyetlerdir.

En büyük temennimiz, bu çalışmanın Maraş'a hizmeti geçmiş diğer şahsiyetlerin araştırılmasına örnek teşkil etmesidir.

¹ BOA, İ. DH, 18/860_3

I. OTURUM

KAMİL EL-GAZZİ'NİN “KİTAB NEHRU EZ-ZEHEB Fİ TARİH-İ HALEP”TE MARAŞ

Prof. Dr. Abdalaziz Mohamed Awad Allah

Özet:

Maraş, İslam ülkeler arasında önemli merkezlerinden biri olan şehrin adıdır. İslam tarihi kaynakları Maraş ve çevresini, Bizans sınır şehirleri anlamında “ثغور Süğür” bölgesi olarak adlandırırlar. Emevi ve Abbasilerin idari taksimatında bölge; “بلاد الشام Biladi'ş-Şam” ya da “بلاد الروم Biladu'r-Rum” içinde ele alınır. Bundan dolayı bu bölgenin tarihi, Şam bölgesini anlatan tarih kitaplarında yer alır ve buraya “ثغور الشام Suğuru'ş-Şam”, (Şam'ın hudut boyu) denilir. Bizans sınırı boyunca uzanan bölge genellikle ikiye ayrılır. Şam'ın kuzeyinde kalan Süğür-ü Şamiyye; Payas, İskenderun, Keferbiya, Erzen, Kenisetü's-Sevda, Haruniye, Maraş, Hades Mesisa, Aynu Zerba, Ezine ve Tarsus alanını kapsıyordu. Irak'ın kuzeyinde kalan Süğür-ü Cezire ise; Menbic, Simeysat, Hades, Hısn-ı el-Mansur, Malatya ve Zebetera'yı içine alıyordu. Ancak bu tasnif, şartlara göre ve idari düzenlemelere göre sürekli değişiklik göstermiştir. Fakat, Maraş yakınındaki Amanos dağı (جبل لقمان Cebelü Lükam) iki bölgeyi bir birinden ayıran tabii bir çizgi oluşturduğundan Maraş bu iki bölgenin ayrım noktasında yer almaktaydı.

Bu stratejik konum için, İslam tarihi boyunca, Maraş ve çevresinde büyük olaylar görünmektedir. Bütün bu olaylar ve diğeri, Arap kaynaklarında Maraş tarih için zengin bir kaynak olmuştur. Arap tarih kaynaklarında Maraş'ın adı çok sayıda geldiğini göze çarpar. Bunlardan başta gelen, Yakut El-Hamevi (626/1229)'nin “*Mu'cemulbuldan*” adlı ünlü kitabıdır.

Bununla birlikte, tebliğimizde (1270-1352/1853-1933) Halep'ta doğan Kamil el-Bali el-Halepi'nin "*Kitab Nehru ez-Zeheb fi Tarih-i Halep*" (Halep Tarihinde Altın Nehri'nin Kitabı) adlı kitabını ele alacağız. Bunun başlıca nedeni, Hamevi'nin mu'cemulbuldan'ındaki Maraş'la alakalı bilgi kitaba girdiği için biraz karmaşık hal almıştır. Aynı zamanda Osmanlıcadan okuduğu, Arapçaya aktardığı yer isimleri sağlıklı bir okuma değildir...

Kamil Elbali'nin (veya el-Gazzi) kıymetli ve ünlü eseri olan kitabında Maraş ve Maraş nevahisiyle alakalı ve önemli bilgileri vardır. Bunlar, ya şehrin hususunda ya şehrin çevresinde bulunan şehirler, kasabalar, nehirler, dağlar vb. bilgileridir. Bunlara bakılırsa, başta gelmek üzere Yakut el-Hamevi gibi önce, ünlü ve kıymetli kaynaklardan alınmış bilgilerin yanında, el-Gazzi'nin zamanında Maraş ahvalı hususunda çok sayıda bilgileri bulabiliriz.

Anahtar Kelimeleri: *el-Gazzi, "Kitab Nehru ez-Zeheb fi Tarih-i Halep", Maraş.*

II. Salon I. Oturum

Giriş:

Araplar arasında Maraş'ın adı yaygın bir adıdır. Halk arasında Maraşlı olarak Maraş'a mensûp olan aileler bulunmaktadır. Arap Kaynaklarda da, Maraş bilinen bir beldedir. Müteber kaynaklarda, şiir kasideleri yanında onun tarihi olayları yer almaktadır. Bu kaynaklardan biri, -buradaki çalışmamızın konusu olan- Kamil el-Gazzi'nin "*Kitab Nehru ez-Zeheb fi Tarih-i Halep*" adlı kitabı başta gelmektedir. Maraş üzerine bulunan bilgiler hem tarihi hem de coğrafi yönünden çok önemlidir.

1. Müellifin hayatı ve eserleri:

1.1. Müellifin hayatı:

Kitabın müellifi, Kamil el-Ğazzi (1271-1351/1853-1933) Halep'te yaşamış olan büyük bir alimdi. Asıl adı, Kamil bin Hüseyin bin Mohamed bin Mustafa el-Pâli el-Halepî ve Gazzî ile meşhurdür. Halep ahalisinden tarihçi ve şair⁽¹⁾ olduğunu bilinmektedir. Aslen ataları Gazza'dan, ama Halep'te doğup ölmüştür. Babası, Hüseyin el-Pâli Gazza'da doğmuş. Ailesi ise, ticaret ve ziraat alanlarında çalışan ilim ile faziletle bilinmektedir. ⁽²⁾

Birkaç görevlerde çalışmış. Bunlardan: Türkiye'de Urfa vilayetine bağlı Rum Kale Kazasında mahzen emini çalışıp istifâ ederek, Halep'e döndü ve 1898'de Halep vilayeti Matbaasında tercümanlık yapmış. Aynı yılda Şer'î Mahkemesinde ünlü müfekkîr Abdu-Rahman el-Kevâkibî yerinde başkatip tayin edildi. 1901'de Halep Maarif Dairesi, Rumî Cami önünde bulunan Kanserin Bâbi Mahallesindeki Es-Sabunî ünlü basımevini kiralayarak ve orada Sanatlar Mektebi kurmuş. Çok sayıda öğrencileri çoğalarak Şeyh Kamil el-Ğazzî Mektebin Müdürü olmuş. Bundan sonra, Edirne Müderrisi lakabını harz oldu. Çalışmaları iyi bir şekilde yapmasından dolayı, Osmanlı Devleti tarafından, ona 4.üncü derecesinden Mecidî Nişanı verildi.

Dimaşk'ta da Arap ilmi Kurumu'nda bir üye, yirmi yıl boyunca, Halep'te yayınlanan resmî ve haftalık (*Firat*) gazetesini başmuharrirlik yapmıştır. Halep'te da Eserler Komite başkanı ve bu komitenin Dergisinin başmuharriri tayin edilmiştir.

Zaman giderek, ve önemli görevleri aldıktan sonra, istifâ ederek telif alana yöneldi.

1.2. Müellifin Eserleri:

- *Kitab Nehru ez-Zeheb fi Tarih-i Halep* (Halep Tarihinde Altın Nehri)

- *Cel'â ez-Zulme fi Hukuk ehl ez-Zimme* (Zimmî ehlinin hukuklarında karanlığı giderilmesi)

- *er-Ravzetu el-Ğanaâ fi hukuk en-Nisaâ* (Kadınların hukuklarında ağaçları sık ve gür olan bahçe)

- *el-kavlu es-Sarih fi el-Edep es-Sahih* (Sahîh edebiyatta doğru söyleme) ⁽³⁾

1 Zirikli (*Hayr ed-Din*): *al-A'lâm*. 2. cilt. (*el-Ğazzî Madesi*). 5. Basım. Beyrût. 1980.

2 Sâmi el-Keyyâli: *el-Edep el-Muâsır fi Suriye 1850-1950* (*Suriye'de Çağdaş Edebiyat 1850-1950*). 2. Baskı. *Dâr el-Meâarif*. Kahire. 1959.

3 Yusuf Es'ad Dağır: *Masadir ed-Dırasa el-Edebiya* (*Edebî Araştırma Kaynakları*). s.966-967. *Mektebet Libnan*. 1. Basım. Beyrût. 2000.

-*udabaâ Halep zevi eleser* (Büyük eserleri sahip olan Halep edipleri)
- *el-edep el-'arabi el-muaâsir fi Suriye* (Suriye'de Çağdaş Arap Edebiyatı)

Öte yandan, şiirleri bulunur bulunmazsa, araştırmacılar ittifâk edemediler. Bâzı kaynaklara göre, katibin divan sahib olmadığını gider isede, ama en kesin bilgi, ve çok sayıda kaynaklara göre, eserlerinde, şiirlerinden örnekleri bulduklarını işâret etmişlerdir. (1)

1.3.“Kitab Nehru ez-Zeheb fi Tarih-i Halep” üzerine: (2)

1.3.1. Kitabın genel vasfı:

Bu kitap, aslen dört ciltten oluşur. Ama bilinmeyen bâzı sebeplerden dolayı dördüncü cilt şimdiye kadar yayınlanmamış.

Birinci cilt 610 sahife, ikinci cilt 631 sahife, üçüncü cilt ise 781 sahifeden ibârettir.

1.3.2. Kitabın basım yeri:

Önümüzdeki üç cilt Halep'te Marûniye Matbaasında basılmıştır.

1.3.3. Kitabın basım tarihi:

İlk cilt tarihsiz yayınlanmış. İkinci cildin sonunda basım tarihi şöyle: (Bu cilt, H. 1342'de Pazar günü Rabii sâni (Rebiyülâhir) ayında basılmış) bulunmaktadır. Üçüncü cildin sonunda da basım tarihi şöyle: (H.1345'de 12 Safer el-hayr ayında- M. 1926'da 28 Âb" Ağustos") tesbit edilmektedir.

1.3.4. Kitabın kaynakları:

Mukaddimesinde yazar şöyle anlatıyor: “Bu kitabı tamamlamaya için çok çaba ile vakit geçirdim. Öte yandan ömrüm ile paramdan çok harcadım. Yaklaşık yüz kitabı bu konuda (yâni Halep tarihinde) okudum. Bâzı zamanlarda bir bilgi almaya için uzak bölgelere gidiyordum. Öyle bu kitapta gelen bilgileri dikkat ile incelemeyen sonra yayımlaya kararı almıştım. Hattâ çok kerelerde onu yayımlamaya sonmadan önce kendimi mürâcaat ederek daha düzeltlemeye için çekerim. Bâzı durumlarda doğru ile ilimle bilinen arkadaşlarıma arz ederek ve onlardan yalnızca övünme ve beğenileri alırım. Sonunda basmada başladım.”

Öte yandan, katip, bu kitapta Maraş hususunda bulunan bilgiler, bazıları kaynaklarına işâret eder ve bazılarının kaynağına işâret etmemektedir.

Örneğin: Kitapta, Maraş Sancağı ve ondaki bulunan meşhûr yerleri hakkında yazarken, Ya'kut el-Hamevi, hakkında söylediklerini nakletti. Bundan başka bu alanda hiç bir kaynağa işâret edilmemektedir.

1.3.5. “Kitap Nehru ez-Zeheb fi Tarih-i Halep”te MARAŞ'a genel bir bakış:

“Kitap Nehru ez-Zeheb fi Tarih-i Halep”te MARAŞ'a dair gelen bilgileri, iki türe ayırabiliriz: Biri, kitap boyunca burada şurada gelen ve konuya alakalı olan bilgiler, öbürki ise, Maraş'a dair gelen ve özel bir bölümde bilgilerdir.

Aslen, Gazzî, kitabını dört bölüme (veya bâb) ayırmış. Her bölüm

1 Dr. Sâmî ed-Dehhân: *Kudemâa ve Muâsırûn*(Eskiler ve Çağdaşlar).s. 224-232. *Dâr el-Meâarif. Mısır.1961.Bkz. da:*

-*Mü'cem el-Babtın lı şü'ara el-'arabiye fi el-karneyn et-tasi aşar ve el-'aşriin.*

2 *el-Gazzî, Kâmil el-Pâli: Kitab Nehru ez-Zeheb fi Tarih-i Halep. 1. Cüz. nşr. el, Matbaâ el- Marûniye. Halep. H. 1342.*

II. Salon I. Oturum

için bir cilt ayırtmış. Kitabın ikinci cildi, bütünü birinci baktan ibârettir. Onda, konuşmasını şehrin surları, kapıları, kalesiyle başlarken, Halep nahiyeleri, tarihi eserlerini anlatarak kısacası gözleriyle her ne gördüğü detaylı bilgileriyle bildirmiş. Üçüncü cilt ise, en eski asırlardan asrına kadar (yanı yirminci yüzyılın ilk çeyreği) Halep tarihini zikretmiş.

Birinci cilt ise, yalnızca çok uzun bir mukaddimeden ibârettir. Onda, Halep'e dair yazdıkları bazı müellifleri zikretmiş. Bundan sonra detaylı olarak Halep adları, coğrafyası, onda övünme yoluyla söylenen nesir ile şiir, vezinler, kullanılan ölçü ve uzunluk birimleri, sanayi ürünleri, bitkileri, ticâretleri, okulları, halkları, mâli ve idâri nizâm ve yönetimleri, gelenek örf ile âdetleri, ve son olarak ona bağlı kaza livâ ve nâhiyeleri detaylı bilgilerle anlatmıştır.

Kitabındaki gelen bilgilere göre, Halep Vilayeti Osmanlı Devleti'nin tarafından bir vali ile hüküm edilmişti. Valinin merkezi Halep idi. Bu valinin emirleri iki mutasarrıfa ve her biri kaymmakam unvanıyla bilinen onüç vekillere gönderilirdi. İki mutasarrıflardan biri merkezi Ruha şehrinde ve öbürkü Maraş'ta bulunmuştu.⁽¹⁾

Bu kitaba göre da, Osmanlı döneminde Halep Osmanlı Devletine bağlı bir vilâyet idi. O zamanlarda (19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında), bu vilâyete bağlı 13 kaza ve 2 livâ vardı. O iki livâ ise, Urfa ile Maraş idiler. Urfa 3 kazadan oluşmuşken, Maraş, 4 kazadan oluşmuştur. Bunlar: *Elbistan(s.582)*, *Zeytun(s.588)*, *Bazarcık(s.591)*, *Andırın(s.594)*.

2. “Kitap Nehru ez-Zeheb fi Tarih-i Halep”te MARAŞ:

2.1. Maraşın Yeri ve Tarihi:

2.1.1. Maraşın Yeri:

Halep'in kuzeyinde ve Halep'e 44 saat uzaklıktadır. Maraş'ta, Hükûmet binası, garnizon, kale, 7 karakol, 1 hastane, 49 cami, 15 mescit, 1 mekteb-i Ruşdi, 1 mekteb-i ibtidai, 1 kütüphane, 5 tekke ve zaviye, 17 kilise, 1447 dükkan ve harac çarşısı, 6 han, 41 fırın, 150 sulama teknesi ve çeşme, 12 hamam ve içerisinde 2 kurna, 96 değirmen, 281 kumaş dokuma tezgahı, 4 eczaiyye, 17606 üzüm tarlası, 1211 bostan bulunmaktadır. Maraş'ın iklimi iyi ve suyu ise hoştur. Burada yönlü kumaşlar dokunur ve ince abalar üretilir. Hayvan derisi işlenir, hayvan semeri yapılı ayrıca nefis atlar var ve Avrupa sandalyelerine benzer ceviz ve çınar ağacından yapılan sandalyeler imal edilir. Üretilen bu ürünler çoğu zaman Kayseri, Kozan, Adana, Cebel-i Berekat, Malatya'ya satılır. Yine Adana'ya pekmez ve kuru üzüm sevk edilir. Maraş'ın denizle bağlantısı İskenderun limanı ile sağlanır. Maraş'ın binalarının bir kısmı mermerden, bir kısmı ise ahşap ve taştan yapıldır. Maraş'ta muazzam tarihi eserler vardır. Bunlar arasında kale ve Cami-i Kebir yer almaktadır. Bunlar, Zulkadriyye Beyliği eserlerindedir. Burada mahalli Türkçe konuşulur. Ayrıca Ermenice ve Kurtçe de konuşulur. Halep'in kuzeyinde bulunan Maraş sancağının kible yönünde (guneyinde) Halep eyaleti yer alır. Maraş'ın doğusunda, Harput olarak bilinen Ma'muratu'l-'Aziz vilayeti bulunmaktadır. Harput, tarih kitaplarında Hartput şeklinde geçmektedir.

1 *Kitap Nehru ez-Zeheb fi Tarih-i Halep. I. Cüz. s.19-20.*

Maraş'ın kuzeyinde Sivas şehri, batısında ise Adana şehri yer almaktadır. Bu sancak, Maraş, Zeytün, Andırın, Pazarcık ve Elbistan kazasından müteşekkildir. Burada sulak geniş ovalar, ormanlarla kaplı yüksek dağlar bulunmaktadır. Maraş'ta her türlü meyve, baklagiller ve hububât yetişir. Bunlar arasında, üzüm, pirinç, buğday, arpa, mısır, mercimek, pamuk, susam, mazı gibi ve türlü yemek ürünler yer almaktadır. Halk, son zamanlarda zeytin ağacı ve fıstık yetiştirmeye yönelmişler⁽¹⁾ ve yeni yeni bu ağaçların ürünlerini de almaktadırlar. Maraş'ta çam, pelit, servi gibi ağaçların bulunduğu büyük ormanlar bulunmaktadır. Maraş, Deliçay, Akçay, Erkenez nehirlerinden suyunu alır. Maraş'ta yedi de küçük nehir bulunmaktadır. Ayrıca burada Suluk gölü adında geniş bir göl vardır.

2.1.2. Maraş'ın Tarihi:

Maraş, Ahur dağının eteklerinde kurulmuştur. Kuruluşu ise çok eskidir. Eski tarihi kayıtlarda Maraş adı, Cermenisya, Meraci ve Merkasi şeklinde geçmektedir. Aşurlular döneminde Maraş, Batin ve Kerkum'un merkezi idi. O dönemdeki yeri, şimdiki yerinin doğusundaydı ve 4 saatlik mesafeydi. Bu yerleşim yeri, Erkenez nehrinin çevresi idi. Aşurlulardan bulunan eserler ve intikal eden belgelere göre, Aşurlular döneminde hicretten yaklaşık 3000 sene önce buraya Duht deniyordu. Muslumanlar Maraş'ı fethettiklerinde şehirde yaşayan Rum halkı, şehri tahrip ederek ayrılmışlardı. Muaviye burayı tekrar imar ederek asker yerleştirmiştir. Muaviye'nin oğlu Yezid öldükten sonra, Rumlar burayı işgal etmişler, şehri tahrip ederek halkını sürgüne zorlamışlardı. İlerleyen süreçte 'Abbas b. el-Velid b. Abdelmelik tekrar şehri imar etmiş ve burada kale inşa etmiş ve içine bir mescit yaptırmıştır ve halkı orada yerleştirmiştir. Mervan bin Muhammed, Hıms halkı ile savaşırken, Rumlar tekrar Maraş'ı muhasara etmiş ve halkıyla şehirden çıkmalarını öngören bir anlaşma yapmışlardı. Mervan, Hıms halkı ile yaptığı savaşı bitirip, burayı ele geçirdikten sonra, Maraş'a H.130 yılında Velid bin Hişam komutasında bir ordu göndermişti. Velid, burayı tekrar ele geçirip, imar etmiş ve şehirleşmesi için büyük gayret göstermiştir. Zaman içerisinde Rumlar tekrar Maraş'ı işgal ederek burayı tahrip etmişlerdir. Abbasi halifesi Mansur döneminde Salih bin Ali şehri yeniden inşa etmiş, buraya kale yapmış ve göç eden insanları tekrar buraya yerleştirmiştir. Rumlar, Maraş'ı h. 337 yılında tekrar işgal ederek tahrip ettiler. Vezir Seyfuddevle bin Hamdan H.341 yılında burayı imar etmiştir.⁽²⁾ Rum komutanı Domestuk, Seyfuddevle'nin imar hareketini engellemek taarruza geçmişse de, Vezir onları püskürtmüş nihayet geri çekilmek durumunda kalmıştır. Seyfuddevle şehrin imarını iyi bir şekilde tamamlamıştır. Şair Mutenebbi, Seyfuddevle'nin yaptığı bu faaliyetleri medheden bir kaside kaleme almıştır. Bu kasidenin ilk beyitleri şu şekildedir.

Ey yurt! Bizim derdimizi artır olsan da canına canımız feda olsun
Zira güneş için sen de hem batı, hem de doğu idin.

Maraş, Selçuklular devrine kadar Abbasi valileri tarafından yönetilmiştir. Daha sonra Selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan'ın oğlu Keyhusrev Maraş'ı ele geçirerek kendi idarecilerini göndermiştir. Keyhusrev, Maraş'ın idaresine kendi

1 *Kitab Nehrü ez-zeheb fi tarihi Halep, c. I, s. 580.*

2 *Kitab Nehrü ez-zeheb fi tarihi Halep, c. I, s. 581.*

II. Salon I. Oturum

aşçısı Husamuddin Hasan'ı tayin etmiştir. Husameddin'den sonra buranın yönetimi, Husamuddin'in oğlu İbrahim'e, İbrahim'den oğlu Nusreddin'e ondan da oğlu Muzafferuddin'e geçmiştir. Muzaferuddin de bu görevi kardeşi İmauddin'e devretmiştir. H. 606 yılına kadar Maraş İmaduddin'in yönetiminde kalmıştır. Ermeni saldırıları nedeniyle bu tarihten itibaren İmaduddin şehrin yönetiminde sıkıntıya düşmüştür. Bu sebeple İmaduddin, Anadolu Selçuklu hükümdarı İzzettin Keykavus'a mektup yazarak buranın yönetimini üstlenmesini istemişse de Keykavus kabul etmemiştir. Bunun üzerine İmaduddin, Şam yöneticisi Melik Salahuddin'e mektup yazarak Maraş'ı devretmek istemişse ancak o da kabul etmemiştir. İmaduddin çaresizlik içerisinde Maraş'ı terk etmiştir. Durumdan yararlanan Ermeniler, Maraş'ı ele geçirerek yönetimi devralmışlardır. Nihayet H. 900 yılında Zulkadriyye devleti Emiri Alauddevle Bey, Maraş'ı ele geçirdi. Alauddevle Bey, Maraş'ı imar ederek şimdiki haline getirdi ve H. 928 yılına kadar Maraş onların yönetiminde kaldı. Bu tarihten itibaren Maraş, Osmanlı devleti yönetimine dahil olmuştur.⁽¹⁾

2.2. Maraş Sancağı:

Bu sancak ve orada bulunan meşhûr yerler hakkında söz:

Ya'kut el-Hamevi, Maraş hakkında şunları söyler; "Maraş, Şam ile Rum Diyarı (Anadolu) arasında Süğur (sınır) bölgesinde bir şehirdir. Maraş'ta iki sur ve bir hendek, şehrin ortasında ise surları olan ve Mervani olarak anılan kale bulunmaktadır. Mervani denilmesi, bu kaleyi Mervan bin Muhammed tarafından yaptırılmış olmasındandır. Daha sonra Harun er-Reşid Maraş şehrinin diğer yerlerini yaptırmıştır. Haruniyye adında Bâb el-Hâdes arkasında Rabiz (koyunlar ağı) vardır.

el-Hamase şairi ⁽²⁾ Maraş hakkında aşağıdaki beyitlerde şöyle söyler:

Ey Ummul Kudeyd (eşi ya da sevgilisi) Maraşta akşam vakti Ermeni süvâriileri ile nasıl savaştığımızı, süvâriyi ve atını nasıl bir çırpıda devirdiğimi, benim Maraş'ı ele geçirdiğimi, tekrar vatanımıza kattığımızı ve senin de bundan memnûn olduğuna görseydin çığlık atar ve titrerdin.

2.3. Mahalleleri:

Çavuşlu 224⁽³⁾ Çavuşlu (r) 554 (k) 212 Mağaralı 386 Mağaralı (r) 21 (v) 6 Akçakoyunu 198 Akçakoyunu (r) 44 Devecili 459⁽⁴⁾ Devecili (r) 3 Karamanlı 438 Karamanlı (r) 194 (k) 59 (v) 170 Kulağı kurtlu 289 Kulağı kurtlu (r) 150 (k) 41 (v) 69 Heci Mehmedli 12 Heci Mehmedli (r) 141 (k) 80 (v) 29 Şekerdere

1 *Kitab Nehrü ez-zeheb fi tarihi Halep, c. I, s. 582.*

2 *Kitab Nehrü ez-zeheb fi tarihi Halep, c. I, s. 579.*

3 *Kitaptaki burada bulunan sayıları belirtmek lazim: Parantez içinde koyduğumuz kısaltmalar varsa gayrimüslüman sayısına dilâlet, kısaltma bulunmazsa müslüman sayısına dilâlettir. Kısaltmalar anlamlarını şöyle belirtiyoruz:*

r– Ermeni, s–Süryâni, k-Katolik, l- Latin, v– Protestan, a–Rum, c– Ecnebi, d– Yahudi.

Bkz: *Kitab Nehrü ez-zeheb fi tarihi Halep, c. I, s. 361.*

4 *Kitab Nehrü ez-zeheb fi tarihi Halep, c. I, s. 575.*

121 Şekerdere (r) 517 (k) 181 (v) 65 Zimyan 262 Zimyan (r) 206 (k) 72 (v) 77 Hoca Durdumı 338 Hoca Durdun (r) 304 (k) 58 ve 129 Azğacıyan 394 Azgacıyan (r) 215 (k) 45 (v) 6 Bektütiye 802 Bektütiye (r) 384 (k) 177 (v) 189 Reşbaiye 854 Reşbaiye (r) 132 (k) 112 (v) 43 Kababaş 530 Kababaş (r) 123 (k) 64 (v) 10 Bekanlar 634 Bekanlar (r) 205 (k) 81 (v) 62 Sonultatlı 281 Sonultatlı (r) 20 (v) 7 Halhaliye 58 Halhaliye (r) 60 (k) 4 Kutıl 145 Kutıl (r) 111 (k) 26 (v) 20 Etmekci 1342 Etmekci (r) 121 (k) 73 (v) 108 Boğazkesen 74 Boğazkesen (r) 247 (k) 30 (v) 19 Seyh (Sıh) 648 Sıh (r) 362 (k) 96 (v) 201 Cukurerbe 577 Cukurerbe (r) 161 (k) 97 (v) 82 Duraklı 475 Duraklı (r) 263 (k) 109 (v) 55 Hazinedarlı 76 Hazinedarlı (k) 3 (v) 10 Comaklı 228 (r) 49 (k) 11 (v) 36 Alemlı 1020 Alemlı (r) 148 (k) 88 (v) 210 Divanlı 1588 Divanlı (r) 475 (k) 203 (v) 199 Kuyucak 191 Kuyucak (r) 589 (k) 136 (v) 60 Kumarlı 189 Kumarlı (r) 106 (k) 36 (v) 51⁽¹⁾ Bostancı 122 Bostancı (r) 116 (k) 69 (v) 31 Cığcığ 394 Cığcığ (r) 104 (k) 39 Hatuniye 693 Hatuniye (r) 471 (k) 158 (v) 95 d 128 Şekerli 688 Şekerli (r) 566 (k) 197 (v) 148 d 65 İsa Divanlı 428 İsa Divanlı (r) 79 (k) 11 Saziye 375 Saziye (r) 13 (k) 6 (v) 26 Veli Alılı 135 Edengud 31 Tekerek 78 Tekerek (r) 10 Hayriye 38 Muslim Kıpti 60⁽²⁾

2.4. Maraş Şehri:

Maraş Şehrının Etrafındaki Nahiye:

2.4.1. Köy İsimleri:

Tuzbıaklı 207, Neccar-ı Sağır 77, Hacıbey Cifliğı 32, Komec 22, Elmalar 387, Bulanık 439, Yusuf Hacılı 265, Yusuf Hacılı (k) 5, Benairde 254, Benairde (k) 7, Ağyar 109, Kerhan 196, Gollu 132, Ayaklıcaoluk 345, Ayaklıcaoluk (r) 21, Gaffarlı 115, Dereli 314, Gozludere 96.

2.4.2. Nedirli Nahiyesi:

Köyseli (Koseli) 316 Kavlaklı 305 İsmaili 437 İsmaili (r) 17 Camcakallı 158 Kurtul 665 Dalavuzlu 183 Kurtleravsarı 68.

2.4.3. Bertiz Nahiyesi:

Cobanlı 130 Budaklı 255 Klağı 110 Camuslu 61 Hacı Eyuplu 177 Yeniyanan 100 Basdervisli 202 Basdervisli (k) 5 Kemallı 83 Kemallı (k) 5 Ağabeyli 169 Kabasakal 85 Kabasakal (r)⁽³⁾ 15 Boyalı 103 Gedayımlı 184 Hepnur 106 Sarıcukur 124 Sarıcukur (r) 9 Maksudlu 245 Kala 18.

2.4.4. Hartlap Nahiyesi:

Kızılseli (Kızılseki) 156 Karşlı (Kayıslı) 207 Kardere (Karadere) 486 Sır 534 (Maa) Golpınar Gaffarlı 125 Sadıklı 126 Kalakaya 146 Yesildere 378 Duldul 83 Cokran 41 Hartlap 675 Yeniyanan 159 Zeytundere 97 Katsallı 438 Deli Hacılı 296 Cağırcan 139.

2.4.5. Camistıl Nahiyesi:

Keşfeli 11 Keşfeli (r) 158 Cuceli 117 Oksen 781 Oksek (r) 7 Tadağılı 160 Tadağılı (r) 13 Dönekli 216 Dönekli (r) 185 (v) 21 Künidli 107 Efsarı 66 Onsen

1 *Kitab Nehrü ez-zehab fi tarihi Halep, c. I, s. 576.*

2 *Kitab Nehrü ez-zehab fi tarihi Halep, c. I, s. 577.*

3 *Kitab Nehrü ez-zehab fi tarihi Halep, c. I, s. 577.*

II. Salon I. Oturum

Hopuru 363 Orcan 1046 Arablar 120 Ozecağı 19 Tibilli Cifliğı 5 Tibli Cifliğı (r) 8 Yuzlu (r) 3 Fındıklı (r) 356 (v) 127 Uzun Kısıla 51 Cunlu 161 Hasanağa 92 Ferhus 228 Ehyurlu maa Serefoğlu 143 Setderedeli 22 Atizi 2 Atizi (r) 4 Hacı Mustafaoğlu 20 Kopruağı 39.

2.4.6. Yenicekale Nahiyesi:

Yenicekala 77 Yenicekala (r) 134 Duk 78 Yenyapan 133 Suskurtlu 341 Kosurge 228 Sarımonlalı 111 Evkacı 268⁽¹⁾ Evkacı (r) 92 (k) 44 Dongele 125 Fenk 169 Suğur 289 Enayta 252 Yeniköy 257 Yeniköy (r) 22 Menciki ve Varyanlı (r) 61 Araplar (r) 137 (k) 174 Nasari (r) 53 Curuk koz (k) 47 Koyonu (r) 26 Koyonu (k) 32 Konekli (k) 54.

2.4.7. Şekeroba Nahiyesi:

Sarılar 68 Sarılar (r) 25 Ağcakoyunlu 197 Gollu ve Yarlucu 18 Haccebeli 163 Eloğlu 257 Kabelloğlu 195 (r) 8 Cobantepe 82 Golluhoyuk 39 İmalı 135 Muradoğlu Cifliğı 135 (r) 89 Beynamazlı 164 Dedeler 36 Ekralar 90 Gölcegezer 20.

Öyle Maraş kazasının nüfusu: kadın erkek toplamı 26.692.⁽²⁾

2.5. Maraş Kazaları:

2.5.1. Elbistan:

2.5.1.1. Bu kaza ve ondaki bulunan meşhûr yerler:

Elbistan kasabası, Elbistan kazasının merkezidir. Elbistan, Maraş'ın kuzeyinde yer alır. Elbistan Maraş'a 24, Halep'e 68 saat uzaklıktadır. Elbistan'da, hükûmet binası, garnizon, 10 cami, 3 mescit, 2 kilise, 330 dükkan, bir hamam, 1 harac çarşısı ve iki fırın vardır. Elbistan, adeta Ceyhan nehri üzerinde kurulmuş ahşap bir ada gibidir. Bu kente Elbistan denilmesi, burada bol miktarda ağac bulunması nedeniyle bahçeye (bustan) benzetilmiş olmasındandır. Rivayete göre, "Elbistan" kelimesi, cesür anlamına gelen "alp" ve mekan anlamına gelen "sitan" kelimelerinden meydana gelmiş Farsça bileşik bir kelimedir.⁽³⁾ Arap tarihi kaynaklarında Elbistan, "Ebulistin" şeklinde geçmektedir. Yakut el-Hamevi, Mu'cemu'l-Buldan adlı eserinde Elbistan için şunları söyler; "Rivayetlere göre Elbistan'da "Ashab-ı Kehf" ve "rakim" bulunmaktadır. Bazı rivayetlere göre Elbistan, Kral Dakyanus'un şehridir. Burada yıkılmış, tahrip edilmiş çok önemli tarihi eserler mevcuttur".

Zulkadriyye (Zulkadir) devleti Maraş'tan önce Elbistan'ı merkez yapmışlardı. Bazı tarihi kaynaklarda, Elbistan'ın Kapadokya bölgesinde ya da oraya çok yakın bir yerde bulunan Kuman adındaki eski bir şehrin yerinde kurulduğu belirtilmektedir. Yine Elbistan'ın İslamiyet'in ortaya çıkmasına çok yakın bir zamanda tahrip edildiği rivayet edilmiştir. O zaman buranın yeri bataklıktı. İslam'dan sonra Hacı Yakup, Hacı Saban, Hacı Hamza adlarında üç kardeş buraya gelerek bölgeyi imar etmişlerdir. Bu kardeşler, emir ve yönetici idiler. Bu üç kardeşin imar faaliyetleri ile birlikte burası gelişme göstermiştir.

1 *Kitab Nehrü ez-zehab fi tarihi Halep, c. I, s. 578.*

2 *Kitab Nehrü ez-zehab fi tarihi Halep, c. I, s. 579.*

3 *Kitab Nehrü ez-zehab fi tarihi Halep, c. I, s. 585.*

Daha sonraları Ebu'l-Feth Keyhusrev burayı askerleri için karargah yapmıştır. Elbistan'da bugün harabeleri bulunan mabette Kapadokya hanedanından olan kahinbaşı 6000 kahin'le birlikte bu mabette kalıyorlardı.

2.5.1.2. Efsus Şehri:

Şu an burası Barbuz diye bilinen küçük bir beldedir. Bu belde hicretten önce 1628 yılında kurulmuştur. Meşhûr Roma İmparatoru Dakyanus'un devlet merkezi idi. Bu beldeye yakın bir yerde Bencilus dağında yarım saatlik mesafede Ashab-ı Kehf'in ve Rakim'in makamı vardır. Buranın eski adı, Efsus'tur. Elbistanla arası 6 saattir. Efsus ile Darende arasında taştan yapılmış iki tane büyük heykel vardır. Birisi, aslan diğeri ise kaplan suretinde, diz çökmüş ve birbirlerine donuk vaziyettedir. Rivayete göre bu heykeller, Anadolu ile Suriye toprakları arasındaki sınırı oluşturmaktadır.⁽¹⁾ Efsus'tan Elbistan'a doğru birkaç saatlik mesafede uzunluğu 7, eni 2 arsin olan dikey bir sütun bulunmaktadır. Ayrıca burada Hurman kalesi, Çerkez kalesi ve Kızlar kalesi olmak üzere üç tarihi kale bulunmaktadır. Hurman kalesi, Elbistan'a 9 saat mesafede olup, küçük bir tepe üzerine kurulmuştur. Yakınından Hurman nehri akmaktadır. Kalenin yüksekliği 50, çevresi ise 500 arsındır. Beldede çok sayıda han vardır. İç duvarları zaman içerisinde yıkılmış, sadece dış duvarları kalmıştır. Kalenin kuzey tarafında bir yol üzerinde Ermenice yazılı kitabenin olduğu iki kaya bulunmaktadır.

Bu kazanın topraklarından dört nehir geçer. Bunlar; eski adı Piramus olan Ceyhan nehri, Soğutlu, Hurman, Goksun nehirleridir. Bunların bütünü kazanın toprağını sular.

Burada suyu eksimsi ve çok değişik hastalıklara yararlı olan bir de kaplıca vardır. Buranın diğer adı "içme" dir. İnsanlar yaz aylarında buraya gelir. Bu kazada yaz kış karla kaplı Nurcak (Nurhak) dağı bulunmaktadır. Bu dağda tadı hoş Çin çayı yetişir. Yine bu dağda Aliköy adında çevresi 150, derinliği ise 15 arsin olan bir göl vardır. Bu kazada topraktan yapılmış 6 kale vardır. 12 saat uzaklıkta ise Behensi yolu üzerinde tarihi eserlerden Fahrüddin Hanı bulunmaktadır. Ashab-ı Kehf'e çok yakın bir yerde uzunluğu 100 arsin olan başka bir han daha vardır. Bu kazada 300 binek hayvanın barındığı 12 han vardır. Bu hanlar, Benayir olarak bilinen çarşı şeklinde yapılmıştır. Bu kazada kadınlar halı ve aba dökür. Kazanın köylerinde yaklaşık 80 cami ve mescit vardır. Hemen hemen her köyde bir mektep vardır.⁽²⁾ Elbistan geçmişine göre en parlak dönemini yaşamaktadır. Halk ilim ve irfan tahsiline önem vermiştir. Halk açık Türkçe ile konuşur. Kendini yetiştiren kimseler, hükümet işlerinde görev almaktadır. Elbistan'ın arazisi çok geniştir ancak nohut ve arpa dışındaki diğer ürünler fazla yetişmez. Bu nedenle halk fakir ancak kanaatkardır. Kasaba ve civarında çok sayıda tarihi eser ve meşhûr mezarlar bulunmaktadır. Bunlar arasında Hacı Saban mahallesinde Şeyh Deyreki Makamı bulunmaktadır. Orda Eş Şeyh Abdurrahman Erzincani medfündür. O Elbistan'a yerleşmiştir. Ondan çok sayıda keramet nakledilmektedir. Yine kasabanın doğusunda Hacı Yakup mahallesinde kubbeli bir mezar bulunmaktadır. Bu mezarın üzerinde

¹ *Kitab Nehrü ez-zehab fi tarihi Halep, c. I, s. 586.*

² *Kitab Nehrü ez-zehab fi tarihi Halep, c. I, s. 587.*

II. Salon I. Oturum

“*Hazreti Veli el-Kamil Himmet Baba medfundur*”, yazısı mevcuttur. Ayrıca bu kasabanın doğusunda Ceyhan nehri üzerinde köprüünün üzerine yapılmış bir tekke bulunmaktadır. Bu tekkeyi, Ebu'l-Feth Keyhusrev yaptırmıştır. Köprüünün uzunluğu 50 yüksekliği ise 30 arşındır. Kasabanın ortasında dört sütun üzerine kurulu kurşunla muhafazalı büyük bir kapısı olan bir kubbe bulunmaktadır. Bunların dışında yüksekliği 130 arşın olan ve sol tarafından Ulu camiye bitişik güzel bir minare vardır.⁽¹⁾

2.5.1.3. Elbistan Şehri:

2.5.1.3.1. Mahalleleri:

Hacı Hamza 1336 Hacı Ya'kub 1772 Hacı Ya'kub (r) 16 Hacı Saban 1057 Kızılcaon 672 Hıristiyan (r) 585 (k) 220⁽²⁾ ve 264.⁽³⁾

2.5.1.3.2. Huzman Nahiyesi:

Hunu maa Sergis Cabiri 1101 Tanur 460 Lorsin 520 Cumi 215 Yuket 125 Alemdar 109 Coğulcan (Coğulhan) 507 Emir İlyas 209 Berhabek (Bercenek) 48 İncirli 53 Kabak Dellak 38 Melker 463.

2.5.1.3.3. Ambarcık Nahiyesi:

Evlıya 46 Timurculuk 353 Ambarcık 462 Gecit 152 Cicek 603 Cıtlık 89 Tel 616.

2.5.1.3.4. Karagoz Nahiyesi:

Gulercinlik 71 Burti 262 Karahoyuk 423 Balıkcıl 238 Evzayine 266 Karagoz 263 Kuskaya 166 Izgın 510 Evzayine Kala 35 Hasankendi 203 Kara Elbistan 273 Mohre 85 Kabağac sağır 57 Benerci 24 Kalaaltı 160.

2.5.1.3.5. Koçabad Nahiyesi:

Mareboz maa Toban 489 Armud elaki 192 Kerdin 212 Soğuddere 156 Oğlakkaba 82 Cullular 489 Kocabad Tatları 201 Kocabad Kasanlu 586 Goricek 84 Sugul maa Armud Elaki 37 Elmalu 249 Elkıyaoğlu Kosek 226 Gece Mağara 129 Kara Mağara 121 Belvar 49⁽⁴⁾ Fıkıoğlu 7 Fıkıoğlu (r) 37.

2.5.1.3.6. Sarhab Nahiyesi:

İldelek 291 Yılağ Kebir (Büyük Yapalak) 752 Đncecik 94 Yılağ Sağır (Küçük Yapalak) 697 Sarıtabak 46 Meraya 432 Ak Viran 190 Đlmik 236 Ağlıca 44 Tayi kendi 90 Tepebası 69 Evcı hoyuğu 55.

2.5.1.3.7. Elhaslu Nahiyesi:

Cerkes Usağı 24 Belan maa Kızılı 111 Hosallı 111 Elhaslu 353 Kesuler 108 Aktel 358 Bestepe 176.

2.5.1.3.8. Aynelarüs Nahiyesi:

Soğucak 301 Ağcasar 591 Melap 335 Hoyucek 54 Gorucu 111 Kasdallı 126 Sened 101 Kantarma 365 Tokranlı 390 Hasan Alili 101 Atmalu Kesanlus 45 Derviş Mecmeli 12 Kesdek 16 Atmalu 469.

2.5.1.3.9. Çardak Nahiyesi:

Kamışcık 210 Muhacır Soğucak 191 Çardak 572 Korkmaz 178 Deve

1 *Kitab Nehrü ez-zeheb fi tarihi Halep, c. I, s. 588.*

2 *Kitab Nehrü ez-zeheb fi tarihi Halep, c. I, s. 582.*

3 *Kitab Nehrü ez-zeheb fi tarihi Halep, c. I, s. 583.*

4 *Kitab Nehrü ez-zeheb fi tarihi Halep, c. I, s. 583.*

Boynu 116 Yazı Kenise 149 Karğabunu 75 Tel Efşun 313 Natır 149 Ketiz 306 Yuskafı 63 Kemal 46 Ketizman 117 Kuplıca 194 Cılkı 1008 Çiflik 234 Çiflik kalesi 296 Nargile 361 Milyanki 154 İğde 633 Uzunçayır 44 Kenisecik ve Ortaviran 79.⁽¹⁾

2.5.1.3.10. Kullar Nahiyesi:

Cıplaklar 160 Derbend 152 Suresanlı 296 Sotyarı usağı 145 Hayınlar ve Tevekili 97 Nurcak 903 Kullar 380 Kullar Tatları 256 Mırata 157 Bıcağı 75 Bukre ve Guclki 150.

2.5.1.3.11. Efsus Nahiyesi:

Efsus 1660 Emirler 377 Nisanid 266 Sevid 540 Kenise 120 Ersil 508 Sinekil 115 Hurman 241 Kuncu 68 Kabaağac 137 Ercene 179 Cuğulğan 79 Eltas 165 Ağcasar 44 Ketura 47 Ordek 98. Efsus Hristiyan r 314 (k) 114 ve 71.

Kadın erkek Elbistan Kazası sâkinlerinin toplamı 38.359'dur.⁽²⁾

2.5.2. Zeytun:

2.5.2.1. Bu kaza ve orada bulunan meşhûr yerler:

Maraş sancağının meşhûr mekanlarından biri de Zeytun kasabasıdır. Zeytun kazasının merkezi de aynı adla anılmaktadır. Zeytun, Maraşın kuzey batısında yer alır ve 12 saat mesafededir. Halep'e uzaklığı⁽³⁾ ise 56 saattir. Zeytun'da hükûmet binası, garnizon, bir mescit, Ermenilere ait 5 kilise, 6 mektep, 100 dükkan, 2 depo, 5 sulama teknesi, 16 değirmen, iki deri tabakhanesi vardır. Yarım saat uzakta bir kilise, suyu değişik hastalıklara faydalı bir kaplıca bulunmaktadır. Kasabanın havası ve suyu çok iyidir. Etrafı üzüm bağları ve bahçelerle çevrilidir. Bu bağ ve bahçelerde çok güzel üzüm ve elma yetiştirilir. Ancak hububât ekimi için toprakları elverişli değildir. Kasabanın çevresi demir madenlerinin bulunduğu dağlardan muteşekkildir. Kasaba halkı demir çıkarma ve kereste ticareti işiyle uğraşırlar. Halk zengindir. Bu kazada iki adet demir ocağı vardır. Yıkık kalesi burada bulunan tarihi eserlerdendir. Bu bölgede bulunan Tekir, Fırız Zeytun nehirleri, Maraş'la Zeytun arasından akan Ceyhan nehrine dokulmaktadır. İstatistiklere göre kasaba halkının çoğu Ermenidir, az sayıda Müslüman nüfus da bulunmaktadır. Halk Ermenice ve Türkçe konuşur. Burada Türk, Kürt, Ermeni ve Çerkez vardır. Yaptığım araştırma ve inceleme neticesinde Zeytun'un tarihi bir belde olmadığı, yeni bir yerleşim merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Burası eskiden Müslümanların kale olarak kullandığı bir yer idi. Kasabanın etrafında ise bol miktarda zeytin ağacı vardı. Buradaki zeytinliği Zulkadriyye Emiri Alaüddevle Bey, Maraş'taki hayır kurumları için vakfetmiştir. Müslümanlar Zeytun'daki bu korunağa, Zeytun kalesi, Ermeniler ise kale anlamına gelen "Beyret" demektirler. Ermeniler, Zulkadriyye devletinin ilk dönemlerinde dağ yolların yüksekliği ve işsizliği nedeniyle Zeytun kalesinin etrafını mesken edinmişlerdi.⁽⁴⁾ Fırız köyüne yakın bir yerde, zeytin

1 *Kitab Nehrü ez-zeheb fi tarihi Halep, c. I, s. 584.*

2 *Kitab Nehrü ez-zeheb fi tarihi Halep, c. I, s. 585.*

3 *Kitab Nehrü ez-zeheb fi tarihi Halep, c. I, s. 589.*

4 *Kitab Nehrü ez-zeheb fi tarihi Halep, c. I, s. 590.*

II. Salon I. Oturum

anlamına gelen Ulunya adında bir kasaba vardır. H. 1000 yılına kadar burada Ermeniler yaşamaktaydı. Bu tarihten itibaren Türkmenler burayı ele geçirerek Ermenilerden Ulunya'dan çıkmalarını istemişlerdir. Buradaki Ermenilerin bir kısmı Zeytun kalesine yerleşmiş ve burayı vatan edinmiştir. Göç ettikleri kasabalarının adını da Zeytun olarak değiştirmişlerdir. Ermeniler resmi vesika ve evraklarında Ulunya adı geçmektedir. Hala günümüz Ermenileri ve Ermeni din adamları Ulunya adını kullanmaktadır. Doğrusunu Allah bilir.⁽¹⁾

Maraş Livalarından Zeytun Kazası:

2.5.2.2. Zeytun Kasabası - Mahalleleri:

İslam 300 Yukarı (r) 1510 Orta (r) 1655 Yozbayır (r) 1187 Karğular (r) 733 Tekye (r) 193 Katolik (k) 373. Protestan ve 236.

2.5.2.3. Zeytun Kazasının Köyleri:

Mihal (r) 479 Donekler 99 Hacıdere 27 Hacıdere (r) 208⁽²⁾ Besen 139 Besen (r) 175 (k) 175 Trenman 175 Avaklı (r) 64 Kalclar (r) 148 Fenkulenvar (r) 92.

2.5.2.4. Karadut Nahiyesi:

Karatut 416 Ericcek 503 Tombak 232 Eğiloba 116 Kabaktepe 452 Melata 253 Sobsalı 308 Kandil 203.

2.5.2.5. Alışar Nahiyesi:

Alisar 803 Sarıguzel ve Ucebli 646 Bayla Kurtlu 356 Enbar 223.

2.5.2.6. Baytilurli Nahiyesi:

Baytimur (Baydemir) 791 Karamanlı 505.

2.5.2.7. Frens Nahiyesi:

Frens (Fırnis) (r) 1242 Tanur 286 Dongel 156.

2.5.2.8. Alabaş Nahiyesi:

Alabaş (r) 1129.

Bu kazanın kadın erkek toplam sakinleri 16.890'dır.⁽³⁾

2.5.3. Bazarcık:

2.5.3.1. Bu kaza ve orada bulunan meşhûr yerler:

Bu kazanın merkezi, Bağdin-i Kebir'dir. Maraş'ın doğusunda yer alır ve Maraşa 9, Halep'e 35 saat mesafededir. Bu merkezde, bir hükûmet binası, bir cami, bir mektep, 9 dükkan, 3 kahvehane bulunmaktadır. Bu kazanın halkı, Türk ve Çerkezlerden oluşan dört aşiretten meydana gelmektedir. Bu dört aşiret, Sinemenlu, Bozağa, Derkezan, Kılıncu'dur. Bunlar, dokuma işleriyle uğraşırlar. Burada buğday, arpa, beyaz mısır, pirinç gibi hububât yetişir. Bağdin-i Kebir'de hükûmet merkezine 200 metre uzaklıkta büyük taşlardan yapılmış çok sayıda mezarların olduğu tarihi yıkık bir alan vardır. Her mezar ayrı bir taştan yapılmıştır. Kaza merkezinin doğusunda 4 saatlik mesafede bir kültür hazinesi yönüyle Gani dağ vardır. Bu dağın üzerinde ilginç ve enterasan antik bir belde kalıntısı bulunmaktadır. Kazada, Aksu nehrine nazır Koroğlu adında

1 *Kitab Nehrü ez-zeheb fi tarihi Halep, c. I, s. 591.*

2 *Kitab Nehrü ez-zeheb fi tarihi Halep, c. I, s. 588.*

3 *Kitab Nehrü ez-zeheb fi tarihi Halep, c. I, s. 589.*

antik bir kale vardır. Aksu nehrinin kaynağı, 12 saat mesafede Engiz dağıdır. Nehir, 30 saatlik mesafedeki alanı sular. Aksu nehri değişik arazileri suladıktan ve otuzdan fazla su değirmenine su verdikten sonra Ceyhan nehrine dokulur. Engiz dağından çıkan başka bir nehir de Goksu nehridir. Göksu, bu kazadan akar ve Fırat nehrine dokulur.⁽¹⁾ Bu nehir üzerinden köy ormandan kesilen keresteler Birecik ve Ruha'ya götürülür. Kazanın merkezinin batısında Pazarcık olarak bilinen bir yerleşim merkezi vardır. Burada Bağlama Tas ve Becmeh adında iki göl vardır. Bu göller pirinç arazilerini sular. Kaza merkezinin kuzeyinde 6, 7 ve 8 saat mesafede İneklî, Azaplı ve Gölbaşı adlarında üç büyük göl bulunmaktadır. Bu göllerden fazla istifade edilmez. Bu göllerde bol miktarda yılan balığı vardır ama kimse bu balıklara rağbet etmez. Bu nehirlere biraz para harcanarak göller kurutulsa, buralar her türlü hububâtın yetişeceği verimli araziler haline gelir. Ayrıca bölgenin iklimi de harika olur. Bu kazada kereste yapılan ormanlar vardır. Bu ormanlarda cam, servi, pelit ağaçları bulunmaktadır.⁽²⁾

Maraş Livalarından Pazarcık Kazası:

2.5.3.2. Kalbahlu Nahiyesi:

Kul Aksekili 130 Celebli 68 Dedeler 52 Kuyumcu 105 Eguzlu 108 Kubadlı 561 Doğanlı 225 Arablar 120 Satır Hoyuğu 72 Dehliz 48 Minareli 87 Karabana 14 Karabıyıklı 223 Akcakoyunlu 148 Bes Cesme 161 Karakessek 154.

2.5.3.3. Dere Gezen Damalu Nahiyesi:

Dere Gezen Damalu 156 Cuceli 381 Sultanlı 97 Hor Yeganlı 192 Cemikanlı....

2.5.3.4. Coğulğan Ceridi Nahiyesi:

Tuccar 473 Goğçayırda Tatar 32 Gokçayırda Beşanlı 69.⁽³⁾

2.5.3.5. Kuşcu Ceridi Oymaç Oba Nahiyesi:

Yamac 366 Yeniyanpan 130 Kullar 95 Sarkiye 115 Đskenderli 108 Sarılar 183 Sarkiye Uhra 174 Seyhli 373 Bayadlı 223 Elci 211 Evri 529 Evler 61.

2.5.3.6. Ufacıklı Nahiyesi:

Ufacıklı 397 Selmanlı 112 Mezra 57 Keles 46 Kozkendi 48 Tabya 49 Eğrice 90 Karagoz 36.

2.5.3.7. Ağcalar Onur Ağa Atmalu Nahiyesi:

Gocer 66 Ağcalar 92 Kerizli 106 Kızıkkayanlı 519 Turunclu 197 Kefir 323 Diltikler 607 Yuzağaasıklar 30 Tastimur 87 Harmancık 185 Yumaklı Ceridi 403 Ezili 515 Goksinuk 289 Abbasiye 63 Helete 675 Hacılar 77 Catal Tepe 296 Tacirli 40 Đnekli 107 Soran 451 Uzunkela 61.

2.5.3.8. Bağce İsmenlu Nahiyesi:

Sakarkaya 132 Koskanlı 99 Tevekkelli 163 Sallı Usağı 41 Cokyasar 83 Zeynep Usağı 124 Kıt Usağı 196 Evan Usağı 133 Maksut Usağı 131 Ali Bey Usağı 144 Tetrilik ve Gurcu 130 Muhammed Usağı 629 Milyanlı Hakar 126 Đnceli maa Kurdili 139 Konyanlı⁽⁴⁾ 223 Sa'resanlı 1190 Kantarma 225.

1 *Kitab Nehrü ez-zehab fi tarihi Halep, c. I, s. 593.*

2 *Kitab Nehrü ez-zehab fi tarihi Halep, c. I, s. 594.*

3 *Kitab Nehrü ez-zehab fi tarihi Halep, c. I, s. 591.*

4 *Kitab Nehrü ez-zehab fi tarihi Halep, c. I, s. 592.*

II. Salon I. Oturum

2.5.3.9.Pazarcık Etrafının Nahiyesi:

Bağdin Kebir 217 Bağdin Sağır 318 Gureba 54.

Kadın erkek bu kaza sakinlerinin toplamı 17.245'dir.⁽¹⁾

2.5.4. Andırın:

2.5.4.1.Bu Kaza Hakkında:

Maraş sancağındaki bu kazanın merkezi Maraş'ın batısında bulunan Geban'dır. Burası Maraş'a 18, Halep'e 60 saat mesafededir. Bu kazada hükûmet binası, karakol, 15 cami, 5 mescit, 4 mektep, 5 Ermeni kilisesi bunlardan biri Protestan kilisesi, 25 dükkan, 5 sulama teknesi, 2 fırın bulunmaktadır. Buranın arazisinde her türlü hububât yetişir. Kazada halı, kilim, yünlü kumaş, aba dokunur. Çerkezler gümüştan araç gereç yaparlar. Önce kazada bulunan halk gibi, Türkçe, Kürtçe, Ermenice, Çerkezce konuşur. Kazada, Göksün adında bir vadi vardır. 921 yılında bu vadide Osmanlı Paşası Sinan Paşa ile Zülkadriyye Emiri Alauddevle Bey arasında savaş meydana gelmiştir. Bu savaşta Alauddevle Beyin ordusu yenilmiş ve kendisi de öldürülmüştür. Bu kazada, Keşiş ve Andırın nehirleri bulunmaktadır ve Ceyhan nehrine akmaktadır. Bu merkezde çok miktarda orman bulunmaktadır. Bölgede Rumlara ait 7 yıkılmış kale bulunmaktadır. ⁽²⁾

2.5.4.2.Maraş Livalarından Andırın Kazası:

Kasaba Andırın 115.

2.5.4.3.Kesme Nahiyesi:

Kesme 388 Ağca koyunlu 51 Abazalı 62 Fatmalı 51 Bekdaş 49 Karamanlı 30 Babekli 165 Kabağağaç 116 Takvalar 165 Ermen Acemli 81 Ermen Acemli (v) 25 Kazık 111 Çiçekli 697 Boz Topraklı 319 Kara Pınar 82 Kamerli 480 Araplar 220 Sarı Datışmalı 71.⁽³⁾

2.5.4.4.Darı Adası Nahiyesi:

Boz Evran 136 Bayık 88 Doğancılar 109 Ekar Ağızlı 364 (r) 28 Tarun 330 Darı Adası 376 Ev can 166 Kabaklar 109 Cuka darlı 61 Tayyurlar 301.

2.5.4.5.Görenler Nahiyesi:

Görenler 410 (r) 15 Tokmaklı 248 Şivilki (r) 351 Hacı Veli 149 Davudlu (r) 157 Sisne 233 (r) 13 Bunduk (r) 232 (k) 58 Emirler 118 Göğce Veli 103.

2.5.4.6.Keban Nahiyesi:

Keban İslam 449 (r) 82 Keban Hristiyan (r) 567 (k) 44 Değirmendere 338 (r) 100 (k) 91 Daşoluk 118 (r) 242 Meryemşil 40 Göğpınar (r) 62.

2.5.4.7.Yolaltı Nahiyesi:

Gök Ahmetli 288 Anacık 124 Köleli 113 Molla Mehmedli 106 Comaklı 181 Karğun 99 Boynu Yefunli 119 Bostanlı 46 Kabakçı 45 Bahadırlı 137 Tartanlı (r)141.

2.5.4.8.Göksün Nahiyesi:

Göksun 138 (r) 115 Yeni Yapan 196 Kanlı Kavak 370 Mursel ⁽⁴⁾ 42

1 *Kitab Nehrü ez-zeheb fi tarihi Halep, c. I, s. 593.*

2 *Kitab Nehrü ez-zeheb fi tarihi Halep, c. I, s. 596.*

3 *Kitab Nehrü ez-zeheb fi tarihi Halep, c. I, s. 594.*

4 *Kitab Nehrü ez-zeheb fi tarihi Halep, c. I, s. 595.*

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Boz Huyük 257 Kömür 139 Kavşid 181 Küçük Kızınılcık 153 Kara Ömerli 122
Aristil 35 Acı Elma 23 Kuzcağüz 37 Kelek Oluk 76 Elçili bucak 41 Mahmüd
Bey 109 Tahir Bey 139 Kerrac (r) 184 Fındık 165 Küçüksu 141 Sutaltan 78
Kalaköy 36 Timürağa 368 Hacı Ömer Efendi 189 Yusuf Efendi 122 Orta tepe 30
Düğün Yurdu 14.

Kadın erkek Andırın kazasının nüfusleri 16.009'dur.⁽¹⁾

¹ *Kitab Nehrü ez-zeheb fi tarihi Halep, c. I, s. 596.*

II. Salon I. Oturum

Sonuç:

Arapça Kaynaklararasında Tarih kitabı olarak “Kitap Nehru ez-Zeheb fi Tarih-i Halep” iyi bir kitaptır. Hapep’e dair geldiği bilgiler zengindir. Ama genel olarak Maraş’a ilgili bilgileri azdır. Maraş’a dair kitaptan 22 sahife yer alan bilgileri çok önemlidir. Bunun başlıca nedeni -öncede işaret ettiğimiz gibi- bu konuda Arap kaynaklarından biri en meşhür olan Hamevi’nin mu’cemulbuldan’ındaki Maraş’la alakalı bilgi kitaba girdiği için biraz karmaşık hal almıştır. Aynı zamanda Osmanlıcadan okuduğu, Arapçaya aktardığı yer isimleri sağlıklı bir okuma değildir... Bununla birlikte bazı adları değişmiş ve bazıları okumakta zordur. Kitaptaki Araplara sonulan bilgileri yeterlidir. Kamil Elbali’nin kıymetli ve ünlü eseri olan kitabında Maraş ve Maraş nevahisiyle alakalı ve önemli bilgileri vardır. Bunlar, ya şehrin hususunda ya şehrin çevresinde bulunan şehirler, kasabalar, nehirler, dağlar vb. bilgileridir. Bunlara bakılırsa, başta gelmek üzere Yakut el-Hamevi gibi önce, ünlü ve kıymetli kaynaklardan alınmış bilgilerin yanında, el-Gazzi’nin zamanında Maraş ahvalı hususunda çok sayıda bilgileri bulabiliriz.

BAZI AZERBAJYCAN VE MARAŞ HALK ŞAİRLERİNİN (XVIII-XX. Y.Y.) ESERLERİNDE ORTAK KONU VE ÖZELLİKLER

Yrd. Doç. Dr. Elmira Memmedova¹

Özet:

Bildiride 18-20. yüzyıllar arasında yaşamış Gülşeni, Hizari, Mahir, Mustafa Hartlap, Şazi, İmirza, Hacı Zülkadiroğlu, Hafız Kız, Arif, Ömer Bayazit, Filari, Süleyman Paşa, Süreyya, Şirvanlı gibi Maraşlı halk şairlerinin eserleri aynı dönemde yaşamış bazı Azerbaycan şairlerinin edebi örnekleriyle konu, içerik ve mazmun açısından kıyaslanacaktır. Daha net olarak söylesek Molla Veli Vidadi, Molla Penah Vagif, Gasım Bey Zakir, Seyid Azim Şirvani, Seyid Abülkasim Nebati, Âşık Alı, Âşık Alesger gibi Azerbaycanlı şairlerle Maraş'ın Osmanlı döneminde yaşamış birçok şairlerinin manzumelerinde ortak konular dikkati çekmektedir. Şu konuları aşağıdaki gibi tasnif edebiliriz:

1. **Bahariyelerle İlgili Şiirler ve Ortak Özellikleri:** Orta çağ şiirinden, Nesimi, Hatayi yaratıcılığında gelen bahariye geleneği hem Maraşlı, hem de Azerbaycanlı şairlerin şiirlerinde kendi izlerini göstermektedir.

2. **“Ağlarım” Redifli Şiirler ve Şekvaiyeler:** Bahariyelerden başka diğer böyle benzerlik, güzellerden ve dünya halinden şikayet ve sitemle ilgilidir. Maraşlı Mahir'in, Süreyya'nın “Ağlarım” şiirleriyle Molla Penah Vagif'in “*Ağlaram*” redifli gazeli ve Vagif'le Vidadi'nin “*Ağlarsan*” redifli müaşereleri çok benzemektedir.

3. **Azerbaycan ve Maraş Şiinde “Turnalar” Redifli Şiirler**

¹ Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Türk Filolojisi Bölümü

ve Ortak Özellikleri: Yukarıda belirttiğimiz şairlerin eserlerini incelerken Maraşlı ve Azerbaycan şairleri arasında dikkati çeken ortak edebi yönlerden birisi de birçok şairin turnalara hitaben şiirler kaleme alması oldu. Bu bağlantıda Azerbaycan edebiyatında G.B.Zakir, M.P.Vagif, M.V.Vidadi, Maraş edebiyatında ise Ömer Bayazıt ve Şazi'nin şiirleri dikkat çekmektedir.

4. **Dağlar ve Yaylak Konusu:** Maraş ve Azerbaycanlı şairlerin eserlerini incelerken tabiatın vasfıyla bağlı, “Dağlar” ve “Yaylak” redifli şiirler de dikkatimizi çekti. Azerbaycan şiirinde Aşık Alı ve Aşık Alesger'in bu konuda manzumeleriyle Maraşlı Gündeşlioğlu'nun, Süleyman Paşa'nın eserleri arasında örtüşme söz konusudur.

5. **Güzellerin Vasfı - Güzellemeler:** Halk şairlerinin ve âşıkların edebi eserlerinde yaygın olarak ele alınan bu konu Maraş ve Azerbaycanlı şairlerin de başvurdukları konulardandır. Maraşlı Hacı Zülkadiroğlu, İmirza, Ömer Bayazıt, Şazi gibi şairlerin güzelle bağlı şiirleri Azerbaycan'ın bu konuda en ünlü şairi Molla Penah Vagif'in edebi eserleriyle içerik ve mazmun açısından örtüşmektedir.

Bütün bu ortaklık ve benzerliklerin kökü ortak edebi değerlere, divan ve halk tasavvuf şiiri geleneğine bağlılıktan kaynaklandığı için özellikle de güzellerin vasfında ele alınan teşbihler, mazmunlar da aynı olmasıyla dikkat çekmektedir.

Genellikle Maraş ağzıyla çağdaş Azerbaycan yazı dili arasında da benzerliklerin olması edebi eserlerin dil açısından da benzemesini sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Maraş, Osmanlı, şiir, benzer, edebiyat

II. Salon I. Oturum

Giriş: Bildiri konumuzda ele aldığımız yüzyıllar, adeta hem Türkiye, hem de Azerbaycan edebiyatında yenileşme dönemi olarak değerlendirilmektedir. Türkiye edebiyat bilimciliğinde Mahallileşme denen cereyan da bu döneme tesadüf eder. “Mahallileşme Cereyanı, Türk dilinin ve edebiyatının kendi içinden olgunlaşması ve millileşmesi manasında, yerli ve halk tesirinde bir harekettir. Bu cereyan, öteden beri ince bir iz halinde varlığı hissedilen, dilde sadelik ve edebiyatta millileşme hareketlerinin XVIII. asırda birinci sınıf şairlerin ısrarlı iştirakleriyle kuvvetlenmesinden doğan bir yenileşme cıdırıdır”. (Banarlı, 1987: 745) 18. yüzyılda halk şiirinin giderek rolünün artması her iki kardeş edebiyat tarihinde görülmektedir¹. Bu yüzyılda Azerbaycan edebiyatında klasik şiir örnekleri verilmekle birlikte yenilikçi şair olarak kabul edilen Molla Penah Vagif’in halk şiiri tarzında eserler vererek kendine özgü üslup oluşturması ve yeni bir edebi yol çizmesi Fuzuli ekolünden sonra Azerbaycan şiirinde yeni bir edebi okulun oluşmasına neden oldu. Özellikle de bu dönemde Âşık edebiyatının ve destan (halk hikayesi) yaratıcılığının hızla gelişimi sonucunda artık divan şiiriyle birlikte halk şiiri de gelişti ve paralel şekilde kendi varlıklarını milli edebiyatta göstermeye başladı.

Maraş edebiyatı da Türkiye edebiyatının bir kısmıdır ve hem Osmanlı döneminde hem de çağdaş dönemde edebiyat âlemindeki gelişmeleri kendisinde yansıtmaktadır. Maraşlı halk ve divan şairlerinin eserlerini ele aldığımızda Azerbaycan edebiyatıyla büyük ölçüde benzerlik ve bazen de etkilenme

¹ “Türk sazşairlerinin daha XVI. asırda başlayan, aruzlu şiir söyleme hevesleri; XVII. asırda biraz daha arttıktan sonra XVIII. asırda daha yaygın bir hareket kıvamını almıştır”. (Banarlı, 1976: 795)

olduğunun altını çizmek isterdik. Özellikle de Nizami¹, Nesimi², Hatayi³, Fuzuli⁴

1 XII. Yüzyıl Azerbaycan şairi Nizami'nin "Sensiz" gazeliyle de Maraşlı şairlerin eserlerinde örtüşmelerin olması dikkatimizi çekti. Gaffar Baba (?-1891) isimli şairin aynı redifli şiirinde ifade edilen yardan ayrılık ve gamlı günler, aşka tutulan aşığın sevgilisinden uzaklığı ve onsuzluğu Nizami'nin bahsettiğimiz gazelinin de içeriğini oluşturmaktadır:

*Gam artar dilde cana eylesem seyr-i çemen sensiz
Olur baktıkça giryan dideme her gül diken sensiz.
Esir-i dam-ı aşkın olalı ey Yusuf-ı sani
Gülistanı-ı cihan oldu bana beyt`ül-hazen sensiz*

(Alparslan, 2009: 88)

Nizami:

*Hər gecəm oldu kədər, qüssə, fəlakət sənsiz,
Hər nəfəs çəkdim, hədər getdi o saat sənsiz!*

*Sənin ol cəlb eləyən vəslinə and içdim, inan,
Hicrinə yandı canım, yox daha taqət sənsiz!*

2 Mahzuni Şerif'in "Koskocaman bir dünyaya sığmadım; Bir fındık içine sığmış gibiyim". (Süleyman, 2005: 70) mısralarında Nesimi'nin "Məndə sığar iki cahən, mən bu cahənə sığmazam" gazelinin etkisini görmək mümkündür.

3 Maraş edebiyatından alınmış "Çarhacı payesi şukufe nergiz; Yine bahar eyyamına ulaştı; Ulaştı navruzı sultan himaye; Rüstəm zal gibi ona yol açtı" dizeleriyle Şah İsmail Hatayi'nin "Dehname" mesnevisinden örneğini vereceğimiz şu beyitler arasında büyük örtüşme söz konusudur:

*Mövsimi qış getdi, dövri novbahar oldu yenə,
Məclisi-gəştə əcaib ruzigar oldu yenə.
...Gəldi novruzü bəharü əhdü dövri-dustkam,
Yar əli tək yer yüzü nəqşi-nigar oldu yenə.*

(Xətai, 2005: 173)

Yine Mahzuni Şerif'in Kızılbaşlıkla bağlı şiirlerinde Kızılbaş mürşidi Şah İsmail Hatayi'nin ve Şii Aleviliğin etkilerini belirlemek mümkündür:

*İster sovun, ister asın,
Hakka şükür Kızılbaş`ım
Sevmem ikilik dünyasın
Hakka şükür Kızılbaş`ım*

(Süleyman, 2005:143)

-diyen Mahzuni Şerif'in düşüncelerinin kaynağı Azerbaycan edebiyatından beslenmektedir.

4 Tabii ki Maraş klasik şiirinde ünlü Azerbaycan şairi Fuzuli'nin etkisi daha

II. Salon I. Oturum

gibi şairlerin izlerine Maraşlı şairlerin eserlerinde rastlamak mümkündür. Divan belirgindir. Genellikle Fuzuli kendisinden sonra divan şiirine büyük etki gösterdiği gibi Maraşlı şairlerin de eserlerinde iz bırakmıştır. Onun:

*Pərişan halin oldum, sormadın hali-pərişanım,
Qəmindən dərdə düşdüm, qılmadın tədbiri-dərmanım,*

(Füzuli, 2005: 347)

mısralarının etkisini Hamamcızade Hafız-ı Maraşi (XIX. asır)nin:

*Bunca demdir nale vü efganımı hiç sormadın
Nar-ı hicrinle ciger biryanımı hiç sormadın*

(Alparslan, Alıcı, Yakar, 2009: 92)

- beytinde görmekteyiz. Aynı zamanda Fuzuli'nin “*Qansı gülşən gülbünü sərv-i-xuramanınca var? Qansı gülbün üzrə qönçə, lə'li-xəndanınca var?*” (Füzuli, 2005: 115) gazelinin izlerini yine de aynı şairin:

*Kankı bağın sen gibi bir gonçe-i handanı var
Kankı gülde men gibi bir bülbülün nalanı var*

(Alparslan, Alıcı, Yakar, 2009: 91)

mısralarında görebiliriz. Diğer bir şairin – Kuddusi(1769-1849)nin *aşağıdaki mısralarında ise Fuzuli'nin “Məni candan usandırdı, cəfadən yar usanmazmı?”* dizesiyle başlayan gazelinden etkilenme sözkonusudur:

*Canana gönül vireli ben candan usandım
Hem düşeliden derdine dermandan usandım*

(Alparslan, Alıcı, Yakar, 2009: 101)

Nadiri (1830-1889?) adlı diğer bir Maraşlı şairin *aşağıdaki gazelinde de yine Fuzuli'nin “Leyla ve Mecnun”* eserinde Geys doğduğunda dünyanın bir gam penceresi olduğunu ve asıl mutluluğun ruhlar aleminde olmasını ifade eden mısralarla örtüşme belirgin şekilde görülmektedir:

*Şol zaman ki bezm-i vaslında gönül mesrur idi
Cam-ı vahdet neşesinden gözlerim mahmur idi*

(Alparslan, Alıcı, Yakar, 2009: 110)

Fuzuli ise aynı düşüncüyü aşağıdaki şekilde dile getirmektedir:

*Yəni ki: “Vücut, dami-qəmdir;
Azadələrin yeri ədəmdir.
Hər kim ki, əsir olur bu damə,
Səbr etsə gərək qəmi-müdamə”.*

(Füzuli, 1940: 37)

Maraşlı şair Rifat (XIX)`ın “*Yakar canım özümden gözleri hummarı gördükçe; Akar kanım gözümden gamze-i hunharı gördükçe*” (Alparslan, Alıcı, Yakar, 2009: 115) gazeli de Fuzuli'nin “Görgec” redifli şiirlerinin etkisi altında yazılmıştır.

Fuzuli ile Maraşlı şairler arasında daha bir bağlantı Şemi (1808-1881/82)

edebiyatında ve halk şiirlerinde gördüğümüz bu benzerliklere bazen 20. yüzyıl şiirinde de rastlamaktayız¹. Ama buna rağmen Azerbaycan ve Maraşlı şairlerin eserlerindeki ortak yönler daha çok Osmanlı döneminde tesadüf ediyoruz. Bunun ise bazı siyasal, tarihi ve edebi nedenleri bulunmaktadır.

20. yüzyılın 20'li yıllarından Azerbaycan'ın SSCB'ye katılması ve edebi sınırların da oluşması sonucunda klasik şiirde gördüğümüz ilişki ve benzerliklere artık bu asırda zor rastlıyoruz. Artık edebi ilişkiler kesilmiş veya çok zayıflamıştır. Eğer Azerbaycan'da sosyalist realizmi denen metodun uygulanmasıyla kolhoz, komünizm ve sosyalizmle ilgili zorunlu şiirler kaleme alınırsa Maraşlı şairlerin eserlerinde aksine durumu gözlemlemekteyiz. Örneğin Ahmet Bertizlioğlu adlı şairin “Uyan Vatandaş” şiirinde komünistlik imansızlık olarak eleştirilmektedir:

*Komünistlik ocakları batırır,
Yolumuzu bir çıkmaza götürür,
İmansızlık saadet mi getirir?
Dinsizi imandan sayma arkadaş.*

isimli şairin “*Razıyım her ne kalırsa bana serv-i semenim; Dest-i cevri ile sad-pare kılarsa bedenim*” (Alparslan, Alıcı, Yakar, 2009: 117) matlı gazelinde belirgin şekilde görülmektedir. Bu gazelde Fuzuli'nin “*Pənbeyi-daği-cünun içrə nihandır bədənim, Diri olduqca libasım budur; ölsəm kəfənim*”. matlı gazelinin etkisi kendisini göstermektedir:

1 Sıddık Özer'in “Şehitler” şiiriyle Azerbaycan'ın 20. yüzyılda en ünlü şairlerinden Bahtiyar Vahabzade'nin “Şehitler” şiirleri arasında benzerlik dikkatimizi çekti. Maraşlı şair Şehitlerin kanının gül olduğunu ve onların sonsuza – ebediyete kavuştuklarını belirtir:

*Yaşarken savaştı vatan uğruna
Bir akında kurşun girdi böğrüne
Kızıl bir gül gibi yerin bağrına
Düşerken sonsuza akar şehitler*

(Özer, 2000: 148)

Bahtiyar Vahabzade de kendi kanlarıyla Vatan topraklarını sulayan şehitleri övmektedir:

*Qatil gülləsinə qurban gedirkən,
Gözünü sabaha dikdi Şəhidlər.
Üçrəngli bayrağı öz qanlarıyla,
Vətən torpağına çəkdi Şəhidlər...*

(Vahabzadə, 2003: 758)

Bahtiyar Aslan'ın “Karabağ Türküsü” şiirinde ise Maraşlı bir şairin Azerbaycan'ın içinde bulunduğu sorunları kendi dertleri gibi gördüğünü ve 21. yüzyılda artık edebi ilişkilerin sosyal siyasal konular meseleler bağlantısında yeni çizgilerin oluştuğunu vurgulamak isterdik.

II. Salon I. Oturum

(Alparslan-Yakar, 2009: 15)

Azerbaycan'da ise 1990'lı yıllara kadar bu gibi konular bir moda halindeydi ve komünizm şiirin temel ideolojik kaynaklarındandı. Böylece eğer Orta çağ şiirinde benzerlikler söz konusuysa 20. yüzyılda daha çok farklı özellikleri kaydedebiliriz¹. Özetle belirttiğimiz benzerlikleri aşağıdaki gibi

I Klasik şiirde olduğu gibi yeni dönemde, XX. Yüzyılda da kaleme alınmış şiirlerde benzeş bulmak mümkündür. Maraş edebiyatının en yeni dönem şairlerinin eserleriyle Azerbaycan'ın çağdaş şiirini kıyasladığımızda ilk olarak Şehriyar'ın etkisi belirgin şekilde gözükmektedir. Özellikle de "Haydarbaba'ya Selam" eserinin izlerine Abdurrahim Karakoç ve diğerlerinin şiirlerinde rastlıyoruz. Bahsettiğimiz şairin "Bugünden Düne Doğru" şiirinde Şehriyar üslubunun izlerini görmekteyiz:

*Dağ yolunda sarı güller açanda
Üveyikler kanat vurup uçanda
- Harcadığım yıllar gelir aklıma*

(Karakoç, 1997: 56)

Şehriyar'dan farklı olarak bentleri üçlük üzerinde kuran Karakoç'un bu şiiri aşağıdaki bentle büyük ölçüde örtüşmektedir:

*Heydər Baba, ildırımlar çaxanda,
Sellər, sular şaqqıldaşıb axanda,
Qızlar ona səf bağlayıb baxanda,
Salam olsun şövkətizə, elizə,
Mənim də bir adım gəlsin dilizə.*

(Şehriyar, 1993: 9)

Yine aynı şairin "Hasbihal" şiirinde de "Haydarbaba'ya Selam" eseriyle içerik ve biçim açısından örtüşme ve benzerlik dikkatimizi çekmektedir. Abdurrahim Karakoç da dağlara hitaben sorgu soru etmektedir:

*Alnundan öptüğüm dumanlı dağlar
Yiğitlerim başınızdan geçti mi*

*.. kara bulut gökten yağmur elerken
Seher yeli koyakları yalarken
Sarp kayada yavru geyik melerken
Kartalınız kanat vurup uçtu mu?*

(Karakoç, 1997: 57)

Bazen çağdaş şiirlerde de etkilenme değil, aynı duygu ve düşünceleri benzer kelime ve ifadelerle dile getirme sonucunda ortaklığın sağlandığını görmekteyiz. Bu açıdan Latif Aslan'la Azerbaycan'ın lirik şairi Nigar Refibeyli'nin şiirleri arasında bir bağ vardır. Maraşlı şair duygularını şöyle ifade etmektedir:

Gönül kederlidir dayanmaz zara

değerlendirebiliriz.

1. Bahariyelerle İlgili Şiirler ve Ortak Özellikleri:

Divan ve halk edebiyatında bir şiir türü gibi dikkati çeken Bahariyeler adından belli olduğu üzere ilkbaharın gelişini ve bu zaman doğadaki değişimleri anlatan manzumelerdir. Bahariyeler de Maraşlı ve Azerbaycanlı şairlerin eserlerinde dikkat çeken ortak türlerdendir. Bildiğimiz gibi bu tür şiirlerin kökü Orta Çağ şiirine dayanmaktadır. Genellikle bu tür şiirlerde ya doğa betimlemesi yapılır, ya da şairin kederi veya neşesi doğayla vahdette verilir. Gülşeni'nin aşağıdaki koşmasını ikinci kısım bahariyelerden addedebiliriz:

*Derd-i gamla geldi yazbahar ayı
Yare bir bergüzar verilmez oldu
Rakipler rakibi girdi araya
Bağlandı yollarım varılmaz oldu*
(Alparslan-Yakar, 2009: 26)

Gülşeni'nin bu şiiriyle Aşık Alı'nın "Oldu" redifli geraylısı arasında benzerlik dikkat çekmektedir.

Bahariyeler sırasında Hezari'nin ve Aşık Alı'nın "Gönlümüz" ve "Gönül" koşmaları arasında da benzerlik mevcuttur:

*Gene geldi yazbaharın ayları
Yare mektup yazmak ister gönlümüz
Karı gitmiş mor sümbüllü bağları
Şikar için gezmek ister gönlümüz*
(Alparslan-Yakar, 2009: 52)

Aşık Alı'nın "Gönül" koşmasında da ilkbaharda gönlün dilediklerinden ve dileklerinden bahsedilmektedir.

Bahar fəslı, yaz ayları gələndə,

*Mevlam bırakmasın Aslan ı dara
Bu kara kaderi çektim pazara
Alan yoktur satılmıyor neyleyim*

(Alparslan-Yakar, 2009: 62-63)

Latif Aslan'nın bu şiiri kara kaderden yakınan bir şairin ruh hali olmakla birlikte ister istemez XX. Yüzyıl Azerbaycan kadın şairlerinden Nigar Refibeyli'nin "Alagözlüm" şiirini anımsatmaktadır:

*Ala gözlüm, səndən ayrı gecələr
Bir il kimi uzun olur neyləyim?
Bağçamızda qızılgülər hər səhər
Tezdən açır vaxtsız solur neyləyim?*

(Rəfibəyli, 2004: 132)

II. Salon I. Oturum

*Uca sərt dağlardan qar istər könül.
Gözəllər sallanıb sıra vuranda
Xəstəyəm, onlardan nar istər könül.*
(Alparslan-Yakar, 2009: 40)

Maraşlı şair Arif (ö. 1788) in bahariyesi divan edebiyatından da izler taşımakla baharın gelişini daha ince detaylarla anlatmakta, çiçeklerin açmasını, bu faslın güzelliğini bildirmektedir:

*Çarhacı payesi şukufe nergiz
Yine bahar eyyamına ulaştı.
Ulaştı navruzunu sultan himaye
Rüstəm zal gibi ona yol açtı.*

*Açtı yolunu sultan geldi tahtında
Menekşe erkuvan hep hizmetinde
Dal hançerle susam eli altında
Nergizi şehlanın rahatı kaçtı*
(Alparslan-Yakar, 2009: 19)

Arif'in bahariyesinde olduğu gibi Seyid Abülgasim Nebati'nin de bahariyelerinde çimenlerin yeşillenmesi, çiçeklere bürünmesi ve güzellerin de bu aleme ayrı bir renk katması betimlenmektedir:

*Genə gəldi bahar fəsli,
Bülbül gəldi dadə, dadə.
Əhməri güllər açıldı,
Saqi, gətir badə, badə!*

*Genə səbz oldu çəmənlər,
Güldən bəzəndi gülşənlər,
Çıxmış seyrə gülbədənlər
Hamı üzü sadə, sadə.*

(Nəbati, 2004: 143)

Bundan başka "Gene bahar oldu, açıldı güllər" mısrasıyla başlayan koşmasında da Nebati, güzel bir bahariye örneği kaleme almıştır.

Aşık Alesker ise baharın diğer şairlerden farklı olarak gelişini dağların doğal değişimleriyle tasvir etmektedir:

*Bahar fəsli, yaz ayları gələndə
Süsənli, sünbüllü, lalalı dağlar.
Yoxsulu, ərbabı, şahı, gədanı
Tutmaz bir-birindən alalı dağlar.*
(Aşiq Ələsgər, 2004: 35)

Böylelikle Maraşlı ve Azerbaycanlı şairler klasik şiir geleneğine bağlı olan bahariye ananesini sonraki yüzyıllarda yaşatmışlardır.

2. "Ağlarım" Redifli Şiirler ve Şekvaiyeler:

Hem Azerbaycan hem de Maraşlı şairlerin manzumelerinde şikâyetler

çeşitli konular üzere ele alınmıştır. Yani sosyal ve kişisel sorunlar şekvaiyelerin kaleme alınma nedenidir. Bu bağlantıda bazen her iki konunun bir arada verildiği şiirlere de rastlıyoruz. Örnek olarak **Elbendi (XIX.)**'nin memleketinin halinin perişanlığını dile getiren aşağıdaki şiirini verebiliriz:

*İlgit ilgıt bir yel esti urumdan
Duydum hali yaman olmuş Avşarın
Gam kasavet kalkmaz oldu serimden
Yönü gurbet ile düşmüş Avşarın*

*Çalınmıyor davulları, sazları
Avlanmıyor şahanları, bazları
Oynamıyor gelinleri, kızları
Bozulmuş gelini, kızı Avşarın
(Alparslan-Yakar, 2009: 23)*

Bu şiirle Azerbaycanlı şair Molla Penah Vagif in “Kür Gırağının Eceb Seyrangahı Var” şiiri arasında içerik bağlantısında örtüşme söz konusudur. Kür nehri kenarındaki köylerin bakımsız halinden yakınan Vagif, Elbendi gibi güzel kız ve gelinlerin de yokluğundan şikayet etmektedir:

*Kür qırağının əcəb seyrəngahı var,
Yaşılbaş sonası, hayıf ki, yoxdur!
Ucu tər cığalı siyah tellərin
Hərdən tamaşası, hayıf ki, yoxdur!*

*Qış günü qışlağı Qıraqbasanın,
Gözüdür Aranın, cümlə-cahanın,
Belə gözəl yerin, gözəl məkanın
Bir gözəl obası, hayıf ki, yoxdur!*

(Vaqif, 2004:114)

Elbendi'nin şiirinde hali yaman olan Avşar'ın “yönünün gurbet ile düşmesi” aynı zamanda Azerbaycanlı Aşık Alesger'in de “Dağlar” şiirinde geçmektedir:

*Hanı mən gördüyüm qurğu-büsatlar?!
Dərdməndlər görsə, tez bağı çatlar;
Mələşmir sürülər, kişnəşmir atlar;
Niyə pərişandı halların, dağlar?!*

*Hanı bu yaylaqda yaylayan ellər?!
Görəndə gözümdən car oldu sellər.
Seyr etmir köysündə türfə gözəllər,
Sancılımur buxağa güllərin, dağlar!
(36)*

Aşık Alesger 1918 yılında Ermeni saldırısı sonucunda köylüleriyle birlikte göçmen durumuna düşmek zorunda kalmış ve bir süre sonra geri döndüğünde ana vatanının halini perişan görmüş, şiirinde de eskisi gibi meclisler

II. Salon I. Oturum

kurulmadığını, güzellerin neşesinin kaçtığını belirtmiştir.

Şikayet konulu şiirler içerisinde “Ağlarım” redifli şiirler de dikkat çekmektedir. Yine hem divan, hem de halk şiiri tarzında hem Azerbaycanlı, hem de Maraşlı şairlerin kaleminde dünya halinden, sevgilinin vefasızlığından ve diğer değişik konulardan “ağlayan” şairler koşma ve gazellerinde bunu ifade etmişler. Örneğin Gasım Bey Zakir yalnızlığından şikayet etmemedir:

*Düşəndə yadıma vəfalı dilbər,
Sərasər od tutub alışır cigər.
Qəm tünlüq, mən yalqız, yüz yana çəkər,
Zakirəm, böyüyüb başım ağlaram.*

(Zakir, 2005: 173)

Maraşlı şair Süreyya'nın aynı redifli şiiri de Zakir'in bu manzumesiyle benzerlik göstermekte ve o da nazlı yarını hatırladığı için ağladığını bildirmektedir:

*Seher vakti olup şafak atınca
Nazlı yar hatıra gelir ağlarım
Yiğit gönlü bir güzeldə kalınca
Neler çektiğini bilir ağlarım*

(Alparslan-Yakar, 2009: 119)

Diğer bir Maraşlı şair Mahir de suna elinden şikayet etmekte ve ona ulaşamadığı için göz yaşı dökmektedir:

*Neler çektim neler suna elinden
Bunca gündür gülemedim ağlarım
Meyil verdim meylimden hep dönderdin
Yollarında ölemedim ağlarım¹*

(Alparslan-Yakar, 2009: 65)

Azerbaycan şiirinde “Ağlarım” redifli şiirler sırasında M.P.Vagif le M.V.Vidadi'nin müâşiresi daha çok meşhurdur. Maraşlı Mustafa Hartlap (1880-1952)'in “*Gam Çekme Dünya Haline*” şiiri “*Ağlarsan*” müâşeresinde dünya yaşamına bağlı olan ve ahreti düşünerek dertlenen Vidadi'nin aksine olarak güzelden, güzellikten zevk almayı öneren Vagif'in tutumuyla çok benzemektedir:

Gam çekme dünya haline

1 “Ağlarım” redifli şiirlere yalnız koşmalarda değil gazel türünde kaleme alınmış eserlerde de rastlamaktayız. Bu bağlantıda Maraşlı Halili (?-1589-90) ve Molla Penah Vagif'in gazelleri dikkat çekmektedir:

*Ah edip her dem diriğa firkatım var ağlarım
Sabra takat kalmadı çün rikkatım var ağlarım*

(Alparslan, Alıcı, Yakar, 2009: 90)

*Ey güli-xəndan, fəraqından sənın qan ağlaram,
Eylərəm şamü səhər çaki giriban ağlaram.*

(Vaqif, 2004: 153)

*Bulanır bulanır durulur bir gün
Bir takım kem-rahın kil u kaline
Onların da defteri dürülür bir gün
(Alparslan-Yakar, 2009: 88)*

3.Azerbaycan ve Maraş Şiiinde “Turnalar” Redifli Şiirler ve Ortak Özellikleri:

Genellikle Türk edebiyatında Turnalara hitaben yazılmış şiirler dikkat çekmektedir. Bu bağlantıda Azerbaycan edebiyatında M.V.Vidadi, M.P.Vagif, G.B.Zakir, Maraş şiirindeyse Şazi ve Ömer Beyazıt'ın bu konuda manzumelerinde özlem ve hasret duyguları dile getirilmektedir. Bu şairlerin “Turnalar” redifli şiirleri hem içerik hem de biçim açısından benzeyiş göstererek ortak özelliklere sahiptir. Gasım Bey Zakir, “Turnalar” şiirini doğduğu topraktan uzaktayken yazmıştır. O suçlu bulunarak bir süre Bakü'ye sürgün olmuş ve bu müddetçe yârinin ve yakınlarının ayrılık hasretini çekmiş, özlemine Turnalara hitaben yazdığı koşmasında ifade etmiştir:

*Laçın yatağıdır bizim məkanlar,
Yavaş-yavaş gedin səsiniz anlar,
Qorxuram toxuna ötən zamanlar,
Sürbəniz dağılıb çaşa, durnalar!¹*

1 Zakir'in Turnalar şiiriyle Filari'nin bu manzumesi arasında da büyük benzerlik vardır:

*Bad-ı seba selam eyle o yare
Pek göresim geldi ellerimizi
Gönül arzu çeker ama ne çare
Neyleyim tutan var yollarımızı*

(Alparslan-Yakar, 2009: 25)

Filari de Azerbaycanlı şair gibi yolunun kesildiğinden şikayet etmede ve Zakir'den farklı olarak bad-ı sebaya hitaben selamını yarine ve ellerine göndermektedir. Filari'nin Turnalara değil, bad-ı sebaya hitaben yarine haber göndermesi düşüncesine Maraşlı Hezari'nin (XIX) ve Azerbaycanlı Gasım Bey Zakir'in de koşmalarında tesadüf edilir. Hezari:

*Seher yeli bizim ele uğrarsan
Ahvalimi nazlı yare var söyle
Unutmuş mu ben garibi arar mı
O güzeli bir tenhada bul söyle*

(Alparslan-Yakar, 2009: 53)

Gasım Bey Zakir de şu bentle son derece benzerlik gösteren “Gelsin” redifli koşmasında sevgilisine bad-ı seba aracılığıyla hitap etmektedir:

Badi səba söylə mənim yarımə,

II. Salon I. Oturum

(Zakir, 2005: 166)

Şazi (XVIII) de koşmasında aynı şekilde endişesini dile getirilerek Turnalara “yaman” olarak nitelendirilen Arabistan valisinden korunmalarını tavsiye edir:

*Turnam sökün etmiş Göksün gölünden
Doğru gedin Saraycık`tır yolunuz
Kuruc-ova, Tekir beli konalga
Orda olsun meskeniniz eliniz*

*Uğramadan geçmen koca Kilis`i
Halep derler şehirlerin ulusu
Ne yamandır Arabistan valisi
Korkarım ki yaman olur halınız*

*Hama`lı dolabın kurmuş Asi`ye
Humus`ta var evliyalar hası ya
Ikikapılı da avcılar oturmuş pusuya
Ötüşmeden sessiz gitsin diliniz
(Alparslan-Yakar, 2009: 122)*

Görüldüğü gibi hem Maraşlı, hem Azerbaycanlı şairlerin koşmalarında Turnalar bir imaj olarak dikkat çekmektedir ve onları bekleyen hayati tehlike aslında dönemin sosyal tarihi durumu hakkında bilgi edinmemize yardımcı olmaktadır. G. B. Zakir “Laçın yatağı” derken kapalı şekilde kendi düşmanlarını kastetmiş, Şazi açık olarak Arabistan valisinin ismini çekmiş, M.V.Vidadi:

*Ərz eyləyim, bu, sözüümün sağıdır,
Yollarınız haramıdır, yağıdır,
Şahin-şonqar sürbənizi dağıdır,
Boyanarsız qızıl qana, durnalar!
(Vidadi, 2004: 17)*

Bendinde haramı, yağı kelimeleriyle yollardaki haydutlardan

*Gözəllər çıxıbdır seyranə, gəlsin.
Təğafül etməsin işrət çağıdır,
İçilir hər yerdə peymanə, gəlsin.*

(Zakir, 2005: 165)

Bad-ı sebaya hitaben şiir söyleyen Maraşlı halk şairi Şirvanlı ise daha çok yarinin vereceği cevabı beklemektedir:

*Bad-ı saba Allah`ını seversen
Benim arzum yare dedin ne dedi
Biraz bahsedersen biraz översen
Gezinir avare dedin ne dedi*

(Alparslan-Yakar, 2009: 137)

bahsetmiştir. Turnalar şiirinin yazarlarından biri olan M.P.Vagif, kendi üslubuna sadık kalarak diğer şairler gibi turnaların düşmanı olan Laçını sembolik değil gerçek anlamında kullanmıştır. Hem de diğer şairlerden farkını bir daha ortaya koyarak turnaları gökyüzünden onun gözleriyle güzelleri seyreden, arayan ve soran bir imaj olarak vermiştir:

*Xeyli vaxtdır, yarın fərağındayam,
Pərvanə tək hüsnün çıraqındayam,
Bir ala gözünün sorağındayam,
Görünürmü, görün, gözə, durnalar!*

*Mən sevmişəm ala gözüün sürməsin,
Bədnəzər kəsibən, ziyan verməsin,
Saqın gəzin, laçın gözü görməsin,
Qorxuram səfnizi poza, durnalar!
(Vaqif, 2004: 96)*

Maraşlı şair Ömer Bayazit de Turnaları daha çok Vagif şiirinde rastladığımız anlamda betimlemiştir:

*Turnalar seherden düzüün yola
Vakitler geçmede uzayor ara
Saatın bildirin o nazlı yara
Belki melül mahzun yüzü turnalar
(Alparslan-Yakar, 2009: 107)*

Böylelikle G.B.Zakir, Şazi ve Vidadi'nin şiirlerinde sosyal ve kişiler sorunlar turnalarla ilişkide ele alınır, M.P.Vagif ve Ö. Bayazit daha gerçek anlamda betimliyorlar.

5.Güzellerin Vasfı - Güzellemeler:

Doğa güzelliklerini anlatmak ya da kadın, at gibi sevilen varlıkları övmek için yazılan şiirlerdir. Güzellemeler bu konuları ayrı ayrı ya da birlikte ele alabilir. (<http://www.esbl.k12.tr/belge/nazim.pdf-25.09.2012>) Adeta halk şairleri tarafından koşma tarzında söylenen güzellemelerde daha çok kadın güzelliği, zarafeti vasfedilmektedir. Bu bağlantıda Azerbaycanlı Aşık Valeh'in ve Molla Penah Vagif'in "Sevdiğim" koşmalarıyla Maraşlı Sıddık Özer'in "Sevgilim" şiiri arasında bir paralellik gözlemlenmektedir. Örneğini vereceğimiz şiirde Sıddık Özer sevgilisini bir güzellik simgesi olarak betimlemektedir:

*Özenmiş yaratmış seni yaradan,
Öyle nadirsin ki canım sevgilim
Hicap perdesini kaldır aradan
Sen, benim dünyamsın canım sevgilim.*

*...Senin baldan tatlı dilin seveyim
Güzellik simgesi elin seveyim
Esnek, narin, kıvrak belin seveyim,
Sen, benim dünyamsın canım sevgilim.*

II. Salon I. Oturum

(Özer, 2000: 102)

Güzellemeleriyle Azerbaycan edebiyatında ünlü olan Molla Penah Vagif de Maraşlı şair gibi kendi sevgilisini bütün güzellerden üstün bilerek onu gökteki meleklerle kıyaslamaktadır ve saçını, yüzünü, bakışını, gözlerini, vasfetmektedir:

*Onun üçün uymaz qeyriyə könlüm,
Bir əcəb zibadır mənim sevdiğim.
Huri nədir, qılman nədir, mələk nə,
Hamıdan əladır mənim sevdiğim.*

*Zülfəri sünbüldür, yanağı lalə,
Baxışı tən edir vəhşi qəzalə,
Gözləri məstanə, ağzı piyalə,
Gərdəni minadır mənim sevdiğim.*
(Vaqif, 2004: 68)

Genellikle Maraşlı halk şairlerinin güzellemeleriyle Vagif şiiirleri arasında büyük benzerlik sözkonusudur. Daha bir örnek olarak Hacı Zülkadiroğlu (1902-1958)'nin koşmasını verebiliriz:

*Dilber huri misin durun mu biraz
Lisanın ne tatlı baldan mı güzel?
Dişlerin saf inci, dudağın kiraz
Cemalin bullur mu nurdan mı güzel?*

Zülkadiroğlu'nun "inci dişli, kiraz dudaklı" güzeli Vagif kaleminde şöyle betimlenmektedir:

*Dəhanın sədəfidir, dişlərin inci,
Sanasan ağzın püstədir, ay qız!
Xumar gözlərini sevəndən bəri,
Dərdə düşüb canım xəstədir, ay qız!¹*
(Vaqif, 2004: 36)

Güzellerin vasfi Maraşlı şair İmirza'nın da kaleminde en ince detaylarına kadar sunulmakta, Vagif'in de kullandığı mazmunlarla sanki bir ressam olarak onu tasvir etmektedir:

*Kırmızı gül nispet eder yanağa
Altın hırızmasın dökmüş dudağa
Cevahir hatemi takmış parmağa
Zer burmasın ağ bileğe uydurmuş*
(Alparslan-Yakar, 2009: 59)

1 Mehmet Kiper (1911-1965)'in aşağıdaki şiiri M.P.Vagif'in "Bu kız" redifli şiiriyle benzerlik göstermektedir:

*Akul yetmez kipriğine kaşına,
Yirmiden fazla demem yaşına,
Dudak kiraz sedef uymaz dişine,
Şeker mi kaymak mı dili bu kızın (Alparslan-Yakar, 2009: 71)*

Böylece M.P.Vagif'in şiirlerinde rast gelinen etnografik betimlemelere İmirza adlı şairin de manzumesinde tesadüf edilir ve aynı şekilde güzelin vasıfları dile getirilir.

Genellikle Azerbaycan edebiyatında güzellemelerin en büyük ustası olarak bilinen Vagif, şiirlerinde bazen o kadar gerçekliğe kapılır ki, açık kelimelerle de anlattığı güzelin halini kaleme alır. Aynı özelliğe Şazi'nin de güzellemelerinde rastlıyoruz:

*Simü zer nişanın tutmuş destine
Siyah ebrulerin çeşm-i mestine
Domur domur ak memenin üstüne
Güllap mı serpilmiş teri mi bilmem*
(Alparslan-Yakar, 2009: 127)

Mustafa Hartlap'ın vasıf konulu şiirindeyse güzel, çiçeklerle kıyaslanmaktadır:

*Gark olmuşsun elvan elvan çiçeğe
Başın gül harmanı, saçın reyhandır
Muyların gül`aptır, zülfün melemşe
Alnın mevc ilahi gülü handandır*
(Alparslan-Yakar, 2009: 113)

Aşık Alesgeri'nin "Ola" redifli şiirinde de güzel baharla, benefşeyle birlikte tarif edilmektedir:

*Hər yetən gözələ "gözəl" demərəm,
Gözəldə gərəkdi işvə-naz ola.
Buxağından ətri-bənövşə gələ,
Qoynu gülşən ola, bahar, yaz ola.*
(Aşiq Ələsgər, 2004: 67)

Böylece güzellemeler hem Maraşlı, hem Azerbaycanlı halk şairlerinin kaleminde ortak vasıflarla dile getirilen şiirlerdir.

3. Dağlar ve Yaylak Konusu:

Dağlar ve yaylak konusu genellikle birçok aşık ve şairlerin eserlerinde sık sık ele alınan konulardandır. Tabii ki Azerbaycan ve Maraş edebiyatında da bu konu şiirin temel kaynakları sırasında yer almaktadır. Süleyman Paşa'nın "Dağlar" redifli şiiri bunun bariz örneklerindedir:

*Bahar oldu sular çağlar
Bize mesken oldu dağlar
Yer içerler hasta sağlar
Ben ağlarım bülbül ağlar
Bize mesken oldu dağlar*
(Alparslan-Yakar, 2009: 118)

Azerbaycan edebiyatında ise "Dağlar" şiiri denince ilkönce akla Aşık Alesker gelmektedir. Şekvaiyelerde örneğini verdiğimiz "Dağlar" redifli şiirinden başka onun aynı redifli daha bir koşması bulunmaktadır. Bu koşmada Süleyman Paşa'nın "Dağlar" şiirinde olduğu gibi bahar, yaz aylarında dağların çiçeklerle

II. Salon I. Oturum

bezəndiği ve kendi g zelliklerini kimseden esirgemedikleri ifade edilmektedir:

Bahar f sli, yaz ayları g l nd 
S s nli, s nb ll , lalalı dağlar.
Yoxsulu,  rbabı, şahı, g danı
Tutmaz bir-birind n alalı dağlar.
(Aşıq  l sg r, 2004: 35)

Dağlar hem de T rk ellerinin yaylası olarak bilinmektedir ve şiirlerde bu konu da yer almıştır. Yine Aşık Alesker yaylayı g lleri ve g zelleriyle birlikte  vmektedir:

G z ll r seyr ngahısan,
G r m s ni var ol, yaylaq!
Açılısın g l n, n rgizin,
T z  murguzar ol, yaylaq!
(Aşıq  l sg r, 2004: 161)

Maraşlı G ndeşlioğlu (XIII.) da yaylalarda illerin şenlik etmesinden ve gençlerin daha da sevdalanmasından aşağıdaki şiirinde bahsetmiştir:

Evvel bahar yaz ayları gelince
İller g c p gider yaylaya
Yiğidin sevdiği bile olunca
Dostum koca koca gider yaylaya
(Alparslan-Yakar, 2009: 27)

4. Taşlamalar ve Satirik şiirler

Tabii ki, XVIII. y zyıldan sonra gerek Azerbaycan gerekse de T rkiye edebiyatında giderek sosyal konular da edebiyatın konusu olmakta ve şiirlerde toplumun çeşitli sorunları dile getirilmekte, eleştirilmektedir. Bu bağlantıda yine de G.B.Zakir Azerbaycan edebiyatında dikkat çeken bir şairdir ve onun manzumelerinde riyakar din adamları, memurlar, yalancı alimler ve başkaları eleştiri hedefidir. Aynı konunun Maraşlı Mahzuni şerif'in de şiirlerinde dile getirildiğini g rmekteyiz:

Bır hoca varıdı, tesbih  kerdi
Yalan koymaz, yery z ne d kerdi
Gizli şarap i er haramdı derdi
Yalanıynan falıynan kaybıldı

(S leyman, 2005: 59)

Gasım Bey Zakir'in de şiirlerinde aynı şekilde riyakar din adamları eleştirilmekte, millete verdikleri vaazla kendi yaptıkları arasında b y k  lişki olduğu dikkate sunulmaktadır.

S rahi solunda, bad  sağında,
M z  qabağında, mey dodağında,
 eşm  k narında,  ay qırağında
 mmameyi-seyyid, mollay  bir bax!

Vaiz biz  s yl r ş ri-M st fa;

*Həramə mürtəkib olmayın əsla!
Özü lüm-lüm udur batində, əmma
Zahirdə dediyi mənayə bir bax!
(Zakir, 2005: 35)*

Mahzuni Şerif`le Gasım Bey Zakir`in satirik şiirleri arasındaki benzerlik başka şiirlerinde de gözükmetedir. Daha doğrusu “Bizim memlekettən haber sorarsan” ve G.B.Zakir`in “Haber alsan bu vilanın ahvalın” şiirleri ilk mısralarındaki benzerlikle dikkati çektiği gibi içeriğine göre de örtüşmektedir. Mahzuni Şerif`in “Efendim” diye hitap ettiği şahsa yazdığı şiirde memleketin hali anlatılmakta, sosyal sorunlar dile getirilmektedir:

*Bizim memlekettən haber sorarsan
Kimi açtır, kimi toktur efendim
Koltuğu bulanlar bizi unuttu
Aradan sürünen çoktur efendim.
(Süleyman, 2005: 59)*

Azerbaycanlı şair Gasım Bey Zakir`in arkadaşı ve büyük yazar Mirze Fethali Ahundzade`ye hitaben kaleme aldığı “Vilayetin Meğşuşluğu Hakkında” manzumesinde de memleketin dertleri bütün ayrıntılarıyla belirtilmektedir:

*Xəbər alsan bu vilanın əhvalın
Bir özgədir keyfiyyəti-Qarabağ,
Həqdi, bundan əqdəm görübsən sən də
Hanı o qaidə, o qanun, sayaq?
(Zakir, 2005: 21)*

Aynı konuda şiir kaleme alan Maraşlı Abdurrahim Karakoç`un “Önemli Haberler” başlıklı manzumesinde de kendi köyündeki gelişmeler oğluna hitaben anlatılmakta ve köy haberli şiir memlekettən haberler veren Zakir ve Mahzuni Şerif`in şiirleriyle benzeyiş göstermektedir:

*Köyümüzden haber sorarsan oğul
Bozdağ`ın çalısı iyi ve rahat
Susuz bardakların gönlü hoş değil
Çuvalın dolusu iyi ve rahat*

*Murat kara donlu dağlar ardında
Elif ana çile taşır sırtında
Alper hastanede, canı derdinde
Rahmetli Hulusi iyi ve rahat.*

(Karakoç, 1997: 82)

Böylece Azerbaycanlı ve Maraşlı şairlerin eserlerinde taşlama nitelikli konular arasında da benzerlikler bulabiliriz.

II. Salon I. Oturum

Sonuç: 18-20. yüzyıllar arasında yaşamış bazı Azerbaycanlı ve Maraşlı şairlerin şiirlerini incelediğimiz zaman birçok konuların ortak olduğunu gördük. Her iki coğrafyada yaşayan şairler ve aşıklar benzer konuları ortaçağ şiirinden gelen kalıplaşmış bir dille anlatmışlar. Tabii ki özellikle de 18. yüzyılda yalnız Azerbaycan ve Anadolu şiirinde değil, hatta Orta Asya şairlerinin de eserlerinde benzer konuların ele alındığını ve aynı şiir dilinin kullanıldığını görebiliriz. Edebiyatın kalıplar üzerinde kendi ürünlerini vermesi ve edebi ilişkiler her bir coğrafyadan çıkan divan ve halk şairlerinin arkasında büyük iz bırakması ve bütün Türk-İslam edebiyatını etkileme olgusu bu birlikteliği sağlayan nedenlerdendi. Örneğin N.S.Banarlı da 18. Yüzyıl Türkmen edebiyatını ve Mahtumkulu`yu değerlendirirken şu kaniya varır: “Mahtum Kulu, Azeri ve Anadolu Türkçelerinin de bağlı bulunduğu tarihi Oğuzcanın diğer bir şubesi olan Türkmen Türkçesi şairidir. Bu ananevi Türkmen edebiyatının gerek şiir, gerek hikaye vadisindeki eserleri, umumi çizgileriyle Azeri ve Anadolu halk şair ve hikayecilerinin eserlerinin aynıdır” (Banarlı, 1987: 744) Yani bu bağlantıda Mahtumkulu şiirleriyle de Vagif`le olduğu gibi Maraşlı şairler arasında bir bağ kurabiliriz. Çünkü şiirler belli konuları kaleme almakta ve kalıp olan mazmun, kelime ve ifadeler kullanılmaktadır. Sadece lehçeler ve şairlerin kişisel üslupları bu dönemde kaleme alınan şiirleri farklı kılmaktadır. 20. yüzyılda ise belirttiğimiz nedenlerle daha önceki dönemde belirgin şekilde olan ortaklık giderek azalmaktadır.

Kaynakça:

Alparslan Yaşar, Yakar Serdar. Maraş'ta Divanından Parça Kalmış Halk Şairleri. Kahramanmaraş, 2009

Alparslan Yaşar, Yrd. Doç. Dr. Alıcı Lütfi, Yakar Serdar. Türk Edebiyatında Maraşlılar. Kahramanmaraş, 2009

Aşık Ələsgər. Əsərləri. Bakı: "Şərq-Qərb", 2004

Banarlı Nihat Sami. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi / Cilt 2. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1987

Füzuli Məhəmməd. Seçilmiş əsərləri. Altı cildə, I cild, Bakı: "Şərq-Qərb", 2005

Füzuli Məhəmməd. Seçilmiş əsərləri. II cild. Bakı: Azərneşr: 1940

Karakoç Abdurrahim. Suları İslatmadım. Ankara: Ocak Yayınları, 1997

Özer Siddik. Vuslat IV (Şiirler). Kahramanmaraş: Dolunay Yayınları, 2000

Rəfibəyli Nigar. Seçilmiş əsərləri. Bakı: "Şərq-Qərb", 2004

Seyid Əbülqasım Nəbatı. Seçilmiş Əsərləri. Bakı: "Şərq-Qərb", 2004

Şəhriyar Seyid Məmmədhusəyn. Divanı-türki. Bakı: Əlhuda-Sabah, 1993

Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri. VI cild, Bakı: Çarşıoğlu, 2003

Vaqif Molla Pənah. Əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb", 2004

Vidadi Molla Vəli. Əsərləri. Bakı, Öndər nəşriyyatı, 2004

Xətayi Şah İsmayıl. Əsərləri. Bakı: "Şərq-Qərb", 2005

Zakir Qasım Bəy. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Avrasiya Press Nəşriyyatı, 2005

Zaman Süleyman. Mahzuni Felsefesi. Ankara: Sanat Yapıtları, 2005

1. Rus işğalından öncəki və orta əsrlərin son dövrlərində olan şairlərin adı tam verilir:

Molla Pənah Vaqif kimi...

2. Guddusi adlı bir şairin bizim Elyazmalar İnstitutunda bir əlyazma divanı var. Bəlkə sənin üçün maraqlı olar. XIX əsr şairidir.

3. Nadiri

Şol zaman ki bezm-i vashında gönül mesrur idi

Cam-ı vahdet neşesindən gözlerim mahmur idi

Nəsiminin də bənzər şeri var:

Dün gecə bir dilbər ilə eyşimiz məmur idi,

Leykin ol xunxarə gözlər uyxudan məxmur idi

4. Şeirələrin adını bəzən dırnaq içində, bəzən isə dırnaqsız verirən.

5. Faktiki materialın yeterincə olsa da, nəzəri ədəbiyyatın azdır.

**ELBİSTAN'LI YEMLİHA-ZÂDE MUSTAFA KÂMİL
EFENDİNİN KENDİ HATTIYLA YAZMIŞ OLDUĞU ON ALTI
RİSALELİK MECMUANIN TANITIMI.**

Yard.Doç.Dr. Nuran ALTUNER¹

Özet:

Elbistan'da doğan şâirin adı Mustafa'dır. Hayatı hakkında detaylı bilgi yoktur. Mevlevî tarikatına mensup olduğu ve kadılık görevi yaptığı bilinmektedir. Şiirlerinde Kâmil mahlasını kullanmış fakat

İbn-i Yemliha veya Yemliha-zâde diye meşhur olmuştur. Kayseri kadısı iken 1877'de vefat etmiştir.

Sempozyumda sunulacak Mecmua, Süleymaniye Ktb. Yazma Bağışlar 6955 numarada, 60 yapraktan oluşan, müellifin kendi el yazısıyla nesta'lik olarak yazılmış bir eserdir.

Eserin içerisinde nazım ve nesir olarak hemen hemen her konuda yazılmış örnekler vardır. Mecmua Elbistanlı Kamil'i ve eserlerini tanıyabilmek açısından önemli bir eserdir. Şu anda elimizde başka bir eseri yoktur. Bu yüzden mecmua incelendiğinde şair ve şairin yaşadığı dönem hakkında da bilgi edinilecektir.

Anahtar sözcükler: Elbistan'lı Kamil, Kayseri kadısı, Mecmua,

1 Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Abstract:

Mustafa, the poet, was born in Elbistan. There is no detailed information about his life. It is known that he was belong to Mevlevi order and he worked as a judge. Although he used the appellation 'Kamil' in his poems he was well known as either İbn-i Yemliha or Yemliha-zade. He died in 1877 while he was the judge of Kayseri.

The periodical which will be introduced in this paper is registered in donated handwritten manuscripts (Yazma Bağışlar) section of Süleymaniye Library, and its registration number is 6955. The periodical was written by the poet himself in the handwriting style of 'nesta'lik', and it has 60 pages.

The periodical contains writings in the form of both the verse and prose. It is an important evidence about Elbistanlı Kamil and his Works. Therefore, by introducing this periodical the poet himself anf his life time period will be known.

Key words: Elbistanlı Kamil, Kayseri kadısı, mecmua

II. Salon I. Oturum

Mecmualar, edebiyat tarihimiz bakımından çok önemlidirler. Mecmualar, nazire mecmuaları, meraklılarca toplanmış birer antoloji niteliğinde seçme şiirler mecmuaları, türlü konulardaki risalelerin bir araya getirilmesiyle meydana gelen mecmualar, tanınmış kişilerce hazırlanmış yararlı bilgileri, fıkraları ve özel mektupları kapsayan mecmualar olmak üzere çeşitler çoğaltılabilir.

Tanıtlanacak olan mecmua, Elbistan'lı Kâmil tarafından kendi el yazısıyla yazılmış çeşitli konuları içeren bir eserdir. Eser Süleymaniye Kütüphanesi, yazma bağışlar 6955 numarada yer almakta, 60 varaklık, 15 satırlık, 176,117: bb.bb. mm'lerde nesta'lik yazı çeşidi ile yazılmıştır.

Mecmua ve şair hakkında kaynaklarda bilgi yoktur.

Kahramanmaraş, Türk kültür tarihine ve edebiyatına katkıda bulunan bir çok şair ve yazar yetiştirmiştir. Kaynaklar tarandığında 22 Kahramanmaraş'lı divan şairi ortaya çıkar. Bugüne kadar Sümbülzade Vehbi dışında ilmi bir çalışma yapılmamış, birçoğunun adı unutulmuş ve eserleri kaybolmuştur. İşte bu unutulmuş isimlerden biri de Elbistan'lı Kâmil'dir. Mesela, Yrd. Doç. Dr. Lütfi Alıcı¹ tarafından hazırlanan "Tezkirelere göre Kahramanmaraşlı Divan şairleri" nde Elbistan'lı Kâmil'in adı geçmemektedir.

İkinci bir çalışma olan "Maraş Meşhurları"² nda şairin adı var fakat yeterli bilgi yoktur. Şairin Elbistan'da doğduğu, asıl adının Mustafa olduğu yazılıdır. Hayatı hakkında detaylı bilgi olmadığı, şiirlerinde Kâmil mahlasını kullandığını ve İbni Yemliha veya Yemliha-zâde diye meşhur olduğu, Kayseri kadılığı yaptığı ve 1875 H.de vefat ettiği kayıtlıdır.

Eserleri ise şöyle sıralanmaktadır:

Kaside-i Hemziyye Tahmisi, Ta'likat-i Ala Nuhbeti'l-fiker, Haşiye ala Şerh, el-Hikmetü'l Bâliğa, Türkçe Divan, Manzum Râiyye, Şerhü'l-Elfiyye, Şerhü Hikmetü'l-Bâliğa, Türkçe divan, Manzum Râiyye, Şerhü'l-elfiyye, Şerhü Hikmetü'l-Bâliğa, Kasidetü'l-Adem Şerhi, Kasidetü'l-Muzriyyenin şerh ve tahmisi, Manzûmetü'l-Hüseyniyye ve şerhi, Şerh ü nûniyye, El-Makâlâtü'l-Hassan ala Kasidet-i Hassan, Minhâcü'l-İhticâc, Manzûmetü'l-Hüseyniyye, Manzûmetü'l-Aliyye Fi'l-Ahbâri'n-Nebebiyye, Nazmü'l-Fünûn fi seb'at-i Ulûm, Şerh-i ala Kaside-i Nûniyye'dir.

Yukarıda sayılan eserleri arasında tanıtımını yapacağımız Mecmua'nın adı geçmemektedir. Ve mecmuanın içinde zikredilen eserler yer almamaktadır. Sadece türkçe divandan bahsedilmektedir. Mecmuanın içinde Elbistan'lı Kâmil'in mahlasının geçtiği gazel, kaside, vefat, doğum tarihleri hatta koşma ve kalendarleri gibi şekiller yer alır. Ancak bu şiirler bir divan hacminde değildir. Mecmuanın içinde çeşitli konularda şiirler, nesir parçaları, Arapça farsça ibareler,

1 Alıcı,2004:c.1,s.2.

2 Alparslan&Yakar,2009:s.112.

teşekkürname, tebrikname, methiyeler, latifeler, ilâç reçeteleri, Eğin kasabasını öven şiirler gibi aklına gelen her konuyu kendi el yazısıyla yazmıştır

Mecmuayı incelediğimizde Kâmil'in arapça-farsça bildiğini anlıyoruz. Şairliği birinci sınıf değildir. Duygu ve düşüncelerini rahatça şiire dökmüş, aruzu çok iyi kullanamamış, imla konusunda da hassasiyet göstermemiştir. Halk dilini, koşmada, sade, yalın dili ise şarkısında kullanmıştır. Bazı şiir ve latifelerde argo kelimeleri de kullanabilmiştir.

Mecmua ilim âlemince bilinmemektedir. Tarafımızdan Süleymaniye kütüphanesinde tespit edilmiş olup sempozyumda sunulduktan sonra transkribe edilip neşredilecektir.

Mecmua içinde yer alan edebiyat ürünleri, başlıklarıyla sayfa numaralarıyla birlikte verilecektir. Bazı ürünlerin ya tamamı verilecek ya da birkaç beyit örnek gösterilecektir. Tebliğ sunumunda zaman yetersizliğinden dolayı fazla detaya girilmeyecektir.

Eserin başlığında ve özetinde eserin on altı risaleden meydana geldiği belirtildi. Bu on altı ifadesi kütüphane kataloğuna göre idi. Tebliğde mecmuanın içinde ne kadar eser varsa tek tek başlıklar atlanmaksızın verilecektir.

Altmış varaklık mecmuanın içinde yer alan eserler sırasıyla şöyledir:

Yk.3b de Elbistân'lı Kâmil, "Bâned Su'ad" kasidesinin şerhini yapmıştır. Bu şerhin "insanlara faydalı olmasını" temenni ederek Ka'b bin Züheyr Radyallahü anhün bu kasideyi okuyarak kılıçtan halas olup kibâr-ı sahâbeden olduğuna dair not vardır. Şerh, yk.4a ve 9b arasında yer alır. Müellif tarafından kasidenin arapça beyitleri kırmızı mürekkeple, şerhleri ise yine manzum olarak siyah mürekkeple ve harekeli olarak yazılmıştır. Şerhten örnek:

Yk.4a- Su'âd ayrıldı benden ol sebepten dil bugün bîmâr

Fedâsız bir esîr-i bend-i 'ışk yolunda hem-bîzâr

.....

Hakikat ol su'âd vakt-i firâk ve irtihâlinde

Gazâl-ı hûb-edâ mânend-i siyâh-çeşm oldı ol dildâr

.....

Yk.4b- O yâr-ı bî-vefâdur ahdini hiç tutmaz illâki

Suyu kalbur tutar gibi ahdin virür ikrâr

II. Salon I. Oturum

Yk.10a’ da Elbistân’lı Kâmil’in “Gazel-i Kâmil” başlığıyla beş beyitlik gazeli yer alır. Örnek:

Merd isen ger hâcetün itme ebed nâ-merde ‘arz

Künc-i istiğnâda ol tâ itme hiçbir ferde ‘arz

Bâr-gâh-ı Hazret-i hallâka ref’ it destini

Her zaman âmâlini ol zâta kıl bî-perde ‘arz

Şem’i tahkik içre sûzân ol hemân pervâne-veş

Bülbül-âsâ eyleme esrârını her verde ‘arz

Ehl-i derdin sohbetine mahrem ol tâ rûz şeb

‘Ârif isen itme derdün mâ-hasal bî-derde ‘arz

Ferd ü tenhâ ibtihâl ile Hudâya Kâmilâ

‘Âlemü’l-esrâr-ı devr kılsan bilür her nerde ‘arz

Yk.10b’de yer alan 7 beyitlik Gazel-i Kâmil’den iki beyit aşağıda örnek verildi:

Âsumâna her zemân çıkmaktadır âhım benüm

Girmede dest-i temennâ içre dil-hâhım benüm

.....

Olmasaydı merkezim kurbunda ol şâh-ı hânenin

Çâh-ı duzah idi herdem Kâmilâ câhım benim

Yk.11a’da 7 beyitlik “Kâmil” başlığıyla yazılmış gazelden 2 beyit :

Hâle-i ebrûların gavgâya uğrattı beni

‘Ukde-i gîsûlarun sevdâya uğrattı beni

.....

Hâl-i Hindûlar urur sînemde dâğ üstinde dâğ

Kâmilâ encâmı vâveylâya uğrattı beni

Yk.11b’de yine 7 beyitlik “Kâmil” ait gazelden bir beyit :

Murg gönlüm bendi der zincir-veş her telleri

Mûyına üftâd olan bulmaz rehâ gîsûların

Yk.12a’da 5 beyitlik “Kâmil-i Der Makâm-ı Kalenderî” başlıklı şiirden ilk iki beyit :

Dil yine bugün dîde-i âhûya uruldu

Ol zülf-i kemend-i kâkül-i hoşbûya uruldu

Seyr eyleyüben gülşen-i hüsn içre gezerken

Tûbâ gibi bir kâmet-i dil-cûya uruldu

Yk.12a’da sayfanın enine yazılmış”Tanzîr-i Sıdkî”adıyle yazılmış bir nazîre yer alır.

Yk.12’de ise Kâmil tarafından tanzîr edilmiş ”Kâmil-i Der Tanzîr-i Gazel-i Cesâdî” başlıklı şiirin tamamı aşağıda verildi:

Ey ebr-i kemân tîr-i müjen cânuma geçti

Şâd oldu rakîb her biri bir yanına geçti

Senin olsa da bir lahza tayanmaz o nigâha

Âhû nazarın sîne-i ‘uryânuma geçti

Bir bûse-i ruhsâr ki âvîze olurken

Gîsûy-ı siyâhın teli gerdânıma geçti

II. Salon I. Oturum

Füflül gibi haddinde nezâketle dizilmiş

Hâl-i siyehin dinime imânıma geçti

Şehlâ bakışın Kâmile şemşîr-i kazâdur

Cismime değil belki hemân cânuma geçti

Yk.13a'da bir Lugaz, lugazın alt sol köşesinde Muhammed Esad'ın murabbası vardır:

Hüdâya kıl bi-hakkın câh-ı Ahmed

Beni nâmım gibi nezdinde Esad

Demâdem izz ü câhum ile sermed

Muvaffak kıl müebbed ismi müeyyed

Yk.13b'de "Bu defa 1078 senesinde der Aliyye duhûlumuzdan bir mâh sonra Sakız adası niyâbeti teklîf olunub ben dahî îbâ ittiğümünden çend gün sonra Arzuhalî Efendi Hazretlerine latîfe tarîkiyle takdîm olunmuşdur" dedikten sonra aşağıdaki nazmı yazmıştır:

NAZM

Kâmilâ çînemedden çünkü çü atdın Sâkızı

Varıyor ki 'illetine eyle devây-ı diğer

Âferin tatlu yerinde bırakub çînedi ol

Bulur elbetde hazâkatla şifây-ı diğer

Yk.16b ve yk.17a' da latîfeler var. Yk.17b'de ise iki reçete vardır. Birinci reçete hummaya mübtela olanlar için olup bal ve nişâdır karışımının bele sürülmesiyle şifâ bulunulacağına dâirdir. İkinci reçete: hummâ yahut soğuk algınlığı için tiryâk, kırmız, ağaç kavunu çekirdeği, sarımsak, bir çimdik tuz, sirke yahut limonla karıştırılıp içilmesi tavsiye edilmektedir.

Reçetelerin hemen altında Fıkra-i Latîfe mevcuttur. Yk.18b'de ise bir ma'cun tarifi,"Ma'cun-ı

Mukavvî” başlığıyla “Evvelâ sarı nohuda alalar el değirmeninde öğüdeler tâ üst kabuğu çıkınca ve tâze kabuk, süd ile bişüreler katı ola andan sonra 5 dirhem mistaki, 6 dirhem zencebîl, 3 dirhem dâr-ı fülful, 3 dirhem Hindistân cevizi içi, 3 edviye mikdârı balla kıvama getirüp ma’cun ide. Vakt-i hâcetde 2 miskâl mikdârı isti’mâl ideler, ziyâde yiyeler. Şol kadar cimâ’a kuvvet vire kim hiç za’af-ı süstlük gelmiye ve andan sonra ayağı sovutmak suyla yumayınca sâkin olmaya mücerredür. İtimad oluna...”

Bu ma’cunun hemen altında başka bir macun tarifi daha vardır.

Yk.19a’da Kâmil, şuarâdan Ayntab’î Hasırcı-zâde Mehmed Ağa için latife yoluyla “beyt/müfred” yazmıştır:

Cihânda ‘Ayntab’ın yok nazîri

Ki tâ dîbâdan eltâfdur Hasîrî

Yk.19a’nın sol kenarında Kâmil tarafından H.1278 tarihli hânedân-ı kâdimden Bostâncı-zâde merhum Ebu Bekr Efendinin vefâtına tarih düşürülmüştür. Sayfanın sağ tarafında Elbistanlı Kâmil, Hasırcı-zâde’nin gazelini tanzîr etmiştir.

Yk.19b’de “Tâyî-zâde ‘Osman Hâfiz Efendinin, Gürünlü-zâde uhuvvet-i selâse hakkında olan Hicviyyesidir” kaydı vardır.

Yk.20b ve 24ab arasında Es-seyid Mustafa Kâmil Elbistânî’nin arapça olarak yazdığı “şurbu’d-duha” adlı sigara içmeyle ilgili arapça bir risalesi vardır. Fikhî yönden ele alınan risâlede, bazı ilim adamlarının haram olduğunu söylemeleriyle ilgili açıklamalar vardır fakat bu konuda kesin delil bulunmadığı, eğer eğlenmek için içilirse haram olacağını, tedavi için içilirse haram olamayacağı, sigara içtikten sonra camiye girilmemesi şeklinde ifadeler mevcuttur.

Arapça şiir, Hz.Muaviye’ye kötü söz söylenmemesi hakkındadır.

Bir kaside şerhinde ise âyetlerle mi’raç olayı anlatılıyor.

Yk.25a’da Elbistânlı Kâmil tarafından Şirvânî-zâde Mehmet Efendi’ye kaside şeklinde yazılmış 19 beyitlik methiye vardır. Aşağıda 1.ve 19.beyitler örnek verildi:

Habbezâ buldı yeni revnakını şimdi cihân

Andelîb-i dil-i şeydâ yine oldı şâdan

II. Salon I. Oturum

Gelüp üçler didiler mesnedi târihinde

Rütbe-i ‘âliyetü’l-ân yerini buldı ‘ayân

Sene 1272

Yk.25b’de Kâmilin 7 beyitlik aşk konulu “temâm” redifli şiiri ve sol yanında Ayıntâb’î Ali Efendi’nin vefâtına düşülen 3 beyitlik tarih mevcuttur. Tarih beytinin 3.beyiti aşağıda verildi:

Dört nâlde atdukda bir düşdi hemân târihini

Kırdı pâbendi o ıstabl-ı bekâya tutdı râh

Sene1274

Yk.25b’de solda “Hasırcı-zâdenin inşâd eylediği târih-i latîfdür” kaydının altında 1 beyit vardır:

Oldı bir kamçıyla târihi temâm

Deste kuyruk tolu dizgin yürüdi

En altda kime ait olduğu belli olmayan H.1274 tarihli 3 beyitlik tarih şiiri yer almıştır. Fakat 1. Mısraı silinmiş, karalanmıştır.

Yk.26a’da Elbistan’lı Kâmil’in, Ali Rızâ efendinin mahdûm-ı mükerepleri için düşürdüğü 5 beyitlik tarihtir:

Hamdilillâhi tulû’ eyledi bir nûr-ı ahad

Müterassıd idi teşrifini erbâb-ı rasad

.....

Kâmilâ târih-i vâlâsı temâm geldi latîf

Hem fikrim ola dünyâda Halîl Es’ad

Sene 1272

Yk.26a’da en altda müfred vardır.

Yk.26b’de nesir şeklinde “Sûret-i tavsiye” ve “Sûret-i tebrîk” vardır.

Yk.27a’da Sâlim efendiye “Nesîmiyye” adı altında 20 beyitlik Arapça bir kaside yazılmıştır.

Yk.27b'de "Tetimme" mevcuttur.Altında Rumûzât-ı Hâşim" kayıtlıdır.

Yk.28a'da ayrıca fâideli birtakım notlar, Osman efendinin pederi hakkında tertip eylediği "Hutbe-i Latîfe" de yer alır.

Yk.29a'da Kâmil tarafından 9 beyitlik Beyân-ı envâ'-ı ziyâfet" adlı şiir var fakat bazı kelimeler karalanıp üzerlerine başka kelimeler yazılarak değiştirilmiştir.İki beyti aşağıda:

Sekiz dinmişdür envâ'-ı ziyâfet

Ki her birinde vardır nev'-i râhat

Bunı yazmışdur İbn-i Ferište

İşitgil nazmını Kâmil'den işte

Yk.29b'de "Fıktratü'l-latîfe" ve altında bir "Murabba'" mevcuttur. Murabba' şöyledir:

Niçeler barmağına takmağičün bulımaz iken

Hâtemin altına takdı Efendi Baba

Gâliba halka-i masnûası pek evsâ'mış

'Uzv-ı ma'hûde anunçün yaramış ol zîbâ

Kamil, "Ve işbu murabba' nazîre olarak kâtib-i divân-ı sa'âdet Hacı Bekir efendinin inşâdıdır" diyerek aşağıdaki murabba'ı kastetmiştir:

Gir menhûsına hâtem yakışur nesne değil

İftirâ eylemiş öz nefsine ol sertâpâ

Şâiriz ruhuna virir böyle kelâm şânımıza

Eylemiş halt-ı kelâm bunda Efendi Baba

Murabba'ın hemen altında şu kayıt vardır: "Vaktaki Hacı bey efendinin bu kelâmını istimâ' itdikte yaka paça birbiriyle meclisde boğuşdukları agreb-i garâibdendür."

Yk.30a'da "Hitâm-ı imtihanımızda re'is-i meclis-i mümeyyiz efendi ve sâir muâvinleri huzurlarına bir nev'i nezâketle takdîm olunmuştur." başlığından sonra 7 beyitlik şiir vardır. İki beyit aşağıdadır:

II. Salon I. Oturum

Zihî kuruldı bu dîvân-ı hikmet-edâdır.
Ki imtihâne müheyyâne bezm-i vâlâdur

Egerçi olsa bu âlemde kutb u ‘allâme
Bu bezm-i hikmet-efzâyâ gıpta fermâdır

Yk.30b’de Elbistânlı Kâmil’in 5 beyitlik bir “mahbûb” hakkında yazdığı bir şiir yer almıştır:

Tecdîd-i mâcerâ eyledi bir gulâm-ı Fransevî
Ya’ni dokundı sîneme bir sihâm-ı Fransevî

Uğraşmak üzre iken bahr-ı sepîd ‘aşkla
Mestâne nûş eylemişem tâze câm-ı Fransevî

Vâpûr mahtına koyulmaktan ol çeşm-i âfeti
‘Ömrüm-asâ seni yıkmak imiş merâm-ı Fransevî

.....

Bunı diyü tekrarla ‘arz-ı cemâl ider
Hem ben de direm hakkında öyle kelâm-ı Fransevî

Kâmil nideyim toğrısı vildân-ı cinânı ben
Ger olsa tenüm ol serv-i hırâm-ı Fransevî

Bu şiirin altında Ayıntab kaymakamı Kamil efendiye¹ yazılmış bir ihtar beyti vardır². Bu beyit Farsça yazılmıştır.

¹ Tanıtığımız mecmuanın müellifi.

² Kayıtlı cümlelerin içinde bir karye/bir yer adı geçmektedir. Fakat okunamadığından dolayı yazılamadı.

Yk.31a'da Kâmil'e ait 5 beyitlik gazel vardır. İlk beyti aşağıdadır.

Ra'nây-ı lebün gonce-i handâna değişmem

Bâlây-ı kaddin serv-i hırâmâna değişmem

Bu gazelin hemen altında Farsça bir beyit vardır.

Yk.31b'de "Müfred-i Kâmil" mevcuttur:

Kimi âgûş idüp dildârını birisine kılmışdur

Kimisi hasretle vâdî-i hicrânda kalmışdur

Müfredin altında iki latife yer alır.

Yk.32a'da Kâmil'in 13 beyitlik arapça şiiri vardır.

Yk.32b'de Kâmil 11 beyitlik, H.1275 tarihli Hurşîd Paşa Hazretlerinin inşâ eylediği kışla için tarih düşürmüştür. Adı geçen paşanın hangi şehre ait olduğu yazılı fakat silinmiş olduğundan okunamıyor.

Yk.33a'da Kâmil tarafından Mehmet Ârif'in ölümüne 11 beyitlik H.1275 tarihli vefat tarihi düşülmüştür.

Yk 33b'de de Mustafa Fehmi'nin vefatı için 9 beyitlik H.1275 tarihli vefat tarihi düşülmüştür.

Altında ise 7 beyitlik H.1275 tarihli "Mektûbî Mustafa efendinin mahdûm-ı necîblerinin vilâdetine târihtir" kaydı vardır.

Yk.34a'da Kâmil tarafından Müftî Hâfız Halîl efendi zâdenin vilâdet tarihi olarak H.1269 tarihi düşülmüştür.

Yk.34b'de Kâmil'in 4 bendli, sade dille yazılmış, çapraz kafiyeli şarkısı vardır:

KÂMİL

Bir zülf-i siyaha gönül bend oldu

Sanki döndüm tavklu bir kula

Bâğ-ı ruhsârını eyledim seyrân

Bülbül gibi mâ'il oldum bir güle

II. Salon I. Oturum

Beni Mansûr gibi düşürdü dârâ
‘İşkun belâsına bulunmaz çâre
Ararken Leylâ’mı, dolaştım hâra
Mecnûn gibi düşdüm ben dilden dile

Bir tâze fidandır hüsnün bâğında
Kırmızı gül şakır san tudağından
Siyâh gîsûları âl yanağında
Gülü reyhân karışdırmış sünbüle

Her seher Kâmilâ tokunur bâdı
Gönlün erişir ferâh şâdî
Bâr-ı Hudâm virse bir dem fırsadı
Der âgûş eylesem sarsam kol kola

Yk.35a’da Kâmil’in 7 beyitlik “yandım “ redifli gazeli, hemen altında “Kalenderî” tarzında 7 beyitlik şiiri yer alır.

Yk.35b ve 36a’da yine Kâmil’e ait şiirler,36a’da ise bir tahmisi bulunmaktadır.

Yk.36b ve 37a da Kâmil’in 45 beyitlik “Nazmü’l-Aruz” başlıklı küçük bir kasidesi vardır. Kaside 4xmefâilün kalıbıyla yazılmıştır. Kasidenin son beyti şöyledir:

Bu nazmı Kâmil’in her kim iderse ciddiyle ezber
İki âlemde dil-şâd itsün anı Hazret-i Mevlâ

Yk.37b’de Kâmil’in birisine olan kızgınlığını ifâde eden 4 beyitlik bir “kıt’a-i kebîre” si yer almaktadır:

Yk.38a’da 5 beyitlik gazelin 3 beyti şöyledir:

El çekme gönül lebin gülmemesinden
Nevmîd-i visâl olma sakın gelmemesinden

Vallâi sana bûseyi va'd eyledi ol yâr

Gam çekme an ki va'de vefâ kılmamasından

.....
Dervîş-nihâd oldun ise sağ ve sol olmaz

Sağ ile işi bûsesin âl solmamasından

Bu kıta-ı kebîrenin altında “tanzîr-i Kâmil” yer almaktadır.

Yk.38b’de “Der Resm-i Eğin” başlıklı Eğin’i metheden bir şiir vardır. Birkaç beyit aşağıdadır:

Eğin gibi ‘acaba var mı gülistân-asâ

Ki ehl-i zevke odur vokr u âşiyân-asâ

Nezâket üzre ânun resm ü vaz’ı bünyâdı

Zemîn u mevkî’ine düşmüş âsitân-asâ

Galata gibi durur vü anun mukırr-ı Rûm u Frenk

Ki anda var nice mahbûb-ı nev-civân-asâ

Salarsa nîm nazîrin her birisi âhû-veş

Delardi sîneleri hûn idüp sinân-asâ

Yk.39a’da Elbistân’lı Kâmil’in “Derzim nâib-i Mar’âşî Neş’et Efendi” başlıklı 5 beyitlik gazeli vardır. Şiirde Neş’et efendiyi küfür ve argo kelime kullanarak yerden yere vurmuştur:

Bir Neş’et-i menhûsa imiş neş’et-i kâbus

Bir böyle ‘aceb geldi mi hiç Mar’âşa deyyûs

Şom neş’et imiş halka ebed virmedi neş’et

Mevlâna bir nâmlıgla eyleye me’yûs

II. Salon I. Oturum

Basdıkdâ kadem neş'esine sıçdı cihânın

Yok? neş'esini 'âleme neş' itdi mevrûs

Bu neş'elerin neş'esine bâdî-i neş'ât

Humkıyla cehâleti imiş kande o nâmûs

Şiirinde 'aceb neş'e-i zuhûr eyledi Kâmil

Ama n'ola olmaya idi neş'et-i menhûs

Yk 39b'de Kâmil tarafından yazılmış 9 beyitlik bir aşk şiiri /gazel mevcuttur.

Yk.40a'da Kâmil insanın yaradılışı, karakteri ile ilgili felsefi düşüncelerini ifade eden bir nesir kaleme almış.

Yk.40b, 41ab,42ab'de Kâmil'in şiirleri yer alır.

Yk.41b'de Kâmil'in 5 beyitlik gazel'i vardır. İki beyit aşağıdadır:

Şem'-i ruhu tâbın dil-i virânemi yakdı

Zülf-i siyehin külbe-i ahzânımı yakdı

.....

Ser-levhaya yazmakda iken cevri Kâmil

Dûd-ı nefsim safha-i dîvânımı yakdı

Yk.42a'da "Ziyâret kasdıyla Merkez Efendi Hankâhında bir gice mihmân olduğumuzda olan zuhurâtıdır" kaydı vardır. Birkaç beyit aşağıya alındı:

Merkez-i dâire-i 'ilm-i ledün ve irfân

Hazret-i Merkez efendi ki odur kutb-ı zemân

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Merkezi Gülşen-i firdevs gibi müstesnâ
Dergehi sâhib-i âmâle şehâ kehf-i emân

Ne zihî merkez gül hâsıl olup sümbülden
Eylemiş râyiha-ı tayyibesini halka feşân

Ya'ni kim feyzini ol halka-i 'ulyâdan
Kesb idüb neşr-i füyûz eylemiş âfâka 'ıyân

İşigi kıblene zümre-i erbâb-ı niyâz
Ravzası secde-i erbâb-ı safâdır her ân

.....
Kâmilâ müstakîm ol hankâhı sünbülede
Tâ sana Merkez-i 'ulyâdan ola feyz-i cihân

Solda “Hz. Merkez efendi, Sünbülî kolundan olmağla bugüne muğbire bâri olmuştur” kaydı vardır.

Yk.42b’de Elbistan’lı Kâmil tarafından,Hz.Veliyyü’n-na’imî efendinin inşâ ettikleri mekteb-i maârif nâmıyla benâm olan mekteb-i nuvvâb için düştüğü târihtir:

Zihî fetvâ penâhî itdi bir mekteb yeni inşâ
Ne mektebdür ki anda hâslar olur matlab-ı a'lâ

.....
Bu cây-ı dil-fezâ inşasına Kâmil didüm târih
Musammem cây-ı zîbâdır şehâ bu mekteb-i vâlâ

Sene 1272

Yk.42b’nin sonunda Kamilin H.1280 tarihli “târih-i mesned-i ‘âlî meşihat-penâhî” için düşürdüğü târih vardır.

II. Salon I. Oturum

Yk.43a'da Besmeleyle başlayan, yine Kâmil'in el yazısıyla "kâle el-fakîr Kâmil Elbistânî" şeklinde başlayıp yk.49b'ye kadar arapça nesir devâm etmektedir.

Yk.49b'nin sonunda 1) Murabba-i Lutf, 2)Tarih-i vilâdet Mahmut Celâleddîn (H.1282) vardır.

Yk.50a-52b arası arapça nesir (tasavvufi ve edebî konulu) mevcuttur.

Yk.53b'de Kâmil tarafından "Adanavî 'Abdul-fettâh Niyâzî Efendinin İmtihân Risâlesine Takrîz u Târih-i 'âcizânemdür" başlığıyla 9 beyitlik tâkriz ve târih yazılmıştır.

Cenâb-ı 'abd-ı fettâh Niyâzî

Gürûh-ı fâzılanın şâhbâzî

Güzel tertîb kıldı imtihânı

Serâpâ itdi anda keşf-i râzî

Yerinde eyleyüb tahkîk u tedkîk

Ayırmışdur hakîkatle mecâzî

Şeh 'Abdûlmecîd 'asrında ol zât

Bu üslûb üzre itdi intihâzî

O bir nahrîr-i 'âlî ka'bedür kim

Ne mümkin ana sa'd ola mehâzî

.....

Didi cezm ile Kâmil târihinde

Güzel eyledi tertîbin Niyâzî

Sene 1263

Sayfanın sonunda, H.1279 tarihli "Feth-i Zeytûn târîhidur" başlıklı 2 beyitlik tarih düşürülmüştür:

Çekünce tîg-i sâmsâmı mehâbetle 'Azîz pâşâ

Hemân dem ehl-i Zeytûn ser-be-ser hurd mehâbet oldı

Gelüb üçler zafer nâhım nidâsın kıldılar târih

Muhakkak bu gazâda Kâmilâ feth-i mübîn oldı

Sene 1279

Yk.53a'da Kâmil'in "nideyim" redifli 13 beyitlik "Ba'z-ı ihvân-ı bî-vefâya kahr makamında inşâd olunmuştur" başlıklı şiiri vardır. Bu şiirin altında "Kâle'ş-şâir" ve "Tanzîr-i Kâmil" vardır.

Yk.53b'de 7 beyitlik bir "tebriknâme" kayıtlıdır. Hemen altında silinmiş okunamayacak durumda karalanmış bir şiir daha vardır.

Yk.54a'da solda latîfe, müfred var. Sağda müfred altında "târih-i vilâdet İbn-i Hâfız Eğinî" başlığıyla 5 beyitlik H.1268 tarihli doğum tarihi düşürülmüştür.

Yk.54b de 9 beyitlik Kâmilin "benzetmiş" redifli tasavvufi şiiri vardır.

Yk.55a'da 9 beyitlik "benzetmiş" redifli şiiri tanzîr etmiştir.

Yk 55b'de ise Kâmil için yazılmış, Eğin hanedanından kâtib-i dîvân el-hâc Bekir efendinin 11 beyitlik medhiyesi vardır.

Yk.55b'de yukarıda zikredilen medhiye üzerine Kâmil, Bekir efendiye teşekkür-nâme yazmıştır. Teşekkür-nâmenin son beyti şöyledir:

Eğerci olmasydı böyle sâhib-dil bu vâdîde

Dem-â-dem artırdum Kâmilâ ahzân u hicrânı

Yk.56a'da 21 beyitlik ikinci bir şiir "Eğin Medhiyesi" yer almıştır. Bu medhiyenin altında Bekir efendinin 15 beyitlik teşekkür-nâmesi vardır.

Yk.57a'da Kâmilin 11 beyitlik,"3 feilâtün, 1 feilün " kalıbıyla yazılmış, Kaside-i Suhaniyesi yer alır:

Sühan oldur ki ola hikmet-âgâz-ı sühan

Senin ta'birde ola cevher-hurûş-sâz-ı sühan

II. Salon I. Oturum

.....
Leb-i gülfâmını debretse eger ol meh-rû

Kâmilâ gönlünü ihrâk ider nâz-ı sühan

Bu şiirin altında “Muammâ Be-nâm yâr li-nâzım-ı Kâmil “ başlıklı bir beyit; solda “li-nâzım-ı Kâmil “başlığı altında aşağıda görülen tek mısra kayıtlıdır.

Kesildikçe kesilse başı agyâr-ı rakîbânın

Sayfanın sonunda 3 beyitlik ve 2 beyitlik şiir varsa da sonradan üstü karalanmıştır.

Yk.57b’de Kâmilin bir “koşması “ vardır. Dört dörtlükten ibarettir. Aşağıya 2 dörtlük verildi:

Çokdan arzularım vasl-ı dil-dâr-ı

O senün dil teslîm olmadı gitti

Sakınmadı aslâ tîr-i âhumdan

Pend-i niyâzımdan almadı gitti.

Her zemân pâyına arz-ı hâl itsem

Vücûdum râhına pâymâl itsem

Şem’ine pervâne perr-i bâl itsem

Kâmilin hâlinden bitmedi gitti

Yk.58a’da müellifin başka bir “koşması” daha yer alır.

Yk.58b’de Kâmilin 5 beyitlik “neme lazım” redifli bir şiiri en alta nesir şeklinde yazılmış bir latife mevcuttur.

Yk.59a’da Kâmilin Hz.Muhammed’e yazdığı 5 beyitlik “medhiye” si yer alır. Örnek olarak 2 beyit verildi:

.....
Saçın ve’l-leyl yüzün ve’d-duhâ’dan pür-nişân olmuş

Du ‘âlem buldı envâr-ı güle ‘izzet yâ Resûlallah

.....

Bu Kâmil bendeni dergâh-ı ‘âlîde kabul eyle

Bula tâ ravza-ı vaslınla devlet yâ Resûlallah

Methiyenin altında Hz.Muhammed’e yazılmış ikinci bir methiye daha vardır.

Yk.59b’de” Niyâz-ı Kâmil” adıyla 5 beyitlik Kâmilin Allaha yakarışı vardır. Altında ise 2,5 satırlık bir nesir parçası kayıtlıdır.

Yk.60a’da Kâmile ait “Kasîde-i latîfe”başlıklı bir kaside vardır. Aşağıya birkaç beyit örnek olarak verildi:

Vakt-i tanzîmât irişdi geldi hoş imkâne

Sâye-i şâhânede neşr oldu bu devrân-ı süsen¹

.....

‘İlm-i esrâr-ı hakikat içre zât-ı mü’minün

Hakka murât olduğın bildirdi çün insâna sûsen

Talkavuklukdan hele kurtardı Kâmil ‘âlemi

Âşiyân-ı laklakı serden kodı büryân-ı süsen

Yk.60b’de Kâmile ait “kalenderî” başlıklı 5 beyitlik “neme lazım” redifli şiirle mecmua sonlanmaktadır. Örnek olarak 2 beyit aşağıda verildi:

Dil-besteyim ol meh-i tere gevher neme lâzım

Leb-i teşneyim ol leblere kevser neme lâzım

.....

Kâmil var iken ol gül-i ra’nâ gibi cânân

Sahrâda biten lâle-i ezher neme lâzım

¹ Önce ‘süsen’ yazılmış daha sonra yanına ‘süsen’ yazılarak düzeltilmiştir.

Sonuç

Elbistan'lı Kâmil'in kendi el yazısıyla hazırlamış olduğu ve içinde çeşitli nazım şekilleri (nat, kaside, gazel, murabba, müfret, lugaz, şarkı... vb.) nin ve değişik konu (ilaç tarifleri gibi) ların yer aldığı mecmuanın ilim camiası tarafından gözden kaçırılmış olması Maraş'lılar açısından büyük bir kayıp olmuştur. Mecmua, ciddi bir şekilde incelenip ilim alemine kazandırılması gerekir. Bu tebliğde sadece mecmuanın içindekileri tanıtmaya çalıştık. Müellifi hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Mecmuanın iyi bir şekilde incelenmesi neticesinde Kâmil ve Kâmil'in yaşadığı dönemle ilgili bilgiye ulaşılabiliriz.

Mecmuya göre müellifi değerlendirecek olursak şu sonuca varabilir:

Kâmil, arapça ve farsça dillerini iyi bilmekte ve bu dillerle nazım ve nesir yazabilmektedir. Kendisi yaşadığı dönemde çok yönlü iyi bir şairdir. Hem divan hem de halk şiiri (koşma ve kalenderî gibi) ve tasavvufi şiirler yazmıştır. Kâmil mahlasını kullanarak daha önceki şairler gibi divan şiirinin mazmunlarını şiirlerinde kullanmıştır. Arapça-farsça kelimeleri kullanmakla beraber türkçe kelimelere de yer vermiştir. Yer yer sade dil ve halk dilini tercih etmiştir. Fakat bir şiirinde argo ve küfür içeren kelimeler de kullanmıştır. Aruzu çok iyi kullanamamış , imla kurallarına ise hiç dikkat etmemiştir. Mecmuada geçen doğum, ölüm tarihleri, teşekkürnameler ve tebriknameler yaşadığı dönemin önemli şahsiyetlerini ortaya çıkartmaktadır.

Mecmuya göre Kâmil'in Ayntab kaymakamı olarak görev yaptığını anlıyoruz.

Kâmil'in kendi hattıyla meydana getirdiği ve içinde divan edebiyatı, halk edebiyatı ve tasavvuf edebiyatı alanında ürünler bulunan bu mecmuanın tanıtılmasıyla Kahramanmaraş'a ve Kahramanmaraş'lılara kültür ve edebiyat alanında katkıda bulunulduğunu düşünüyor ve beni sabırla dinleyen herkese teşekkür ediyorum.

Kaynakça

Yaşar Alparslan-Serdar Yakar. Maraş Meşhurları. Kahramanmaraş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Kahramanmaraş.2009.

Lütfi Alıcı. "Tezkirelere Göre Kahramanmaraşlı Divan Şairleri. KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi (c.1,s.2,Yıl:2004,s.56-63).

**MU'İDZÂDE MUHAMMED B. 'ABDU-L'AZİZ EL-MER'ÂŞÎ
(983/1575) VE NAKLU'S-SİFÂR ADLI ESERİ**

Arş. Gör. Hasan YÜCEL

Özet

Çalışmamızda Osmanlı Dönemi alimlerinden Mu'îdzâde Muhammed b. 'Abdul'azîz el-Mer'âşî (983/1575) hayatı, eserleri ve *Naklu's-Sifâr* adlı eseri ele alınmıştır. Öncelikle müellifin hayatı, ulaşabildiğimiz biyografik kaynaklar ve söz konusu eserin mukaddimesinde yer alan bilgiler çerçevesinde kaleme alınmıştır.

İkinci aşamada, incelenen eserin nüshalarının tanıtımına yer verilmiştir. Daha sonra eserde ele alınan ayetler/konu başlıkları detaya girilmeden zikredilmiş ve bu başlıklar altında Beydâvî ile Zemahşerî arasındaki tespit edilen farklar maddeler halinde sıralanmıştır.

Sonuç başlığı altında ise araştırmada ulaşılan tespitlere kısaca yer verilmiştir. Neticede Osmanlı alimlerine ve eserlerine yöneltilecek eleştirilerin ve önyargıların bir kenara bırakılarak, Osmanlı ilim dünyasının yeniden, fakat ilmî bir metodla incelenmesinin büyük önem taşıdığı görülmüştür. Ayrıca müellifin yaşadığı dönemin şartlarını, hayat tarzını ve özgeçmişini içeren, eserin mukaddimesinde yazdığı şiirlerin birkaçı da, serbest çevirileri ile birlikte ek olarak sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı, *Naklu's-Sifâr*, Mu'îdzâde, Zemahşerî, Beydâvî.

Abstract

“Mu‘îdzāda Muhammad b. Abd al-Azīz al-Marashī (983/1575) and his *Naql al-Sifār*”

In this research, the life of Mu‘îdzāda is documented, especially on some points relying on his autobiographical remarks and poetry found at the beginning of his still unedited *Naql al-Sifār*.

Then the three manuscript copies of the work that has been consulted are described. Also in this study has emphasized the points of differences between al-Zamakhsharī and al-Baydāwī about several Qur’anic verses under the titles.

Finally, the results of this study have given shortly. At the and, it is clear that we should leave aside the old reductionist approach that dismisses these works as unoriginal works until they are fully studied. If we give them a chance, it is more than likely that we will get more than what we hope for as in the case of Mu‘îdzāda’s *Naql al-Sifār*. Also Mu‘îdzāda’s poets which are about his life and that time period have given with their free translations.

Keywords: Ottoman, *Naql al-Sifār*, Mu‘îdzāda, Zamakhsharī, Baydāwī.

Giriş

Türkiye'nin, hatta dünyanın çeşitli yerlerinde Osmanlı Devleti'nde yaşamış bir çok alimin eserlerinin yer aldığı yazma eser kütüphaneleri bulunmaktadır. Onların bize bıraktıkları bu ilim mirası, araştırmacılar tarafından gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir. Bu çerçevede biz Osmanlı Devleti'nin en güçlü döneminde yaşamış olan Mu'îdzâde'nin *Naklu's-Sifâr* adlı eserini ele alarak, kendisini ve eserini tanımayı ve tanıtmayı amaçlamış bulunmaktayız. Çalışmamız Mu'îdzâde'nin hayatı ile başlayıp, eserinin yazma nüshalarının tanıtımı, metodu ve içeriği ile devam edecek, eserinin mukaddimesinde yer alan bazı şiirlerin metin ve serbest çevirileri ile sona erecektir. İncelenen yazma nüshalar için birer rumuz belirlenmiştir. Bunları şu şekilde gösterebiliriz:

D İbnu'l-Mu'îd (Mu'îdzâde) Muhammed b. 'Abdu'l-'Azîz ed-Dulkâdirî el-Bektûtî el-Mer'aşî er-Rûmî (983/1575), *Naklu's-Sifâr*, Süleymaniye Kütüphanesi Damad İbrahim Paşa Koleksiyonu no: 00638-001 (tam nüsha).

E İbnu'l-Mu'îd (Mu'îdzâde) Muhammed b. 'Abdu'l-'Azîz ed-Dulkâdirî el-Bektûtî el-Mer'aşî er-Rûmî (983/1575), *Ta'lîka 'alâ Mevâdî'l-Hilâf beyne'z-Zemahşerî ve'l-Beydâvî*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu no: 00513-001 (tam nüsha).

H İbnu'l-Mu'îd (Mu'îdzâde) Muhammed b. 'Abdu'l-'Azîz ed-Dulkâdirî el-Bektûtî el-Mer'aşî er-Rûmî (983/1575), *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu no: 316 (49/Hucurât 7. ayetine dair değerlendirmelerin yarısına kadar).

Çalışmamız hakkında verdiğimiz bu bilgilerden sonra içeriği anlatmaya geçebiliriz.

Mu'îdzâde (Muhammed b. 'Abdul'azîz el-Mer'aşî) (983/1575)

Hayatı

Kaynaklarımızda tam adı Muhammed b. 'Abdul'azîz İbnu'l-Mu'îd ed-Dulkâdirî el-Bektûtî el-Mer'aşî olarak yer alan alimimizin 922/1516 senesi Recep ayında ashâb-ı kehfîn beldesi olan Maraş'ta doğup, 983/1575 senesinde Kudüs'te vefat ettiği bildirilmektedir. (İbnu'l-'Imâd, 1993: X.587-588; Bağdâdî, 1955: II.254) İbnu'l-Mu'îd diye meşhur olan hanefî fakîhi Mu'îdzâde Muhammed Efendi'nin bir diğer nisbeti de, sülalesi Âl-i Bektût (Bektût Oğulları) diye tanındığı için el-Bektûtî'dir. Mu'îdzâde, incelediğimiz eserinde kendisini şu şekilde tanıtmaktadır: (E, 10-b)

”وانا اقل خدام العلماء و اذل دعائهم بالغداة و العشي محمد ابن المعيد الدقادرى البكتوتى

المرعشى“

Mu'îdzâde'nin babası ve dedesi de zamanın alimlerindendi. Mu'îdzâde'nin soyunda çok fazla alim olduğunu kaynaklarımızdaki şu ifadeden anlıyoruz: ..آل بکتوت..... ابا عن جده صدور العلماء... ” (“Atâî, 1989: II.236) İlim tahsili için İstanbul'a gelen, o zaman yani Sultan III. Murad (1003/1595) zamanında sahn müderrisi olan Seydî Efendi (?) tarafından mu'îd/muallim yardımcısı ve mülâzım/stajyer olarak görevlendirilen babası, 933/1526-7 senesinde vefat etmiştir. *Osmanlı Müfessirleri*'nin yazarı Demir, müellifin babasının vefat tarihinin 922/1516 olduğunu zikretmiştir. (Demir, 2006: 292) Es'ad Efendi de E nüshasının zahriyyesinde bu tarihi 930/1524 olarak yazmıştır. Ancak her ikisi de kaynak olarak 'Atâî'yi göstermiştir. Fakat bu kaynakta müellifin babasının ölüm tarihinin 922 veya 930 değil, 933/1524-5 olduğu yazmaktadır. ('Atâî, 1989: II.236) Dedesi ise Kara Çelebi'nin (965/1556) vefatına “Hayf Bektûta” diye tarih düştüğü, 931/1524-5'de vefat eden 'Abdurrahmân b. Yûsuf b. Bektût'tur. Mu'îdzâde'nin anne tarafından dedesidir. (صاحب الترجمة نك جد مادريسي) ('Atâî, 1989: II.236)

Mu'îdzâde, eserinin mukaddimesinde, kendisine ve dedesine babalarından ve dedelerinden miras kalan faydalı ilimleri elde etmek için (tahsîl) ömrünün sonuna kadar bütün gücünü harcamaya karar verdiğini belirtmiştir. Ayrıca arzu ettiği bu ilim yolunda Allah'ın lutfu ile belli bir seviyeye geldikten sonra, edindiği bu bilgileri alimlerin en değerlilerine (fuhûl-i 'ulemâ) sunarak, bunlardan hangilerinde hatalı olduğunu ve onlardan uzaklaşması gerektiğini anlamak ve hangilerinin faydalı olduğunu ve onlara sınıksız sarılması gerektiğini bilmek, ayırt etmek için doğduğu yerden (mehd) ayrıldığını da sözlerine eklemiştir. Kaynaklarımızda yer alan bilgilere göre de Mu'îdzâde ilim hayatına doğduğu bölgede başlamış, Bektûtiye Medresesi Müderrisi Şeyh Şemseddin Efendi (?) başta olmak üzere ('Atâî, 1989: II.237, 241) oradaki alimlerin yanında belli bir seviyeye geldikten sonra İstanbul'a gelerek Rûm'da yetişen (Osmanlı'da rûm kelimesi *Sivas ve yöresi, Anadolu ve Osmanlı* anlamlarında kullanılırdı. Devellioğlu, 2011: “Rûm” md) Mimarzâde Efendi (934/1527)'den ve Sinan Efendi (936/1529)'den ders almıştır. Daha sonra, aynı zamanda Kânûnî Sultan Süleyman (973/1566)'ın da hocası olan Hayreddin Efendi (?)'nin âsitânesine (dershane) mülâzım olarak girmiş ve ilim yolculuğuna burada devam etmiştir. ('Atâî, 1989: II.236; İbnu'l-'Imâd, 1993: X.587) Birbirini destekleyen ve tamamlayan bu bilgiler gösteriyor ki Mu'îdzâde'nin ilmini derinleştirmek için doğduğu yerden ayrılıp geldiği, alimlerin en değerlileri dediği kişilerin bulunduğu yer İstanbul'dur. Kendisi burada kırk ilâ elli yani kırklı yaşlarına kadar kaldığını حتى نزلت ما بين الاربعين والخمسين ifadesiyle zikretmiştir. (E, 3-a)

Mu'îdzâde, tahsilini tamamladıktan sonra ilk olarak 25 akçe maaşla Edirne İbrahim Paşa Medresesi'nde müderrislik yapmış, daha sonra 30 akçe maaşla Câmî-i Atik Medresesi'nde, daha sonra 40 akçe maaşla

II. Salon I. Oturum

İstanbul'daki Kepenekçi Medresesi'nde müderrislik görevini sürdürmüştür. 971/1563 senesi Safer ayında Pîrî Reis yerine Bursa'daki Manastır Medresesi'ne tayin edilmiştir. Dört yıl burada görev yaptıktan sonra 974/1567 Cemâdâ'l-Ûlâ'sında Görez Seyyidîzâde yerine tekrar Edirne'ye tayin edilerek Dâru'l-Hadîs Medresesi'nde ders vermeye başlamıştır. Buradaki altı yıl süren müderrislik hayatından sonra, 980/1572 senesi Rabî'u'l-Âhir'inde Akyazılı Sinan Çelebi yerine Şam Müftülüğüne tayin olmuştur. Bu dönemde kendisi hem Şam müftülüğü, hem de Şam'daki Süleymaniye Medresesi'nin müderrisliğini yapmıştır. Bu tarihî şehirde üç yıl müftülük yaptıktan sonra da son olarak 983/1575 senesinde Kudüs Kadılığı'na tayin edilen Muîdzâde, aynı senenin Zilkade ayında henüz göreve başlayamadan ahiret alemine göç ederek, (İbnu'l-İmâd, 1993: X.587-588) ilim hayatına veda etmiştir. Ölüm tarihi olarak "*Hayf İbn-i Bektûta*" cümlesi düşülmüştür. Kalenderiye'deki Küçük Kapı Mezarlığı'na defnedilmiştir. (el-Gazzî, 1979: III.85) Kendisinden boşalan makama Mazlum Melik diye bilinen Ahmed Çelebi (?) getirilmiştir. Ahmed Çelebi, Mu'îdzâde'nin kitaplarının arkasında imzasını gördüğünü belirtmiştir. ('Atâî, 1989: II.236) Bu imzalarda Mu'îdzâde'nin adı şöyledir:

“الداعى بالغة والعشي محمد بن المعيد القادري البكتوتى المرعشي”

Akıl, zekâ ve hafızasının kuvvetli oluşu, aklî ve naklî ilimlerdeki kemâlî, arap dilinin inceliklerine olan vukûfiyeti, sadece arabî ve edebî ilimlerde değil, o dönemde tedavülde olan diğer ilimlerdeki yetkinliği, fasih ve belîğ üslûbu ile tanınan Mu'îdzâde, zamanının ilim deryasının dalgıçı olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca edep ve fazilet sahibi ve “ turfe-i nikâti makbûl” (Nikât; 1. (yazıda, resimde, sözde, harekette) herkesin anlayamadığı ince manalar. 2. İnce manalı, zarîf ve şakalı sözler.; Turfe; görülmemiş, yeni. Devellioğlu, 2011: “*Nikât*” ve “*Turfe*” md.) olarak zikredilmiş, o dönemde şiir ve inşâ'da yegâne/eşsiz bir alim olduğu belirtilmiştir. Mu'îdzâde, incelediğimizin eserinin mukaddimesinde, hayatını anlatırken bu özelliğini açıkça ortaya koymuş, anlatımda nesirden ziyâde nazmı tercih etmiştir.

Mu'îdzâde'nin, ulaşabildiğimiz bilgilere göre üç oğlu vardır. Ancak sadece adları Mehmed Çelebi (994/1586) ve Ahmed Çelebi (?) olan ikisi hakkında kısıtlı bilgiler verilmiştir. Ahîzâde Mehmed Efendi (989/1581)'nin mülâzımı olan Mehmed Çelebi'nin, *mu'îdî* mahlasıyla şiirleri ve tezkireleri vardır. Ahmed Çelebi ise, Ma'ârif-i Cüz'iyye'de kâtipti. ('Atâî, 1989: II.237)

Mu'îdzâde, Bursa'ya müderris olarak görevlendirilmeden önce, zamanın bozulduğunu, vezirlik gibi mühim işlerin ehil olmayan kişilere verilip oyuncak edildiğini, eğitim sisteminin kötüleştiğini üzümlere ifade ettikten sonra, o sırada kendisinin de yaşlandığını, gözlerinin zayıflayıp kemiklerinin güçsüzleştiğini, saçlarına ak düştüğünü, hastalıkların birbiriyle yarışmasına yakasını bırakmadığını, bitkin ve ümitsizce dile getirmiştir.

Ayrıca yaşadığı dönemde ve kendisinde meydana gelen bu kötü hallerin, *gözümün nuru* dediği ilimden kendisini uzaklaştırdığını, fasîh ve belîğ konuşmasını bozduğunu, zihnini ve dikkatini dağıttığını, ilim meclislerinden, alim ve ariflerden elde ettiği her şeyden kendisini alıkoyduğunu, bu şekilde geçen dört senenin ardından ise Bursa'ya tayin edildiğini açıkça anlatmaktadır. (E, 3-a, 3-b)

Müellifin az önce betimlenen hali, Bursa'dayken de düzelmemiş, hatta daha da kötüye gitmiştir. Zira kendisi bu şekilde ilimden uzak durmuş fakat tedris görevini aksatmamıştır. Böylece de ilmî faaliyetlerle zayıf da olsa bağı koparmamıştır. Bunun yanı sıra en şerefli ve en kıymetli vakitlerini, Bursa'nın bahçelerinde dolaşp çeşit çeşit yiyecekleri ve renk renk meyveleri bol bol yiyerek, hamamlardan hamamlara gidip yazlık-kışlık gezi yerlerinde eğlenerek israf ettiğini itiraf etmiştir. Yaşamayı için sanki olmazsa olmaz gibi gördüğü bu hallerden, yani içine düştüğü bu kör kuyudan pek kıymetli, saf, en samimi dostum ve kardeşim dediği arkadaşı Sarı Gürzzâde lakaplı Mehmed Efendi (990/1582) ('Atâî, 1989: II.265; Mehmed Süreyya, 1997: IV.146) sayesinde kurtulduğunu söyleyen Mu'îdzâde Efendi, bundan sonra arkadaşı ile olan samimiyetini, beraberce katıldıkları ilmî sohbet ve tartışmaları, an be an zevk alarak yaptıkları tedkîk ve tahkîkleri anlatmaya koyulmuştur. (E, 4-a, 4-b.)

Mu'îdzâde daha sonra mukaddimesinde sırasıyla şunları anlatmıştır:

- Kânûnî Sultan Süleyman (973/1566)'ın vefatı,
- II. Selîm (982/1574)'in tahta çıkışı/hilâfet makamına gelişi,
- Edirne Dâru'l Hadîs Medresesi'ne tayini,
- Sarı Gürzzâde ile aralarında geçen kırgınlık,
- Eserini yazma nedeni,
- Sarı Gürzzâde'ye gönderdiği mektup,
- Eserde takip ettiği usûl.

Müellifin İsimlendirilmesi Meselesi

Bu başlık altında müellifin ismine dair kaynaklarımızda yer alan bilgileri sıralayıp, künyesini tam olarak tespit etmeye çalışacağız. Bunun için öncelikle incelediğimiz eserin mukaddimesinde müellifin kendisini nasıl isimlendirdiğini belirteceğiz, daha sonra ise diğer kaynaklardaki isimleri zikredeceğiz.

<i>Müellif;</i>	Muhammed İbnu'l-Mu'îd ed-Dulkâdirî el-Bektûtî el-Mer'âşî
<i>Ahmed Çelebi;</i>	ed-Dâ'î bi'l-Gadâti ve'l-'Aşîyyi Muhammed b. el-Mu'îd el-Kâdirî el-Bektûtî el-Mer'âşî,
'Atâî;	Muhammed b. 'Abdu'l-'Azîz,

II. Salon I. Oturum

<i>İbnu'l-İmâd</i>	Muhammed b. 'Abdu'l-'Azîz el-muştehir bi Mu'îdzâde,
<i>Gazzî;</i>	Muhammed eş-şehîr bi İbni'l-Mu'îd el-Mer'aşî el-Hanefî,
<i>Murâdî;</i>	Muhammed el-Mer'aşî İbnu'l-Mu'îd er-Rûmî,
Mehmed Süreyyâ;	Mehmed/Muhammed Efendi (Sa'îd-Zâde)
<i>Nuveyhîd;</i>	Muhammed b. 'Abdu'l-'Azîz el-ma'rûf bi Mu'îdzâde,
<i>Demir;</i>	Mu'îdzâde Muhammed b. 'Abdu'l-'Azîz Habîb el-Bektûtî el-Mer'aşî el-Hanefî el-Kâdirî.

Görüldüğü gibi bu isimlerde temel bir zıtlık bulunmamaktadır. Sadece sıfatlarda farklılaşma söz konusudur. Kanaatimizce her alim, kendi araştırmasına göre müellifin öne çıkan yönünü gösteren sıfatları, müellifin künyesine taşımıştır ki bu gayet doğal bir tercihtir. Ancak müellifin isimlendirmesinde *ed-Dulkâdirî* şeklinde geçen kelime (Eserin incelenen üç nüshasında da bu kelime aynı şekildedir.) *Ahmed Çelebi* (?) ve *Demir*'in (1418/1997) isimlendirmesinde *el-Kâdirî* şeklindeyken diğer alimlerinde hiç yer almamaktadır. Bu iki alimin bu kelimeyi, müellifin tasavvufî yönünü göstermek için kullandığı düşünülebilir. Ancak müellifin hayatı ile ilgili üzerinde çalıştığımız kaynaklarda onun tasavvufî kimliği hakkında yeteri kadar bilgi verilmemesi, sadece “levâzim-i tarîki i'dâd eyledi”, “Osmanlı âlim ve velîlerinden” ve “tasavvufta bilgi sâhibi olduktan sonra” ifadelerinin zikredilmesi, bize bu iki alimin bu kelimeyi, müellifin eserindeki künyeden hatalı bir şekilde aldığını düşündürmektedir. Bu noktada şu soru akla gelebilir: “Belki de bu iki alim müellifin başka yerde net bir şekilde belirtilmeyen ancak kendi birikimleri ile bilgisine ulaştıkları tasavvufî eğilimini açıklamak için bu kelimeyi kullanmıştır. Bu nasıl açıklanabilir?” Bu soruya şu şekilde cevap verilebilir: *Ahmed Çelebi*, müellifin vefatıyla boşalan Kudüs Kadılığı'na atandığında, müellifin kitaplarının arkasında imzalarını gördüğünü ifade etmiştir. Müellifin ulaşabildiğimiz eserinin üç nüshasında da bu kelime aynı şekildeyse, her ne kadar diğer eserlerini görmemiş olsak da, sadece bu üç nüshaya dayanarak bile *Ahmed Çelebi*'nin (?) “söz konusu imzaları” hatalı aktardığı kanaatine varmak, somut bir delile (yazma nüshalardaki kayıta) dayanması açısından bu sorudaki düşünceden/endişeden daha tutarlı ve elle tutulur olacaktır.

Demir'e (1418/1997) gelince, kendisi zaten çalışmasında müellifin eserinin Hacı Mahmud Efendi Nüshası'nı incelemiştir. Hatta müellifin eserinde kendi ismini nasıl zikrettiğini de yazmıştır. (Demir, 2006: 292.) Ancak bu isimdeki الدقادرى kelimesine dair herhangi bir açıklama yapmaksızın, kendi isimlendirmesine القادرى ibaresini koymuştur. Kanaatimizce *Demir*, müellifin hayatını araştırırken kaynak olarak

kullandığı ‘Atâî’nin eserindeki Ahmed Çelebi’nin yukarıda zikredilen sözlerini daha çok dikkate almış ve bu nedenle kendisi de isimlendirmesinde القادری ibaresini kullanmıştır. Durum böyle ise, Demir’in bu noktada yanılığa düştüğü fikri, bizce daha makul görünmektedir. Ayrıca yukarıdaki soruda dile getirilen endişenin Demir için geçerli olamayacağı açıktır. Zira kendisi yararlandığı bütün kaynakları çalışmasında kaydetmiştir. Bu konuda başka bir bilgi kaynağının var olma ihtimalini ve onu belirtmeme ihtimalini ise çalışmasındaki bilgi aktarma/bilgiye dayanarak yorum yapma metoduyla bağdaştırmamız mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla bu konuda vardığımız *her iki alimin bu kelimeyi, müellifin eserindeki künyeden hatalı bir şekilde aldığı kanaati*, akla gelen diğer ihtimallerden daha güçlü durmaktadır.

Yukarıdaki bilgiler ve tartışmalar ışığında hem müellifin öne çıkan özelliklerinin herhangi birini dışarıda bırakmamak, hem de sağlam delillere dayanan bir isimlendirme yapmak amacıyla kanaatimizde oluşan isim şu şekildedir:

“İbnu’l-Mu‘îd Muhammed b. ‘Abdu’l-‘Azîz ed-Dulkâdirî el-Bektûtî el-Mer‘aşî er-Rûmî el-Hanefî el-muştehir bi Mu‘îdzâde”

Eserleri

1. *Naklu’s-Sifâr: Muhâkemât beyne Tefsîri’l-Kâdî ve’l-Keşşâf*, (el-Habeşî, 2004: III.1461)
2. *Hâşiye ‘alâ Tefsîri’l-Kâdî fî Evveli Sûreti’l-En‘âm*, (Demir, 2006: 292)
3. *Ta’lîka ‘ale’l-Hidâye li’l-Mergînânî*, (‘Atâî, 1989: II.266-267)
4. *Ta’lîka ‘alâ Miiftâhu’l-Ulûm li’s-Sekkâkî*. (‘Atâî, 1989: II.267)

NÜSHALARIN TANITIMI

Müellifin çalışma kapsamına aldığımız eserin ulaşabildiğimiz üç adet yazma nüshasını tedkîk edeceğiz. Eserin içeriğine değinmeden önce kısaca bu üç nüsha hakkında tanıtıcı bilgiler vermek istiyoruz. (Nüshalar, Süleymaniye Kütüphanesindeki buldukları koleksiyonların ismi ile zikredilecektir.)

Damad İbrahim Paşa Nüshası

Bu nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Damad İbrahim Paşa Koleksiyonu’nda 00638-001 numarada *Naklu’s-Sifâr* adıyla kayıtlıdır. Nohudî-sarı renkli, yer yer güve yenikleri bulunan 41 varaktan oluşan nüsha, 202x133, 142x70 mm ebadında olup, her sayfada 19 satır içermektedir. Sayfalar cetvelsizdir. Talik yazı ile kaleme alınan eser, mikleblidir ve kırmızı meşin cilt ile kaplanmıştır. Oldukça geniş bırakılan kenar boşluklarında az da olsa hâşiyeler yer almaktadır.

II. Salon I. Oturum

Eserin zahriyyesinde bulunan *İstinsâh/Ketebe Kaydı*'na göre nüshanın baş kısımları Mu'îdzâde'nin mukaddimede kendisinden bolca bahsettiği Sarı Gürzzâde (990/1582)'nin el yazısı ile yazılmıştır. Ayrıca burada müellifin eseri Edirne'de Dâru'l-Hadîs Medresesi müderrisi iken (974/1566-980/1572) yazdığı da kayıtlıdır. Bu bilgilere dayanarak bu nüshanın 974-990 tarihleri arasında/en erken hicrî 974'te, en geç ise Sarı Gürzzâde'nin vefat tarihi olan hicrî 990'da kaleme alındığı söylenebilir. Bu bilgilere ilaveten D nüshasının bulunduğu mecmuâdaki son risalenin bitiminde yer alan ferağ kaydında eserin yazımının 988'de tamamlandığı not edilmiştir.

Eserin bir kısmının müellifin en samimi arkadaşıyla yazılı olması ve bu nüshanın elimizdeki nüshalar arasında istinsah/yazım tarihinin en eski olması nedeniyle çalışmamızda bu nüshayı esas alacağız.

Es'ad Efendi Nüshası

Bu nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Es'ad Efendi Koleksiyonu'nda 00513-001 numarada *Ta'lika 'alâ Mevâdu'l-Hulâf beyne'z-Zemahşerî ve'l-Beydâvî* adıyla kayıtlıdır. 2-38 varaktan oluşan nüsha 251x170 ebatında olup, sağlam, koyu kahve renkli deri bir ciltle kaplanmıştır. Orta kalınlıkta, sağlam ve nohudî renkli sayfalar 21 satır şeklinde düzenlenmiş, geniş bırakılan kenar boşluklarına yer yer hâşiyeler eklenmiştir. Nesih yazı tarzıyla ve siyah mürekkep kullanılarak kaleme alınan metnin kimi yerlerinde kırmızı mürekkep de kullanılmıştır. Tam nüsha olan bu yazma, zahriyyesinde *Hâşiyetu Nakli's-Sifâr 'alâ Dîbâceti Kâdî el-Beydâvî* olarak adlandırılmıştır.

Nüshanın zahriyyesinde Kemâl Paşazâde (940/1534)'nin (İbn Kemâl Paşa) *Tabakâtu'l-Fukahâ'sı*, secde ayetlerini sayan bir şiir, dört mezhebe göre yenmesi helal ve haram olan bazı hayvanların listesi, kısaca Mu'îdzâde'nin hayatı (kırmızı mürekkeple yazılı) ve eserin fihristi mevcuttur. Müstensihi, Sahnâflar Şeyhi Zâdesi Mehmed Es'ad Efendi (1264/1848)'dir. Eseri 1258/1842-3 tarihinde istinsâh ettiğini kaydeden Es'ad Efendi (1264/1848), kendisini en-Nekîb Mehmed Es'ad olarak belirtmiştir. (Es'ad Efendi, 2000: XLIV)

Hacı Mahmud Efendi Nüshası

Bu nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu'nda 316. numarada *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha* adıyla kayıtlıdır. 210x142, 148x75 mm. boyutunda sağlam, miklebsiz, koyu kahve meşin/deri ile kaplanmış bir cilttedir. Orta kalınlıkta, sağlam, nohudî renkli, aharlı ve filigransız 38 varaktan oluşmaktadır. Her sayfada 17 satır vardır ve cetvelsizdir. Oldukça geniş olan kenar boşluklarında yer yer hâşiyeler/ta'likalar/açıklamalar bulunmaktadır. Orta kalınlıkta bir uçla siyah

mürekkeple kaleme alınan metin, talik hattı ile yazılmıştır. Ancak bazı kelimeler (besmele, خاتمة جلیلة، نظم، وبعد، gibi...) ve ayetler kırmızı mürekkeple ile yazılmıştır. Genellikle nakil cümlelerinin üzeri kırmızı mürekkeple çizilerek belirli hale getirilmiştir. Varak 11-a'da müellifin isminin yer aldığı bu eser, zahriyyede رسالة متعلقة بالتفسير للمولى معيد زاده şeklinde adlandırılmıştır. Son varakta (38-b) bulunan, sayfanın karşı sayfaya bağlantısını gösteren الاطاعة kelimesinden eksik olduğu anlaşılan bu nüshaya, dönemin ünlü şairlerinden birkaçının şiirleri eklenmiştir. Eserin yazım tarihine dair herhangi bir not düşülmemiştir.

Risâlenin İsimlendirilmesi Meselesi

Bu başlık altında, ulaşılabildiğimiz bibliyografik kaynaklar ile müellifin hayatıyla ilgili kaynaklar ve risâlenin incelediğimiz üç nüshası çerçevesinde, Mu'îdzâde'nin bu eserin isminin ne olduğunu ve bu eserin gerçekten Mu'îdzâde'ye ait olup olmadığını tespit etmeye çalışacağız.

Damad İbrahim Paşa nüshasının zahriyyesinde şöyle bir not düşülmüştür: “Mu'îdzâde diye meşhur olan el-Merhûm Muhammed'in risâlesidir. Bunu Edirne'de Dâru'l-Hadîs'te müderris iken yazmıştır. Risâlenin baş kısımları el-Merhûm el-Fâdıl Sarı Gürzzâde'nin hattı ile yazılmıştır. Allah her ikisini de affıyla kuşatsın.” (D, 1-a)

İncelenen üç nüsha ile diğer bazı kaynaklarda eserin ismi ile ilgili şu ifadeler zikredilmektedir:

D Nüshası:

نقل السفار وهي رسالة بمعيدزاده علَّقَ فيها على مواضع الخلاف بين الزمخشري والبيضاوي

“*Naklu's-Sifâr*, Mu'îdzâde'nin risâlesidir, onda Zemahşerî ile Beydâvî'nin ihtilaf ettiği konuları kaydetmiştir.” (D, 1-a)

H Nüshası:

رسالة متعلقة بالتفسير للمولى معيدزاده

“Tefsirle alakalı Mu'îdzâde'ye ait bir risâle.” (H, 1-a)

E Nüshası:

II. Salon I. Oturum

حاشية نقل السفار على ديباجة قاضى البيضاوى

معيد زاده نك تحريردر

“Beydâvî’ nin dîbâcesine *Naklu’s-Sifâr* hâşiyesi” (E, 2-a, 2-b)

“Mu‘îdzâde’ nin tahrîridir.”

Aynı eserin fihrist kısmında ise risalenin adı sadece حاشية على ديباجة قاضى البيضاوى “Beydâvî’ nin dîbâcesine hâşiye” şeklinde kaydedilmiştir.

Bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 316’da *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha* şeklinde; Es‘ad Efendi Koleksiyonu 513-001’de *Ta’lika ‘alâ Mevâdi’i’l-Hilâf beyne’z-Zemahşerî ve’l-Beydâvî* şeklinde; Damad İbrahim Paşa Koleksiyonu 638-001 de ise *Naklu’s-Sifâr* şeklinde kaydedilmiştir.

Osmanlı Müfessirleri adlı çalışmasında Ziya Demir (1418/1997) bu risâleyi fâtihâ sûresinin kısmî tefsiri olarak nitelendirmiş ve adını *Tefsîru Sûreti’l- Fâtiha* olarak not etmiştir. Ayrıca müellifin eserlerini sayarken *Ta’lika ‘alâ Ba’dı’l-Mevâdi’ mine’t-Tefâsîr=Muhâkemât beyne’l-Mevâdi’i’l-Hilâf beyne’l-Kâdi ve Sâhibi’l-Keşşâf* adlı bir risaleden bahsetmiştir. (Demir, 2006: 290-291) Benzer şekilde Dikici “Türkiye Kütüphanelerinde Yazma ve Matbu Eserleri Olan Kahramanmaraşlı Âlim, Edip ve Şâirler” adlı makalesinde müellifin eserlerini sıralarken bu risâleyi *Naklu’s-Sifâr* ve *Ta’likât ‘alâ Mevâdi’i’l-Hilâf* diye iki ayrı eser olarak zikretmiştir. (Dikici, 2004:36) Yaptığımız araştırmalara ve yukarıda zikrettiğimiz benzer isimli yazmaların isim ve içeriklerine göre Demir’in (1418/1997) ve Dikici’nin ayrı iki eser olarak belirttikleri bu risalelerin esasen aynı risâle olduklarını söyleyebiliriz. Zira incelenen *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha* tasnif isimli H’de kayıtlı nüsha ile *Naklu’s-Sifâr* ismiyle D’de kayıtlı olan ve *Ta’lika ‘alâ Mevâdi’i’l Hilâf beyne’z-Zemahşerî ve’l-Beydâvî* ismiyle E’de kayıtlı olan nüshaların metinleri, birkaç farklılık dışında birbirleriyle uyumaktadır. Ayrıca Demir, *Tefsîru Sûreti’l- Fâtiha* tasnif isimli eserin sonunun eksik olduğunu tespit ederek devamının olduğunu eserin son sayfasındaki, sayfanın karşı sayfaya bağlantısını gösteren الاطاعة kelimesinden anlaşıldığını belirtmiştir. (Demir, 2006: 291) Biz de incelediğimiz üç nüshanın, aynı risalenin örnekleri olduğu tespitimizden hareketle, Demir’in bu kanaatini desteklediğimizi ve tamamladığımızı ifade etmeliyiz.

Mu‘îdzâde ise eserini *Naklu’s-Sifâr* diye isimlendirdiğini mukaddimesinin sonunda şu cümle ile belirtmektedir:

” فلما صادف اتمام الاسفار ادنة الاسفار اسميتها نقل السفار “

Eserin ismi hakkında yukarıda yer verdiğimiz bilgilerle, eserin içinde bizzat yer alan “ومن المواضع التي خالف فيها البيضاوى الزمخشري” ifadeleri, metnin içeriği bölümünde de Mu‘îdzâde’nin detaylı bir şekilde açıkladığı ihtilaf konuları ve tabii ki eserin ismine dair mukaddimede yer alan müellifin kendi cümlesini dikkate aldığımızda eserin isminin *Naklu’s-Sifâr* olduğu kanaatine varmaktayız. Bu noktada D nüshasındaki isimlendirme ile müellifin isimlendirmesi ve nihayetinde bizim kanaatimizdeki isimlendirmenin örtüştüğünü söyleyebiliriz. E’de zikredilen isim ise, eserin konusunu belirtmek açısından daha açıklayıcı ve net bir isimdir.

NAKLU’S-SİFÂR’IN METODU VE İÇERİĞİ

Naklu’s-Sifâr’ın Metodu

Mu‘îdzâde (983/1575), eserine hamdele ve salvele ile başlayan, kendisinin eğitim hayatının başından metni tamamladığı ana kadar ki hayat serüvenini içeren 11 varaklık uzun bir mukaddime/önsöz ile giriş yapmıştır. Burada bizlere adeta otobiyografisini sunan müellif, eserin tamamında göze çarpan ancak mukaddimede zirveye ulaştığını gözlemlediğimiz, kendisinin Arap dilinde mahir birisi olduğunu kanıtlayan şiirsel bir üslûba sahiptir. İlim tahsil etmeye niyetlenişi ve bu yoldaki çabalarını, aldığı görevleri ve görev yerlerini, ünsiyet kurduğu önemli arkadaşlarını, dönemin sultanlarına dair bir takım bilgileri bu üslûbla dile getirmiştir. Önsözün sonuna doğru eseri yazma nedenine de yer veren müellif, nihayet kendi künyesini, risalesine verdiği ismi ve kullandığı kaynakları zikretmiş, ayrıca metin içerisinde bulunan kırmızı renkli yazıların Kur’ân ayeti olduğunu, siyah renkte ve üstü kırmızı çizili ibarelerin ise Zemahşerî (538/1144), Sekkâkî (626/1229), Beydâvî (685/1286), İbn Hişâm (761/1360), Teftâzânî (793/1390) ve Curcânî’den (816/1413) birine ait olduğunu beyan etmiştir./beyan ederek okuyuculara kolaylık sağlamıştır.

Şiirlere başlarken kimi zaman kırmızı mürekkeple نظم veya شعر gibi ifadeler kullanmış, kimi zaman da herhangi bir söz söylemeden direk şiir yazmaya koyulmuştur. Şiirsel bir anlatıma sahip olduğu için beyitlerin arasına kırmızı mürekkeple ش harfinin üç noktasını koyarak okuyucu tarafından beyitlerin nesirden ayrılmasını kolaylaştırmıştır. Mukaddimenin son cümlesinde ise şu cümleyi kullanarak, yapmış olduğu bu çalışmanın herhangi bir tedlîs ürünü, bir (ç)alıntı eseri olmadığına dikkat çekmiştir:

“Şayet bu risâlede bulunanların bir kısmı, bazı kitaplarda bulunanlar ile uyuşuyorsa - ki bunu sanmıyorum -, bu asla tedlîs/hileden veya ihfâ/saklamadan değil, ancak adımların denk düşmesindedir, gizli olanları ve sırları ise Allah bilmektedir.” (E, 10-b)

Müellif, eserin ana bölümünde, bir takım ayetleri adeta konu başlığı yapmıştır. Bu başlık altında ayetle ilgili Zemahşerî (538/1144) ile

II. Salon I. Oturum

Beydâvî'nin (685/1286) ayrıldıkları yerlere dikkat çekmiştir. Ayetleri incelerken genel olarak şu aşamaları takip etmiştir:

- Konu Başlığı (Ayetin arapça metninin verilmesi),
- Beydâvî'nin konu hakkındaki yorumu ve kendisinin izahı,
- Zemahşerî'nin konu hakkındaki yorumu ve kendisinin izahı,
- Kendi değerlendirmeleri,
- Hangi görüşün daha isabetli olduğunun vurgulanması.

Müellif genellikle konu başlığını zikretmeden önce okuyucunun dikkatini toplamak ve konunun önemini vurgulamak için şu tarz cümleler kullanmıştır:

“Şeyhân'ın (Zemahşerî ile Beydâvî), mezheplerinin farklılığından dolayı ihtilaf ettikleri konulardan biri de şudur.” (H, 20-b)

“Zemahşerî ile Beydâvî'nin ihtilaf ettikleri en ince konulardan biri de şudur.” (H, 21-a)

Müellifin çalışmasında yararlandığı kaynaklar ise şunlardır:

1. ez-Zemahşerî (538/1144), *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vîl*,
2. Yûsuf es-Sekkâkî (626/1229), *Miftâhu'l-'Ulûm*,
3. el-Beydâvî (685/1286), *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*,
4. İbn Hişâm el-Ensârî (761/1360), *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'ârîb*.
5. et-Teftâzânî (793/1390), *Hâşiye 'ale'l-Keşşâf*,
6. et-Teftâzânî (793/1390), *Şerhu Miftâhi'l-'Ulûm (Şerhu Kısmi'Sâlis mine'l-Miftâh)*,
7. el-Curcânî (816/1413), *Hâşiye 'ale'l-Keşşâf*,
8. el-Curcânî (816/1413), *el-Misbâh (Miftâhu'l-'Ulûm'un üçüncü kısmının şerhi)*.

Müellif, bu kaynakları kullanırken hangi kitaptan yararlandığını açıklamaksızın, alıntılarının üstünü çizmekle yetinmiştir. Sadece zaman zaman eser ve müellifinin adına atıf yapmıştır. (قول ابن هشام في معنى اللبيب) gibi. H, 31-b)

Naklu's-Sifâr'ın İçeriği

Müellif, Beydâvî ile Zemahşerî'nin farklı düşündükleri bazı konuları, aşağıdaki konu başlıkları (ayetler) altında toplayarak değerlendirmiştir. Bunun için de her iki alimin başka ayetlere yaptıkları tefsirlere zaman zaman başvurmuş, onların konu ile ilgili düşüncelerini açıklamada bunlardan yararlanmıştı. Buna göre müellifin izah etmeye çalıştığı konuları şöylece sıralayabiliriz:

- الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (1/Fâtiha 2-5.)
- يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا (3/Âl-i 'Imrân 30.)
- فَوَسَّوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوَاتِحِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَينِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ قَدَّيْبِهِمَا يَعْزُرُونَ (7/A' râf 20, 22.)
- يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ أَمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيْمَانِهَا خَيْرًا (6/En'âm 158.)
- خَوْفًا وَطَمَعًا (7/A' râf 56.)
- وَبَشِّرِ نَاهِ بِاسْحَاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ (37/Sâffât 112.)
- وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ (49/Hucurât 7.)
- لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً (3/Âl-i 'Imrân 130.)
- وَلَا تُكْرَهُوا قَتْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى الْبِعَاءِ إِنْ أَرَدْنَا تَحْصِينًا (24/Nûr 33.)
- وَلَا تَقْرُبُوا الرِّبَا إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً (17/Îsrâ' 32.)
- تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا (2/Bakara 187.)
- تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا (2/Bakara 229.)
- وَسَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ (3/Âl-i 'Imrân 159.)
- لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا (11/Hûd 7; 67/Mulk 2.)
- فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ (46/Ahkâf 35.)

Eserin içeriğine dair verilen bu temel bilgilerden sonra, yukarıdaki başlıkları detaylı bir şekilde ele almak yerine sadece başlıklar/ayetler ile ilgili Mu'îdzâde'nin tespit ettiği Beydâvî ve Zemahşerî arasındaki farklılıkları vermeyi yeterli görmekteyiz.

Naklu's-Sifâr'da Geçen Zemahşerî ve Beydâvî Arasındaki Farklılıklar

1. Beydâvî'ye göre Fâtiha ve En'âm Sûreleri'nin başında الحمد لله "رب العالمين، خلق السموات، له ما في السموات والارض" gibi sadece Allah'a ait olan sıfatlarla beraber zikredildiği için, bu ayetlerde kasr (mutlak ihtisâs) vardır. Bunun yanı sıra Sebe' Sûresi'nin başında، الحمد له cümlesinde sılanın takdiminden

II. Salon I. Oturum

dolayı kasr (mutlak ihtisâs) vardır. Ancak aynı ayetteki الحمد لله الذي له ما في السموات وما في الارض konusu olmadığı için kasr (mutlak ihtisâs) yoktur. Mu‘îdzâde ise Sebe’ Sûresi’nde geçen الحمد لله الذي له ما في السموات وما في الارض cümlesinde de Fâtiha ve En‘âm Sûreleri’nde olduğu gibi sadece Allah’a has olan sıfatların zikredilmesinden dolayı kasr (mutlak ihtisâs) olduğu, ayrıca Beydâvî’nin de bu cümlede kasr (mutlak ihtisâs) yoktur diyerek kendisi ile çeliştiği kanaatindedir.

2. Beydâvî’ye göre bu ayetlere (1/Fâtihâ 2, 6/En‘âm 1 ve 34/Sebe’ 1) binaen dünyada kendilerine verilen nimetlerden dolayı kulların Allah’a hamd etmeleri vaciptir/gerekir. Zemahşerî’ye göre ise, kulların kendilerine dünyada verilen nimetlerden ötürü Allah’a hamd etmeleri vaciptir ancak, ahirette cennete girmeye hak kazanan kimseler zaten oradaki nimetleri de hak etmiştir, dolayısıyla ahirette kulların Allah’a hamd etmeleri zorunlu değildir, tersine Allah’ın onlara nimet vermesi zorunludur, zira vâdinin bir gereğidir. (Zemahşerî, 1998: V.105)
3. 3/Âl-i ‘Imrân 30. ayetinde geçen يوم kelimesi iki sebeple nasb olabilir. Birinci sebep ayette geçen تود fiilidir. Bu durumda ayetin anlamı “Herkesin yaptığı iyiliği ve kötülüğü hazır bulacağı günde kişi, kötülükleri ile/o gün ile kendisi arasında uzak bir mesafe olmasını ister.” şeklinde olur. İkinci sebep ise انكر gibi gizli bir fiildir ki bu durumda da ayetin anlamı “Herkesin yaptığı iyiliği ve kötülüğü hazır bulacağı günde kişinin, kötülükleri ile/o gün ile kendisi arasında uzak bir mesafe olsa diye temennî ettiğini hatırla.” şeklinde olur. Müellif konu ile ilgili sadece Beydâvî’nin fikrini aktarsa da bu konuda hem Beydâvî hem de Zemahşerî’nin aynı kanaatte olduğu tespit edilmiştir. (Zemahşerî, 1998:I.546; Beydâvî, t.y.: II.26-27)
4. 3/Âl-i ‘Imrân 30. ayetinde geçen تود kelimesinin hangi fiilin (عملت mi yoksa تجد mu) hâli olduğu konusunda Beydâvî ile Zemahşerî farklı görüştedirler. Beydâvî, تود – temennî eder fiilinin عملت in hâli olduğunu savunurken (Beydâvî, t.y.: II.26-27) Zemahşerî ise تجد – temennî eder fiilinin تجد nun hali olduğunu dile getirmektedir. (Zemahşerî, 1998:I.546-547) Bu durumda Beydâvî’ye göre ayetin anlamı “(O gün) herkesin keşke o günle kendisinin/yaptığı kötülüklerin arasında upuzun bir mesafenin olmasını dileyerek yaptıklarını, karşısında hazır bulunduğu gündür.” şeklindedir. Zemahşerî’ye göre ise ayet şu anlamı taşımaktadır: “(O gün) her nefsin o günle kendisi

arasında/yaptığı kötülüklerinin arasında bir uzaklığın olmasını dileyerek yaptıklarını karşısında hazır bulduğu gündür.” Yani Beydâvî, kişi bir kötülüğü yaparken keşke bunlar o gün benden uzak olsa diye düşünerek ve isteyerek yapar, demektedir. Zemahşerî ise, kişi dünyada iken bir kötülüğü yapar, ancak o kötülüğü yaptığı esnada aklına keşke bunlar ile o gün arasında uzak bir mesafe olsa diye düşünmez ya da istemez, kişi sadece o gün geldiğinde yaptığı kötülükler karşısına sen bunları bunları yaptın diye getirdiğinde keşke onlarla bu gün/kendi arasında uzak bir mesafe olsa diye temennî eder. Görüldüğü gibi iki alimin kanaatleri arasında söz konusu dileğin ne zaman gerçekleştiği noktasında bir fark vardır.

5. Zemahşerî'ye göre 7/A'râf 20-22. ayetleri meleklerin insanlardan üstün olduğuna delildir. Ona göre meleklik yüksek bir derecedir, insanlık ise asla ve kat'â ona erişemez, ancak ona göz ucuyla bakabilir, ona özenerek bakabilir. (Zemahşerî, 1998: II.432) Beydâvî ise bu ayete göre Adem (a.s.) ile Havva (a.s.)'nın hem ebedîliği hem de melekî özellikleri elde etmeyi istemelerinin, meleklerin onlardan (insanlardan) mutlaka üstün olduklarına delil olamayacağını savunmaktadır. (Beydâvî, t.y.: III.12) Teftâzânî de peygamberlerin (insanların) meleklerden daha üstün olduğu kanaatindedir. (Teftâzânî, t.y.: vr. 204-a) Zira melekler Adem (a.s.)'e (insanoğluna) secde etmiştir. Mu'îdzâde de bu konuda Beydâvî ve Teftâzânî'yi desteklemektedir. Ancak Teftâzânî ile Mu'îdzâde sadece şu konuda ayrışmaktadır: Teftâzânî, bu ayetin, Adem (a.s.) ile Havva (a.s.)'nin her iki özelliğe de rağbet ettiklerine/ulaşmak istediklerine delil olduğunu, şeytanın o ikisini bu özellikleri elde etmeye teşvik ettiğine ise delil olmadığını kabul etmektedir. Mu'îdzâde ise bunun tam tersini söyleyerek, bu ayetin şeytanın o ikisini bu nitelikleri elde etmeye teşvik ettiğine delil olduğunu, Adem (a.s.) ile Havva (a.s.)'nin ise her iki niteliğe de rağbet ettiklerine delil olmadığını kabul etmektedir. Kısacası bu ayet Teftâzânî'ye göre şeytanın terğîbine yani teşvikine delil iken Mu'îdzâde'ye göre Adem'le Havva'nın rağbetine yani isteğine delildir.
6. Beydâvî, 6/En'âm 158. ayetin amelden soyutlanmış imanın muteber olmadığına delalet ettiğini açıkça dile getirmiştir. (Beydâvî, t.y.: II.469) Bu konuda Zemahşerî ile aralarında herhangi bir farkın bulunmadığı ise Zemahşerî'nin ifadelerinden zımnen anlaşılmaktadır. Zira o da teklîf zamanında/iman etme imkanının olduğu zamanda iman eden ancak imanında hayır kazanamayan kimsenin imanının,

II. Salon I. Oturum

ahirette kendisine bir fayda vermeyeceğini belirtmektedir. (Zemahşerî, 1998: II.415-416)

7. 49/Hucurât 7. ayete binaen Zemahşerî, Hz. Peygamber'in sahabeye bazı konularda uyabileceğini belirtir. Sekkâkî (626/1229) ise Hz. Peygamber'in başkasına itaat etmesinin, bulunduğu makama aykırı olacağını savunur. Zemahşerî, itaatın sürekli olmasının imkansız olduğunu, şayet sürekli olursa sıkıntının olacağını belirtir ve itaatın başlı başına bir sıkıntı sebebi olmadığını savunur. Sekkâkî ise, itaatın imkansızlığının sürekli olduğunu belirterek, itaat etmenin sıkıntı için asıl sebep olduğunu dolayısıyla Hz. Peygamber'in başkasına itaat edemeyeceğini savunur. Her ikisi de bazı durumlarda (kalplerin hoşnut edilmesi, zorluklarda nasıl karar alınması gerektiği gibi...) istişare sonucu varılan ve Hz. Peygamber'in de muhakkak -ister istişare öncesi olsun, ister istişare sonrası olsun- onayladığı karara herkesin uyması gerektiği konusunda hemfikirdirler. (Zemahşerî, 1998: V.567-568) Bu nedenle müellif Sekkâkî'nin (626/1229) Zemahşerî'yi şerh ettiğini belirtmiştir. Her ne kadar müellif Beydâvî'nin görüşüne burada yer vermemiş olsa da Beydâvî de Zemahşerî gibi düşünmektedir. Buna göre bu ayet, sahabenin her olayda/birçok olayda Hz. Peygamber'in onlara uyması yönündeki isteklerini doğru bulmayarak bundan vazgeçmelerini emretmektedir. Yani bu konuda aralarında herhangi bir fark söz konusu değildir.

SONUÇ

1. Osmanlı döneminde yetişmekte olan ilim talipleri, bir seviyeden başka bir seviyeye geçmek için, yani mu'îdlikten müderrisliğe geçmek için hocalarına bir çalışma sunarlardı. Bu çalışma bazen bir surenin ya da birkaç ayetin tefsiri iken bazen de kendi alanı ile ilgili küçük bir risale olabiliyordu. Bu bilgiler dikkate alınarak düşünüldüğünde, müellifin özellikle eserin mukaddimesinde kullandığı şiirsel anlatım tarzı ve seçtiği kelimeler ile ayetlerin izahında oldukça derin dilbilgisi tahlillerine yer vermesi ve adeta kendini, zihnini ve düşüncelerini o derinliklerde dolaştırması ve yorması, kanaatimizce bu eserin onun kendini ispat çabasının bir ürünü olduğunu göstermektedir.
2. Müellifin künyesine ve eserin ismine dair çeşitli rivayetlerin bulunduğu tespit edilmiştir. Yapılan değerlendirmelere göre

müellifin künyesi “İbnu’l-Mu‘îd Muhammed b. ‘Abdu’l-‘Azîz ed-Dulkâdirî el-Bektûtî el-Mer‘aşî er-Rûmî el-Hanefî el-muştehir bi Mu‘îdzâde” dir, eserinin ismi ise “*Naklu’s-Sifâr*” dir.

3. Müellifin değindiği Zemahşerî ile Beydâvî arasındaki farklılıkların bir kısmı mezhep farklılığından, diğer bir kısmı ise -ki çoğu bu gruba dahildir- dilbilgisinden kaynaklanmaktadır.
4. Eserde incelenen beş konu başlığından elde edilen sonuçları şöylece sıralayabiliriz:
 - 1/Fâtîha 2-5 başlığı altında Zemahşerî’nin konu ile ilgili görüşüne yer verilmemiştir.
 - 3/Âl-i ‘Imrân 30 başlığının A maddesinde (يوم kelimesinin nasb olma nedeni ile ilgili madde) Zemahşerî’nin görüşüne değinilmemişken, B maddesinde (عملت mi yoksa تجد mu) hâli olduğu ile ilgili madde) hem Beydâvî hem de Zemahşerî’nin görüşleri ele alınmıştır.
 - 7/A‘râf 20,22 başlığı altında Zemahşerî’nin konu ile ilgili görüşünden söz edilmemiştir.
 - 6/En‘âm 158 başlığı altında Zemahşerî’nin konu ile ilgili düşüncelerine yer verilmemiştir.
 - 49/Hucurât 7 başlığı altında Beydâvî’nin konu ile ilgili kanaatine değinilmemiştir.

Yukarıda da açıkça görüldüğu üzere müellif, eserin mukaddimesinde açıkladığu metoduna çoğu zaman riayet etmemiş, bazı ayetleri incelerken sadece Zemahşerî’nin veya sadece Beydâvî’nin fikrine yer vermiş, diğerinden hiç söz etmemiştir. Hatta bazen her ikisinden de bahsetmeyerek Sekkâkî (626/1229), İbn Hişâm (761/1360) veya Tefâtânî’nin (792/1390) görüşlerine değinmiştir. Bunun sebebinin ise şu olabileceğini düşünmekteyiz: Görüşüne yer vermediği alimin konu ile ilgili çok ilgi çekici, ayırt edici bir düşüncesinin olmaması ya da hiçbir fikir beyan etmemiş olması. Sadece bir yerde ise (ikinci konu başlığının B maddesinde) sözünü ettiği metoda bağlı kalmıştır.

5. Araştırmalarımıza göre müellifin ele aldığu konu başlıklarında, her ne kadar kendisi değinmemiş olsa da, Zemahşerî ile Beydâvî iki yerde hemfikirken (4 ve 5. başlık), bir yerde tamamen farklı fikirde (3. başlık), diğer iki yerde ise (1 ve 2. başlık) kısmen farklı görüştedirler.
6. Bu çalışmanın Osmanlı ilim anlayışına yöneltilen eleştirileri tamamen haksız kıldığını iddia etmiyoruz. Sadece bunların,

II. Salon I. Oturum

incelenen bu eser için doğru olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü iki alimin ihtilaf ettikleri noktaları bir şekilde ortaya koyabilmek, birinin görüşünde haklı olduğunu delillendirip, diğersinin haksız olduğunu söyleyebilmek, ya da her ikisine muâriz yeni bir fikir belirtebilmek bir dirayet işidir, özgünlüğün bir nişanesidir. Bununla beraber bu çalışmanın, Osmanlı ilim anlayışının, özelde ise Osmanlı tefsir anlayışının, onların bize bıraktıkları ve halen çeşitli kütüphanelerde matbu ya da el yazması halinde bulunan eserler incelenerek ilmî ölçütler ışığında yeniden değerlendirilmeye muhtaç olduğunu ortaya koyduğu kanaatindeyiz. Zira binlerce eser arasından seçilen sadece bir tane risâle bile söz konusu eleştirileri görüldüğü üzere tartışılır hale getirebilmektedir.

Mu'îdzâde'nin Mukaddimede Yer Alan Şiirleri

❖ Dönemin kötü halini anlattığı şiiri

Şiirde müellif, izzet /değer ve kıymet sahibi olanlar ile zillet/alçaklık sahibi olanların yer değiştirdiğini, şer'î ilimler yerine şiirlere rağbet edildiğini, henüz akşam zelil bir durumda olan pek çok şairin sabah kalktığına önemli mevkilere getirildiğini ve fazîlet sahibi kimsenin (kendisine atıf) her fırsatta, her mecliste şöyle seslendiğini vurguluyor:

“ Yitirdiler beni, bir bilseler nasıl bir genci yitirdiler ... ”

نظم

لقد جار لزمانى غيبني هـ فحطت الاعزة والائفة ترى الشرع الرقي للرعار اعلى فقد بصارت جوفى هم على ودا وكم من شبر أمسى لني بلا ويؤتيه من دم صبحا و مديا و ذفيض لني في لنان وادي أضاعوني و اى تمستى لضعوا نظم اخر ج و ابلس و ال مقدر وليت بع اجز من شد عضدى بشعر ا لبيدي و اذرى * ولئن قسبدي لى خطير لقد يرهو صرحا عن امام عطف غى عضدى (*)	غى همض اقب لرحب لضعوا وسهت الاطفال و لضعوا و علم لشرع لضعوا و غيت ها خم اس او ياع لقد ضحى له امر مطاع غواة لشرع ريتش دكيت راعوا نظم اخر ج و ابلس و ال مقدر وليت بع اجز من شد عضدى بشعر ا لبيدي و اذرى * بح سيبك هن ا عذرى ون ذرى ولو لالشعر بلا غم اعدي درى
--	--

Zaman yazık etti çocuklarına
onlara

Bütün dünya dar geldi

Azizlerle zeliller dönüverdi tersine eşitlendi her yerde	Alçaklarla yüksekler
Görürsün şiirleri en yüksek pahada fayda	En düşük ise şer'î ilimdi ne
Mücevherler oldu ödülleri hedefleri	Dört-beş idi mısradaki
Kaç şair ki namı yoktu yatarken kalkarken	Verildi nice makam kendisine
Çokça şiirleri vardı sabah akşam	Sevenlerince gönül almak için sıkça okunan
Fâzıl olan seslenirdi vadilerde	Yitirdiler beni, bir bilseler nasıl bir genci yitirdiler...
<i>Varsayılan Bir Soruya Cevaben Söylenen Diğer Bir Şiir</i>	
Ezdî ve Lebîdî'nin şiirleriyle Adudî'yle	Baş etmekten aciz değilim
Fakat tehlikeli bir durum hasebiyle bu vesileyle	Özür ve uyarılarımı iletirim
Sıhhatle rivayet olunur ki imamdan alimlerle...	Bilineydi keşke şiir

❖ **Sarı Gürzzâde Lakaplı Arkadaşı eş-Şerîf Mehmed (990/1582) için yazdığı şiir**

Müellif bu şiirinde, kendisini içinde bulunduğu kötü ruh halinden kurtaran dostunu methetmiş, ona olan bağlılığını ifade etmiştir. Ona göre arkadaşı kardeşliğe en layık, dürüst, hür ya da köle olsun herkesle dost olabilen, cömertlikte bir deniz gibi ve ilimde itibar sahibi bir kimsedir.

نظم

حق يقي بالاحياء به قح يقي وللاصحاب حرًا أو قح يقي*	صديق صديق صديق لذي إل وذي خل وصون
ومن كثر له به ج عم يقي كحول في ال فقد شريقي	له من كان غل من جبره لم يزل خذّه دعاء عينا
وان ي مضى به اف يقي	الها وشري لا تنتعينا
	عينا وسواء لئن تال صاحب حرا ليق يقي)

Sözü doğru, özü doğru, dosttur hakiki Layıktır kardeşliğe zira o en samimi
Her an ulaşılabilen dost, arkadaş gibidir Hür olsun köle olsun bütün
sevdiklerine

Muteber her ilimde söz sahibidir Cömertlik de ise bahr-i
amîk gibidir

İri iri gözlü, yumuşak huyludur Sürmelidir zira ne kadar da hoştur

II. Salon I. Oturum

Ey dedikoducu bizi yorma
zira

Onun aşkıyla yanıyorum

❖ Kânûnî Sultân Süleymân (973/1566) için dile getirdiği şiir

Müellif bu şiiri Bursa'da müderris iken, Macaristan seferine/Zigetvar Kalesi'nin fethine gittiği sırada, fethin tamamlanmasından bir gün önce vefat eden Kânûnî Sultan Süleyman'ın ölüm haberini aldığı yazmıştır. Allah'ın kendisinden razı olması duasıyla başladığı şiirinde, o padişahken, onun koruması altında kendisinin ailecek ne kadar ferah içerisinde yaşadığını ve elli yıl boyunca savaşlarda koşturarak geçirdiği ömrünün, fetihle son bulduğunu anlattıktan sonra, cennette ebedî kalması için dua ederek mısralarını sona erdirmiştir.

كلم ارضى لولاة لربكينا
بورا ت ح ت فضاك مردينا
باجن ماج نيت لولينا
ليخ مئ لئنا لينا وينا
و نحن غلوفر اش ردينا
سك دورانال هم سحرينا
فالقى بجم هنتح ا سينا
له في بي جنك خلينا

نظم
اي اسلطن اراضاك بيك
فق يمشن باموال و ولد
له هي جازه عن ليلك
لش بالي ذوبش بل فادل
سعى خم سرين ع العفي لم غازي
خص وصل قد غرشي خم ريض
فسراحت روحه ول حمن نقتح
فادئنا اون حن له ه چود

Sultanım! Rabbim razı olsun senden
yoldakilerden

Yaşadık çoluk çocuk, mal mülk rahatça Senin
yıllarca

İlâhî! Onu da ödüllendiriver lutfunla
kat kat

Olsun aslan yavrularım o sultana feda
feda

Koşturmuştu elli yıl savaşlarda
yatarken huzurla

Hassaten yaşlı ve hasta yatarken yatakta
karşısında

Hakka kavuştu ruhu kalenin fethiyle
fetihle

Onun askerleri olarak bizi koyuver
cennetine...

Zira razıydı doğru

hıfz u himâyen altında

Ana-babasına verdiği

fazlasıyla

Din u dünyamızı korumakta oldu

Biz döşeklerimizde

Zigetvar erişilmez bir kaleydi

Fevti de oldu apaçık bir

İlâhî, ebedî olarak katında

❖ Sultan II. Selîm (982/1574)'e yazdığı şiir

Müellif, medh-u senâ dolu bu şiiri, Kânûnî'den sonra tahta çıkan II. Selîm'e yazmıştır. Şiirden önceki paragrafta, soylu, kültürlü, asil, birçok ilim dalında alimlerin örnek aldığı kimse *kuḍve* olan II. Selîm'in halife olmasıyla hilâfetin kalbinin, özünün her türlü saldırıdan korunduğuna değinmiştir. Şiirde II. Selîm'in ilmi, kişiliği ve ahlakı üzerinde durulmuştur. Onun hem insan hem de melek ahlakına sahip olduğu zikredilmiştir. Allah'ın II. Selîm'e birçok nimet ve lutfunun (عطاء الله) olduğu belirtilip, kimsenin Allah'ın insanlara olan nimetlerini sayamayacağını dile getirilmiştir.

نظم	
مع خالق الانس اخالق	علم على ربيم قد لمك
	للمك
لم يذر سربل لهدى الا	لجوى يس فين مشرين ل هوا
	سرك
من عطاء الله هذا امك نك	نظرن يا اهل عزل نفاغى من
ان فضل للفضل لك ام لك	بعده هذفا حك من ماشن نك
ان قل له حللى ما اج لك	خشى الله مارانى امدحك
من يرم احصاءه الا لك	اذ عطاء الله لا احصاء له
خيربوا ان لس خي ما	غيران لناس ان يلزم هم
لمك	

Alim, adil, cömert bir kişi sahip bir kişi Heva lekesi kirletmedi süsünü Sen ey sitemkâr, bak, dinle düşen ne Sonra dilediğin gibi ver hükmünü büyüğü Hâşâ seni övecek değilim <i>cehalet</i> derim Nimetullahı saymak ne mümkün helak bir düşün Ancak insanlar şayet gerekirse	İnsan ahlakıyla melek ahlakına Doğru yolu tuttu görür görmez onu Allah'ın onca nimetlerinden sana Senin mi yoksa kralın mı lutfun en Övecek olsam bile ancak, <i>ne bu</i> Kim onları saymak isterse sonu Anlatırlar Cömert'i malı mülküyle...
--	--

❖ II. Selîm'e (982/1574) yazdığı ikinci şiir

Sözlerine başlamadan önce, bu teşebbüsünden dolayı muhatabı olan padişahın affına sığınan müellif, şiirinde kendisinin ve diğer bütün insanların, II. Selîm'in halife olmasına çok sevindiğini ve umdukları en büyük dileğe böylece kavuştuklarını

II. Salon I. Oturum

dile getirmiş ve şiire hoş geldin, umduğun en yüksek mertebelere kavuşmuş olman sana mübarek olsun diyerek başlamıştır.

نظم

باترقى لى قصى لم تروم
لى قرم عيذاه لق روم
بانقون ال ه ا ذاك لم روم
رمى ماص اب ماق د رام روم
فايت عيه بن تي ك روم
وشك ه سى عى في ك روم
بافزن لق قصى لم ن روم

اخيها هيه ال ك هيه ا
لق نسل م تنس لي م اس لي م
ويبلش رى لذي لتي و بش رى
س م ا م اس لى ام في لم س ام ي
باجهن حق ه الافاق سكرى
بص ار م ه لقا لظن رم ي ن
بمق دم كل لى واي اقد تن ادوا

Kutlu olsun sana ey halife!
yüksek mertebeye

Selîm'e teslim edildi selametle
Efendi'ye

Müjdeler olsun dünyanın sahibine
yönelttik

Yükselirken uğursuzluk yücelerde
Halk sarhoş oldu ahlakının güzelliğiyle
kimse

İki yiğidin buluşması kılıcıyla

Gelişinle insanlar başladı seslenmeye
de

Ulaşman umduğun en

Köleleri bile efendi olan o

Müjdeler olsun ki o muradı

kendisine

Umduğuna erdi o günlerde
Zira bu şaraptan uzak kalamadı

Ebedî olacak sende oklarıyla

Umduğumuz en büyük hedefe biz

ulaştık diye...

❖ Kendisine yazdığı şiir

Şiirden hemen önce zikredildiğine göre, II. Selîm (982/1574) tahta geçince zamanın kötü halleri artık düzelmeye başlamıştır. Zira halifelik makamının eğilip bükülen direkleri ve zayıflayan rükünleri sağlamlaşmış, her iş ehline iade edilmiş, kaybedilen güzelliklere tekrar ulaşılmıştır. Bu ortamı bizzat yaşayarak geçimin rahatladığını, her yere sükûnetin yayıldığını, huzur ve ferahın çoğaldığını gözlemleyen müellif, kendisine, muradına ancak sabrederek ulaşabileceğini hatırlatan ve özetle sabrın her şeyin ilacı ve anahtarı olduğunu anlatan şu şiir ile seslenmiştir:

نظم

ويك غتم يا عتي غى

فالتنصجر لي ا عى غى ق ل ولا الفتر
ربح ولا خسر

فان لدەر لایقی شی عسر ولا یسر
فازت بعتاق من الأشر
فكمدش اهدت من
ون لبلا صیر ی
صلح لی رم تب الأشر
فان طرییم ففات احلام الی بیتل قسر

Dostum! Aza çoğa bakıp da sıkılma Kâra zarara dalıp da tasalanma
Zaman sabit kalmaz kolaylık ya da zorlukta Esaretten kurtulan niceleri gördüm zira
Ve gördüm hamken olgunlaşan birçok Dostum, sen de gayretle er umduğuna hurma

Zira sabır anahtarıdır ulaşılmanın zorla

❖ Bursa için yazdığı şiir

Müellif, yukarıda kendisine tavsiye ettiği sabrın sonunda muradı olan Edirne'ye (Edirne Dâru'l-Hadis Pâyeliği) tayin edildiği müjdesini almıştır. Bu vesile ile Bursa'dan ayrılışı esnasında Bursa'nın ve Bursa insanının bazı güzel vasıflarını bu şiiriyle anlatmıştır. Müellifin ilk beyiti ile Bursa'da üç sene kaldığını ifade ettiği bu şiire göre Bursa yaşanabilecek en güzel şehirdir. Orada kötü ve endişeli hiçbir gün ya da hiçbir gece geçirmek mümkün değildir. Zira insanları güzel ahlaklı, ilme ve alime herkesten çok saygılı kimselerdir. Bu nedenle müellife göre; şayet bütün şehirler peygamber çocukları olsaydı, Bursa onlar için olabilecek en güzel gelin olurdu.

لعی ن عم بال هم وبوسا
ولمن صبح به ا یوم
فلمن صبح به ا شخصا
ولمن رفی هم نجاً عموسا
وبلوجه لمدامة وللموسا
وما لکس وان الا
لاهل لا لعم ریلدا او
هم من ج ودهم جودا
لقاء الصخر فی لبحرین موسا
لکن ت هذ فی هم عروسا

لبشنت لثقی تسع فی بوسا
ولم تب ن ب لایلا علسا
اهلی ه کرام لانس لثقی
وص نسنا هم اخی قی الا
لکفان لبص طبعدهم اص طباحا
وما نکر ان هم ال تمام
ریان ادهم اشد لانس صها
وکن ا طرن ا من عطیا
بح ا ل ل غ ف ی ل طلبا یحکی
فلو ک ان ل ب ل ا ب ن ان بی اء

عبوسا
ش موسا
عی ط موسا
مسوسا
عجوسا

II. Salon I. Oturum

ومن ج و ر و ط ي ب ه م ف ي و س ا
ل ب ث ن ل ث ق ت س ع ف ي ب و س ا

ا ع ذ ه ي ا ل ه ي ف ي ش ر و ر
ل ث ن ا ل ب ث ن ا غ ي ر ي و م

Üç yıl kaldık Bursa'da
Hiç bir gece uyumadık asık suratla
kaşlarla
İnsanların önderiydi ahlaken halkı
inatçı
Hep tatlı tatlı söz ettik onlarla
asla
Dostluklarıyla sabahlamak kafiydi bize
yüzlerine
Erkekleri yakışıklı idi
huriydi
İnsanların en sevecenleri onlardı
Nimetleri yağdırıldı bol bol bize
yağmurdular neredeyse
Peygamber oğulları olsa şehirler
addederler
İlâhî! Tüm kötülüklerden kuru onları
Sanki bir yıl bile kalmadık orada

Dertsiz, tasasız bol bol rızıkla
Hiç bir sabah uyanmadık çatık
Kimse ile arkadaş olmadık
Başiboş, cahil kimse görmedik
Bakmak sarhoş eden güzel
Kadınlarıysa sanki birer
İlim ehlini sevip sayarlardı
Cömertlikte sağnak
Bu şehri içlerinde damat
Çıkar kirleri, arındır ruhlarını
Sadece üç yıl yaşadık Bursa'da

❖ Edirne'ye dönüş sevincine dair yazdığı şiiri

Müellif, özlemini çektiği, insanları halîm selîm olan, çocuklarının bir kısmının doğum yeri ve ailesinin en sevdiği şehre, Edirne'ye giderken gönlünden süzülüp kalemine dökülen hisleri, bizlere bu şiiriyle arz etmiştir.

ش ع ر

ب ر ك ب ل ظ ه ي ي ن ح د ر ن
ل ي ل ن ج ر ا ت ط ر ا ي ت د ر ن
و ل ا ل س و ا ل ه ي ا ه ي ر ت ه ر ن
ف ل ه ي ه ا ق ل ي و ي ن ل س ر ن
ل ي ح ن ا ت ع ن ق ي ش ر ن
ش ب ا ف ي ح ن ل ي ن ن ش ر ن
ب ك ا س م ن م ع ن ق د ي د ر ن
ل ث ن ه ا ر ب ه ا ل ا ي ت د ر ن
ك ا م ط ا ر ع ي ه ي ن ه م ر ن
م ر ق ي د ي ه ل ا ي ح ت ك ر ن
ف ص ر ي ر ه م ل ث ح ل ي ق ع ر ن
ل ا ي ه ل ب ل ظ ه ي ي ن ح د ر ن

ظ ه ي ا م ن ب ر و س ه ل ي ا د ن ه
و ه ل ه ي ب ل د ه م ن ك ف ي ه ا
ف ل ه ي ا ي ب ي ت ي م ذ ا ق ق ه ر ا
ل ا ه ل ل ا ع ف ه ي ه ا ح ن ح ا ل
و ج ن ا ت ب ه ا م ن ك ل ن و ع
و ا ش ج ا ر ل ث م ا ب ل ه س م ح ن ر
ك ذ ا ل ن ا ع و ف ي ه ا ح ي ي ن س ق ي
و ل ه ا ر ل ه ا ع ن ب ف ر ا ت
و ق ط ر ا ت ل ن د ي م ن ل ث ق ط ر
و ل و ط ن ه ا ج م ع ا ع ج ي ل ا
ل ه ي ن م ي س م ه س و م س و ع
ل م و ا ف ي ي ر م ا د غ ا د ع ي ش

Bursa'dan Edirne'ye çıktık yola Develere binerek
gözyaşlarıyla
İşte o şehirdir kendisinde gizlenen Hep beraber iyilikte yarış edenlerin
Kahr çeken bir yetim yoktur orada Çileden çıkaran sorular yok arasan
da
İlim ehli için doludur güzel haller Asla bulunmaz ki kırılan kalpler
Çeşit çeşit bahçelerle bezenmiş Sanki 'Adn Cennetleri'ne
benzemiş
Ağaçlar yeşilleri giyermiş Gençler yeşilliklerde gezermiş
Sularken bahçeleri su değirmenleri Kaynağından dolaştırır su taslarını
Nehirler hem tatlı hem acı Sanki onlar hiç bulanmaz
pek arı
Her taraftan akardı çiğ taneleri Sağanak yağmurlar örterdi
üzerini
İlâhî! Kim onu kötülükle anarsa Onları dönüştürüver dibe
çökmüş arılara
Hadi kim yaşam ferahlığı ararsa Kayıp gitsin oraya
kervanlarla

II. Salon I. Oturum

Kaynakça

- ‘Atâî,** Nev‘îzâde ‘Atâ‘ullâh b. Yahyâ (1045/1635), *Hadâ‘iku’l-Hakâ‘ik fî Tekmileti’ş-Şekâ‘ik*, Yayına Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- el-Bağdâdî,** İsmâ‘îl Pâşâ (1338/1920), *Hediyyetu’l-‘Arifîn Esmâ‘u’l-Mu‘ellifîn Âsârü’l-Musannifîn*, İstanbul 1955.
- el-Beydâvî,** Ebû Sa‘îd Nâsıruddîn ‘Abdullâh b. ‘Omer b. Muhammed (685/1286), *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te‘vîl*, Dâru’l-Fıkr, Beyrût t.y.
- Demir,** Ziya (1418/1997), *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları (Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.
- Dikici,** Recep, “Türkiye Kütüphanelerinde Yazma ve Matbû Eserleri Olan Kahraman Maraş’lı Âlim, Edip ve Şâirler”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, İstanbul 2005, I.29-41.
- Es‘ad Efendi,** (1264/1848), *Vak‘a-Nüvîs Es‘ad Efendi Tarihi:(Bahir Efendi’nin Zeyl ve İlaveleriyle)*, haz. Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.
- el-Gazzî,** Ebû’l-Mekârim Muhammed Necmuddîn (1061/1651), *el-Kevâkibu’s-Sâ‘ire bi-A‘yâni’l-Mi‘eti’l-‘Âşire=el-Kevâkibu’s-Sâ‘ire bi Menâkibi A‘yâni’l-Mi‘eti’l-‘Âşire*, thk. Cebrâ‘îl Suleymân Cebbûr, Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, Beyrût 1979.
- el-Habeşî,** Abdullâh Muhammed (?), *Câmi‘u’ş-Şurûh ve’l-Havâşî: Mu‘cemun Şâmilun li Esmâi’l-Kutubi’l-Meşrûhati fî’t-Turâsi’l-İslâmî*, el-Mu‘cemu’-Sekâfî Yay., Ebûzabî 2004.
- İbnu’l-‘Imâd,** Şihâbuddîn Ebû’l-Felâh ‘Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed (1089/1679), *Şezerâtu’z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnâvût, ‘Abdulkâdir el-Arnâvût, Dâru İbn Kesîr, Beyrût 1993.
- Mu‘îdzâde,** İbnu’l-Mu‘îd Muhammed b. ‘Abdu’l-‘Azîz ed-Dulkâdirî el-Bektûtî el-Mer‘aşî er-Rûmî (983/1575), *Ta‘lika ‘alâ Mevâdî‘i’l-Hilâf beyne’z-Zemahşerî ve’l-Beydâvî*, Süleymaniye Kütüphanesi Es‘ad Efendi Koleksiyonu no: 00513-001 (tam nüsha).

-, *Naklu's-Sifâr*, Süleymaniye Kütüphanesi Damad İbrahim Paşa Koleksiyonu no: 00638-001 (tam nüsha).
-, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha*, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu no: 316 (49/Hucurât 7. ayetine dair değerlendirmelerin yarısına kadar).
- Süreyyâ,** Mehmed (1326/1909), *Sicill-i Osmânî*, Sebîl Yay., İstanbul 1997.
- et-Teftâzânî,** Sa'duddîn Mes'ûd b. 'Omer b. 'Abdillâh (792/1390), *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Keşşâf li't-Teftâzânî*, Yazma, (t.y.), 262 vr., 30 cm. (Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Bölümü no. 261'de kayıtlı nüshanın fotokopisidir.)
- ez-Zemahşerî,** Ebû'l-Kâsim Cârullâh Mahmûd b. 'Omer b. Muhammed (538/1144), *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vîl*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, 'Alî Muhammed Mu'avvid, Mektebetu'l-'Ubeykân, Riyâd 1998.

II. OTURUM

DULKADIRLI CEMAATLERİNE AİT BİR TAHRİR DEFTERİ ÜZERİNDE DEMOGRAFİK İNCELEMELER

Prof.Dr. Muhittin ELİAÇIK¹

Özet

Konar-göçer gruplar arasında Anadolu'da en kalabalık grup olan Dulkadirli Türkmenlerine ait çeşitli tarihlerde tahrirler yapılmış olup, bunlara ait kayıtlar tapu tahrir defterlerinde muhafaza edilmiştir. Tapu tahrir defterleri, Osmanlı Devletinde fethedilen yerlerde nüfus, arazi ve emlâkin kaydedilmesiyle ortaya çıkmıştır. Maraş ve çevresinde yaşayan Dulkadirli cemaatlerine ait çeşitli tarihlerde tahrirler yapılmış olup elde bulunan ilk defterler Maraş'ın Dulkadir Beyliği'nden Osmanlı hâkimiyetine geçtiği 1522 tarihinden başlayıp 1526, 1530, 1561, 1563 tarihleriyle devam etmektedir. Bu bildiride Dulkadirli tâifesine bağlı cemaatlere ait tarihsiz ve sayfaları eksik bir tahrir defteri incelenmektedir. Muhtemelen 16.yüzyıl sonlarıyla 17.yüzyıl başlarına ait olan bu defterde Dulkadirli'lere bağlı konar-göçer cemaatlerden alınan koyun, yave, arûsâne, salgın vergileriyle toplam hasılatın miktarı gösterilmektedir. Bu defterde, en üstte cemaat ve taifenin adı kayıtlı olup diğer kişilerin isim ve künyeleri de alt alta kaydedilmiştir.

Anahtar sözcükler: Dulkadirli Türkmenleri, konar-göçer, tahrir, tapu tahrir defteri.

1 Kırıkkale Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

DEMOGRAPHIC ANALYSIS ON A BOOK OF THE DULKADIRLI COMMUNITIES

Abstract

Having written many written essays at various times of the Dulkadir Turkmens who are most populous group of nomadic in Anatolia, these records have been preserved in the deed writing books. Deed writing books emerged in the Ottoman Empire with the records of conquered lands, properties and population. Marash communities living in and around Dulkadirli writings were created at various times of the first books to get the principality of Marash Dulkadir occurrence of Ottoman rule starting on 1522 1526, 1530, 1561, 1563 dates are in progress. In this paper, it is examined undated writing's missing pages of the book depending on the company of those Dulkadirli communities. Probably it's shown that the amount of total revenue taxes were taken at the beginning of the 16th century that belongs to the late 17th century to Dulkadirli from nomadic communities sheep, yave, arûsâne, salgun. In this book, the community and tribe name is registered to the top and the other persons name and their tags have been one under it subsequently.

Key words: Dulkadir Turkmens, nomadic, writing(tahrir), deed writing book.

GİRİŞ

Konargöçerlik veya yarıgöçebelik Osmanlı toplumunun mühim unsurlarından birisi olup, bu unsurlar büyükten küçüğe *boy*, *aşiret*, *cemaat* şeklinde sıralanmışlardır (Halaçoğlu, 1991:14;Orhonlu, 1987:12; Solak, 2002:110). Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'ya gelen konar-göçer Türk boyları Anadolu'nun Türkleşip Müslümanlaşması, fethedilen toprakların işlenmesi, uç bölgelerde güvenliğinden sağlanması vb. hususlarda çok mühim görevler icra etmişler, hayat tarzlarınca farklı bir kategoride kendilerine mahsus bir nizam içinde değerlendirilmişler ve Kanunî döneminden itibaren idarî ve malî mükellefiyetlerini gösteren mufassal kanunnâmeler yazılmıştır. Anadolu'nun içlerine gidildikçe sayıları azalan konar-göçerler, hayvanlarına otlak bulmak için yaylak-kışlak hayatı yaşamış, küçük çapta ziraatla uğraşmış, kimseye raiyyet kaydedilmemiş ve mükellefleri bennâk, mücerred vb. hanelerden ibaret bulunmuştur.¹ Konar-göçerlerden âdet-i aġnâm, yaylak-kışlak resmi, resp-i arûs (gerdek), yave akçesi (sahipsiz tutulan hayvanlardan alınan kaçkun vergisi) ve bâd-ı hevâ (mal, mülk ve davara zarar verenden alınır), salgun (seferberlikte muhtelif bölgelerden alınır) gibi vergiler alınmıştır. Anadolu'da konar-göçer aşiretleri *Türkmen* ve *Yörük* diye iki sınıfa ayrılmış olup, Kızılırmak'ın doğusundakilere *Türkmen*, batısındakilere de *Yörük* denilmiş, Maraş ve çevresinde yaşayan Dulkadirli Türkmenleri için ise *Türkmen* ve *Yörük* tabirlerinin ikisi de kullanılmıştır (Sümer, 1949-50:511; Gökbilgin, 1957:6-8). İl veya ulus diye sınıflandırılan aşiretler, boy, tâife, aşiret, cemaat, oymak, mahalle, oba şeklinde bölümlere ayrılmakta (Sümer, 1992:163-168; Orhonlu, 1987:14; Halaçoğlu, 1991:16; Solak, 2002:112) ve bunlardan oymak, aşiret, cemaat tabirleri aynı manada da kullanılmaktadır. *Dulkadirli ulusuna* bağlı aşiretler ise yukarıdan aşağıya tâife ve cemaat şeklinde sıralanmıştır (BOA TD 402, 998; Türkay, 1979:17; Solak 2002:112). Boyların başında idari işlerini yürüten ve merkezi hükümetçe atanan boy beyi bulunmuş, bunlar da her aşiretin başına aşiret içinden bir kişiyi kethüdâ olarak atamışlardır (Orhonlu, 2002:14,15). Maraş ve civarında yaşayan Dulkadirli ulusuna bağlı cemaatlerin en büyük birimi tâifeler olup 1526 yılında bölgede 26, 1580 yılında ise 21 tâifenin bulunduğu görülmektedir (Solak, 2002:112). Dulkadirli Türkmenleri, Anadolu'nun en kalabalık konar-göçerleri olup, kuzeyde Erciyes dağı ve Bozok yaylaları, doğuda Diyarbakır'a kadar uzanan sahalar ve güneyde de Gündüzlü ovasıyla Çukurova bölgeleri olmak üzere çok geniş bir alanda yaylak-kışlak hayatı yaşamışlardır. Bu nüfusun yüksek çıkmasında, Maraş tahrir defterlerinde ve müstakil Dulkadirli tahrir defterlerinde Avşar cemaatlerinin de Zülkâdiriye tairesine bağlı gösterilmesi etkili olmuştur. Dulkadirli Türkmenleri beylik kurmuş, Akkoyunlu, Memluk ve Safevî devletlerinde mühim siyasî roller oynamış bir Türkmen grubu olup Oğuzların Bozok kolunun Bayat boyuna mensup oldukları bildirilmektedir (Sümer, 1987:43-48). Bunlar, konar-göçerliğin gereği olarak hayvancılık, yaylak-kışlak yollarında pazarcılık, deri, et, peynir, tereyağı vs. üreticiliği, develerle

1 Geniş bilgi için bk: "Yör-Türk Vakfı, Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri, (Yör-Türk Vakfı 14 Mayıs 2000 Tarsus), Ankara 2000.

taşımacılık, avcılık, kuşçuluk vs. işler yapmışlardır. Dulkadirli aşiretleri içinde Tacirlü, Gündeşlü, Anamaslu (Karacalu), Dokuz, Küreciyan, Bertiz, Cerid, Peçenek, Kavurgalı, Alcı, Döngelü, Küşne, Eymir, Çimelü, Kızıllu, Alibeylü, Demrek, Çağırğan gibi birçok aşiret bulunmuştur. 1530'larda toplam 757 cemaatin Dulkadirli'lere bağlı olduğu tespit edilmiş olup, bunların toplam vergi hânesi 21733 (100000-120000 kişi) idi (Şahin, 2006:77). Maraş tahrirlerinde Afşar-ı Bedin (Bedil), Alişirli, Anızmanlı, Avşar Yörüğü, Aydoğmuşlu, Bahşayışlı, Balaban, Bucak, Burhanlı, Çiğdemli, Deliler, Derzülü, Gündüzlü, Hoca Fakihli, Kozanlı, Köpekli gibi birçok Avşar cemaatine de rastlanmaktadır. Dulkadirli Türkmenleri sayıca kalabalık olduklarından, zamanla ikiye ayrılmış ve bir kısmına ifrâz-ı Zülkâdiriyye denilmiş, bu Türkmenler de başta Çukurova olmak üzere orta ve batı Anadolu'da geniş bir sahaya yerleşmişlerdir.

Tahrir ve Tapu Tahrir Defterleri

Tahrir, Osmanlı'da nüfus ve arazi tespiti için yapılmış olan bir uygulama olup, fethedilen yerlerde nüfus, arazi ve emlakın tespit ve kaydıyla tapu tahrir defterleri ortaya çıkmıştır. Tahrir yapılırken esas birim sancak olmakla beraber fazla geniş olmayan vilâyetler de bir sayım ünitesi olmuştur (Sahillioğlu, 1989:27). Tahrirde şehir, köy, kasaba, mezraa ve yaylak-kışlaklarda yaşayan yetişkin erkek nüfusun isim ve künyeleriyle vergileri, ellerindeki toprak miktarı, hukukî ve iktisadî durumları, toprağı tasarruf şekilleri, mülkiyet ve vakıf sistemi, köyün timar, mülk veya vakıf durumu, tarım ürünleriyle hayvanların çeşit, miktar, öşür ve rüsum değerleri kaydedilmiştir. Tahrir, öncelikle timar sisteminin bir gereği olarak bölgedeki gelir kaynaklarının tespiti için yapılmış ve şehir, kasaba, köy ve çiftlikler dolaşarak vergi mükellefleri, vergiden muaf olanlar ve muafiyet sebepleri yazılmış, topraklı ve topraksız köylüler, evli ve bekar haneleri, meslek grupları, ilmiye mensupları, ihtiyar ve sakatlar ayrı ayrı kaydedilmiş, köy meraları, orman korusu, yaylak ve kışlağı, çayırı, yetiştirilen mahsullerle yıllık vergi miktarları gösterilmiştir (Barkan, 1940:20; 1951-53:9; 1952:292-293; Barkan-Meriçli, 1988). Özellikle 16-17. yüzyıl beşeri ve ekonomik coğrafyası hakkında çok önemli tarihi ve istatistiki bilgiler veren tapu tahrir defterleri, fethi müteakip ilk tahrirden sonraki genel değişiklikler, vergi gelirlerindeki artma ve eksilmeler, cülûs, bir yerin istirdadı gibi sebeplerle yenilenmiş, uzun süreli saltanat dönemlerinde ise 30-40 yılda bir tahrir yapılmıştır (Öztürk, 1997:250). Tahrir sadece gelir tespiti için değil, bölgedeki vakıflar, konar-göçerler, piyade ve müsellemlerin tespiti için de yapılmıştır. Tahrirde tutulan ayrıntılı deftere mufassal, mufassalın özeti mahiyetinde teşkilat, köy adları ve yıllık hasılâtın topluca kaydedildiği deftere de icmâl defteri denilmiştir. Ayrıca, bir bölgede iki tahrir arasındaki sürede yapılan işlemlerle idari değişiklik, timar tevcihi, vergi muafiyeti vs.nin sürekli işlendiği rûznâmçe, derdest veya tahvil defteri denilen defterler de tutulmuştur (Uzunçarşılı,1988; Faroqhi, 2001:46-58; Pakalın,1983:376). Tahrirde, merkez kazadan başlayıp diğer kazalara geçilir, sadece aile reisleri ve kazanç sağlayabilecek bekârlar sayılır, kocasının çiftliğini işleyen dul kadınlar bive adıyla indirimli bir vergiye tâbi tutulur, a'mâ, kötürüm, deli, takatsız ve yaşlılarla imâm, müezzîn, hatip, papaz, şeyh, derviş ve seyyid

II. Salon II. Oturum

olanlar ayrırlıp vergiye tabi tutulmazdı (Çakar, 2003:XXII; Sahillioğlu, 1989:29-31). Cülûs veya genel değişikliklerden dolayı ilk tahriri müteakip yeni bir tahrir daha yapılır ve bu durumda ikinci tahrir defterine *defter-i cedîd*, ilkinde de *defter-i atik* denilirdi. Üçüncü bir tahrir yapıldığında ise ilk tahrir defterine *defter-i köhne*, ikincisine *defter-i atik* ve üçüncüsüne de *defter-i cedîd* denirdi (Ünal, 1989:3).

1520-35 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu yaklaşık 12,5 milyon olup, daha sonra Avrupa ve Afrika'da fethedilen bölgelerin nüfusu da eklendiğinde bu nüfusun 30-35 milyon civarında olabileceği tahmin edilmiştir (Barkan, 1970:163-171).

Dulkadirli Cemaatlerine Ait Bir Tahrir Defteri

Tahrir defterleri bazen sadece belli bir bölgede ve bir taife üzerinde yapılan kayıtları da ihtiva etmekte olup, bunlardan birisi de Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler, nr.23010'da kayıtlı olan defterdir.¹ Baş kısmı eksik olan bu defterin üst ve alt kısımlarında yıpranmalar olup, tahririn yapıldığı tarihi gösteren herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak, defterin hat ve tertip şeklini, Osmanlı'da tahrir usulünün 16. yüzyıl sonuna kadar düzenli olarak devam edip, 17.yy ortalarından itibaren yeni usullerin uygulandığı durumla birlikte düşündüğümüzde bu defterin 16.yüzyıl sonlarına ait olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.² Dulkadirli aşiretlerine ait ilk bilgiler Bozulus Türkmenlerinin 1540'da yapılan tahririnde görülmektedir. Maraş ve çevresinde yaşayan Dulkadirli cemaatlerine ait çeşitli tarihlerde tahrirler yapılmış olup, elde bulunan ilk tahrir defterleri Maraş'ın Dulkadir Beyliği'nden Osmanlı hâkimiyetine geçtiği 1522 tarihinden başlamakta ve 1526, 1530, 1561 ve 1563 tarihleriyle devam etmektedir.³ 1526 tarihli defter de eksik, yıpranmış ve tarihsiz olup, bizim incelediğimiz deftere çok benzemektedir. İncelediğimiz defter, Dulkadirli cemaatlerinden alınan *âdet-i aĝnâm*, *resm-i yave*, *resm-i arûsâne*, *salgun* vergileriyle toplam hasılatın miktarını göstermektedir. Defterde, seferberlikte muhtelif bölgelerden alınan *salgun* vergisinin sıkça geçmesi, bu tahririn bir seferberlik anında yapıldığını düşündürmektedir.

Defter: BOA MAD nr.23010

Cemâ'at-i Aydullu an-tâife-i Zülkâdiriyye. Devletcan veled-i İsa... 140 kişi.

1 BOA Maliyeden Müdevver fonu, Maliye Bakanlığı'ndan 1945 yılında yığın hâlinde devralınan 26000'e yakın defteri ihtiva etmektedir. Bu tasnifte muhtelif maliye kalemlerine ait defterler, arazi tahriri, saray, yeniçeri, mevâcib vs. defterler bulunmaktadır. 830/1427 yılında başlayıp 1346/1927 yılına kadar gelen tasnifteki son defterin sıra numarası 23138'dir. (BOA Rehberi, Devlet Arşivleri Gn. Müd., Yayın Nr. 108, İstanbul 2010, s.266.)

2 Bu defter, 29 Nisan-1 Mayıs 2011'de düzenlenen Dulkadirli Beyliği Sempozyumu'nda da tarafımızdan tanıtılmıştı. Ancak, bu bildiriye tanıtılmaktan ziyade,, demografik yönden bir değerlendirme yapılmaktadır.

3 1526:BOA Mufassal Tahrir Defteri nr.402; 1530:BOA İcmâl Tahrir Defteri nr.998 (998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-ı Bekr ve Arab ve Zül-Kâdiriyye Defteri 937/1530, II, Başbakanlık DAGM., Ankara 1999); 1561:BOA İcmâl Tahrir Defteri nr.331; 1563:Tapu Kadastro GM Kuyûd-ı Kadîme Arşivi Mufassal Tahrir Defteri nr.101 (R.Yinanç-M.Elibüyük, Maraş Tahrir Defteri 1563, I-II, Ankara 1988).

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Hâsıl 14801. (âdet-i aġnâm 13500, resm-i yave 43, resm-i arûsâne 86, salgun 172)

Cemâ'at-i Yuvalu tâbi'-i İsmail Kethüda an-tâife-i Yaban eri. İsmail veled-i Hacı Bekir Budak... 100 kişi.

Hâsıl 231. (resm-i yave 33, resm-i arûsâne 66, resm-i salgun 132)

Cemâ'at-i Köpeklü an-tâife-i Zülkâdiriyye yaylakçıyan. Mahmud veled-i Osman...31 kişi. Hâsıl 11532.

Baş kısmı yok Hâsıl 4098. (âdet-i aġnâm 4000, resm-i yave 14, resm-i arûsâne 28, salgun 56)

Cemâ'at-i Bayındır tâbi'-i Yaylı Hoca an-tâife-i Yaban eri yaylakçıyan
Yaylı Hoca veled-i İvaz...100 kişi.

Mahalle-i Hüseyin Kethüda an-cemâ'at-i mezbûr. Hüseyin veled-i saru...83 kişi..
Hâsıl 413. (resm-i yave 59, resm-i arûsâne 118, salgun 236)

Cemâ'at-i Bedin(Bedil) Afşarı be-nâm-ı Tabġı an-tâife-i Zülkâdiriyye yaylakçıyan
Karlu veled-i Mirza...202 kişi.....(üst kısmı çürümüş)

Cemâ'at-i Taiŧi ? Afşar tâbi'-i Receb Kethüda an-tâife-i Zülkâdiriyye (üst kısmı çürümüş)

Safa? veled-i Sarı...252 kişi

Cemâ'at-i mezbûre be-nâm-ı Avretlü Yayıcı Hüseyin veled-i Yusuf...34 kişi

Cemâ'at-i Afşar tâbi'-i Erkıydı (Erkondu T) ? an-tâife-i Zülkâdiriyye. Hasan veled-i Ekber...15 kişi.

Mahalle-i Arkalu (üst kısmı çürümüş, T.Urfalı?), 29 kişi... (sonuncu kişi:Abdülkadir veled-i Mehmed)

Cemâ'at-i Gazilü tâbi'-i cemâ'at-i mezbûr. İmirza veled-i Ali...23 kişi Hâsıl 33162. (âdet-i aġnâm 31000, resm-i yave 166, resm-i arûsâne 332, salgun 664)

Cemâ'at-i Afşar-ı Bedin tâbi'-i Gökçe Hacı an-tâife-i Zülkâdiriyye. Hüseyin veled-i Gökçe 49 kişi.

Hâsıl 2540 (T.80 ?). (âdet-i aġnâm 2400, resm-i yave 20, resm-i arûsâne 40, salgun 80)

Cemâ'at-i Hoıylu tâbi'-i kabîle-i Afşar an-tâife-i Zülkâdiriyye 65 kişi. Hâsıl 2322. (âdet-i aġnâm 2200, resm-i yave 26, resm-i arûsâne 32, salgun 64)

II. Salon II. Oturum

Cemâ'at-i Kerîmüddinlü tâbi'-i tâife-i Zülkâdirîyye. Ahmed veled-i İlyas... 68 kişi

Hâsıl 348. (âdet-i ağnâm 180, resm-i yave 24, resm-i arûsâne 48, salgun 96)

Cemâ'at-i Uç an-tâife-i Yaban eri. Haydar veled-i Selim...65 kişi

Hâsıl 168. (resm-i yave 24, resm-i arûsâne 48, salgun 96)

Cemâ'at-i Kamdalu Afşar an-tâife-i Zülkâdirîyye 30 kişi... Hâsıl 1852. (âdet-i ağnâm 1800, resm-i yave 7, resm-i arûsâne 15, salgun 30)

Cemâ'at-i Kozaklu an-tâife-i Zülkâdirîyye. Mûsâ veled-i Osman...neferen 9, müzevvec 6 mücerred 3. Toplam 50 kişi... Hâsıl 77. (resm-i yave 11, resm-i arûsâne 22, salgun 44)

Cemâ'at-i Kozan tâbi'-i Bozoklu Hacı Güntoğmuş tâife-i Yaban eri. (el-mezbûr Gurilinde (Guzili) ? kışlayup Soğanlu nâm mevzi'de yaylarlar hâric-i cedvele terk edildi. Tâife-i mezbûre yaylaka çıkmayup hâric-i cedvelde olmağın resm-i raiyyet mukâbelesinde resm-i şâkku'l-mezra'i virmege razı oldukları kayd-ı defter olundu.) 181 kişi.....

Hâsıl 3220 (âdet-i ağnâm 2800, resm-i yave 60, resm-i arûsâne 120, salgun 240)

Cemâ'at-i mezbûre tâbi'-i Ahmed Kethüda. (Tâife-i mezbûre Guriline (Guzili) ? tâbi' Kaçkınağaç nâm mevzi'de kışlayup Soğanlu'ya tâbi' Kuruçayhanı nâm koruda yaylarlar; hâric-i cedvele terk edildi)

Ahmed veled-i Ali...40 kişi..... Hâsıl 1070 (âdet-i ağnâm 1000, resm-i yave 10, resm-i arûsâne 20, salgun 40)

Cemâ'at-i Gökkarlu an-tâife-i Zülkâdirîyye. 37 kişi..... Hâsıl 1255 (âdet-i ağnâm 1150, resm-i yave 15, resm-i arûsâne 30, salgun 60)

Cemâ'at-i Delüler Afşarı an-tâife-i Yaban eri. Hacı Mehmed veled-i Hacı Ali...28 kişi Hâsıl 49 (resm-i yave 7, resm-i arûsâne 14, salgun 28)

Cemâ'at-i Sa'id Fakîhlü tâbi'-i İmâmetlü Kızıllu an- tâife-i Zülkâdirîyye. Arab veled-i Eymür....59 kişi... Hâsıl 2176. (âdet-i ağnâm 2050, resm-i yave 18, resm-i arûsâne 36, salgun 72)

Cemâ'at-i Puyaklu Yaruçuk yurduyu yaylarlar der-kurb-i Yılanlu 5 kişi.... Hâsıl 10. (resm-i yave 1, resm-i arûsâne 3, salgun 6)

Cemâ'at-i Kanâatlü Tokuz an- tâife-i Zülkâdirîyye. 154 kişi...Hâsıl 3178 ? (âdet-i ağnâm 3000, resm-i yave 11, resm-i arûsâne 23, salgun 144)

Cemaatler

- Aydullu (Zülkâdiriyye taifesinden)
Yuvalu (Yaban eri taifesinden; **İsmail** kethüdaya tâbi)
Köpeklü (Zülkâdiriyye taifesinden, *yaylakçıyan*)
Bayındır (-Yaban eri taifesinden; Yaylı Hoca'ya tâbi)
Bedil (Bedin) Afşarı (Tabgı (Kabağı) adıyla bilinir; Zülkâdiriyye taifesinden, *yaylakçıyan*)
Tabgı (Kabağı) ? **Afşar** (Receb kethüdaya tâbi; Zülkâdiriyye taifesinden. Diğer, Avretlü Yayıncısı)
Afşar (Erkiydi, Erkondü'ya tab; Zülkâdiriyye taifesinden)
Gazilü (Gazilü cemaatine tâbi)
Afşar-ı Bedin (Bedil) (Gökçe Hacı'ya tâbi, Zülkâdiriyye taifesinden)
Hoylu (Afşar kabilesine tâbi, Zülkâdiriyye taifesinden)
Kerîmüddinlü (Zülkâdiriyye taifesine tâbi)
Uç (Yaban eri taifesinden)
Kamdalu Afşar (Zülkâdiriyye taifesinden)
Kozaklu (Zülkâdiriyye taifesinden)
Kozan (Bozoklu Hacı Günütoğmuş' tâbi, Yaban eri taifesinden. Kozan, Ahmed kethüdaya tâbi)
Gökkarlu (Zülkâdiriyye taifesinden)
Delüler Afşarı (Yaban eri taifesinden)
Sa'îd Fakîhlü (**İmâmetlü** Kızıllu'ya **tâbi**, Zülkâdiriyye taifesinden)
Puyaklu (Yılanlu civarında Yaruçuk yurduyu yaylarlar)
Kanâatlü Tokuz (Zülkâdiriyye taifesinden)

Toplam nüfus: **1840 kişi**

1530'larda toplam 757 cemaatin Dulkadirliyle bağlı olduğu ve bunların toplam vergi hânesinin 21733 olduğu düşünüldüğünde, defterdeki rakam bu rakamın 1/11'idir.

Hasılat

- 14801: Cemâ't-i Aydullu an-tâife-i Zülkâdiriyye
33162: Cemâ't-i Gazilü **tâbi'-i** cemâ't-i mezbûr
11532: Cemâ't-i Köpeklü an-tâife-i Zülkâdiriyye *yaylakçıyan*
4098: Baş kısmı yok
3220: Cemâ't-i Kozan tâbi'-i Bozoklu Hacı Günütoğmuş tâife-i Yaban eri
3178: Cemâ't-i Kanâatlü Tokuz an- tâife-i Zülkâdiriyye
2540: Cemâ't-i Afşar-ı Bedin (Piri Beg T.?) tâbi'-i Gökçe Hacı an-tâife-i Zülkâdiriyye
2322: Cemâ't-i Hoylu **tâbi'-i** kabîle-i Afşar an-tâife-i Zülkâdiriyye
2176: Cemâ't-i Sa'îd Fakîhlü **tâbi'-i İmâmetlü** Kızıllu an- tâife-i Zülkâdiriyye
1852: Cemâ't-i Kamdalu Afşar an-tâife-i Zülkâdiriyye
1255: Cemâ't-i Gökkarlu an-tâife-i Zülkâdiriyye
1070: Cemâ't-i mezbûre tâbi'-i Ahmed Kethüda
413: Cemâ't-i Bayındır tâbi'-i Yaylı Hoca an-tâife-i Yaban eri *yaylakçıyan*

II. Salon II. Oturum

- 348: Cemâ't-at-i Kerîmüddinlü **tâbi'-i** tâife-i Zülkâdiriyye
231: Cemâ't-at-i Yuvalu **tâbi'-i İsmail Kethüda an-tâife-i** Yaban eri
168: Cemâ't-at-i Uç an-tâife-i Yaban eri
77: Cemâ't-at-i Kozaklu an-tâife-i Zülkâdiriyye
49: Cemâ't-at-i Delüler Afşarı an-tâife-i Yaban eri
10: Cemâ't-at-i Puyaklu Yaruçuk yurduyu ? yaylarlar der-kurb-i Yılanlu

Toplam Hasılat: **82502 akçe**

1530'larda toplam 757 cemaatin Dulkadirli'lere bağlı olduğu ve bunların da toplam vergi hânesinin 21733 olduğu düşünüldüğünde, yukarıdaki rakamın çok küçük bir bölge ve kesimi kapsadığı daha iyi anlaşılır.

Vergi çeşitleri ve miktarları

Âdet-i ağnâm 65080, resm-i salgun 2260, resm-i arûsâne 1129, resm-i yave 549
Toplam:69018 (82502)

Vergisi ve ayrıntısı belirtilmeyen cemaatler:

Cemâ't-at-i Bedin(Bedil) Afşarı (Tabgı adıyla anılır. Zülkâdiriyye'den *yaylakçıyan* Karlu veled-i Mirza...202 kişi.....(üst kısım çürümüş)

Cemâ't-at-i Tabgı Afşar tâbi'-i Receb Kethüda. Zülkâdiriyye'den (Safa veled-i Sarı....252 kişi)

Cemâ't-at-i mezbûre be-nâm-ı Avretlü Yaycısı (Hüseyn veled-i Yusuf...34 kişi)

Cemâ't-at-i Afşar tâbi'-i Erkiydı (Erkondu) Zülkâdiriyye'den (Hasan veled-i Ekber...15 kişi)

Mahalle-i Arkalu (**üst kısım çürümüş**), (29 kişi, son kişi:Abdülkadir veled-i Mehmed)

Cemâ't-at-i Köpeklü. Zülkâdiriyye'den, *yaylakçıyan* (Mahmud veled-i Osman....31 kişi). Hâsıl 11532

Demografik Değerlendirme

İncelemekte olduğumuz defter, Dulkadirli cemaatlerinin küçük bir bölümünü ihtiva etmekte olup, cemaatlerin birkaçı hariç, tasarruf ettikleri yerlere dair de bir kayıt ve ayrıntı bulunmamaktadır. Defter bu hâliyle mufassal bir defterin parçaları gibi görünse de, buna dair bir ipucuna rastlanamamıştır. Defterin 16.yüzyıla ait olduğu büyük ölçüde belli ise de, nerede veya hangi bölgede yapıldığına dair yeterli bir bilgi yoktur. Sadece iki yerde Kozan cemaati için: “*Gurilinde (Guzili)? kışlayup Soğanlu nâm mevzi'de yaylarlar*” ve “*Guriline (Guzili?) tâbi' Kaçkınağaç nâm mevzi'de kışlayup Soğanlu'ya tâbi' Kuruçayhani nâm koruda yaylarlar*” şeklinde bir açıklama yapılmış, diğerlerinde ise böyle bir açıklamaya yer verilmemiştir. Bu da, tahririn yapıldığı bölge ile ilgili şöyle bir

tahmine imkan vermektedir: Tahririn yapıldığı bölge, Kozan cemaatinin kışladığı yer olarak geçen “Gurili (Guzili) ve yayladığı yer olarak geçen Soğanlı adlı yerler düşünüldüğünde, Adana-Antep-Kayseri arasında bir yer olabilir. Antep-Adana civarında Gurili (Guzili), Kayseri civarında ise Soğanlı adlı yerlere rastlanmaktadır.

Maraş ve çevresinde yaşayan Dulkadirli cemaatlerine ait ilk tahrirler 1526, 1530, 1561, 1563 tarihlerinde yapılmış olup, 1526’da Dulkadirli ulusu 26 tâifeye bağlı 784 cemaatten müteşekkil ve sadece 308’i Maraş çevresindeki yerleri kışlak, yaylak, ziraat ve otlak sahası olarak kullanmışlardır. Diğer cemaatler ise daha geniş bir coğrafyada yaylak-kışlak yaşamışlardır. Bu cemaatler, ana yurtları olan Maraş ve Elbistan dışında, Şam ve Sivas arasında, Diyarbakir, Mardin, Malatya, Hısnımansur, Antep, Adana, Kayseri, Sivas, Bozok, Yeniil ve Karaman gibi yerlerde yaşamışlardır. 1526’da bu cemaatlerin dışında Dulkadirli ulusuna bağlı olup hiçbir yeri tasarruf etmeyen veya ettiği yer belli olmayan, sadece cemaat adı ile bağlı olduğu tâife belirtilen cemaatler de bulunmakta olup bunların sayısı da 274’tür. Bizim incelediğimiz defterde kayıtlı bulunan cemaatlere ait kayıtların da bu duruma uygunluk gösterdiği görülmektedir. 1563 yılında ise Maraş Kazâsı’nda 242 köyü tasarruf eden 132 cemaatin hemen hemen tamamı yerleşik hayata geçmiş bulunmaktadır. Yine aynı tarihte 169 mezraa, 71 cemaat tarafından tasarruf edilmektedir. 1580 yılında ise cemaatlerin tamamının konar-göçer hayatı yaşadığı görülmektedir (Solak, 2002:113, 114). İncelediğimiz defterde, Dulkadirli Türkmenleri’nden: Ağca Koyunlu, Anamaslu (Karacalu), Araban, Avşar, Bertiz, Bostancıyân, Cerid, Çağırğan, Çimelü, Demrek, Dışarıcıyân ve Gurbet, Dokuz (Beşanlı), Döngelli, Elçi, Eşkinciyan, Evcı, Eymür, Gündeşlü ve Değşirlü, Kara Yuvalı, Kavurgalu, Kızıllı ve Ali Beylü, Koyuncuyân, Küreciyân, Küşne, Osmanlu, Peçenek, Tacirlü gibi taifelerden sadece birkaçının adı geçmektedir. Dulkadirli ulusunun 1526 yılında 784 olan cemaat sayısının 1580’de 459’a düşmesine karşılık toplam nüfusun aynı kalması, 1563’de Dulkadirli ulusuna bağlı cemaatlerin çoğunun Maraş’ta bulunan köylerde yerleşik hayata geçmeleri ile açıklanmıştır. Ayrıca, bazı cemaatlerin birlikte yazılmaları veya daha uzak bölgelere gitmeleri de azalmada önemli bir etken olmuştur (Solak, 2002:137). İncelediğimiz defterde salgın gibi, genellikle seferberlikte alınmakta olan bir verginin çok geçmesi, tahririn bir seferberlik esnasında yapıldığını düşündürmektedir.

Sonuç olarak, defterde 1840 kişinin adının kayıtlı olması ve toplam 82502 akçe hasılâtın yazılı bulunması, diğer Dulkadirli tahrirlerindeki rakamlara göre değerlendirildiğinde oldukça düşük kalmakta ve bu da tahririn dar bir bölgede yapıldığını göstermektedir. Defterde kayıtlı olan 1840 kişilik kayıt, yaklaşık olarak 10000 kişilik bir nüfusa tekabül etmektedir. Defterin eksik sayfalarının da olabileceği göz önünde bulundurulduğunda, bu tahririn yapıldığı bölgedeki nüfusun yaklaşık 10-12 bin civarında olabileceği tahmin edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul 1989.
- Barkan, Ö. Lütfi, *Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri I*, İÜİFM, C.II, S.1-2, İstanbul, 1940.
- Barkan, Ö.L., *Research on the Ottoman Fiscal Surveys*, Studies in the Economic History of the Middle East From the Rise of Islam to the Present Day, Edt. M. A. Cook, London 1970.
- Barkan, Ö.L., *Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi*, TM, C.X, Ankara, 1951-1953.
- Barkan, Ö.L., *Tahrir Defterleri'nin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma*, IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 10-14 Kasım 1948, Ankara, 1952
- Barkan, Ö.L. -Meriçli, E. *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, TTK, Ankara 1988.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tahrir Defterleri (BOA TD) 402, s.88 vd., TD 998, s.444 vd.
- Çakar, Enver, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Elazığ 2003.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.
- Gökbilgin, Tayyib, *Rumeli'de Yürükler; Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihân*, İstanbul 1957.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin*

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Yerleştirilmesi, Ankara 1991.

Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987,s.12.

Öztürk, Mustafa, *1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri*, OTAM, S.8, Ankara, 1997.

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Tahrir, C.III, MEB, İstanbul 1983.

Sahillioğlu, Halil, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, 1989.

Solak, İbrahim, *XVI. Yüzyılda Maraş ve Çevresinde Dulkadirli Türkmenleri*, SÜ Türkiyat

Araştırmaları Dergisi, 12/Bahar 2002, ss.110.

Sümer, Faruk, *XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış*,

İÜİFM, C. XI, İstanbul 1949-1950.

Sümer, Faruk, *Dulkadir Elini Meydana Getiren Oymaklar*, Kahramanmaraş 1. Kurtuluş Sempozyumu

10-11 Şubat 1986, Ankara 1987.

Şahin, İlhan, *Osmanlı Döneminde Konar-göçerler*, Eren Yay, İstanbul, 2006.

Türkay, Cevdet, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*

İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve

Cemaatler, İstanbul 1979.

Uzunçarşılı, İ.H., *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK, Ankara 1988.

Ünal, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı, (1518-1566)*, Ankara, 1989.

MARAŞ ŞER'İYYE SİCİLLERİNDEKİ TEREKE SAHİPLERİ HAKKINDA BAZI DEĞERLENDİRMELER (1876-1902)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ^{1*}

Özet:

bu çalışmada, 19. Yüzyılın son çeyreğinde Maraş'ta mirasları Şer'iyye Sicillerine kaydedilmiş kişilerin sosyo-kültürel yapıları incelenerek ve diğer bazı Anadolu kentleri ile de mukayese edilerek değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın temel kaynağını, 1293 (M.1876) – 1319 (M.1902) yılları arası kayıtları ihtiva eden 230, 232, 233 ve 235 numaralı Maraş Şer'iyye Sicillerindeki tereke kayıtları oluşturmaktadır.

Maraş Şer'iyye Sicilleri'ne müstenid şehrin sosyo-ekonomik yapısı ile ilgili daha önce bazı çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, sadece tereke kayıtlarına münhasır bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiş olup, bu meyanda çalışmamızın daha önce yapılanlara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Maraş, tereke kaydı, tereke sahibi.

¹ * mgunes@aku.edu.tr, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ANS Kampüsü, 2. Blok, Afyonkarahisar /Türkiye, GSM: 0505 749 1792

THE EVALUATIONS OF THE OWNERS OF HERİTAGE İN ŞER'İYYE REGİSTERS OF MARAŞ (1876-1902)

Abstract

In this study our aim is to carry out an investigation analysing people's socio-cultural structures whose inheritance was recorded in Şer'iyye Registers in Maraş, in the late 19 th century and also comparing this results with someother Anatolian cities of the same period.

The main source of the study contitutes the recordings of heritage 230, 232, 233, 235 in Maraş Şer'iyye heritage registers which were recorded between the years of 1876 and 1902.

Although other studies that are based on Maraş Şer'iyye Recordings related to socio-economic structure of the city have already been conducted, it is found out that there hasn't been any study only about the recordings of heritage. İn this respect, it is expected that our study will contribute to the previous studies.

Keywords: Maraş, records of heritage, owner of heritage.

Giriş

Şer'iyye Sicilleri mahalli tarih araştırmalarında en önemli kaynaklardan birisidir. Bunlar içerisinde bulunan tereke kayıtlarının -bilhassa sosyal ve ekonomik hayata dair sundukları bilgiler bakımından- ayrı bir ehemmiyeti haiz olduğu muhakkaktır. Kelime anlamı itibarıyla ölen bir şahsın bıraktığı şeyler anlamına gelen ve “metrûkât”, “muhallefât” olarak da tesmiye edilen terekeler (Şemseddin Sami, 1992: 399), vefat eden şahısların geride bıraktıkları, varsa vârislerine intikal ettirilecek olan her türlü menkul veya gayri menkul mal, eşya, alacak, borç vs. dökümünün ayrıntılı bir şekilde belirtildiği kayıtlar olup, ait oldukları şehrin sosyo-ekonomik hayatı hakkında son derece mühim bilgiler sunmaktadırlar¹.

Terekelerin kadılık makamına intikal ederek taksiminin yapılması şu şartlarla gerçekleşmekteydi: Mirasçılardan talebi, devletin mirasçılığı söz konusu olduğu zaman, vârislerin uzakta bulunması veya vârisler arasında tasarruf ehliyetini haiz olmayacak derecede küçük yaşta çocukların bulunması (Öztürk, 1995: 26).

Tanzim edilmiş tarzları genellikle paralellik arz eden bu kayıtlarda öncelikle, tereke sahibinin ikamet bilgileri, vefat şekli (bazen), daha sonra varsa lakabı, ünvanı ve mesleği ile birlikte adı, babasının adı, hatta bazen dedesinin adı belirtilmektedir. İkamet ve kimlik bilgilerini ihtiva eden bu giriş kısmından sonra, mirasçıları arasında varsa, eşi, çocukları, anne ve babası, erkek ve kız kardeşleri ve diğer vârisleri isimleriyle zikredilmektedir. Daha sonra terekede mevcut mal ve eşyalar fiyatlarıyla beraber listelenmekte, akabinde tereke sahibinin varsa, borçları ve/veya alacakları, borçluları ve alacaklıları, isimleriyle beraber belirtilmekteydi. Son olarak da kadılık makamının yaptığı paylaşırma hizmetinin karşılığı olarak tahsil edilen vergi ve harçlar, cenaze vb. masraflar belirtilip şahsın terekesi toplamından düşülmekte ve kalan meblağ mirasçılara

1 Tereke kayıtlarına müstenid pek çok çalışma olup bunlardan önemli bazıları şunlardır: L. Fekete, “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi”, (Çev. Sadrettin Karatay), Belleten, XXIX/115-116, Ankara 1965, s. 615-638; Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, Belgeler, III/5-6, T.T.K., Ankara 1966, s. 1-479; Yavuz Cezar, “Bir Âyanın Muhallefatı Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail Oğlu Hüseyin”, Belleten, XLI/161, Ankara 1977, s. 41-178; Musa Çadırcı, “Hüseyin Avni Paşa'nın Terekesi”, Belgeler, XI/15, Ankara 1986, s. 145-164; Hüseyin Özdeğer, 1463-1640 Bursa Tereke Defterleri, İstanbul 1988; Ö. Demirel - A. Gürbüz - M. Tuş, “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)”, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II, Ankara 1992, s. 704-755; Halil İnalıcık, “Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler: III: Köy Sicil Terekeleri” Belgeler, XV/19, T.T.K., Ankara 1993, s. 23-167; Said Öztürk, Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri, OSAV, İstanbul 1995; Ali Aktan, “Kayseri Kadı Sicillerindeki Tereke Kayıtları Üzerinde Bazı Değerlendirmeler (1738-1749)”, II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998), Kayseri 1998.

taksim edilmekteydi.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere genel anlamda tereke kayıtlarının ihtiva ettiği bilgiler, tereke sahipleri ve mirasçıları hakkındaki veriler ile terekenin muhtevası olmak üzere iki ana grupta mütalaa olunabilir. Bunlardan birincisi sosyo-kültürel yapı hakkında, ikincisi ise buna ek olarak iktisadi yapıya dair son derece orijinal bilgiler takdim etmektedir. Ancak bu kayıtların muhteva bağlamında, ait oldukları dönemin şartları (bilhassa ekonomik) ile doğru orantılı olduğu dikkati çekmektedir. Bu cümleden olarak araştırmamıza kaynaklık eden terekeler de dönemin şartları gereği olsa gerek muhteva açısından çok zengin değildir. Bahis konusu terekelerin bu özellikleri dolayısıyla çalışmamızın esasını, bunların muhtevasından ziyade tereke sahiplerinin şahsi hususiyetleri ve ailevi durumları oluşturmaktadır.

Çalışmanın temeli, iki ana başlık etrafında temerküz etmektedir. Öncelikle mevcut terekelerin sahipleri üzerinde durulmuş, bunların sosyal statüleri, ünvanları, meslekleri ile kendilerinin ve mirasçılarının isimleri tespit edilerek değerlendirmeler yapılmıştır. Daha sonra bu şahısların aile yapısına ilişkin verilerden hareketle ailevî durumları; ailede eş ve çocuk sayıları hakkında bir takım değerlendirme ve yorumlar yapılmıştır. Ayrıca tereke sahiplerinin aile nüfusları ile sosyo-ekonomik durumları arasındaki ilişkiler tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. Terekelerin Genel Dağılımı

Çalışmamızın temel kaynağını, 1293 (M.1876) – 1319 (M.1902) yılları arası kayıtları ihtiva eden 230, 232, 233 ve 235 numaralı Maraş Şer'iyye Sicilleri'ndeki tereke kayıtları oluşturmaktadır¹. Bu cümleden olarak toplam 130 tereke kaydı incelenmiştir². Bu terekelerin 54 tanesi şehirde, 69 tanesi köylerde ikamet etmekte iken vefat eden kişilere aittir. 7 tereke de müsafereten ya da herhangi bir memuriyet veya görev icabı Maraş'ta ikamet üzere iken vefat etmiş şahıslara aittir. Bu terekelerden 124 tanesi şehirde ve köyde ikamet üzere iken vefat eden Müslüman şahsa aittir. Geri kalan 6 adet tereke ise, şehirde oturan Ermeni milletinden gayrimüslimlere aittir. Tereke sahiplerinin cinsiyeti açısından baktığımızda, erkeklere ait 120 adet, kadınlara ait 10 adet tereke kaydının mevcudiyetini görmekteyiz.

1 Maraş'a ait 1875-1907 yılları arası kayıtları kapsayan 229, 230, 231, 232, 233, 234, ve 235 mikrofilm numarası ile kayıtlı 7 adet Şer'iyye Sicili mevcuttur.

2 Bu tereke sahiplerinin, şahsî ve ailevî bilgileri EK'te tablolar halinde ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Bu bilgileri bir tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz:

Tablo 1: Terekelerin Genel Dağılımı

	İkamet yeri ve şekli bakımından						Cinsiyet bakımından			
	Şehirli		Köylü		Müsafere ten veya memuriyet icabı bulunan		Erkek		Kadın	
	Müslim	G. müs.	Müslim	G. müs.	Müslim	G. müs.	Müslim	G. müs.	Müslim	G. müs.
	50	4	69	-	5	2	114	6	10	-
Toplam	54		69		7		120		10	
G. Toplam	130						130			

2. Tereke Sahiplerinin ve Terekelerde Yer Alan Ünvan ve İsimler

2.1. Terekelerde Kullanılan Ünvanlar

Terekelerde, hem tereke sahiplerinin hem de mirasçılarının isimleriyle birlikte sosyal ve meslekî durumlarını gösteren ünvanları da belirtilmektedir. Bu ünvanların, en çok karşılaşılandan en az karşılaşılanlara göre sayılarını ve ünvanları belirtilenler içerisindeki yüzdelik dilimlerini bir tablo üzerinde göstererek açıklamaya çalışalım:

Tablo 2: Terekelerde Geçen Ünvanlar

Erkekler için			Bayanlar için		
Ünvan	Adet	%	Ünvan	Adet	%
Efendi	29	35,8	Hatun	60	96,7
el-Hâc	15	18,5	Hâce	2	3,3
Hacı	16	19,7			
Ağa	11	13,6			
Bey	6	7,4			
Molla	2	2,4			
Çavuş	2	2,4			
Toplam	81	100	Toplam	62	100

Yukarıdaki tabloya baktığımızda, erkekler arasında efendi, bayanlar arasında da hatun ünvanının diğerlerine göre daha yaygın olarak kullanıldığını görmekteyiz. Daha sonra kullanım yaygınlığına göre erkeklerde, el-hâc, hacı,

ağa, bey, molla, çavuş ünvanları sırayı almaktadır. Bayanlarda ise çok yaygın olmamakla beraber hâce ünvanına rastlanmaktadır. Şimdi bu ünvanların sosyo-kültürel yapı içerisinde neyi ifade ettiğini ve bu bağlamda inceleme dönemimizde Maraş'taki yapıyı kısmen de olsa tespit etmeye çalışalım.

Efendi, okuyup yazması olanlara unvan olarak verilen bir tabirdir. Tanzimat'tan önce orduda binbaşıya kadar olan rütbe sahiplerine de resmen efendi unvanı verilirken Tanzimat'tan sonra bu unvan, resmi muamelatta yalnız okur yazarlara ve mektep talebelerine tahsis edilmiştir (Pakalın, 1993: 505, 506). Maraş'ta da -muhtemelen talebe ve din görevlisi olarak- bu ünvanı haiz kişilerin % 35,8'lik bir oranla önemli bir yer aldıklarını söyleyebiliriz.

Adların önüne gelen el-hâc ve hacı, kişilerin hacca gitmiş olduklarını belirtmektedir. El-hâc ünvanına terekelerde 15 yerde, hacı ünvanına ise 16 yerde rastlanmaktadır¹. El-hâc ile hacı'nın aynı anlama geldikleri dikkate alındığında mevcut tereke kayıtları içerisinde toplam 31 kişinin (% 38,2) hac ibadetini gerçekleştirerek bu ünvanı aldıklarını tahmin edebiliriz. Ancak, bu 31 kişinin tamamının gerçek anlamda hacı olmadıkları durumunu da göz ardı etmemek gerekmektedir. O zamanın ekonomik şartları, güvenlik durumu ve münakale imkanları dikkate alındığında böylesine yüksek bir rakamı biraz ihtiyati karşılamak gerekmektedir. Kuvvetle muhtemel ki, bugün de olduğu gibi, hacı ünvanı, hacca gitme yaşı gelmiş olduğu farzedilen kişiye hacca hakikaten gidip gitmediğine bakılmaksızın bir saygı ifadesi olarak kullanılmış olabilir².

Ağa, Osmanlı Devleti'nde ordu, saray memurları ve mensupları için kullanılmakla beraber, halkın ileri gelenleri, esnaf, kethuda ve yiğitbaşlıları, taşra ayan ve eşrafı için de kullanılan bir ünvan idi (Sertoğlu, 1986: 7). Bilhassa Tanzimat'tan önce ıstıhlalarda ağalık pek mühimdi. Yeniçeri ocağı zabitlerine umumiyetle ağa denilirdi. Sonraları okuma yazması olmayanlar hakkında kullanılmıştır. Tanzimat'tan sonra ise alaylı zabitlerden okuma yazma bilmeyen mülazım ve yüzbaşılara ağa denirdi (Pakalın, 1993: 21, 506). Maraş'ta da bu ünvana sahip olanlardan 4 tanesi mülazımlık vazifesiyle muvazzaf askerlerden ve 7 tanesi de diğer ahâliden kişilerdi.

Bey ünvanı, bazen asker, memur, bazen de görevi ve sosyal statüsü tam olarak bilinmeyen şahıslar için nadiren kullanılmaktadır. İncelediğimiz terekeler içerisinde 6 yerde bu ünvan geçmektedir. Bunlardan birisi 5. Ordu-yı Hümayun Sertabibi iken vefat eden aslen İstanbullu olan bir gayrimüslime³, diğerleri ise dedesi de bey ünvanı taşıyan bir miralaya ve yine bu miralayın çocuklarına ait

¹ İsim olarak kullanılan "Hacı" buna dahil edilmemiştir.

² Nitekim, isminin başında el-hâc ya da hacı ifadesi bulunduğu halde terekesi çok da zengin olmayan kişiler mevcuttur. Bkz. EK.

³ Bkz., Maraş Şer'iyye Sicili, defter no:232 / belge no:279 (M.Ş.S, 230/279), bundan sonra bu şekilde belirtilecektir.

II. Salon II. Oturum

idi (M.Ş.S., 232/88).

Mevleviyet payesini elde eden ulema ve medrese talebesi için kullanılan molla (Pakalın, 1993: 549) ve çeşitli hizmetlerde istihdam edilmiş memuriyetlerden birisi olan çavuş (Pakalın, 1993: 332) ünvanları da çok az sayıda terekede geçmektedir.

İncelediğimiz terekelerin hiç birisinde Seyyid veya es-Seyyid ünvanına rastlanmamıştır.

Bayanlar için Hatun ünvanının sıkça kullanılması dikkat çekicidir. Bütün bayan isimlerinden sonra kullanılmış olsa belki bir ayırt edici özellik olarak nitelendirilemez ancak bazı bayan isimlerinden sonra kullanılmaması, hatun olarak nitelendirilenlerin farklı bir özelliğinin olduğunu akla getirmektedir. Muhtemelen bu ünvanı haiz olanlar, askeri kimliği olan şahısların eşleri idi.

“Hâce” ünvanının, Hac ibadetini yerine getirmiş kadınlara matuf bir unvan olması kuvvetle muhtemeldir.

Tabloda zikredilen unvan sahipleri içerisinde mevcut ünvanlarına ilaveten ikinci bir ünvanı olanlar da bulunmaktadır. Bunlar içerisinde hacı ve el-hâc ünvanını taşıyan beş kişiden ikisi aynı zamanda efendi, üç kişi de ağa ünvanını taşımaktadır.

Köyde ikamet eden tereke sahiplerinden çok azının bir ünvanı olduğu dikkati çekmektedir. Sadece iki terekede el-hâc ünvanı yer almaktadır (M.Ş.S., 232/103; 232/132).

Tereke kayıtları içerisinde meslekleri belirtilenlerin ünvanlarıyla beraber sayısal dağılımını ise şu şekilde gösterebiliriz:

Tablo 3: Tereke Sahiplerinin Meslekleri

Mesleği / ünvanı	Adet	Mesleği / ünvanı	Adet
Sertabib / Bey	1	Miralay / Bey	1
Kaymakam / Efendi	1	Zabtiye mülazımı/Ağa	2
Müezzin / Ağa	1	Mülazım-ı evvel / Ağa	2
Tekaüd / el-Hâc	1	Onbaşı / Ağa	1

2.2. Terekelerde Geçen İsimler

İslâm dinine göre Müslümanlar, çocuklarına güzel isimler vermekle mükelleftir. Bu nedenle Osmanlı toplumunda çocuklara isim verilirken öncelikle din büyüklerinin isimleri tercih ediliyordu. Bu durum toplumun inanç ve düşünce yapısını da ortaya koymaktaydı.

Tereke kayıtları taranarak, Maraş'taki Müslüman erkek ve kadın isimlerinin çeşitleri ve kullanım oranları tespit edilmiştir. Tereke kayıtlarında isimler, varsa sülale ismi, lâkab ve unvanlardan sonra yazılmakta idi. Kısaktürekzâde el-Hâc Ahmed Ağa ibn-i Feyzullah bin Abdullah (M.Ş.S., 232/172) gibi. Bazen de Bâyezidzâde Miralay Mehmed Bey ibn-i Hasan ibn-i Abdullah Bey (M.Ş.S., 232/88) örneğinde olduğu gibi, unvan isimden sonra belirtilmekteydi. Bu kısya izahattan sonra şimdi de tereke kayıtlarında geçen erkek ve bayan isimlerini tablolar halinde göstererek değerlendirmeye çalışalım.

Tablo 4: Terekelerde Geçen Erkek İsimleri

Erkek İsimleri			Erkek İsimleri		
İsim	adet	%	İsim	adet	%
Abbas	1	0,12	Kadir	2	0,25
Abdi	1	0,12	Kadri	2	0,25
Abdulgaffar	1	0,12	Kalender	1	0,12
Abdulkadir	3	0,38	Kamil	1	0,12
Abdullah	8	1	Kemal	1	0,12
Abdulahhab	1	0,12	Kasım	2	0,25
Abdunnizar	1	0,12	Kenan	1	0,12
Abdurrahman	6	0,76	Kerim	1	0,12
Abidin	1	0,12	Mahmud Raşid	1	0,12
Ahmed	73	9,3	Mehmed	161	20,5
Ahmed Ali	1	0,12	Mehmed Ali	4	0,51
Ahmed Muharrem	1	0,12	Mehmed Durdu	1	0,12
Ahmed Necib	1	0,12	Mehmed Hanefi	1	0,12
Ali	96	12,2	Mehmed Hilmi	1	0,12
Ali İlmi	1	0,12	Mehmed Rıza	1	0,12
Arab	1	0,12	Mehmed Sadık	1	0,12

II. Salon II. Oturum

Asım	1	0,12	Memiş	3	0,38
Bahri	1	0,12	Mevlüd	1	0,12
Bayram	2	0,25	Muhlis	2	0,25
Bayram Ali	2	0,25	Musa	6	0,76
Bekdaş	3	0,38	Mustafa	67	8,56
Bekir	14	1,8	Mustafa Şakir	1	0,12
Celil	1	0,12	Müslim	2	0,25
Cuma	2	0,25	Nasif Koca	1	0,12
Dede	1	0,12	Nuri	1	0,12
Derviş	3	0,38	Osman	29	3,7
Duran	6	0,76	Ömer	23	2,94
Durdu	13	1,66	Receb	1	0,12
Durdu Mehmed	3	0,38	Sabit	1	0,12
Durmuş	1	0,12	Sadeddin	1	0,12
Emir Mehmed	1	0,12	Sadullah	1	0,12
Esad	1	0,12	Selman	1	0,12
Fazlı	2	0,25	Settar	1	0,12
Feyzullah	1	0,12	Süleyman	11	1,4
Gaffar	1	0,12	Süllü	1	0,12
Hacı	4	0,51	Şaban	1	0,12
Hakkı	1	0,12	Timur	1	0,12
Halil	17	2,17	Ukkaş (Ökkeş)	7	0,89
Hamza	1	0,12	Ümmet	3	0,38
Hasan	45	5,75	Veli	12	1,53
Hüseyin	25	3,2	Veliyyüddin	5	0,64
İbiş	4	0,51	Veysel	3	0,38
İbo	1	0,12	Yahya	1	0,12
İbrahim	34	4,34	Yakub	1	0,12
İlyas	2	0,25	Yunus	1	0,12
İmam	1	0,12	Yusuf	8	1
İsa	2	0,25	Zekeriya	2	0,25
İsmail	8	1			
Toplam: 782					

Tablo 5: Terekelerde Geçen Bayan İsimleri

Bayan İsimleri			Bayan İsimleri		
İsim	adet	%	İsim	adet	%
Arab	1	0,27	Kamer	4	1,1
Arzu	1	0,27	Kezban	1	0,27
Ayşe	69	19	Leyla	2	0,54
Cennet	8	2,2	Medine	2	0,54
Döndü	1	0,27	Melek	1	0,27
Dönüş	1	0,27	Meryem	6	1,64
Durdu	5	1,37	Müslime	1	0,27
Durdu Fatma	1	0,27	Rahime	2	0,54
Elif / Elife	22	6	Raşıde	1	0,27
Emine	28	7,67	Sabır	1	0,27
Esmâ	9	2,46	Sadriye	1	0,27
Faika	1	0,27	Safiye	1	0,27
Fatış	1	0,27	Satı	1	0,27
Fatma	83	22,7	Selver	2	0,54
Gülfidan	1	0,27	Senem	1	0,27
Gülistan	1	0,27	Server	1	0,27
Güllü	1	0,27	Sıddıka	1	0,27
Gülsüm	4	1,1	Sultan	4	1,1
Habbe	1	0,27	Şeker	1	0,27
Habibe	3	0,82	Şemsiye	1	0,27
Hasibe	1	0,27	Şerife	10	2,74
Hatice	36	9,86	Ümmügülsüm	9	2,46
Hatun	1	0,27	Ümmühani	3	0,82
Hayriye	1	0,27	Yeter	1	0,27
Huri	3	0,82	Zehra	1	0,27
Hurşide	1	0,27	Zeliha	2	0,54
Hüsna	5	1,37	Zeyneb	8	2,2
İbraiye	1	0,27	Züleyha	5	1,37
Toplam: 365					

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere incelenen dönemde Maraş'ta en çok kullanılan erkek ismi, % 20,5'lik bir oranla Mehmed ismidir. Onu % 12,2 ile Ali ve % 9,3 ile de Ahmed izlemektedir. Daha sonra sırası ile Mustafa, Hasan, İbrahim, Osman, Hüseyin, Ömer, ve Halil yer almaktadır. İlk ona giren bu isimler, terekelerde geçen bütün erkek isimlerinin yaklaşık % 73'ünü oluşturmaktadır.

II. Salon II. Oturum

Bayan isimlerinin başında % 22,7'lik oran ile Fatma gelmektedir. Ayşe ismi % 19 ile ikinci sırayı, Hatice ismi de % 9,86'lık oranla üçüncü sırayı almaktadır. Daha sonra sırası üzere Emine, Elif / Elife, Şerife, aynı oranla Esmâ ve Ümmügülüm, yine aynı oranla Cennet ve Zeyneb isimleri yer almaktadır. Bu isimler, terekelerde geçen tüm bayan isimlerinin % 77,2'sini meydana getirmektedir.

Hem erkek isimlerinde hem de bayan isimlerinde İslam inancının tezahürü net bir şekilde görülmektedir. Hz. Peygambere, O'nun ailesine, dört halifeye olan saygının bir neticesi olarak isimlerin bu meyanda kesafet teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Maraş'ta, hem erkek hem de bayan isimlerinin kahir ekseriyetinin Arapça isimlerden oluştuğu görülmektedir. Türkçe isimlerin hem çeşitliliği hem de kullanımının çok az olduğunu görmekteyiz. Duran, Durdu, Durmuş, Döndü, Dönüş, Satı, Yeter gibi Türkçe isimler sınırlı sayıda kullanılmaktaydı. Durdu isminin hem erkek hem de bayan ismi olarak verilmesi dikkat çekicidir. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi bu isim her iki cins için tek başına kullanılabilirdiği gibi Durdu Mehmed, Mehmed Durdu, Durdu Fatma gibi sonuna ya da başına ikinci bir isim getirilerek de kullanılmakta idi. Bu ismin ve Duran, Durmuş gibi isimlerin çocukları ölen aileler tarafından, yeni doğan çocuklarının yaşaması temennisiyle konulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Döndü, Dönüş ve Yeter gibi isimler, ailelerin hep kız çocukları olup da artık erkek çocuklarının olmasını temenni ederek verdikleri isimlerdi¹.

Maraş'ta nadiren de olsa çift isim kullanılmakta idi. Terekelerde geçen çift isimler özellikle erkek isimleri olup, çoğunlukla da Mehmed ismi ile birlikte kullanılmaktaydı. Durdu Mehmed, Mehmed Durdu, Mehmet Ali, Mehmed Hanefî, Mehmed Hilmi, Mehmed Rıza, Mehmed Sadık, Emir Mehmed ve ayrıca Ahmed Ali, Ahmed Muharrem, Ahmed Necib, Mahmud Raşid, Mustafa Şakir, Bayram Ali ve Nasif Koca gibi.

124 Müslüman terekesi içerisinde zikredilen tereke sahibi kişiler ve vârislerinin isimlerine baktığımızda, inceleme dönemimizde Maraş'ta dede (babanın babası) isimlerinin çok yaygın bir biçimde kullanıldığı tespit edilmektedir. Öyle ki, 49 terekede dede isminin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunlardan 17 tanesi şehirde, geriye kalan 32 tanesi köyde ikamet eden tereke sahiplerine aittir. Bu rakamlara bakarak köylerde çocuklara dedesinin ismini verme geleneğinin daha yaygın olduğunu söyleyebiliriz.

Anne tarafından dede ismi verilenlerin, yani annesinin babasının ismini

¹ Anadolu'da isim verme geleneği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Aydil Erol, *Adlarımız, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1992.*

taşıyanların sayısı ise, 15 olup, bunun 5 tanesi şehirde, 10 tanesi de köyde ikamet edenlere aittir.

Babaannesinin ismini taşıyan 7 (2 şehir, 5 köy), anneannesinin ismini taşıyan 1 (şehir) kişi mevcuttur.

İncelediğimiz terekelerin bazılarında öz baba ve öz annesinin ismi ile aynı isimde şahısların mevcudiyeti son derece şayan-ı dikkat bir husustur. Öyle ki, 21 terekede babasının ismi ile aynı, 11 terekede de annesinin ismi ile aynı ismi taşıyan şahıs tespit edilmiştir. Hatta terekenin birisinde dede, baba ve oğlun aynı ismi taşıdıklarını da görmekteyiz (M.Ş.S., 230/233). Bu türden isimlerin, 11 tanesinin şehir, 21 tanesinin köy yerleşimine mahsus olduğu tespit edilmiştir.

Dikkat çekici bir başka husus da aynı ailede aynı ismi taşıyan çocukların mevcudiyetidir. Üstelik bunların, her birisinin hayatta olması ve aralarında üveylik durumu olmamasına rağmen aynı ismi taşıdıkları görülmektedir¹. Bu türden isimler de 5'i şehir, 6'sı köy yerleşiminde olmak üzere toplam 11 terekede yer almaktadır.

3. Tereke Sahiplerinin Ailevi Durumları

3.1. Ailede Eş Sayısı ve Taaddüd-i Zevcât (Poligami)

İncelememize kaynaklık eden 130 tereke kaydından 114 tanesi erkek, 10 tanesi de kadın olmak üzere toplam 124 tanesi Müslüman şahsa aittir. 6 tanesi de gayrimüslim terekesidir. İncelememizin bu bölümünde Maraş'taki ailelerde eş sayısını ve poligam evlilik oranını tespit etmek için Müslüman erkek terekelerindeki verileri dikkate alarak bir değerlendirme yapmaya çalışacağız. Bu verilere göre 114 erkek terekesinden 7 tanesi dul, 3 tanesi de herhangi bir vârisi bulunmayan kişilere aittir. Dul olanların, eşleri ölmeden ya da boşanmadan önce en az bir evlilik yapmış olmaları dikkate alınabilir olmakla birlikte birden fazla evlilik yapmış olabileceği ihtimalini de dikkate alarak değerlendirmeye tabi tutmamayı uygun gördük. Dolayısıyla dul ve vârissiz 10 terekeyi de istisna tutacak olursak geriye kalan 104 evli Müslüman erkek terekesi üzerinden şöyle bir değerlendirme yapabiliriz.

¹ Terekenin birisinde aynı ismin üç çocuğa birden verildiği de görülmektedir: "Medîne-i Mar'aş mahallâtından Çomaklı Mahallesi sâkinlerinden iken bundan akdem vefât eden el-Hâc Halil bin Abdullah'ın verâseti zevce-i menkûha-i metrûkesi Ayşe bint-i Mehmed ile sulbî sagîr oğlu Mehmed ve sulbiye-i sagîre kızı Fatma ve Durdu Fatma ve kebîre kızları Fatiş ve Fatma'ya münhasıra olduğu..." Bkz., M.Ş.S. 232/131. Fatiş'in de Fatma'dan mülhem bir isim olduğunu dikkate alacak olursak, bahis konusu terekede dört çocuğun da aynı isimle müsemma olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6: Tek ve Çokeylilik Oranları

	Sayı	Toplam sayıya oranı (%)
Tek Eşli Olanlar	82	78,8
İki Eşli Olanlar	19	18,2
Üç Eşli Olanlar	3	2,8
Toplam	104	100

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi 104 terekede sahibinden 82 tanesi tek eşlidir. Bunun toplam tereke sahiplerine oranı % 78,8'dir. Yani bu verilere göre Maraş'ta % 78,8 oranında tek eşlilik hakimdir. Poligam evlilik yapan 22 Müslüman erkekten 19 tanesi 2 kadınla (% 18,2), 3 tanesi 3 kadınla (% 2,9) evlidir. 4 ve daha fazla kadınla evli olan yoktur. Maraş'ta tespit ettiğimiz bu oranları aynı dönemlerde diğer bazı şehirlerde ortaya çıkarılan rakamlarla da mukayese edebiliriz. Mesela, iki ve daha fazla evli erkeklerin oranı inceleme dönemimizde Maraş'ta % 21 iken¹, yaklaşık aynı döneme tekabül eden yıllarda Demirci'de % 2,5 (Gökmen, 2000: 131), Afyonkarahisar'da % 5,1 (Ergün, 2009: 504), Çorum'da % 10,2 (Korkmaz, 2002: 219), Kırşehir'de % 16,6 (Özdemir, 1990: 485)' dir.

Görüldüğü üzere, tereke kayıtları üzerinde yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkan rakamlar Osmanlı toplumunda çok eşliliğin yaygın olduğu hususundaki kanaatin doğru olmadığını göstermektedir. Ancak Maraş'ta bu oranın diğer bazı Anadolu şehirlerine göre daha fazla olduğu dikkat çekicidir. Esasında yukarıdaki rakamlara baktığımızda batıdan doğuya doğru gidildikçe çok eşlilik oranında bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Ancak bu konuda kesin bir hükme varabilmek için diğer Anadolu şehirleri ile alakalı benzeri araştırmaların yapılması gerekmektedir².

Şimdi de Maraş'ta poligam evlilik yapmış olan 22 Müslüman erkek tereke sahibinin ikametgah ve genel ekonomik durumlarını aşağıdaki tablo eşliğinde incelemeye çalışalım.

1 233 no'lu Maraş Şer'iyye siciline göre Maraş'ta çok evlilik hususunda bilgi veren Ramazan Hurç'un tespitlerine göre ise bu oran % 10'dur. Bkz., "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kahramanmaraş'ın Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı", I.Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004), C. II, İstanbul 2005, s. 582.

2 Aynı döneme tekabül etmemekle beraber, Diyarbakır için tespit edilen çok eşlilik oranıyla, Maraş için tespit ettiğimiz oran hemen hemen aynıdır. (Krş., İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), Ankara 1995, s. 277). Bu da Anadolu'nun batısından doğusuna doğru gidildikçe çok eşlilik oranının nispeten arttığı hususundaki kanaati teyid etmektedir.

Tablo 7: Maraş'ta 2 ve Daha Fazla Eşle Evli Olan Kimseler ve Çocuk Sayıları

Sıra no	Defter / Belge no	Adı	İkamet yeri		Es sayısı	Çocuk sayısı		Toplam çocuk	Tereke miktarı (kuruş)
			Mahalle	Köy		Erk	Kız		
1	230/158	Bayram Ali oğlu Ali b. Hacı Mehmed	-	Hacı- Sarı	2	1	2	3	3300
2	230/184	Ahmed b. Süleyman b. Gavri (غوری)	-	Dem- rek	2	3	1	4	2210
3	230/185	Ömer b. Ali b. Hasan	-	Yeni- köy	2	4	5	9	1310
4	230/219	Ahmed b. Hasan b. Abdullah	-	Dadağ lı	2	3	1	4	3100
5	230/220	Soğancıoğlu Mehmed b. İsmail b. Abdullah	-	Önsen	2	3	1	4	2140
6	230/261	Cenkli oğlu Hacı Hüseyin Ağa b. Ömer b. Abdullah	Etmekçi	-	2	5	1	6	19450
7	232/210	Saki Karamemli b.İsmail b. Abdullah	Alemli	-	2	-	1	2 ^{1*}	5420
8	233/17	Akbaş Fakihoğlu Ali b. Mehmed b. Abdullah	-	Sarı- çukur	2	-	1	1	6605,5
9	233/113	Kel Süleyman b. Mehmed b.	Çomaklı	-	2	-	1	1	6350,5

II. Salon II. Oturum

		Durmuş							
10	233/196	Molla Yakub b. Mehmed b. Abdullah	Çavuşlu	-	2	2	2	4	4295
11	233/356	Abdullah b. Kal'alı Durdu b. Mustafa	Bektuti- ye	-	2	1	-	1	4345
12	233/361	Hacı (یتیمز) b. Mehmed b. Abdullah	Ekmekçi	-	2	4	1	5	4095
13	235/571	Ümmet oğlu Mehmed b. Mehmed b. Ümmet	-	Geda- yimli	2	5	3	8	3700
14	235/572	Abdi b. Mehmed b. Mustafa	-	Kula- ğuzlu	2	5	-	5	3720
15	235/609	(نعراخن) Hasan b. Osman b. Abdullah	-	Cüceli	2	4	2	6	5700
16	235/610	Keçi Bekir b. Ali b. Bekir	-	Sadık- lı	2	5	3	8	6000
17	235/616	(كفشكر) Ahmed b. Bekdaş b. İbrahim	-	Boyalı	2	3	1	4	3840
18	235/646	Oda (اوطه) Bey oğlu Kürt Hacı b. Kürt Ali b. Ali	-	Budak lı	2	1	-	1	2740

19	235/652	Köleoğlu Mehmed Ali b. Mehmed b. Abdullah	-	Kürtel (كورتل)	2	1	-	1	2900
20	232/23	Mehmed b. Mustafa b. Abdullah	-	Dadağ lı	3	2	1	3	2555
21	233/374	Barut Mehmed b. Mustafa b. Abdullah	Çavuşlu	-	3	3	1	4	9010
22	235/583	Aşık Mehmed b. Ahmed b. Kara Hasan	-	Geda- yimli	3	5	4	9	2460

Tabloda da görüldüğü üzere poligam evlilik yapan tereke sahipleri içerisinde 15 tanesi köyde, 7 tanesi de şehirde ikamet etmektedir. İlk etapta bu rakamlara bakarak köyde yaşayıp da poligam evlilik yapanların oranı şehirde yaşayanların iki katından fazladır denilebilir. Ancak, değerlendirmeye aldığımız tereke kayıtlarının köyde ve şehirde ikamet etme bakımından sayılarının eşit olmadığı dikkate alındığında bu oranın değişeceği muhakkaktır. Dolayısıyla değerlendirmeye tabi tuttuğumuz köyde yaşayan 57 tereke sahibi (Müslüman evli erkek) ile, şehirde yaşayan 47 tereke sahibinin (Müslüman evli erkek) yukarıdaki rakamlarla ayrı ayrı değerlendirilmesi daha uygun olacaktır. Bu bağlamda köyde yaşayan 57 tereke sahibinden 15 tanesi (% 26,3), şehirde yaşayan 47 tereke sahibinden 7 tanesi (% 14,9) poligam evlilik yapmış olmaktadır. Yani sonuçta köyde ikamet edenlerin, şehirdekilerden daha fazla poligam evlilik yaptıkları aşikardır. Bu durum terekeler üzerinde yapılmış bazı çalışmaların ortaya çıkardığı, çok eşliliğin köyde kentten daha düşük olduğu yönündeki kanaate (Demirel & diğerleri, 1992: 103; Özdeğer, 1988: 46) tenakuz teşkil etmektedir.

Çok eşlilerin ekonomik durumları dikkate alındığında bir, iki tanesi hariç genelde orta halli oldukları görülmektedir. Yani maddi durumun tek ya da çok eşlilik bağlamında yegâne âmil olduğu söylenemez. Çocuk edinme ve soyun devam ettirilmesi düşüncesinin takaddüm ettiğini söyleyebiliriz.

3.2. Ailede Çocuk Sayısı

İncelediğimiz dönemde tereke kayıtlarından istifade ederek Maraş'ta aile nüfusu ile ilgili bilgiler de verebilmemiz mümkündür. Bu cümleden olarak 124 Müslüman terekesinden 3 tanesi bekar (% 2,4) ve/veya vârisi bulunmadığı için

II. Salon II. Oturum

değerlendirilmeye alınmamıştır. Geriye kalan 7 tanesi dul (% 5,6), 114 tanesi evli (% 92) toplam 121 adet Müslüman (erkek-kadın) terekesi değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Evli ve dul tereke sahiplerinin toplam 440 çocuğu olup¹, bunlardan 248 (% 56,3)'i erkek, 189 (% 43)'u kız çocuğudur. 3 tane (% 0,68) de henüz doğmamış ve cinsiyeti belli olmayan çocuk mevcuttur. Evli ama çocuksuz aile sayısı ise 3'tür. Bu çocuksuz ailelerin değerlendirmeye tabi tuttuğumuz toplam 121 tereke sahibine oranı ise yaklaşık % 2,48'dir.

Bu açıklamaları bir tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz:

Tablo-8: Terekelere Göre Müslüman Ailelerin Medeni Durumları ve Çocuk Sayıları

Medeni Durumu	Adet	%	Erkek çocuk		Kız Çocuk		Cinsiyeti Belli Olmayan	
			Adet	%	Adet	%	Adet	%
Evli	114	92	248	56,3	189	43	3	0,68
Dul	7	5,6						
Bekar	3	2,4	--	--	--	--	--	--
Toplam	124	100	440 (Toplam çocuk sayısı)					

Konuyla ilgili olarak değerlendirmeye tabi tuttuğumuz 121 tereke içerisindeki toplam çocuk sayısı olan 440 rakamı, toplam tereke sayısına bölüldüğünde her bir aileye ortalama 3,6 çocuk düşmektedir². Bu sayıya ana ve baba da ilave edildiğinde Maraş'ta bir ailede ortalama 5,6 kişinin bulunduğu tahmin edilmektedir³.

1 Buna "gâib-i ani'l-beled" olarak ifade edilen dokuz çocuk da dahil edilmiştir. Tereke kayıtlarında, sadece tereke sahibinin vefatı esnasında yaşayan ya da yaşadığı tahmin edilen çocuklar kaydedildiği için, önceden ölen çocukların sayısı tespit edilememektedir. Dolayısıyla dönemin şartları da dikkate alındığında bu rakamın daha fazla olması kuvvetle muhtemeldir.

2 Bu oran, Ankara'da 2,4, Amasya'da 2,2, Sivas'ta 2,52, Kayseri'de 2,4'tür. Bkz. Ömer Demirel- Adnan Gürbüz- Muhiddin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı" Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, C. I, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1993, s. 118. Afyonkarahisar'da ise bu oran 2,5 olarak tespit edilmiştir. Bkz., Mehmet Özgür Ergün, a. g. t., s. 508.

3 Osmanlı ailesi için genel kabul gören ortalama nüfus miktarı ise 5'tir. Bkz. Ö. L. Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", Türkiyat Mecmuası, X, İstanbul, 1953, s.1-26; Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", İÜEF Tarih Dergisi, XXXII, İstanbul, 1979, s. 331-348.

3.2.1. Eş Sayısına Göre Çocukların Dağılımı

Burada, tek ve çok eşli Müslüman erkek tereke sahiplerinin sayıları ile sahip oldukları çocuk sayıları arasındaki orantının tespiti ve birden fazla evliliğin temel sebepleri hakkında bazı değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır.

Tek eşli 82 Müslüman erkek tereke sahibinin toplam 295 çocuğu (erkek-kız) mevcut olup, bu rakamın aritmetik ortalaması alındığında aile başına takriben 3,6 çocuk düşmektedir.

İki eşli 19 Müslüman erkek tereke sahibinin, toplam 72 çocuğu (erkek-kız) mevcut olup, bu rakamın aritmetik ortalaması alındığında aile başına takriben 4 çocuk düşmektedir.

Üç eşli 3 Müslüman erkek tereke sahibinin ise, toplam 16 çocuğu (erkek-kız) mevcut olup, bu rakamın aritmetik ortalaması alındığında aile başına takriben 5,3 çocuk düşmektedir. Bunu bir tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz:

Tablo-9: Eş Sayısına Göre Çocukların Dağılımı

	Tereke sahibi (adet)	Çocuk (adet)	Aile başına düşen ortalama çocuk sayısı
Tek eşli	82	295	3,6
İki eşli	19	77	4
Üç eşli	3	16	5,3
Toplam	104	388	

İki ve üç eşli olarak poligam evlilik yapan tereke sahiplerinden hiç çocuğu olmayan yoktur. Sadece bir çocuğu olan beş kişidir. Bunların da iki tanesinin sadece bir kız çocuğu, üç tanesinin de sadece bir erkek çocuğu bulunmaktadır. Bu durumu ve yukarıdaki tablodaki ortalama çocuk sayılarını dikkate aldığımızda çok eşlilik gerekçesi olarak ailede hiç çocuk ya da erkek çocuk bulunmaması dolayısı ile birden fazla evliliğin yapılması düşüncesinin kısmen etkili olduğu söylenebilir. Ancak, poligam evlilik yapanların çoğunluğunu (22 terekeden 15'i) köyde yaşayanların oluşturduğunu da dikkate alacak olursak, esas etkenin üretme katkı sağlanması amacıyla fazla nüfusa ihtiyaç duyulması anlayışının olduğunu tahmin edebiliriz.

3.2.2. Tereke Miktarlarına Göre Çocukların Dağılımı

Evli ve dul tereke sahiplerinin (Müslüman erkek, kadın) gelir dağılımlarına göre sahip oldukları çocuk miktarları karşısındaki durumlarını da tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz:

Tablo-10: Tereke Miktarlarına Göre Çocukların Dağılımı

II. Salon II. Oturum

Çocuk adedi	Gelir dağılımı (kuruş)								TOPLAM	
	0 - 1000		1000 - 5000		5000 - 10000		10000 +		Aile adedi	%
	Aile adedi	%	Aile adedi	%	Aile adedi	%	Aile adedi	%		
1	1	0,82	13	10,7	2	1,65	-	-	16	13,2
2	2	1,65	15	12,4	2	1,65	1	0,82	20	16,5
3	2	1,65	15	12,4	2	1,65	2	1,65	21	17,3
4	2	1,65	13	10,7	2	1,65	5	4,13	22	18,2
5	3	2,48	15	12,4	3	2,48	1	0,82	22	18,2
6	-	-	2	1,65	7	5,78	2	1,65	11	9,1
7	-	-	2	1,65	-	-	2	1,65	4	3,3
8	-	-	1	0,82	1	0,82	-	-	2	1,65
9	-	-	3	2,48	-	-	-	-	3	2,48
10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOP.	10	8,26	79	65,2	19	15,7	13	10,7	121	100
Çocuk- suz	-		2		1		-		3	

Yukarıdaki tabloya baktığımızda % 18,2'lik oranla 4 ve 5 çocuklu aile sayısının çoğunlukta olduğunu görmekteyiz. % 17,3'le 3 çocuklu ve 16,5 ile 2 çocuklu aileler birbirini takip etmektedirler. 1 çocuklu aile sayısının oranı ise 13,2'dir. Daha sonra sırayı % 9,1, % 3,3, % 2,48 ve % 1,65'lik oranlarla 6, 7, 9 ve 8 çocuk sahibi aileler almaktadır. 10 çocuklu aile bulunmamaktadır.

Yukarıdaki rakamlardan da anlaşıldığı üzere aileler içerisinde tespit edilen en fazla çocuk sayısı 9' dur¹.

Çocuk sayıları ile tereke sahiplerinin gelir dağılımları arasındaki orantıya baktığımızda, genel anlamda tereke miktarı 1000 – 5000 kuruş arasında değişen ailelerde % 65,2'lik bir oranla çocuk sayısının fazla olduğunu ancak, bunun kahir ekseriyetinin 1-5 arası çocuktan oluştuğunu görmekteyiz. Genel anlamda orta halli olarak vasıflandırabileceğimiz bu aileleri, diğer dilimlerdeki ailelerle mukayese ettiğimizde yine bunların 6-9 arası çocuk sahibi olanlar içerisinde daha fazla bir orana sahip olduklarını söyleyebiliriz.

0-1000 kuruş arası terekeye sahip olan ve fakir olarak nitelendirebile-

¹ 9 çocuklu iki tereke kaydı mevcut olup, bunlardan bir tanesi Yenicekale nahiyesine bağlı Yeniköy ahalisinden ilk eşi öldüğü için ikinci evlilik yapan, 1310 kuruşluk terekeye sahip Ömer b. Ali b. Hasan'dır. Bkz., M.Ş.S., 230/185. Diğeri de Bertiz nahiyesinin Gedayimli köyünden 3 eşli ve 2460 kuruşluk terekeye sahip olan Aşık Mehmed b. Ahmed b. Kara Hasan'dır. Bkz., M.Ş.S., 235/583.

ceğimiz¹ 10 ailenin genel yüzdeler dilim içerisindeki oranı 8,26 olup, en fazla 5 çocuğa sahip oldukları görülmektedir.

Tereke miktarı 5000-10000 kuruş aralığında olan orta üstü ve, 10000 ve daha fazla miktara malik olan zengin ailelerde ise % 15,7 ve % 10,7'lik oranlar görülmektedir. Bunlarda da 1-6 arası çocuk sayısı çoğunluğu oluşturmaktadır.

¹ Terekelerde bir koyunun ortalama fiyatı 25 kuruş olarak zikredilmekte olup (mesela bkz., M,Ş,S., 232/151) bu rakam dikkate alınarak 40 koyun karşılığı olan 1000 kuruştan aşağı paraya malik olanlar fakir olarak nitelendirilmiştir.

II. Salon II. Oturum

EK: Tereke Sahiplerinin ve Ailelerinin Hususiyetleri ve Tereke Miktarları

S.N	Defter/ belge no	Tereke Sahibinin		Mesleği / Sosyal statüsü		İkamet ettiği Mah / Köy	Eş sayısı	Çocuk sayısı		Toplam çocuk sayısı	Tereke miktarı (kuruş)
		Adı	Adı					E	K		
1	230/151	Fazlı oğlu Hacı				Hatuniye	1	2	1	3	4330
2	230/154	Cennet bint-i Ali b. Abdulllah		Ev hanımı		Araplar	1	1	1	2	2240
3	230/155	Değirmenci oğlu Ali				Ayaklıcaoluk/ Dereköy	1	1	2	3	2700
4	230/156	Mehmed b. Abdulkadir b. Monla Ali				Araplar	1	-	1	1	1900
5	230/157	Bekdaş b. Süleyman b. Mehmed				Araplar	1	2	-	13 ²	11200
6	230/158	Bayram Ali oğlu....Ali b. Hacı Mehmed				Hacı Sarı karyesi	2	1	2	3	3300
7	230/159	Avcı (آوجی) b. Halil				Önsen	1	1	-	1	1360
8	230/181	Hanuc oğlu Osman b. Mehmed b. Mehmed				Ayaklıcaoluk	1	-	2	2	1120
9	230/183	Mustafa b. İbrahim b. Ali				Yeniyapan	1	4	1	5	2610
10	230/184	Ahmed b. Süleyman b. Gavri (غوری)				Demrek	2	3	1	4	2210
11	230/185	Ömer b. Ali b. Hasan				Yeniköy	2	4	5	9	1310
12	230/187	Mehmed b. Hasan b. Mehmed				Oksar (اوقصر)	1	-	1	1	1230

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

13	230/191	Gaffar (?) b. Ömer Ağa b. Abdülkadir	Onbaşı		Önsen (او سنك)	1	1	-	1	1087
14	230/218	Dönek oğlu Hasan b. Ali b. Mehmed			Dadağlı	1	-	-	1	1000
15	230/219	Ahmed b. Hasan b. Abdullah			Dadağlı	2	3	1	4	3100
16	230/220	Soğancıoğlu Mehmed b. İsmail b. Abdullah			Önsen	2	3	1	4	2140
17	230/221	Fakıoğlu Hacı b. Hacı İbrahim b. Mustafa			Önsen	Dul	1	1	2	1540
18	230/223	Mehmed Edib b. Mustafa b. Abdullah	Mülazım-ı evvel / Ağa	Aslen Şam ahalisinden olup Maraş hastanesinde vefat						32701 ⁴
19	230/230	Hacı oğlu Yusuf b. Mehmed b. Süleyman			Dadağlı	1	2	2	4	1200
20	230/232	Kedaş(كداش) oğlu Mustafa b. Osman b. Abdullah			Nadirli karyesi Köseli obası	Dul	3	-	3	1500
21	230/233	Mehmed b. Mehmed b. Abdullah			Dadağlı	Dul	1	4	5	2930
22	230/253	Simon oğlu Serkis veled-i Simon veled-i Atam	Zimmi	Hatuniye		1	2	1	3	5500
23	230/260	Kayseriyelizade Hasan b. Mustafa b. Abdullah	Hacı / Efendi	Çavuşlu		1	-	-	-	6930
24	230/261	Cenkli oğlu Hüseyin b. Ömer b. Abdullah	Hacı / Ağa	Etmekçi		2	5	1	6	19450
25	230/269	Sarıkoz oğlu Osman b. Mehmed b. Abdullillah			Ayaklıcaoluk	1	3	-	3	3200
26	230/273	Etoğlan oğlu Ali b. Mehmed b. Mehmed			Kürtel köyü Gavurdere (كورتل كوي غاوردرة)	1	3	1	4	1250

II. Salon II. Oturum

27	230/279	Kostaki veled-i Atam	Zimmi/ Sertabib / Bey	Aslen Dersaadet ahalisinden	-	-	-	-	515688 ⁶
28	230/298	Hasan b. Kara Mustafa b. Abdullah	Mülazım-i evvel / Ağa	Ayrıntab kazası	1	2	3	5	7240
29	230/299	Ayşe bint-i Hüseyin Efendi	Ev hanımı	Dalkara	1	-	1	1	2000
30	230/300	Mehmed b. Ali b. Abdullah		Anabat	1	3	1	4	1000
31	230/301	Ahmed ... (?)		Sarı Monlalı	1	3	2	5	1300
32	232/23	Mehmed b. Mustafa b. Abdullah		Dadağlı	3	2	1	3	2555
33	232/26	Malatyalı Mehmed Efendi ibn-i Abdullah	Maraş sancacağı rüşumat müdüğü / el- Hâc		1	1	-	1	4371
34	232/27	Mehmed b. İbiş b. Halil		Kulağı kurtlu	1	2	-	2	4230
35	232/30	Mustafa b. Abdullah	Hacı	Kayabaşı	1	3	2	5	5332
36	232/40	Medine bint-i Ali b. Abdullah	Ev hanımı/ Hatun	Zunbatanlı	1	4	1	5	1344
37	232/57	Tataroğlu İstefan veled-i Bodlisar veled-i Atam	Zimmi	Bektutiye	1	1	1	2	31742
38	232/88	Bayezidzade Miralay Mehmed ibn-i Hasan ibn-i Abdullah Bey	Miralay / Bey	Restabaiye	1	4	-	4	37757
39	232/103	Müslim b. İbrahim b. Mustafa	el-Hâc	Önsen	1	-	1	1	1350
40	232/144	Memiş b. Abdullah	el-Hâc	Şeyh	1	4	2	6	6949

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

41	232/150	Ayşe bint-i Abdurrahman b. Abdullah	Ev hanımı/ Hatun	Etmekciyan		1	1	3	4	718
42	232/151	Karakoca b. Settâr b. Kabarık Mehmed		Nedirlü İsmailü Oymağı Çakal bucağı	1	1	2	3	4795	
43	232/158	Mehmed b. Hüseyin b. Abdullah	Hacı	Cıgıcı	1	3	2	5	2935	
44	232/161	Kapucuoğlu Ömer bin Hüseyin bin Mehmed		Etmekciyan	1	1	2	3	6282	
45	232/171	Hanım bint-i Abdullah	Ev hanımı/ Hâce	Çavuşlu	-	-	-	-	4821	
46	232/172	Kısakürekzade Ahmed b. Feyzullah b. Abdullah	el-Hâc / Ağa	Boğazkesen	1	2	3	5	29232	
47	232/184	Sütlü b. Mehmed b. Abdullah	el-Hâc	Etmekciyan	1	-	-	-	18421	
48	232/128	Abdülvehhab b. Süleymân b. Abdullah		Divanlı	1	3	-	3	5140	
49	232/129	Hüsna bint-i Ahmed b. Abdullah	Ev hanımı/ Hatun	Kayabaşı	1	-	1	1	3074	
50	232/130	Çemzek oğlu Ömer b. Ahmed b. Abdullah		Duraklı	1	2	1	3	3428	
51	232/131	Halil b. Abdullah	el-Hâc	Çomaklı	1	1	4	5	4521	
52	232/132	Şerefoğlu Mehmed b. el-Hac Ahmed b. Abdullah	el-Hâc	Hapur	1	2	2	4	10629	

II. Salon II. Oturum

53	232/144	Mustafa b. Abdurrahman b. Abdullah	Asakir-i zabıye süvari mülâzımı/ Ağa	Aslen Üsküdar ahâlfisinden olup Mar'âş'ın Çavuşlu mahallesinde sâkin	1	-	-	-	3448
54	232/164	Tekyenişinoğlu Ahmed b. Mehmed b. Abdullah		Kuyucak	1	-	2	2	2385
55	232/136	Kör Ali'nin oğlu Ali b. Ali b. Abdullah		Mağaralı	1	1	1	2	4210
56	232/181	Cuma b. Beliz Mehmed b. Hüseyin b. Abdullah	7Asker ⁸	Alemli	-	-	-	-	654
57	232/200	Durdu b. İlyas Efendi b. Abdullah	el-Hâc / Efendi	Karamanlı	1	1	1	2	10808
58	232/201	Ahmed Necib b. Ali Efendi b. Ahmed Efendi	Efendi	Bektutiye	1	4	2	6	21022
59	232/204	İlyas b. el-Hac Durdu Efendi b. İlyas Efendi	Efendi	Karamanlı	1	5	-	5	3322
60	232/210	Saki Karamemli b. İsmail b. Abdullah		Alemli	2	-	1	92 ¹⁰	5420
61	233/9	Karagözöğlü Kigork veled-i Banos veled-i Atam	Zimmi	Karamanlı	1	3	-	3	3451

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

62	233/17	Akbaş Fakihoğlu Ali b. Mehmed b. Abdullah				Sarıçukur	2	-	1	1	6605,5
63	233/37	Yağlıkara oğlu Veliyyüddin b. Osman b. Abdullah				Köseli	1	1	1	2	1827
64	233/38	Hasan b. Gök Hasan b. Abdullah				Kulaklı	1	3	2	5	3062
65	233/39	Orbenek(اوربہ) oğlu Hasan b. İbrahim b. Abdullah				Kılavuzlu	1	3	3	6	4720
66	233/45	Hasan b. Osman b. Abdullah				Genret (جنرت)	1	2	1	3	2425
67	233/46	Mahmud b. Hasan b. Abdullah			Akçaylı		1	3	1	4	7190
68	233/48	Habkal (حَبْكَال) oğlu Ali b. Mustafa b. Ahmed			Şekerdere		1	3	3	6	7175
69	233/58	Kısakürekzade Mustafa Efendi b. Ömer b. Abdullah			Bektutiye		1	5	2	7	18855
70	233/103	Sadeddin b. Mehmed b. Abdullah		el-Hâc	Etmekciyan		1	2	7	9	1500 (?)
71	233/113	Kel Süleyman b. Mehmed b. Durmuş			Çomaklı		2	-	1	1	6350,5
72	233/138	Durdu b. İbrahim b. Abdullah			Zunbatanlı		1	2	-	2	1367

II. Salon II. Oturum

73	233/141	Bayram Ali oğlu İbrahim b. İbrahim			Tabhanı (طاب هانری)		Dul	2	4	6	8860
74	233/150	Hüseyin b. Mehmed b. Abdullah	eI-Hâc / Ağa		Alemli		1	3	2	5	405,5
75	233/152	Şakiroğlu Mustafa Şakir b. Mehmed b. Abdullah			Kayabaşı		1	-	3	3	2010
76	233/153	Ahmed b. Ahmed b. Abdullah				Köseli	1	-	4	4	1850
77	233/154	Çakaloğlu Mustafa b. Musa b. Abdullah				Kulaklı	1	1	1	2	1208
78	233/164	Terper (ترپر) oğlu Kadri b. Mustafa b. Osman				İloğlu	1	1	-	1	4405
79	233/165	Mahmud Raşid b. Abdullah	Bulamk Karımmakamı/ Efendi		-		-	-	-	-	112386 ¹²
80	233/176	Fatuma bint-i Mehmed Ali (?) b. Osman	Ev hanımı/ Hatun		Gargacıyan		1	1	1	2	8000
81	233/188	Ayntablı Mustafa b. Mehmed b. el-Hac Bazu (بازو)			Hatuniye		1	-	3	134 ¹⁴	12400
82	233/196	Yakub b. Mehmed b. Abdullah	Molla		Çavuşlu		2	2	2	4	4295
83	233/234	İbiş b. Neccâr Ali b. İbrahim			Duraklı		1	2	-	2	1135

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

84	233/246	Veysel oğlu Mehmed b. Veliyyüddin b. Ali			Fatmalı	1	3	2	5	4700
85	233/248	Botok oğlu Betro veled-i Ohannes veled-i Endo	Zimmi	Aslen Ankara'da Çeşmeönü yakınındaki Sed mahallesi ahalisinden olup Maraş'ta ikamet etmekte iken vefat etmiş olup, veraseti henüz nerede olduğu bilinmeyen annesi, erkek kardeşleri ve kız kardeşlerine tahsis olmuştur.						2784,5
86	233/256	Ahmed b. Mehmed b. Abdullah	Müezzîn / Ağa	Boğazkesen		1	4	-	4	4005
87	233/257	Memiş Osmanoğlu Ömer b. Osman b. Abdullah		Aslen Sivas'ın Darende kazasının Keremter köyü Aşağı mahallesinden olup, Maraş'ın Ahurdağı nam mahalde mecruhen vefat		1	-	2	2	695
88	233/289	Mustafa b. Abdullah b. Hasan	Asakir-i zabıtyye mülazımı / Ağa	Cıgıcı		1	2	-	2	2189
89	233/300	Cuma b. İbiş b. Abdullah		Divanlı		1	4	1	5	6270
90	233/303	Ali ibn-i Ali	Tekaüd / el-Hâc	Alemli		1	-	3	3	112570
91	233/315	Hatice bint-i Ali b. el-Hac Ahmed	Ev hanımı / Hatun	Kayabaşı		1	-	1	1	2346

II. Salon II. Oturum

92	233/323	Fatma bint-i Abdullah b. Abdurrahman	Ev hanımı/ Hatun	Kuytul		2	2	1	3	15279
93	233/329	Guruşcuoğlu Mehmed b. İbrahim b. Abdullah		Duraklı		1	-	3	3	807
94	233/330	Kenan b. Yusuf b. Abdulllah	el-Hâc	Etmekci		1	2	4	6	7820
95	233/333	Kâkûl (كأكول) İbrahim b. Mehmed b. Abdullah		Divanlı		1	2	1	3	2500
96	233/342	Ayşe bint-i Osman b. Abdulllah	Hatun	Etmekci		1	1	2	3	1495
97	233/356	Abdullah b. Kal'ahı Durdul b. Mustafa		Bektutiye		2	1	-	1	4345
98	233/361	Hacı (حاجي) b. Mehmed b. Abdulllah	Hacı	Etmekçi		2	4	1	5	4095
99	233/374	Barut Mehmed b. Mustafa b. Abdulllah		Çavuşlu		3	3	1	4	9010
100	233/375	Ahmed b. Hacı Mustafa b. Abdulllah	el-Hâc	Gargacıyan		1	3	1	4	15518
101	235/548	Muhlis b. İbiş b. Abdulllah			Kulağuzlu	1	2	1	3	2700
102	235/549	Bekir b. Ömer b. Bekir			Abbaslar	DUL	2	-	2	1600
103	235/550	Karaçarlıoğlu Bekir b. Mehmed b. Abdulllah			Yusuf Hacı	1	2	-	2	1350

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

104	235/551	Karaoğlanoğlu Tavil Halil b. Ahmed b. İbrahim				Bulanık	1	1	2	3	3680
105	235/565	Gören oğlu Kigork veled-i Kazur veled-i Tarus	Zimmi	Şekerdere			1	3	2	5	4200
106	235/567	(خونورد)Oğlu Ahmed b. Mehmed b. Abdullah				Gedayimli	1	2	2	4	1840
107	235/568	Çolak Bekir b. Ali b. Bekir				Sadıklı	DUL	2	3	5	1300
108	235/569	Ayntaboğlu Mustafa b. Ahmed b. Abdullah				Başdervişıli	1	-	2	2	1000
109	235/570	Posoflu (بوسفلی) oğlu Mehmed b. Hüseyin b. Ali				Sadıklı	1	2	3	5	850
110	235/571	Ümmet oğlu Mehmed b. Mehmed b. Ümmet				Gedayimli	2	5	3	8	3700
111	235/572	Abdi b. Mehmed b. Mustafa				Kulağuzlu	2	5	-	5	3720
112	235/573	Posoflu (بوسفلی) oğlu Ali b. Ahmed b. Mehmed				Sadıklı	1	2	1	3	900
113	235/574	Fakioğlu Sarı Mehmed b. Veli b. Abdullah				Gedayimli	1	6	1	7	10700

II. Salon II. Oturum

114	235/576	(مصنيد)وğlu Hasan b. Mehmed b. Hasan		Devecili		1	4	2	6	9280
115	235/577	Kürt Ali b. Mehmed b. Abdullah		Seksenler		1	3	-	3	2394
116	235/583	Aşık Mehmed b. Ahmed b. Kara Hasan			Gedayimli	3	5	4	9	2460
117	235/609	(عراحن) Hasan b. Osman b. Abdullah			Cüceli	2	4	2	6	5700
118	235/610	Keçi Bekir b. Ali b. Bekir			Sadıklı	2	5	3	8	6000
119	235/615	Körkeseroğlu Ahmed b. Halil b. Abdullah			Başdervişli	1	3	2	5	3300
120	235/616	(كشش) Ahmed b. Bekdaş b. İbrahim			Boyalı	2	3	1	4	3840
121	235/617	Hasan Çavuş b. Mehmed b. Hüseyin			İoğlu	1	3	2	5	1390
122	235/642	Kılıçlı (قيلجى) oğlu Ali Çavuş b. Veli b. Ali			Klavuzlu	1	2	2	4	4250
123	235/643	Celil b. Ömer b. Abdullah			Kürtel	1	2	3	5	1000
124	235/644	Ceridlioğlu Mehmed b. İbrahim b. Mehmed			Kemalli	1	2	2	4	3430
125	235/645	Mehmed b. İbo (ايبو) b. Abdullah			Budaklı	1	4	5	9	1890
126	235/646	Oda (اوطله) Bey oğlu Kürt Hacı b. Kürt Ali b. Ali			Budaklı	2	1	-	1	2740

127	235/649	Ahmed b. Veli b. Abdullah				Kürtel	DUL	3	4	7	4900
128	235/650	Göğü (كوكب) İsmail b. Mustafa b. Abdullah				Kulağuzlu	1	3	1	4	1700
129	235/651	Küçükkoğlu Hasan Kahya b. Mehmed b. Musa				Kızılseki	1	3	3	6	3000
130	235/652	Köleoğlu Mehmed Ali b. Mehmed b. Abdullah				Kürtel	2	1	-	1	2900

2 Cinsiyeti belli olmayan 1 çocuk dahil.

4 Yârîsi bulunamadığından Terekesi Asakir-i nizamiye hazine-i celilesine aktarılmıştır.

6 Yârîsi bulunamadığından Terekesi Asakir-i nizamiye hazine-i celilesine aktarılmıştır.

8 Aslen Malatya sancağına bağlı Behisni kazasının Ergenek köyü ahâlisinden olup, Yemen 'de bulunan 7. Ordu-yı Hümayun Nizamîye Askerlerinden olup, memleketine giderken Mar'aş'ta Alemlî mahallesinde Cemo Oğlu Halil Efendi'nin hanesinde eceliyile vefat etmiş ve verâseti neredede olduğu henüz bilinmeyen annesi ve babasına tahsis olunmuştur.

10 Cinsiyeti belli olmayan 1 çocuk dahil.

12 Yârîsi bulunamadığından terekesi beytül-mâle aktarılmıştır.

14 Yârîsi bulunamadığından terekesi beytül-mâle aktarılmıştır.

Sonuç

19. yüzyılın son çeyreğinde Maraş'taki tereke sahipleri arasında erkeklerde, genel anlamda okur-yazarlara mahsus bir ünvan olan efendi, bayanlarda da –muhtemelen- bir askerî kimlik ifadesi olarak hatun ünvanı ağırlıklı olarak kullanılmaktadır. Erkeklerde el-hâc ve hacı, bayanlarda hâce, ünvanları hac farizasını ifa etmiş kişiler tarafından kullanılan ünvanlar olarak mevcut olmakla beraber, dönemin hacca gitme imkanları ve tereke sahiplerinin ekonomik durumları dikkate alındığında bu ünvanların kısmen bir saygı ifadesi olarak kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Bunlar haricinde, ağa, bey, molla, çavuş ünvanları da az da olsa kullanılmaktadır.

Tereke sahipleri içerisinde herhangi bir ünvana sahip olanların kahir ekseriyetini şehirde ikamet edenler oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle köyde ikamet eden çok az sayıda tereke sahibinin herhangi bir ünvanı mevcuttur.

Terekelerde en çok zikredilen erkek isimleri, Mehmed, Ali ve Ahmed, bayan isimleri, Fatma, Ayşe ve Hatice'dir. Hem erkek, hem de bayan isimlerinde Arapça isimler hakim olup, İslam inancının tezahürü net bir şekilde görülmektedir. Türkçe isimler hem çeşitlilik hem de kullanım yaygınlığı bakımından oldukça mahduttur.

Maraş'ta çocuklara aile büyüklerinin isimlerinin verilmesi geleneği, köy yerleşimlerinde daha yaygın olmak üzere net bir şekilde gözlemlenmektedir. Bununla beraber, aynı ailede öz anne ve baba isimleri ile, kardeş isimlerinin müştereken ve mükerreren kullanılması oldukça dikkat çekicidir.

Maraş'ta genel olarak tek eşlilik hakim olmakla beraber % 21 oranında çok eşli evlilik görülmektedir. Ancak, bu oranın büyük bir miktarını 2 eşlilik oluşturmakta, 3 eşli evlilik nadir olarak görülmekte 4 eşli evliliğe rastlanmamaktadır. Bazı Batı ve Orta Anadolu kentleriyle karşılaştırıldığında Maraş'ta çok eşlilik oranının daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir.

Çok eşlilik, köy yerleşimlerinde, şehirden daha fazladır. Çok eşli tereke sahipleri genellikle orta halli kişilerden müteşekkildir. Çok eşlilikte maddi imkanların müsaitliğinden ziyade, çocuk sahibi olmak ve soyun devam ettirilmesi anlayışının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Maraş'ta ailelere düşen ortalama çocuk sayısı tahminen 3.6 civarında olup, bu rakamın diğer bazı Anadolu şehirlerine göre yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun çok eşlilik oranının daha fazla olmasının tabii bir sonucu olduğu muhakkaktır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Maraş Şer'iyeye Sicilleri Nr.: 230, 232, 233, 235.

II. İnceleme Eserler ve Lügatlar

BARKAN, Ömer Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", Türkiyat Mecmuası, C. X, İstanbul, 1951.

DEMİREL, Ömer - Adnan Gürbüz - Muhiddin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı". Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, C I., Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1993.

ERGÜN, Mehmet Özgür, 653 Numaralı Karahisar-ı Sahip Şer'iyeye Sicili, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2009.

EROL, Aydil, Adlarımız, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1992.

GÖKMEN, Ertan, Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Demirci Kazası, (İdari, Sosyal ve Ekonomik Açından) Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Hâne Deyimi Hakkında", İÜEF Tarih Dergisi, Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, XXXII, İstanbul, 1979.

HURÇ, Ramazan, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kahramanmaraş'ın Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı", I.Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004), C. II, İstanbul, 2005.

KORKMAZ, Şerif, Çorum'un İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat - II. Meşrutiyet), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002.

ÖZDEĞER, Hüseyin, 1463-1640 Bursa Tereke Defterleri, İstanbul, 1988.

ÖZDEMİR, Rifat "Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906)", Aile Yazıları I, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

ÖZTÜRK, Said, Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri, OSAV, İstanbul, 1995.

PAKALIN, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. C. I-II, MEB Yay., İstanbul, 1993.

SERTOĞLU, Midhat, Osmanlı Tarih Lügatı, İstanbul, 1986.

Şemseddin Sâmî, Kâmûs-ı Türkî, İstanbul, 1992.

YILMAZÇELİK, İbrahim, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), TTK Yay., Ankara, 1995.

ALMANYA VE AVUSTURYA BELGELERİNDE MARAŞ 1878-1923

Dr. Bekir TANK

Özet

1683'teki II. Viyana kuşatmasındaki başarısızlık Osmanlı Devleti'nin saldırı pozisyonundan savunma pozisyonuna gerilemesine yol açar. Onu takip eden yıllardaki mağlubiyetler ve 1699 Karlofça Antlaşması Osmanlı Devleti'nin gerilemesinin adeta tescili olur. 1789 Fransız Devrimi ise çok uluslu ve çok dinli Osmanlı Devleti'nin iç güvenliğini tehdit eder; Osmanlı'daki halklar arasında milliyetçilik düşüncesi rağbet görüp hızla yaygınlaşır. Bu ve benzer olumsuzlukları ise Rusya, Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere ve İtalya gibi ülkelerin "Hasta Adam" teşhisini koydukları Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için yaptıkları planlar ve çalışmalar izler. Daha sonraları Amerika Birleşik Devletleri de bu cepheye dâhil olur.

Amaçlarını gerçekleştirmenin birer aracı olarak gördükleri bütün etnik ve dini unsurları kapsayan faaliyetlere girişirler. Özel okullar, misyonerlik faaliyetleri ve maddi yardımlar bunlardan sadece bir kaçıdır. Balkanlar'da, Kuzey Afrika'da ve Ortadoğu'dakine benzer bir başarıyı Anadolu'da yakalayamadılar. Çünkü Anadolu'daki etkileri ve istismları gayri Müslim tebaa ile sınırlı kaldı. Aynı ülkeler "Millet-i Sadıka" olan Ermenilerin sorunlarını çözmek adına Ermenileri bir sorun olarak Osmanlı Devleti'nin karşısına dikmeyi başarırlar. Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte içerde sebep oldukları sorunlar gittikçe büyür. Anadolu Hristiyanlarının çoğunun bu esnada İtilaf Devletlerinden yana tavır almaları ve bu tavırlarını yer yer devlet karşıtı eylem ve isyanlarla yaygınlaştırmaları Osmanlı Devleti için içeriden açılan düşman cepheleri anlamına geliyordu. Bu durum Osmanlı'yı Ermenileri yerlerinden sökmek gibi köklü önlemler almaya zorladı. O zamana kadar Ermeniler ile Müslümanlar arasında yaşanagelen karşılıklı kıyımlar yeni bir boyut kazanarak bir süre daha devam etti.

Almanya ve Avusturya belgeleri Rusya ile birlikte malum Batılı ülkelerin Balkanlar'dan Kuzey Afrika'ya ve Anadolu'dan Ortadoğu'ya kadar uzun yıllar süren kirlî hesaplarının bir kısmını gözler önüne sermektedir. Bu belgelerin diğeri bir önemi de üçüncü ülkelere ait olmalarıdır.

Anahtar Kelimeler: Almanya belgeleri, Avusturya belgeleri, Berlin Kongresi, Maraş - Zeytun, Ermeni Sorunu, Misyonerlik.

Kısaltmalar:

HHSTA: Haus –Hof –Staatsarchiv: Avusturya Devlet Arşivi.

PA: Politisches Archiv: Politik Arşiv.

BA: Botschaftsakten: Elçilik Belgeleri.

Giriş

Yazımızın başlığı okuyucunun zihninde doğal olarak, “Maraş’ın Alman ve Avusturya belgelerine konu olacak ne gibi özellikleri var? Bu ülkelerin kendilerinden binlerce kilometre uzaklıkta olan Maraş gibi bir yerde ne işleri olabilir?” türünden soruların oluşmasına yol açması doğaldır. Belgeleri okudukça konu ile ilgili sorularımızın cevabını da bulmuş olacaksınız.

1878 Berlin Kongresi’nden sonra Almanya, Avusturya ve diğer ülkeler daha yoğun bir şekilde eğitim, sağlık, din ve ticaret gibi gerekçelerle Anadolu’da faaliyet göstermişlerdir. İstanbul’daki elçilikleri dışında eyalet merkezlerinde ve ayrıca önemli gördükleri bütün şehirlerde konsolosluklar ve değişik düzeylerde temsilcilikler bulundurmışlar, okullar açmışlar, çeşitli yardım kuruluşları ve kiliseler üzerinden Hristiyanlarla doğrudan ve yakından ilgilenmişlerdir. Asıl yoğunlaştıkları yerler birden fazla etnik ve dini unsurun bir arada yaşadığı şehirlerdi. Buralarda bir yandan Hristiyanları alttan alta Osmanlı Devleti’ne karşı kışkırtırken, bir yandan da buldukları yerlerden merkezlerine her türlü bilgiyi aktarmayı da bir görev addetmişlerdir. Bütün bunların da sonucunda Osmanlı Devleti’nin özellikle son dönemlerini konu edinen zengin arşivler işte böyle oluşmuştur.

Maraş da Anadolu’nun çok uluslu ve çok dinli şehirlerinden biri olması nedeniyle ilgi odağıydı. Maraş’ta Ermenilerle olan sorunlar ve Ermenilerin bölgedeki –özellikle Zeytun’daki- isyanları ile de çok yakından ilgilenildiğini de yine de bu belgelerden öğreniyoruz. Nitekim buralarla ilgili olarak yazılıp gönderilen binlerce mektup, rapor ve telgraf da bunun göstergesidir.

Maraş’ın Tarihçesine Kısa Bir Bakış

Maraş’ın ilk olarak ne zaman kurulduğu hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Maraş’ın tarihini üç bin yıl kadar geriye götüren araştırmacılar da var.¹ Anadolu ilk olarak II. Halife Hz. Ömer zamanında İslam’la, Müslümanlarla tanışır ve Maraş dâhil bazı yerler fethedilir. Şehir zaman zaman Müslümanlar ile Bizanslılar arasında el değişir. 1071 Malazgirt Zaferi Türklerin Anadolu’ya yayılmalarına ve Anadolu’da kalıcı olmalarını sağlar. Selçuklular 1090’lı yıllarda Maraş’ı alırlar. Ancak bundan sonraki dönemde de Maraş birçok kez el değiştirir. Anadolu Selçuklu Devleti’nin yıkılmasından bir süre sonra 1337’de Dulkadiroğulları Maraş’a hâkim olur.

Maraş’ın Osmanlıların eline geçmesi ise 1522’de gerçekleşir. Osmanlı Devleti idaresinde Maraş 1834’e kadar Adana’ya bağlı olarak idare edilir. Bu tarihten itibaren bağımsız bir sancağa / mutasarrıflığa dönüştürülen Maraş 1866-1915 yılları arasında Halep Eyaleti’nin bir sancağı olarak kalır.

1 Gökhan, İlyas, Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi, s. 23-24.

II. Salon II. Oturum

1330'lu yıllarda Anadolu'yu dolaşan İbni Batuta Seyahatname adlı eserinde o zamanın Anadolu'sunu şöyle tanımlıyor:

"... Türk ülkesine doğru yola çıktık. Bu ülke vaktiyle Rumların elinde idi. Daha sonra Müslümanlar bu toprakları fethetmişlerdir. Hala orada Müslüman Türklerin idaresi altında yaşayan bir hayli Hristiyan vardır. Bu ülke dünyanın en güzel memleketidir. Burada kadınlar erkeklerden kaçmazlar. Ayrılacağımız zaman sanki akrabamışız gibi bizimle vedalaştılar. Anadolu halkının hepsi Ebu Hanife mezhebinden olup Ehli Sünnet'tir. Aralarında Kaderi, Rafizi, Mutezile, Harici ve Ehli Bidat bulunmamaktadır."¹

Anadolu'nun mukim halkları olan Ermeniler ile Rumlar istemezler, ama Türklerin adım adım ilerleyerek Anadolu'ya hâkim olmalarının önüne geçmeleri de mümkün olmaz. İmhamcı politikalar izlememeleri ve kendilerinin dışındakilere karşı görece olarak hakkı ve adaleti gözetmeleri buraları aldıktan sonra hâkimiyetlerini sürdürmelerinde belirleyici bir rol oynar.²

Maraş'ın Demografik Yapısı

Osmanlı Dönemi'nde değişik nedenlerden dolayı bir nüfus hareketliliği ve göç var.³ Bu durum farklı din ve milliyette olan toplulukların genelde mevcut güvenden ve bazen zorunlu hallerden dolayı birbirileri ile iç içe yaşamalarına yol açar. Maraş da bu özellikte olan şehirlerden biri olup, yüzyıllar boyunca Türk, Kürt ve Ermeni gibi etnik unsurları bünyesinde barındırır.

Osmanlı Devleti'nde ilk sağlıklı nüfus sayımı II. Abdulhamid döneminde yapılır. 1881-82/ 1893 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre toplam nüfus 12.064.186'dır. Müslümanlar: %77.34 ve Gayri Müslimler: %22.66. Bunun 9.330.671'i Müslüman, 2.733.515'i Gayri Müslim. Bunlardan 1.325.735'i (%10.99) Rum, 974.186'sı (%8.08) Ermeni ve 90.605'i (0.75) Yahudi idi. 1906/7 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre ise toplam nüfus 15.099.738'dir. Bu sayımda Ermenilerin nüfusunda 121.376 kişilik bir artış var. 1914 Genel Nüfus Sayımında ise toplam nüfus 16.064.061'tir. %19.09'luk bir oran ile gayri Müslim'in toplam nüfusu 3.066.602'dir.⁴

Hala tartışma ve anlaşmazlık konularından biri de Ermeni nüfusunun o zamanlar ne kadar olduğudur. Ermeniler ile Türklerin resmi iddiaları birbiri ile örtüşmemektedir. Batılı kaynaklar da hakeza farklı sonuçlar sunmaktadır. Bize göre Osmanlı Devleti'nin nüfus tutanakları gerçeğe en yakın olanlarıdır. Bununla birlikte sağlıklı bir sonuç elde edebilmek ve vicdanen rahatlayabilmek için değişik kaynakları birbiri ile karşılaştırmak elzem olduğu gibi, insani bir sorumluluktur da! Aynı çelişkiler tarafların verdikleri kayıplar için de bulunmaktadır. Ermeni

1 İbni Batuta Seyahatnamesi, s. 192-193. Üçdal Neşriyat, İstanbul.

2 Yerasimos, Stefanos: Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, I, s. 150.

3 Arslan, Hüseyin. 16. Yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün, İstanbul 2001. Beydilli, Kemal, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya göçürülen Ermeniler / Kemal Beydilli. – Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988. S. 365-434. (Türk Tarih Kurumu yayınları; XXV; 6)

4 Geniş bilgi için bakınız: Güler, Ali, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlıklar, s. 63-64.

kaynakları ile kimi Batılı kaynaklar Ermenilerin kayıplarını oldukça abartılı gösterirken Müslümanlarınkini ise mümkün olduğunca az göstermektedir. Osmanlı kaynaklarında yıllarına göre Müslüman ve Ermeni nüfusu aşağıdaki gibidir:

1896/97'deki resmi sayıma göre Müslümanlar: 12.130.257, Ermeniler: 1.152.367

1914 Sayımına göre Müslümanlar: 13.339.000. Ermeniler: 1.234.671
Stanford J. Shaw'a göre ise şöyledir: 1890 yılında Osmanlı Devleti'nde 12.585.950 Müslüman ve 1.139.053 Ermeni. 1897'de 14.111.945 Müslüman ve 1.162.853 Ermeni. 1906'da 15.518.478 Müslüman ve 1.140.563 Ermeni.

I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce 1914 yılında ise Osmanlı Devleti'nde 15.044.846 Müslüman ve 1.229.007 Ermeni yaşamaktadır. O zamanki şartlarda ulaşılamayanların olduğunu ve dolayısıyla Ermeni nüfusunun kaynaklarda kaydedilenden daha fazla olduğunu varsaysak dahi, yine de Ermenilerin iddia ettikleri rakamlar kadar da değil.

Maraş'ın Nüfusu

1914'daki istatistiklere göre Maraş'taki Müslümanların nüfusu 152.645 ve Ermenilerin nüfusu 32.322 olarak görülmektedir.¹

O dönemdeki Avusturya Büyükelçisinin Berlin Kongresi'nden sonra yayınladığı rapordaki rakamlar da bu istatistikle örtüşmektedir. Bu rapora göre Zeytun'daki Ermeni nüfusu 25-30 bin civarındadır.²

Tischendorf 19 Nisan 1909'da Halep'ten gönderdiği raporda Maraş'taki Hristiyan / Ermeni varlığının 20-25 bin ve daha üstünde olabileceğini tahmin ettiğini belirtirken,³ Rössler ise 12 Nisan 1915'te Halep'ten gönderdiği raporda Maraş'ın toplum nüfusunun 50-60 bin olduğunu, bundan 36 binin Müslüman, 24 binin ise Hristiyan olduğunu yazar.⁴

Yukarıda da değindiğimiz gibi, yabancı ülkelerin kaynakları ve verdikleri rakamlar hem birbirileri ve hem de Osmanlı'dakilerle karşılaştırılmalıdır. Çünkü kimi bölgelerin ve şehirlerin nüfusunun konu edindikleri yazışmalarda Müslümanlar genelde az ve Hristiyanlar ise genelde fazla yazılırken, buna karşılık çatışma, baskın, şiddet ve tehcir gibi olaylarda yaşamalarını yitirenler eğer Müslüman ise sayıları az, Hristiyan ise sayıları fazla, yani abartılı kaydedilmiştir. İhtiyatla karşılamamız ve aynı zamanda dikkat çekmemiz gereken diğer bir husus da ölüm ve sürgünleri içeren haberlerin kaynaklarıdır! Elçi, konsolos ve misyoner gibi konumlarda olan şahsiyetlerin öldürülenler ve sürülenler hakkında verdikleri rakamların kaynakları genelde dolaylı iddialara; ikinci veya üçüncü ağızdan aktarılan ifadelere dayanmaktadır. Sayılar hakkındaki kafa karışıklığı

1 Mc Charty, Justin, Müslümanlar ve Azınlıklar, Çev. Bilge Umar, İstanbul, 1998, s. 43-44. Age. S. 64.

2 HHSTA, BA, Konstantinopel, 474, 1879 tarihli bir rapordan.

3 Almanya Devlet Arşivi, Botschafts / Konsulats- Nr. J. No. 322 / K. No. 37. 1909-A-07616. DE/PA-AA/R 13184.

4 Almanya Devlet Arşivi, 1915-04-12-DE-001.

II. Salon II. Oturum

işte en çok bu tür yazışmalardan kaynaklanmaktadır. Taraflar olayın iç yüzünü öğrenmek yerine genelde işine geldiği gibi kabul veya ret yoluna gidiyorlar. Bu nedenlerden dolayıdır ki, kaynaklar ve iddiaların ön yargısız bir şekilde değerlendirilmesi ve karşılaştırılması gerektiğinin altını çiziyoruz.

Ermenilerin Bir Sorun Olarak Gündeme Taşınmaları

Maraş'ın Almanya ve Avusturya arşivlerine kadar konu olmasının nedenlerinden belki de en önemlisi, bu bölgede yaşayan Hristiyanlardı. Ki buradaki Hristiyanlar da –istisnaları hariç- Ermenilerden oluşmakta idi.

Ermeniler Osmanlı Devleti'nin onlarca etnik ve dini tebaasından sadece biri idi. Diğer halklar gibi onların da kimi sorunları yok değildi. Fakat kendileri sorun değildi. Kendileri sorun olmadıkları gibi, dolayısıyla Osmanlı Devleti tarafından da sorun olarak görülüp değerlendirilmiyorlardı. Ta ki malum güçler kendi çıkarları için Ermenilere el atıp onlardan bir sorun meydana getirinceye kadar. Ki bu da Osmanlı Devleti'ni aralarında paylaşma hesaplarını yapan güçlerin bu emellerini gerçekleştirmek için harekete geçmelerinden sonradır ki Ermenilerden de bir sorun oluşuyor.

Oysa Hristiyan tebaa içerisinde kendileri ile hemen hemen hiçbir ciddi sorun yaşanmamış olan halk Ermenilerdi. Bu uyumlu özelliklerinden dolayı da “Millet-i Sadıka” sıfatını kazanmışlardı.

Günümüzde olduğu gibi tarihte de kendi vatandaşlarını milliyet, renk, din, ideoloji ve giyim gibi özelliklerinden dolayı ötekileştiren ve onlara ikinci sınıf muamelesi yapan ülkeler olmuştur. Bu tür uygulamalar mağdur halkların kendi haklarını elde etmek için çeşitli mücadele yöntemlerine ve hatta zaman zaman isyan etmelerine yol açmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'ni bu yönü ile incelediğimizde, toplumun sadece Müslim ve Gayri Müslim olarak inanç temelinde ikiye ayrıldığını görürüz. Yani kimilerinin abartılı bir şekilde iddia ettikleri gibi bir asimilasyon, dışlama veyahut ötekileştirme olduğunu söyleyemeyiz. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin bünyesinde barındırdığı farklı din ve milliyetteki toplulukları devletin bazı imkânlarından mahrum bıraktığı, onların toplumdaki (dini, kültürel, ticari ve diğer alanlardaki) özgürlüklerini kısıtladığı şeklinde özetlenebilecek bir asimilasyon politikasının olduğu söylenemez. Gayri Müslimler gerek kamusal alanda ve gerekse toplumun herhangi diğer bir alanında bir devlet politikası çerçevesinde mağdur edilmiş değiller. Sermaye ve ticaret dahi büyük ölçüde gayri Müslimlerin elinde idi. Aşağıdaki tablo da bu hakkı teslim etmektedir:¹

Milliyet	Sermaye %	Emek %
Türk	15	15
Rum	50	60
Ermeni	20	15

1 Toprak, Zafer, II. Meşrutiyet Dönemi'nde İktisadi Düşünce, TCTA, Cilt: III, s. 635-640.

Yahudi	5	10
Yabancı	10	-

Ayastefanos Antlaşması'ndan Berlin Kongresi'ne Ermeniler

1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı'nda Plevne'nin düşmesi ve Rusya'nın İstanbul önlerine kadar gelmesi, Osmanlı Devleti'ni Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'nı imzalamaya mecbur kılar. Antlaşma Osmanlı Devleti için çok ağır şartlar içermekle kalmıyor, diğer Batılı ülkeleri de ciddi olarak endişelendiriyordu. Çünkü Rusya bu antlaşma ile Balkanlar'da söz sahibi oluyor, sıcak denizlere inmesinin önündeki engelleri kaldırıyor ve Ermeni Reformu üzerinden Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma hakkını eline geçiriyordu. Osmanlı Devleti'nin yenilmesini fırsat bilen Ermeniler de adı geçen antlaşmanın maddeleri arasına Ermeni Islahatının yazılmasını Rus Başkumandanı olan Grandük Nikola'ya arz ile kabul ettirmiş oluyorlardı. Antlaşmanın 16. Maddesi şöyle diyordu: "Osmanlı Devleti Ermenilerin yerleşmiş oldukları eyaletlerde bölge menfaatlerinin gerektirdiği ıslahat ve tensikati vakit kaybetmeksizin icra edeceğini ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlere karşı güvenliğini koruyacağını taahhüt eder."

İngiltere vakit kaybetmeksizin Berlin'de bir kongrenin gerçekleşmesine öncülük eder. 1878 Berlin Kongresi sonrasında varılan antlaşmanın 61. Maddesi de yine Ermeni Reformu ile ilgilidir:

"Babı Ali Ermenilerle meskûn vilayetlerde mahalli ihtiyaçların lüzum gösterdiği tensikat ve ıslahatı vakit geçirmeksizin tatbik etmeyi ve Çerkezlerle Kürtlere karşı onların güvenliklerini sağlamayı deruhte eder." Görüldüğü gibi bu madde Ayastefanos Antlaşması'ndaki ile aynıdır. Ancak Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesinin bir fıkrası daha var. Ki adı geçen antlaşmanın Osmanlı Devleti için ne kadar vahim olduğunu ortaya koyması bakımından çok önemlidir. Fıkra şöyle diyor: *"Babı Ali bu yoldaki tedbirlerini onların tatbikine nezaret edecek büyük devletlere muayyen zamanlarda bildirecektir."*

Vilayet-i Sitte diye tanımlanan Erzurum, Van, Mamuret-ul Aziz, Diyarbekir, Sivas ve Bitlis'te olup bitecek her şey artık onları da doğrudan ilgilendiriyor olacaktı. Böylece Osmanlı Devleti'nin bu reformlarla ilgili her düşünce ve eylemi "Büyük Devletler" in müdahalelerine açık hale gelmiş oluyordu. Tabii ki bu Ermeni Reformları ile ve bunların denetlenmesi ile sınırlı kalmaz!

Bu hesapların içinde Avusturya – Macaristan İmparatorluğu ile Almanya da bulunduğundan dolayı adı geçen ülkelerin belgeleri önemlidir.

Ermenilerin Sorunlarının Etnik – Dini Çatışmalara Evrilmesi

Ermeni Sorununun ne zaman çıktığına vereceğimiz cevap olaya nereden ve nasıl baktığımız ile ilgilidir. Ermeni Sorunu Ermenilerin kendi sorunlarını çözmek adına attıkları adımların Osmanlı Devleti aleyhine dönüşmesiyle

II. Salon II. Oturum

ortaya çıkar. Bunun ilk işaretleri 1850'lerden itibaren bariz bir şekilde göze çarpmaktadır.

Ermeniler ilk örgütlenmelerini İstanbul'da gerçekleştirirler. İstanbul'da bir grup Ermeni öğrencinin 1862'de Mason Localarının Manchester Odd Fellows koluna bağlı Hayk ve Oriun¹ adında gizli bir teşkilat kurmaları bunun ilk örneklerindedir. Hayk ve Oriun'u 1866'da Grand Orient de France Mason Locasının kurdurduğu Ser adlı örgüt izler. 1881'de Moskova'da Milliyetçiler Topluluğu, 1887'de Cenevre'de Marksist Hınçak Örgütü ve 1890'da ise Tiflis'te Taşnak Partisi kurulur. Ermeniler bağımsızlığa odaklanmış örgütlenmelerini ve Batı başkentlerindeki diplomatik ilişkilerini dış ülkelerin kesintisiz katkılarıyla devam ettirirler. Bunu Ermeni Sorununun çözümü süreci değil de Ermenilerin sorun olarak Osmanlı Devleti'nin karşısına konulma süreci şeklinde değerlendirmek daha doğrudur bizce. Ki olaylar ve gelişmeler de bunu doğrulamaktadır.

“Milleti Sadıka” olarak adlandırılan Ermeniler, bu sadakatlerini ilk defa 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra iki ülke arasında yapılmakta olan barış görüşmeleri esnasında açıkça ve dahi resmen bozarlar. Ermeni patriği Nerves Varjebeyan'ın başkanlığında toplanan Ermeni Millet Meclisi, Rus Çarı II. Alexandr'a başvurarak, Osmanlılarla yapılacak antlaşmanın içinde Ermeniler ile ilgili hükümlerin bulunmasının arz edilmesi kararını alır.²

Bir görüşme esnasında İngiliz Büyükelçisi Mr. Layard bu tutum değişikliğinin nedenini sorduğunda, Varjebeyan'ın cevabı şöyle olur: “geçen yıl Türk idaresinde kalmayı tercih ediyorduk. O gün öyle idi. Ancak bugün Ruslar galip. Berlin Kongresi'nde ya bize özerklik verilir veya Ruslara bırakılan topraklara geçeriz.”³

Bütün Ermenilerin Patrik ile aynı düşüncede olup olmadıkları ve belki de çoğunluğun farklı düşündüğü ayrı bir konu tabii ki! Ama gerçek şu ki, bu adımla Ermeniler yüzbinlerce Türkün, Ermeninin, Kürtün ve Çerkezin canına, malına, ırzına ve yurduna mal olacak bir yola adım atmış oluyordular. Yüzlerce yıl yekdiğerini inkâr etmeden, yekdiğerini ötekileştirmeden ve yekdiğeri üzerinde baskı kurmadan birbirileri ile kardeşçe, dostça, akrabaca ve komşuca yaşayanların birbirilerini boğazlayacakları kanlı ve acılı serüven – macera böylece başlamış oluyordu. Ermenilerin en büyük yanılgıları, yüzlerce yıl beraberce yaşadıkları Müslümanlarla köprüleri atmaları konusunda kendilerini cesaretlendirenlere güvenmek ve onları dostluklarında samimi görmek oldu. Ki bunlar başta Rusya olmak üzere İngiltere, Fransa ve diğer bazı Batılı ülkelerdi. Bu ülkeler Ermenilerin haklarını ve mağduriyetlerini hiçbir zaman kendi çıkarlarına öncelemediler ve Anadolu'daki bütün faaliyetlerinde ve dahi din kardeşliği kisvesi altında kendi çıkarlarını esas aldılar. Ermeniler Rusya ve Batılı ülkelerin

1 Ohandjian, Artem, Armenien, Der Verschwiegene Mord, Wien –Köln –Graz, 1989, S. 21.

2 Daha geniş bilgi için bakınız: Küçük, Cevdet, Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897, İstanbul, 1986.

3 Şimşir, Bilal, Osmanlı Ermenileri, Ankara, 1986.

bu hesaplarını bilmediler mi, yoksa bildikleri halde kendilerince onlardan yararlanma yoluna mı gittiler? Bu ve benzer soruları burada tartışmayacağız. Ancak bilinen bir gerçek var ki, Ermeniler bu gerçeği geç de olsa kavramaları acılarını artırmaktan başka bir işe yaramayacaktı.

Ermenilerle ilk önemli çatışmalar 1894'ten itibaren meydana gelir: Yozgat, Siirt, Diyarbakır, Maraş ve İstanbul'da peş peşe başkaldırı ve çatışmalar olur. Ermenilerin Maraş'ın Zeytun nahiyesinde başlattıkları isyan ise ancak bir yıl sonra bastırılabilir.

Bugün Süleymanlı olarak bilinen Zeytun Nahiyesi; Andırın – Maraş – Elbistan arasında dağlık bir bölgedir. Adı geçen isyan esnasında Zeytun'un nüfusu 8000'dir.¹ Bu da bize Maraş'taki Ermenilerin çoğunun Zeytun dışında yaşadıklarını göstermektedir. Tehcir Yasası'nın uygulamaya konulduğu zamana kadar diğer yerlerde olduğu gibi Maraş'ta da Ermenilerle zaman zaman çatışmalar yaşandı.

Anadolu'da değişik adlar altında faaliyet gösteren yabancılar – elçi, konsolos, papaz, rahibe, öğretmen, ajan vb.- yaşadıkları şeylerden çok duyduklarını haber ve raporlar halinde kayıt altına almışlar ve ilgili yerlere ilemişlerdir. Haklı olarak bu iddialarımızı neye dayandırdığımız soruluyordur. Burada Almanya ve Avusturya belgelerine yer veriyoruz.

Göreceğiniz gibi, Maraş'ın da belgelere konu olmasının nedeni, buradaki Hristiyan - Ermeni varlığıdır. Adı geçen ülkeler kirli emellerini maalesef din kardeşleri üzerinden gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Bunu da, "din kardeşlerini Müslümanların zulümlerinden korumak adına yaptıklarını" her fırsatta dile getiriyorlardı.

Ermeni Sorunu Ve Dış Güçler

Başından beri aralıksız olarak tartışılmalı konulardan biri de Ermenilerle yaşanan sorunlarda dış güçlerin herhangi bir şekilde etkilerinin, yani parmaklarının olup olmadığıdır.

Bu sorunun cevabını bulmak için Rusya'nın 1870'li yıllardan itibaren ve Batılı ülkelerin ise özellikle 1878 Berlin Kongresi'nden itibaren Anadolu'daki çok yönlü faaliyetlerini incelemek yeterlidir.

Berlin Antlaşması'nı takip eden yıllarda Diaspora Ermenileri buldukları ülkelerde yoğun siyasi ve diplomatik girişimlerde bulunmakla yetinmezler, çok yönlü örgütlenme yoluna da giderler. Ermeniler böylece buldukları ülkenin siyaseti üzerinde etkili olmak, onların desteklerini kazanmak ve Osmanlı Devleti'ne karşı bir güç haline gelmek için çaba sarf ederken, her bir ülke de hem bu örgütler üzerinden Ermeniler üzerinde etkili olmaya ve hem de Anadolu'daki çalışmalarıyla Ermeniler üzerinden bölgedeki hedeflerine ulaşmaya çalışırlar.² Rusya bu anlamda özel bir yere ve konuma sahiptir. Çünkü Rusya Ermenilerle aynı din-mezhepten, Ermenilerden bir kısmını bünyesinde barındırmakta ve Ermenilerin büyük bir kısmını bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti ile

¹ Gökhan, İlyas, Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi, s. 318-320.

² HHSTA, BA, Karton 474, Cospel (Konstantinopol), 09.12.1889.

II. Salon II. Oturum

komşu ve Rusya'nın sıcak denizlere inmek için değerlendirdiği seçeneklerden biri. Balkanlar üzerinden sıcak denizlere inmesi Berlin Antlaşması ile engellenen Rusya bu hedefine Ermeniler üzerinden ve Ermenileri kullanarak ulaşabileceği inancında idi. Rusya bu süreçte bölgedeki Kürtlerden de yararlanma yoluna gitti ve zaman zaman bazı Kürt beylerine silah ve para verdiği de oldu. Ancak Kürtler üzerinde etkili olamadı.¹

Rusya bölge ilk olarak toplumsal barışı ve güveni sarsıcı eylemler gerçekleştirir. Bunun için bir taraftan Ermenilere her türlü desteği sağlarken, diğer taraftan Anadolu'nun çeşitli yerlerine gönderdiği ajanları vasıtasıyla bazen Ermenilere ve bazen de Müslümanlara yönelik eylemler yaptırır. Bizzat yol açtığı bu sorunları Osmanlı Devleti'ne karşı bir koz ve Osmanlı Devleti üzerinde bir baskı aracı olarak kullanır.² Fransa, İngiltere veya diğer ülkeler de Rusya'dan farklı hareket etmezler.³

Örneğin, 1893 yılında Yozgat'ta Ermeniler ile Müslümanlar arasında meydana gelen çatışmalarda İngiltere'nin parmağının olduğunu Avusturya Büyükelçisi Osmanlı Devleti'nin İçişleri Bakanının ağızından aktarmaktadır.⁴ Konstantinopel, 16 Nisan 1909 tarihli rapora bir göz atalım: "Mersin'de Ermenilerle Müslümanlar arasında meydana gelen çatışmaları bildiriyorum. Görülen tehlike, tıpkı 1895'te Adana'dan başlayarak yayılan huzursuzluklar gibi yeni bir huzursuzluğun ateşinin yakılacağı yönündedir. Bana gelen son rapora göre Adana'daki İngiliz Konsolos yardımcısının da zarar gördüğü yönündedir. Bana göre İngiliz meslektaşımın bu sorunda belli düzeyde öncü rolünü alacaktır."⁵ Berlin Kongresi esnasında kapalı kapılar ardında konuşulanlardan dışarıya sızanlar bir yana, Berlin Antlaşması'nın kendisi zaten başlı başına Osmanlı'nın iç işlerine bir müdahaledir.⁶

Taşnak ve Hınçak Partilerinin Ermenilere Yönelik Şiddet Eylemleri

Adı geçen iki parti de bağımsızlık için mücadele ediyor ve Osmanlı Devleti ile barış içinde yaşamakta olan Ermenileri çeşitli yol ve yöntemlerle sindirmeye çalışıyordu. Haraç toplamak, tehdit, şantaj, yaralama ve öldürmeye kadar varan eylemlerle zaman içinde Türklerle birlikte yaşamaktan yana olanlar yıldırılır ve etkisiz hale getirilir. Biz burada iki örnek vermekle yetineceğiz:

1 HHSTA, PA XXXVIII, Karton 361, Trapezunt (Trabzon), 22 Haziran 1913

2 HHSTA PA XII, Karton 462, Viyana, 21 Ocak 1913, Nr. 395.

3 HHSTA PA XII, Karton 463, Yeniköy, 28 Ocak 1913.

4 HHSTA, BA, Karton 474, Yozgat'taki olayları aktaran 16.12.1893 ve 28.12.1893 tarihli raporlardan.

5 HHSTA, PA XII, 198.

6 HHSTA, BA, Karton 474, Berlin, 10 Temmuz 1878. Yine İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Vilayet-i Sitte'deki Ermeni Reformlarını Ermeniler lehine ele alma konusunu London, 22 Ağustos 1881 tarihli bir raporda dile getiriyor. Hakeza 31 Mayıs 1883'te Viyana'dan Londrra'ya Graf Karolyi'ye gönderilen yazıda da, Ermenilerin tatmin olacakları şekilde Padişah'tan ödünler koparılmaması halinde Ermenilerin Rusya'nın etkisine girecekleri ve bunun da İngiltere'nin çıkarlarına aykırı olduğu uyarısı yapılmaktadır.

Avusturya'nın Trabzon Konsolosluğundan gönderilen 5 Mart 1910 tarihli raporda Ermeni Papazı Balian'ın görevini bıraktığı bildirilmektedir. Osmanlı Hükümeti tarafından atılan olumlu adımlardan dolayı beraberlik yanlısı bir politika izleyen Bailan'a bundan 10 gün önce Taşnakların silahlı bir kişiyi gönderip tehdit etmeleri sonucunda istifanın geldiği bilgisine de raporda yer verilmektedir.¹

Ermeniler gizlice gerçekleştirdikleri eylemleri Müslümanların üzerine yıkmaktalar. Bu olaylar genelde aydınlatılamıyor veya faillerin kimler olduğu çok sonraları anlaşılabilir. Böylece Ermeniler bir taraftan iç muhalefetlerini tasfiye ederken diğer taraftan bu eylemlerini Müslümanların üzerine atmakla iç birliklerini de sağlamaya çalışıyorlar. Tabii ki her eylem Ermeniler ile Müslümanlar arasındaki güveni biraz daha sarsmaktadır. Ki zaten amaç da bunu sağlamaktır.

Mesela Van'ın Aktamar'da bulunan Arsen Vartabet adındaki Katolik Papazını öldüren Taşnak çeteleri cinayeti Müslümanlara mal edip o şekilde haber yayıyorlar. Haber bu yanlış hali ile Avusturya'nın Trabzon'daki konsolosu tarafından da rapor ediliyor.² Daha sonra gönderilen diğer bir raporda ise, bir önceki rapor şöyle tashih ediliyor: "Ermeni militanlarından 5 kişi gelip Papazın nerede olduğunu soruyorlar. Hizmetçi içeride olduğunu söylüyor. Gelenlerden ikisi kapıda gözcülük için beklerken diğer üçü hizmetçinin öncülüğünde içeri giriyor. Militanlardan biri papazın sakalından tutup elindeki bıçak ile boğazını kesiyor. Bu sahneyi gören hizmetçi korkudan kaçıp gizleniyor. Kendine geldikten sonra olayı çevresine anlatıyor. Ancak katillerin isimlerini vermekten çekiniyor... Papazın öldürülme nedeninin O'nun Osmanlı Devleti'nin memurlarına yakın durması olduğu iddiaları var."³

Rusya ile Diğer Ülkeler Ermenilerin Haklarını Savunma Konusunda Samimi Oldular mı?

Kamuoyu Doğu Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulmak istendiğini sanmaktadır. Bu, tamamen yanlış bir bilgilenme ve algılamadır. Ermeniler dışında kimse bunu istememektedir. Ne Rusya ve ne de diğer ülkelerden herhangi biri hiçbir zaman gerçek anlamda bağımsız bir Ermenistan Devleti'nin kurulmasını istememiş ve istemediği için de bu yönde herhangi bir çabanın içine girmemiştir. Ermeniler için bir devlet istedikleri yönündeki söylem ve eylemleri bir taraftan Osmanlı üzerinde baskı oluşturmak ve bir taraftan da Ermenilerden sui istifade etmektir. Rusya'nın öngördüğü ve dillendirdiği Ermenistan Devleti de bağımsız değil, Rusya'nın çıkarlarına hizmet edebilecek özelliklerde olan payanda bir devlet idi. Rusya'nın bu niyetini bilen diğer devletler de doğal olarak kendi çıkarlarına olmayacak ve kurulduğunda ise sadece Rusya'nın işine yarayacak bir Ermenistan'a hiçbir zaman sıcak bakmadılar. 1878 Berlin Kongresi'nden 1920 Sevr Antlaşması'na kadarki süreç iyi okunduğunda bu gerçekler görülür. Sevr Antlaşması'nda dahi Ermenilerin pozisyonu malum devletlerin çıkarlarına göre

1 HHSTA, BA Konstantinopol, Karton 70B, Trapezunt (Trabzon), 5 Mart 1910.

2 HHSTA, BA Konstantinopol, Karton 414, Trapezunt (Trabzon), 16 Aralık 1904.

3 HHSTA, BA Konstantinopol, Karton 414, Trapezunt (Trabzon), 22 Aralık 1904.

II. Salon II. Oturum

ayarlanmaktadır. Malum devletler başından beri Hristiyanların hem hakikatte var olan mağduriyetlerini ve hem de kendilerinin neden oldukları mağduriyetleri kendi emellerine alet etmekte adeta birbirileri ile yarıştılar. Ermenilerin hakları, haklılıkları ve mağduriyetleri hiçbir zaman o ülkelerin çıkarlarının önüne geçememiştir. Aksine hepsi o çıkarların birer aracı olarak sonuna kadar kullanılmıştır. Bugün de durum dünkünden farklı değil!

Bu da bize gösteriyor ki, aslında başta Ermeniler olmak üzere Türkler, Kürtler, Çerkezler ve diğer bütün etnik ve dini unsurlar malum güçlerin kendi emellerini gerçekleştirmek uğruna seçtikleri birer kurbandı.

Peki, Ermeniler bu durumun farkında değiller miydi? Bizce farkında idiler. Ama kendilerine vaad edilenlerin sahip olduklarından daha fazla olduğuna inandırıldılar veya inanmak istediler. Dolayısıyla kendilerine biçilen rolü oynadılar. Kurbanlar, yani Ermeniler, Kürtler, Türkler ve diğerleri olayların bu boyutunu görmedikleri sürece kendilerini bu hallere düşürenlerden hesap sormak yerine birbirilerini suçlamaya ve düşmanlık yapmaya devam edeceklerdir.

Ermeniler hakkında yapılan haberleri ve yazılan raporları okuyanlar da görecektir ki Rusya, Fransa, İngiltere Almanya, Avusturya, ABD ve İtalya gibi ülkeler imkânları oranında olayların içindeler ve Osmanlı'ya karşı birlik, O'nun mirasından daha fazlasını elde etme konusunda ise birbirileri ile rekabet halindedir. Belgelerdeki bilgiler genelde Hristiyanlar lehine abartılıdır: Hristiyan – Müslüman çatışmaları veya bir tarafın diğer tarafa düzenlediği baskınlar sonucu ölenler hakkında sayısal bilgiler verilirken, öldürülen Hristiyanların sayıları fazla ve Müslümanlarınki ise az gösterilir. Belgelerde Ermenilerin zaman zaman aşağılandıkları dahi görülür. Ayrıca bütün Anadolu'nun politik, dini, sosyal, etnik, kültürel, ekonomik, coğrafi, askeri, eğitim-öğretim, tarım, ticaret ve hayvancılık gibi bütün alanları hakkında da raporlar tutulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin samimi bir şekilde gerçekleştirmek istediği reformları da hiçbir zaman samimice desteklemediler. Ama bununla birlikte hemen hemen her zaman reformların gerçekleştirilmesi için Osmanlı'ya baskı yapar görüntüsü vermekten de geri durmadılar. 1895'li yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirmeye çalıştığı reform çalışmaları her defasında başta Rusya'nın doğrudan ve diğer ülkelerin de dolaylı çabalarıyla engellendiğini de belgeler bize göstermektedir. Daha önce de değindiğimiz çıkarlarını elde etmek için hemen bütün çabalarını Hristiyanlarla Müslümanlar arasındaki güvensizliği artırmak yönünde harcadıkları da bu belgelerde açıkça görülmektedir.¹

"Ermeni dostu" olarak tanınan Lepsius'un Wangenheim'e sunduğu rapordan: "Ermeni tebaaya karşı casusluk ve bölgesel karışıklıklardan dolayı uygulandığı anlaşılan sert tedbirler belli bir dönem için anlam taşıyor ve çıkarlarımıza aykırı düşmüyor."²

Bu sözlerden bir Ermeni dostluğu nasıl çıkarılabilir? Anlamak gerçekten

1 Almanya Devlet Arşivi, 1909-05-24-DE-003.

2 Alman Devlet Arşivi, 1915.06.17 –DE-001, Ek 1.

zor!

Bu tarihlerde Anadolu'da her ülkenin çok sayıda değişik temsilcilikleri bulunmaktadır ve faaliyetlerinde oldukça rahatlar. Her ülke ihtiyaç duyduğu oranda kendisi için uygun olan vilayetlerde konsolosluklar ve temsilcilikler bulundurabilmektedir. Örneğin, Rusya'nın sadece "Anadolu'da ve Kuzeypbatı İran'da en az 15 konsolosluğu ve diplomatik temsilciliği var."¹ Rusların neden bu kadar temsilcilik bulundurdıklarını Almanya Büyükelçisi Wangenheim şu nedene başlamaktadır: "Bunlar, Ermenilere yönelik vaatler ve para yolu ile Çar'ın اساسı altındaki soydaşlarının adil bir devletin tüm iyiliklerinden yararlandıkları ve bunun için bütün Ermenilerin Rus tebaasına katılmalarının uğraşmaya değer bir amaç olduğu düşüncesinin aşılması için ek propaganda yuvaları olabilir."²

Maraş –Zeytun İle İlgili Belgeler

Yukarıda geniş bilgileri vermimizin nedeni dış güçlerin Anadolu'daki faaliyetlerini bir bütün olarak görmemiz gerektiğine dikkatleri çekmek istediğimiz içindir. Maraş da bu anlamda birçok acıklı olayın karşılıklı kıyımın yaşandığı yerlerden biridir. Şimdi de Maraş –Zeytun bölgesine yoğunlaşalım. Zeytun bölgesinin coğrafi yapısı o zamanki şartlarda asayişin sağlanmasını zorlaştırdığından dolayı burası kanun kaçaklarının yuvası gibi idi. Askere gitmek istemeyen veya firar eden Ermeniler buralarda barındıkları gibi, Zeytun aynı zamanda Ermenilerin güçlü direniş ve isyan bölgelerinden biri olma özelliğine de sahipti. Öte yandan Maraş'ta da Hristiyan –Ermeni unsurların yaşıyor olmaları Batılı ülkelerin burada okulları, temsilcilikleri ve misyonerleri ile birlikte bulunmaları için yeter bir nedendi. Raporları yazanların olaylara bakışlarında ve olayları değerlendirmelerin farklılıklar var. Az sayıda da olsa insani hassasiyetle olayları değerlendirenlerin olması sevindiricidir. Çoğunun verdikleri bilgiler birbiri ile uyum halinde, ama gerçeklerle maalesef örtüşmemektedir. Daha önce de değindiğimiz gibi, çıkarları, ön yargıları, doğruluğunu teyit etmeden rapor yazmaları böyle bir sonucu doğurmuştur. İttifak ettikleri iki husus var; dini ve milli çıkarlarını her şeyin üstünde tutmaları.

Şimdi yorumu okuyucuya bırakarak bazı belgelerden özetleri aşağıya alıyoruz:

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim) Alman İmp. Başkanına (Bethmann Hollweg), Pera, 30 Aralık 1914 tarihli rapordan:

"Adana'daki Kayserlik konsolosluğunun bölgedeki Ermeni halkı arasında Almanlarla ilgili olumsuz görüşlerin varlığından söz eden raporu nedeniyle buradaki Gregorien Ermenileri Patrikhanesinde durumla ilgili bilgi toplattım.

Bay Dr. Büge'nin verdiği bilgiye göre, görev yaptığı bölgede yaşayan Ermeniler arasında Almanya'nın savaştan zaferle çıkması durumunda Türk topraklarında yaşayan Ermeni halkının varlığının ortadan kalkacağına ilişkin genel bir korku hâkim, çünkü Almanya'nın Türk Hükümetinin Ermeni takibinin

1 Almanya Arşivi, PA-AA/R 14078; pr. 1.3.1913 a.m; Rapor.

2 Almanya Arşivi, PA-AA/R 14078; pr. 1.3.1913 a.m; Rapor.

II. Salon II. Oturum

desteklediği ve cesaretlendirdiği düşünülüyor. Fakat Türkiye'nin İngiliz ya da Fransızların eline geçmesi gibi bir durumda Ermeniler ancak huzura kavuşacaklarmış, vs. bu nedenle Patriğe, savaştan önce Doğu Anadolu bölgesinde başlatılan reform hareketinin ertelendiğini, ama bu reform hareketinden tamamen vaz geçilmediğini belirttim. Ve bu konuda güvence verdim. (...)

Patrik, sürmekte olan savaş nedeniyle reformun ertelenmesini doğal karşıladı ve savaş bitmeden de reformun sürdürülelemeyeceğini belirtti. Patrik, halen Türk yetkililerin Ermenilere karşı duyduğu güvensizlikten, özellikle de savaşın sürdüğü Erzurum çevresindeki Ermeni ilçelerinin geleceği konusundaki şikâyetlerinden ve endişelerinden bahsetti. (...)

Patrik, genelde her zeki Ermeninin Türk egemenliğinde kalmak istediğini ve ilgili bölgelerin yabancı bir devletin egemenliği altına girmesi düşüncesini reddettiğini, ancak Doğu Anadolu'daki Ermenilere ilişkin planlanan reformlar doğrultusunda yasa önünde eşitlik, can ve mal güvenliğinin sağlanması konularının mutlaka gerekli olduğunu kaydetti. Ermenilerin bizimle savaş durumunda olan şu veya bu güce karşı sempati duyması konusunda ise, Patrik, Rus sınır bölgeleri ile olan ilişkiler nedeniyle Ruslara sempatinin içeri taşınmasının anlaşılır olduğu düşüncesinde. Patrik, binlerce Ermeninin her yılın bahar aylarında çalışmak için Rusya'ya gittiklerini ve sonbaharda da biriktirdikleri kazançlarla yurtları olan Türkiye'ye geri döndüklerini, bu arada da muhtemelen yabancı bir ülkede gördükleri muamele ile Türkiye'deki durumları arasında kıyaslamalar yaptıklarını, ancak Rus egemenliğine girmeleri durumunda kendilerini nasıl bir geleceğin beklediği konusunda yine de kesin bir fikirlerinin olmadığını belirtti.

(...) Amerikan ve İngiliz misyonerlerinin insanları mezheplerinden döndürme çabaları tepki yaratmasına rağmen, Amerika'ya sempati yüksekmiş. Patrik, Almanlara karşı olan olumsuz düşüncelere ve bunun nedenlerinin ayrıntılarına değinmedi, ancak Alman siyasetinin Ermeni düşmanı bilinen Abdulhamid rejimini dolaylı yönden desteklediğini ve şimdi, değişen koşullarda geçmişe ve olanlara geri dönmenin gereği olmadığı düşüncesini ilettili. Türkiye'deki Ermenilere yönelik Kaiserswerther diakonluklarının –yani dini yardım kurumlarının- ve öbür Alman derneklerinin yaygın ve yüce etkinlikleri Patrik tarafından övgü ile anıldı.

Patriğin bu anlatımları genel olarak yerinde ve açık sözlü olarak değerlendirilebilir. Bildiğim kadarıyla kendisi ve Ermeni cemiyetinin çoğunluğu ılımlı partiden "Ramgavaer" patriklik aracılığı ile Ermeni halkına Almanları sevdirmek olanaksız gibi görünüyor, çünkü "Ramgavaer" partisi bunun için uygun bir parti organına sahip değil, ancak belki diğer partilerin yayın organları çıkarlarımız için kazanılabilir. Bu konuya elle tutulur somut girişimlerde bulunduktan ve sonuç aldıktan sonra yeniden değineceğim."¹

Peki, bu ülkelerin amaçları gerçekten “din kardeşlerine” ihtiyaç duydukları şekilde yardım mı etmekte? Bu sorunun cevabını Dr. Shepard'a bırakalım. 24 Mart 1915'te Antep'ten Amerika'nın Halep Konsolosluğuna

1 Gust, Wolfgang, Alman Belgeleri Ermeni Soykırımını 1915-16, s. 192-194.

gönderdiği mektupta şöyle yazmaktadır: "... Bayan Roner'in söylediğine göre Hükümet ile Zeytun arasındaki düşmanlık bu gidişle yakında tırmanacak ve Maraş'taki Müslüman ayaklanmasının kontrol edilmesi çok zorlaşacak. Maraş'a Alman ya da Amerikan Elçiliğinden bir temsilci ya da her ikisinden de birer temsilci gönderilmesinin uygun olacağını düşünüyorum. (Zeytun meselesi ile ilgilenmek için değil asla, fakat Maraş'taki Almanların ve Amerikalıların çıkarlarını korumak için.) Bayan Roner size Alman ve Amerikalı vatandaşların hisleri ve düşünceleri ile ilgili detaylı bilgi verecektir."¹

Bir de Almanya'nın Halep'teki konsolosu Rössler'in 12 Nisan 1915 tarihli raporuna bir göz atalım. Rössler, Maraş'ın Zeytun bölgesinde cereyan eden olayları ayrıntıları ile anlatırken kullandığı şu ifade niyetleri hakkında yeterince açıklayıcı olmaktadır bizce: "... Başından beri Zeytun'a gitmek istemedim. Çünkü orada korunması gereken Alman çıkarları yok."²

Yukarıda verdiğimiz, "başından beri Zeytun'a gitmek istemedim. Çünkü orada korunması gereken Alman çıkarları yok." cümlesinin bir Alman yetkilisinin ağzından çıktığına bakmayın. Bu cümle diğer bütün ülkelerin de Anadolu'daki amaçlarını güzel bir şekilde özetlemektedir.

Burada sizleri bazı belgelerle baş başa bırakmak istiyoruz. Birbirileri ile tezat teşkil eden belgeler de göreceksiniz. Bu belgeler ister gerçeklerle örtüşsün, ister yalan olsun veya eksik bilgiler içersin, sonuçta bizim verdiğimiz kararların ve vardığımız yargıların kaynağını oluşturmaktalar.

"Dr. Müllerleile'nin Maraş'tan gönderdiği 29 Nisan 1909 tarihli raporuna göre orada durum oldukça sakin. Devletin güvenlik güçleri çevredeki Ermeni köylerini Müslümanların olası saldırılarına karşı korumak için gerekli önlemleri almıştır. Halep'te de durum aynen sakin. Lübnan'a kaçan Hristiyanlar geri dönmekteler. Dikkate değer bir husus; Sedai Şahba adında bir gazete, Ermeni köylerine saldıran ve o esnada bazı Ermenileri öldüren, kızlarını ve kadınlarını kaçıran, talan ve hırsızlık yapan kişilerin derhal yakalanıp hak ettikleri cezalara çarptırılmalarını istiyor. Bu eylemlerinin yasa dışı ve gayri İslami olduğu belirtiliyor."³

Adana Konsolosundan (Büge) Konstantinopol Büyükelçisine (Wangenheim); J. No: 2234. Adana, 13 Mart 1915.

"Buradaki Cizvit Misyonerlerinden eğitim almış ve Ermeni okulunda Fransızca Öğretmeni olarak çalışan, anı zamanda da eski bir asker kaçağı olan Salciyan adındaki bir kişi birkaç hafta önce Dörtyol'a gelmiş. İki yıldır Kıbrıs'ta yaşamakta olup muhtemelen İngilizlerin hizmetine girmiş olan Salciyan, bir Ermeninin refakatinde İskenderun'dan Dörtyol'a gelmiş ve 6-7 gün burada kalmıştır. Amacının burada yaşayanlar arasında İngilizlerin hizmetinde çalışacak kişileri aramak olduğu neredeyse kesin olarak söylenebilir. Bunu ne kadar

1 Almanya Devlet Arşivi, PA,-AA/RI 4085; pr. 30.04.1915, p.m. (1915.04.12- DE-001). Gust, Wolfgang, Alman Belgeleri Ermeni Soykırımı 1915-16, s. 212.

2 Gust, Wolfgang, age, s.214.

3 DE/PA-AA/R 13185, (Almanya Devlet Arşivi) Adana, 14.05.1909, J.N. 396 / K.No. 52.

II. Salon II. Oturum

başardığını ise kesin olarak bilemiyoruz. Bazı tüccarlar Salciyan'ın çabasını genel durumla ilişkili olmayan kişisel bir misyon olarak değerlendiriyor. Yörenin ileri gelenleri tüm bu olanlardan haberdar olmamış, bazıları ise orada bile bulunmamış."¹

Adana Konsolosundan (Büge) Konstantinopol Büyükelçisine (Wangenheim); J. No: 250. Adana, 18 Mart 1915.

"Bu ayın 15'indeki telgrafımın ardından Zeytun'daki olaylar üzerine bir raporu ekselanslarına ekte saygıyla göndermekten şeref duyarım:

Zeytun'daki olaylar hakkında rapor:

Yukarı Seyhan'ın kıyısında bulunan ve Ermenilerin oturduğu bir yerleşim yeri olan Zeytun, idari olarak Halep Vilayetine bağlıdır. Yüksek ve kışın güç ulaşılabilen bu bölge aynı sebepten dolayı Türk Hükümetinin işini zorlaştırıyor. Şehir ve yaklaşık yarısının Ermeni olduğu çevresindeki otuz köyün sakinleri çiftçilik ve hayvancılıkla geçiniyor. Bu halkın birçoğu çevre vilayetlerin dağlık kısmında ağır yükler taşıyan katırcılardır. Ermeni cemaatleri tarafından oluşturulan fakir ilkokul halkın manevi ve kültürel gelişimi için hiçbir şey yapamıyor, o kadar ki bilgisizlik ve eğitimsizlikten halk neredeyse dünyadan kopuk yaşıyor.

Asker ve vergi toplanması gibi durumlarda Hükümet görevlileri, bu yükümlülüklerden kurtulmak için her yola başvuran yerliler tarafından sert bir direnişle karşılaşılıyorlar. Özellikle onlara askerlik görevi o kadar zor geliyor ki, asker kaçaklığı sıradan bir olaydır. Kaçaklar dağlara çekiliyor, yolculara ve kervanlara baskın yaparak yaşıyorlar. Onlar haydutça eylemlerini saldırdıklarının ulusal ve dini farklılıklarına bakmadan yapıyorlar. Hükümetin onları yakalama gayretleri genellikle başarısız oluyor, çünkü bu takipler yeni kaçaklar ve haydut çetelerinin oluşmasına neden oluyor. (...)"²

Konstantinopol Büyükelçisinden (Wangenheim) Alman İmp. Başbakanına (Bethmann Hollweg), Pera, 26 Mart 1915. tarihli ve Konsolos Rössler'in dünkü telgrafından: "... Tutuklanmak istenen Ermeni asker kaçakları Zeytun'da birkaç Türk jandarmayı öldürdüler. Müslüman Maraş halkı bunu gerekçe göstererek Ermenilerin üzerine yürümek istediye de savaş koşulları nedeniyle Divan-ı Harb'e yollanacakları korkusuyla harekete geçemedi. Bir Alman misyoneri arabulucu olarak Maraş'tan Zeytun'a yollandı. Ahalinin suçluları teslim etmemesi halinde askeri operasyon düzenleneceği bildirildi. Bu durumda Maraş'taki Müslüman halkı zapt etmek pek kolay olmayacaktır. Taşkınıklardan uzak durulması için katı emirler verilmesini rica ederim. Maraş Ermeni halkı son derece barışçıldır. Zeytun'a karşı yapılacak operasyon kısa sürede ve caydırıcı bir güçle yapılmalıdır ki ayaklanmanın yayılması engellensin. Sekiz rahibeden oluşan bir misyon bir rahibeyi bana yollayarak Maraş'taki Almanları korumak için oraya gitmemi istedi. Seyahat için izninizi rica ediyorum. Sadece gidiş bile üç gün sürmektedir. Telle cevap verilmesi." ... belli şartlar altında kendisine izin

1 1915-03-13-DE-012. Gust, Wolfgang, age. S. 199.

2 1915-03-18-DE-001, Wolfgang, age. S. 200-201.

verdim."¹

4. Kolordu Komutanı Cemal Paşa'nın Zeytun'daki olaylar üzerine yayınladığı genelge:

1. Zeytun'da bir isyan baş göstermiş olup, bunun sonucunda halen devam etmekte olan askeri bir müdahale başlatılmıştır.

2. İster Ermeni, ister Müslüman olsun, masum halkın canını, refahını ve onurunu müdafaa etmek Osmanlı Devleti'nin bir görevidir. Sonuç olarak, masum halk herhangi bir saldırıya maruz kalmayacağından ve huzur içinde işi ve gücüyle meşgul olabileceğinden emin olmak durumundadır.

3. Hangi sebepten olursa olsun, Müslümanlardan herhangi biri bir Ermeni'ye saldırıda bulunacak olursa bir isyancı olarak görülüp derhal Divan-ı Harb'e teslim edilecektir. Dolayısıyla hiç kimse en ufak bir sebep için bile ne doğrudan doğruya ne de dolaylı olarak Hükümet işlerine karışmamalıdır.

4. Masum halka, haydutların müsamahasızca takibi sırasında suçsuz yere takibat, kovuşturma, herhangi bir şüphe ve cezaya maruz kalmamaları için askeri iradenin talimatlarına uymalarını acilen tavsiye ederim."²

Adana Konsolosundan (Büge) Konstantinopel Büyükelçiliğine, Adana, 11 Temmuz 1915

No: 613 Ek 1.

Haruniye'deki Alman Yetimhanesi Müdürü B. Von Dobbeler'in, Ermenilerin takibatını yansıtan dilekçesini ekte saygıyla sunmaktan şeref duyarım.

Ben Bay von Dobbeler'e aktardığı bilgiler üzerine Ekselanslarının İmp. Büyükelçisi olarak faaliyete geçmesinin ihtimal dâhilinde olmadığını düşündüğümü kuşku duymayacak şekilde söyledim. Ermenilere karşı alınan bu anlamsız önlemlerin acıklı sonuçları üzerine genelde ülke için ve buradaki öncelikli Alman çıkarları için -saygınlık kaybı bir yana- özellikle mesafeli duruyorum.

Ek. Haruniye / Adana, 10 Temmuz 1915.

Ekselanslarına,

En derin saygılarımla aşağıdaki konular hakkında uygun bilgileri almak istediğimi arz ederim. Söylemeye çalıştığım, Türkiye'den çok uzak, insani yardımdan çok uzak olan burada bir halkın ortasında, Ermenilerin ortasındayız. Ve bu halkın ayaklar altında nasıl çiğnendiğini görmek zorundayız. Muazzam Almanya'mızın güçlü, kıyas kabul etmez İmparatorumuzla birlikte

1 Gust, Wolfgang, age. S. 202-203.

2 Gust, Wolfgang, age. S. 215.

II. Salon II. Oturum

zaferden zafere yürüdüğünü hayranlıkla izliyoruz. Ve buraya ulaşan her zafer haberiyle kalbimiz coşuyor. Son tahlilde bu ışıkla karanlığın, gerçekle yalanın mücadelesidir. Ve bu mücadeleyi yürütmek üzere Tanrı'nın halklar arasında Almanları seçmiş olmasına seviniyoruz. Hukuk ve gerçek bu dünyanın en büyük güçleridir. Ve eğer Almanya uluslararası sürekli etkili ise, eğer Almanlığın yayılması ve bunun arzu edilmesi gerekiyorsa, Alman davranışının ilkesi hukuk ve gerçek olmalıdır. Tanrı bizi şu İngiliz seçim sözünden her zaman korusun; Haklı ya da haksız benim ilkem, ülkemizin üstüne gölge düşürecek bir başarımız hiç olmasın. Kazanmayı değil, aksine adaleti hedef alırsak, her durumda biz kazançlı çıkacağız.

(...) Ben Ermenilerin tehcir edilmesinin Anadolu Türklerine bile çok ağır geldiğini söyleyebilirim. Ki şimdi onlar asla olmadığı kadar zenginleşme imkânına sahip oldukları halde buna niyetlenmediler, ellerine verilen bu fırsat onları tiksindiriyor. Bununla kirlenmek istemiyorlar. Anlamsız tedbirler konusunda şaşkınlık ve bunda Alman Hükümetinin payı olduğunu düşünüyorlar. Almanya'nın yüksek bir medeniyetin temsilcisi olduğu bunlarca açık, ama bunlar, Almanya'nın, hiç kimsece onay görmeyen, kendi memurlarınca, maddi bir çıkarları olmasına rağmen zoraki, istemeyerek uygulanan şeylere suskun kaldığını görünce çıldırıyorlar.

Evet, onlar bir adım daha ileri gidip, onu kendi hükümetlerinin işi olmadığını, aksine onun sadece Almanya'daki iktidar sahiplerinin isteklerini uyguladığını söylüyorlar. Bu düşünce silsilesinden hareketle onlar, Ermenileri teselli ediyorlar ve diyorlar ki, bugün sizi kovuyorlar, yarın sıra bize gelecek, çünkü bu Alman yöntemidir. Ve onlar bu ülkeye sahip olmak istiyorlar. Ama biz burada duruyoruz ve utanıyoruz. Bu bir feryat değil mi? Gurur veren şu söz, "civis, germanus sum", güçlü olduğunuz bir zamanda neredeyse bir özür nedeni oluyor. "Alman olduğumuza utanıyoruz." sözü kulağımı sadece bir kere tırmalamadı, bunu sıkça duydum. Bu hassasiyet gizlice beni de sardı. Bu sözün ilk kez işittiğimde kızdım ve kendimi savunmasız hissettim. Ama sonradan bunun olamaz değil, olması gereken olduğunu gördüm. (...) Beni bu açıklamaları yapmaya yönelten ikinci şey, Alman anavatanına duyduğum sevgidir. Ve her halkın başına gelebilecek en iyi şeyin onun iliğine Alman tözünün işlenmesi olduğuna ve bu ülkenin sağlığı için burada da Alman etkisinin hâkim olması gerektiğine dair hiçbir şüphe taşımamamdır. Çünkü Alman varlığında bir kez daha kavuşacaktır dünya sağlığına."¹

Konstantinopol'deki Alman Gazeteci Tyszka'dan Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısına (Zimmermann) 1-30 Eylül 1915 tarihleri arasında gönderdiği raporlardan:

“Çok Gizli. Ek 2

Ermeniler Tarafından Müslümanlara Yapılan Zulüm:

İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürü Canpolat Bey, kendisi kısa bir süre önce göreve geldiği için Ermenilerin Müslümanlara yaptığı eziyetler konusunda bana bilgi vermesi amacıyla beni 2. Şube Şefi Esat Bey'e yolladı.

1 Gust, Wolfgang, age. S. 307-308.

Topladığı malzeme ile birkaç ay sonra bir broşür yayınlamak isteyen Esat Bey bana şunları anlattı: Ülkenin doğusundaki Ermeni hareketi birkaç yıl öncesine gidiyor. Savaşın başlamasıyla birlikte daha sert bir özellik kazandı. Ermeni Devrimci Partisi Taşnaktan çeteler oluştu. Bunların başında Erzurum'lu eski mebus Pastırmacıyan bulunuyordu. Pastırmacıyan Kafkaslar'da Ruslar tarafından esir alınmasını, Türkiye'yi kendi yararına kandırmak için kullanmayı bilmiştir.

Gerçekten daha sonra Van çevresinde faaliyet gösteren, işledikleri cinayet ve yaptıkları soygunlarla Van'da korku salan beş Ermeni çetenin liderliğini yaptı. Müslüman ahalî kuzeydeki Adilcevaz'a kaçabilmek için yedi tekne ile Van Gölü'ne açıldı. Her birinde en az 400 kişi bulunan, yani toplam 2800 kişi taşıyan tekneler deniz ortasında infilak etti ve içindekilerle birlikte suya gömüldüler. Ermeni çeteler Van'da 200 aileyi katletti, yaşlılar, kadınlar, çocuklar öldürüldü. Van'daki Amerikan Hastanesi'ne birçok Müslüman kadın ve çocuk sığınmıştı. Ermeniler bunları bulunca üzerlerine gaz dökerek yaktılar. Ermeni çetelerden üç gün sonra Rus başıbozukları daha sonra da düzenli birlikleri geldi ve bunlara katliamlara katıldılar. Enver Paşa'nın eniştesi, Van Valisi Cevdet Bey Van'da kalabildiği kadar kalarak elindeki jandarmalarla şehri savunmaya çalıştı.

Pastırmacıyan'ın dostu Aknuni Paşa Van Valiliğine atandıktan sonra bir bildiri yayınlarak ahaliyi Türklerle işbirliği yapmaması konusunda uyardı ve Rus Çarını ülkenin kurtarıcısı olarak selamladı.

Esat bey, Ermeni intikamı nedeniyle hayatını kaybeden Müslümanların sayısının 200 bin olduğunu söyledi. Ama bu konuda hiçbir kanıt olmadığı için bu sayının çok abartıldığı düşünülebilir. (...) Ermenilerin kayıplarının 500 bini aşmış olup olmaması, prensip olarak hiç önemlidir. Her iki taraf da yeterince günah işlemiştir..."¹

Halep Konsolosluğundan (Rössler) Alman İmp. Başbakanına (Bethmann Hollweg)

K. No. 79-B.No. 1553. Halep, 17 Temmuz 1915.

"(...)

2. Ermenilere karşı nasıl davranılacağıyla ilgili olarak Diyarbekir Vilayetinde bir kaymakama sözlü emirler iletildi. Kaymakam, eğer bu emirler kendisine yazılı olarak verilmezse onları uygulamayacağını belirtti. Bunun üzerine görevinden alındı ve Diyarbekir yolunda öldürüldü. Bu haberi ben sadece yerli Hristiyanlardan duyduğum için erteledim. Şimdi bu bana çok güvenilir bir Müslüman tarafından da teyit edildi. Sadece bir değil, birçok memur öldürülmüş, çünkü bunlar kendi bölgelerindeki Ermenilere insafsız davranmamışlar. (...)

Ayrıca Kuzey Mezopotamya'da ve Diyarbekir'de halkın arasında Ermenilere karşı kışkırtıcı yayınlar dağıtıldığı da söyleniyor. Hatta bu dağıtımın Almanların isteği üzerine yapılmış gibi gösterilmeye çalışıldığı da gözlemleniyor; başka zaman Alman tarafınca basılı bildiri dağıtıldığı için insanları buna inandırmak kolay oluyor."²

Dışişleri Müsteşarının (Zimmermann) Reichstag için hazırladığı

1 Gust, Wolfgang, age. S. 475-479.

2 Gust, Wolfgang, age. S. 322-323.

II. Salon II. Oturum

05.09.1917 tarihli rapordan:

"(...) Sadece bunlardan bir noktaya işaret etmek isterim. Ermeni halkının başına gelen talihsiz olaylardan ilk başta savaşın patlak vermesinden çok önce Ermenileri Türk Hükümetine karşı sorumsuzca kışkırtan ve onları kendi siyasi çıkarları için kullanan düşmanlarımız sorumludur. Yine Eylül ayında açıkladığım gibi, Ermeni sorunu, müttefikimiz Türk Hükümeti ile gerek burada ve gerekse İstanbul'da tekrar tekrar yaptığımız ayrıntılı görüşmelere konu olmuştur. Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi isteyen siz beylere kapalı görüşmelerde istedikleri her türlü bilgiyi vermeye hazırım."¹

Reich Bütçe Komisyonunun 29 Eylül 1916 tarihli 86. Oturumundan alıntılar:

(...) Son olarak Berlin'den, Alman Ermeni Cemiyeti'nden bizce desteklenen bir kişiyi Türkiye'ye yollayarak onu Ermeni Patriği ve Ermeni Hareketinin liderleri ile görüşerek Ermenilerin Türkiye'nin yanında kalmaları, böylelikle Türklerin minnetini ve ilelebet kendi güvencelerini kazanmaları için onları etmekle görevlendirdik. Düşmanlarımızın altınları ve kışkırtıcı çalışmaları, Ermenilerin bizim iyi niyetli öğütlerimizi reddetmelerinde ve halklarını böylesine korkunç acı çekeceği fırtınayı kendilerinin başlatmasından sorumludur. Oradaki temsilcilerimizin görüş birliği içerisinde bildirdiğine göre ilk aylarda Ermeni unsurlara karşı son derece sağduyulu davranan Türkler, Ermenilerin tertiplerinden şüpheye düşmüşlerdir. Tarafsız, ya da düşman ülkelerde yaşayan Ermeniler tarafından şevkle Türkiye'de devrim vaazı verildi. Ayaklanmalar meydana geldi. Çok sayıda Ermeninin ordudan firar ettiği ve Ruslara katıldığı yolundaki şikâyetler artmıştır. Zeytun'da ciddi bir olay yaşanmıştır. Ermeni asker kaçakları Zeytun'a saklanmışlar ve kendilerini izleyen jandarmaya karşı uzunca bir süre kararlılıkla direnmişlerdir. Benzer olaylar Bitlis, Maraş ve başka yörelerde de meydana gelmiştir. Maalesef en sonunda Van'da Türk Birlikleri Azerbaycan'a doğru ilerlerken arkalarında bir Ermeni ayaklanması başlamıştır. İlk başta ayaklanmayı bastıramayan Türk Birlikleri Rus Birliklerinin ve Rus Ermenilerinin Van yakınlarında Ermeni firariler ile buluşmasını engelleyememiştir. Bütün bu olaylar askeri açıdan Türkiye'yi ciddi önlemler almaya zorlamıştır. Bu durum karşısında gerçekten zor durumda bulunan Türklerin –ki Çanakkale çarpışmaları doruk noktasında idi- Ermenilerin ayaklandıkları bölgeyi boşaltma kararı almaları son derece normaldir. Harekât ve destek bölgelerinden Ermenilerin katı ama askeri açıdan gerekli bir önlem olarak tehcirine 1915 yılı Mayıs ayında başlanmıştır. Tehcir aynı yılın yaz aylarında genişleyerek bütün Anadolu'yu kapsamış, kıyıya, İzmir önlerine dek ulaşmıştır. Kesinlikle Türklerin ilk başta çok sadıkane davrandıklarından Ermenileri ortadan kaldırmak gibi bir kasıtları bulunmadığından eminiz.

Tehcirin başka ülkelerde mümkün olduğu gibi yürümemesi normaldir. Bütün ülkede teşkilatlanma çöküntü halindedir. Yol yoktur, ulaşım aracı bulunmamaktadır. Para ve özellikle yiyecek kıtlığı vardır. Bunlara bir de Türklerin fanatik tavırları ve bir ölçü de Ermenilerin ihanetlerine ve sadakatsizliklerine

1 Gust, Wolfgang, age. S. 811.

dayalı olarak Ermenilere duydukları öfke eklenmiştir. Ermenilerin ilk başta Suriye'de Hama ve Şam gibi yakın yerlere gönderilmesi düşünülmüş, o yerlere sonra Fırat Vadisindeki yerler ve Rasul-Ayn ve Musul da eklenmiştir. Tehcir, teessüf edilecek bir alkış aldı.

Üzücü olaylar herkes tarafından bilinmektedir. Ama bu olayların baş suçlusunu İtilaf Devletleri İngiltere, Fransa ve Rusya'dır. Bu vesile ile Daily Chronicle'de 23 Eylül 1915'te yayımlanan bir makaleye dikkatinizi çekmek isterim. O makalede Ermeni halkının savaşın başından itibaren İtilaf Devletlerinin yanında yer aldığından, hiçbir pazarlık yapmaksızın itilaf Devletlerinin yanında savaştığından ve yedinci müttefik olarak görülmeyi hak ettiklerinden övgüyle söz edilmektedir. Makalenin başlığı şöyle idi: Gizli Müttefiklerimiz. (...)

Size yalnızca elimizden geleni yaptığımızı söyleyebilirim. En son yapabileceğimiz şey ise Türkiye olan ittifakı bozmaktır. Bizim buna hiçbir koşulda karar veremeyeceğimizi anlarsınız. Tamamen insani açılardan Ermenilerin talihsiz kaderinde son derece müteessir olsak bile en ağır çatışmalarda asil kanlarını feda eden ve Türklerin desteğine ihtiyacı bulunan evlatlarımız ve kardeşlerimiz bizim için Ermenilerden daha yüksekte bulunmaktadır. Çünkü Türkler Güneydoğu Cephemizi savunmak suretiyle son derece değerli ve önemli bir hizmet sunmaktadırlar. Ermeni Sorunu konusunda sürekli olarak yaptığımız itirazlarla zaten başlarını ağrıttığımız Türkler ile ittifakı bozacak kadar ileri gidemeyeceğimizde benimle aynı görüştesinizdir.¹

¹ Gust, Wolfgang, age. S. 812-14.

Sonuç

Türk olsun Ermeni olsun konuşurken ve yazarken galeyana geldikleri konulardan biri de yakın geçmişimizde meydana gelen malum olaylardır. Ki aynı zamanda yakın tarihimizin en kanlı, en acılı ve en zorlu geçen dönemlerinden biridir. Bugün dahi bu olayları sanki yeni yaşanmış gibi konuşuyor olmamızın nedeni de açtıkları yaraların hala kanıyor ve kanatılıyor olmasındandır.

Taraflardan yüz binlercesinin canına ve yurduna mal olan bu olayları değerlendirirken bizce en önemlisi adil olabilmektir. Yaşanan olayları bir tarafın diğerini imha etmesi ve soykırımdan geçirmesi yahut bir tarafın diğer tarafa ihaneti şeklinde okumak bizi adil bir sonuca götürmeyecektir. Yaşananları “Ortak Acı”¹ mız¹ olarak içimize sindirebildiğimiz oranda sağlıklı değerlendirmelerde bulunmamız mümkün olur. Hangi dinin mensubundan ve hangi milliyetten olursa olsun zulmedenlerin karşısında ve yine hangi dinin mensubundan ve hangi milliyetten olursa olsun zulme uğrayanların yanında olabildiğimiz ölçüde kendimizi haksızlıktan korumuş oluruz.

Yüz elli yıl önce olduğu gibi bugün de Ermeni Sorunu üzerinde belirleyici olanlar maalesef Ermeniler veya Türkler değil, hala üçüncü ülkelerdir. Ermeniler ve Türkler birlikte üçüncü ülkelerin elini bu sorundan çekirtmedikçe barışmaları mümkün olmayacaktır. Konu ile ilgili her şeyin konuşulması gereken iki adres var; Ankara ve Erivan! Vicdan, akıl ve ızan bu sorumluluğu dayatıyor. Başta tarihçiler olmak üzere siyasiler ve konu ile ilgili konuşanlar ve yazarlar marifetin kin, nefret ve düşmanlığı canlı tutmaktan geçmediği gerçeğine artık teslim olmalılar.

Türkiye'nin hakkını teslim etmek gerekir; son yıllarda Ermeni Sorunu hakkındaki düşüncelerini büyük ölçüde değiştirdi ve adaleti “devlet çıkarlarına” önceleme yolunda ciddi adımlar attı. Ermenistan da gerekli adımları -Ermeni Diasporasına rağmen- attığı takdirde taraflar için barış hayal olmadığı gibi uzak da değil! Gönülden ve adil bir barış husumetinde değil, hakikatindili ile mümkündür ancak.

1 Akyol, Taha, Ortak Acı 1915 Türkler ve Ermeniler, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

Kaynakça:

- Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien, Avusturya Devlet Arşivi, Viyana.
Bundesarchiv – Berlin, Almanya Devlet Arşivi, Berlin.
Stanford, J. Shaw, Ezel, Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Çeviri, E Yayınları, 1994.
Karpaz, Kemal H. Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler, Timaş Yayınları ;
İstanbul, 2010. .
Karpaz, K. Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, Çeviri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
Akyol, Taha, Ortak Acı 1915 Türkler ve Ermeniler, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.
Ohandjanian, Artem, Armenien Der verschwiegene Völkermord, Böhlau Verlag Wien- Köln- Graz, 1989.
Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu, Kahramanmaraş Belediyesi Yayını, 2012.

LONDRA THE NATIONAL ARCHIVES'DA MARAŞ İLE İLGİLİ BELGELER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. İsmail ALTINÖZ¹

Londra'daki The National Archives'de Büyük Britanya İmparatorluğu'nun tüm dış dünya ile olan bağlantılarının kayıtlarının tutulduğu arşivde sayısız otantik belgelere ulaşmak mümkündür. Özellikle Osmanlı İmparatorluğunun dağılma sürecinde büyük bir etkiye sahip olan İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğunun son dönemiyle ilgili kayıtları muhafaza ettikleri bilinmektedir. İngiltere'nin en büyük arşivi konumunda bulunan ve bünyesinde 11 milyon belgeyi barındıran The National Archives'de Maraş ile ilgili belgelerin bulunması dikkat çekmektedir. Bunların büyük çoğunluğunu Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarına ait belgeler oluşturmaktadır. Bu belgeler özellikle Osmanlı İmparatorluğunun dağılma sürecinde ve yeni Cumhuriyet'in oluşumu aşamasında dışarıdan bir bakış açısını yansıtmaları bakımından büyük önem taşımaktadırlar. Ancak, biz bu arşivde yer alan belgelerin Osmanlı Dönemine ait olanlarını kullanacağız. Bu belgelerin büyük çoğunluğu Osmanlı'nın son döneminde cereyan eden Ermeni hâdiseleriyle alakadır. Özellikle Osmanlılar zamanında Zeytun Ermenileri ile İngilizler bizzat ilgilenmişlerdir. 1891 yılından itibaren kütük defterler halinde Zeytun/Maraş Ermenileri hakkında bilgiler bu arşivde yer almaktadır. Bunun dışında Kurtuluş Savaşında Maraş ve çevresinin önce İngilizler tarafından işgal edilmesi neticesinde bu konuyla alakalı yüzlerce belge İngiliz Arşiv kayıtlarında yerini almıştır. Özellikle Mondros Ateşkes Andlaşması akabinde Kurtuluş Savaşında Maraş'ın ekonomik yapısı, haritalar, Maraş ile ilgili konsolosluk raporları ve nihayetinde Maraş ile alakalı taşımacılık/ulaşım olmak üzere ilgili belgeleri bu arşivde bulmak mümkündür.

Bu bildiri İngiltere'de The National Archives'de Osmanlı Döneminde Maraş ile ilgili belgelerin genel özellikleri, ne tür konuları içerdikleri, özellikle savaş döneminde Maraş'ın dışarıdan nasıl görüldüğü arşiv portresinden betimlenmeye çalışılacaktır. Bu belgelere göre İngiltere'nin bu dönemdeki rolü de ortaya konulacaktır. Bu belgelerin Tarih Metodolojisi ve Diploması açısından değerlendirmesi yapılacaktır. Böylece, bilim dünyasına katkıda bulunulmaya çalışılacaktır.

1 KSÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. E.mail: ialtinoz@hotmail.com

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

İngilizce’de “Archive” ve “Record” pratikte aynı amaca hizmet eden iki kelime olup, her ikisi de evrakların muhafaza edildiği yer için kullanılmaktadır. İlk başlangıçta İngiltere’de “Record” kelimesi, “Archive” kelimesinden daha umumî ve şümüllü olmasına rağmen son zamanlarda bunun yerine “Archive” kelimesi daha yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. İlk sıralar “The Public Record Office” olarak kullanılan bu isim, daha sonraları İngiltere’nin Millî Arşivi anlamına gelen “The National Archives” olarak zikredilmeye başlanmıştır.

II. Salon II. Oturum

Giriş

Bu bildiri de öncelikle Londra'da bulunan "The National Archives" hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Dünyanın en tanınmış arşivlerinden olan "The National Archives" Büyük Britanya Millî Arşivi olup, bu memleketin hükümet merkezini ve yeni arşivlerini ihtiva etmektedir. Bu arşivde vesikalar, Normandiya Dükü, "William The Conqueror"un Hasting Muharebesi (1066) sonunda İngiltere'yi fethetmesiyle başlar. Bu devre ait ilk vesika "Domesday Book" ki; takriben 1100 tarihlerine doğru yapılmış olup, İngiltere'nin arazi ve toprak taksimatını gösterir¹. Böylece mezkûr arşiv, sekiz asırlık bir devre ait muhtelif mevzularda 11 milyon civarında evrakı ihtiva etmektedir.

İngiliz Devlet Arşivi 1838'de alınan bir parlamento kararıyla o zamana kadar dağılmış bir halde, muhtelif yerler ve dairelerde muhafaza edilen evrakın bir mahalde toplanması ve nihayet 1851'de yapılan "Chancery Lane"daki binaya taşınmasıyla vücuda getirilmiştir. Arşiv, İngiliz kralı veya kraliçesinin himayesi altındadır. Her türlü masrafları hazine tarafından ödenmektedir.

Arşivin İşleyişi²

The National Archives hakkında kısa bilgi verdikten sonra biraz da arşivin işleyişi hakkında bilgi verelim. Bu arşivde araştırma yapmak isteyenler yabancı araştırmacılar yanlarında buldukları pasaport vasıtasıyla arşivin araştırma başvuru masasına müracaat ederek burada yer alan bilgisayarlar üzerinden online olarak araştırmacı başvuru linkine tıklayarak tüm işlemleri buradan gerçekleştirmektedirler. Çok detaylı sorulardan oluşan başvuru işlemlerinden sonra başvuru masasına (Application Desk) giderek görevli tarafından anında orada dijital fotoğraf çekildikten sonra birkaç sualin akabinde araştırmacı kartınız anında resimli olarak görevli tarafından size teslim edilmektedir. Arşive

1 Osman Ersoy, "İngiliz Devlet Arşivi (The Public Record Office)", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, IV/2, (1955), s.125.

2 Londra'da bulunduğum esnada *The National Archives*'in tanıtılmasında büyük emeği geçen ve "XIX. Yüzyıl Türk-İngiliz Münasebetleri Açısından İngiliz Millî Arşivi ve Arşiv Belgelerinin Önemi" adlı çalışmasını yayımlanmadan önce benimle paylaşma lütfünde bulunan değerli meslektaşım Metin Ünver'e teşekkür ederim; Londra'daki Devlet Arşivi'nin işleyişi konusunda kısa bir değerlendirme için bkz. Fatmagül Demirel, "İngiliz Devlet Arşivi'nde Kısa Bir Gezinti", *Arşiv Dünyası*, Sayı: 8, (Haziran 2006), s.13-15; İngiliz Devlet Arşivi'ndeki Belgelerin Yakın dönem Osmanlı Tarihi açısından değerlendirilmesi konusunda bkz. Muhammed Hanefti Kutluoğlu, "İngiliz Devlet Arşivi (PRO) ve Yakın Dönem Osmanlı Tarihi Açısından Önemi", *The Journal of Ottoman Studies*, XVIII, (İstanbul 1998), s.225-238; İngiliz Devlet Arşivi'nde ve Kütüphaneleri'nde Türkiye ile alakalı belgelerin değerlendirilmesi konusunda bkz. Akdes Nimet Kurat, "İngiliz Devlet Arşivinde ve Kütüphanelerinde Türkiye Tarihine Ait Bazı Malzemeye Dair", *AÜDTCFD*, VII/1, (Mart 1949), s.2.; İngiliz Devlet Arşivi (PRO)'nin Osmanlı Sosyal İktisad Tarihi bakımından kullanılması açısından bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)*, Ankara 1974; İstanbul'daki İngiliz diplomatik temsilcilerinin haber kaynaklarının değerlendirilmesi konusunda bkz. Esin Yurdusev, *The British Ambassadors to İstanbul in the Mid-Nineteenth Century: Source of Intelligence and Political Reporting*, *Belleten*, LXXIII/267, Ankara 2009, s.523-553.

başvuru işlemleri birkaç dakika içerisinde neticelenmekte ve araştırmacılara 3 yıllık araştırma izni verilmektedir. Araştırmacı kartı alındıktan sonra arşivdeki tüm işlemleri bu kart sayesinde yapabilmektedir. Bu kartın arka yüzünde yer alan manyetik alan ve barkot sayesinde ilk önce arşiv binasına giriş ve çıkışlarda bu kart kullanılmaktadır. Daha sonra araştırma salonlarına yine switch'lerden bu kartı okutarak geçilebilmektedir. Böylece, dijital ortamda arşive hangi araştırmacının ne zaman giriş çıkış yaptığını ve bir günde/ayda/yılda kaç araştırmacının bu arşivi ziyaret ettiği tespit edilebilmektedir.

Araştırmacı kartıyla araştırma salonunun girişinde bulunan bilgisayarların başına gelinerek kart switch'ten geçilerek katalogdan araştırma yapmaya başlanılmaktadır. Ancak, bilgisayar üzerinden katalog taraması yapılmadan önce hangi salonda (reading room/green room, yellow room etc.) veya bu salonda yer alan masaların hangi numarasında çalışılmak istendiği bilgisayar üzerinden yapılmaktadır. Araştırma salonundan seçmiş olduğunuz masa numarası aynı zamanda size gelecek olan belgenin dolap numarasıdır. Katalog taramaları için araştırma salonunun lobisinde bulunan bilgisayarlarının arka kısmında yer alan dolaplar ise, araştırmacıların belgelerini bu dolaplardan temin etmelerini sağlamaktadır. Bilgisayarlar kullanılmak suretiyle araştırma konusu yazılarak bu arşivde yer alan belgelerin hangi tasniflerde olduklarını öğrenilebildiğiniz gibi, bu konuyla alakalı adı geçen arşivde ne kadar belge olduğu da görülebilmektedir. Bilgisayar üzerinde yapılan araştırma metni aşağıdaki bilgisayar ekranında şu şekilde görülmektedir:

Word or phrase (Mandatory)	<input type="text"/>	<i>Eg: accident AND mine <u>More examples</u></i>
Year range (optional)	<input type="text"/> to <input type="text"/>	<i>Eg: 1914 [to] 1918, 1945 [to]</i>
Department or Series code (optional)	<input type="text"/>	<i>Eg: Department code: FO <u>More examples</u></i>

Ayrıca, bu belgelerin numaraları, özetleri ve tarihleri bilgisayar ekranında görülebilmektedir. Aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi;

II. Salon II. Oturum

F O 383/101	 Turkey: Prisoners, including: Turkish reprisals for alleged ill-treatment of Turkish prisoners at Mudros (Moudros) on the island of Lemnos (Limnos), Greece, including: Deportation of British, French and Russian subjects from Constantinople. Inspection by American officials of Turkish prisoners in Egypt.	1915
----------------	--	------

Buradan seçmiş olduğunuz belgeleri online olarak sipariş (order)

Ordering and viewing options >

verebiliyorsunuz.

Sipariş ettiğiniz belgeler katalog tarama bilgisayarlarının arka kısmında yer alan şeffaf dolaplara gelmektedir. Belgelerin araştırmacıya gelme süresi maksimum 40 dakikadır. Bilgisayar üzerinden online olarak verilen belge siparişlerini de elinizde manyetik araştırma kartı ile takip edebilirsiniz. Arşiv'in her katında duvarlarda bulunan LCD bilgisayarların yanında yer alan switchlerden kartınızı geçirerek belgenin depodan çıkıp çıkmadığını, belgenin yolda veya araştırma salonuna gelip gelmediğini kontrol edebilirsiniz. Gelen belgeler zaten araştırma dolabının arka yüzünden konulmakta, bu belgeler araştırmacı tarafından dolabın ön yüzünden alınmaktadır. Burada ilginç olan bir durum ise, belgenin başlangıcından sonuna kadar hiçbir arşiv görevlisiyle muhatap olmamanız ve tüm işlemlerin online olarak yapılmasıdır. Araştırma salonunda incelenen veya fotoğrafı çekilen belgelerin işi bittikten sonra "Return Desk" kısmına bırakılıyor. Belgelerin üzerine barkot numarası olduğu için oradaki görevli –hem belgeyi getiren hem de teslim alan kişi- belgeleri barkot makinesinden geçirerek teslim alıyor ve araştırmacının üzerinden düşüyor. Bu arşivin en güzel taraflarından bir tanesi de tüm orijinal belgelerin fotoğraflarının çekilmesine izin verilmesidir. Ancak, belgelerin fotoğraflarını çekerken flash kullanmak yasaktır. Flash belgenin orijinaline zarar verdiği için dolaylı flashsız bir şekilde fotoğraf çekilebiliyor. Bir günde belgenin veya dosyanın büyüklüğüne göre günde 1000 ile 1500 arasında belgenin fotoğrafı çekebilmektedir. Eğer fotoğraf makineniz bozulduysa veya şarjı bitmişse araştırma salonunun hemen yanında yer alan fotoğraf makinelerini kullanabilirsiniz. Bu makineler vasıtasıyla fotoğrafını çekmiş olduğunuz belgeler fotoğraf makinesinin yanında yer alan bilgisayara aktarılmaktadır. Bu belgeleri flash memory ile güvenlik gerekçesiyle alamıyorsunuz. Kullanan kişinin kendisine ait e.mail numarasına bu belgeler link olarak atılmaktadır. İlgili kişi de e.mailindeki bu link üzerinden fotoğrafını çekmiş olduğu bu belgelere ulaşabilmektedir.

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine ait İngiliz Diplomatların raporlarını içeren belgeler The National Archives'ın Dışişleri Bakanlığı (Foreign Office) evrakları arasında yer almaktadır. FO kodlamasıyla araştırmacıların hizmetine sunulan bu tasnif aynı şekilde Maraş ile ilgili belgeleri de bünyesinde barındırmaktadır.

Kısaca arşivin işleyişinden bahsettikten sonra The National Archives'daki

Maraş İlgili belgelere bir göz atalım:

THE NATIONAL ARCHIVES'DA MARAŞ İLE İLGİLİ BELGELER

Londra'daki National Archives'de Maraş konusunda genel anlamda yaptığımız araştırmada aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır:

The National Archives-Maraş/General

Government (16)

International (4)

Businesses & organisations (3)

Family & personal papers (3)

Trade, industry & work (1)

Yukarıda adı geçen arşivde Maraş ile ilgili yapmış olduğumuz araştırmada Maraş ile ilgili belgeler şu şekilde tasnif edilmiştir:

Londra National Archives'de Maraş (Marash) ile ilgili 1066–1923 arası 8 adet klasör bulunmuştur.

☰ Results:

You ran a search on “**marash**”

There are **8** results within The Catalogue. Hits 1 to 8 are shown below sorted by catalogue reference.

Catalogue:

Sort by: Catalogue reference ▼ Former reference ▼ Date range ▼ Relevance ranking ▼		
Catalogue Reference	Title/Scope and Content	Covering Dates
FO 78/3420	 <u>Consul General in Anatolia. Trotter, Everett, Eyres, Biliotti. Vice-Consuls at Marash, Erzeroum, Van. Chermside, Everett, Eyres, Clayton. Consular and Commercial.</u>	1882 Jan.-Dec.
FO 78/4683	 <u>Outrages on Armenian Christians. (Zeitoun and Marash etc.)</u>	1891 - 1895
FO 925/2915	 <u>Plan of Marash. S. Schropp. Berlin.</u>	1838

II. Salon II. Oturum

FO 222/8/2	 <u>Letter Book of Lt. Ferdinand Bennet, R.E., H.M. Vice-Consul in Adana (compiled at Marash), with report on the vilayet of Adana (24 Aug. 1881), and two covering letters.</u>	1881 May 16 - 1882 Feb. 6
FO 226/146	 <u>Outrages at Marash</u>	1860
HO 144/1167/214377	 <u>Nationality and Naturalisation: Marash, Scymon Philip, from Austria. Resident in London. Certificate 20962 issued 11 November 1911.</u>	1911
HO 334/54/20962	 <u>Naturalisation Certificate: Scymon Philip Marash. From Austria. Resident in London. Certificate A20962 issued 11 November 1911.</u>	1911
WO 303/463	 <u>Marash Sheet number: 22 Production: compiled/produced: Litho'd at Intelligence Division, WO GSGS number: IDWO 1522</u>	Oct 1902 (Date Issued) Mar 1904 Nov 1915 (Date Corrected)

Yukarıdaki belgeler, büyük çoğunluğu Foreign Office yani dış ilişkilerde yer alan konsolosların elçi raporlarıdır. Malum olduğu üzere İngilizler Elçileri vasıtasıyla o ülkeye ait çok detaylı bilgilere sahip olmuşlardır. Elçilik raporları/gözlemleri/mektupları hem siyâsî, iktisâdî, içtimâî, sosyal ve kültürel açıdan önem taşıdığı kadar diplomasi açısından da büyük ehemmiyeti hâizdir.

Yukarıda adı geçen konsolosluk raporların ilki 1882 yılına ait Maraş, Erzurum, Van'daki cereyan eden hadiselerin İngiliz Devletine intikal eden raporlardan oluşmaktadır. Yukarıda adı geçen belge –ki bu kütük şeklinde bir almanak halindedir- şehirlerin iktisâdî, siyâsî, içtimâî, sosyal, kültürel ve diğer veçhelerini ortaya koyan dokümanlardır. İkinci kütük şeklindeki defterde ise; 1891-1895 yılları arasında Zeytin ve Maraş'taki Hıristiyan Ermenilerin nefreti üzerine belgeleri içermektedir. Üçüncü defterde ise; 1838 yılındaki Maraş planı yer almaktadır. Dördüncü defterde, 16 Mayıs 1881 ile 6 Şubat 1882 yılları arasında Adana Konsolos yardımcısı Ferdinand Bennet tarafından Maraş'ta derlenen Konsolosluk raporlarına yer verilmektedir. 1860 tarihini taşıyan beşinci defterde Maraş'taki zulüm üzerinde durulmaktadır. Altıncı ve yedinci defterler 11 Kasım 1911 tarihini taşımaktadır. Bu defterlerde uluslaşma ve vatandaşlık bilinci çerçevesinde Maraş'ta yaşayan gayr-i Müslim unsurlara değinilmektedir. Son defter ise; Ekim 1902 Kasım 1915 tarihleri arasında kapsamaktadır. Bu seride 1914-1918 Kurtuluş Savaşındaki Arap topraklarında Osmanlıların durumu ile birlikte Maraş'taki gayr-i Müslimler ve İngilizlerin bu bölgedeki faaliyetlerinden söz edilmektedir.

Londra National Archives’de Zeytun (Zeitoun) ile ilgili 1066–1923 arası 7 adet klasör bulunmuştur.

☰ **Results:**

You ran a search on “Zeitoun”
There are 7 results within The
Catalogue. Hits 1 to 7 are shown below
sorted by catalogue reference.

Catalogue:

Sort by: **Catalogue reference** ▼ | **Former reference** ▼ | **Date range** ▼ | **Relevance ranking** ▼

Catalogue Reference	Title/Scope and Content	Covering Dates
ADM 344/717	<u>Mediterranean Sea: Aegean Sea; Greece; Makedhonia Thraki and Evvoikos Kolpos; ‘S Coast of Rumelia and Gulf of Zeitun’; four items on one sheet: item 1, ‘Kytpa Mount’; item 2, ‘Coast of Thrace’ including ‘Bluff of Maronea’ and ‘Cape Macri’; items 3-4, showing ‘Peak Zeitoun’, ‘Tower Echinus’ and ‘Lithada (Nisos Likhadhes?)’ by Captain W Copeland, 1833</u>	1832 Jan 01 - 1833 Dec 31
ADM 344/833	Black Sea: Bulgaria, Russia and Turkey, N Coast: Kefken Adasi, Sozopol and Anapa; three items on one sheet: item 1, ‘Cape Zeitoun’; item 2, ‘Kirpen Island’ from HMS Antelope, 1875; item 3, ‘Anapah, 15 Miles Distant’, showing township and fortifications	1875 Jan 01 - 1875 Dec 31
FO 78/4683	<u>Outrages on Armenian Christians. (Zeitoun and Marash etc.)</u>	1891 - 1895

II. Salon II. Oturum

FO 881/6739	<u>TURKEY: Desp. Army Orders, &c. French Military Mission to purchase Arab Horses. Military Proceedings in Crete, Zeitoun, &c. (Col. Chermiside)</u>	Feb. 6, 1896
FO 925/2738	<u>Croquis hatif (5 jours) du Kaza de Zeitoun, Vilaqet d'Alep, by H. Chermiside, with table giving numbers of Christian and Muslim populations. MS. Signed. 1:125,000.</u>	1879
FO 925/2899	<u>Crogis Hatif (5 jours) du Kaza de Zeitoun, vilayet d'Alap (with table giving numbers of Christian and Mussulman populations). 1:125,000. War Office.</u>	1879
MEPO 3/285A	<u>Murder of Fanny Zeitoun by Marks Goodmacher (her father) and his attempted suicide on 23 September, 1920</u>	1920

Londra'da The National Archives'de Zeytin ile ilgili yer alan defter şeklindeki dokümanların ilki 1 Ocak 1832 tarihinden başlayarak 31 Aralık 1833 tarihini taşımaktadır. Bu defterde yer alan belgelerde Yunanistan'dan Ege ve Akdeniz vasıtasıyla Zeytin Ermenilerine yapılan yardımlarla ilgili belgeler görülmektedir. Yine aynı şekilde 1 Ocak 1875 ile 31 Aralık 1875 yıllarını kapsayan ikinci defterde bir yıllık Zeytin'e Karadeniz yoluyla Rusya ve Bulgaristan'dan gelen yardımları içeren belgelerin olduğu gözlenmektedir. Üçüncü defter Maraş ve Zeytin'deki Hıristiyan Ermenilere değinmektedir. 6 Şubat 1896 tarihini taşıyan dördüncü defter ise, Fransızlar tarafından satın alınan Arap atlarının askeri amaçlarla kullanılmak üzere Girit ve Zeytin'e nakli ile alakalıdır. Beşinci defterde ise; 1879 yılında Halep Vilâyetine bağlı Zeytun kazasındaki Müslüman ve Hıristiyan nüfus bilgilerine yer verilmektedir. Ayrıca, bu defterde nüfusu gösteren bir de harita bulunmaktadır. Altıncı defter de yine aynı şekilde bir önceki defterde yer alan bilgilerin mükerreri şeklindedir. Son belge ise; 23 Eylül 1920 tarihinde Zeytinli bir ermenin intihara teşebbüsü hakkındadır.

Sonuç olarak XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin zayıflaması neticesinde batılı devletlerin özellikle yeni sömürgeler elde ederek güçlenmelerine bağlı

olarak İngiltere’de bu pastadan büyük oranda bir pay kapmıştır. Osmanlı Devleti, coğrafi ve jeopolitik konumundan dolayı batılı devletlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Özellikle Ortadoğu’da petrol’ün ortaya çıkması neticesinde Osmanlı Devleti’nin dağılma ve parçalanma süreci hızlanmıştır. “Bilgiye hâkim olan her şeye hükmeder” mantığından hareketle İngilizler 1545 yılından itibaren tutmaya başlamış oldukları “State Papers” geleneğini XIX ve XX. yüzyıllara kadar taşıyarak Osmanlı coğrafyası hakkında çok detaylı bilgilere sahip olmuşlardır. Özellikle Balkan savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Savaşı ve nihayetinde Kurtuluş savaşı ile ilgili İngiliz arşivlerinde binlerce belge bulunmaktadır.

Bu minval üzere Osmanlı İmparatorluğunun yıkılma sürecinde ve Cumhuriyetin kurulma aşamasında İngilizler elçileri ve diğer görevlileri vasıtasıyla –özellikle misyonerler aracılığıyla- bu döneme ait detaylı bilgi edinmişlerdir. Ancak, bu belgelerin güvensizliğine Muhammed Hanefi Kutluoğlu tarafından dikkat çekilmektedir¹. Osmanlı Devleti’nin yıkılmasıyla kurulan Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarına ait yine bu arşivde orijinal belgelerin varlığına şahit olunmuştur. Yukarıda bahsedildiği üzere, Londra’daki National Archives’de Maraş’ın siyasi, iktisadi, içtimai, sosyal, kültürel yönleriyle ilgili belgelere ulaşılmıştır. Hatta Kurtuluş savaşında Maraş şehriyle ilgili stratejik önemi hâiz haritaların bulunması da dikkatlerden kaçmamıştır.

Netice itibariyle büyük bir sömürge imparatorluğu olan Büyük Britanya İmparatorluğu çok önemli bir konumda olan Osmanlı Coğrafyasıyla ilgili detaylı bilgiler elde ettiği gibi, Kurtuluş savaşının alt yapısını oluşturan binlerce belgeyi The National Archives’de barındırmaktadır. Böylece, hâkimiyetin en önemli unsurlarından biri olan bilgiyi elde etmiştir. Böylece, Ortadoğu’da uzunca bir süre hâkimiyetini sürdürmüştür. Genelde Osmanlı İmparatorluğu özelde ise; Maraş ile ilgili belgelerde göze çarpan en önemli hususiyetin Büyük Britanya İmparatorluğunun XIX. Yüzyılda Ortadoğu’ya ilgi duymasına paralel olarak bölgeye ilgisi artmıştır. İlk etapta Mondros Ateşkes Andlaşması uyarınca Antep, Maraş ve bölgedeki diğer illeri işgal eden İngilizler daha sonra Musul ve Kerkük Petrollerine olan alakaları nedeniyle bu illeri Fransızlara teslim etmişlerdir. Ancak, bu illerle ilgili bilgi ve belgeleri daha önceden hazırlayarak işgal için alt yapıyı oluşturmuşlardır. Londra’daki The National Archives’de Maraş ile ilgili belgeler üzerine yapmış olduğumuz araştırmada Maraş’a ait –özellikle Ermenilerin İngilizler tarafından kullanılması amacına matuf olarak- yüzlerce belge ve deftere rast gelinmiştir. Bunlar arasında stratejik önemi hâiz haritaların bulunması da bu belgelerin değerini ortaya koymaktadır.

1 The National Archives’de yer alan belgelerinin güvenilirliklerine şüpheyle bakılması ve bu belgelerin ilgili tarafların belgeleriyle karşılaştırılması konusunda bkz. bkz. Muhammed Hanefi Kutluoğlu, “İngiliz Devlet Arşivi (PRO) ve Yakın Dönem Osmanlı Tarihi Açısından Önemi”, The Journal of Ottoman Studies, XVIII, (İstanbul 1998), s.232.

OSMANLI'NIN SON CUMHURİYET'İN İLK ZAFERİ MARAŞ

Cevdet KABAKCI¹

Bir kentte geçmiş kültürüne ait yapıt ve eşyaların bulunduğu müze, yazılı ve tarihi kaynaklar kent hakkında verilen bilgilerin yazıldığı o kentin geçmişe olan derinliği hakkında doğru bilgileri verecek olan belgelerdir.

Bu olgu neticesinde Tekir Vadisi, Döngel Köyü'ndeki mağaralarda yapılan arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkartılmış olan veriler ışığında burada ilk yerleşmelerin üst paleolitik çağda başladığını buluntular göstermektedir².

Bu doğrultuda yapılan kaynak taraması ve ulaşılan sonuçlar neticesinde Maraş'ın isminin önceki devirlere dayanan isim olduğu ile karşılaşılıyor. Ayrıntılı olarak baktığımızda Maraş'ın adı ile ilgili ilk yazılı kaynak MÖ 9–8. yüzyıllar arasında Asur metinlerinde geçmektedir³. MÖ 9. yüzyılda Asur krallarından *Tiglatplazer* döneminden itibaren başlayıp MÖ 8. yüzyıl sonlarına kadar hüküm sürmüş olan *Sargon* zamanlarında her yıl Anadolu'ya yaptıkları askeri seferlerden söz eden yıllıklarda *Gurgum Krallığı* ve bu krallığın başkenti *Markas/Markasi* isimleri yer almaktadır⁴. Yani Maraş adının Hititlerden geldiğini somutlaştıran Asur kaynaklarında şehrin adı "*Markaji*" şeklinde ifade edilmiştir. Hititlerin dağılma döneminde kurulan Hitit devletlerinden Gurgum'un merkezi olarak kabul edildiği görülmektedir⁵. Gurgum kent devleti aralıklarla Urartu ve Asurlulara bağlanmış MÖ 33'de Makedonyalıların eline geçmiştir⁶.

Hititlerin önemli merkezlerinden biri olan Maraş'ın MS 1. yüzyılda Roma İmparatorluğu tarafından ele geçirilmiş bu tarih itibari ile "*Germanicia*" olarak değiştirildiği görülmüştür. Bizans döneminde de aynı Roma ve Bizans

1 Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Başkan Yardımcısı cevdetkabakci@kahramanmaras.bel.tr

2 İlyas Gökhan, "İlkçağdan Müslümanların Fethine Kadar Maraş", Kahramanmaraş, Ukde Yayınları, 2008, s. 11.

3 Ahmet Eyicil, *Yakınçağda Kahramanmaraş*, Kahramanmaraş, 2009, s. 19.

4 Eyicil, *a.g.e.*, s. 19.

5 Zafer Bayburluoğlu, "Kahramanmaraş'ta Bir Grup Dulkadirli Yapısı", Vakıflar Dergisi, 1973, Sayı 10, s. 236.

6 Gökhan, *a.g.m.*, s. 12.

İmparatorluğu döneminde bu adla anılan şehir, daha sonraki dönemlerde Bizans kaynaklarında “*Marasion*” adıyla anıldığı görülmektedir. Araplarla Bizanslılar arasında büyük mücadelelere neden olan Marasion, 1079’da *Urfa Haçlı Kontluğu’na* bağlanmıştır¹.

1103’te *Selçukluların* eline geçmiş olan kent; *Danişmentli, Haçlılar, Kilikya Krallığı ve Eyyübi* yönetimlerinden sonra kenti yeniden ele geçiren Selçukluların döneminde ortaya çıkmış olan *Babai Ayaklanması’nın* etkilerinin görüldüğü merkezlerdendir. Daha sonra İlhanlı işgalinin ardından *Memlüklere* bağlanmış ve bu tarih itibari ile sınır bölgelere Türkmenler yerleştirilmek suretiyle sınır güvenliği sağlanması kadar kentte tek bir köken oluşturma planları uygulanmıştır².

1339’da *Dulkadiroğlularının* hanedanlığını kabul etmiş olan bölge 1516–1517 tarihleri arasında *Osmanlı Devleti* topraklarına katılmış ve 1522’de Osmanlı Devletine bağlı bir eyalet hâlini almıştır. Eyaletin adı 1831’de *Maraş* olarak değiştirilmiştir³. 1898’de Halep Vilayeti’ne bağlı bir sancak merkezi olan Maraş, 30 Ekim 1918’de *Mondros Ateşkes Antlaşması’nın* imzalanması ile 22 Şubat 1919’da *İngiliz işgali* altına girmişlerse de kısa bir süre sonra Musul’a karşılık Anadolu’nun güney kesiminden çekilmişlerdir. 30 Ekim 1919’da *Fransız birlikleri* Maraş’a girmişler ki işte bu noktada işgalci Fransız birliklerine ve onlarla işbirliği yapan Ermenilere karşı halkın silahlı direnişini örgütlemek için 29 Kasım 1919’da Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur ve zaferle sonuçlanmıştır.

Maraş senin yazın var,

Çekilmez poyrazın var,

Seni sevene karşı bir kız gibi nazın var,

Nazlanmakta haklısın, gönüllerde saklısın,

Dünyada de bir tane Madalya Bayraklısın,

Kahramanmaraş’ın tarihine kısaca değindikten sonra Osmanlı Devletinin son zaferi Cumhuriyetin ise ilk zaferi olan Kurtuluş Mücadelesi’ni geniş kapsamıyla derlemeye çalışacağız. Bu bağlamda Kahramanmaraş’ın kurtuluş mücadelesinde göstermiş olduğu fedakârlıkları konu başlıklarına göre ele alacağız.

Maraşlım:

Bir Hamaset Destanı Nakşedildi Bağrına,

Yurdumun Arslanları öldü İman Uğruna,

Ruhlarda Bayraklaşan Allah için savaştır,

Bu Şehitler Diyarı İşte Bu Yer Maraştır.

Vatan, Bayrak, İman namus uğruna

Şahlanan Aslan’dır Kahramanmaraş

Düşman orduları girdi bağrına

1 *Eyicil, a.g.e., s. 20.*

2 *Gökhan, a.g.m., s. 12.*

3 *Hasan Basri Karadeniz, “Dulkadir Beyliğine Kısa Bir Bakış”, Kahramanmaraş, Ukde Yayınları, 2008, s. 20.*

II. Salon II. Oturum

Kahreden Tufandır Kahramanmaraş

Kimse yan bakamaz hürriyetine
Toz kondurmamıştır haysiyetine
Fatihler mi gerek Türk milletine
Valide Sultandır Kahramanmaraş

Madalyalı Şehir dünyada birdir
İçi dışı aynı sözünde erdir
Koç yiğidin harmanı olduğu yerdir
Mertliğe Vatandır Kahramanmaraş

İndirilmez taştır Bayrak kalede
Bir sütçü İmam var her ailede
Eli, dili olmaz şikede hilede
Türk'dür, Müslüman'dır Kahramanmaraş

Boyun eğmez göğsün gerer kurşuna
Kapalıdır ufku yaban kuşuna
Bir devleti yendi yalnız başına
Gerçek kahramandır Kahramanmaraş

Açtı, silahsızdı, azmi bitmedi
Maddenin manaya gücü yetmedi
Yuvasını yaktı teslim etmedi
Can içinde candır Kahramanmaraş

Altın harfle yazdı tarih adını
Bozamaz bölücü ağız tadını
Savaşda askerdir kızı kadını
Barışta Ceylandır Kahramanmaraş

Şiir: Hayati **Vasfi Taşyürek**

DAVULCU ABDAL HALİL AĞA OLAYI

Maraş'ta Abdal Halil Ağa olayı bir milletin yiğit bir şekilde duruşunun şanlı ve asil göstergesidir. Abdal Halil Ağa milletin şahlanması uğruna dimdik duruşun olayıdır.

Bazı devletlerin teşvikiyle “Büyük Ermenistan” idealini yaşayan Ermeniler, Maraş'ın İngilizler tarafından işgalinde umduklarını bulamamışlar ve bütün ümitlerini Fransız işgaline bağlamışlardı. Maraş ve bölgesinin işgali el değiştiriyor ve Fransız işgali kesinleşiyordu. Ermenilere de taze ümitler belirmiş, aşırı derecede sevinçliyidiler ve şımarıyorlardı. Şımarıklıkları zaman zaman Türkleri rencide edecek dereceye artıyordu. Çocuk-büyük, kız-kadın bütün Ermeniler Fransız işgalini coşku ile karşılamaya hazırlanıyorlardı.

Fransız işgal kuvvetlerinin Maraş'a gireceği gün kesinleşti. Ermenilerin en zengini ve hatırı sayılan en nüfuslusu eski Maraş mebusu (milletvekili) Ermeni eşrafından Agop Ağa, Abdal Aşireti'nin boy beyi ve en usta davulcusu Abdal Halil Ağa'ya (Halla) gelmesi için haber saldı. Halil Ağa gelince ona:

Etba'ını topla gel. Ordusunun başında gelen büyük Fransız kumandanını karşılamaya gideceğiz, dedi Agop Ağa.

Öteden beri Hırlakyan Agop Ağa'nın emrine amade olan ve onu eğlendirmek için kırk takla atarak davul çalan Abdal Halil Ağa bu defa olmaz gelemem dedi.

Beklemediği bu ret cevabı karşısında Agop Ağa: Gelirsen kasnağın altınla dolduracağım gelirsen, dedi. Uzun sakalını avuçları içinde tutan Davulcu Halil Ağa: Yaparsın bilirim. Hem de doldurursun. Davulumu değil, evimi bile altınlarla doldurursun, dedi. Amma, bu din bahsi... Bir çomak bile vuramam, cevabını verdi. Abdal Halil Ağa'nın bu davranışı hemen şehirde duyuldu. Türkler onun mertlik ifadesi olan bu jestini çok beğendiler. Aynı gün akşamı... Evi aynı mahallede bulunan ve Hırlakyanların konağında rahatça görülebilen Şişman Hacı Ahmet Ağa'nın toprak damı üzerinde kütükler kayıldı (çatıldı), ateş yakıldı. Gecenin karanlığında yükselerek etrafı aydınlatan kızıl alevlerin etrafında halaylar çekildi, oyunlar oynandı. Yiğit Halil Ağa'nın, davulu delercesine vurduğu çomağın çıkardığı davul sesleri bütün geceyi yırtarak yankılandırdı. Din bahsi dediği olayı doğrularcasına çomaklar indi kalktı.

Etraftaki Türkler evlerinin damlarına çıkarak davul-zurna seslerine alkış tuttular. Ermeniler ve Fransızlar o tarafa bakmağa bile cesaret edemiyorlardı. Bu suretle Türklerde maneviyat ve moral yükselirken yiğit Halil Ağa'nın gümbür gümbür davul seslerine karışan çetelerin naraları düşmana gözdağı veriyor, onları korkutup sindiriyordu. Halil Ağa'nın gümbür gümbür çaldığı davul seslerine karışan çetelerin naraları düşmana gözdağı veriyor, onları korkutup sindiriyordu. Mertçe, erkekçe haykırmalar geceyi yırtıyor, Hırlakyanlara ve işgal kuvvetlerini sindiriyordu.

Agop Ağa hırslanmış, dişlerini gıcırdatıyordu. Dudakları titreyerek konuşamayan ve sapsarı kesilmiş olan mamasına (eşine): O şişman oğlunun alacağı olsun, dedi. Zamanı gelince, halay çektikleri evinin damı Fransız topçu ateşlerine hedef olacaktır. Korkmayın, hem de o günler çok uzak değil... Şişmanoğlu'nun damına top mermileri yağacaktır. O abdalın ihtiyarı da yalvaracak, elime ayağıma kapanacaktır, diyerek horantası fertlerine moral vermeğe çalışıyordu.

İşte Maraş'ta Fransız işgali böylece başladığı gün bitmiş oluyor. Silahsız soğuk (psikolojik) harbi "Bu din bahsi, bir, çomak bile vuramam" cevabıyla Davulcu Abdal Halil Ağa başlatmış bulunuyordu. Bu soğuk harp, Kahraman Sütçü İmam'ın Uzunoluk kahramanlığı ile kendini göstererek daha 24 saat geçmeden belirli bir kimlik kazanıyordu. Silahsız bu soğuk harp, "Bayrak Olayı" ile doruk noktasına yükseldi. Bu soğuk harpte Ulu Camii'den yükselen "Cuma namazı hür olan insanlara farzdır. Hürriyetin alameti ise bayraktır. O hâlde bayraksız cuma kılınmaz" sözleri silahlı sıcak harbin toplarından, tüfeklerinden

II. Salon II. Oturum

daha etkili oldu. Cemaat, ölüm kusmağa hazır çelik namluların önünde kale burçlarına tırmandı, şanlı Türk bayrağını gönderine çektikten sonra gölgesinde cuma namazını eda etti.

İşte böyle... Fransız işgali, başladığı gün (30 Ekim 1919) bitmiş, soğuk harp Davulcu Abdal Halil Ağanın nüfuzlu Ermeni büyüğü Hırlakyan Agob Ağa'ya karşı çıkarak "Bu din bahsi..." sözleriyle başlamış, ateşli sıcak şehir harbinin başladığı 21 Ocak 1920 tarihine kadar 82 gün sürmüştü. Başlatılan sıcak şehir savaşı sırasında Hırlakyan ve Fransızlar, Maraş'ta Türk gücü karşısında dayanamayacaklarını anlamakta gecikmediler. Ama silahsız soğuk savaşın başladığı gün, davul-zurna ve halaylarla düşmana gözdağı vermiş olan Şişmanzade Hacı Ahmet Ağa'nın damını da Fransız topçusuna hedef göstermeyi de ihmal etmediler. Fransız topçusu iyi hesapladı ve iyi nişan aldı, Şişman Hacı Ahmet Ağa'nın damına isabet kaydetti. Bu arada çoluk çocuğuyla ocak başında oturan bitişik komşu Zaim Ali'nin toprak damı da bu atıştan kurtulamadı. Bir top mermisi de o dama düştü, damı deldi, altındaki tahta çardağı da yıkarak ahıra saplandı. Düşman işgal kuvvetleri, Maraş Türklerinin başlattığı ateşli sıcak şehir harbine 22 günden fazla dayanamadı ve 22. günün gecesinde gizlice şehir dışına çıkarak, işgali altında tuttuğu askeri kışlayı da yaktıktan sonra İslahiye istikametinde kaçmak zorunda kaldı. Maraş Türkleri düşmanı kovmuş, kendini kurtarmış ve Millî Mücadele'nin ilk zaferini kazanmıştı. Bu zafer, işgal altındaki bütün şehirlere moral kaynağı oldu. Bu savaşta, "Bu din bahsi" sözleriyle silahsız soğuk harbi başlatan Davulcu Abdal Halil Ağa'nın aşireti örnek alınacak bir olay olarak tarihe altın harflerle kazınacaktır.

TARİH KONUŞUYOR, İLK KURŞUN: SÜTÇÜ İMAM OLAYI

Maraş'ın düşman işgalinden kurtuluşunda kahramanımız Sütçü İmam'ın düşmana atmış olduğu kurşun namus, vatan ve bayrak kurşunudur. Göğsümüzde çağlayan ve hiç kaybolmayacak şaha kalkışın sesidir. Maraşlılar için bitmez tükenmez sayılan bir gün, ağır ağır gün ışığının kararmasıyla bitmek üzere iken bir grup Fransız-Ermeni devriyeleri Uzunoluk Caddesi'nden Kışlaya dönüyorlardı. O sırada tarihi Uzunoluk Hamamı'ndan çarşafı 3 Müslüman-Türk kadını ve bohçalarını taşıyan oğlan çocuğu hamamdan çıkmışlardı. Yollarını değiştiren Fransız devriye askerlerinden biri kadınlara yanaşarak:

Burası artık Türklerin değildir. Fransız müstemlekesinde ise peçe ile gezilemez, diyerek kadınların peçesini zorla açmak istedi. Namus ve şereflerini her şeyden mukaddes sayan Müslüman-Türk kadınları, askerlerin bu küstah hareketlerine karşı koyarak ve aynı zamanda bağıarak yandaki Kel Hacı'nın kahvesinden yardım beklediler.

Olay yerine ilk yetişen Çakmakçı Sait:

Gâvur oğulları dokunmayın bacılarıma! diyerek Fransızların üzerine yürüdü. Fakat düşman kurşunlarına hedef olarak yaralandı. Gözü dönmüş Fransız askerlerinin sağa sola rastgele ateş etmeye başlaması üzerine kahpe kurşunlara hedef olmak istemeyen silahsız halk, kendilerine siper buldukları yerlere geçmişlerdi.

İşte, tam bu sırada; karşıda kendi başına, sessiz sedasız, çocuklarının nafakasını temin için sabah ezanından akşam ezanına kadar çalışan ihtiyar Sütçü, dükkânında bu olayı görmüştü. Sağa sola ateş ederek bir kahraman havasında olan Fransız askerlerinin karşısına tabancasını çekerek:

Durun bre dinsizler, durun be densizler. Yaptığınız yetti artık... diyerek tabancasını ateşledi. Bir ses... Bir kurşun... Yerde bir Fransız Ermeni...

Bu kurşun, düşmana atılan ilk tokattı. Bu kurşun, Türk istiklal ve özgürlüğünün ilk işareti ve kurtuluşun müjdecisi idi. Türk'ün namusuna el atan ve bir Türk'ü yaralayan el nihayet koptu. Bu arada silah seslerine, henüz şehri terk etmemiş İngiliz devriyeleri ve subayları da gelmişlerdi. Sütçü İmam devriyeler gelinceye kadar Nalbant Bekir'den emanet aldığı ata binerek Kandil ve Ahır Dağı istikametine hareket etti. Ahır Dağı'nı aşarken Süleymanlı'dan Maraş'a gelmekte olan bir Fransız müfrezesine "İncebel" mevkiinde tesadüf etti.

Hadiseden haberi olmayan Fransızlar, Sütçü İmam'ın silahını müsadere ettikten sonra kendini serbest bıraktılar.

İmam yoluna devam ederek Bertiz'in Ağabeyli Köyü'ndeki Beyazıtöğlü Muharrem Bey'in yanına gitti. Ertesi gün Sütçü İmam, Fransız ve Ermeniler tarafından ev ev arandı. Ama en ufak bir iz dahi bulunamadı. Bu gün gönüllerde yaşayan o kahramanın o günde yeri ne Berit dağları, ne Kandil yaylası, ne de Bertiz bağları idi.

Yeri yine yiğit Maraşlılar in kalpleri idi.

Sütçü İmam'ın bütün aramalara rağmen bulunamaması Fransızları kızdırdı. Ertesi gün (1 Kasım 1919) misilleme hareketine giriştiler. Şeyhadil Mahallesi'nden Sütçü İmam'ın dayısının oğlu Tiyeklioğlu Kadir'in ellerini ve ayaklarını arkadan bağlayarak burnunu ve kulaklarını keserek şehit ettiler. Sütçü İmam'ı bulamayan alçaklar intikamlarını dayısının oğlundan aldılar.

Peşi peşine gelen bu hadiseler şehrin ileri gelenleri ve memurlarından 11 kişinin imzasını taşıyan bir protesto telgrafı ile Antep'teki Fransız komutanlığına bildirildi (2 Kasım 1919). Bu protestoya karşılık İngiliz ve Fransız kumandanlarının müşterek imzası ile bundan sonra güvenlik ve asayişin sağlanacağına dair söz veriliyordu.

Olaydan bir kaç gün sonra söz verilse de gâvur oğlu yine bildiğini okuyor, yapacağını yapıyordu. Maraş kalesinden ay yıldızlı bayrağımızı indirmeye kalktılar.

BAYRAK OLAYI

3 Ekim 1919 gecesi, Ermenilerin ileri gelenlerinden Hırlakyan'ın evinde işgalci komutan Browmond şerefine bir balo düzenlenir. Baloda komutan Hırlakyan'ın torununu dansa davet eder. Komutan'ın teklifini reddeden genç kız, "Sizinle dans etmekten istemiyorum. Çünkü kendimi hâlâ esaret ve zilletle yaşayan bir kadın olarak görüyorum. Kalede Türk Bayrağı dalgalandığı sürece sizinle dans edemem" der. Bunun üzerine serzenişe dayanamayan komutan askerlerine emir verir, kaledeki Türk Bayrağı'nı indirilir. 28 Kasım 1919 Cuma günü Maraş'ın hüznü sabahlarından birisidir. Yatağından kalkan Maraşlılar,

II. Salon II. Oturum

asırlardır kale burcunda dalgalanan şanlı bayraklarının yerinde işgal güçlerinin bayrağını görürler. Bu olay şehirde derin bir infial yaratır. Avukat Mehmet Ali Bey, “Âlemi İslama Hitap” beyannamesini kaleme alır ve şehrin muhtelif yerlerine beyanname dağıtır. Halkı bayrağın indirilmesine karşı tepki göstermeye davet eder.

Cuma namazı Ulu Camii’de çok büyük kalabalık toplanır. Ezan okunduktan sonra halk dışarıda slogan atmaya başlar “*Bayraksız Namaz Kılınmaz*” diye... Ulu Camii imamı Rıdvan Hoca “*Hürriyet Olamayan Bir Yerde Namaz Kılınmaz*” diyerek beyannamenin doğruluğunu onaylar. İşareti bekleyen halk topluca kaleye hücum eder, indirilen işgal bayrağının yerine yeniden şanlı Türk bayrağını Osman Çavuş göndere çeker. Şanlı bayrak altında Cuma namazı eda edilir.

Bayrak Olayı bir kıvılcımdır. Artık şehir adım adım zafer türküleriyle direnişe geçer. Arslan Bey başkanlığında kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, her mahallede teşkilatlanarak örgütlü çete mücadelesini başlatır.

Ezan Okunmuş Hoca Efendi Minbere Çıkmıştı:
EY EHL-İ İSLAM! İSLAMIN KILICI BÜYÜK
MİLLET İLAHİ KELİMETULLAH AŞKINA
ÇİRPİNAN BÜYÜK TÜRK MİLLETİ!..
CUMA NAMAZI KILMANIN DA ŞARTLARI VARDIR.
DIŞARIDA DA FETVA VERENLER OLDU.
DOĞRUDUR VE MALUMDUR Kİ...
ŞERRAN CUMA NAMAZI KILINMAZ.

ÂLEMİ İSLAMA HİTAP
Ey Millet-i Necibe-i Osmaniye!
Vaktine Hazır Ol.
Bin Üç Yüz Seneden Beri Hz. Allah’ı ve
Peygamberi Zışanı Hizmetinle Razı Ettiğin
Bir Din Ölüyor.
Ecdadın Kanı ve Canı Pahasına Fethettiği
Kalenin Burcundaki Al Bayrağını İndirdiler,
Yerine Fransız Bayrağı Çektiler.
Şimdi Bayrağımı Geri Yerine Koyacak
Bir İslam Gayreti Sende Hiç mi Kalmadı.
Haydi Davran!
Davran ki Azamet ve Cesaretle
Hürriyetimizin Timsali Olan Bayrağımızı
Yerinde Dalgalandıralım.
Sen Allah’a Bağlılığınla Kendini Gösterirsen, Korkma!
Bütün Fransız Milleti Gelse Seni Yenemez.
Buna Emin Ol ve Yürü...

Beyanname: Mehmet Ali Kısakürek

KALEDE CUMA NAMAZI VE SONRASI

Kaledeki bayrağın indirildiğini gören halk aralarında konuşmaya başladı. Camide toplanan halk “Hocam bayrak indirilmiş” dediler. Rıdvan Hoca sağ elinin işaret parmağını kaldırarak konuşmaya başladı:

Aziz Müslümanlar bir ulusun Bayrağının dalgalanmadığı yerde Cuma namazı kılınmaz. Bu sözle birlikte caminin içinde bir uğultu kopmaya başladı ve hoca yeşil sarığını eline alıp sesini yükselterek uğultuyu bastırdı. Ve Müslümanlar sancağın altında toplanarak namazımızı kale burcunda kılalım dediler hep bir ağızdan. Analarımız bizi bu gün için doğurdu.

Allah Allah! nidalarıyla içerdeki halk dışarıda bekleyen halkla birleşti. Sancağı çekip kaleye doğru koşmaya başladılar. Kalede bulunan Fransız manga gelen Müslümanların sesinden ve görüntüsünden korktu. Müslümanlar karşısında silahlarına bile sarılmadan kaleyi bırakmak zorunda kaldılar.

Osman onbaşı kalede bulunan Fransız bayrağını indirerek yerine üç Hilalli Osmanlı bayrağını dalgalandırdı. Ve halk orada bayrağın altında Cuma namazını kılma şerefine eriştiler. Bu olaydan hemen sonra:

Fransız işgal güçlerinin sivil valisi Kapitan Andre odasına az önce dönmüştü. Emir subayı hızla odasına dalarak, sapsarı bir yüzle olanları anlatmaya başladı:

Haberler kötü efendim, haberler kötü...

Ne var, ne oldu? diye sordu Andre.

Türkler kaleden bayrağımızı indirmişler.

Ne? Akşam çekilmesini buyurduğum bayrağımızı mı indirmişler? Nasıl olur? Kim yapmış bunu? Kaledeki askerler ne yapmış? Karşı koymamışlar mı?

Emir subayı heyecandan kekeleyordu:

Efendim, Ulu Camii’de toplanıp kaleye saldırmışlar. Çok kalabalıklarmış. Biliyorsunuz kalede bir manga asker var. Onlar da korkudan geri çekilmişler.

Bizden ölen var mı?

Hayır efendim!

Neredeymiş şimdi bu Türkler?

Dağılmışlar efendim!

Olayın bu kadarla yatışmış olması Andre’yi biraz rahatlattı: Ölen olmamıştı ve kalabalık dağılmıştı.

Kapitan Andre Maraş’a sivil vali olarak geleli üç gün olmuştu. Bu üç gün içinde kent halkı “bayrak indirmek” gibi çok önemli bir çıkış yapmıştı. Üst düzey Fransızlara ne diyeceğini, olayı nasıl örtbas edeceğini bilemiyordu.

Andre geceki partiyi düşündü. “Matmazel! Benimle dans eder misiniz?” Helen’in kendisini geri çevirmesini anımsadı. Nedenini şöyle açıklamıştı: “Bu kalede Türk bayrağı asılı olduğu sürece kendimi özgür saymıyorum. Tutsaklar dans etmez. Ne zaman Türk bayrağını indirirseniz sizinle o zaman dans ederim.” Bunun üzerine vali Andre, kaleden Türk bayrağının indirilerek Fransız bayrağının çekilmesini buyurmuştu.

Demek Türkler bayraklarını yeniden kaleye dikmişti. Demek Türkler bayraklarına bu denli düşküdü. “Hayret...” diye düşündü. “Koca bir orduya

II. Salon II. Oturum

karşı silahlı birkaç yüz kişi ne yapabilir ki saldırıyorlar. Deli mi bunlar?" Bu çılğınlığın, ya da bu yürekliliğin kaynağı neydi?

Kapitan Andre yanına çevirmenini ve birkaç asker alarak sokağa çıktı. Gelip geçenlere kızgınlıkla bakıyordu. Şu sessiz, şu yumuşak yürüyüşlü insanlar mıydı az önce baş kaldıranlar? Hiçbir şey olmamış gibi yürüyen şu yoksul giyimli de bayrak indirenlerin arasında mıydı acaba?

Andre çok kızgında ama yine de Maraşlıların yürekliliğini, bu yürekliliğin kaynağı olan özgürlüğe saygılarını değerlendirmekten kendisini alamıyordu. Bunlar ne korkusuz insanlardı ki, düzenli bir orduya kafa tutmaktan çekinmiyordu. Kendi askerlerinin bir tek mermi bile atmadan geri çekilmeleri ile Türklerin bu yürekliliğini kıyasladı. Aralarındaki ayırım o denli büyüktü ki... İyice sinirlendi.

Cuma Türklerin hafta tatiliydi. Dükkânlar kapalıydı. Andre'yi çılgına çeviren şey, halkın hiçbir şey olmamış gibi sessiz ve umursamaz görünmesiydi. Bu durgunluk, bu sessizlik Andre'yi iki açıdan korkutuyordu: Birincisi, bayrak olayı gizli bir örgütün çalışması olabilirdi. Olaydan sonra halka hiçbir şey olmamış gibi davranmaları salık verilmiş olabilirdi. Gerçekten böyle bir örgüt varsa Andre başka sıkıntılara da hazırlıklı olmalıydı. İkincisi, Maraşlılar bayrak olayını hafife alıyordu. Böyle bir olayı hafife alıyorsa, demek daha büyük olaylara da kalkışabilirlerdi.

Nakip Camii'nin önünden geçiyorlardı. Cami kapısının yanındaki binek taşına orta yaşlı biri oturmuş güneşleniyordu.

Kapitan Andre ona doğru yürüdü. Hafif ve süslü bastonuyla adamın omzuna dokundu. Adam yine toparlanmam işti. Yalnızca kaşlarını çatarak Andre'ye bakıyor, tepkisini bu şekilde ortaya koyuyordu.

Vali, çevirmen aracılığıyla sordu: Ne oturuyorsun burada? Sana ne? Adın ne senin?

Bana Aşıkloğlu Hüseyin derler!

Beni tanımadın mı? Ben vali Andre'yim. Size okul yapmaya, yol yapmaya, hastane yapmaya geldik. Size uygarlık getirmek isliyoruz. Sizse baş kaldırıyorsunuz.

Aşıkloğlu Hüseyin ayağa kalkmış, giderek sertleşen ses tonuyla ikili atışmayı sürdürüyordu:

Biz seni Adana'dan, Osmaniye'den biliriz. Düşmanın iyisi olmaz. Düşman, düşmandır...

Andre kızmıştı. Burnundan soluyarak bağırdı:

Bir bez parçası için bu denli gürültü çıkarmaya değer miydi? Ya biz de silahla karşılık verseydik ne yapacaktınız?

Aşıkloğlu hızlı hızlı, sert sert konuşuyor, çevirmen onun sözlerini çevirmekte güçlük çekiyordu:

Ben anamdan doğdum, kaledeki bayrağımızı gördüm! Biz bayrağımıza âşığız, görmeden duramayız! Cuma sabahı yatağımızdan kalktığımızda önce bayrağımıza bakarız, ondan sonra çorbamızı içeriz. Bizim bayrağımız bu kalede dalgalanmalı... Eğer gelecek cuma bayrağımızı kalede görmezsek, yeniden

kaleye saldırırız! Ya bayrağımızı dikeriz, ya da bu uğurda ölürüz! Topunuz mu var, tüfeğiniz mi var, neyiniz varsa çekip gelin!

Andre küçümseyerek güldü:

Yani bizi yenecek misiniz?

Âşıklioğlu Hüseyin'in gözleri çakmak çakmak olmuştu:

Eğer savaşmaya karar verirsek önce kadınlarımızı ve çocuklarımızı sizlerin eline düşmesin diye kendi ellerimizle öldürürüz!

Hüseyin kuşağının arasından bir deste çıra çıkararak Andre'ye gösterdi:

Sonra şu çıralarla evlerimizi ateşe vererek o hırsıyla, o kinle; balta bulursak baltayla, kazma bulursak kazmayla, silah bulursak silahla karşınıza çıkarız! O zaman korkun bizden! Her şeyini yitirmiş insanların önünde dünya bile duramaz! Şu elimdeki çıradan bütün Maraşlıların kuşaklarının arasında birer deste vardır! Bundan hiç kuşkun olmasın!

Andre ürkmüş bir hâlde Hüseyin'e bakıyor, Hüseyin'in kişiliğinde bütün Maraşlıları tanımaya çalışıyordu.

Bu Türkler ne garip insanlardı. Yaşamaya hiç vermiyorlardı?

Boğuk bir sesle çevirmenine: Gidelim, dedi. Hızla uzaklaştılar...

BİR 12 ŞUBAT TADIMLIĞI

Maraş Millî Mücadelesi'nin öncü isimlerinden biri de Arslan Bey'dir. Halkımızın o hoş deyişiyle *Arslan Bağ*'dir. Arslan Bey'i, pek çoğumuz, hele gençlerimiz pek tanımızlar. Maraş Harbi'ni görmüş, yaşamış nineler, çocukluk anılarının efsaneleşmiş, menkıbeleşmiş isimlerine "Harp Herifleri" derlerdi. Arslan Bey'de Maraş'ın bu harp heriflerinin "Başçılı" idi. Beyrut'ta polis koleji bitirmiş, başkomiserliğe kadar yükselmişti. Ama doğduğu toprakların mütarekenin ağır şartları altında işgal edilmesi üzerine Maraş'ın kurtuluşu için koşup Maraş'a gelmişti. Maraş o zaman "fan fan öterken" ve de "ortalık nohut sapı" iken meydana atılmış, etrafını derlemiş toplamış, onları da kendisi gibi kükretmiş.

Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni teşkilatlandırmış. Kurtuluş mücadelesinin ilk gününden son gününe kadar "Arslan Bey" olarak hep ön safta düşmanla pençeleşmiştir.

Kurtuluş'tan sonra Atatürk'ün çağrısı üzerine I. Dönem Maraş milletvekilliği yapmış, daha sonra Göksun'da kendi adıyla anılan çiftlikte yaşamış; çiçekleriyle, güvercinleriyle mutlu, huzurlu ve gurur dolu günlerle ömrünü tamamlamış ve 1963'te vefat etmiştir.

Arslan Bey, her 12 Şubat Bayramı'nda *Kurtuluş Gazileri*'nin en önünde, dimdik, başında bir zafer tacı gibi parlayan ve kendisini daha vakurlaştıran apak saçlarıyla tören yerinden geçerken bir alkış tufanı kopardı. Maraşlı onu görünmez bir ordunun başında, ak yeveli atının üzerinde imiş gibi hayal eder, gönülden coşarak selamlardı. O yılların "Çete Bayramı", çetin kış şartlarına rağmen sımsıcak, cıvıl cıvıl olurdu. Toprak damların, meydanadaki ağaçların üzerleri salkım saçak, öbek öbek insanlar doluşur, Arslan Bey yine başta Kurtuluş Gazileri'nin geçişi dört gözle beklenirdi. Maraşlının gözleri onu arar, parmakları hep onu

II. Salon II. Oturum

gösterirdi.

Çok değil, sadece bir defacık Kurtuluş Gazileri'nin önünde görülmedi. Arslan Bey, bu çete bayramında niye yoktu? Soruldu soruşturuldu:

Ölmüş müydü, bir garip gibi?

O nasıl söz, ağzından yel alsın!

Peki, hasta filan olmasın?

Arslan Bey, arslan gibi idi maşallah...

O hâlde, n'oldu Arslan Beyimize?

Her türlü olasılıklar dillerden döküldü. "Arslan Bağ'ımızı küstürdük, gücendirdik mi?" denildi. En iyisi evinde ziyaret etmektir. Bedestenin üst başındaki saç kaplamalı, altı tekel deposu olarak kullanılan evine gidildi. Arslan Bey gelenleri kapıda karşıladı, yukarıda buyur etti. Hâl hatır soruldu, kahveler içildi. Arslan Bey'in keyfine diyecek yoktu.

Kurtuluş günlerim yaşayarak yaşatarak bir daha anlattı. Hatta gözü gibi baktığı, canı gibi sevdiği evinin çatısındaki güvercinleri gelen misafirlerine gösterdi, tanıttı, tanıştırdı.

Gelenler, içleri rahat döndüler. Ama Arslan Bey'in neden o yılki Çete Bayramı'na teşrif etmediği yolundaki sorularına inandırıcı cevap alamadılar. Arslan Bey'in arkasından Kurtuluş Gazileri bir bir eksilerek çekip gittiler.

Ölümünden yıllar sonra eşi Nazmiye Hanım'a bir vesile ile aynı soru bir daha soruldu:

Arslan Bey, o yılki Çete Bayramı'na niçin katılmamıştı?

Yavrum ne diyeyim bilmem ki... Rahmetli; "Hanım ağzını sıkı tut, kimseye bir şey çitlatma" dediği de...

Bu bir devlet sırrı mı, ne var ki bunda?

- Elbette, elbette devlet sırrı değil...

- O hâlde?

- O hâldesi şu... Arslan Bey çok gururlu bir insandı. Sırtında giye giye iyice eskittiği bozarmış elbisesinden başka giyeceği yoktu. Kime varıp da: "Efendim, bu Çete Bayramı'nda beni mazur görün. Maraşlının karşısına çıkacak yeni bir takım elbisem yok. Onun için bayrama yüzüm de yok!" diyebilirdi.

Haydi seninle olalım, sen Arslan Bey'in yerinde olsan, ne yapardın yavrum? Haydi söyle...

Eşi Nazmiye Hanım Arslan Bey ile olan bir hatırasını da şöyle anlatıyor.

Bir Arslan Bey Menkibesi:

Arslan Bey, nasıl biriymi, size davranışı nasıldı?

Çok, çok iyi idi. Ağzından küfürümsü, kırıcı bir söz çıktığına şahit olmadım. Sadece bana değil herkese çok iyi idi. Şu zenginmiş, şu fakirmiş; şu Türk'müş, şu Kürt'müş hiç ama hiç ayırt etmezdi. Hatta kendi çocuğu gibi sevdiği bir Kürt emir eri vardı.

Nazmiye Hanım'ın sesi titredi. Gözü yaşardı. Bir süre onu kendi hâline bıraktım. Biraz sakinleştikten sonra:

Bir şey mi hatırladınız Nazmiye Hanım? Sizi üzecek bir şeyse boş ver

kalsın, anlatmasanız da olur, dedim.

Yok, yavrum, bunu size özellikle anlatmalıyım. Mademki Arslan Bey'i tanımaya gelmişsiniz, tanıyın o hâlde...

Doğrusu ben etkilenmiştim. Belki de o ilk defa anlatacağı bir şeydi bu. Daha dikkatli, bir kelimesini bile kaçırmadan dinleyecektim. Belleğimi, kulağımı, hatta gözlerimi tembihledim ve hazırladım.

Harbin en çetin günleriydi. Sivas'ta Hükümetle ile bağlantı kurmak amacıyla Ahır Dağı'nda bir mağaraya gizlice bir telgraf makinesi yerleştirmişler. Arslan Bey de bir kaç gündür orada, dağın başında... Ortalık kış kıyamet. O zaman insanın her istediğini bulması mümkün değil. Ben de o üşümesin diye oturdum, pantolonun altından giymesi için yünden, uzun paçalı iç donu örüyordum. Arslan Bey, bir gece sabaha karşı o emir eri çocukla çıkıp geldi. Hemen gün ağarmadan geri döneceğini söyledi. Bir gözü açık, bir gözü kapalı şöyle birazcık uzandı. Ben hemen alalacele yün işimi bitirdim, lastiğini geçirdim, giymesi için sevinçle ve sabırsızlıkla Arslan Bey'e uzattım.

Arslan Bey, emir erini çağırdı:

Abdullah, içeri gir!

Abdullah, utana sıkıla içeri girdi.

Al şunu, pantolonunun altına giy! dedi.

Aaaa! Şaşırdım kaldım vallahi... Gecemi gündüzüme katıp o üşümesin, o dağın başında diye yaptığım şeyi, hiç önemsemeden, yüzüme bile bakmadan emir erine vermesine çok içerledim, çok kırıldım. Çekine çekine:

Ama Bey diyecek oldum... Ben onu... Sana...

Konuşmama bile fırsat vermedi:

Nazmiye Hanım... Ellerine sağlık... Bak, milletin bekası bu çocuklara bağlı. Ben mağaranın içinde iken o mağaranın dışında nöbet bekliyor. Ben içeride çalışıyorum, o dışarıda donmamaya çalışıyor. O çocuk giyerse, emin ol, ben de üşümem... Haydi, için rahat olsun... dedi.

Savaşın bir görünen komutanları vardır bir de cephe ve cephe arkasında mücadeleye tüm ruhu ile destek veren kahraman kadınlarımız aynı zamanda küçük yavrularımız vardı. 3-4 yaşlarındaki sabi çocuklar şu dualarla cepheye savaşıyor babalarına, dedelerine destek veriyorlardı:

(Alla hümmə Ya Vedüd) Düşmanın Elini Bağla Dilini Tut

(Elif Be Te) Düşman Yere Bata

KADIN KAHRAMANMARIMIZ VE SENEM AYŞE

Maraş müdafaaasına katılan ve Fransızların şehri terk ederek Antep istikametine çekilmesini sağlayan kahraman kadınlarımızdan birkaçı pek meşhurdur. Bunlardan birisi Maraş'ın Kayabaşı (Kabaili) Mahallesi'nde oturan Bitlis Defterdarı'nın haremi (eşi) olarak bilinen adsız bir Türk anasıdır. Şehirde insanların masum kanlarının boşuna akıtılmasına ve birçok yuvaların, ocakların yıkılıp sönmesine tahammül edemeyerek, evinde açtığı mazgaldan İslâm mahallelerine saldıran din düşmanlarına ateş açarak sekiz düşman askerini öldüren, aynı günün akşamı da erkek elbisesi giyerek silaha sarılan ve mücahitler

II. Salon II. Oturum

adına yetkililer tarafından Sivas Kadınları Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne gönderilen bir telgrafta olay anlatılmaktadır.

Maraş'ın eşsiz direnişi ve zaferi tarihine araştırmaları ile büyük katkılarda bulunan Sayın Yalçın Özalp da Mustafa Kemal ve Milli Mücadele'nin İlk Zaferi (s. 180) adlı eserinde aynı olaya ait Maraş Vilayeti Raporu'nu yayınlamıştır.

Maraş mücadelesine katılan diğer bir kahraman ana da Naciye Nine adlı Türk kadınıdır. I. Dünya Savaşı başlarında seferberlik ilan edilince kocası Mustafa Efendi harbe gider, kısa bir süre sonra da onun şahadet haberi gelir. Zavallı Naciye, kocasının ölümüne inanamaz, onu bekler, durur kapı komşusu bir Ermeni kadın da ona yapmadığını, söylemediğini bırakmaz. Nihayet, gördüğü muamelelere dayanamayan kadın, ihtimal dul kalışının da verdiği üzüntü içinde bir teneke gazyağı ile hem kendi evini, hem de komşusu kadının evini yakar, kendisi de intikamını böylece alır.

Millî Mücadele yıllarında Osmaniyeli Rahime Hatun, genç yaşında çetecilere katılır, Pozanti cephesinde Fransızlara karşı kahramanca ve cesaretle savaşarak şehadete erer, fakat silah arkadaşları onun öcünü alır, Fransızları bölgeden temizler, teslim mecbur ederler. Maraş'ın, Kahramanmaraş'ın Senem Ayşe'si de tıpkı Rahime Hatun gibi, Türk'ün kahramanlarından birisidir. Fransa ile İngiltere arasındaki Yüzyıl Savaşları sırasında Fransa'yı tamamen istila eden İngilizleri, Jean d'Arc adlı genç bir köylü kızının istilacılara karşı mücadeleye girişmesi neticesinde, onu görüp galeyana gelen Fransızlar, sonraki zaferleri ile Fransa'dan defedip kovmuşlardır. Jean d'Arc ölmüş, fakat onun yaktığı direniş ateşi ülkesini zafere götürmüştür. Bu sebeple de Jean d'Arc adı Türkiye'de bile meşhur olmuş, ders kitaplarına dahi geçmiştir. Kendisi için romanlar, tiyatro eserleri yazılmış, filmler çevrilmiştir. Bizim kahramanlarımızın ise, isimleri bazen bir okula verilse bile, kaç kişi bilir, anar?

Erzurum'un meşhur Nene Hatun adlı kahraman anasını da ben küçüklüğümde Erzurum sokaklarında kışlık tezek yapmak için sırtında teneke ile dolaşıp, hayvan pisliği topladığını görmüştüm. Bu kahraman kadın da taze bir gelin iken şehrinin zapt eden Ruslara karşı silaha sarılmış, Aziziye Tabyası denilen istihkâm mevkiini kurtarmıştır (1877).

Maraş'ın 22 Şubat 1919'da İngilizler tarafından işgali, onların aynı sene sonbaharında yerlerini Fransızlara bırakmaları üzerine, Ekim ayının son on günü içinde Fransızların, Ermenilerle birlikte Maraş'ı işgali Anadolu'da tam bir millî birlik ve dayanışma örneğinin yaratılmasına sebep olmuş, bu emsalsiz mücadelede kadın-erkek, genç ihtiyar tüm Anadolu, güç ve kader birliği yapmış, her tehlikeye göğüs germişlerdi. Senem Ayşe de Maraş halk direnişindeki kahramanlardan birisidir.

Senem Ayşe 1879'da Adıyaman'ın Sıvanlı Nahiyesi'ne bağlı Körtenli Köyü'nde doğmuştur. Babası Haveydi aşiretinden Yusuf Bey'dir. Annesinin adı da Senem Hanım'dır. Küçük Senem Ayşe yedi yaşına kadar köyünde oturmuş, 1886'da ailece Maraş'a göçmüşlerdir. Aile, beraberinde Ramazan adlı yeğeni de getirir, bir süre sonrada Ramazan, Senem Ayşe ile evlendirilir. Yedi sene sonra bir erkek çocuk dünyaya gelir, adını Ökkeş koyarlar.

Maraş, 22 Şubat 1919'da İngilizler, Ekim 1919'da da Fransızlar tarafından işgal eder. Fransız kumandanı General Querette 13 Aralık 1919'da şehirdeki yönetimine el koyar. Ulu Camii'nin kapısına bir beyanname astırarak göreve başladığını bildirir, "Osmanlı ülkesindeki kanunlara uyacağını ve hürmet edeceğinin vaadinde bulunur. Fakat Fransız işgal kuvvetlerinin, yordakçıları Ermenilerin yapmadıkları zulüm ve çapulculuk kalmamıştır. Ayrıca General Querette'nin emri doğrultusunda niçin taşıdığını bile tahkike lüzum görmeksizin -üzerinde bir rovelver çıkan bir adam bile- sual (sorulmaksızın) kurşuna dizilecektir. Bir kargaşalık zuhurunda telef olacak (ölecek) veya yaralanacak bir Fransıza mukabil yerliden iki adam kurşuna dizileceği duyurulur. Maraşlılar artık kadın-erkek demeden can, mal, namus ve aile fertlerini koruma davasının peşine düşmüşlerdir.

Maraş'ın Kümbet Mahallesi'nde oturan Senem Ayşe'nin eşi Ramazan da Haveydi aşireti mensuplarını, mahallesini ve aile efradını toplar, Ermenilere ve Fransızlara karşı çete direnişini başlatır. Senem Ayşe çetelerle birlikte savaşır, bazen evde yemek yapar, bazen de yaralıların tedavisine koşar, onlara şifa vermeye çalışır. Ramazan mücadelenin beşinci günü, bir sokak çatışmasında Ermeniler tarafından alınından vurularak şahadet şerbetini içer. Çete mensuplarından birisi koşarak evine gelir, Senem Ayşe'ye "Bacı Ramazan Ağa şehit oldu" kara haberini ulaştırır. Senem Ayşe evde bulunan fişeklikleri kaptığı gibi, kocası Ramazan'ın başucuna gelir. Ona sarılır, akan kanlarını yüzüne sürer, kocasının mavzerini aldığı gibi, sevinç çılgınlıkları atan Ermenilere basar kurşunu, sonra çete ile birlikte savaşa devam eder. Bir gün cephaneleri tükenir, Haznedarlı semtinde çadır kuran kumandan Kılıç Ali Paşa'nın huzuruna çıkar, ondan silah ve cephane ister. Kılıç Ali Paşa "Bacı, sen evine git, biz erkekler savaşırız" derse de Senem Ayşe ısrar eder, kendisine hedef gösterirler, kahraman kadın onu tam on ikiden vurur. Kılıç Ali Paşa hayretler içinde kalır. Senem Bacıya gereken her şeyin verilmesi emrini verir. Senem Ayşe, kendi evinin yakınındaki bir Ermeni evinin cephane deposu olarak kullanıldığını fark edince, kendi evine gaz dökerek yakar, cephane deposu olan ev de havaya uçar Mahallesi ve sokağına hakim olan Senem Ayşe Kümbet Mezarlığı'nın batısında bulunan Hemhane Kilisesi'ne girip orada bulunan ve Türklere top ve makineli tüfek ile ateş açan Ermenileri ve Fransız askerlerini imha planını kurar. Yanına üç çete mensubunu alarak mezarlığın en yüksek ve kiliseye hâkim yere çıkarak oradan aşağıya ateş açarlar. Dikkati o tarafa çekilen düşman, kendilerine ateşle karşılık verir. Bu karşılıklı müsademe sırasında, diğer çete efradı gizlice kilisenin bahçesine sızarlar ve uzun ve zorlu bir çatışmadan sonra kiliseyi ele geçirirler.

Artık kadın-erkek el-ele veren Kahramanmaraşlılar kendi şehirlerine hâkim duruma geçmişlerdir. Bu amansız, sabırlı, vatanperverane mücadele 12 Şubat 1920'de Fransızların mağlubiyeti kabullenerek geriye çekilip gitmeleri ile sonuçlanır. Bir kısım çeteler bu defa Antep müdafaasına koşarlar. Elbette, vatan bir bütündür, nerede düşman varsa, herkes bütün gücü ile oraya koşacak, düşmanı geldiğine pişman edecektir. Senem Ayşe, köyüne yolladığı oğlu Ökkeş'i getirtir. Baba ocağını, yanan evini tamir ettirir.

II. Salon II. Oturum

Senem Ayşe'nin kahramanca savaştığı unutulmuştur. Fakirlik ve yoksulluk içinde ömrünün geri kalan kısmını kâh kocakarı ilaçları yaparak, kâh kırık çikık sararak kazandığı paralarla tamamlamaya çalışır. 8 Şubat 1954'te, yani Maraş'ın kurtuluşunun 34. senesi arifesinde hayata gözlerini yumar. Yoksulluk çektiği yıllarda birçok devlet yetkililerine müracaat ettiğinden, yardım istediğinden, fakat hiçbir cevap alamadığından yakınları yakınrlar. Anadolu'nun her yanı şehitlerin kanı ile sulanmıştır. Bunlar arasında erkekler, kadınlar, kocalar, kardeşler, çocuk yaşta olanlar vardır. Hepsi isimsiz kahramanlardır, fakat gönül huzuru ile kalpleri iman ateşi ve yurt sevgisi ile göçüp gitmişlerdir. Senem Ayşe, Rahime Hatun, Gül Hanım, Nene Hatun gibi niceleri de bazen bir isim bile bırakmadan, varını yoğunu bu vatan uğruna verip mutluluk kervanına katılmışlardır.

MARAŞLI HÜSEYİN'İN DESTANI

Millî Mücadelede Maraş konulu doktora tezimle ilgili olarak Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü arşivinde araştırma yapıyordum. Yüzlerce dosya binlerce belge arasında Maraş'la ilgili olanlarını arıyor, Millî Mücadele'mizin bu altın sayfasını aydınlatmaya çalışıyordum. Neler bulabileceğimi bilemiyordum. Binlerce belgenin arasına dalmıştım. Nihayet bir iki derken birçok belge buldum, özellikle, karşılaştığım bir belge vardı ki dünya arşivlerinde milletlerin istiklallerini kazanmak uğrunda verdikleri savaşlarda insanı bu derece etkileyen bir belgenin bulunması herhâlde nadir bir olaydır. Kırk yıl önce arşive teslim edilmiş tozlu, kabarıkça bir zarf içinde belgeyi İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne teslim eden Kilisli Arslan Bey'in imzalı yazısı ile kana bulanmış bir vesika ve üzerine tutuşturulmuş bir demet saç. Başlangıçta bu kana bulanmış belgeye ve üzerindeki bir demet saçta bir anlam veremedim. Okuyunca ne büyük bir Türk kahramanının karşısında olduğumu anladım. O anda çok duygulandığımı ifade etmeden geçemeyeceğim. Bu kahraman, bu fedakar Türk, Maraşlı Hüseyin idi. Bu Millî Mücadele'mizin gizli kalmış kahramanlarından Hüseyin'in acıklı destanıydı. Hüseyin babasını Balkan Harbi'nde, kardeşini Maraş çarpışmalarında, dayısını Rus Harbi'nde kaybetmiş, kendisi de Maraş Muharebesi'ne katılmış, Fransızların şehrinden kaçmalarından sonra, gönüllü olarak Antep'in müdafaasına koşmuş ve burada şahadet şerbetini içmiş bir şehidimiz. Gerisini, hadisenin şahidi bulunan Antep müdafilerinden Kilisli Arslan Bey'den dinleyelim:

Efendim, 1336 (1920) senesinde Gazi Ayıntab harbinde bulunduğum zamanda bir gün harpten avdet ederken, dört yerinden yaralanmış olan Maraşlı Hüseyin'in yanına yaklaşmaklığımı elinden bendenize işaret etti. Su istiyor zannıyla, mataramla ağzına bir miktar su verdim, İçti. Sonra sağ eliyle işaret etti. Ne İsteddiğini sordum. Artık son saniyelerini yaşayan bu kahraman konuşamıyordu. Tekrar eliyle işaret ettiği koynundan kanlı kağıdı ve saçı yeleşinin cebinden aldım. O günde Fransızlarla yaptığım kanlı muharebelerde çok kıymetli kahraman arkadaşlarımı bilhassa (küçük kardeşim Şama'yı) da kaybettiğimden, o dakikada kahraman Hüseyin'in kâğıdını okuyamadım. Merhumun yanından ayrılıp da

karargâhına gittiğimde Hüseyin'in de şüheda kafilesine karıştığını şüheda mezarlığına defnedildiğini haber aldım. Hasret gittiği nişanlısı Emu'ya yazmış olduğu destanı okudum. Merhumun beni yanına çağırdı ve son dakikalarını yaşadığı zaman nişanlısı Emu'nun saçını beraber mezara defnedileceğimi söylemek istediğini şiirini okuduğumda anlamakta müşkülât çekmedim. Ne fayda ki merhum onbinlerce şüheda arasında defnolunmuş bulunuyordu. Bu temiz kanlı şehidin yazmış olduğu şiirinin muhteviyatından anlaşıldığına göre, Maraş harbinde kardeşi, dayısı da Rusya Harbi'nde, pederi Balkan Harbi'nde şehit olduğu, merhumun da çok muharebelerde bulunduğu, nişanlısı Emu'nun yolunu beklediği, artık köyüne son dönüşte Fransızlar tarafından işgal altında bulunduğundan dolayı jandarma yazılmış olan Artin isminde bu Ermeniyi köyünde gördüğünden müteessir olarak Emu ile bu defa da evlenmekten sarf-ı nazar ederek o sırada Fransızları memleketlerinden çıkarmak üzere harbe başlayan kahraman Maraşlılara iltihak etti, ismi meçhul olan bir kardeşi de Maraş harbinde şehit olduğu şiirinden anlaşılan Hüseyin merhum, hemşerileriyle Fransızları Maraş'ta mahv ve perişan ettikten ve memleketinden çıkararak sevgili Türk bayrağına kavuştuktan sonra Gaziyıntab harbine de gönüllü olarak iltihak etmesi validesi hanım tarafından emredildiği, validesi hanımın merhuma Söylediği pek vatanperverane ve kıymetli sözlerinden anlaşılmaktadır. Hüseyin validesinden ayrıldığı dakikada merhuma olan vasiyetinde okuyunuz. İhtimal tek başına kalmış olan bir Türk annesi evladını ancak bir Türk annesine yakışır derecede seve seve ölüme nasıl sevk ediliyor. Şehit Hüseyin'in pederi, kardeşi, dayısı, kendisi de memleketin halası yolunda kim bilir kaç seneden beri nişanlısı olan Emu'ya nasıl hasret gidiyor, Bu hasret ne kadar feci ve pek acıdır. Hiçbir millete nasip olmayan şerefle istiklaline kavuşan kahraman Türk milletinden başka hangi bir millet memleketinin kurtuluşu için böyle harpten harbe koşabilir ve harikalar gösterebilir. Ancak ve ancak kahraman Türk milleti. Sunduğumuz belgede görüleceği gibi Hüseyin'in destanında şu satırlar yer almaktadır;

Çanakkale Harbine gittim ölmeden geldim
Nişanlım Emu'yu evinde buldum
Evlenmek için bir ay daha durdum
Jandarma Artin'i evimde gördüm
Artin jandarma kaldıkça evlenmezdim
Ellik gavurunu bitirmedikçe köye dönemezdim
Güzelim Emu sabret ne olur
Allah'ın emri yerini bulur
Maraş kurtulduktan sonra düğünümüz olur
İşte o zaman seninle evleniriz güzelim Emu
Ey Emu Maraş'tan düşmanı kaçırdık
Ellik gâvurunun mallarını yağmaya kalktık
Arkama döndüm edeme baktım
Edemin öldüğünü haber aldım
Edemin hayfını almaya Antebe gidiyorum harbe

II. Salon II. Oturum

Konu komşularla hakkını helal eyle
Emu ölürsem kimse ile evlenme
Antep’den gelinceye kadar yolumu bekle
Kömür gözlüm Emu sabret ne olur
Allah’ın emri yerini bulur
Kadir Mevlam dönmeyi nasib et
Hüseyin’le Emu’nun evlenmesini emir et
Emu şehit olursam mezarıma bir gül dik
Beni ziyaret etsin hep bildik
Emum yalnız, bırakma beni daima ziyaret et
Diktiğin gülden başıma bir gül dik
Verdiğin saçı öper koklarım
Antep’de de gavurları inşallah paklarım
Ölürsem de ehemmiyeti yoktur
Saçını mezarımda da öper koklarım
Belgenin alt kısmında yer alan kahramanımızın annesinin Hüseyin’e

vasiyeti şöyledir:

“Oğlum Hüseyin. Dayın Rusya’da, baban Balkan, kardeşin Maraş harblerinde şehit oldular. Hüseyin bak! Son yungam sensin. Minarede ezan sesi kesilecekse, camilerin kandilleri sönecekse südüm sana haram olsun. Öl de köye dönme. Emu için merak etme. Harbi kazanır da dönersen Emu’ya kavuşursun. Harbten kaçır gelirsen inşallah Emu’yu ölmüş mezarda görürsün. Haydi yolun açık olsun oğlum.”

Bu yüce şehit karşısında insan ne söyleyebilir. Söylenecek şey varsa o da Hüseyin’in günümüz Türk gençliğine anlatmak istediği çok şey olduğudur. Annesinin vasiyetiyle Türk annesine söylemek istediği çok şevler vardır, bunun yorumunu Türk annesine ve gençliğine bırakıyor, bu ölümsüz şehidimizi rahmetle anıyoruz.

Dün cepheydiler, bugün bu sayfada omuz omuza geldiler... Ve çürüme cesetleriyle uğruna öldükleri vatan topraklarına gömüldüler. Erdemliyidiler, dürüsttüler. ONLAR BİZİM DEDELERİMİZDİ... Sessizce çekip gittiler...

“Allah yolunda öldürülenlere “ölüler” demeyin. Bilakis onlar diridirler, fakat siz hissedemezsiniz” (Bakara 154) ayetinde vatan, bayrak uğruna canını feda eden insanların ölmediklerini Rabbimiz söylüyor. İşte Maraş’ta şahadet mertebesine ulaşan şehitlerimiz.

Piyade Albay Tahsin Bey (Süleymanlı’da şehit) - Jandarma Binbaşı Süleyman Bey (Süleymanlı’da şehit) – Ali Kavasız Bedevi Efendi – Nalbantoğlu Bekir – Mustafa Hilmi’nin iki kardeşi (1811 Ermeniler tarafından şehit) – Tekke Mahallesinden Mahsen Farkı - Önsen’den Hacı Abdullah – Haznedaroğullarından (İsmi tespit edilemedi) Süleymanlı nahiye müdürü – Yusuf Hacı Köyünden Mıdık – Sarayaltı Mahallesinden Gömlüksiz Mehmet oğlu Ali – Zeytin (Süleymanlı) kışlasında esir edilen bir tabur asker – Nedirli’den biri – Amasyalı oğlu Muharrem – Zülfikar Çavuş oğlu Hüseyin (30 Ekim 1919) – Tüyekli oğlu Kadir (1 Kasım 1919) – Şekerli Mahallesinden Nasır oğlu Mehmet

(1 Kasım 1919) – Bir Muhacir (İsmi tespit edilemedi) – Çiçekli Mahallesinden Aşık Mustafa oğlu Ökkeş (3 Kasım 1919) – Pazarcık yakınlarında iki şehit (23 Aralık 1919) – Mağralı Mahallesinden Camezoğlu Mehmet (28/29 Aralık 1919) – Mağralı Mahallesinden Haydar (28 Aralık 1919) – Mağralı Mahallesinden kahveye atılan bombadan 20 şehit (2 Ocak 1920) – Kara Bıyıklı Köyünden Kara Ali – Hacı Yasinoğullarından Muallim Hayrullah Efendi (9 Ocak 1920 Baba Burnu'nda ağır yaralandı, müteakiben şehit oldu) Hasan oğlu Hasan'ın (ağnam) çobanı Hasso – Molla Nasır oğlunun çobanı Muhacir Abdi – Vahab oğlu Memiş'in zevcesi Esmâ – İsmi tespit edilemeyen üç kişi – sabır bir kız – iki oğlan çocuğu – İbiksiz Ahmet – Topaloğlu Kadir – Mualla'nın oğlu Ahmet – Ali Bozdoğan – Alhas oğlu Mehmet – Alhas oğlu Mahmut – Kırşehirli oğlu Abdullah – Anteplinin çobanı on yaşındaki Hasan – Sağır Zeliha – Abdullah oğlu Memik'in sekiz yaşındaki kerimesi Hüsne – Osman'ın kerimesi yedi yaşındaki Zekiye – Kadirin oğlu beş yaşındaki Ahmet – Ali'nin mahdumu dört yaşında Durdu - Ökkeşin oğlu altı yaşında Ali – Dul Fatışın oğlu on yaşındaki Ruşen – Kızılkabırlıkta bir çocuk (ismi tespit edilemedi (21.01.1920) – ceza reisi Cemil Bey (21 Ocak 1920) – Ceza Reisi Cemil Beyin annesi (21 Ocak 1920) – Üzümsuyu Mehmet Ağa Efendi – Dikeç Hayri – Kaltakçı Halil- Hafız Velayiddin (Veliyüddin) Efendi – Kapıçam bölgesinde Ediklioğlu Mustafa Efendi (hoca) – Peynirdereli Hacı (23 Ocak 1920) – Berber Ali (25 Ocak 1920) Berber Alinin arkadaşı (ismi tespit edilemedi) çete reisi Benli Ali – Bulgurcu Nam Ermeninin evinde açılan ateş sonucu bir çocuk çete şehit – Hacı Veli isimli çocuğun başı kesilerek şehit – Eşbah Mehmet (divanıdan) – Hatuniye Mahallesinden Kuvayı Milliye komutanı Medine oğlu Abdullah Efendi (1920) – Emine Üzümün çocuğu Baçlının bahçesinde vurulan çocuğu – Göllülü Yusuf Çavuş (30 Ocak 1920) Göynüklü Uzun Yusuf (30 Ocak 1920) – Mıllış (Kekeç) Nuri 3 Şubat 1920 – Ramazan (Senem Ayşenin kocası) – Evliya (İbrahim) Efendi – Çeçen Şahin – Hafız Ökkeş – Çolak Abdullah oğlu Mehmet – Hasan oğlu Ali (6 Şubat 1920) – saçmalı oğlu Mehmet (6 Şubat 1920) – Kerhanlı Ali (6 Şubat 1920) – Yunus oğlu Mehmet (6 Şubat 1920) – Çuhadar Ali – Nakıpzade Doktor Mustafa Efendi (11 Şubat 1920) – Balcı oğlu Ali – Nurlu Mıstık Pirteston Kilisesinin yıkılışında şehit üstegmen Yörük (Yürük) selim (Salim Şevki) – Yarpuz çetesinden Mustafa oğlu Durdu (4 Şubat 1920) – Yusuf Hacılıdan Mahmut oğlu Hasan (burunun anası) – Mustafa Hilmi Eşbahın babası – Fındıklı oğlu Ali Çavuş – Tepebaşılı Arap Ağa – Kamillerden Osman Efendi – Kamillerden Süleyman Efendi – Gavez Mehmet – Mehmet (belerin) anası – Mehmet (belerin) babası – Ali Çavuşun torunu Ökkeş – Zeynep (tosunun) anne ve babası – Nazif (Bozak) – Boynueğri – Hasan Çavuş – İnce Ökkeşin anası babası eşi ve altı çocuğu – Hüseyin Gemci – Türkoğlu Mustafa – Gödeveli Mehmet – Hasip Mehmet Onbaşı – Şavkı Aköyünden Ahmedin anne ve babası – Kerhandan Osman Hocanın oğlu Ali – Divanlı Camii müezzini, Hacı Hasan Efendi – Ahmet – Zincirci Hocanın oğlu – Hasan oğlu İbrahim – Musa Efendi oğlu Mahmut – Musa oğlu Ali Büyüksudan Karpuzoğlu Hakkı – Ahmed Çavuş – Kazım Çavuş – Karaköse Süleyman – Kebabçı oğlu Ahmet Çavuş – Dövlü (ismi tespit edilemedi) Kalfa oğullarından Yunus –

II. Salon II. Oturum

Cennet Ali – Haşırılı Rıza – Semerci Ökkeş – Kambur Hüseyin – Çulha Ahmet – Küçük Ahmet – Kazancızade Küçük Hafız – Yoliçi Ali – Kara oğlu Mustafa – Sağır oğlu Mehmet – Hoylu Mehmet – Üzümsuyu Mehmet Efendi (namaz kılarken şehit) – Musa Efendilerden Ayşe – Recep oğullarında Ahmet Çavuş – Haşş oğullarından ... - (ismi tespit edilemedi) – başkanlardan (ismi tespit edilemedi) – hasan Hüseyin – üdürgücü fakı hasanın kızı ve torunu – Ali Çamin anası – Ulu Camii imamı Hakkı – Şekerli Mahallesinden Hüseyin (Korkmaz)ın anası – Şih Turan Mahallesinden saraç Mustafa – Elbistan çetesinden Mehmet oğlu Nuri Ağa (Çakıroğlu Köyü civarında şehit) – Elbistan çetesinden kör Hüseyin oğlu Hamit (Çakıroğlu köyünde şehit) – Elbistan çetesinden Mengeliden Köse Ömer (Çakıroğlu Köyünde şehit) – Gül Ali Tekkede şehit – Dr. Emin Karpuzluoğlunun abisi ve ablası – bahtiyar (lakabı tespit edilemedi) Eytamhane civarında aldığı yaradan şehit – Andırın Tatarlı Köyünden İbrahim Ağa – Andırın Çetesinden Durdu Bey – Hacı Dervişin ulema olan babası el oğlunda şehit – İsmail bombacının dayısının hanımı – Alemlı Mahallesinden Abdullah Merceli – Gavas Ahmet – İbişzadelerden (ismi tespit edilemeyen biri) Kuyucak hamamı civarında şehit – Şih Mahallesinden Boynu Eğri – Camız Deli Köyünden Muhacir Ahmet – Hacı İbrahim Efendi – Hımhım Ökkeş – Karpuzoğullarından ismi belirlenemeyen bir çocuk – Bulanık Köyünden İnce Ökkeş Ekmekçi Mahallesinde şehit – Dabak Ali (Kötüyebakmaz) – Ali Kürküçün zevcesi – Mustafa oğlu Ökkeş (Berber) – Ahmet Çavuş Mercimektepede şehit – Mustafa Çavuş tekkede şehit – Şih Camii imamı (ismi tespit edilemedi) – Semerci Ökkeş – Sarı Oğlan Ali (Tahtacı Buzun evini yakarken – Dereliden Yusuf çavuş – Akkütük İbrahim Paşa Hamamın yanında şehit – Yağlıcalı oğlu Mehmet – Fatma (Büyükçaparin anası) – Depebaşılı Mehmet – Dalomar Hüseyin Gavurdamları mevkiinde kulağından yaralanır Uyuz Camiinde şehit olur ve oraya defnedilir – Afşin çetesinde Murtaza Durdu – Tekke Kilisesinde şehit – Ali Çavuş Mercimektepede şehit – Sünnüoğlu – Adanalı Ahmet Çavuş Mercimektepe’de şehit Kelküçük Mehmet Arapçukuru mevkiinde şehit – Hacı Hüseyinin eşi Kasarcı mevkiinde şehit – Dedeler Köyünde Osman – Çakıroğlu Köyünden şehit – Bekir Sıtkı – Duraklı Mahallesinden şehit Zenbilci oğlu Hacı Ali (Bilir) Pınarbaşı (Aşu Tepesinde) şehit Haydarlı Camiinde defnedildi – Şirikçi Kadir – Cin Ali oğullarından Ahmet (Ali oğlu) ismi tespit edilemedi – Mehmet oğlu Osman Esbah (12 Ocak 1921) – Karakız oğlu Zeki – Sancaktar Halil – Celil Aslantürk – Bayran (Baydemir) mezarı Haruniyede bulunmaktadır.

12 ŞUBAT İMAN ŞAHLANIŞIDIR

Maraşlı, birazdan şahadet şerbetini içeceğini bilse dahi, kazma, kürek ne bulduysa Fransız’ın, Ermeni’nin, üzerine yürümüştür. Hiçbir silahı olmadan modern silahlı emperyalistlere karşı koymuş ölüme koşarak gitmiş; sebebi iman, şehitlik ve gazilik duygusuyla, vatan, millet, din, bayrak, namus gibi kutsal değerlerine saygı, sevgiyle direnişin en güzel örneğini sergilemişlerdir. İnanç yoksunu kişi ve toplumlara ne şehitlik, ne gazilik ne de kutsal değerler uğruna canını verme duygusu gelişmiştir. Maraş harbi adeta bir Çanakkale

destanı gibidir. Maraşlılar imandan kaynaklanan yüce duyguyla “ölürsem şehit, kalırsam gazi olurum” diyerek savaşa başlamış ve Cenab-ı Allah’ın maddi ve manevi yardımlarını istemişti. Türkiye’de bir madalya bayraklı şehir vardır. O da Maraş’tır.

Maraş’taki direniş Fransa’nın Beyrut, Adana ve Maraş’taki komutanlarını şaşırtmış, bir kısmı çekilmek taraftarı, bir kısmı değilken, panik hâlinde çekilme gerçekleşmiştir. Çekilme dahi manevi bir sır taşıyor. İsteyerek veya istemeyerek şehri yakarak boşaltıyorlar.

Maraş savaş yılında ender görülen soğuk bir kış yaşıyordu. Ceyhan Nehri buz tutmuş. Hava sıcaklığı eksi 20-25 dereceye kadar düşmüştü. Çok şiddetli kar fırtınası altında çekilme gerçekleşiyor. Maraş Ermenilerinden Ghovent Chorbajyan çekilmeyi anlatırken; “Allah soluklanmamıza bile müsaade etmeyecekti. Açlığımızı unutmak için tuzsuz ekmeksiz de olsa, hiç et ve yiyecek bulamamıştık. Odun bile yoktu. Biraz ısınmak ve ateş yakmak da imkânsız olmuştu. Gece yağın kar durumu daha da kötüleştirdi. Yahudilerin güçlü tanrısı açlıklarını yatıştırmak için onlara kudret helvası göndermişti. Bize ise yememiz için bol bol beyaz, saf, iki arşın kalınlığında kar iniyordu. Böylece Türklerden kaçıp kurtulanlar donarak ölmeyi kurtuluş olarak görüyorlardı. Kar, tipi ile birlikte doğudan, batıdan, kuzeyden, güneyden esen rüzgarlar da bedenlerimizi biçiyordu hareket yeteneğimizi yitirmiştik.

Bizim için hiçbir yerden yardım umudu kalmamıştı. Tanrı sağırlaşmış bizi duymuyordu. Körleşmiş bizi görmüyordu. Kesinlikle Müslümanların Allah’ı olmuştu.

Ermeni tarihçinin anlattıkları manevi yardımları, dedelerimiz, yeşil sarıklılar bu harbe katıldılar diyerek anlatırlardı. Ruhları şad, mekânları cennet olsun.

MARAŞ’IN KURTULUŞU

II. Dünya Savaşı dolayısı ile Balkanlı gazeteciler arasında Fransa’ya giden Türk gazetecilerinden Celalettin Ezine’nin 22.02.1940 tarihli Magino İstihkâmlarında adlı seri yazılarında Cephede Gece Yemeğinden Maraş Müdafaasına başlıklı yazısının, konumuzla ilgili satırlarını tarih öğretmeni merhum Adil Bağdatlı’nın (Uzunoluk) isimli eserinden nakledelim:

Binbaşı Malye:

Sizden büyük bir ricam var, dedi.

Hayrola Binbaşım.

Biliyorum, çok yorgunsunuz, iki günden beri ayaküstündesiniz, ben de sizinkinden farklı vaziyette değilim. Fakat fırka, şerefimize bir gece yemeği tertip etmiş. Tiyatronun artistleri de gelecekmiş. Reddetmek ayıp olurdu, ben de sizin namınıza kabul ettim.

Dört muazzam masa. Etrafında 18. Fırka Erkânı Harbiyesi, cüz’ü tamların bütün zabitleri. Tiyatrodan dönen kadınlı erkekli bütün artistler. Ve biz Balkan Matbuatı. Yine çeşit, çeşit yemekler... Karnım o kadar tok ki, bu muhteşem ziyafet sofrasına bir nazar atmaya bile tahammülüm yok. Fakat peşimi

II. Salon II. Oturum

bir türlü bırakmayan o candan dost Yüzbaşı Walter mütemadiyen ısrar ediyor.

Yiyeceksin, içeceksin... Diye.

Sağımda Binbaşı Clavyer var. O da ihtiyat zabiti. Tuhaf Marsilya hikâyeleri anlatıyor. Ben de Büyük Nasreddin'imizin fıkralarını naklettim. Diğer masada oturan bir Doktor Kaymakam sözlerimi işitmiş olacak ki, yanımıza yaklaştı.

Nasreddin Hoca'nın fıkralarını Suriye'de iken dinlemiştim, ne harikulade şeylerdi onlar, dedi. Almanların meşhur Tül Eulenspiegel'inin bizim Marsilya'lı Marius'ümüzün mizahı ne kadar cansız kalır, onun yanında. Fakat ben, size Türklerin, bizim hepimizin fevkinden başka bir meziyetlerini anlatacağım; kahramanlık ve vatanseverliği ile... Maraş'tan bahsetmek istiyorum... Çünkü bizzat orada idim. Termopilelleri okuduk, Arcole Köprüsü'nün destanını biliriz. Verdum Kalesi düşmanın yaylım ateşi altında kan rengine bulanırken ben orada idim. Fakat hiç biri sizin Maraş müdafaası ile kıyas edilemez. Umumi harbin sonu idi. Topunuz, tüfeğiniz yoktu. Fakat derme-çatma kuvvetlerden teşkil ettiğiniz kıtalar ve şehrin ahalişi dünyanın en muazzam ve galip ordusuna, bize karşı koydular. Kolsuz yaralıların, silahlarının namlularını dişleri ile sıktıklarını, kadınlarınızın omuzlarında cephaneye taşıdıklarını gördüm. Akıllara sığmazdı bu... İnsan hafsalası ve mantık denilen şeylerin saçmalığına o gün şahit oldum. Orda taktığı ve kitaplarda okuduğumuz sevk-ül cevş kanunları Maraş'ın önünde iflas ettiler. Tarihin askeri ananeleri, erkânı harplerin fenni planları Maraş'ın önünde durdu ve ilerleyemedi. Bilir misiniz, bu şecaat menkıbesini ancak bu gece etrafla anlatabilmek bana müyesser oldu. Siz Türk'sünüz bu cesaret sahnelerini tabii bulursunuz. Tarihiniz böyle yüzlerce hadiselerle doludur. Fakat sade mantık, fen, plan ve projeye inanan biz Garplılara bunu izah edebilmek ne mümkün. "20. yüzyılda böyle şey olmaz. Söylediğiniz insanlar daha yeryüzüne gelmemiştir" diye inanmazlar ve beni de hayalperestlikle itham ederler. Majino, Zigfrid, Tahtelbahirler, tayyare bombaları... Evet, bunların hepsi güzel: Fakat bu azmetmiş iradelerin, mefkûrelerine sadık imanların ve yılmayan göğüslerin hepsine faik olduklarına inanıyorum. Maraş'ta Türk iradesini, Türk göğsünü görelili beri... Ben göz ucu ile etrafıma bakıyorum, istiyorum ki Kaymakamın sözlerini hepsi işitsin, bilhassa bizim Balkanlı arkadaşlar. Bazen duymamış gibi "Kaymakamım diyorum, anlayamadım." O tekrarlıyor ve hissediyorum ki Balkanlı dostlarımdan herhangi biri belli etmeden can kulağı ile bizi dinlemektedir.

Göğsüm kabarıyor, kabarıyor. Artık bu odada dört masa yok, kimse yok, ben varım. Maraş'ta Frengistan'ı hayran bırakan Türk'ün menkıbesi her şeyi örttü, her şeyi kapladı ve o menkıbe benimdir. Tarihimdir, ananemdir, varlığımdır. Artık bu destana alışmış olan memleketteki dostlarım, onun hiç de tabii bir şey olmadığını duyabilmek için gurbette dinlemelisin... Hele o destan ağızdan ağza dolaşarak buralara kadar gelecek olursa... Dünyanın en muazzam kalelerine yerleşmiş bir büyük ordusu, şecaat mucizesine bir misal aradığı gece Maraş'ı andı...

Gönül ister ki bu beldenin kahramanlığım tasvir eden yüzlerce eser

yazılmış olsun... Gönül ister ki mekteplerde Türk çocukları bu Türk beldesinin destanını, iki Türk şairinin isminden önce öğrensın... GÖNÜL İSTER Kİ HER TÜRK ŞEHRİNDE, BU ABİDE SEMAYA KADAR YÜKSELSİN...

KAHRAMAN MARAŞLI

Kahramanmaraş halkı, milliyetine, dinine, toprağına bağlıdır. Çalışkan ve sabırlıdır. Sade bir hayat tarzları vardır. Hiçbir zaman millî ve dini inançlarından fedakarlık yapmamışlar. Bağımsızlığının sembolü bayrağıdır. Bayrağını ve toprağını canı pahasına da olsa korumaktan çekinmemişlerdir. Yabancı bayrağının altında yaşamaktansa ölümü tercih ederler. Maraşlının parolası “Ya Bağımsızlık, Ya Ölüm”dür. 1515 yılından bu yana Maraşlı cengâverler Osmanlı imparatorluğunun bütün cephelerinde çarpışmış, hatta göç ederek zamanın serhat şehirlerine yerleşmiş kale muhafızlığı görevi yapmıştır. Bu gün, Kıbrıs'ta, Bulgaristan'ın Harmanlı, Yunanistan'ın Dimetoka bölgesinde ve Balkanların birçok yerinde Maraş isimli yerlere rastlamak mümkündür.

Kurtuluş Savaşı'nda kendi şehirlerini kurtardıktan sonra, Antep, İslahiye, Bahçe, Haruniye, Osmaniye ve hatta Kozanın yardımına koşmuşlar, buralarda şehitler vermiş ve gazi olmuşlardır. Antep'e gidecek birliklerin donatımına, bir taraftan erkekler artırmaya konulan bir tespihe büyük para verirken, kadınlar; bileziklerini, küpelerini, gerdanlıklarını çıkararak içten gelen samimi bir duygu ile seve seve bağışlamışlardır. Bu savaşta Kahramanmaraşlılar, Türk ve dünya askeri tarihine gayri nizami savaşın en güzel örneğini yazdırmışlardır.

Şimdi de Kahramanmaraşlı için yazılanlara bir göz atalım:

Maraş'ın kurtuluşu üzerine 12 Şubat 1336 tarihli Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal imzasıyla, Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine, Maraş Belediye Riyasetine ve Maraş'ta Kuva-i Milliye Kumandanı Kılıç Ali Bey'e şu telgraf çekilmişti.

“Çarpışan ve nihayet muvaffak olan Kahramanmaraşlıları bütün memleket namına tebrik ve tazize şitab ederiz.

Maraşlılar bu kahramane müdafaaları ile dava-i milliyenin ulviyyetini ve milletimizin yaşamak, müstakillen yaşamak hususundaki irade-i aliyyesini bütün cihana ibraz etmişlerdir.

Şuhadalarımıza dualar, selamlar.”

Aynı tarih ve “Tehiri gayr-ı caizdir” ibaresiyle Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal imzası ile bilumum Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine de şu telgraf çekilmişti:

“Düşman taarruzuna karşı kahramanca silaha sarılan Maraşlı kardeşlerimiz yirmi güne yaklaşan bir zamandan beri kan ve ateşler içerisinde istilacı Fransızlara, onların silahlandıracağı hunhar Ermenilere karşı savaşmakta idiler, 10-11 Şubat gecesi düşmanı İslahiye istikametinde firara mecbur ederek mevcudiyet-i milliyelerini kazanmaya muvaffak olmuşlardır.”

15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa 13 Şubat 1920 tarihinde Maraş Mutasarrıflığı'na şu telgrafı çekiyordu:

“Maraş kahramanlarının Türklüğe has olan celadet ve fedakârlıkları

II. Salon II. Oturum

neticesinde sevgili bayraklarımızın yine Maraş üzerinde dalgalandığını haber almakla bütün kolordum en büyük sevinçler duymaktadır. Öldünüz, fakat Türklüğü öldürmediniz. Tarih-i millimize kanınızla ve hayatınızla emsalsiz bir menkıbe-i celadat yazdınız. Maraşlıların ve sizin alınızdan öper, kolordunun hissiyat-ı mimanesini arz eylerim.”

Heyet-i Temsiliyye tarafından Maraş ve Antep cephelerinde görevlendirilen Kılıç Ali Bey, Maraşlıları şöyle anlatıyor:

“Maraşlılar, gürbüz, sağlam, cesur, mert insanlardır. Daima güler yüzlü olan ve benim eski tanıdığım Maraşlılar, zamanında sakin durmasını bilen ve zamanı geldiğinde de kudretinden bir şey kaybetmeksizin sesini dünyaya duyurarak ateş püsküren temiz yürekli yiğitlerdir.

Millî taassupları kuvvetliydi. Bu konudaki hassasiyetlerini fiilen göstermişlerdir. Dostlarına dost, düşmanlarına düşman olan yiğit Maraşlıları ben çok severim. Buranın halkı ile siperlerde diz dize, dirsek dirseğe savaşmış olmak benim için unutulmaz bir hatıradır.”

Yazar Murat Sertoğlu “Kendini Kurtaran Şehir, Kahramanmaraş’ın Destanı” isimli Tercüman Gazetesi’nde yayımlanan tefrikasında görüşlerini “Maraş’ı emsalsiz bir bayram havası içinde tanıdım ve gördüm. Onları bütün yüreğimle sevdim. Onlara hayran kaldım. Atatürk’ün, Cumhuriyet’in 10. yıl dönümünde söylediği bir vecize vardır: *Ne Mutlu Türküm Diyene!* buna ilave etmek lazım; *Ne Mutlu Maraşlıyım Diyene!*” diye ifade etmiştir.

Şimdi de bir Fransız’ı dinleyelim: 1939 yılında Balkanlı gazetecilerle birlikte, Fransızların geçilmez sandığı Maginot hattını gezen gazeteci Celalettin Ezine’ye Maraş harbine katılan bir Fransız tabip yarbayın söyledikleri:

“Umumi harbin sonu idi. Topunuz tüfeğinin yoktu. Fakat derme çatma kuvvetlerden teşkil ettiğinin kıtalar ve şehrin ahalisi, dünyanın en muntazam ve galip ordusuna, bize karşı koydular. Kolsuz yaralıların, silahlarının namlularını dişleri ile sıktıklarını, kadınlarımızın omuzlarında cephe taşıdıklarını gördüm. Akıllara sağlamdı. İnsan havsalası ve mantık denilen şeylerin saçmalığına o gün şahit oldum. Ordu taktiği ve kitaplarda okuduğumuz sevk-ül ceş kanunları Maraş’ın önünde iflas ettiler.”

Kahramanmaraşlılar gösterdikleri bu kahramanlıklar sonucu Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 66 sayılı Kanunla *Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası* ile onurlandırıldı. Böyle bir madalya dünyada ve Türkiye’de ilk defa bir şehir halkına verilmekte idi.

Millî şairimiz Mehmet Akif Ersoy, Maraşlı’nın kahramanlığını 19 Kasım 1920 günü Kastamonu Nasrullah Camii’nde verdiği Millî Vaaz’ında bütün Türk Milletine şöyle haykırarak misal gösteriyordu.

KAHRAMANMARAŞ MADALYASI

Millî Mücadele sona ermiş, büyük zafer kazanılmış, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nce Maraş’ta kimlere istiklal madalyası verilmesi gerektiği soruldu... Maraş kahramanların harman olduğu bir Türk şehri idi. Tek kalp, tek gönül hâlinde birlik. Beraberlik vardı, çatlak tek ses duyulmamış, millî görüşe aykırı

tek davranış olmamıştı. Kadın, erkek, yediden yetmişe her Türk savaşa katılmış, Millî Mücadele'nin ilk zaferinde her Maraşlının payı vardı. Türkiye Büyük Millet Meclisi tüm Maraşlıları Kırmızı Şeritli İstiklal Madalya'sına müstahak ve layık gördü ve Kahraman Maraş şehri dünyada madalyalı şehirlerden biri oldu.

KAHRAMANMARAŞ AKDENİZ İNCİSİDİR

Sadece bugün değil, tarih boyunca şanla şerefle doludur Maraş. Maraş tarihine şöyle bir göz attığımızda Kıbrıs'ın fethinde Maraşlı var. Barbaros Hayreddin Paşa'nın leventlerinin çoğunun Maraşlılardan oluştuğunu biliyoruz. Kahramanmaraş, Osmanlı Devleti'nin sancağım denizlerde şerefle dalgalandıran Barbaros Hayreddin Paşa'nın yardımcıları olan cengâver yiğitleri bağrından çıkarmış bir şehirdir.

Barbaros Hayrettin Paşa'nın hatıralarında Maraşlılarla ilgili bölümde Temmuz 1535 tarihinde Tunus'a hâkim oluşunu anlatırken “Son bir huruç hareketi yaptım, dönüşte Tunus halkı, şehrin kapılarını yüzümüze kapadı. Esasen Cafer adında yeni Müslüman olmuş bir kâfir, zindan kapılarım açıp Hıristiyan esirleri şehre salmış, bunlar Tunus'a hâkim olmuşlardı. Korkunç bir yarma taarruzu yaptım, “Yer ve gök Allah, Allah” sedalarından inledi. Leventlerimin naraları bulutlara aksedip geri dönüyor, düşmanın yüreğini titretiyordu. Ekserisi Maraşlı olan leventlerimin birkaç bini şehit düştü. Yüce Allah bilir, bende onların arasında olmak isterdim.

Canımı kurtardığıma şu bakımdan memnun oldum ki, Avrupa'nın asil zadeleri arasında sırf beni zincirlere vurulmuş görmek için Tunus'a kadar zahmet edip gelenler vardı. Hevesleri kursaklarında kaldı.

Barbaros Hayrettin Paşanın hatıralarından anlıyoruz ki leventlerinin çoğunluğu Maraşlı Türklerden oluşuyordu. Akdeniz Türk gölü haline gelmesinde Maraşlı askerlerin büyük payları vardı.

Yavuz Sultan Selim'in Memluklarla yapılan Mercidabık ve Ridaniye muharebelerine binlerce Maraşlı katılmış büyük yararlılıklar göstermiş, padişah tarafından ödüllendirilmiştir. Deniz seferlerinden, kara muzafferiyetine Türk tarihinin her altın sayfasında hep Maraşlı olduğu gibi durdurulamayan güç sahiplerine haddini bildirmede de yine Maraşlı var. Kahraman sıfatı kaderin bir cilvesidir ki sadece Fransız işgalindeki şanlı direnişe değil, Maraşlının tarihten miras kalan bu ruhuna verilmiştir. Nitekim devletin çıkardığı her orduyu tepeleyerek Anadolu'yu istila eden Mısırlı İbrahim Paşa Gavur Dağı'nı da almaya kalktı. Hâlbuki babası Mehmet Ali Paşa eski kurttur, ona demiş ki: “Ovadaki devlet ordularına ne yaparsan yap, fakat dağdaki Türk'ten çekin!” Atak ve haşin İbrahim kazandığı zaferle sarhoş, bu nasihatı unutmuş olacak. Dağ Türkü İbrahim Paşa'yı durduruyor. Koca İmparatorluğu beş defa yenen sadece şu bir dağlık Türk'e yenilmişti. İbrahim Paşa bütün hazinelerini vererek canını güç kurtarmıştı. İşte devletteki çürüyen taraf işte millete kalan sağlam taraf...

İsmail Habip Sevük Yurttan Yazıları'nda Maraş ve Maraşlı adlı yazısında Maraşlının ruh yüceliğini ve Maraş'ın enfusi cephesini şöyle ifade ediyor:

“Antep yolundan gelirken, şoför uzaktan bir yeri parmağıyla işaret

II. Salon II. Oturum

ederek “İşte Maraş” dediği zaman şaşırımdım. Toprak sırtlı, boz renkli ve çıplak Ahır Dağı’nın eteğine doğru yeşil bir gölge uzuyor. Dulkadiroğullarının bu kadar zaman taht kurduğu ünlü Maraş bu mu? Yağlı boya tablolara uzaktan bakılır. Meğer Maraş’a yakından bakılmalıymış. Ulu Camii’nin önünden geçerken şöyle bir avludan bakıyordum. Mısırlı İbrahim Paşa Maraş’ı aldığı zaman ilk cuma namazım burada kılınmıştı. Camiye girince vaiz ayağa kalkar. İbrahim Paşa o kadar yufka yüreklidir ki “Camide herkes müsavidir” diyerek cemaati ayakta tutmamak için hemen kapının arkasına oturur. Ama o paşa ki, bir asker başkasının sütünü içtiği için adalet yapacağım diye askerın karnını yarararak sütü akıtmıştır. Osman adındaki kölesi izinsiz harmana gittiği için öldürterek köpekler yesin diye vücudunun yarısını mezardan dışarıda bıraktırmıştır. Saçaklızade ise İbrahim Paşaya Maraş’ta unutulmaz bir ders verir. Nüktelerin en incisiyle verilen bir ders... İbrahim Paşa şehrin hocalarını sorar. Saçaldızade’yi söylerler. “Çağırın gelsin” der ama Saçaklızade Hoca gelmez. İbrahim Paşa’yı caminin başında bekler Saçaklızade Hoca. Çünkü caminin damı akmaktadır. İbrahim Paşa “Niye davetime icabet etmediniz?” deyince; Saçaklızade İbrahim Paşaya “Sizi caminin damına çağırmasını sebebi budur ki gittiğiniz yeri kurutuyorsunuz buraya çıkın da burası da kurusun” diyerek burayı uygun gördüm der.

Ulu Camii ise Maraş’ın, Maraşlının ruh merkezi. Düşman bayrağını indirme aşkı bu camide başlıyor. Maraşlılar 23 günlük bir cenk yaşayarak Maraş’ı kurtarıyor. “Mercimektepeye çıktığım duyduk.

On iki cepheden saldırdık vurduk”

Maraş kurtuldu; fakat Antep kuşatılmıştı. Maraş’ı kurtaranlar şimdi de Antep’in yardımına koşuyorlar:

“Dayan Antep dayan Maraş geliyor.”

Antep dayanmıştı. Bayrak nedir? Hepimizi bir yapan büyü... Antep hem hakken hem kanunen “Gazi” oldu. Maraş’a da umumen Kahraman denir.

Umumen Kahraman denen Maraş, Müslüman Türk’ün dara düştüğü her yerde bir ihtiyat akçesi gibi durur. Bu sebeple ki ona yağlı boya tablo gibi uzaktan değil yakından bakmalı, ruhuna nüfuz etmeli. Maraş ve Maraşlı Türkün İstiklal Marşı’nda belirttiği “son ocaktır” sönmediği müddetçe vatan ebediyete kadar payidar kalacaktır.

Ey Cemaat-i Müslimin! Size bu kürsüden ecdadımızın kahramanlıklarını hikâye edecek değilim. Çünkü ibreti maziden göstermektense, hâlden misaller getirmek daha kestirme olacak. İşte Maraş ve Adana havalisindeki bir avuç Kahraman dindaşımız bir senedir Fransızların toplarına göğüs geriyorlar. Etraftan ciddi bir imdat alamadıkları, ehemmiyetli bir yardım görmedikleri hâlde, düşmanın en müthiş silahlarla müselleh bulunan ordularına karşı duruyorlar. Yağmur gibi yağın kurşunlar, yıldırım gibi inen güller bunların azmini sarsmıyor. İslam’ı sonuna kadar müdafaa için vermiş oldukları ahde, can kaygısı, ölüm korkusu gibi şeylerin zerre kadar tesiri olmuyor. İşte evvela İngilizlerin, sonra Fransızların hücumuna göğüs geren, bundan başka İngiliz, Fransız silahlarıyla teslih edilen Ermenilerin de türlü türlü melanetlerine hıyanetlerine maruz kalan şu bir avuç Müslüman ye’se kapılmadı, azme sarıldı.

Bulabildiği kuvvetle, silahla, mücadele meydanına atıldı...

HARP DEĞİL SANKİ KÜÇÜK KIYAMET

Yusuf, “Gövoğlanlı” lakabıyla anılan Arap Ağa'nın altı oğlundan biridir. Askerliğini sıhhiye olarak yapmış, terhis olduktan sonra Nahırönü Tekke çevresinde bir taraftan aile mesleği ziraatla bir taraftan da sınıkcılıkla yani kırık çıkık işleriyle uğraşmaktadır. Böyle günlerin birinde Maraş'ı Fransızlar işgal eder. Yusuf Ağa'nın hanımı komşuları devamlı silâhlarını yağlamakta; elbiseleri, un, bulgur ve yağ gibi zahireleri kazdıkları kuyulara gömmektedirler. “bunda bir iş var” diye düşünürler ama kendi işleri başlarından aşkındır; üzerinde durmazlar. Yusuf Ağa'nın hanımı Hatice Hatun karnı burnunda hamiledir. Birkaç gün sonra da bir kız çocuğu dünyaya getirir ve çocuğa “Güllü” ismini verirler. Ermenilerin çevirdiği işin ne olduğunu Güllü yedi günlükten anlaşılr. O gün mahalle pınarında Güllü'yü çimdirmişler, elbiselerini yıkamışlar, çamaşırları getirip eve asmışlardır. Birden her yandan ateş açılır. Eytamhane tarafından ateşlenen topların şarapnelleri evin ahırına kadar düşmektedir. Dışarı çıkıp kaçmak mümkün olmaz, çünkü hangi ermeni evinden silah sıkılacağı belli değildir. Tam bir ana baba günüdür yani. Üstelik mevsim kış, her yer kar, hava çok soğuk. Ceyhan nehri buz tutmuş, üzerinden atla geçilebiliyor. Müslüman ahali, özellikle kadınlar ve yaşlılar, ahırlarının duvarlarını delip evden eve geçerek Ermeni çetelerinin evlerinden kurtulmaya çalışıyor. Kiliselerden bile ateş edilmektedir. Hatice Hatun şöyle bir avluya göz atar, bebeğinin ipte asılı çamaşırlarının dahi atılan mermilerle paramparça olduğunu görür. Çocuğu alıp gizli geçitlerden kaçırmaya kalksa herkesi tehlikeye atacaktır. Öyle ya bebek bu, ağlar mağlar; yerlerini belli eder. Başka çare yok, karnının doyurur, güzelce kundaklar, emaneti Allah'a deyip Güllü bebeği ahırdaki teştin altına koyar.

İki gün sonra evliye Efendi ve çeteleri Kilise'yi yakar, Ermenileri püskürtür, mahalleyi ateş altından kurtarır. Hatice Hanım doğru teştin yanına koşar. İki gün aç susuz burada kalan bebeğini soğuktan donmak üzereyken kurtarıp bağına basar.

BAKIRCILIĞIN SÜRÜVENİ

Özellikle 19. yüzyıl Osmanlı'nın her cephede gerilediği, iktisaden çöküntüye uğradığı, imparatorluğun asli unsuru olan millet-i hakimenin fakr-u zaruret içine düştüğü yıllardı. Cepheye giden gelmiyor, hasbelkader 15-20 yıl sonra dönemler de bıraktığı düzeni bulamıyordu. Genç ve el iş tutan müslüman nüfusun mum gibi eridiği bu yıllarda askerlik hizmetlerinden muaf oldukları için gayrimüslim azınlıklar köşe başlarını tutmuş, piyasayı ele geçirmiş, sosyal siyasi ve ekonomik yönden güçlenmişlerdi.

Maraş ta Müslüman halkın toprakları ve dükkânları zengin Ermeniler tarafından yok pahasına alınmış, zamanın geçerli meslekleri hep azınlıkların inhisarına geçmiştir. İşte bu yıllarda genç yaşta vefat eden Ramazanoğlu Ahmet ile Gülsüm Bacının oğlu cinci Mehmet, yetim büyümenin, fakirliğin, imkânsızlığın, bir meslek bilmemenin neticesi kahveciliğe başlamış, Divanlı

II. Salon II. Oturum

Mahallesi'nde söz dinlenir bir kabadayı olup çıkmıştı. Cini Mehmet'in kardeşleri Hacı Hasan ile Ali de kahvede çalışmaktadır ama bu işin sonu yoktur. Mehmet, kardeşlerini bakırcılıktan çok zengin olmuş Ermeni Nişan Usta'ya çırak vermek ister. Bakırcı Nişan Usta gönülsüz de olsa Cinci Mehmet'in korkusundan Hacı Hasanı kalaycılık, Ali'yi de bakıcılık öğretmek üzere yanına alır. O yıllarda bu işler çok gözde mesleklerdi. Bertiz'den bir muhtarın: Nişan Usta, çıraklara hiç bakmamışsınız. Bir keçi bile kesmemişsiniz. Üstelik bir de pazarlık etmişsiniz. Diyerek naza çektiği zamanlar. Meslek erbabının tek gönlü olsun diye ustaları köye götürecek atlar süslenir, bir dedikleri iki edilmez; kalaylama işi bitince emek karşılığı bol bol ceviz, yağ, koyun, keçi verilmiş.

Zaman bakırcılık olduğu zaman, Ermeni Nişan Usta da bu işin tam ustası. Bakırı bir tek Nişan Usta biliyor, bunu da kimseye öğretmiyor. Derken Maraş Harbi patlak vermiş. Cinci Mehmet kendi ailesini Edikli Köyü'ne "kaç kaç" a gönderirken Nişan Usta'ya da vefasını göstermiş, onu alıp kendi evine saklamış. Harbin sonunda bakmış saklamak çare değil, Bombacı Ahmet'i çağırıp eline beş mecediye atını sayarak: "Nişan Usta'yı Kilis'ten Halep'e geçireceksin. Başına bir iş gelirse seni öldürürüm" diye talimat vermiş. Bombacı Ahmet Nişan Usta'yı sağ salim Halep'e götürmüş.

Beri yanda harpten sonra Hacı Hasan Ali ile Ali, Bakırcı Çarşı'nda dükkân açıp bakırcılığa başlamışlar. Yeni kaplar satıp yerine hurda bakır çamur potalarda eritilerek külçe bakır haline getirilmektedir. Gel gelelim Hacı Hasan ile Ali ustalar bir türlü bakırın kıvamını tutturamazlar. Zira fazla eritince bakır geçmektedir. Düşük sıcaklıkta eritince de bakır açılmamaktadır. Bakır, kefinden iyice temizlenmezse, levha hâline gelirken yarılmaktadır. Ramazanoğullarından Hacı Hasan ve Ali (Aras) kardeşler, bakmışlar olacak iş değil, bu işin püf noktasını Nişan Usta'dan belleyelim demişler. Kardeşlerden küçük olanı Ali yola düşmüş. Halep'in Bakırcı çarşısında Nişan Usta'yı sora soruştura bulmuş. Nişan Usta'nın "Hayrola Ali niye geldin?" sorusuna Ali "Seni göresim geldi de onun için" deyince usta gülmüş. "tabi" demiş "Sattın bakır kabı aldın hurdayı; eritemedin, hepsi birikti. Çünkü ben sana eritmenin inceliklerini öğretmedim.

O gün akşam erken yatıp gece yarısı kalkarak usta önde Ali arkada bir hırsız gibi sessizce dükkâna girerler. Usta ocağı yakar, bakır eritmeyi bütün incelikleriyle öğretir. Dönüp giderken şöyle tembihler Ali'ye "Aman oğlum bu mesleği kimseye öğretme, sanatını hanımını nasıl kıskanıyorsan öyle kıskanacaksın başkalarından." İşte bugün Kahramanmaraş'ımızın dünyaca meşhur bakıcılığı böyle bir serüvenin mahsulü.

DAVET

Siz şimdi yalnız olduğumuzu söyleyemezsiniz.

Onlar yanı başlarımızdalar...

Bizleri temaşa edip, bizleri seyrediyor, gözyaşlarımıza bakıp bakıp sevinçli

bir şekilde birbirlerine müjdeliyorlar. "Bak bak gördün mü? Diyor birisi.

"O

benim torunum, onu iyi tanı...” Bir diğeri, birini gösteriyor: “Dikkat et!
Bak!
iyi tanı o da benim torunum... “ Ama içlerinde mahzunca olan birisi var.
Biraz
düşünceli birisi... “Bu kadar insanımız gelmiş, bu kadar torunumuz
gelmiş
niçin bu kadar mahzunsunuz? Niye düşüncelisiniz?” dedikleri zaman; O,
şöyle kafasını kaldırıyor: “Bu gelenlerin içinde benim torunum yok!”

“Gelmek istedi ama vazgeçti...”

Aziz torunlar... Onlar uzun yıllar hep sizleri bekledi...

Çok beklediler, gözleri yollarda kaldı.

Onlara olan vazifemizi huşu içinde tamamlayalım.

Her 12 Şubat'ta

Ve her 12 Şubat'ta...

Ve her 12 Şubat'ta...

Ve her 12 Şubat'ta...

Yıl 1919 Orta Asya steplerinde kasırgalaşan Müslüman Türk akıncıların
gem kastıkları Anadolu topraklarında ve Rumeli topraklarına keder yelleri
esiyordu.

Dört yıl, kurşuna göğsü ile; topa yumruğuyla ve süngüye tırnağıyla karşı
koyan ordularımız savaş sonunda yenik sayılmış. Mehmetçiğin namus kadar
kıymetli silahı kapısında, düşman nöbetçilerinin beklediği cephaneliklerde
paslanmaya terk edilmiş. Barbarosların yelken şişirdikleri karasularında; düşman
gemileri devriye geziyor. Bütün ülkede derin bir sessizlik hüküm sürüyor.

Halk üzgün acı acı düşünüyor, işin sonu böyle olmamalı diye iç
geçiriyordu. Galicya'da Çanakkale'de Gazze'de ve Kafkaslarda yedi düvel bu
hâle düşmek için mi savaştık?

Oralarda milyonlarca gencimizi bu günleri görmek için mi şehit verdik.

Esirlerimizi acısı yüreklere çökmüş; şen ocaklar artık tutmaz olmuştu.

İşte ülkemizin o kara günlerinde zafer destanları yaratan âşıklar ve
ozanlar diyarı, ovalarında turaçlar öten yaylalarında keklükler biten yiğitlerin
harman olduğu Kahraman Şehir tarihi sorumluluğunu yerine getirmek için
hazırlığını yapıyordu.

Bu güzel şehrimiz yedi tepe üzerine kurulmuş sırtını Ahır Dağı'na
dayamış, zümrüt yeşillığe bürünmüş güzel Maraş'tır. Suları bol menekşe,
sümbül ve nergisleri biçilecek kadar çok; bağlık bahçelik şirin kent 1919 yılı
Şubat ayının 23. günü büyük mateme büründü. O gün gönüller susmuş, sazlar
durmuş, kuşlar ötmez olmuş şehre düşman dolmuştu.

Şehir taşıyla toprağıyla ve insanıyla kan ağlıyor, ağızları bıçak açmıyor.
Herkes vatani kaybetmiş olmanın acısı içinde kıvranıp duruyordu.

Düşman bu zümrüt şehre girerken seviniyor bazı yerli işbirlikçiler
düşmanı Cizvit papazlarının bandosu ile karşılıyor adeta bayram yapıyorlar.

Bu durum içi kan ağlayan Maraşlılara daha çok dokunuyordu.

II. Salon II. Oturum

Bu işgal 33 hafta sürdü İngilizler şehri Fransızlara teslim ettiler.

Bu kuvvetlerin arasında Fransız üniforması giymiş Ermeniler, şımarmış türlü taşkınlıklara sebep olmuşlar. Müslüman ahaliye taşkınlık ve sarkıntılık yapmaya başlamışlardır.

Müsteviler ilk derslerini Sütçü İmamdan aldılar. Bayrak olayının ardından şehir adım adım savaşa sürüklendi. 21 Ocak 1921 günü tarihin en kanlı şehir harbi başladı. Savaşın en şiddetli günleri 22 gün 22 gece sürdü. Küçük bir Çanakkale destanı yaşandı.

Azın çoğu, küçüğün büyüğü ve zayıfın kuvvetliyi yendiği o gün 12 Şubat günü

İman ve inanca güvenerek emperyalist düşman karşısında kükreyen aslanlar oluyorlardı. Bu gün yerel tarihimizin ulusal tarihimize ilham olduğu, ya istiklal ya ölüm ahdinin verilmiş günüdür. Maraş millî mücadelesi ulusal kurtuluş mücadelesinin ilki ve ön sözüdür.

Bu söz sonraki zamanlarda mazlum milletlerinde özgürlük ateşi olmuş, dirilişin bayramı olmuş.

Kahramanmaraşlı! Sen yalnız güney hudutlarımızı savunmadın, Güneydeki hukukumuzu ebedi bir şekilde tasdik ettin. Anadolu millî mücadelesinin ilk zaferini sen kazandın.

Çalınmış toprağımızın, hukukumuzun iadesi ihtimalini kazandıran hep sensin. Kahramanmaraşlısın. Biz bugün yeşil ağaçların sakın gölgesinde millî tarihimizin en yüce olayını, en saf şahadetini, millî kahramanlığımızın ilahi bir örneğini seyrediyoruz. Onun için meclisimizin senin göğsüne kahraman nişanı ve madalyayı takarken bütün millet olarak karşısında huşu ve şükranla eğiliyoruz.

Kahramanmaraş, dünyada bir Müslüman Türk kaldıkça senin adın mukaddes tanınacak, dünya durdukça gazan milletimizin ebedi bir timsali olacaktır.

Sahibini arayan madalyanın takılmaya layık sinelerden beklediği; yaşattığı anlamı gelecek nesillere aktarmadaki başarısıdır.

Kahramanmaraş'ın zaferi hepimizin göğsünde istiklal madalyasıdır.

Bu madalyayı hak etmekten zor olan onu taşımaktır.

Sorumluluk büyük, bu yük ağırdır. Dün onlar üzerine düşeni yaptılar, ölmekten korkmadılar. Meleklerin töreninde Allah'ın şeref madalyasını taktılar. Bu gün çalışkanlıklarıyla, dürüstlükleriyle, erdemleriyle yaşayanlar onların boşuna ölmediğine inanırlar.

BU MADALYA SİZİN! SİZİ BEKLİYOR...
MARAŞ'IN VE ÖKKEŞ'İN DESTANINDAN

Bir Komogenim ben, dik başlı ve mağrur
Bin kez baş kaldırdım Doğu Roma'ya
Sonra Türkmen oldum Afşar boyunadın
Moğol önünden kaçtım
Kaçtım Maraş'a düştüm

‘‘ Yüzüğüm mühür benim
Çektiğim kahr benim
El oğlunun yüzünden
Yediğim zehir benim

Maraşlı Ökkeş’in destanını bir ben söylerim
Adamın su gibi akanıdır Maraşlı
Biberde, çeltikte, pamukta elleri
Sim işler, oyma yapar, edik diker gibidir.
Sinsin oynar, halay çeker, diz kırar gibidir.

Kuşanıp ava giderken
Bataktan alırken turacı
Giyinip çarşıya varırken
Kara şalvar ak işlik
Gözleri ışığı ve geceyi paylaşırır
Kaşları onuru ve sevdayı
Adamın su gibi akanıdır Maraşlı.